

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**İSRAİL SOL SİYASAL PARTİLERİ
VE ARAP-İSRAİL BARIŞ SÜRECİ:
'PERES-RABİN-BARAK' DÖNEMLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

**REMZİ ÇETİN
2502160553**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ÖZGÜN ERLER BAYIR**

**İSTANBUL
Aralık, 2021**

ÖZ

İSRAİL SOL SİYASAL PARTİLERİ VE ARAP-İSRAİL BARIŞ SÜRECİ: 'PERES-RABİN-BARAK' DÖNEMLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ REMZİ ÇETİN

Çalışmamızın başlığından da anlaşılacağı üzere, İsrail'in üç sol iktidarı olan Simon Peres, Yitzhak Rabin ve Ehud Barak hükümetlerini inceleyebilmemiz için, öncelikle, Yahudi sol kültürünün tarihi kökenleri ile Yahudiler'in Kıta Avrupa'sı, özellikle, Doğu Avrupa'da yaşadıkları pogrom, anti semitizm ve Aydınlanma (Haskala) süreçlerini de incelememiz gerekmektedir. Yahudilerin, Avrupa'nın sol hareket ve devrimlerine etkileri ve İsrail Devleti'ne giden süreçte, devletin ideolojisinin ve kurum kültürünün nasıl oluştuğu da tarihsel perspektifin önümüze getirdiği gerçeklerle ayrıca analiz edilmektedir. Tez başlığımızdaki ikinci ibare olan Arap-İsrail Barış Süreci ise sadece, Mısır'la gerçekleştirilen Camp David Anlaşmaları değil; hem Camp David'de giden süreçteki Ateşkes Uzlaşmalarını, hem de sonraki yıllarda Filistin Yönetimiyle sağlanan Oslo Sürecinin, İsrail sol ve sağ partilerinin politika ve yaklaşımlarına etkileri de incelemektedir. İsrail'de, tüm bu süreçler sırasında, sol ve sağ partiler arasındaki görüş ve politika farklılıkları da ayrıca irdelenmektedir. Peres-Rabin-Barak Dönemlerinin karşılaştırılması, İsrail'in söz konusu dönemlerdeki iç ve dış dinamiklerinde meydana gelen siyasi, toplumsal olaylara da dikkati çekmekte ve mevcut hükümetlerin nasıl strateji izlediklerini de okura belirtmektedir. İsrail'in üç siyasi aktörü içinde, Yitzhak Rabin'in hem 1974-77 hem de 1992-95 evresindeki hükümetlerinde yürüttüğü dış politikanın, günümüz İsrail dış politikasına dâhi yön verir nitelikte olduğunu, Rabin'in içeride 'Karşılıklı Bağımlılık' (Interdependence); dışarıda 'Bağlantı' (Linkage) politikalarını nasıl uyguladığına çalışma boyunca odaklanmaktadır.

Çalışmamızın araştırma evresinde, bilişim ağı haricinde, çok çeşitli kaynaklara ulaşılmıştır. Çalışmamız, Türkçe ve İngilizcenin dışında, İbranice¹ kaynaklardan da yararlanma açısından ve ‘Peres-Rabin-Barak’ dönemlerini, aynı anda, ilk kez karşılaştıran bir tez çalışması olarak, alanında özgün bir çalışma olmaya adaydır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi Solu, İsrail Devleti, Kurucu Sol İktidarlar, İsrail Sol Siyasal Partileri, Yitzhak Rabin, Şimon Peres, Ehud Barak, İsrail’in Uluslararası İlişkileri, İsrail Dış Politika Yapım Süreci, İç-Dış Politika İlişkisi, Karşılıklı Bağımlılık, Bağlantı.

¹ İbranice ‘Öz’ için, bkz: **EK: 1.**, s. 391.

ABSTRACT

ISRAEL’S LEFTIST POLITICAL PARTIES AND THE ARAB-ISRAELI PEACE PROCESS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ‘PERES-RABIN-BARAK’ TERMS REMZİ ÇETİN

As indicated by the title of this study, in order for us to analyze Israel’s three left governments, the Shimon Peres, Yitzhak Rabin, and Ehud Barak administrations, we must first analyze the historical origins of Jewish left culture, as well as the pogrom, anti-Semitism, and the Haskalah (Enlightenment) processes experienced by Jews in continental Europe. Additionally, the effects of Jews on Europe’s left operations and revolutions, and how the state’s ideology and institutional culture developed in the course leading up to the State of Israel, are analyzed based on the realities presented to us through the historical perspective. The second part of the thesis title, the Arab-Israeli Peace Process, focuses on analyzing not only the Camp David Accords in Egypt, but both the Ceasefires during the process leading up to Camp David, and the effects of the Oslo Process with the Palestine Administration in the following years on the policies and approaches of Israel’s left and right parties. The differences of opinion and policies between Israel’s left and right parties during all these processes are examined as well. The comparison of the Peres-Rabin-Barak periods draws attention to the political and social events that came to rise in Israel’s internal and external dynamics in the said periods, and presents to the reader the strategies followed by the existing governments. Among Israel’s three political actors, the foreign policy carried out by Yitzhak Rabin during his 1974-77 and 1992-95 governments, continues to influence Israel’s foreign policy today. Thus, the study focuses on how Rabin implemented his domestic ‘Interdependence’ policy, and foreign ‘Linkage’ policy. As our study references Hebrew² resources besides Turkish

² For Hebrew ‘Abstract’, p. 391.

and English resources, and is the first study to simultaneously compare the ‘Peres-Rabin-Barak’ periods, it stands as a unique study in its field.

Keywords: Jewish Left, State of Israel, Founding Left Governments, Israeli Leftist Political Parties, Yitzhak Rabin, Shimon Peres, Ehud Barak, Israel’s International Relations, Israel’s Foreign Policy Making Process, Domestic-Foreign Policy Relationship, Interdependence, Linkage.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ilk araştırma ve ön okumaları, 12 yıl öncesine dayanmaktadır. “II. Dünya Savaşı’nda Numan Menemencioğlu’nun Dışişleri Bakanlığı (1942-1944)” başlığındaki Yüksek Lisans tezimi yazarken, Avrupa’daki Türk diplomatların, Nazi rejiminden kaçan Yahudilerin Anadolu’ya geçişlerinde sarf ettikleri mücadele beni, Yahudi Tarihi’ne ilişkin okumalara yöneltti. Bu sebeple, doktora eğitimimde tez yazdığımda, konusu, kesinlikle Yahudi ya da İsrail Tarihi temelinde olmalıydı; ancak doktora tezinin ciddiyeti ve üzerine daha titiz davranmam gerektiğinin bilincinde olarak, eğer İsrail gibi, sui generis bir ülkeyi ve Yahudi toplumunu çalışacak isem, İbranice’yi de öğrenmeye başlamalıydım. 2010’da Milli Eğitim Bakanlığı’ndan burs kazanarak Hayfa Üniversitesi’nde İbranice dil eğitimime başladım. Doktora ders aşamasında iken bu kez, Yükseköğretim Kurumu (YÖK)’nun gözetiminde, Süleyman Demirel Bursu ile Tel Aviv Üniversitesi Moşe Dayan Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi (MDC)’inde, araştırma bursu edinerek yeniden, İsrail’de bulundum. Sonrasında, kendi imkânlarımla gittiğim İsrail’de, birçok üniversitede İsrail’in sadece siyasal tarihi değil; diplomasi ve dış politikası üzerine de araştırmalar gerçekleştirdim. İsrail’de bulunduğum sürede, İsrail toplumu ve siyasetini tanıdıkça doktora tezimde İsrail Siyasal Partileri ve İsrail Dış Politikasını çalışma isteğim günden güne artmaktaydı. İşte, bu çalışma, tüm bu gelişmeler ışığında ortaya çıkacaktır.

Bu çalışmada, İsrail Siyasi Solunun tarihsel arka planı analiz edilip İsrail Siyasi Tarihinin en önemli üç figürü olan Şimon Peres, Yitzhak Rabin ve Ehud Barak hükümetleri incelenmektedir. Bilindiği üzere, İsrail siyaseti her daim hareketli ve değişimlere açık olduğu için çok çeşitli bir yapı sergilemektedir. Peki, İsrail solu, bu hareketlik ve değişim içerisinde nerede konumlanmaktadır? Peres-Rabin-Barak hükümetlerinin ortak ve ayırıcı nitelikleri ile gerek Arap-İsrail gerekse Filistin-İsrail savaş ve uyuşmazlıklarında mevcut politikaları ve stratejileri nelerdir? Bunun gibi birçok soru etrafında şekillenen bu çalışma, başta, Tel Aviv Üniversitesi olmak üzere; Kudüs İbrani, Hayfa ve Ben Gurion Üniversitesi ve çok çeşitli arşiv ve kütüphaneleri ile Manchester, Bilkent, ODTÜ, İstanbul Üniversitesi, Dışişleri

Bakanlığımız ve Ankara Milli Kütüphane gibi değerli kurumların arşiv, kütüphane ve dokümantasyon merkezlerinden yararlanılarak ortaya çıkmaktadır.

Elbette, her bilimsel çalışmanın şekillenme sürecinde, minnet duyulan çok değerli insanlar vardır. Çalışmanın her aşamasında, yanımda olan değerli aileme; her zaman desteğini gördüğüm, teşviki ve yönlendirmesi ile bu çalışmanın var olmasında katkıları bulunan tez danışmanım Doç. Dr. Sn. **Özgün Eler Bayır**'a, tez komitemde olmasından her zaman onur duyduğum ve kendisinin bilgi ve akademik birikimlerinden yararlandığım Prof. Dr. Sn. **Yaşar Onay**'a, İsrail'le ilgili özel ve dikkat çeken çalışmaları bulunan ve bu çalışmanın önemli bölümlerinde yoğun katkılarını gördüğüm Dr. Öğr. Üy. Sn. **İbrahim Mazlum**'a, Doktora tezimin içeriği, hipotezi ve başlıkların oluşmasında, bana en başta değerli katkı ve önerilerini sunan ve bilgi paylaşımında her zaman bizlere kapılarını açık tutan Prof. Dr. Sn. **Ahmet Kasım Han**'a, Yüksek lisansımı bitirir bitirmez, doktorada İsrail'i çalışacağımı ilk paylaştığım ve nazik ev sahipliğinde değerli bilgilerini benimle paylaşan Prof. Dr. Sn. **Gencer Özcan**'a, Doktora eğitimim sırasında "Uluslararası İlişkiler Teorileri" dersini aldığım ve uluslararası ilişkiler disiplinine dair bizleri daima bilgilendiren değerli hocam Prof. Dr. Sn. **Esra Hatipoğlu**'na, İsrail sol siyasal partilerini nasıl sınıflandırmam gerektiği ve tez başlıklarının revize edilmesi konusunda dikkati ve yardımları için Prof. Dr. Sn. **Adil Baktaya**'ya ve ODTÜ'nün emektar akademisyenlerinden değerli hocam Prof. Dr. Sn. **Hüseyin Bağcı**'ya da Ortadoğu izlenimlerini ve tezimin içeriği ile ilgili önerileri ve her defasında, ODTÜ'deki odasını bizlere açıp kitaplığından faydalanma imkânı sunduğu için, içten teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Çalışmanın sadece arşiv taraması değil, yazım aşaması da Türkiye'nin dışında; İsrail'de de geçtiği için; Tel Aviv Üniversitesi'nden Türkiye Uzmanı ve Türk-İsrail ilişkileri ile ilgili sayısız çalışması bulunan ve beni her defasında konuk severliği ve katkılarıyla ağırlayan Prof. Dr. Sn. **Ofra Bengio**'ya, aynı üniversiteden, tez başlıklarımın oluşturulmasından, kaynaklara ulaşmam ve üniversite araştırma davetlerini kazanmama dek desteklerini gördüğüm Dr. Sn. **Hay Eytan Kohan Yanarocak**'a ve Doktora Araştırma Bursunu kazanmamda, nazik yönlendirmeleri ve yardımları için Dr. Sn. **Duygu Atlas**'a; mülakat teklifimi kabul edip bilgi ve tecrübe

dolu katkı ve görüşlerini paylaşma nezaketinde bulunduğu için, Türkiye'nin Tel Aviv eski Büyükelçisi Sn. **Namık Tan**'a; kısa dönem askerliğim sırasında, doktora tez çalışmalarına destek verip akademik alanda bilgiye çok değer veren Sn. **Serdar Dünder**'a, elbette; Türkiye, İsrail ve İngiltere'deki arşiv ve kütüphane çalışanlarına, bana ve çalışmamın araştırma aşamasına, sabır ve ilgi gösterdikleri için; emeği ve ilgisi geçen tüm değerli insanlara teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmadaki herhangi bir eksiklik ya da hatadan, sadece kendimi sorumlu tutuyorum. Çalışmanın; İsrail siyaseti, İsrail dış politikası ve İsrail'in uluslararası ilişkilerine dair yeni bir bakış açısı getirmesini temenni ediyorum. Bu alanda ortaya konulacak sonraki çalışmaların da bu çalışmayı aşmasını ve akademik literatüre katkılar kazandırmasını diliyorum.

Remzi ÇETİN
Aralık, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	vi
HARİTALAR LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRAİL SOLU'NUN TARİHİ KÖKENLERİ VE İSRAİL SOL SİYASETİNE ETKİ EDEN TEMEL BİLEŞENLER

1.1. İsrail Tarihine İlişkin Kavramlar	12
1.1.1. İsrail ve Yahudi Kavramlarının Kökeni	12
1.1.1.1. Tarihsel Perspektifte Yahudi Halkının Geçmişi	14
1.1.1.2. Krallık Dönemleri ve Yahudi Diasporasının Oluşumu	16
1.1.2. Anti-Semitizm, Pogrom, Emansipasyon, Aliyah ve Holokost Kavramları	18
1.1.2.1. Antisemitizm ve Pogrom Hareketleri.....	20
1.1.2.2. Emansipasyon ve Aliyah.....	23
1.2. İsrail Sol Siyasetine Etki Eden Temel Unsurlar	31
1.2.1. İsrail'in Coğrafyası, Jeopolitik ve Jeostratejik Nitelikleri.....	31
1.2.1.1. Ülkenin Bulunduğu Coğrafya	32
1.2.1.2. Ülkenin Adının, "İsrail" in, Özgünlüğü	35
1.2.1.3. Siyasal Belirleyici Olarak Siyonizm ve Sol Siyasi Düşünce	38
1.2.2. Sol Siyonizmin Öncülleri	43
1.2.2.1. Moses Hess (1812-1875).....	44
1.2.2.2. Max Nordau (1849-1923)	46
1.2.2.3. Nachman Syrkin (1868-1924).....	49
1.2.2.4. Ber Borochoy (1881-1917)	51
1.2.3. Ülkesi ve Ulusuyla İsrail'in Toplumsal Yapısı	54
1.2.3.1. Demografi ve Eğitim Düzeyi	54

1.2.3.2. Devletin İlanına 50 Yıl Kala Siyonist Girişimler.....	65
1.2.3.2.1. Siyonist Kongrelerin Devletleşme Çabalarına Etkileri (1897-1917).....	67
1.2.3.2.2. İngiliz Manda Yönetimi Altında Yahudi Faaliyetleri (1917-1948).....	68

İKİNCİ BÖLÜM

İSRAİL DEVLETİ'NİN KURUMSAL YAPISI VE SOL SİYASAL PARTİLERİ

2.1. İsrail Devletinin Kurumları ve Siyasal Kültürü.....	70
2.1.1. Devletin Üç Temel Erki: Yasama-Yürütme-Yargının Yapı ve İşleyişleri	72
2.1.1.1. Yasama (İsrail Büyük Meclisi-Knesset)	72
2.1.1.2. Yürütme (İsrail Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlığı)	74
2.1.1.3. Yargı (İsrail Yüksek Mahkemesi).....	75
2.1.1.4. Devlet Denetleme Kurumu (Denetim ve Ombudsmanlık).....	79
2.1.2. İsrail'in Seçim Sistemi.....	80
2.1.2.1. İsrail'in İlk 20 Yılında (1949-1969) Seçim Sistemi.....	81
2.1.2.2. 1969 Seçim Mevzuatı Değişikliği ve Mevzuatın İsrail Siyasetine Yansımaları.....	81
2.1.3. İki Temel Siyasi Parti: İşçi (Merkez Sol) – Likud (Merkez Sağ).....	83
2.1.3.1. İşçi Partisinin Temeli: MAPAI ve Ben Gurion.....	84
2.1.3.2. Likud'un Oluşumu: Revizyonist Siyonizm ve Vladimir Jabotinsky .	85
2.2. İsrail Sol Siyasal Geleneği ve Sol Kanat Siyasal Partileri	88
2.2.1. Tarihsel Perspektifte İsrail'de Sol Siyasal Gelenek.....	88
2.2.1.1. Yahudi Aydınlanması ve Yahudi Sol Kültürünün Temelleri.....	88
2.2.1.1.1. Haskala (Yahudi Aydınlanması) ve Felsefesi	89
2.2.1.1.2. Bund (Genel Yahudi Emek Federasyonu).....	91
2.2.2. İsrail Solu'nun Dünya Solu'ndan Farkları.....	94
2.2.2.1. Avrupa Devrimlerinde Yahudi Solu'nun Etkisi.....	95
2.2.2.1.1. 1848 Kıta Avrupası (İşçi) Devrimleri.....	96
2.2.2.1.2. 1905 ve 1917 Bolşevik (Ekim) Devrimi	98
2.2.3. İsrail Sol Kanat Siyasal Partileri.....	101

2.2.3.1. İsrail İşçi Partisi.....	102
2.2.3.2. Maki ve Rakah Komünist Partileri.....	105
2.2.3.3. Ratz, Shinui ve Meretz	107
2.2.3.4. Sol Birleşme-İttifakı Olarak Hadash (Hadaş)	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRAİL'DE KURUCU SOL PARTİ İKTİDARLARI VE OSLO BARIŞ SÜRECİ ÖNCESİ SOL İKTİDAR DÖNEMİ (1949-1992)

3.1. Kurucu Sol İktidarlar (1949-1977).....	112
3.1.1. İsrail'in İlk Genel Seçimi ve Sol Partileri (1949).....	112
3.1.1.1. İlk Sol Kurucu Hükümetlerin Siyasal Aktörleri Olarak Gurion ve Sharett.....	113
3.1.1.2. Solun İlk Krizi: Lavon Olayı ve Siyasete Yansımaları	115
3.1.2. 1967 ve 1973 Savaşları ve Kurucu İktidar Politikaları.....	120
3.1.2.2. 1973 Yom Kippur Savaşı ve Meir Hükümetinin İstifası	123
3.1.3. İsrail Siyasetinde İlk Yitzhak Rabin Hükümeti	125
3.1.3.1. Rabin'in Dış Politika Anlayışı	128
3.1.3.2. İsrail-Mısır, İsrail-Suriye “Ayrırma (Disengagement) Anlaşmaları”	130
3.1.3.2.1. İsrail-Mısır I. Ayrırma Anlaşması (18 Ocak 1974)	136
3.1.3.2.2. İsrail-Suriye Ayrırma Anlaşması (31 Mayıs 1974)	139
3.1.3.2.3. İsrail-Mısır II. Ayrırma Anlaşması (4 Eylül 1975).....	141
3.1.4. Ayrırma Anlaşmalarının İsrail Siyasetine Etkisi ve Camp David Süreci	145
3.1.4.1. Ayrırma ve Camp David Anlaşmaları Arası İsrail Siyaseti ve Solu .	146
3.1.4.2. İsrail Siyasetinde “İkinci Cumhuriyet” Tartışmaları.....	149
3.1.4.3. Peres'in Begin Eleştirisi ve ‘Barışın Mimarı’ Tartışmaları	151
3.2. Sol'un Oslo Öncesindeki Dönüşümlü İktidarı (1984-1986)	155
3.2.1. Peres Hükümeti ve İktidar Yapısı.....	155
3.2.1.1. Dönemin İç-Dış Gelişme ve Olayları.....	159
3.2.1.2. Dönüşümlü İktidarda Peres-Rabin Karşılaştırması	163
3.3. Soğuk Savaş Sonrası Konjonktürel Yapı ve İsrail Solu	170
3.3.1. Soğuk Savaş Sonrası İsrail'in İç Dinamiklerinin Durumu	171
3.3.1.1. Yitzhak Şamir Hükümetinin Son Yılları ve Siyasetin Belirsizliği...	174

3.3.1.2. İsrail'in 4. Sosyolojik Kuşağı ve Değişen Barış Algıları.....	176
3.3.2. Soğuk Savaş Sonrası İsrail'in Dış Dinamiklerinin Durumu.....	181
3.3.2.1. Avrupacı Görüşten Atlantikçi Görüşe İsrail'in Dış Politikası	183
3.3.2.2. Avrupa ve Amerikalı Siyasetçilerin İsrail Sol Partileriyle Etkileşimi.....	186

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSLO BARIŞ SÜRECİ VE SONRASINDA İSRAİL SOL İKTİDARLARI

(1992-2002)

4.1. İkinci Yitzhak Rabin Hükümeti (1992-1995)	191
4.1.1. Rabin'in Çatışmayı Çözme Siyaseti	196
4.1.2. Teoriden Pratiğe: Çatışma Çözümü Tekniklerinden Yararlanma	197
4.1.3. İç-Dış Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Bağlantı (Linkage).....	201
4.2. Bağımlılık ve Bağlantının Uygulama Alanları.....	211
4.2.1. Bağlantının İlk Ayağı Ürdün ile Yeni Dönem.....	211
4.2.2. Bağlantının İki Kritik Ülkesi: Fas ve Umman'a Yönelik Açılım.....	215
4.2.3. Bağlantının En Geniş Stratejisi: Çin, Endonezya ve Singapur.....	221
4.2.4. Kritik Hedef Suriye ve Yakın Komşu Türkiye'nin Sürece Dâhili	227
4.2.5. İkinci Yitzhak Rabin Hükümetinin Genel Değerlendirilmesi	233
4.3. Son Sol İktidar: Ehud Barak Hükümeti (1999-2001).....	241
4.3.1. Siyasi Uzlaşmaya Örnek Olarak 1999 Genel Seçimleri.....	242
4.3.2. Barak Hükümetinin Çatışma Çözümü Girişimleri ve Bağlantı Siyasetinin Devamı	245
4.3.2.1. Lübnan'dan Çekilim ve Suriye İle Yeni Temas.....	246
4.3.2.2. Camp David 2000 Zirvesi	253
4.3.3. 21. Yüzyıl'da İsrail Solu ve II. İntifada (2000)	256
4.3.4. Taba Müzakereleri ve Müzakerelerin Özgünlüğü (2001).....	261
4.3.5. Barak-Rabin Karşılaştırması.....	266
SONUÇ.....	278
KAYNAKÇA	293
EKLER.....	391
ÖZGEÇMİŞ.....	402

HARİTALAR LİSTESİ

- Harita 1:** İsrail'de Yaşayan Yahudi ve Filistinliler'in Demografik Dağılımını Gösteren Harita. 58
- Harita 2:** Siyasal Tercihlerin İsrail Coğrafyasına Dağılımını Gösteren Harita 59

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BUND	: Genel Yahudi Emek Federasyonu
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
DASH	: Değişim İçin Demokratik Hareket
EUROMED:	: AvrupAkdeniz Birliği
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
HADASH	: Demokratik Barış ve Eşitlik Cephesi
IL:	: İsrail Devleti, Medinat Yisrael
İSK	: İsrail Savunma Kuvvetleri
İYM	: İsrail Yüksek Mahkemesi
MAFDAL	: Ulusal Dini Parti
MAKİ	: İsrail Komünist Partisi
MAPAİ	: İsrail Toprağı İşçilerinin Partisi
MAPAM	: Birleşik İşçi Partisi
MENA	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RAFİ	: İsrail İşçi Listesi
RATZ	: Barış ve Vatandaşlık Hareketi
ŞAS	: Tevrat Muhafızları Partisi
UNDOF	: Birleşmiş Milletler Ayırma Anlaşmasını Gözleme Gücü

İBRANİCE HARFLER VE FONETİKLERİ

תעתיק פונטי PHONETIC TRANSCRIPT	שמות האותיות THE NAMES OF THE LETTERS		האותיות THE LETTERS	
			כתב cursive	דפוס print
'(ʔ)	alef	אָלֶף	א	א
b, v	bet, vet	בֵּית, בִּית	ב	ב
g	gimel	גִּמֶל	ג	ג
d	dalet	דָּלֶת	ד	ד
h	he	הָא	ה	ה
v	vav	וָו	ו	ו
z	zayin	זַיִן	ז	ז
h	het	חֵת	ח	ח
t	tet	טֵת	ט	ט
y	yod	יּוֹד	י	י
k, k̄	kaf, k̄af	כָּף, כֶּף	כ, כּ	כ, כּ
l	lamed	לָמֶד	ל	ל
m	mem	מֶם	מ, מֵ	מ, מֵ
n	nun	נוּן	נ, נוּ	נ, נוּ
s	samek	סָמֶךְ	ס	ס
'(c)	ayin	עֵינַן	ע	ע
p, f	pe, fe	פָּא, פֶּא	פ, פּ	פ, פּ
ts	tsadi	צָדִי	צ, צַ	צ, צַ
q	qof	קוּף	ק	ק
r	resh	רֵישׁ	ר	ר
sh	shin	שֵׁין	ש	ש
s	sin	שֵׁין	ש	ש
t	tav	תָּו	ת	ת
ḡ			גִּ	גִּ
ḥ			חֵ	חֵ
ch			כּ	כּ

Kaynak: Shlomit Hayat, Sara Yisraeli, Hila Kovliner, *Ivrit Min Ha-Hathala/Ha-Hadasha*, עברית מן 'ההתחלה חלק א', Akdamon, Kudüs, 2007., s. 22.

GİRİŞ

İsrail siyasal partileri incelendiğinde, devleti kuran sol kadroların, bugünkü İsrail toplumu ve siyasetinin temel taşı olduğu görülmektedir. Tarihsel süreçte, Yahudilerin kendi aralarındaki siyasal örgütlenmelerinin, özellikle, 10. yüzyıldan itibaren İberya'da şekillenmeye başladığı ve zamanla Orta Avrupa ve nihayetinde, bugünkü İsrail Devleti'nin kuruluş sürecine gidecek en önemli dönem olan 19. yüzyıl'da, Doğu Avrupa'da, geliştiği görülmektedir. Esasında, bugünkü İsrail Devleti, hangi zeminde incelenirse incelenir, İsrail'i oluşturan demografisi, uluslararası ilişkileri, iç-dış politika nitelikleri ve İsrail'in Devlet psikolojisi, bizleri, bundan en az 200 yıl öncesine götürmektedir. Örneğin, çalışmanın başlığının: *“İsrail Sol Siyasal Partileri ve Arap-İsrail Barış Süreci: ‘Peres-Rabin-Barak’ Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi”* olarak belirlenmesi, “Avrupa Yahudi Sol Kültürü”nün oluşum sürecini, araştırma şansı vermektedir. Elbette, sadece, “Yahudi Sol Geleneği” değil; aynı zamanda, İsrail'in kurucu sol kadrolarının, Yahudilerin ‘devletleşme’ süreçleri ve bugünkü İsrail'in diplomasi birikiminin oluşmasında ne gibi katkıları olduğu da özellikle, çalışmanın 2. bölümünden itibaren ayrıntılı şekilde analiz edilmektedir.

Çalışmanın Araştırma Sorularının birkaçını sıralamamız, çalışma hakkında ön bilgiye sahip olunması açısından önemlidir: Yahudilerarası siyasal örgütlenme, hangi coğrafyada ve hangi koşullarda belirip söz konusu örgütlenme biçimi, İsrail Devleti'ne giden süreçte nasıl şekillenmiştir? Yahudi sol geleneğinin ve kültürünün oluşmasındaki temel etkenler nelerdir? Siyonizmin sol önderlerinin, diğer Siyonist akım ve düşünürlerinden ne gibi farkları vardır? 19. yüzyılda, peşi sıra yaşanan Avrupa İşçi ve Sol Devrim ve Hareketlerinde, Yahudi Solunun etkisi nedir? Bugünkü İsrail Devleti'nin kurum ve teşkilatlanmasını oluşturan etmenler nelerdir? İsrail Devleti'ni kuran kurucu kadrolar, sağ ekol mü; yoksa sol kanattan mı gelmektedirler? İsrail'i, göreceli olarak, diğer Ortadoğu ülkelerinden ‘daha istikrarlı’ yapan nitelikler arasında sol siyasal geleneğin etkisi nedir? İsrail solunun hükümet etme dönemlerinde yaşadıkları krizler, Arap ve Filistinlilerle barış sürecini nasıl ve hangi yönde etkilemiştir? İsrail'de siyaseti belirleyen temel koşullar ile solun siyaseti

icra etmede, önündeki engeller ve İsrail siyasetinin belirli kalıplara hapsolmesine neden olan faktörler nelerdir? İsrail’de, Araplar ya da Filistinlilerle barışı, sadece, sağ siyasal partiler ya da sağ iktidarlar mı gerçekleştirir? 1979 Camp David Anlaşmalarına giden süreçteki sol hükümetlerin ve Arap-İsrail Barışının kırılma noktasını hangi iktidar oluşturmaktadır? İsrail’de sol-sağ siyaset arasında: “*Devletin kuruluşundan, 2000’deki II. İntifada’ya -ve hatta günümüze- dek süre gelen ‘barışın mimarları’ kimlerdir? İsrail’de ‘kalıcı ve sürdürülebilir barışı’ hangi siyasi kanat gerçekleştirir?*” sorularının cevabını, gerçekte, hangi hükümet dönemi tam olarak karşılamaktadır? İsrail’in Araplar ve Filistinlilere yönelik çatışmayı çözme süreçlerini, bir önceki hükümetlerden farklı, planlı ve sistematik bir şekilde yürüten siyasal aktör ve iktidar dönemi hangisidir? İsrail siyasetinde, Yitzhak Rabin, Şimon Peres ve Ehud Barak’ın barış süreçlerine ilişkin politikaları ile Rabin-Peres ve Barak-Rabin arasındaki iç-dış politikanın uygulanışında ne gibi temel benzerlik ve farklılıklar vardır?

Çalışmamızda, 1972-1992 ile 1992-2002 arasındaki Arap-İsrail ve Filistin-İsrail Çatışma ve Barışına dair; süreç izleme metodlarından da yararlanılıp söz konusu dönemlerin siyasal aktörleri olan Peres, Rabin ve Barak hükümetleri, karşılaştırmalı şekilde; Türkçe, İngilizce ve İbranice kaynaklara da başvurularak incelenmektedir. Çalışmamızın ilk bölümünde, Yahudi ve İsrail kavramlarının tarihçesi ve Yahudi tarihinin gelişimi, Antik Dönem’den İsrail Devleti kuruluşuna dek ana hatlarıyla incelenmekte ve İsrail siyasetine etki eden temel unsurlar tartışılmaktadır. Yahudi sol düşüncesinin, Avrupa coğrafyasında geçirdiği değişim ile Siyonist Kongrelerin devletleşme sürecindeki öneminden bahsedilmektedir. Söz konusu tarihi evreler, İbranice kaynaklarla da desteklenerek İsrail Devleti’nin ortaya çıkmasındaki etkileri incelenmektedir. Özellikle, I. ve II. Bölümlerde ulaşılan kaynaklar çerçevesinde, tezin temel kavram, terim ve siyasal aktörleri, çalışmanın diğer iki bölümü içinde bir bütünlük oluşturacak şekilde ele alınmaktadır. Öyle ki II. Bölümde, Yahudi sol siyasal akımın Avrupa ekseninde nasıl oluştuğu ve bugünkü İsrail’de sol kanat siyasal partilerin oluşum süreci ile İsrail Devletinin kurumları ve kurum kültürü, İsrail’in bir demokrasi olup olmadığı yönündeki tartışmalara da odaklanılmaktadır.

Çalışmanın ana bölümleri olarak nitelediğimiz III. ve IV. Bölümler ise; tezin hem kuramsal yapısını hem de İsrail Siyasi Tarihi'nin üç önemli siyasi aktörü olan Yitzhak Rabin, Şimon Peres ve Ehud Barak'ın hükümet etme dönemlerindeki iç-dış politika ve yaklaşımlarını, dönemlerinin önemli gelişme ve olaylarıyla irdelemektedir. III. Bölümde, 1948'den itibaren, İsrail sol iktidarlarının kendi içerisinde yaşadığı bölünme ve uzun dönem iktidarlarının doğası gereği sonuçladığı siyasi yıpranmalar, dikkatle incelenmektedir. İlk iki bölümle bütünlük sağlaması açısından, III. Bölüm'de İsrail Siyasi ve Askeri Tarihi'nde yaşanan gelişmelerin, sol iktidarları nasıl etkilediği ve bunun seçmen davranışlarına da nasıl yansıdığı özellikle, 1977 Genel Seçimlerinden sonra gerçekleşen toplumsal, ekonomik ve siyasi değişim ve gelişmeler göz önünde tutularak analiz edilmektedir. III. Bölümden başlamak üzere, Yitzhak Rabin'in ilk başbakanlık dönemi ile Şimon Peres'in dönüşümlü başbakanlığı, hem kendi dönemleri içinde hem de iki siyasi aktörün Arap ve Filistinlilerle barış politikalarını ele alış ve değerlendirilme biçimleri mukayese edilerek incelenmektedir. Bölümün en dikkat çeken tespitleri arasında, İsrail'in 1970'lerden itibaren değişen demografik yapısının siyasete etkisi ve İsrail siyasetine her geçen dönemde artan dış müdahaleler üzerine de çıkarımlarda bulunmaktadır. III. Bölümün bir diğer en dikkat çeken niteliklerinden biri de 1977 seçimleriyle iktidarın, soldan sağa nasıl geçtiği ve yine aynı bölüm içerisinde, iktidarın bu kez, 1992 seçimleriyle sağdan sola nasıl devredildiği, dönemin tüm konjonktürü de incelenerek ve elbette İbrani kaynaklarla da desteklenerek analiz edilmektedir. Bölüm içerisinde ele alınan konular, dönemin İsrail sol siyaset yapıcılarını ekseninde tespit edilmeye çalışılırken, İsrail'in uluslararası ilişkileri ve özellikle, ABD-Avrupa arasında siyaset ve barış politikalarını belirlemeye yönelik, sağ ve sol iktidarlar içerisindeki görüş farklılıklarına da dikkat çekilmektedir. Esasında, III. Bölüm, okuru, IV. Bölümün ve tezimizin ana siyasi aktörü olan ve çalışmanın kuramsal yapısını ekseninde incelediğimiz Yitzhak Rabin'in son hükümet dönemine hazırlamak için geçiş bölümü olarak da nitelenebilir.

Çalışmanın kuramsal yapısı -ki çalışmanın yöntemi de IV. Bölüm olan bu bölümde ayrıntılanmaktadır- 'Çatışma Çözümü' (Conflict Resolution), 'Karşılıklı Bağımlılık' (Interdependence) ve 'Bağlantı' (Linkage) ekseninde şekillenmektedir. Peres-Rabin ikilisinin, içeride çatışmayı önlemek için, sadece İsrail sınırları

içerisinde yaşayan Filistinlilerin değil; aynı zamanda, Yeşil Hat'tın hemen karşındaki Filistinlilerle de çatışmasızlığı sağlamaya yönelik politikaları, 'iç-dış politika ilişkisi'nden de yararlanılarak, karşılıklı bağımlılık ekseninde etraflıca analiz edilmektedir. İsrail'in Filistinli yurttaşları ile Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistinlilerle çatışmanın çözümüne ilişkin belirli bir karşılıklı bağımlılık yaratılmasının parametleri, dönemin tüm iç-dış bağımsız değişkenleri de göz önüne alınarak incelenmektedir. Temelde, çatışma çözümü tekniklerinden söz konusu hükümetler döneminde, nasıl yararlanılıp çatışma çözüm sürecinin çatışmasızlığa ve nihayetinde, barışa ulaşma hedefinde nasıl uygulamaya konulduğu da ekonomik bir bağımlılık oluşturma çerçevesinde ayrıca irdelenmektedir. Öyle ki Peres ve Rabin hükümetleri, içeride karşılıklı bağımlılığa dayanan bir çatışma çözümü sürecinin, İsrail'in uluslararası ilişkilerinde bağlantı stratejisine de katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Söz konusu bağlantı siyaseti, İsrail'in sadece sınır ya da yakın komşularına yönelik değil; aynı zamanda, Arap ya da Müslüman Dünya'yı etki alanında tutmak isteyen İsrail dış politika yapıcılarının için de elzem bir nitelik taşımaktadır.

IV. Bölüm, çalışmanın kuramsal alt yapısının, Peres ve Rabin dönemlerinin karşılaştırmalı analizinin dışında, Ehud Barak'ın hükümet süresindeki karşılıklı bağımlılık ve bağlantı politikalarının ne derece uygulanıp uygulanmadığı yönünde de dönemin önemli gelişmelerini de merkeze alarak incelemektedir. Bu bölümde ayrıca, tezin kuramsal yaklaşımı, başlıkların her biriyle bütünleştirilmektedir. Bağlantı siyaseti denildiğinde, Richard Nixon ve Henry Kissinger akla gelse de Ortadoğu ekseninde, Yitzhak Rabin'in bağlantıyı, İsrail gibi fay hatlarının çok belirgin olduğu bir ülkenin dış politikasında kullanmasının nedenleri ve koşulları, dönemin gelişmeleri ışığında ayrıntılanmaktadır. Aynı bölüm içindeki Ehud Barak Dönemi de tezimizin üç temel kuramı etrafında analiz edilirken; Barak-Rabin karşılaştırması, 21. yüzyılın ilk çeyreğindeki 'son sol iktidar' evresinin kritik politikaları temelinde incelenmektedir. Tüm bunların yanında, döneme ışık tutacak çeşitli araştırma raporları ve mülakatlar da bölüm içerisinde, tezin hem kuramsal alt yapısına hem de araştırma soru ve sonuçlarına katkı sağlar biçiminde değerlendirilmektedir.

Başta da belirtildiği gibi, bu çalışma, 12 yıllık bir araştırma ve bilgi birikimine dayanmaktadır. Esasında, çalışmanın temel amacı, İsrail sol siyasal

partilerinin ve onun hem öncül hem de sonrasındaki siyasal aktörlerinin, İsrail’de sadece barışı sağlama gibi politikalarının dışında; İsrail’in dış politikasına, sağ kanat liderlerden farklı olarak yaklaştıklarına ve özellikle, Yitzhak Rabin-Şimon Peres ikilisinin, kurucu kadroların dış politika ekolünü devam ettirmelerinin yanında; Rabin’in kendine özgün iç-dış politika yaratma hedefi ile İsrail’in uluslararası ilişkilerine, bugüne dahi etki eden yeni bir vizyon getirmesine dikkat çekilmektir. Çalışmanın amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz: İsrail sol siyasal partilerinin, tarihsel kökenleri ile İsrail Devleti’nin sol siyasal akımlarının, devletin kuruluşundan; 21. yüzyılın ilk çeyreğine dek geçirdikleri değişim ve bugünkü İsrail’de solun, uzun yıllar, (2001-2021 arası) neden iktidar ol(a)madığının tarihsel arka planının anlaşılmasını sağlamak. Devamlı hareket halinde olan bir topluluk olan Yahudi Ulusunun, esasında, tarihsel bir bütünlük içerisinde özellikle, 19. yüzyılın 2. yarısından, İsrail Devleti’nin kurulduğu güne dek, Kıta Avrupa’sında birbirleriyle etkileşim halinde olduklarına dikkat çekmek ve Yahudilerarası iletişimi güçlü kılan en belirgin ideolojinin, sol siyonizmin olduğunu, araştırma bulgularıyla ortaya koymak. Yahudi siyasi hedeflerinin kurumsallaşmasına en büyük katkının, Yahudilerin, Avrupa’da bir dizi meydana gelen sol ve işçi hareketleri ile devrimlerinden doğrudan etkilendiği; hatta, Yahudi solunun, söz konusu devrimlerin, ‘sonucu’ değil; ‘nedeni’ olduklarını, ulaşılan araştırma ve bulgu sonuçlarıyla analiz etmek. İsrail Devleti’nin kurucu ideolojisini, sol siyasal akımlar ekseninde inceleyip devletin kurumlarına sirayet eden ‘siyonist ideoloji’yi, sol kurucu kadroların politikaları etrafında analiz etmek. İsrail’de sol ve sağ siyasal partiler ile seçmenlerin oy verme yönündeki davranışları ve bu davranışlara etki eden temel bileşenleri, İsrail’in demografik ve sosyolojik yapısını da öne alarak incelemek. Tez çalışmasının merkezdeki amaçları ise; İsrail’de, 28 yıllık sol iktidarın son hükümeti olan I. Yitzhak Rabin Hükümetinden başlamak üzere, ‘son sol iktidar’ olan Ehud Barak’ın iktidarına dek, İsrail’in uluslararası ilişkileri ve dış politikasını; Peres-Rabin-Barak Dönemlerinin dış politikaları çerçevesinde tahlil etmek. *“İsrail’de Barış, Sağ İktidarlar Gerçekleştirir”* tezine karşı; kurucu kadroların, Arap Ülkeleri ve Filistin yönetimiyle barış sürecini nasıl, hangi neden ve koşullarda başlattıklarını, Peres-Rabin-Barak Dönemlerine odaklanarak irdelemek. Hemen bir alt başlıkta, çalışmanın özgünlüğünde, ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, tezin literatüre en önemli

katkısının, 1974-2001 arasında ve 27 yıl içinde, hem de belirli aralıklarla sadece, 10 yıl iktidar olan sol hükümetlerin, çatışmanın çözümüne ilişkin hangi iç ve dış politik vizyonu uyguladıkları da ayrıca tartışılmaktadır.

Çalışmamızın, hem ‘özgül ağırlığı’ hem de kendine ‘özgün yapısı’ açısından literatürde yeni bir yer açacağına ve aynı şekilde literatüre verimli bir katkı sağlayacağına inanmaktayız. “*Bu çalışma, neden özgündür? Arap-İsrail uyuşmazlığı ve İsrail sol siyasal partileri ile İsrail’in uluslararası ilişkileri üzerine ortaya konulan diğer çalışmalardan farkı nedir?*” gibi soruları, sırasıyla şu şekilde açıklayabiliriz: Bu çalışma, araştırmacılara ve okura, sadece İsrail sol siyasal partileri ve iktidarları hakkında bilgi vermeyecek, aynı zamanda, Yahudi Aydınlanması, Yahudi Sol Geleneği, İsrail Devleti’nin kuruluş süreci ve kurumları ile İsrail solunun başat partilerinin iktidar dönemlerindeki gelişmeleri, Türkçe, İngilizce ve İbranice literatüre erişme açısından da yol gösterecektir. Literatürde, İsrail sol partileri; Peres-Rabin-Barak Dönemlerine ilişkin, çeşitli makale ve yayınlar bulunmakla beraber -ki muhtelif olanlar, bu çalışmada da referans gösterilmektedir- her üç siyasal aktörün, diplomasi anlayışı, dış politika yapım sürecinde neler yaşayıp hangi yöntemle kararlarını aldıklarına ilişkin, ‘karşılıklı bağımlılık’ ve ‘bağlantı’ kuramı çerçevesinde ilk kez, çalışmamızda incelenmektedir. Bu tez çalışmasına erişen okur, İsrail sol siyasal partilerinin tarihi kökenlerine, Yahudi solunun Avrupa Tarihi içerisindeki gelişimine ve bugünkü İsrail’in siyasi sistemi ile İsrail toplumundaki sol kültürün niteliğine, aynı anda ulaşabilecektir. Çalışma, İsrail siyasetinin üç önemli siyasal aktörü Peres, Rabin ve Barak’ın, İsrail’in dış politikasını belirlemelerinde, mukayeseli olarak bir inceleme sunduğundan, alanında tek örnek olarak görülebilir. Bu çalışmanın çıkış noktası ve bizleri bu çalışmaya iten en önemli neden, İsrail sol hükümetlerinin dış politika yapım süreçlerinin, İsrail’in Arap ve Filistinli komşularıyla barışı sağlayıp sağlamadığı sorunu ve sorunsalı üzerinedir. Bu bağlamda, çalışmamızın ana hipotezi şudur:

“İsrail’in ‘son üç sol iktidarı’ içinde, Arap ve Filistin tarafına yönelik ‘sürdürülebilir barışın mimarı ve en gerçekçi uygulayıcısı’ Yitzhak Rabin’dir.”

Yitzhak Rabin’in, İsrail’de 1974-1977 ve 1992-1995 evrelerinde kurduğu hükümetler, ne zaman iktidar olsa, Arap ve Filistinlilerle barış hızlanmakta ve genel

barış anlaşma ve süreçlerinin önü açılmaktadır. Öyle ki Rabin iktidarda ise; ‘gerçek barış’ mümkündür. İsrail’in sağ iktidarları, -her ne kadar solun barış politikalarını onaylamasalar da- İsrail solunun ve özelinde elbette, Rabin’in temellendirdiği bir barış perspektifinin üzerine, kendi politikalarını inşa etmektedirler. Rabin ve onun siyasi karakterinin nezdinde İsrail solunun, 1972-2002 arasındaki barış çaba ve girişimleri olmasaydı, ne Camp David ne de Oslo Süreci yaşanabilirdi.

Çalışmamızın alt hipotezlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

“İsrail’in bulunduğu coğrafyada, ‘sürekli mevcudiyeti’nin devamını, barışı inşa etme politikaları temelinde, ilk kavrayan ve uygulamaya koyan siyasal aktör, Yitzhak Rabin’dir. Rabin, sadece İsrail sol siyasal figürleri arasında değil; İsrail siyasetinin öncüleri arasında da özgün bir karakterdir.”

“Rabin’in, 1974-1977 ve 1992-1995 evresindeki hükümetlerinin iç ve dış siyasası, belirli bir sistematik dış politika yürütme temelinde, ‘karşılıklı bağımlılık’ı ve ‘bağlantı’yı sağlayıp uygulamaya geçirmeye dayanmaktadır.”

“Yitzhak Rabin’in, özellikle, 1992-1995 evresindeki, barış politikaları, bugünkü İsrail siyaseti ve dış politikasına dâhi yön verir niteliktedir.”

“İsrail sol siyasal partileri, 1979 Camp David Anlaşmalarından da önce, barış sürecinin temelini inşa etmekteydiler. İsrail sağ, her ne kadar solun barış girişimlerine karşı çıksa da solun inşa ettiği temel üzerine, politikalarını şekillendirmektedirler.”

“İsrail’in ‘gerçekçi sınırları’nı kabul etmiş ve bu gerçeğin üzerine politika çizen taraf, sol kanat siyasal parti ve iktidarlarıdır.”

“İsrail’de sağ, sola muhalefet ettikleri barış politikalarında, çok geçmeden, solun barış vizyonunu kabul etmekte ve aynı politikaları, kendi tabanlarını da şaşırtan manevralarla gerçekleştirmektedirler.”

“İsrail’in -bugüne dek- son sol iktidarı olan Ehud Barak ve onun hükümeti, Oslo’dan sonra, en büyük barış şansını, fırsata çevirememiş ve sağın tahriki ile Oslo sürecinin yıkılmasını engelleyememiştir.”

“Bugünkü İsrail solunun oluşum süreci, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl boyunca, Kıta Avrupası’nda sol ve işçi hareketlerinden bağımsız düşünülemeyeceği için, İsrail Devleti’nin kurucu sol kadroları, Yahudi diasporasının sol geleneği kökenindedir.”

“İsrail Devleti, tek başına, İngiltere ve ABD etkisinde; Balfour Deklârasyonu ya da Roosevelt ve Truman’ın kararlarıyla kurulmuş bir devlet değildir; tam tersine, devletin kuruluş süreci Doğu Avrupa ve Rus topraklarında şekillenmiştir. Özellikle, Rabin ve Peres, devletin 2. kuşak sol kadroları olarak bu geleneği devam ettirmekte ve Yahudi sol kültürü ve siyasetinin, İsrail’de kurumsallaşmasına katkı sağlamaktaydılar.”

Burada sıralanan ve ana metinde de muhtelif yerlerde verilen diğer hipotezler, dönemlerinin siyasal belirleyici ve aktörlerinin, sistem ve dönem etkilerinin, ilgili tarafların sosyolojik yapıları ile iç-dış dinamiklerindeki değişimler çerçevesinde de ayrıntılı bir şekilde sınanmaktadır. Bu başlıklarla ve çalışma boyunca verilen hipotezler, üç siyasal aktörün hükümet etme süreçlerinde, dönemlerinin bağımlı-bağımsız değişkenleri de verilerek analiz edilmektedir. Çalışmamız bu alanda da önemli bir boşluğu doldurmaya aday olarak görülmelidir. Arap-İsrail ve Filistin-İsrail İhtilafı üzerine, daha önce gerçekleştirilen çalışmalar, ağırlıklı olarak, tarihsel betimleme yönünde analizler içerirken; çalışmamız, aynı metotlardan yararlanmakla birlikte, 1974-2002 arasında kurulan sol hükümetlerin politikalarını, iç-dış dinamikler etrafında, dönemlerinin konjonktürleri, demografik ve sosyolojik gelişmeleri ile karşılaştırmalı ve aralarında belirli bir korelasyon oluşturacak şekilde incelemektedir. Tezimizin kuramsal alt yapısı; çatışma çözümleri, karşılıklı bağımlılık, bağlantı ve iç-dış politika etkileşimi çerçevesinde, Yahudi-İsrail sol siyasal geleneği ve sol siyasetin örgütlenmesini, özellikle, 1974-2002 evresindeki sol

hükümetler nezdinde, İsrail'in sol karar vericilerinin dış politika perspektiflerini analiz etme açısından da literatüre yeni bir soluk kazandıracak ve sonrasındaki çalışmalara yön verecek niteliktedir. “Bu çalışmaya neden ihtiyaç duyduğumuza” yönelik bir soruyu, yine karşı bir soru ve öncül bir cevapla açıklayabiliriz. “Daha önceki çalışmalar ne yapmadı ya da nerede ve hangi konuda eksik davrandılar ki biz bu boşluğu doldurmak istedik?” Peres-Rabin-Barak Dönemlerinin dış politika yapım süreçlerine odaklanan çalışmamız, sadece, merkezdeki gelişmeleri öne alarak değil; İsrail'in yakın ve uzak erişiminde yer alan çevrede gelişen dış politika olayları, her üç siyasal aktör etrafında, bir bütünlük içerisinde incelenmektedir. Öyle ki tezin ilk bölümünden son bölümüne dek her başlıkta incelenen konular, hipotezlerimizi sınavacak ve doğrulayacak şekilde birbirleriyle ilişkili ve bütüncül bir yapı içerisinde yer almaktadır. Çalışmanın temel özgünlüklerinden biri de “olanı anlatmak” değil; olan ve gerçekleşen üzerinde, İsrail sol kanat siyasal partilerinin ve bahsedilen üç siyasi aktörün davranış ve politikalarını, birçok açıdan ele almaktadır. Bugüne dek, İsrail Siyasi Tarihi ve Arap-İsrail, Filistin-İsrail çatışmaları üzerine ortaya konulan birçok çalışma, barış sürecindeki olayları ve gerçekleştirilen anlaşmaları, maddelerine dek inceleyip “olanı anlatma”ya ağırlıklı iken; bu tez çalışmasında, söz konusu olay ya da anlaşmalar hatırlatılmakta; ancak Peres-Rabin-Barak Dönemlerinin bağımsız değişkenleri, ayrıntılı bir şekilde belirlenmektedir. Örneğin; 1956 “Lavon Olayı” ve “1973 Yom Kippur Savaşı”nın İsrail'in kurucu sol kadrolarına ve İsrail siyaseti ile toplumuna etkisi, dönemin tüm iç-dış faktörleri analiz edilerek incelenmektedir. Çalışma; İsrail solunun, devletin ilânından 21. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, kendi içinde geçirdiği tartışmalar ve krizlere de odaklandığından İsrail'in “Koalisyon Tarihi”ni de mercek altına alıp alanında ayrıca, özgün bir yer oluşturmaya adaydır. İsrail sol siyasetine ilişkin, literatürdeki en dikkat çeken açık; genelde bu alandaki tüm çalışmaların, 1977 Camp David Süreci ile başlayıp Oslo Barışı'nın çöküşü ekseninde, İsrail'in Arap komşuları ve Filistinlilere yönelik tutum ve politikalarına odaklanırken; barış sürecinde imza edilen anlaşmalar, maddeler halinde incelenip bir sonuç elde edilmeye çalışılmaktadır; ancak tez çalışmamızda ise tüm bu süreçlerde - iktidarda olsun olmasın- İsrail solunun, sürece ilişkin yaklaşımları incelenmekte; Knesset Arşivi ile dönemin gelişmelerine ışık tutan İbranice akademik kaynaklardan da yararlanılmaktadır. Çalışmamız, uzun yıllar siyasi rakip halinde olan Peres-Rabin

ikilisinin özellikle, 1980'lerin sonundan itibaren, İsrail'in iç ve dış politikasındaki değişimi sağlayan iki başat isim olduklarını, dönemlerinin tüm gelişmelerini inceleyerek vurgulamaktadır. İlk kez bir çalışma, 1974-2001 evresindeki sol parti iktidarlarına, aynı anda odaklanıp söz konusu dönemlerin sol koalisyon hükümetlerinin başbakanlarını, karşılaştırmalı olarak analiz etmesinin yanında, İsrail sağının barış sürecini, sol iktidarı saf dışı bırakmak istemeleri ve sürecin kendi kontrollerine geçmeleri için, gerçekleştirdikleri girişimlere dikkat çekmektedir. İsrail'in dış politikasını, 'siyonizm' ekseninde değerlendiren diğer tüm çalışmaların aksine; tezimiz, devleti kuran kadroların zamanla, "İsrail'in gerçekleri" ile nasıl yüzleşmek zorunda kaldıkları ve Arap Ülkeleriyle 30 yıl süren savaş hâlinin sonlandırılması yönünde kararları, 'sağa rağmen' nasıl gerçekleştirdiklerini, Peres-Rabin-Barak arasındaki barış politikaları ayrımı ve benzerliklerini, dönemin iç-dış konjonktürünü de dikkate alarak incelendiği için, Arap-İsrail ve Filistin-İsrail Barış Süreci'ne farklı bir bakış getirmektedir. Nihayetinde bu çalışma, İsrail Siyasi Tarihine; asker, diplomat, büyükelçi, bakan ve başbakan olarak damgasını vuran çok kimlikli ve çok yönlü bir aktör olarak Yitzhak Rabin'i, sadece çağının sol liderlerinden değil; İsrail siyasetçileri ve Avrupa-ABD siyasal figürleri arasında da düşünceleri ve siyasetteki hedefleri açısından farklı ve özgün bir yere konumlandırmaktadır. İşte, tam da bu nokta; Rabin'in karakteristik duruşu ve siyaseti, esasında, çalışmamızın özgünlüğüne de katkı sağlamaktadır. Çalışmamızın niteliği, tezimizin araştırma sürecinde belirlemeye başladığından, İsrail perspektifinden de anlamlıdır. Öyle ki Yitzhak Rabin'in özellikle, 1992-1995 evresinde sergilediği dış politika, bugün sadece, İsrail sağı değil; şaşkıncu şekilde, solu tarafından da tam olarak bilinmemektedir. Tezin muhtelif yerlerinde bu duruma, araştırma kanıtlarıyla dikkat çekilmektedir. İsrail siyasetinde, Yitzhak Rabin ve Şimon Peres'in İsrail'in 'bölgeselci dış politikası' ve uluslararası ilişkilerine, 1970'lerin Richard Nixon-Henry Kissinger ikilisinin etkisi kadar damga vurdukları yönündeki tespitlere, tezin IV. Bölümünde araştırma bulgularıyla bahsedilmektedir ki bu noktanın, Körfez'den Kuzey Afrika'ya; Avrupa Coğrafyası'ndan Asya-Pasifik'e dek, günümüz İsrail dış politikasına dahi yön verir nitelikte olduğuna çalışmamızda değinilmektedir. İsrail solunun son iktidar dönemi olan Ehud Barak hükümetinin, kendisinden bir önceki sol hükümetlerinden farkı ve dış politika yapım sürecindeki eylemleri, dönemin İbrani

kaynakları ve çok sayıda akademik kaynaklar da taranarak incelenmektedir. Tezin bu son bölümünde, Ehud Barak ve Yitzhak Rabin karşılaştırması ise; çalışmanın temeldeki amacını oluşturması açısından da değerlidir. Peres-Rabin-Barak Dönemlerini; “İç-Dış Politika İlişkisi”, “Karşılıklı Bağımlılık” ve “Bağlantı” politikaları ekseninde incelemek, hem bu alanda gerçekleştirilen bir çalışma için bir ilk hem de İsrail’in bu üç sol siyasal aktörünü ve dönemlerini, aynı anda, akademik bir karşılaştırma yaparak analiz etmek, çalışmanın özgünlüğünü ortaya koyan en önemli niteliktir. Çalışmamızın, bugüne dek, Arap-İsrail ve Filistin-İsrail İhtilafı üzerine yapılan ve merkezinde güvenlik kuramlarına dayanan eserlerden farklı bir yapısının olduğu anlaşılabilir. Öyle ki bu alanda gerçekleştirilen çalışmaların çoğu, ya ‘güvenlik ekolü’ ya da ‘anlaşmalar tarihi’ ekseninde ortaya çıkarılmakta iken; *“İsrail Sol Siyasal Partileri ve Arap-İsrail Barış Süreci: ‘Peres-Rabin-Barak’ Dönemlerinin Karşılaştırmalı Analizi”* adı altındaki çalışmamızın sadece, söz konusu bu başlığı dâhi incelendiğinde ve çalışmanın bölümleri dikkatlice okunup dönem-olay akışı, referans alınan kaynaklar, ortaya konulan tespit ve çıkarımlar ile her üç sol siyasal aktörün davranış, yaklaşım ve politikaları okunduğunda çalışmamızın, alana yeni bir bakış açısı kazandırma niyetinde olduğu açıktır. Bu farklı bakış açısında başarılı olur isek; İsrail sol siyasal partileri ile İsrail’in dış politikası ve uluslararası ilişkilerine dair, bizden sonra gerçekleştirilecek eserlerin de çalışmamızdan daha aşkın bir nitelik taşımaları ve literatürde yeni alan ve vizyon açmaları, tez çalışmamızın özgünlüğünü de pekiştirip literatürdeki yerini daha da değerli kılacağı kanaatindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSRAİL SOLU'NUN TARİHİ KÖKENLERİ VE İSRAİL SOL SİYASETİNE ETKİ EDEN TEMEL BİLEŞENLER

1.1. İsrail Tarihine İlişkin Kavramlar

Yaklaşık 4000 (dört bin) yıllık geçmişe sahip olan Yahudi Ulusu, diğer uluslardan farklı olarak din-ulus kavram ve değerlerinin iç içe geçtiği bir özellik sergilemektedirler. İsrailoğullarının tarihi, kendi içerisinde dönüm noktalarına sahip olmanın yanında; toplumsal, dini ve siyasi gelişmelerin de etkisiyle bu tarihi süreç, üç başlık altında incelenebilir: İbraniler, İsrailoğulları ve İsrail Devleti Dönemleri. Bu şekilde bir başlıklandırma/sınıflandırma, hem Yahudi ve İsrail tarihine ilişkin temel kavramları hem de İsrail sol siyasetinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.1.1. İsrail ve Yahudi Kavramlarının Kökeni

Yahudi ve İsrail kavramları, geçmişten günümüze İsrail ve İsrail siyasetinde en çok tartışılan konular arasında gelmektedir. Tarihlerini ve buldukları coğrafyadaki varlıklarını neredeyse ilk peygamber İbrahim**le başlatan Yahudiler için bir o kadar önemli olan diğer iki dini, tarihi, siyasi kişilikler; Yakup*, ve Yahuda**'dır. Bu bağlamda, bu iki isim üzerinde durmakta yarar vardır.

Özellikle, tek tanrılı dinlerden Musevilik ve İslâmiyet'te Yakup peygamberden çokça bahsedilmektedir. Yahudiler için Yakup'un önemi, Müslümanlıkta, Kur'an'da, belirtildiği gibi* peygamberden ziyade bugünkü İsrailoğullarının ve İsrail'in (Yahudi Ulusunun) var olma nedenlerinden biri olarak görülmektedir. İshak'ın oğlu olan Yakup, Tevrat'ta belirtildiği üzere, bir gece, bir

* Abraham, Avraham, Avraam, Avram, Abram, (אַבְרָהָם).

* Yisrael (יִשְׂרָאֵל), Yaakov, Jacob, (יַעֲקֹב).

* Yuda, Yahuda., (יְהוּדָה), (יהודה).

* Kur'an'da, İsrailoğulları ('Beni Yisrael'), çeşitli ayetlerde 41 kez geçmektedir. Örneğin; Bakara: 49, 51, 54, 92-93., A'raf: 126., Mü'min: 25., Taha: 77., Al-i İmran: 112-113. gibi... Bkz: Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, **Kur'ân-ı Kerîm ve Meâlî**, (Meâl: Doç. Dr. Mustafa Özel), Burhan yay., İstanbul, t.y.

adamlarla karşılaşır ve gece boyunca O'nunla gürreşir. Sonrası ve Yakup'a İsrail adının verililiş Tevrat'ta şu şekilde anlatılır:

“Ve Yaakov yalnız başına kaldı ve seher sökünceye kadar bir adam O'nunla gürreşti. Ve O'nu yenmediğini görünce, uyluğunun başına dokundu ve O'nunla gürreşirken Yaakov'un uyluk başı incindi... Ve O'na dedi: ‘Adın nedir?’. Ve O dedi: ‘Yaakov (Yakup)’. Ve dedi: ‘Ve artık, sana Yaakov değil; ancak Yisrael denilecek; çünkü Tanrı ve insanlarla uğraşıp yendin’ ”¹.

Görüldüğü gibi, ‘Yisrael’ (יִשְׂרָאֵל)*, adının Yakup'a verililiş tamamen dini söylence ve referanslara dayanmaktadır. Bugünkü İsrail toplumu ve siyasetini anlamlandırmada, dini her öge ve değerin toplumun ve devletin hemen hemen her noktasına nüfuz ettiğini, bu gibi örnekler çoğaltılarak gösterebilir. Gerçekten de Yakup'a, İsrail adının -Tevrat'a göre- Tanrı tarafından verililiş, bugünkü Yahudi devletinin adının neden İsrail olarak benimsendiğini de açıklamaktadır. Yahudilerde, geçmişten günümüze, din-devlet işlerinin birbirlerinden ayrılmaz oluşunun temel nedenlerinden biri de bu tür adlandırma ve tanımlamaların Tevrat'ta ve dinlerinde sıkça görülmesindedir. İsrail adının özgünlüğünden, bu bölümde ele alınan diğer bir konu başlığında devam edilecektir.

Yakup'un on iki oğlundan birinin adı ve dördüncüsü olan Yahuda, bugünkü Yahudiliğin ve Yahudilerin adlandırılmasında kullanılmaktadır. Daha sonra aynı adla Filistin coğrafyasında kurulan ‘Yahuda Devleti’ de Filistin'in güney bölgesiyle

¹ Yakup'a, ‘Yisrael’ adının verililişle ilgili, bkz: Tekvin: 32: 22-32., Tekvin: 35: 9-15; Hoşea: 12: 4-5. ; Ayrıca, bkz: Hayrullah Örs, **Musa ve Yahudilik**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966., ss. 41-42. ; Prof. Dr. Günay Tümer&Prof. Dr. Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak yay., 4. Basım, Ankara, 2002., ss. 205-207. ; Yusuf Besalel, **Yahudi Tarihi**, Gözlem yay., 2. Basım, İstanbul, Mart 2003., ss. 34-35. ; Şerif Güralp, **Benî İsrâil Filistin'e Nasıl Döndü?**, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1957., ss. 94-97. ; James C. Davis, (Çev. Barış Bıçakçı), **Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz-İnsanın Hikâyesi**, (Çev. Barış Bıçakçı), Türkiye İş Bankası yay., 4. Basım, İstanbul, Aralık 2009., s. 34. ; Son olarak, şu iki nitelikli eser; tek Tanrılı dinler ortaya çıkmadan, insanlığın din, tapınma ya da ilahi bir güce inanma istek ve ihtiyacının tarihi süreci için, bkz: Emile Durkheim, (Çev: Özer Ozankaya), **Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri**, Cem Yayınevi, 2. Basım, İzmir, Ağustos 2018. ; Ludwig Feuerbach, (Çev: Oğuz Özügül), **Tanrıların Doğuşu-Klasik, İbrani ve Hristiyan Antikçağ Kaynaklarına Göre**, Say yay., 3. Basım, İstanbul, 2018., ss. 277-283.

* I. Bölümde incelenen diğer başlıktaki konular arasında, ‘İsrail’ isimlendirmesi, dini öğelerinden çok; siyasi ve coğrafi olarak ele alınacağı için, burada, İsrail adının Yakup'a verilme nedeni konusunda, Tevrat-dini eksenli bir açıklama uygun görülmektedir.

anılacaktır*. Sonuç olarak, Yakup'tan gelenler 'İsrailoğulları'; Yahuda'dan gelenler ise 'Yahudi'* olarak tanımlanmakta; ancak İsrailoğulları Yakup'tan gelenleri işaret ederken, Yahudi ibaresi aynı dinden ve aynı millettten gelenler için de kullanılmaktadır². Bu durum da yukarıda değindiğimiz olguyu doğurup 'Yahudi' denildiğinde 'hem bir milliyetten' 'hem de bir dinden' bahsedilmesinin önünü açmaktadır.

1.1.1.1. Tarihsel Perspektifte Yahudi Halkının Geçmişi

İsrailoğullarının, Yahudilerin tarihi incelendiğinde, dini metinler de birer referans olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudi tarihinin sadece bilimsel, arkeolojik verilerle değil; aynı zamanda Yahudi dini metinleriyle ele alınması, karşılaştırmalı bir çalışma için elzemdir; ancak gerek dini metinler gerekse arkeolojik kazılardan çıkan bilgilerin ortak özelliklerinden biri, bugünkü Filistin ve Mısır topraklarında var olan en az iki bin yıllık Yahudi yaşantısıdır³. Bu durumda, söz konusu Yahudi varlığının bilimsel ve dini bilgi ve metinlerle karşılaştırmalı olarak incelenmesiyle şu tür sonuçlara ulaşılmaktadır.

Yahudi tarihi, hemen hemen dört bin yıl önce, İÖ. 17. yüzyıl, Yahudiler tarafından 'kurucu atalar' olarak tanımlanan İshak ve Yakup ile başlamakta ve bölgede, Mezopotamya'da keşfedilen özellikle İÖ. 2000-1500 yıllarına ait belge ve bulgular, Yahudi milletinin Kutsal Kitaplarında anlatılan 'göçebe' hayat tarzlarının

* Bugünkü Batı Şeria bölgesinin Güney'inde kalan topraklar. 'Judea', (יהודה), İsrail için bu bölgenin kutsallığı ve Judea ve Samaria'nın önemi, bu tarihsel süreçten gelmektedir ve İsrail-Filistin çatışmasının fay hatlarından biri ve İsrail'in uluslararası hukuka aykırı olarak inşa ettiği yerleşim yerleri de bu bölgedir.

* (יהודי).

² Tüm bu ibare ve tanımlamalar için, bkz: Besalel, *a.g.e.*, ss. 18-23. ve s. 35. ; Metin İşçi, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Der yay., 3. Basım, İstanbul 2012., s. 53. ; içinde; Yılmaz Öztuna, **İlkçağ Devletleri**, Kültür Bakanlığı yay., C.1., Ankara, 1996., s. 49. ; "Facts About Israel", **Israel Ministry of Affairs**, Kudüs, 2010., s. 8. ; Ayrıca, bkz: Howard Morley Sachar, **The Course of Modern Jewish History**, Dell Publishing Company, 1990. ; Son olarak, bkz: Afşar Timuçin, **Düşünce Tarihi- Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları**, Bulut yay., 9. Basım, C: 1., İstanbul, Ekim 2019., ss. 114-119.

³ Davis, *a.g.e.*, s. 36. ; İsrail Devletinin 2. Cumhurbaşkanı olan Yitzhak Ben Zevi'nin İsrail topraklarındaki antik dönem Yahudi cemaatini konu alan ve etraflı bir çalışmanın örneği olan İbrance eser için, bkz: Yitzhak Ben Zvi, , **Shar Yosuv**, (שאר ישוב), 3. Basım, Kudüs, 1968. ; Ayrıca, özellikle, harita görselleriyle bölgede gerçekleştirilen arkeolojik kazılar hakkında Tel Aviv Üniversitesi'nce yayımlanan ilgili kaynak için, bkz: Raphael Greenberg&Adi Keinan, **The Present Past of the Israeli-Palestinian Conflict: Israeli Archaeology in the West Bank and Jerusalem Since 1967**, The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, Research Papers: No. 1., Temmuz 2007.

çeşitli yönlerini kanıtlamaktadır⁴. Kurucu atalardan İbrahim'in, 'Kildânîler' ya da 'Kaldeliler' olarak tanımlanan bir kavme ait 'Ur' şehrinden Kenan⁵'a tek tanrı olan 'Yahova' ya da 'Yahve' tarafından göç etmesi istenmiştir⁶. Bu ilk anlatım, elbette, Tevrat'a aittir. Bundan sonraki bin yıl içerisinde bölgedeki Yahudi varlığı ve Yahudilerin Kenan ülkesini bir Yahudi yurdu haline getirdikleri bilgileri, gerek arkeolojik çalışmalar gerekse tarihi kaynaklarda belirtilmektedir⁷. Öyle ki İbrahim ve İshak'tan sonra da Yahudiler, Kenan ülkesinde yaşamakta; ancak Kenan ülkesinde baş gösteren kıtlık ve elverişsiz iklim koşulları nedeniyle Yakup'un önderliğinde, Mısır'a göç etmekteydiler⁸. Yaklaşık dört yüz yıl Mısır'da gönenç içinde yaşayan Yahudiler, Firavunlar döneminde, zulüm ve eziyet görmeye başladıklarından, Musa* liderliğinde Mısır'dan çıkmaktaydılar⁹. Sonrasında, Sina Çölü'nde kırk yıl dolaşan

⁴ M. Lütfullah Kahraman, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 13., 1996., ss. 89-90.

⁵ Antik Akdeniz Uygarlıkları içerisinde uzun yıllar etki bırakmış uygarlık olan Kenanlılar; 'Kenan Diyarı', 'Kenan Ülkesi' ve 'Kenaniler' olarak da bilinmektedir. Kenanlılar ve diğer Sami boylarından olan kabile ve kavimler hakkında ayrıntılı bilgiler için, bkz: Celâl Tefik Karasaban, **Filistin ve Şarkü'l-Ürdün**, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul, 1942., s. 13. ; Ayrıca, Kenanlılar dahil diğer Doğu Akdeniz Uygarlıklarıyla ilgili kapsamlı bir çalışma için, bkz: Charles Freeman, (Çev. Suat Kemal Angı), **Mısır, Yunan ve Roma-Antik Akdeniz Uygarlıkları**, Dost Kitabevi, 2. Basım, Ankara, ss. 80-81. ; J. Gabriel Leroux, (Çev. Cevdet&Mithat Perin), **İlk Akdeniz Medeniyetleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944., ss. 20-25.

⁶ İbrahim'in, Ur şehrinden ilk olarak bugünkü Türkiye sınırları içerisindeki Harran'a ulaştığı, sonrasında, asıl hedefi ve Tanrı'nın teklifini (birliğini) tebliğ etmek için, halkıyla Kenan diyarına hareket ettiği belirtilmektedir. Bkz: Tekvin: 11: 27-30. ; İşçi, **a.g.e.**, s. 53. ; Ayrıca, konuyla ilgili dört bin yıllık tek Tanrı inancını, inceleyen ve *'Tanrı'nın Bir Geleceği Var mı?'* sorusu etrafında; İslam, Hristiyanlık ve Yahudiliği ele alan eser için, bkz: Karen Armstrong, (Çev: Oktay Özel, Hamide Koyukan ve Kudret Emiroğlu), **Tanrı'nın Tarihi, İslâm, Hristiyanlık, Yahudiliğin 4000 Yıllık Tarihi**, Pegasus yay., 5. Basım, İstanbul, Ocak, 2018.

⁷ Bu konuda ender ve en eski tarihi kaynaklara örnek olarak, Antik Mısır'ın Firavunlar döneminde, Kenan ülkesi ve Yahudilerle etkileşimi gösterilebilir. Öyle ki Mısırlıların, İbrani-Yahudileri; 'gezgin', 'göçmen' anlamındaki 'Hapiru', 'Habiru', 'Apiru' olarak adlandırdıkları bilinmektedir. Bkz: Tümer&Küçük, **a.g.e.**, s. 206. ; Ayrıca, Tel-Amarna arşivlerinde bulunan bir mektupta 'İbrani' (עברית), 'Hebrew', kelimesine rastlanmaktadır. Buna istinaden, kimi araştırmacılar, 'Hebrew' ibaresinin, 'Habiru' kelimesinden türetildiğine de inanmaktadırlar. Bkz: Besalel, **a.g.e.**, s. 32. ; İbranilerin göçü ve konuyla ilgili, alanında özgün bir kaynak, bkz: R. J. Cootes&L.E. Snellgrove, **The Ancient World**, Longman, 2. Basım, Londra, 1972. (Özellikle, *"God's Chosen People"* başlığı, bkz: ss. 65-69.).

⁸ Tevrat'ın anlattıklarının dışında, Kenan ve Mısır ülkesinde (özellikle Nil Deltası boyunca) gerçekleştirilen arkeolojik ve tarihi çalışmalar neticesinde, İsrailoğullarının Mısır'a hem göçebe (köle) hem de ticari açıdan girişlerini gösterir Mısır metinleri mevcuttur. Bkz: Davis, **a.g.e.**, ss. 35-36.

* Moşe, (משה).

⁹ Yahudiler bu çıkışı; 'Eksodus', 'Exodus', (יציאת מצרים) ya da (יציאה) olarak tanımlamakta ve Musa'ya, onları büyük bir felaketten-yok oluştan kurtarıp tekrar benliklerine ve birlikliklerine kavuşturduğu için minnet duymaktadırlar. Bu nedenle, bugünkü İsrail Devletinin kuruluşunda ve devletin bir 'Yahudi Kimliği'ne bürünmesinde, Musa'yı hatırlatan birçok değer ön plana çıkarıldığı ve Musa'nın bir rol-model olarak kullanıldığı görülmektedir; ancak bu noktada şu bilgiye de değinmekte yarar vardır. 1999'da, İsrail'in en saygın gazetelerinden Haaretz'te, "Ze'ev Herzog" (arkeoloji profesörü) imzalı bir makale yayımlandığında, söz konusu makale, revizyonist Siyonistler ve aşırı sağcılar tarafından tepkiyle karşılanmaktaydı. Herzog'a göre; İsrailoğulları, hiçbir zaman Mısır'da

Yahudiler, yeniden Kenan ülkesine geri dönerler; ancak bu dönüş, başka bir toplulukla karşılaşmalarına neden olacaktır ki bugünkü İsrail-Filistin sorunundaki en tartışmalı tarihi nokta da burasıdır. Yahudilerin karşılaştıkları bu topluluk, Anadolu'dan gelen ve bir deniz halkı olan 'Filistîler'dir¹⁰. Bu tarihten sonra, Yahudiler ve Filistîler arasında rekabet başlamakta, Kenan ülkesine hâkim olmak için çatışmaktaydılar. Yahudilerin ilk Kralı ve Kral Davut'un iktidara gelişi kadar geçiş evresinde, Yahudileri hem siyasi hem de dini alanda temsil eden 'Saul' döneminde, Musa'nın ilk milli ve siyasi birlik olma çabaları devam etmekteydi¹¹. Bugünkü İsrail Devletini kuran öncü kadroların ismi sayılmadan önce, Yahudilerin siyasal birliktelik oluşturmalarının binlerce yıllık örnekleri, ilk aktörleri olarak; Musa, Davut ve Süleyman'ın adlarının zikredildiği söylenebilir.

1.1.1.2. Krallık Dönemleri ve Yahudi Diasporasının Oluşumu

Göçmen bir topluluk olan Yahudileri, zorlu bir coğrafyada güçlülere karşı bir arada tutmak zor olmaktadır ki Kral Seul'un geçiş evresindeki yönetiminden sonra, Kral Davut ve Süleyman dönemlerinde, deyim yerindeyse, 'altın çağlarını' yaşayıp Davut'un Krallığı'nda, Kudüs, Yahudilerin idari merkezi, başkentleri

bulunmamakta ve çölde dolaşmadıkları gibi herhangi bir 'eksodüs', 'çıkış' da mümkün gözükmemekteydi. Makaleye göre; Dini bir metin olan eski Ahit ile arkeolojik alan ve saha çalışmaları aynı şeyi söylememekte, bilimsel saha çalışmaları, Yahudi ulusal kimliğinin dine dayalı argümanlarını her geçen dönemde çürütmektedir. Söz konusu ilgili makale için, bkz: Ze'ev Herzog, "Deconstructing the Walls of Jericho", **Haaretz**, 29.10.1999. ; Bu makaleye başka bir uzantıdan, Michigan Üniversitesi'nin bilişim ağı sitesinden de ulaşmak için, bkz: Çevrimiçi: <http://www.umich.edu/~proflame/neh/arch.htm> , Son Erişim Tarihi: 20.09.2019.

¹⁰ Yahudiler, bu halkı, 'Piliştiler' olarak tanımlamakta ve onlara, denizci topluluk demektedirler. Filistin'in ve Arap-Yahudi etkileşiminin tarihi için bkz: Gudrun Kramer, **A History of Palestine**, Princeton University Press, 2008.

¹¹ Musa'nın, Yahudi toplumunu Mısır çöllerinde bir arada getirdiği, birlikte hareket etmeyi ve işbirliğiyle sadece, 'On Emir'i içeren bir din değil; aynı zamanda, Yahudi halkının milli hafızasını güçlü tuttuğuna inanılmaktadır. Musa'nın inanılan bu girişimleri, bugünkü İsrail Devleti ve siyaseti üzerinde, yalnızca sembol-simgelere değil, Yahudilerin bir siyasi örgütlenme olarak kurdukları Krallıklar ve iki bin yıl sonrasındaki İsrail devletinin, hemen hemen her alanına işleyecektir. Öyle ki Yahudi halkı ve geleneğinde, her yıl bu tür tarihi dönüm noktaları, hem dini bir değer hem de toplumun hafızasını diri tutmak için önemli günlerdir. Örneğin; Pesah (Hamursuz), Şavuut ve Sukkot bayramları gibi... Bkz: Johan Peters, **From Time Immemorial-The Origins of the Arab-Jewish Conflict over Palestine**, New York, Harper&Row, 1984. ; Ayrıca, bkz: Sigmund Freud, (Çev: Kâmuran Şipal), **Hz. Musa ve Tektanrıcılık**, Cem yay., 3. Basım, İstanbul, Aralık, 2015.

olurken¹²; ilk mabed-tapınakları da Süleyman'ın Krallığı döneminde inşa edilecektir. Yahudiler, Süleyman'dan sonra kendi içlerinde ikiye ayrılıp Kuzey'de İsrail adında bir Kuzey Krallığı, Güney'de ise Yahuda Krallığı'nı kurmaktaydılar. İkiye ayrılan bu Krallıklar, sırasıyla Asur ve Babiller tarafından yıkılmakta¹³ ve Yahudi tarihinin dönüm noktalarından birini oluşturan 'İlk Sürgün' gerçekleşmekteydi. Tarihteki ilk diasporaya, Yahudi diasporasına neden olan bu Babil sürgünü, büyük bir yıkım ve kıyımın yanısıra, diğer taraftan, Yahudi halkının bir millet oluşu, sadece dini ve siyasi değil, hukuki alanda da birlikteliklerini geliştirebilmelerini sağladı¹⁴. İki bin yıl sonra kurulan İsrail devletinin öncülerinin ve İsrail halkının bu ilk sürgünü akıllarından çıkaramadıkları ve nesilden nesile aktardıkları için bu sürgün, Yahudileri bir arada tutan ve onları millet yapan önemli tarihi olay ve anlatışlar içerisinde bulunmaktadır¹⁵. İlk sürgünden sonra Yahudiler, Persler döneminde tekrar, Kudüs'e dönmekte ve İkinci Tapınak inşa edilmekteydi; ancak sonrasındaki Roma hâkimiyetiyle bu tapınak da tahrip edilecektir. Sırasıyla; Bizans, Haçlı, Memluk ve Osmanlı İdaresinde kalan Yahudiler¹⁶, hangi yönetim gelirse gelsin bölgede var

¹² Kudüs, 'Yeruşalayim', 'Yeruşalayim', (ירושלים); Kral Davut döneminde başkent (היה בירה) yapılmakta ve o tarihten sonra Kudüs, Yahudiler için sadece dinsel bir simge değil; aynı zamanda siyasi bir 'varoluş' halini almaktadır. Bkz: *Encyclopedia Britannica*, 'Jerusalem' maddesi, 4. Basım, 1988.

¹³ Kuzey'deki Krallığın, Asurlular tarafından yıkılması, Yahudi kutsal şehri olan Kudüs'ü, daha önemli hale getirecek ve bölgeye, yoğun nüfus göçü yaşanacaktır. Bkz: Cyprian Broodbank, (Çev: Ebru Kılıç), **Orta Deniz'in Yapımı-Başlangıçtan Klasik Dünya'nın Doğuşuna Kadar Akdeniz'in Tarihi**, Koç Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Haziran 2016., s. 520. ; Söz konusu bu kaynağı çok önemsemekteyiz. Akdeniz'de, uygarlığın oluşumundan önceki evreyi, MÖ. 2 milyondan alıp MÖ. 500'lere dek inceleyen bu eser, Akdeniz arkeolojisi ve milletlerinin (Levant) ilk dönem yaşayışlarına da ışık tutmaktadır.

¹⁴ Bu konuda, etraflıca bir çalışma ve Yahudilerin ilk sürgün öncesi, Kenan toplum yapısı ve hukuk sistemi; sürgün sonrasında ise Babil hukukundan nasıl etkilendikleri ve her bir toplumun hukuk normları açısından birbirleriyle etkileşim süreçlerini anlatan eser için, bkz: C.H.W. Johns, **The Relations Between the Laws of Babylonia and the Laws of the Hebrew Peoples**, Gece Kitaplığı, 1. Basım, Ankara, Mart 2018.

¹⁵ Öyle ki Yahudiliğin İsrail toprakları dışında özel bir yaşam şekli olduğu ve Yahudilerarası inanç birliğinin güçlü olması, onlara, gelecekte bir 'ulus' yaratmalarını da sağlayacaktır. Bkz: Ellen Hirsch, **İsrail'in Gerçekleri**, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, 1994., s. 14.

¹⁶ Osmanlı Yönetiminde Yahudilerin, Avrupa'da süren asimilasyona karşı, daha iyi yaşam koşullarında olduğu, bizzat Yahudiler tarafından da belirtilmektedir. Konuyla ilgili, Osmanlı Yönetiminde Yahudilerin Arap Coğrafyasındaki durumlarını ele alan değerlendirme için, bkz: Andre Raymond (Çev: Ali Berktaş), **Osmanlı Döneminde Arap Kentleri**, İstanbul, 1. Basım, Ocak 2018., ss. 108-111. ; Ayrıca, Osmanlı Yahudilerinin yoğun olarak yaşadıkları Yafa ve Kudüs'teki mevcudiyetlerinin genel değerlendirmeleri için, bkz: Meltem Toksöz, Biray Kolluoğlu (Haz.), (Çev: Neyyir Berktaş), **Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2015., ss. 123-124. ; Son olarak, Osmanlı Müslümanlarınca da Yahudiler, öncülleri Arap Müslümanları gibi, 'kitap kulları' olarak tanımlandığından, bölgede uzun yıllar Hristiyan ve Müslümanlarla da birlikte yaşamaktaydılar. Bkz: Hans Belting, (Çev. Zehra Aksu

olmaya devam etmekteydiler. Osmanlı İdaresinin çöküşüyle bölgede, Müslüman Filistinlilerle Yahudiler karşı karşıya gelecek ve Yahudi toplumunun, ‘düşman’ ya da ‘öteki’ göreceği varlık, artık, Avrupa halkları değil; Arap Müslümanlar olacaklardır¹⁷. Sonuç olarak, ‘Kutsal Topraklar’ olarak addedilen coğrafyada, Filistinlilerle neredeyse, aynı tonda mücadele süreci başlayacaktır.

Bu çalışmanın konusu gereği, İsrailoğullarının tarihine kısaca değinmeyi ve en azından bugünkü İsrail Devletinin yapısı, işleyişi, örgütlenme ve teşkilatlanma niteliklerinin, 14 Mayıs 1948’de birden bire gerçekleşmediğini, Yahudi toplumunun siyasal birlikteliğinin ve bir millet olma ülküsünün, geçmişteki deneyimlerinden de yararlanarak geliştiğinin altını çizmek, temel amaçlardandır. Bunun yanı sıra, İsrail toplumunun, siyasi davranış ve kalıplar ile tarihsel yaşanmışlıklardan soyutlanamayacağını ve İsrail’de çeşitli siyasi fraksiyonların -ister istemez- bu kalıplamış ve kimin zaman sistematik bir hale bürünmüş sürecin içerisine dahil olduğunu da belirtmek gerekir. Elbette, bunda, İsrail sol kültürünün, hangi coğrafyalarda ve hangi yönde gelişeceğinin emareleri de her geçen dönem daha da belirlemekteydi. Bu bağlamda, İsrail Devleti kurulduğundan bugüne, ülkedeki sol siyaset ve kültürün yapısını ve politikalarını anlayabilmek için ‘Yahudi Solu’nun nasıl ortaya çıkıp Yahudi tarihinde yer edindiği, konuya ilişkin temel bilgilenmede çıkış noktası kabul edilebilir.

1.1.2. Anti-Semitizm, Pogrom, Emansipasyon, Aliyah ve Holokost Kavramları

Her toplum, kendi psikolojik ve sosyolojik nitelik ve değerlerinde, geçmişin olay ve deneyimlerini de barındırır. Bugün, İsrail siyaseti ve toplumunun içerisinde bulunduğu psikolojik durum, Yahudilerin geçmişte yaşadıkları trajik ve toplum

Yılmazer), **Floransa ve Bağdat-Doğu’da ve Batı’da Bakışın Tarihi**, Koç Üniversitesi yay., 3. Basım, İstanbul, Şubat 2020., s. 66.

¹⁷ Tarihsel perspektifte, Yahudi ve Arap halklarının ‘düşman’ algılarının tanımlanması ve değişimi ile ilgili, hem akademik hem de eleştirel nitelikte dikkat çeken çalışmanın okunması salık verilebilir, bkz: Gil Anidjar, (Çev: Timuçin Binder), **Düşmanın Tarihi-Yahudi, Arap**, Ayrıntı yay., 1. Basım, İstanbul, 2012. ; İlgili eserin, özellikle, Jacques Derrida ekseninde Yahudi ve Arap tartışması için, bkz: s. 110. ; Ayrıca, bölgede, İslâmın yükselişinden sonra gerçekleşen Müslüman-Yahudi etkileşiminin analizi için, lütfen, bkz: Mary R. Price&Margaret Howell, **A Portrait of Europe-A.D. 300-1300, From Barbarism To Chivalry**, Oxford University Press, 1972., ss. 64-70.

psikolojisini tümünden etkileyen anti-semitik hareketler, pogrom ve pogrom türü girişimler ve nihayetinde toplu bir kırım olarak Holokost'u, gelecek kuşaklara aktarma isteğinden bağımsız düşünülmemelidir. İsrail siyasetinin dar bir kalıp içerisinde hapsolmasına neden olan ve ülke kurulduğundan bugüne, siyasal partilerin bu kalıbın dışına, belirli konjonktürel dönem haricinde, çıkamamaları bu nedenlere bağlanabilir. Öyle ki anti-semitik hareketlerin, Yahudi düşmanlığının, 'tarih kadar eski' olduğunu söylemek abartı değildir¹⁸. İşte, abartı olmayan bu durum, İsrail siyasetini 20. ve 21. yüzyılda da şekillendiren; ancak çoğu zaman İsraili seçmenin tercihlerinin ve algılarının keyfiyetten yönetilmesi için bir araç haline getirilmektedir. Bu başlıklar, tek tek incelendiğinde, hem İsrail toplum ve siyasetinin hem de İsrail Devletinin geçmişteki ve mevcut durumu hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür.

¹⁸ Burada, Yahudi düşmanlığının 'tarih kadar eski olduğunu' vurgularken; Yahudilikte 'kadının kutsallığı' ve kadının dünyaya getirdiği çocuğun öneminden uzunca bahsetmeyeceğiz; ancak konuyla ilgili literatürde önemini koruyan nitelikli birkaç eseri önerebiliriz: Yahudi düşmanlığını, özellikle, Antik Çağ'dan II. Dünya Savaşının bitimine dek inceleyen kaynak için, bkz: Eva Groepler, (Çev. Süheyla Kaya), **Anti-Semitizm/Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi**, Belge yay., 1. Basım, İstanbul, Eylül 1999. ; Tarihsel perspektifte kadın düşmanlığını, kadından nefret etmenin (mizojini) tarihi olarak da ele alan kitap için, bkz: Jack Holland, (Çev. Erdoğan Okyay), **Mizojini/Dünyanın En Eski Önyargısı-Kadından Nefretin Evrensel Tarihi**, İmge yay., 1. Basım, Ankara, Mayıs 2016. ; Bu kaynağı önerme nedeni, Yahudi düşmanlığının "kadından nefret etme tarihiyle neredeyse eş zamanlı olduğunu", söz konusu kaynağın, mizojinin tarihsel akışını inceleyerek ele aldığı vurgulamak içindir. ; İbraniler gibi, soygeliminin, kadın soyçizgisinden izlendiği bir toplumda, kadının toplumdaki yeri ve kadına verilen değer, elbette dikkat çekicidir. İbrani toplumda, kadının soygelim açısından konumunun değerlendirilmesi için, bkz: Lewis Henry Morgan, (Çev: Ünsal Oskay), **Eski Toplum**, İnkılâp Kitabevi, 1. Basım, C: 1., İstanbul, 2021., ss. 510-511. ; Buna ek olarak; Feminist hareketin önemli isimlerinden Fransız düşünür Simone de Beauvoir, Yahudi karşıtlığını, "Kadınlara ve Siyahlara Düşmanlık" kadar türdeş gördüğünü, hatta, anti-semitistlerin, daha da ileri giderek, Yahudileri 'yok etmek' gibi, onlara yaşama hakkı dahi tanımama hedeflerinin olduğunu belirtmektedir. Beauvoir'in konuyla ilgili karşılaştırması için, lütfen, bkz: Simone de Beauvoir, (Çev: Gülnur Acar Savran), **İkinci Cinsiyet-Olgular ve Efsaneler**, Koç Üniversitesi yay., 3. Basım, C: 1., İstanbul, Haziran 2021., s. 34. ; Ortaçağ Avrupa'sında artan şiddet ve ırkçı hareketlerin, Yahudi karşıtlığı ve özellikle, Yahudi kadınlara yönelik incelemesi için, bkz: J. Israel, **European Jewry in the Age of Mercantilism (1550-1750)**, Oxford University Press, Oxford, 1985., ss. 6-7. ; Ayrıca; kadın-doğurganlık (ki doğurganlık konusu Yahudi kültürü ve aile yapısının kutsal değerlerindedir), kadın-emek gibi konu başlıklarının Dinler Tarihi açısından ele alındığı eser için, bkz: Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, Kabalcı yay., 2. Basım, İstanbul, Şubat 2015., ss. 257-261. ve ss. 325-326. Konuyla ilgili ilkel dinlerden, tek Tanrılı dinlere dek kadının toplumdaki algılanışını, din-kutsallık-şiddet-cinsellik etrafında inceleyen eser için, bkz: René Girard, (Çev: Necmiye Alpay), **Şiddet ve Kutsal**, Kanat Kitap, 1. Basım, İstanbul, Kasım 2003., ss. 45-49. ; Son olarak, Yahudi kadınların Avrupa toplumları arasında, hemen hemen her dönemde ve özellikle Nazi Almanya'sında iş ve eğitim sektöründen alınıp yerlerine Alman işsizlerin -elbette erkek işsizler-istihdam edildiğini, ek bir not olarak belirtmeliyiz. Bkz: J. M. Roberts, (Çev. Sinem Gül), **Yirminci Yüzyıl Tarihi**, Dost Kitabevi, 1. Basım, Ankara, Haziran 2003., s. 354.

1.1.2.1. Antisemitizm ve Pogrom Hareketleri

Ortadoğu'da "Sami" (Semit) grubuna ait topluluklar, Nuh'un oğlu olan "Shem" in torunları olarak geçmektedirler ve bu grup, Arap Ortadoğusu'nda¹⁹ yer alan halkların çoğunu kapsamaktadır²⁰. Anti-Semitizm ibaresi ise geçmişten bugüne, hem dini hem siyasi hem de ticari-ekonomik olarak Yahudi karşıtlığını ve Yahudilere nefret-kin beslemeyi ifade etmektedir²¹. Özellikle, bu üç alanda (dini, siyasi ve ticari) hissedilen ve çoğu zaman, Yahudiler üzerinde yıkıcı etkileri görülen anti-semitizmin, Antik Çağ'dan II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında artarak devam ettiği söylenebilir. Öyle ki birkaç tarihi evre dışında Yahudi halklarının baskı ya da zulme uğramadıkları bir döneme az rastlanmaktadır. Antik Çağ'da, dinlerinin dışarıya kapalılığı ve özgünlüğü konusunda baskı gören Yahudilerin, Ortaçağ'da yine aynı sebepten ötürü, bir de Avrupa'da, ticarete söz sahibi olmaları çoğu kesim tarafından kabul edilmemektedir. Hristiyanlık-Yahudilik ihtilafının dışında, iş hayatında da Yahudilere ayrımcılıklar söz konusu iken, bu kararların çoğu siyasi makamlar ve kilisenin verdiği meclis kararı ya da fermanlar niteliği taşımaktadır. Örneğin; Yahudilerin resmi görevlerde çalışma yasağı, Pazar günleri çalışmalarının (iş başının) engellenmesi*, Hristiyanların Yahudilere taşınmaz mal satması ya da kiralanmasının yasaklanması, kiliselere ait eşyaların Yahudilere satılması ya da rehin

¹⁹ "Arap Ortadoğusu" ibaresi, Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu'nun kitabına verdiği adıyla da literatürde yerini pekiştirmektedir. Gerçekten de Ortadoğu denilen bu coğrafyada, sadece, Arapların yaşamadığı (Türkler, Yahudiler, İranlılar, Süryaniler gibi başka milletlerin de varlığı gibi) dikkate alınrsa, bu isimlendirmenin yerinde olduğu görülebilir. Bkz: Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., N: 340., Ankara, 1972.

²⁰ Bu konuda, dini ve siyasi tanımlama ve referanslar için bkz: **The Universal Jewish Encyclopedia**, V/613. ; Basalel, *a.g.y.*, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem yay., İstanbul, 2001. ; Ayrıca, Columbia Encyclopedia'nın 'Semite' maddesinde, Samilere; Yahudilerin dışında, Araplar, Babil halkı Akadlar, Asuriler, Kenaniler ve Fenikeliler de dahil edilmektedir. Bkz: **Columbia Encyclopedia**, 1950.

²¹ Andrew Heywood'un anti-semitizm tanımlaması ve açıklaması için, ilgili kaynağın: "*Kavram: Anti-Semitizm*" başlığına bakılabilir. Bkz: Andrew Heywood, (Çev: Bekir Berat Özipek vd.), **Siyaset, Liberty yay.**, Ankara, Şubat 2006., s. 169. ; Richard S. Levy (Ed.), **Anti-Semitism/A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution**, ABC-CLIO, V: 1., Kaliforniya, 2005., s. 24. ; J. Katz, **From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism (1700-1933)**, Harvard University Press, 1980.

* Yahudilikte ve Yahudi tarihinde, Cumartesi, Şabat günü, Sabbath, (שבת), kutsal bir gün olup Cuma günü öğleden sonra ve Şabat'ta gün batımına dek sürer ve bu zaman dilimi, dinlenme saatleri olarak kabul edilip Pazar günü, (יום ראשון) , haftanın ilk çalışma-mesai günü olarak yüzlerce yıldır uygulanmaktadır.

olarak verilmesinin yasaklanması gibi²², Ortaçağ Avrupası ve elbette, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Nazi Almanya'sında görüldüğü gibi, Yahudileri sadece ticari-ekonomik değil; hemen hemen yaşamın her alanından çıkarılması yönünde girişimler de görülmektedir. Ünlü Alman Siyaset Bilimci Profesör Aleksander Lips, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Avrupa'da hızlıca yayılan anti-semitik hareketlerin 'dini' yönüne dolaylı olarak hak vermekte ve Yahudilerin dinci tutumlarını eleştirmekte; ancak o dönemin toplumunda gerçekleşen anti-semitik eylem ve girişimlere karşı önlemleri de şu şekilde sıralamaktaydı:

“Çocuğa bile Yahudi nefreti aşıyoruz. Daha büyük yaşlarında onu söylentilerle besliyoruz; fakat onu içimizde üreten nedenleri ve içimizde yatan güdülerini kendi nefretimizi ve aramıza almama ruhunu yargılamıyoruz. Yahudilere karşı farklı davranırsak onlar da farklı olacaktır. Yahudileri vatandaşlık ve Hristiyanlık düşüncesiyle hümanizm ve adalet yoluyla eğiterek, uzun zamandır unutulmuş kardeşlerimize elimizi uzatacağız.”²³.

Burada, Lips'in Yahudilerle ilgili sözlerine dikkat edilirse, anti-semitizmin Avrupa halkları arasında nasıl algılandığı da anlaşılabilir; ancak Lips'in, sorunun çözümüne ilişkin hümanist ve gerçekçi önerilerindeki detay ise Yahudilerin Hristiyan kültüründen bağımsız eğitilemeyeceği ya da toplumla entegrasyonlarının sağlanamayacağı fikridir. Aslında, Lips'in birkaç cümleyle özetlediği bu durum, Antik Çağ'dan Orta Çağ'a miras kalan ve Yahudileri, ticaret alanında sınırlamanın yanında; Yahudilerin Hz. İsa'nın katledilmesine aracılık ettikleri yönündeki yüzlerce

²² Anti-semitik hareketler ve anti-semitizmin uzun bir geçmişini inceleyen (yukarıda örnekleri verilen çeşitli evreler dâhil), bu alandaki en eski ve en çok referans alınan kaynaklardan biri olan, anti-semitizm, Yahudi soykırımı üzerine yoğun çalışmalarda bulunan Yahudi tarihçisi Fransız Léon Poliakov'un eseri için, bkz: Léon Poliakov, **The History of Anti-Semitism**, University of Pennsylvania Press, Ekim 2003. ; Walter Laqueur, **The Changing Face of Anti-Semitism From Ancient Times to the Present Day**, Oxford University Press, New York, 2006., ss. 39-71. ; H.H. Ben-Sasson (Ed.), **A History of the Jewish People**, Harvard University Press, Ekim 1985. ; Bu konuyla ilgili, özellikle, Yunan ve Roma dönemlerini temel alan anti semitik hareketlerle ilgili bkz: John G. Gager, **The Origins of Anti-Semitism/Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity**, Oxford University Press, New York, 1985. ; Son olarak, anti-semitizmi, 'Aydınlanma' kavramıyla da irdeleyen, ayrıntılı ve bir o kadar da tarihi ve felsefi bir tartışma perspektifinden tartışan, 1947'de Amsterdam'da yayımlandığında ses getiren eser için, bkz: Theodor W. Adorno&Max Horkheimer, (Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Kabalcı yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2014., (Özellikle, “Antisemitizmin Öğeleri-Aydınlanmanın Sınırları” başlığı), ss. 223-273.

²³ Groepler, *a.g.e.*, s. 79.

yıl süre gelen dini görüş ve algılar da göz önünde tutulmalıdır. Anti-semitizmin birden bire ortaya çıkmadığı ve binlerce yıllık birikimle özellikle, hem ticari-ekonomik hem de dini alanda Yahudilere karşı bu tür hareketlerin Avrupa’da ve Sami toplulukların buldukları coğrafyaları işgal eden dönemin güçlerince uygulandığı açıktır. Anti-semitizmin 20. yüzyıldaki etkisine, Holokost başlığında değinileceği için, en az anti-semitizm kadar Avrupa coğrafyasında yayılan pogrom girişimlerinden bahsetmek yararlı olacaktır.

Pogrom, Rusça bir kelime olup yıkım ve şiddet kullanarak yok etmek anlamına gelmektedir²⁴. Avrupa’da, özellikle, Ortaçağ ile artan anti-semitik hareketlerin şiddete dönüşmüş biçimi olarak gerçekleşen pogromlar, Yahudilerin kitleler halinde başka coğrafyalara da göçlerine neden olmaktadır. Her ne kadar pogrom, Rusça bir kelime olsa da Yahudilere karşı ilk pogrom girişimlerinin 1290’da, İngiltere’de başladığı görülmektedir²⁵. Bunun temel nedeni, Yahudilerin dini faaliyetlerinden ziyade; ticari ve ekonomik alandaki becerileridir²⁶. Bu durum; Mısır, Babil, Roma, Osmanlı hâkimiyetlerini gören Yahudiler için kanıksanacak bir hal almaktaydı. Öyle ki bu pogromların en çok ses getireni ve etki bırakanı, 1880’de Rusya’da yaşanan pogromdur. Bu nedenle, Rusya’dan, İsrail’in kuruluşuna dek ve

²⁴ “Pogromlar”, Çevrimiçi: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/pogroms>, Son Erişim Tarihi: 10.09.2019. ; Çarlık Rusya’sındaki Yahudilere yönelik Pogromların ayrıntılı incelenmesi konusunda, Yahudi kökenli Alman tarihçi Michael Brenner’in, Yahudi tarihine ilişkin yazdığı sekiz Yahudi ve İsrail tarihi kitabından biri olan ve konuya yeni başlayacaklar için de birincil kaynak niteliğindeki eseri için, bkz: Michael Brenner, (Çev. Jeremiah Riemer), **A Short History of the Jews**, Princeton University Press, New Jersey, 2010., ss. 223-241. ; Ayrıca, yine, bkz: Henry Wilson Littlefield, **An Outline of the History of Europe (1815-1937)**, Barnes&Noble, 6. Basım, New York, 1937., ss. 100-101. ; Konuya ilişkin, Çarlık Rusya’sındaki anti-semitik ve pogrom hareketleriyle ilgili, bkz: Mim Kemâl Öke, **Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)**, Timaş yay., 8. Basım, İstanbul, Kasım 2021., ss. 36-38.

²⁵ **Encyclopedia Britannica**, 4. Basım, 1988., C. 19., s. 74.

²⁶ Uzun yıllar; Almanya, Fransa ve ABD’de yaşayan ünlü Yahudi ve Felsefe Doktoru Hannah Arendt’e göre; Yahudilerin Avrupa’da istenmemeleri, Orta Avrupa’da ekonomik-ticari nedenler iken; Doğu Avrupa’da ise daha çok siyasidir. Arendt, ayrıca, Modern Antisemitizmin ortaya çıkışını, Napolyon’un 1807’de yenilmesinden sonraki süreçte Yahudilere karşı gerçekleştirilen saldırı ve nefretle başladığını söylemektedir. Arendt’in konu ile ilgili tespitleri için, bkz: Hannah Arendt, (Bahadır Sina Şener), **Totalitarizmin Kaynakları/1-Antisemitizm**, İletişim yay., 7. Basım, İstanbul, 2018. ss. 63-64. ; Ünlü sosyolog Zygmunt Bauman ise Alman Yahudilerinin Doğu Yahudilerinden sadece ekonomik gelişme olarak değil; eğitim açısından da en ileri ve yaratıcı topluluk olduğunu söylemektedir. Bauman’ın, Alman Yahudileri üzerine dikkat çeken tespitleri için, bkz: Zygmunt Bauman, (Çev: İsmail Türkmen), **Modernlik ve Müphemlik**, Ayrıntı yay., 4. Basım, İstanbul, 2020., ss. 155-159. ; Konuyla ilgili son olarak, Nazi Almanya’sı öncesinde (özellikle, Weimar Cumhuriyeti evresinde), Alman Yahudilerinin durumlarını, siyaset ve düşün dünyası çerçevesinde tahlil eden nitelikli eser için, lütfen, bkz: George L. Mosse, **Germans and Jews; The Right, the Left and the Search for a “Third Force” in Pre-Nazi Germany**, Wayne State University Press, Detroit, 1987.

sonrasındaki evrede gerçekleşen Rus Yahudileri göçü -ileriki başlıklarda değinelecektir- bugünkü İsrail siyasetinde de ‘Rus Yahudileri’ etkisi olarak kendini gösterecektir.

İngiltere’deki ilk kitlesel saldırıların, pogromun ardından hemen hemen her yüzyıl içerisinde, bu tarz kitle saldırıları devam etmekteydi. 1392’de Fransa, 1492’de İspanya, 1492’de de Portekiz’den kovulan Yahudiler²⁷ için bu pogromlar, öncelikle Yahudilerin ‘toplum içerisinde daha az pay almaları’ gerektiğine dayanan söylemlerle başlayıp kısa zamanda, ırkçı ve saldırgan bir eyleme varana dek sürmekteydi²⁸. Yaklaşık 2000 (iki bin) yıl önce, tapınaklarının yıkılmasındaki travmayı, kuşaktan kuşağa aktaran Yahudileri²⁹, 13. yüzyıl İngiltere’inde başlayan ve 19. yüzyılın son çeyreğinde, Rusya ile devam eden pogromlar, nihayetinde, II. Dünya Savaşına giden süreçte bir ‘toplu yok etmeye’, ‘soykırım’a dönüşecek ve Holokost olarak adlandırılan Yahudi soykırımının gerçekleşmesine taşıyacaktır.

1.1.2.2. Emansipasyon ve Aliyah

Emansipasyon kavramına değinmeden ve Yahudilerin Emansipasyon haklarına kavuşmalarından bahsetmeden önce, özellikle, Batı Avrupa’da, Emansipasyona giden süreci incelemek gerekmektedir. 1290’da İngiltere’de ilk pogromla, kitlesel kıyıma uğrayan Yahudiler, yine aynı ülkede birkaç yüzyıl sonra, kısmi özgürlüklerine kavuşmaktaydılar. Örneğin; önce 1371-1603 yılları arasında İskoçya’da; sonra, 1603-1714 evresinde İngiltere’de hüküm süren Stuartlar döneminde, Yahudiler İngiltere’ye yeniden çağırılmakta ve özellikle başta ticaret olmak üzere Yahudilere çeşitli haklar verilmekteydi³⁰. İngiliz tarihinde önemli bir yeri olan ve 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiltere’de Cumhuriyeti kuran Oliver

²⁷ Britannica, *a.g.e.*, s. 74.

²⁸ Pogrom ve özellikle anti-semitizmi, bir psikanaliz ve felsefe boyutunda inceleyen; ‘Anti-Semitizmin Psikanalizi’ başlığıyla, Yahudilerin Avrupa toplumlarındaki ekonomik ve siyasi durumlarına vurgu yapan eser için bkz: Jean Paul Sartre, **Özgür Olmak-Antisemit’in Portresi**, (Çev: Emin Türk Eliçin), Toplumsal Dönüşüm yay., 3. Basım, İstanbul, 1998, ss. 7-42.

²⁹ Bu konuda, Yahudi Ulusunun dini ve tarihi yaşanmışlıklarını Yahudilik ve İslamiyet açısından karşılaştırmalı olarak ele alan çalışma için, bkz: Emanuel Adler (Ed.), **Israel in the World-Legitimacy and Exceptionalism**, Routledge, 1. Basım, Londra, 2013. ; içinde; Rabbi Michael Melchior, “*Judaism and Islam in the World*”, s. 131.

³⁰ Stuartlar Dönemi İngiltere’si ve bu dönemde Yahudilerin İngiltere’ye dönüşü için, ilk baskısı 1904’te yapılan ve bu alandaki en der kaynaklardan biri olan eser için, bkz: George Macaulay Trevelyan, **England Under The Stuarts**, Methuen&CO. Ltd., 19. Basım, Londra, 1947., s. 262.

Cromwell döneminde de Yahudilere yazılı olmasa da şifahen, İngiltere’de barış içerisinde yaşama gibi, haklar sunulmakta ve Yahudilerin kamuya açık alanlar olmamak kaydıyla, kendi aralarında, gizlice ibadet etmelerine izin verilmekteydi. Öyle ki bu durum, sonrasında, Kral II. Charles tarafından yazılı olarak da onaylayacaktır³¹.

Asıl Emansipasyon, dünya tarihini derinden etkileyen 1789 Fransız İhtilali’yle başlayacaktır. Yahudiler için her zaman Fransa önemlidir. Fransa, ayrıca, Yahudi nüfusunun yoğun olarak buldukları Batı Avrupa ülkesidir³². Fransız İhtilali’nden çok kısa süre sonra; Napolyon, Yahudilere, eşit haklar tanımakta ve başkent Paris başta olmak üzere Fransa’da Yahudi dini ve geleneğinin, Ortaçağ’da Yahudilere karşı sıkça icra edilen getto*lardan dışarı çıkmalarına izin verilmekteydi³³. Tüm bunların yanında, Fransa’da başlayan Emansipasyonun uygulanması hem siyasi hem de toplum arenasında zaman almaktaydı. Öyle ki Fransız milletvekili Clermont-Tonnerre, Devrimden hemen sonra, 23 Aralık 1789’da, Devrim sonrası Yahudilerle ilgili yaptığı konuşmasında şu ifadeleri kullanmaktadır:

³¹ “Kraliçenin Yahudileri”, Şalom, 1 Ağustos 2012, Bkz; Çevrimiçi: http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-82862-kralicenin_yahudileri.html, Son Erişim Tarihi: 13.09.2019. Ancak, burada, şu noktaya değinmek durumundayız. Avrupa’da görülen bu tür emansipasyon hareketleri, zamanla, İslâm coğrafyasına da yayılacak ve özellikle Kuzey Afrika Yahudileri, Mağrip ağırlıklı olan Yahudiler, özelinde Fas Yahudileri, dönemin önemli karakteri Sir Moses Montefiore aracılığıyla Fas ve Osmanlı liderlerinden çeşitli haklar talep edeceklerdir. Konuyla ilgili İbranice görsel anlatım dahilinde bkz: **Ha-Atlas Historia Shel Anashim Yehudim, (האטלס היסטוריה של האנשים יהודים)**, Yedioth Ahronoth Books, Tel Aviv, 1993., s. 184.

³² 19. yüzyıldan sonra, Doğu Avrupa’da artan anti semitik hareketler ve pogromlar neticesinde, birçok Yahudi, Batı Avrupa’ya göç edecek ve bu göç rotalarından en çok tercih edilen ülkelerden biri de Fransa olacaktır. O dönemde, Fransa’ya gerçekleşen Yahudi göçü, Paris ağırlıklıdır. Ayrıntılar için, bkz: Joseph Roth, (Çev: Ahmet Arpad), **Yahudiler Yollarda-Galiçya’dan Viyana’ya, Paris’e, New York’a**, Kırmızıkeçi yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2019., ss. 75-85.

* Esasında, gettolar, her ne kadar Yahudileri, toplumun diğer kısmından ayırıp soyutlasa da Yahudilerin kendi aralarındaki bağın daha da güçlenmesini sağlamakta ve ileride, devletleşmeye giden süreçte, onlara hızlıca, siyasi olarak da örgütlenebilmelerinin yolunu da açmaktaydı.

³³ Fransız Devriminden hemen sonra Yahudilerin gettolardan çıkmasına müsaade edilecek; yıllarca kendi aralarında kurdukları örgütlenme biçimleri, özellikle Fransa’da, siyaset, ordu, eğitim gibi önemli alanlarda yükselmelerini sağlayacaktır. “Devletsiz Halk”ın, gettonun dışındaki yaşama direnişi, kolektif bir hareketle ve sonrasında İsrail Devletinin ilk 30 yılında uygulanan İşçi Partisi ve sol eğilimli politikaların da ilham kaynağı olacaktır. Sendikal hareketlerden ticari ve ekonomik örgütlere, Yishuv ve Kibbutz gibi bugün hâlâ İsrail’de var olan kolektif ve sosyalist kooperatif ve kurumlara kadar, Yahudilerin nesilden nesile getto kültüründe ve yaşayışından aktardıkları ve ‘eldeki kaynaklarla yaşamını devam ettirmenin’ verdiği bir psikolojidir. İlerideki başlıklarda bu konulara ayrıntılı değinilecektir; ancak giriş bilgileri için, bkz: Samuel J. Roberts, **Party and Policy in Israel: the Battle Between Hawks and Doves**, Westview Press., Colorado, 1990., ss. 1-4. ; Ayrıca, Fransız Devriminin Napolyon dışındaki aktörlerini ve Fransız Devriminin Batı Avrupa toplumlarına genel etkisi için, bkz: Server Tanilli, **Fransız Devrimi’nden Portreler**, Cem yay., 3. Basım., İstanbul, Kasım 1995.

“Ulus olarak Yahudilere her şey yasaklanmalı; ama insan olarak onlara, her şey verilmelidir”³⁴.

Görüldüğü gibi Fransız Devriminden sonra, Yahudilerin tümüyle Batı Avrupa halklarına karışmaları zaman almaktaydı. Kelime anlamı olarak Emansipasyon, ‘özgürleştirme’, ‘azad etme’ anlamına geldiği için³⁵ Yahudilerin gettolarından çıkıp en başta dini özgürlüklerine kavuşmalarıyla anılmaktaydı; ancak zamanla sadece Batı Avrupa’nın dışında, Doğu Avrupa’ya doğru Emansipasyon hareketi genişleyecektir. Diğer taraftan, Doğu Avrupa Yahudilerinin (Aşkenazların), Emansipasyona bakışları, Batı Avrupa gettolarındaki Yahudiler kadar yumuşak olmayacak ve kendi dil, din ve geleneklerini dini taassup ve birliktelik içerisinde yaşamaya devam edeceklerdir³⁶. Bugün, Yahudi halkı arasında ve İsrail’de, sosyal devlet anlayışının ve sol geleneğin gelişmesinde yukarıda değinilen gettolaşmanın yoğun etkisinin olduğu görülmektedir. Gettolara sıkıştırılan hayatlarda, her ne kadar toplumdan tecrit edilme psikolojisi var olsa da gettolaşma psikolojisi, Yahudi ‘öz benliği ve kimlik aidiyetinin’ yüzyıllarca ‘özümlemeye’³⁷ karşı direnişinin temel sacayaklarından

³⁴ Groepler, *a.g.e.*, s. 68. ; Ayrıca, aynı eserin Fransız Devrimi öncesi ve sonrası olarak ele aldığı Yahudi haklarının incelemesi için, bkz: ss. 65-76.

³⁵ Emansipasyon terimi, Latince kökenli ‘Emancipatio’dan gelip antik Roma’da da kullanılmakta ve kişilerin ya da belirli gurupların, herhangi bir siyasi-askeri-toplumsal baskıdan ve tecrit etme, ötekileştirme girişimlerinden kurtulmalarını ifade etmektedir. Daha açıklayıcı ve ayrıntılı bilgiler için bkz: *“Encyclopedia Judaica: Emancipation”*, Çevrimiçi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/emancipation> , Son Erişim Tarihi: 13.09.2019. ; Ayrıca, terimin bir başka tanımlanmasında, yine Roma dönemi çıkışlı olduğu vurgulanmakta ve Roma döneminin hukuki bir terimi olarak, kölelerin azat edilmesi ve özgür bırakılması anlamında da kullanıldığı belirtilmektedir. Bkz: *“Jewish Emancipation in the 18th. and 19th. Centuries”*, Çevrimiçi: <http://ieg-ego.eu/en/threads/european-networks/jewish-networks/friedrich-battenberg-jewish-emancipation-in-the-18th-and-19th-centuries> , Son Erişim Tarihi: 18.09.2019.

³⁶ Bugünkü Almanya’nın Doğu’su, Polonya, Rusya ve Litvanya gibi ülkelerde yaşayan Aşkenaz Yahudilerinin, Batı Avrupa’da gerçekleşen Aydınlanma hareketi ve sonrasındaki Emansipasyon gelişmelerine karşı, binlerce yıllık Aşkenaz ve Yiddiş kültür ve dillerini koruma mücadelesiyle ilgili bkz: Metin Delevi, *“Aşkenaz Kültürü-Yiddiş Dili”*, Şalom, 28 Mart 2013., Ayrıca bkz; Çevrimiçi: http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-86418-askenaz_kulturu_yiddis_dili.html, Son Erişim Tarihi: 16.09.2019.

³⁷ Asimilasyonun bir başka ibaresi olan ‘Özümlenme’, bir toplumun başka bir toplum tarafından, öz benliklerini yitirecek şekilde ve o topluma hem entegre hem de asimile olacak şekilde tarihi ve toplumsal değerlerini yitirmesi anlamına gelmektedir. Özellikle, Emansipasyon Yahudilerinin, genelde, karşılaştıkları durum budur ve dindar Yahudi önde gelenlerinin, şiddetle karşı çıktıkları husus, hem Haskala hem Emansipasyon hem de 18. yüzyıl ‘Akılcılık’ hareketinin, Yahudi özümlemesini hızlandırdığı görüştür. Bkz: *“Yahudilik Neden Özümlemeye Karşıdır?”*, Besalel, *a.g.y.*, Şalom, 5 Şubat 2014. ; Ayrıca, Akılcılığı, eleştirel bir bakış açısıyla, Antik Yunan’dan 20.

birini de oluşturacaktır. Bir diğer deyişle, özellikle Orta Çağ gettoları, Yahudilerin özümlememesini de sağlamakta ve asimile olmalarının önüne geçmekteydi.

Burada dikkat edilecek husus, Yahudilere karşı ilk pogromun İngiltere’de başladığı ve yine ilk hakların da 17. yüzyılın ikinci çeyreğinde İngiltere’de verildiğidir; ancak bir özgürleştirme ve Yahudilerin gettolardan çıkarılması temelinde Emansipasyon hareketi, yukarıda bahsedildiği üzere, Fransa’da kendini gösterecektir. Yahudilere Fransız emansipasyonun, hemen hemen eş zamanlı olarak genelde Kıta Avrupası, özelde ise Fransız Aydınlanma evresinde verilmesi de dikkat çekicidir. Yahudi Aydınlanması, ‘Haskala’*, özellikle Kıta Avrupa’sında bir dizi reform ve Rönesans; sonrasında sanayi ve Fransız Devrimlerini kapsayan ve nihayetinde, 18. yüzyılın başında, Avrupa’yı baştanbaşa etkileyen Aydınlanma evresinden doğrudan etkilenecektir. Aydınlanmanın ortaya koyduğu ‘bireycilik’, ‘özgür düşünce’ ve ‘bilimsel bilginin’ gelişimiyle dogmatik ve bağınaz düşüncelerden sıyrılma girişimleri, yüzlerce yıllık Yahudi gelenek ve yaşam biçimini de değiştirecektir. Gettolarından çıkmalarına müsaade edilen Yahudiler, Batı Avrupa’daki değişimlerden etkilenmelerinin yanında, dönemin siyasi yapısının dönüşümünün de bir parçası haline gelmektedirler. Bu nedenle, Yahudiler de kendi içlerinde Haskala adını verdikleri Yahudi Aydınlanmasını yaşamakta ve Emansipasyonun Doğu Avrupa’ya yayılması hızlanmaktaydı. Bu durum, Aydınlanmanın etkisi ve sonuçları, en köktenci olarak Fransa’da yaşandığı için³⁸, Emansipasyonun bu ülkede başlaması tesadüf olarak görülmemelidir.

Emansipasyon konusunda son kez şu noktayı vurgular isek; Aydınlanma evresinin, Yahudilerin Kıta Avrupa’sındaki yaşayışlarına kendine özgün bir Haskala’yı oluşturması ve Emanipasyonun bu evreye denk gelmesi, en başta

yüzyıl anlayışına kadar, ele alan ve post modern görüşler etrafında da inceleyen eser için bkz: John Cottingham, (Çev. Bülent Gözkân), **Akılcılık**, Dergâh yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2015.

* Haskalah, (השכלה), İbranice ‘Sehel’, (שלה) isim kökünden gelip ‘zeka’, ‘zihin duygusu’ ve ‘akıl’ anlamlarında kullanılır. ‘Haskalah’ ise ‘Aydınlanma’, özel olarak, ‘Yahudi Aydınlanması’nı ifade etmektedir. İbranice, açıklama ve karşılığı için, bkz: Reuben Sivan&Edward A. Levenston, **Milon Megiddo Ha-Hadash İvri-Angli**, (עברי-אנגלי – מהדורה חדשה), Megiddo Publishing, Tel Aviv, 1990., s. 198. ve s. 671. ; Yahudi Aydınlanmasının sol siyasal geleneği ve kültürü üzerindeki etkisi ve oluşumuna, II. Bölümde değinileceği için, şimdilik sadece, Haskala ve Emansipasyon ilişkisinden bahsetmekle yetinilecektir.

³⁸ Aydınlanma sürecini; felsefesi, siyaseti, toplumuyla ele alan ve 18. yüzyılın bir sorgulama yüzyılı olduğunu ifade ederek, birçok Yahudi düşünürü inceleyen eser için, bkz: Christian Destain, (Çev. İsmail Yerguz), **Aydınlanma**, Cumhuriyet Kitapları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2010., ss. 7-8.

Yahudilerin siyasi davranışlarına ve düşünce hayatlarına etki edip ileride çokça üzerinde değineceğimiz Yahudi sol siyasal gelenek ve partilerin şekillenmesini* de sağlamasıdır. İngiltere’de verilen haklar³⁹ ve sonrasında Fransa’da yaşananlar; Haskalasız ve Emansipasyonsuz bir ‘Yahudi sol geleneğinin’ ele alınamayacağını ve bugünkü İsrail’deki sol kültürün varlığı ve gelişmesinin, bu temeller üzerinde inşa edildiği belirgindir. Fransız Yahudi Aydınlanması için son not olarak, 19. yüzyıl Fransası’nın önemli düşünürlerinden biri olan Yahudi kökenli Bernard Lazare’nin düşünceleri, sadece Fransız ya da Avrupa Yahudilerinin değil; Dünya Yahudilerinin de emansipasyonuna ilişkin, dönemin ‘kurtuluş koşulunu’ da özetler mahiyettedir:

“Çarenin çare olabilmesi için herkese çare olması gerekir; ancak tüm ülkeler özgür olursa; Yahudiler de özgür olabilir”⁴⁰.

Yahudilerin kurtuluşunu ve yeniden doğuşunu, başka ulusların da özgürlüğüne bağlayan Lazare, dönemin Fransa’sında, Yahudilere karşı girişilen ön yargı ve asimilasyona örnek olan Dreyfus Olayında da en az Emile Zola kadar ön

* Örneğin, sadece, Fransız Devrimi ve Fransız Emansipasyonu değil; sonrasında yine Avrupa ülkelerinde görülen 1848 Devrimlerinin patlak vermesinin nedenleri olarak, hem Yahudilerin kendilerinin hem de bu devrimlerin sonuçlarının, Yahudilere doğrudan etkileri söz konusudur ve bundan sonra, ‘emek’, ‘iş gücü’, ‘Marksist sol’ gibi kavramlar Yahudi solunun, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, diaspora ülkelerinde -elbette Kıta Avrupası’nda- gelişmesi ve nihayetinde kurumsallaşmasını sağlayacaktır. 1848 Devrimlerine giden süreçte, İngiliz işçi sınıfının, Kraliyetten talep ettikleri reformlar arasında, Yahudiler için de maddeler bulunmaktaydı. Tezat bir şekilde, ilk pogrom hareketlerinin başladığı bu ülkede, Emansipasyon da başlamakta ve İngiliz işçi hareketi içerisinde de Yahudilerin hakları dile getirilmekteydi. Öyle ki 1832’de İngiliz siyaset ve toplumunun önemli krizlerinden olan ve orta ve işçi sınıfın haklarını, siyasi erke kabul ettirmek istemeleri etrafında gelişen “1832 Reform Yasası Krizi” (“*The Reform Bill*”)’nde, Yahudilerin ‘baskıdan kurtulması’ da ‘Çalışan Sınıfların Ulusal Birliği’nin siyasi programına dâhil edilmekteydi. Söz konusu krizin, 1800’lü yılların İngiliz siyaset ve toplumundaki yankıları ile kriz süreci ve dönemin İngiltere’sini ayrıntılı bir şekilde tahlil eden eser için, bkz: Edward Palmer Thompson, **The Making of the English Working Class**, Vintage Books, New York, Temmuz, 2003., ss. 819-820.

³⁹İngiliz Aydınlanmasının Yahudi toplumuna etkisi ve İngiliz siyasi hayatı ve parlamentosunda, Yahudi Emansipasyonunun tartışılmaları için bkz: Geoffrey Alderman, **The Jewish Community in British Politics**, Oxford University Press, Mart 1983. ; Ayrıca, Emansipasyondan önce, Yahudi Aydınlanmasına yön veren ve Yahudi burjuvazisinin oluşmasını sağlayan İngiliz etkisi ve İngiliz Aydınlanması için bkz: **Aydınlanma Felsefesi**, M. Buhr, W. Schroeder, K. Barck, (Çev. Veysel Atayman), Yeni Hayat yay., 2. Basım, İstanbul, Mart 2006., ss. 9-18. ; Son olarak, Aydınlanmayı, Modernliğin eleştirisi olarak inceleyen ve özgürleşme konusunu, Marx ve Foucault gibi düşünürlerin görüşlerine de başvurup sosyolojik çerçevede ele alan eser için bkz: Peter Wagner, (Çev. Mehmet Küçük), **Modernliğin Sosyolojisi**, Doruk yay., İstanbul, 2003., ss. 23-41.

⁴⁰ Bernard Lazare’i, Siyasi Siyonistlerden ayıran bu düşüncelerinin çok önemli tespiti için, bkz: Nelly Wilson, **Bernard Lazare-Antisemitism and the Problem of Jewish Identity in late Nineteenth Century France**, Cambridge University Press, 1. Basım, 1978., s. 251.

saflarda yer almakta ve Dreyfus'u savunan yazılar kalem alıp Fransız yönetimi ve askeri çevrelerinin azınlıklara yönelik politikalarını eleştirmektedir. Esasında, Bernard Lazare, sadece Yahudi haklarını savunmakla kalmayacak ve bizatihi, düşünceleri ve eylemleriyle siyonizme de karşı çıkacak; siyonizmin, Yahudileri özgürleştirme ajandasını desteklemeye yönelik 'devletleşme' çabalarını, 'tipik burjuva' hareketi olarak görecektir⁴¹. Sadece, Lazare'nin bu düşünceleri dahi temel alındığında, dönemin Fransa ve Avrupa'sında, Yahudiler arasında dahi, Yahudilerin nasıl özgürleşip kurtuluşa ereceği konusunda, siyonizm de dahil birçok zeminde görüş ayrılıkları bulunmaktaydı; ancak bu farklı görüş ve düşünce akımlarının hemen hemen tümünün ortak yönleri, Yahudilerin 'kolektif bir şekilde' hareket etmesini sağlayıp 'yaşam alanlarını' koruyup daha iyi hale getirme hedefi olmalarıdır. Bunun için de 19. yüzyılın başından itibaren giderek artan "Yahudi Göçü", "Aliyah" ayrıca incelenmelidir.

Yahudi sol siyasi geleneğin oluşmasında, en az Haskala ve Emansipasyon kadar önemli olan bir diğer gelişme ise 'Aliyah'dır. 1880'lerin başında Çarlık Rusya'sında⁴² görülen ve yukarıda ayrıntılarıyla değindiğimiz pogromlar sonrası, özellikle, hem Rusya hem de Doğu Avrupa'da Yahudilerin yaşa(yabil)meleri, her geçen gün mümkün gözükmemektedir. Pogromlar sonucu, yaşam güvenliği kalmayan Yahudiler, İngiltere'den sonra kendilerini en güvende hissettikleri ülke olan Rusya'dan, bu nedenle kitleler halinde göç etmeye başlamaktaydılar. Yahudi tarihinde, bu göçlere 'Aliyah' denmektedir ve İsrail Devleti kurulana kadar, 1881'den itibaren, toplamda beş Aliyah gerçekleşecektir. Bu göçler; Haskala ve Emansipasyon sürecinden geçen Yahudiler için önemlidir. Öyle ki bu Aliyah'ların ilk dördü, başta Rusya olmak üzere, Doğu Avrupa ülkeleri kökenli Yahudilerden

⁴¹ Bernard Lazare, siyonizme karşı duran ve Yahudilerin özgürleşmesi için "devlet" şartının gerek olmadığını savunan Yahudi bir düşündürür. Öyle ki I. Siyonist Kongreye katılmasına ve Theodor Herzl'le bir süre birlikte olmasına rağmen, Siyonistlerin devlet kurma hedefini sezdikten sonra, harekettten ayrılacaktır. Bu konuda, Lazare'in şu sözleri dikkate değerdir: "*Düşüncelerinizde burjuvasınız, duygularınızla burjuvasınız, fikirlerinizde burjuvasınız, fikirlerinizde burjuvasınız, toplumu hayal edişinizde burjuvasınız.*" Bkz: Gabriel Piterberg, **The Returns of Zionism: Myths, Politics and Scholarship in Israel**, Verso Books, Londra, 2008., s. 10. ; Ayrıca, bkz: Yakov M. Rabkin, (Çev: Şahika Tokel), **Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı**, İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2014.

⁴² Çarlık Rusya'sında, Anti semitik hareketlerin ve kitle halinde pogromların gerçekleşmesi, 1881'de Rus Çarı II. Aleksandr'ın öldürülmesinden sonra önlenemez bir hâl almaktaydı. Rusya'daki söz konusu pogromlar ve sonrasında Rusya'dan diğer ülkelere gerçekleşen Yahudi göçleri (özellikle, ilk aliyah) için, bkz: Sachar, *a.g.e.*, ss. 305-310.

oluşmaktaydı⁴³. Burada üzerinde durulması gereken nokta, ilk göçle 150.000 Yahudi'nin Rusya ve Doğu Avrupa'yı terk ettiği ve bunlardan 134.000'inin ABD'ye, 15.000'inin diğer ülkelere ve sadece 5.000'inin Filistin'e gittiğidir⁴⁴. Sonraki göçlerde de durum değişmeyecek ve ABD'ye Yahudi göçü artarak devam edecektir⁴⁵. Yahudilerin ABD'de siyaseten bu derece güçlü olmasının en temel nedenlerinden biri de bu göç dalgalarıdır. Amerika'da Yahudi lobisinin oluşması, bu göç dalgalarından soyutlanamaz⁴⁶. ABD'ye göç eden Yahudiler, bu ülkedeki iş gücüne katılacak ve sonrasında, İsrail Devleti kurulduğunda, bilgi ve deneyimlerini cemaatleri ve birçok toplumsal örgüt ile İsrail'e aktaracaktır. Üniversitelerden, finans

⁴³ Ana metinde de değinildiği üzere, Filistin topraklarına ve ABD ile diğer coğrafyalara toplamda beş Aliyah gerçekleşecektir. Tarihi ve sırasıyla: 1881-1892, 1904-1914, 1919-1923, 1924-1932 ve 1933-1936'dır. Konuyla ilgili son dönemde yayımlanan İbranice kaynak için, bkz: Michael Bar-Zohar, **קיבור תולדות ישראל**, (Kitzhur Toldoth Yisrael), Yedioth Ahronoth Books and Chemed Books, Rishon LeZion, 2018., ss. 15-16 ve ss. 35-36. ; Ayrıca, İsrail Devleti'nin ilk yıllarındaki Yahudi göçü dalgası ve göçmenlerin İsrail toplumuna entegre edilmesi süreci için bkz: Arthur Saul Super, **Absorption of Immigrants-Israel Today**, The Jerusalem Post Press, 3. Basım, Kudüs, Eylül 1965., ss. 5-12.

⁴⁴ Sachar, *a.g.e.*, ss. 309-310. Ayrıca, diğer tüm Aliyah hareketleri ve tarihsel veri ve dizisi için, bkz: Samih K. Farsoun, Christina E. Zacharia, **Palestine and the Palestinians**, Colorado, Westview Press, 1997., ss. 75-78.

⁴⁵ ABD'ye sadece, Kıta Avrupası Yahudileri (Aşkenaz Yahudiler) değil; Osmanlı Yahudileri (Sefarad Yahudileri) de göç edeceklerdir. Konuyla ilgili, dikkat çeken çalışma için, lütfen, bkz: Kerem Tımaz&Oscar Aguirre-Mandujano, (Çev: Zeynep Nur Ayanoğlu&Nazım Dikbaş), **Sefarad Güzergâhları-Arşivler, Nesnelere ve ABD'de Osmanlı Yahudilerinin Tarihi**, Koç Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2021.

⁴⁶ Bugün, ABD, Yahudi nüfusunun, İsrail'de yaşayan Yahudi nüfusuna en yakın olan ülkedir. İlk Aliyah ile yoğunlaşan ABD göçleri, I. Dünya Savaşı sonrası ve sonrasında da devam edecek; ancak II. Dünya Savaşıyla, Nazi Almanyası'ndan kaçan Yahudiler için ABD, neredeyse, 'İkinci Yahudi Yurdu' haline gelecektir. 2017 verilerine göre, İsrail'de yaşayan Yahudi nüfusu, 6.451.000 iken; diasporada yaşayan en fazla Yahudi sayısı, 5.700.000 ile ABD'dir. Konuyla ilgili ayrıntılı ve istatistik bilgileri için, 2017 Dünya Yahudi nüfusu raporu, bkz: "World Jewish Population-Current Jewish Population Reports", Sergio Della Pergola vd. (Ed.), **Berman Jewish DataBank**, N: 20., 2017., ss. 6-8. ; Doğu Avrupalı Yahudilerin ABD'ye göç sürecini, 19. yüzyılın 2. yarısı itibarıyla ayrıntılı bir şekilde ele alan nitelikli eser için, bkz: Stephen Birmingham, **The Rest of Us-The Rise of America's Eastern European Jews**, Little&Brown, 1. Basım, Boston, 1984., ss. 33-48. ; Ayrıca, ABD'deki Yahudi (İsrail) lobisi için, bkz: John J. Mearsheimer&Stephen M. Walt, **The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy**, Farrar, Straus&Girous, 1. Basım, New York, 2007. ; Yahudi lobisinin, Amerikan iç ve dış politikasındaki etkilerini etraflıca inceleyen çalışma için, bkz: Shai Feldman, **U.S. Middle East Policy: The Domestic Setting**, Tel Aviv University Jaffee Center for Strategic Studies, Jerusalem Post Press, Kudüs, 1988., ss. 56-61. ; Konuyla ilgili, röportaj-diyalog şeklinde: Noam Chomsky&Gilbert Achcar, **Perilous Power-The Middle East and US Foreign Policy-Dialogues on Terror, Democracy, War and Justice**, Hamish Hamilton-Penguin Books, 1. Basım, Londra, 2007. (Özellikle; "Israel, the Israel Lobby and U.S. Policy", bkz: ss. 60-65.). ; Ayrıca, bu konuda, ABD'deki Lobi faaliyetlerini, Yahudi-Emeni-Rum üçgeninde değerlendiren ve uzun yıllar, Washington Büyükelçiliği Basın Ataşesi görevinde bulunan, Nisa Bayramoğlu'nun konuyla ilgili eseri incelenebilir, bkz: N. Nisa Bayramoğlu, **Amerika Birleşik Devletleri'nde Lobi Faaliyetleri**, Dış Politika Enstitüsü yay., Ankara, 1985.

sektörüne dek hemen hemen her alanda, ABD-İsrail arasında yoğun ilişkiler ve İsrail'e yatırım gibi konular özellikle, Soğuk Savaş döneminde artacaktır.

İlk Aliyah'ın, Rusya'daki pogrom ve anti semitik hareketlerden ve katliamlardan kaynaklandığına değinilmişti. İkinci Aliyah da yine, Rus topraklarında gerçekleşen katliam sonucunda gerçekleşmektedir. 1903'te, bugünkü Moldova sınırları içerisindeki Besarabya eyaletinde, başkent Kişinev'de, Yahudilere yönelik, Çarlık Rusya'sı güvenlik güçleri tarafından baskı ve saldırılar gerçekleşmekte ve bölgedeki Yahudiler göçe zorlanmaktaydı⁴⁷. Diğer taraftan, Rus güçlerinin, Yahudilere, topraklarını terk etmeleri yönündeki baskıları, son Aliya olan 1933-1936 evresinde tersine dönmekte ve Yahudilerin Rusya'dan çıkışına izin verilmemesi ile sonuçlanmaktadır. Bunun ana nedenlerinden biri, Rusya'da yıllarca deneyim ve bilgi birikimine sahip olan Yahudilerin, bu deneyimlerini gittikleri ülkelerde paylaşmaları ya da Rusya'ya ait bilgilerin rakip ülkelere aktarılması konusunda, Rus makamlarının şüphelerinden kaynaklanmaktadır⁴⁸.

Tüm bunların bir sonucu olarak, 1881'de Rusya'da başlayan pogromlar sonrası, 1936'ya dek süren Aliyah'larla sadece Filistin'e 575.000 Yahudi göç edecektir⁴⁹. Avrupa'da, yüzlerce yıldır görülen anti-semitizm, pogrom gibi önyargı, taciz, saldırı, katliamlar ve nihayetinde, II. Dünya Savaşı boyunca süren Holokost'la Filistin topraklarına Yahudi göçü, yukarıda belirtildiği gibi 500.000'in üzerine çıkacaktır. Çalışmamızın konusu itibariyle bu göçlerin ve İsrail Devleti'nin ilk kurucu kuşağının; Pogrom, Holokost ve Aliyah gören Doğu Avrupa, Aşkenazi

⁴⁷ 1904-1914 evresini kapsayan bu İkinci Aliyah'da, Yahudilerin çoğu, kırsal alandan çok; kent merkezlerine yerleşmeyi ve buralarda iş kurmayı tercih etmekte ve bu durum, özellikle, Yafa, Kudüs ve El Halil gibi önemli şehirlerdeki Yahudi nüfusunu artırmaktaydı. Konuyla ilgili, bkz: Gur Alroey, **An Unpromising Land: Jewish Migration to Palestine in the Early Twentieth Century**, Standford University Press, 2014., s. 116. ; Rusya'daki anti-semitik girişimler ve Rus topraklarındaki diğer pogromlar için alternatif bir diğer Türkçe kaynak, bkz: Bernard Lewis, (Çev: Hür Güldü), **Semitizm ve Anti-Semitizm/Çatışma ve Önyargıya Dair**, Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2016., ss. 80-82.

⁴⁸ Soğuk Savaş, aynı zamanda, ülkelerarası bir istihbarat savaşı olduğu ve Rus makamlarınca Yahudilerin bilgi toplama-yayma konusundaki maharetleri de bilindiği için, bu evrede, Yahudilerin çıkışına izin verilmemekte; Nazi soykırımından kaçanlar dâhil kendilerine sığınacak ülke arayan Yahudilerin de ilgili ülkelere girişlerine izin verilmemekte birlikte binlerce Yahudi, limanlarda ya da açık denizlerde bekletilmekteydi. Örneğin, Sovyetler'in uydu devletleri olan Polonya, Çekoslovakya gibi ülkelerden gemilere dolan Yahudileri, savaş hâli coğrafyası ve Soğuk Savaş psikolojisindeki bir dünyada çoğu ülke kabul etmemekte, nihayetinde, bir insanlık dramı yaşanmaktaydı. Yahudilerin, Avrupa'dan Ortadoğu ülkelerine ve Filistin'e göçerken yaşadıkları süreç ile Yahudi sirkülasyonu ilgili, bkz: Rinna Samuel, **A History of Israel-The Birth, Growth and Development of Today's Jewish State**, Steimatzky, Kudüs, 1989., ss. 44-52.

⁴⁹ Karasapan, *a.g.e.*, s.37., Besalel, *a.g.e.*, s. 101.

Yahudileri çoğunluğunda olması, İsrail'in hemen hemen ilk otuz yılına damgasını vuran sosyalist ve sol nitelikli siyasetin ve ülkenin kurucu kadrolarının sol-siyonist ağırlıkta olmasının, yukarıda incelenen tarihsel perspektif gereği tesadüf olmadığı ortadadır. Özellikle, Pogromlar, Holokost ve Aliyah sonrası, Rusya ve Doğu Avrupa ülkelerinden İsrail'e ulaşan kitlelerin, Soğuk Savaş boyunca ve günümüzde, İsrail sol siyasetinde etki güçlerinin arttığını görmekteyiz. Bugün, İsrail siyasetindeki en önemli tartışmaların başını çeken Rus Yahudilerinin İsrail toplumuna, demografisine ve siyasetine eklenme sorununun⁵⁰ bu öncüller çerçevesinde ele alınması gerekmektedir.

1.2. İsrail Sol Siyasetine Etki Eden Temel Unsurlar

1.2.1. İsrail'in Coğrafyası, Jeopolitik ve Jeostratejik Nitelikleri

İsrail, yer aldığı coğrafya itibariyle Ortadoğu'nun; Afrika ve Akdeniz bölgelerinin tam kesişim noktasında bulunmaktadır. Arap Ortadoğu'su ile çevrili olan İsrail, kimi siyaset bilimci ve jeopolitik yorumculara göre, Ortadoğu'nun merkezinde yer almaktadır⁵¹. İsrail'in bulunduğu coğrafyanın, tarih boyunca istilalara, işgallere maruz kaldığı da düşünülürse, ülke coğrafyasının jeopolitik ve jeostratejik niteliği daha da önem kazanmaktadır. Özellikle, Roma ve Osmanlı yönetimlerinden günümüze, belirli güç odaklarının rekabet ve kozlarını paylaştıkları

⁵⁰ Rusya'dan İsrail'e göçen Yahudilerin, İsrail toplumuna ve siyasetine uyum sağlayıp sağlayamadıkları yönündeki tartışmaları konu edinen ve bu diaspora Yahudilerinin, 1990'lar sonrası İsrail sağ ve sol siyasetindeki etkileri için bkz: "Two Decades On, Wave of Russian Immigration to Israel is An Outstanding Success", **Haaretz**, 01.01.2014. ; Haberin bilişim ağı sayfası için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.haaretz.com/jewish/.premium-russian-olim-have-gone-far-1.5307354>, Son Erişim Tarihi: 18.09.2019.

⁵¹ İsrail'in jeopolitiğiyle ilgili tartışmalar için, İsrail'in önde gelen siyasi coğrafyacılarından ve bu alanda 'jeopolitik-kimlik-demokrasi'nin, birbirleriyle ilişkisini, İsrail ekseninde araştıran akademisyen David Newman'ın eserleri incelenebilir. Bkz: David Newman, "Geographic Discourses: The Changing Spatial and Territorial Dimensions of Israeli Politics and Society", **Israel Studies**, Vol: 13., No: 1., Spring, 2008., ss. 1-19. ; Shlomo Hasson, **Israel's Geopolitical Dilemma and the Upheaval in the Middle East**, The Joseph and Alma Gildenhorn Institute for Israel Studies, University of Maryland, 2013. ; Asher Susser, "Israel's Place in a Changing Regional Order (1948-2013)", **Israel Studies**, Vol: 19., No: 1., Summer, 2014., ss. 218-238. Son olarak, Yahudi jeopolitiğinin, Rus perspektifinden bir değerlendirmesi için, bkz: Aleksandr Dugin, (Çev: Vügar İmanov), **Rus Jeopolitiği-Avrasyacı Yaklaşım**, Küre yay., İstanbul, 8. Basım, Şubat, 2015., ss. 327-339.

bir alan haline gelen Filistin coğrafyası, modern uluslararası ilişkilerin soğuk savaş evresi ve sonrasında da yine, aynı güç mücadelelerinin rekabet alanı olagelmektedir. İsrail'in kurulduğu coğrafyayı, tarihsel süreçteki gelişmelerden soyutlamadan ele almak mümkün olmadığı gibi, ülkenin şuan yayıldığı bölgeyi de jeopolitik-jeostratejik açıdan değerlendirmek için her yönüyle analiz etmek gerekecektir.

1.2.1.1. Ülkenin Bulunduğu Coğrafya

İsrail'in konuşlandığı coğrafyanın jeopolitik ve jeostratejik niteliklerini incelemeden önce, kısaca jeopolitik ve jeostratejinin tanımlarından bahsetmekte yarar vardır. Jeopolitik, 'jeo' yer bilimleri terimidir ve 'politik' ibaresiyle birleştiğinde, bir ülkenin arazisinin siyasal açıdan değerlendirilmesini ifade etmektedir. Diğer deyişle, bir ülkenin dünya üzerinde, yayıldığı alanın coğrafi ve siyasi güç kapasitesiyle bütünlüğünü temsil etmektedir. Jeopolitik terimini ilk kullanan bilim insanı ise İsveçli ve bir siyasi bilimler profesörü olan Rudolf Kjellen'dir⁵². 19. yüzyıldan itibaren, jeopolitik alanında çalışmalar yapan ve aynı yüzyıl içinde, çoğu Avrupa ülkesinin askeri stratejiye dayanan politikalarını da etkileyen önemli jeopolitik kuramcılar ortaya çıkmaktaydı⁵³. Konumuz ekseninde

⁵² Jeopolitik üzerine, bkz: Dodds Klaus&Atkinson David, **Geopolitical Traditions**, Routledge, Londra, 2000. ; Simon Dalby&Paul Routledge (Eds.), **The Geopolitics Reader**, Routledge, Londra, 1998. ; Klaus Dodd, **Geopolitics as a Very Short Introduction**, Oxford University Press, 2007. ; Alexandre Defay, (Çev: İsmail Yerguz), **Jeopolitik**, Dost Kitabevi yay., Ankara, 1. Basım, Kasım 2005. ; Immanuel Wallerstein, (Çev: Mustafa Özel), **Jeopolitik ve Jeokültür**, İz yay., İstanbul, 1993. ; Siyasi Coğrafya alanında son zamanlarda yayımlanan bir diğer nitelikli eser olan, jeopolitiği tarihsel süreciyle ele alan ve bu konuda birçok kişi, kavram, terime de yer veren ve Türkçeye de kazandırılan kaynak için, bkz: Colin Flint&Peter J. Taylor, (Çev: Fulya Ereker), **Siyasi Coğrafya-Dünya Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik**, Nobel yay., Ankara, Ocak 2014. ; Jeopolitiği, emperyalizm ve uluslararası ilişkilerin kapitalist sistem-yapısı yönünden ele alan eserler için, bkz: Immanuel Wallerstein, **The Modern World System**, Academic Press, New York, 1974.; Ergin Yıldızoğlu, **Emperyalizm ve Jeopolitik-Kısa Bir Tarihsel Teorik Giriş**, Remzi Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, Kasım 2017., ss. 76-95. ; Coğrafya alanının önde gelen isimlerinden olan ve jeopolitiğe anarşik bir değerlendirme sunan Elisée Reclus'nün konuyla ilgili makalelerinin bir araya getirildiği kaynak için, bkz: John Clarck&Camille Martin, (Çev: Osman Yener&Murat Devres), **Anarşi, Coğrafya, Modernite-Elisée Reclus'nün Seçilmiş Yazıları**, Can yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2016.

⁵³ Bu jeopolitik teorisyenler; kara, hava ve deniz hâkimiyet teorileri etrafında görüş bildirmektedirler. Konumuz gereği, kara hâkimiyet teorisinin üzerinde durulursa; jeopolitiği, kara hâkimiyet teorisini temelinde açıklayanlar arasında Sir Halford Mackinder ve Nicholas Spykman'ın tezleri önemlidir. Özellikle, Spykman'ın dış hilalden iç hilale hâkimiyet sağlama tezi, Amerikan dış politika yürütücüleri tarafından da Soğuk Savaş boyunca temel alınmakta ve SSCB, bu yönde çevrelenmeye çalışılmaktadır. Konunun ayrıntılı değerlendirmesi için bkz: Zbigniew Brzezinski&Brent Scowcroft, **America and the World: Conversations on the Future of American Foreign Policy**, Basic Books, New York, 2008. ; Ayrıca Mackinder'in coğrafi tezlerini anlattığı ünlü eseri için, bkz: Sir H. J.

İsrail coğrafyasını incelediğimiz için bu teorisyenlerden Nicholas Spykman'den bahsedilecektir.

Amerikalı siyasi coğrafyacı Spykman'e göre; herhangi bir devlet, dünya siyasetine hâkim olmak istiyorsa, aralarında Türkiye, Pakistan, Filistin gibi ülke ve bölgelerin bulunduğu Yakın ya da Ortadoğu ülkelerini etki alanında tutması gerekmektedir. Spkyman, II. Dünya Savaşının en zorlu yıllarında, 1942'de yazdığı, "*Dünya Siyasetinde Amerika'nın Stratejisi: Birleşik Devletler ve Güç Dengesi*" başlığındaki kitabında⁵⁴ özellikle, Ortadoğu ülkelerini, "Rimland" olarak belirlediği alanın içinde değerlendirmektedir. Spykman, bu bölgenin kaynak ve imkânlarının, daha geniş olduğunu ve Rimland'a sahip olmanın dünya hâkimiyetiyle eş değer olduğunu belirtmektedir. Amerika'nın Soğuk Savaş'ta, özellikle, SSCB'ye yönelik çevreleme politikasının⁵⁵ temelinde Spykman'nin bu teorisinin olduğu bilinmektedir. Rimland'daki ülkeleri, mümkün merteye Amerikan dış politika stratejisinin 'etki alanında tutmak' ve komünizmin yayılmacılığına, Sovyetlere karşı bu bölgedeki ülkeleri çevreleme politikasının bir aracı olarak kullanmak, Soğuk Savaş'ta

Mackinder, (Çev: Kadir Yılmaz), **Tarihin Coğrafi Kalbi**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 1. Basım, 2013.

⁵⁴ Amerika'nın önemli üniversitelerinden Yale Üniversitesi'nde Profesör olan Spykman, II. Dünya Savaşının en zorlu yıllarında jeopolitik üzerine yazdığı yazılar ve verdiği derslerle aslında, ABD'nin, savaş sonrası dünyada nasıl bir dış politika izlemesi gerektiğine de yön göstermekteydi. Spykman'ın burada, ABD için dikkat çektiği nokta, bir üsteki dip notta belirtildiği üzere, Rimland'daki ülkelerin Amerikan etki alanında tutulması ve buraya ABD dışında başka hiçbir gücün yaklaştırılmaması gerektiği tezidir. Bkz: Nicholas Spykman, **America's Strategy in World Politics-The United States and the Balance of Power**, Harcourt, New York, 1942.

⁵⁵ Containment Policy: Çevreleme Politikası, ABD'nin Soğuk Savaş boyunca, SSCB'ye uyguladığı dış politika araçlarından biridir. ABD'nin Soğuk Savaş'taki dış politika vizyonunu ve İsrail'e yönelik ilgisini anlayabilmek için 'çevreleme' ya da 'sınırlandırma' olarak adlandırılan bu stratejiyi incelemek gerekmektedir. Yukarıda ana metin ve dipnotlarda belirtildiği üzere, Spykman'ın öngördüğü haliyle, Rimland'den Sovyetleri uzak tutmanın en önemli amacı, onun özellikle Türkiye ve Filistin'i içeren coğrafyadan, yani 'berekatli hilal'e nüfuz etmesini engellemektir. ABD'nin, bu yönde aradığı stratejiyi, yine, ABD'nin Moskova'da görev yapan Rus uzmanı ve diplomatı George F. Kennan keşfetmekteydi: "Sovyetleri Çevreleme Politikası". Kennan'ın Moskova'dan Washington'a gönderdiği "*Long Telegram*" adındaki 22 Şubat 1946 tarihli ünlü raporunda, bu konuya işaret edilmekteydi. Söz konusu rapor ve Kennan'ın ilgili konudaki diğer yazıları için, bkz: Henry Kissinger, (Çev: İbrahim H. Kurt), **Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 10. Basım, Şubat, 2011., ss. 428-429. ; içinde; "*Foreign Relations of the United States-1946*", **US. Government Printing Office**, Washington, C: VI., 1969., ss. 666-709. ; (Kisinger'ın ilgili kaynağının ayrıntılı gösterildiği bölüm için, bkz: s. 836.); George F. Kennan, **Realities of American Foreign Policy**, Princeton University Press, 1954. ; George F. Kennan, **American Diplomacy (1900-1950)**, 8. Basım, Mentor Books, New York, Eylül 1959, ss. 106-127. ; George F. Kennan, "*The Sources of Soviet Conduct*", **Foreign Affairs**, Vol: 25., No: 4., 1947., ss. 566-582. ; Konuyla ilgili son alarak; Charles W. Kegley J.&Eugene R. Wittkopf, **American Foreign Policy-Pattern and Process**, St. Martin's Press, 5. Basım, New York, ss. 59-62.

Amerikan ulusal çıkarlarının merkezini oluşturacaktır. İşte, İsrail de Spykman'ın öngördüğü Rimland'ın içerisinde olduğu için ülkenin bulunduğu coğrafya, geçmişten günümüze uluslararası rekabetin yoğunlaştığı alanlardandır. Ve daha da önemlisi, İsrail coğrafyasının bulunduğu alan, Spykman'ın öngörülerini doğrular nitelikte “Bereketli Hilâl” (Crescent) içerisinde yer almaktadır.

İsrail, bugün, 22.072 km²'lik bir alana yayılıp Kuzeyi ve Güneyi arasında 450 km.; Doğu ve Batı yönünde ise en geniş alanı sadece 135 km.'lik dar bir arazi üzerinde konuşlanmaktadır⁵⁶. Bu yüzölçümü, İsrail'in işgal ettiği ve tartışmalı topraklar da eklenince 22.145 km².’lik bir alanı kapsamaktadır⁵⁷. Ülkenin Kuzey-Güney ve Doğu-Batı yönlü stratejik derinliğinin elverişsizliği⁵⁸, sadece askeri politikalara değil; ülke siyasetinin de “güvenlikçi” siyasalar etrafında şekillenmesine neden olmaktadır.

Sol kanat siyasal partilerin, özellikle, 1990’lı yıllar boyunca uygulamaya çalıştıkları barış politikalarının önündeki en büyük ve en önemli engellerden biri de İsrail'in coğrafi niteliklerinden kaynaklı güvenlik algılamalarıdır⁵⁹. Buna, İsrail'in iç dinamiklerinin de etkisi eklendiğinde, güvenlik kaygıları daha da artmaktadır. İsrail'in bu hassas durumunu, sağ kanat siyasi partilerin, sol iktidarlara karşı seçim malzemesi haline getirdikleri ve “sol iktidarların, ülkeyi güvenliksiz hale getirdikleri” söylemi⁶⁰ ‘hasım Arap ülkeleriyle’ çevrili ve içerideki cihatçı örgütlerin

⁵⁶ İsrail'in yüzölçümünün BM. tarafından tanınan sınırlarını gösteren veriler için, bkz: Çevrimiçi: <https://data.un.org/en/iso/il.html> , Son Erişim Tarihi: 02.02.2020.

⁵⁷ Bu yüzölçümü, İsrail Dışişleri Bakanlığının bilişim ağı sitesindeki veridir. Bkz: Çevrimiçi: <https://mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/land/pages/the%20land-%20geography%20and%20climate.aspx> , Son Erişim Tarihi: 02.02.2020.

⁵⁸ İsrail'in jeopolitiğine bağlı stratejik derinliğinin kısa bir tahlili için, Türkçeye de çevrilen ve kısa zamanda coğrafya alanında ilgi gören nitelikli eser, bkz: Tim Marshall, (Çev: Mert Doğruer), **Coğrafya Mahkûmları-Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita**, Epsilon yay., İstanbul, 1. Basım, Mart, 2018., ss. 176-180.

⁵⁹ İsrail-Filistin çatışmasında barışa ulaşmak için aradaki engellerin neler olduğunu önemli açılardan, -örneğin, sosyo-psikolojik, kimlik aidiyeti, dini ve milli değerler, bölgesel ve zamansal faktörler, stratejik kararlar gibi- değerlendiren ve çoğunluğu İsrail üniversitelerinde akademisyen ya da gazeteci olan yazarların makalelerinden oluşturulan ve ilaveten, İsrail solunun, barış politikaları girişimindeki ve İsrail-Filistin çatışması özelindeki çatışma çözümü sürecine en başat engeller olarak görülen ‘jeopolitik çevresel unsurları’, etraflıca ele alan çalışma için, bkz: Kobi Michael, “*The Geopolitical Environment as a Barrier to Resolution of the Israeli-Palestinian Conflict*”; Yaacov Bar-Siman-Tov (Ed.), **Barriers to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict**, Jerusalem Institute for Israel Studies, N: 406., Kudüs, 2010.; ss. 340-363.

⁶⁰ Bu söylem, özellikle, 1990’lı yıllar boyunca sağ cenahın, Rabin ve Barak hükümetlerine karşı geliştirdikleri algı ve politik bir sürecin aracı olarak da kullanılacaktır. Bu konuya, ileride, Rabin ve Barak hükümetleri incelendiğinde, ayrıca değinilecektir.

terör eylemlerinin arttığı 90'lı yıllarda, Oslo Barış sürecinde de görüldüğü üzere, muhalefetin iktidara eleştirileri daima güvenlik politikaları etrafında şekillenmekte ve ülkenin coğrafyasının dar bir alana hapsolmesi, siyasete yön veren unsurlar olarak tartışılan en hararetli konular arasında gelmektedir.

1.2.1.2. Ülkenin Adının, “İsrail”in, Özgünlüğü

“İsrail ve Yahudi Kavramlarının Kökeni” başlığında, “Yisrael” adının Tevrat’a göre Yakup’a nasıl verildiğinden kısaca bahsedilmekteydi. “Yisrael”, “ישראל”, adlandırmasının kelime kökeni, İbranice incelendiğinde, bugün İsrail’de devam eden bir tartışmadan da bahsetmiş oluruz. Devletin adının ‘İsrail’ olarak belirlenmesini, dini açıdan yorumlayanlar olduğu gibi, siyaseten değerlendirenler de mevcuttur. Dini açıdan yorumlayanların, bunu, Tevrat’a dayandırdıkları ve ‘Tanrı ile güreşen’ anlamına inandıklarından daha önce bahsedilmektedir. ‘Yisrael’, “ישראל”, kelimesi, etnolojik olarak incelendiğinde, ‘Yisr’, “שר” ibaresinin, hem isim hem de fiil olarak anlamlar verdiğidir; ancak burada bizim için önemi, fiil kökünün, ‘bir şeyi takip etme’ ya ‘dosdoğru gitme/bir yere yönelme’ anlamı da verdiğidir⁶¹. Elbette bunu, Yahudi dini cenah, ‘Tanrı’nın arkasından gitme’ olarak değerlendirirken -ki “שר” fiil kökünden sonra gelen “אל”, isim kökü, ‘Tanrı’ anlamına gelmektedir- laik kesim ise devletin adının İsrail olarak isimlendirilmesini, dini niteliklerden ziyade; tarihi bir zenginlik olarak görmekte dirler⁶².

Şimdi ise söz konusu adlandırma, siyasi olarak ele alınacaktır. İsrail, bugünkü coğrafyasında kurulmadan önce, birçok Siyonist kongre gerçekleştirilmekte ve bunun

⁶¹ Reuben Sivan&Edward A. Levenston, **Milon Megiddo Ha-Hadash İvri-Angli**, (מילון מגידו (החדש) עברי-אנגלי –), Megiddo Publishing Co.Ltd., Tel Aviv, 1990., s. 318. ; Bu konuda, ayrıca, İsrail’in Edebiyat ve entelektüel tarihinde önemli bir yeri bulunan, modern İbranicenin kurucusu ve modern İbrani sözlüğün yaratıcısı olan Eliezer Ben Yehuda’nın eseri için, bkz: Eliezer Ben Yehuda, **Complete Dictionary of Ancient and Modern Hebrew**, Hardcover Publisher, 1960. ; İsrail Yahudi tarihi konusunda uzmanlaşmış İngiliz profesörü Simon Schama, ‘İsrail’ ibaresinin tarihi metinlerde ilk olarak MÖ. XIII. yüzyıl sonlarına doğru, Mısır hiyerogliflerinde geçtiğini belirtip İsrail tanımlamasını ayrıntılamaktadır. İlgili profesörün eseri için, bkz: Simon Schama, (Çev: Leyla Tonguç Basmacı), **Yahudilerin Tarihi (MÖ 1000-MS 1492), Kelimeleri Bulmak**, Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2019., s. 27.

⁶² Konuyla ilgili tüm tartışmaların özeti mahiyetinde bir makale için, bkz: Elon Gilad, “*Why Is Israel Called Israel?*”, **Haaretz**, 20 Nisan 2015. ; Makalenin bilişim ağı bağlantısı için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.haaretz.com/.premium-why-is-israel-called-israel-1.5353207> , Son Erişim Tarihi: 02.02.2020. ; Ayrıca, İsrail’in ulus devletinin tamamlayıcı değerleri olarak ‘dini motifleri’ öne alan politikalar, yine, İsrail laik kesiminin perspektifinden ileride incelenecektir.

yanı sıra, ileride Yahudi devletinin tam olarak hangi coğrafyada kurulacağı tartışma konusu haline gelmekteydi. Yahudi ve Siyonist tarihin simge isimlerinden Theodor Herzl, 1896'da yayımladığı ünlü kitabı olan “Yahudi Devleti”/“Judenstaat”/“Jewish State”te⁶³, kurulacak bir Yahudi devletinin Arjantin mi; yoksa Filistin’de mi konuşlanacağından bahsetmekte ve kendilerine hangi toprak verilirse verilsin bunu kabul edeceklerini; ancak Filistin’in her zaman kendileri için unutulmaz tarihi vatanlarının olduğunu yazmaktaydı. Bu konuyla ilgili, Osmanlı Sultanı Abdülhamit’le de görüşebileceğini ve Padişah’tan Yahudilere, Filistin’de toprak-yurt vermesini talep edeceğinden de söz etmekteydi. Gerçekten de Herzl, Abdülhamit’le, 1901 ve 1902 yılı olmak üzere iki kez görüşmekte ve Osmanlı’nın borçlarını ödeme karşılığında Padişah’tan Filistin’e Yahudi göçüne izin vermesini istemekteydi; ancak Herzl’in 1904’teki ani ölümü ve 1908’de Abdülhamit’in tahtan düşüşü, bu görüşmelerin devamı ve sorunun çözümüne ilişkin atılacak adımların yarım kalmasına neden olmaktadır⁶⁴.

Yahudilerin sorunları ve toprak talepleriyle ilgilenen bir diğer siyasi lider ise Amerikan başkanı Franklin Delano Roosevelt’tir. Roosevelt, Yahudilerin istekleriyle ilgileniyor görünüp onların, tarih boyunca acı çekmelerini anlamakla beraber Yahudilere sempati beslemekte; ancak onların Filistin topraklarına yerleşme isteklerine şüpheyle yaklaşmaktaydı. Öyle ki Roosevelt, Yahudileri bu fikir ve amaçlarından vazgeçirmek için onlara, Amerikan topraklarında, arazi alıp burada yaşama teklifinde dahi bulunmaktaydı. Bu konuda, Roosevelt’in Yahudilere teklifi şu şekildeydi:

“Kaliforniya’nın Güneyi’ndeki büyük çorak topraklarda, Yahudiler, harikalar yaratabilirler”⁶⁵.

⁶³ Theodor Herzl, **The Jewish State**, Ostara Publications, Londra, 2012. ; Ayrıca, Herzl’in bir diğer eseri için, bkz: Theodore Herzl, **Old New Land**, M. Wiener, Princeton, 1997.

⁶⁴ Herzl’in Abdülhamit’le görüşmesini etraflıca ele alan iki Türkçe kaynağı önemle salık veririz: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu yay., 6. Basım, Cilt: 8., Ankara, 2007., s. 486. ; Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, (“Herzl ve II. Abdülhamit” başlığı), Kronik Kitap, 4. Basım, İstanbul, Mayıs 2017., ss. 28-32.

⁶⁵ Heller, *a.g.e.*, s. 25. ; Ayrıca, başkan Roosevelt’in özyaşamöyküsü ve başkanlığı dönemini inceleyen önemli bir eser için, bkz: Ted Morgan, **FDR: A Biography**, Simon & Schuster, New York, 1985. ; Bunun yanı sıra, Roosevelt dahil, Amerikan Başkanlarının dönemlerini, özel nitelikteki bilgilerle ele alan bir diğer kaynak için, bkz: Türküya Ataöv, **Amerikan Başkanları**, İleri yay., İstanbul, 1. Basım, Ekim 2009.

Roosevelt, II. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında ABD'ye on binlerce Yahudinin göçtüğünü ve bunların Amerikan sosyal yaşamına katkılarını bildiğinden, onların Filistin topraklarında ısrar etmelerini anlamsız bulmaktaydı ve kanımızca, Amerika'nın bir bölümünde onlara neredeyse bir özerk bölge teklif etmesinin nedeni de buydu.

Herzl'in, Yahudilerin devletlerini kurmalarına yardımcı olacak herhangi bir toprağa dayanan teklif ya da planı kabul etmesinden 21 yıl sonra, Filistin'de başlayan İngiliz Manda Yönetimi, Yahudilerin Filistin'e göçünü daha da hızlandırmasının dışında, Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulması için de onları cesaretlendirmekteydi; ancak Herzl öldüğü için bu süreci göremeyecektir. İşte, tartışılmaya değer nokta, bu tarihten sonra daha çok belirmektedir. Eğer, 'Filistin'de herhangi bir Yahudi devleti kurulacak ise bu devletin adı ne olacaktır?' Herzl, bu devlete 'Yahudi Devleti' demektedir; ancak Herzl'in Arjantin'de kurulması muhtemel Yahudi Devletinin adının, 'İsrail' olacağı yönünde herhangi bir bilgi ya da bu yönde kaynak bulunmamaktadır.

Özellikle, İsrail sağ kanat siyasetinin, politika oluştururken ve geçmişten günümüze politik malzeme arayışında devletin adının 'İsrail' olduğunu vurgulamaları, iddia ettikleri 'Ata Toprakları'nda kurulan bir Yahudi Devletinin varlığı sebebiyle bu devletin adı 'İsrail'dir. Herzl'in öngördüğü gibi, Arjantin ya da diğer Yahudi düşünürlerinin tartıştıkları bölge olan 'Uganda Planı' gerçekleşse idi - söz konusu devletin kurulduğu toprak parçası dinsel ve tarihsel kökenlerine işaret eden Filistin coğrafyasında kurul(a)madığı için- devletin adının İsrail olması da mümkün olmayacaktı. Daha net bir ifadeyle; İsrail, bugün, 'Yahudilerin Ata toprakları olarak gördükleri arazi üzerinde kurulduğu için', tüzel bir kişilik olarak 'İsrail'dir. Devletin adının özgünlüğü de buradan gelmektedir. Devletin isimlendirilmesinde, hem tarihi hem de dini bir geçmişi olduğu ortadadır.

"İsrail" isimlendirmesinin, sadece dinsel değil; tarihsel olarak önemini ortaya koyan bir diğer söylem ise Judah Alkalai (Yehudah Alkali/1798-1878)'ye aittir. Alkali, siyonizmin ilk öncülerinden sayılıp Yahudilerin kurtuluş yolunun, "Eretz Yisrael"e göçleriyle olacağını belirtmektedir. Öyle ki Alkali'yi, diğer Siyonistlerden ayıran en önemli özelliği, 'Yahudi-Dinsel kimliği' değil de 'Yahudi-Ulus kimliğini'

öne çıkarmasıdır. İsrail Devleti'nin, bugün bulunduğu coğrafyada doğduğu için, "İsrail" adını aldığını, "Ata Toprakları" olan "Eretz Yisrael" in bir parçasında ortaya çıktığı için, devletin adına özellikle bu isimin verildiğini kanıtlayan sözlerini aşağıya bırakıyoruz:

"Bizler, halk olarak, en uygun bir şekilde, yalnızca İsrail toprakları üzerinde 'İsrail' olarak tanımlanırız"⁶⁶.

Görüldüğü gibi, Alkali'nin İsrail isimlendirmesinin önemini anlatan bu sözleri, Herzl'in düşlediği* Yahudi Devleti'nin, neden Arjantin ya da Uganda gibi coğrafyalarda kurulmak istenmediğini ve Filistin topraklarında kurulacak bir Yahudi Devleti'nin adınının ise -Yahudilerin Filistin topraklarına ve özelinde, elbette Kudüs'e; tarihsel kimlik, aidiyet, miras ve duygularından ötürü- 'İsrail' olamayacağını gösteren önemli bir tarihi not olarak kaydedilmelidir.

1.2.1.3. Siyasal Belirleyici Olarak Siyonizm ve Sol Siyasi Düşünce

Dünya üzerinde her ulusun ve Vesfalyan sürecin başlamasıyla beliren her ulus-devletin, kurucu ideolojilerinin olması, olağan bir durumdur⁶⁷. Uzun yıllar, siyonizmin, Yahudi Ulus-Devleti için bir ideoloji ya da doktrin olup olmadığı tartışılmaktadır⁶⁸. İsrail Devleti'ne giden süreçte siyonizmin, Arap

⁶⁶ "We, as a people, a properly called Israel only in the land of Israel" Alkali'nin bu sözü ve siyonizme ilişkin, diğer değerlendirmelerini içeren geniş kapsamlı; aynı zamanda önemli Yahudi sağ ve sol siyonist düşünürleri tek tek inceleyen ve neredeyse bir 'Yahudi Ansiklopedisi' niteliğinde olan eser için, bkz: Arthur Hertzberg, **The Zionist Idea-A Historical Analysis and Reader**, The Jewish Publication Society, Philadelphia, 1997. ; Söz konusu eserin, Alkali'yi değerlendirdiği sayfalar için, bkz: ss. 102-104; Ana metnimizde, Alkali'ye ait ve yukarıda tırnak içerisinde gösterilen sözün bulunduğu sayfa için, bkz: s. 105.

* Theodor Herzl (1860-1904)'in, "Yahudi Devleti Düşü" için, ünlü sözü: "If you have a dream, not dream"; "Eğer gerçekten istersen, hiçbir şey hayal değildir."

⁶⁷ Konuyla ilgili olarak, son zamanlardaki 'ulus-devlet' tartışmaları ekseninde ilgi gören ve 1648 Westphalia Antlaşması ile sonrasındaki sürecin irdelendiği, uluslararası ilişkiler profesörü Justin Rosenberg'in danışmanlığında hazırlanıp doktora tezinden kitaplaştırılan eser için, bkz: Benno Teschke, (Çev: Bülent Şimşek), **1648 Söylencesi-Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu**, Can yay., İstanbul, 1. Basım, Ağustos 2017.

⁶⁸ Siyonizmin bir 'ideoloji olup olmadığı' konusunda ve onu tarihsel perspektifte ele alan birçok eser bulunmaktadır. Bu çalışmanın konusu itibariyle başvuracağımız kaynaklardan olan, siyonizm kavramına giriş olarak ilk ve ileri okumalarda yardımcı olacak eserler için, bkz: Gaetano Mosca, (Çev:

Ortadoğu'sunda, yarattığı durum ve sonrasındaki gelişmeler, bugüne dek çoğu kaynak ve çalışma çerçevesinde, soruna ilişkin birer temel okuma şeklinde ele alınmaktadır; ancak çalışmamızın ana sorunlarından birini de oluşturan: İsrail'i kuran kadroların ağırlıklı olarak sol ve sosyalist siyonizmden gelmeleri⁶⁹, sol siyonistlerin temeldeki hedeflerinin; pogrom, anti semitik hareketlere maruz kalmış Yahudilerin, bir devlet çatısı altında rahat edebilecekleri düşünceleri ve bu devletin illa Filistin'de olması gerekip gerekmediği yönündeki tartışmalar da göz önünde bulundurulmalıdır.

14 Mayıs 1948'de, İsrail Devleti* kurulduğunda, 'Siyonizm' kavramına ve bu kavramın niteliği ile kurucu kadroların Birleşmiş Milletler (BM)'in verdiği 29 Kasım 1947 tarih ve 181 sayılı 'Taksim Kararı'ndan sonraki eylemlerine (özellikle, 1948-1949 Savaşı), Yahudilerin Filistin topraklarında gizli ajandası ve planları olduğu yönünde anlamlar yüklenmekteydi. Siyonizmin amacı neydi? BM'nin Yahudilere öngördüğü ve Filistin topraklarının %57'sinin verildiği⁷⁰ Yahudi Devletinin genişleme arzusunda, 'Arz-ı Mevud' -vaat edilmiş topraklar- ve 'Büyük İsrail' var mıydı? Siyonizmin temel amacı, sadece İsrail Devletini kurmak değil; siyonizmi ve siyonist ülküyü tümüyle vaat edilen topraklara yayma hedefi miydi? Özellikle, II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında, ABD ve İngiltere destekli Yahudi göçleri⁷¹, bölgenin demografik yapısını kasten değiştirip bir Filistin-Arap seyrekleştirme-

Semih Triyakioğlu), **Siyasi Doktrinler Tarihi**, Varlık yay., 2. Basım, İstanbul, Ağustos 1968., ss. 250-266. ; David Mclellan, (Çev: Barış Yıldırım), **İdeoloji**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 3. Baskı, İstanbul, Ekim 2012., ss. 1-10. ; Şu an elimizde olan; ancak -ne yazık ki- tarihi bulunmayan ciltli eski basımlı ve siyasal kavram-tanımlama-terim alanında ansiklopedik kaynak için bkz: Faruk Sönmezoğlu, **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, İletişim yay., İstanbul, t.y., ss. 160.-161. ; Son olarak, 'Kültür'ü, çok yönlü inceleyen ve ideolojilerden bağımsız görmeyen Raymond Williams'ın kült eseri için bkz: Raymond Williams, (Çev: Suavi Aydın), **Kültür**, ("İdeoloji" başlığı), İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 1993., ss. 25-29.

⁶⁹ İsrail'in 'sol ve sosyalist' kökenleri ve sol kanat kurucu liderlerini, hem devletin kuruluş yılları hem de iç ve dış politika yönünden ele alan kaynaklar ve konuyla ilgili ön ve ileri okumalar için, bkz: John H. Davis, **The Evasive Peace-A Study of the Zionist-Arab Problem**, Cox&Wyman Ltd., Londra, Ekim 1968., ss. 1-21. ; Joseph Heller, **The Birth of Israel (1945-1949) – Ben Gurion and His Critics**, University Press of Florida, 2000., Florida, ss. 119-120. ve ss. 149-161. ; Ben Halpern, **The Idea of the Jewish State**, Harvard University Press, 2. Basım, 1969., ss. 3-20. ; Andrew Heywood, (Çev: Şeyma Akın vd.), **Siyasi İdeolojiler**, Adres yay., 9. Basım, Ankara, Kasım 2015., s. 306. (10. Bölüm, "Siyonizm" başlığı.)

* (מדינת ישראל), Medinat Yisrael.

⁷⁰ United Nations (UN), **Resolution (RES)**: 181., 1947.

⁷¹ ABD ve İngiltere'nin Filistin topraklarına, belirtilen dönemdeki Yahudi göçünü teşvikleri ve göçlerin icra edilmesiyle ilgili Amerikan başkanı Truman'ın politikaları için, bkz: Zvi Ganin, **Truman, American Jewry and Israel**, Holmes&Meier Publishers, New York, 1979., ss. 25-34 ve ss. 42-49.; Gregory Harms, Todd M. Ferry, **The Palestine-Israel Conflict**, Pluto Press, Miami, 2008., s. 89.

asimilasyon operasyonları olarak mı görülmeliydi?⁷² Onlarca yıldır süren bu ve bunun gibi çok sayıda tartışmanın ekseninde, siyonizmin tarihsel arka planına bakmakta ve çalışmamızın problematiği olarak, siyonizmin sağ ve sol fraksiyonlarla bağlantılarını ve bugünkü İsrail siyasetinde bu bağlantının kaynaklarını irdelemek temel amaçlarımızdandır.

Siyonizm kavramı, ilk olarak 1890'da, Nathan Birnbaum tarafından dile getirildi ki Birnbaum, siyonist tarih içerisinde, siyonist ideolojiyle özdeşleşen Theodor Herzl kadar adı çok zikredilmese de kavrama bizzat bu adı veren ve ileride, 1892'de, 'siyasal siyonizm' terimini de ilk kez kullanan kişidir⁷³. Öyle ki Birnbaum'un "*Yahudi Sorununun Çözümü için Yahudi Halkının Anavatanında Yeniden Doğuşu*" başlığındaki eseri, 1893'te yayımlandığında, siyonizmin, bir siyasal hareket olarak yayılmasına katkı sağlamakta ve sonrasındaki ilk Siyonist kongre olan 1897 Basel Siyonist Kongresinin ilham kaynaklarından biri haline gelmekteydi. Birnbaum, çağdaşları olan diğer Yahudi aydın ve düşünürler gibi, Emansipasyonun getirdiği havadan etkilenmekte ve çıkardığı gazetede, hem siyonizmin gelişmesini hem de siyonizm değerlerinin, örneğin, Yiddiş dilinin ulusal dil olması ve Aşkenazi Yahudilerinin her türlü asimilasyona direnip sosyalist ve laik düşünceler etrafında hareket etmesi gerektiğini vurgulamaktaydı⁷⁴.

⁷² Bölgenin demografik yapısının değişimi ve Arap-Yahudi toplumlarının toprak paylaşımalarının - İngiliz Manda Yönetimi altında- değerlendirilmesi yönünde rapor için, bkz: **Government of Palestine-The Political History of Palestine under British Administration**, UNSCOP., Kudüs, 1947.

⁷³ Siyonizm ve Siyonist kavramlarının doğmasını sağlayan Nathan Birnbaum'un en dikkat çeken ve üniversite yıllarından başlayan mücadelesidir. O'nun 'Kadima' (2000'li yıllarda sağ siyasetten Ariel Şaron'a ilham olacak partinin adı: 'İleri'.) gençlik örgütünü kurup sonrasında, bu kavramın pratiğe geçirilmesi için yoğun çalışmalarda bulunmaktadır. Birnbaum'un, Avusturya'daki erken ve sonrasındaki yaşamını konu edinen, siyonizmin tanımını yapıp asimilasyona karşı nasıl mücadele ettiğini inceleyen ve Birnbaum'la ilgili ender kitaplardan biri olan eser için, bkz: Jess Olson, **Nathan Birnbaum and Jewish Modernity-Architect of Zionism, Yiddishism and Orthodoxy**, Standford Universtiy Press, California, 2013., ss. 24-28. ; Ayrıca, bkz: Joshua Shanes, **Nathan Birnbaum**, In the Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, V: 1., t.y., s. 286. ; II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesindeki bir siyonizm değerlendirmesi için, bkz: M. Libernman, **לתולדות הציונות-למדריך ולהבר**, (**La-Toldot Ha-Tzionot**), Rabi Kook Institute-World Mizrahi, Tel Aviv, 1945.

⁷⁴ Birnbaum, 'Selbstemanzipation' (Self-Emancipation), 'kendi özgürlüğünü kendin tayin et', adı altında Avusturya'da bir gazete çıkartarak, bu gazetenin 1 Nisan 1890 tarihli sayısında siyonizm kavramını işlemektedir. Birnbaum'un eylemleri incelendiğinde, genel kanının aksine; Herzl'den önce, hatta, Dreyfus Olayı patlak vermeden de önce, Yahudilerin belirli bir yurda sahip olması gerektiğini siyasal siyonizmin gelişmesine bağlayan ilk siyonist aktör olarak karşımıza çıkmaktadır; ancak siyonizm denildiğinde ilk olarak, Herzl'in sürekli dile getirilip hafızalarda daha sık hatırlanmasının nedeni ise Birnbaum'un, yaşamının sonraki evrelerinde sosyalist ve laik düşünceleri terk ederek dini bir görüşten yana tavır takınması ve Yahudiliği, Mesihçi-Ortodoks dini bir çerçevede açıklama yanlısı

19. yüzyılın bitimine az bir zaman kala, Birnbaum'un Siyonist fikirleri, -her ne kadar sonradan bu fikirlerini terk edip Ortodoks Yahudiliği tercih etse de- sonrasındaki Siyonist akımı etkilemekte ve özellikle, Doğu Avrupa Yahudilerinin Filistin'e göçünü ve sosyalist siyonizmin siyasal teşkilatlanmasının da önünü açmaktaydı. Böylece, adıkları olan başta Herzl gibi siyonistler, onun teorik ve pragmatik düşüncelerini eyleme geçirecek yegâne kişiler olacaktır. Bu bağlamda, İsrail Devletinin kuruluşuna öncülük eden Siyonist eylem biçiminin iki ana akımını, sol-sosyalist ve değişimden yana olan çağcılar ile sağ-dinci ve Yahudi örf, anane ve dini kültüre bağlı olanlar arasında incelenebilir. Yahudi toplumu arasında, bu ayrım; Emansipasyon dönemi, özellikle ilk iki Aliyah'ı kapsayan (1904-1914; 1919-1923) evresi ve İsrail Devletinin ilk hükûmetinin kurulduğu 1949 seçimlerinden hemen sonra görülen 'iktidar mücadelesi'nde, iyiden iyiye ortaya çıkacaktır. İşte, tam bu noktada, bugünkü İsrail siyasetini şekillendiren iki ana akım siyonist hareketi analiz etmek kaçınılmazdır.

Siyonizmin ortaya çıkışı ve gelişmesine katkı sunan öncülleri arasında sadece sol-sosyalist düşünür ya da aydınlar yoktur. Bunun yanısıra, Yahudi gelenek ve dini ritüellerine bağlı kalan; ancak Kıta Avrupa'sındaki Yahudi zulmünden kurtulmak için, öncelikle Filistin'e göç edip bir Yahudi devletinin kurulması fikrini savunan dini karakterler de mevcuttu. Öyle ki bu öncüller arasında, dini değerleri öne alan iki haham bulunmaktaydı: Judah Alkalai ve Zvi Hirsch Kalischer⁷⁵. Her ikisi de zamanlarının iki önemli din insanıdır ve bu alanda çok sayıda makale yazıp dönemin Avrupa Yahudileri arasında ses getirmektedirler; ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta ise Nethan Binbaum'dan önce, siyonizm kavramı belirmeden, tek kurtuluş yollarının 'Kutsal Ata Toprakları'na dönmeleri fikirleridir ki her iki haham da sırf bu fikirlerinden ötürü, Ortodoks Yahudilerin Mesihçi inançlarına karşı çıktıkları için eleştirilmektedirler⁷⁶. Burada ilginç olan durum, 19. yüzyılın başı

olmasıdır. Öyle ki bu Mesihçi Ortodoks Yahudi bakışı, sadece laik değerlerden değil; siyonizmden de ayrı düşmesine neden olmaktadır. Ana metnimizde ve dipnotta belirttiğimiz bu bilgilerin tüm ayrıntıları için, bkz: Olson, *a.g.e.*, ss. 209-225. ve ss. 255-270. Ayrıca, bkz: Joshua A. Fishman, **Ideology, Society&Language-The Odyssey of Nethan Birnbaum**, Karoma Publishers, 1. Basım, Ekim 1987.

⁷⁵ Ilan Greihsammer, (Çev: Işıl Ergüden), **Siyonizm**, , Dost Kitabevi, 1. Basım, Ankara, Mayıs 2007., ss. 17-21.

⁷⁶ Natham Birnbaum'un siyonizm kavramını ortaya atmadan ve sonrasında siyasal siyonizmden bahsetmeden önceki, 1880'lerin başı itibarıyla, siyonist düşünce ve eylemlerle ilgili alternatif İbranice

itibariyle, Alkalai ve Kalischer gibi kimi Yahudi din insanlarının geleneksel Yahudi din anlayışındaki ‘Mesihçi’ bir yaklaşımı, Mesih, Dünya’ya teşrip ettiğinde Yahudiler özgürlüklerine ancak öyle kavuşup ‘Ata Toprakları’nda, ‘Yahudi Diyarı’-Filistin’de, Yahudi Devletine sahip olacaklar inancını reddetmelerinin ana nedeni ise, ‘hayatın gerçeği’ ile ‘dinin söylencesinin’ uyuşmadığını, yüzlerce yıldır maruz kaldıkları, anti-semitik hareketler, pogromlar ve nihayetinde birkaç emansipasyon (özgürleştirme) de olsa şiddet ortamının devam etmesidir. Yahudilerin buldukları coğrafyada, bu tür zulüm ve baskıların sona ermesi şöyle dursun, Nazi Almanyası’nın teşvikiyle, 1930 ve 1940’lı yıllar boyunca, Doğu Avrupa özelinde yaşanan Holokost (Yahudi Soykırımı) ile söz konusu birçok Yahudi din, bilim ve düşün insanı; Yahudilerin artık, kendi çaba ve örgütlenmeleriyle ‘bir devlet’e sahip olma koşulu ile kurtulabilecekleri fikrine daha çok inanmaktaydılar. Öyle ki Yahudilerin siyasal birliktelik etrafında ‘bir devlete sahip olma ideali’, 17. yüzyıl Yahudi düşünürlerinden Spinoza’ya kadar dayanmaktadır. Anti semitizmin o yıllarda dahi, Kıta Avrupa’sındaki varlığına işaret eden bu durum, Spinoza ve ailesinin Portekiz’deki Katolik baskısından kendilerini kurtarıp Hollanda’ya sığınmalarına neden olmaktadır⁷⁷. Dikkat edilirse, siyonizm tartışmalarından yüzlerce yıl önce,

kaynak için, bkz: Adam Ackerman, **Tzionot Bema’avak-Mediniyut, Hityashvut, Bitahon ve-Hagut** (ציונות במאבק, מדיניות, התיישבות, בטחון, והגות), Good Times Publishing, Kudüs, 1982., ss. 11-14.

⁷⁷ Her halükârda, Yahudilerin bir devlete sahip olması gerektiğine dair istek ve beklenti, yukarıda bahsedilen iki Yahudi din adamından en az 100 (yüz) yıl önce, birkaç Yahudi filozof tarafından da dile getirilmekteydi. Örneğin, bunların en ünlüleri ve laik düşünceleri sebebiyle ‘kâfirlik’ suçlamasıyla Yahudi Cemaatinden kovulan Benedictus de Baruch Spinoza (1632-1667)’dir; ancak Hollanda’da yaşadığı sırada -her ne kadar Hollanda, o dönemde, Avrupa ülkeleri arasında biraz daha düşünceye ılımlı da yaklaşıp- Spinoza, İncil hakkındaki radikal görüşlerinden, Kiliseyi de karşısına alıp tepkileri üzerine çekmektedir. Nihayetinde, Spinoza, öncülü Descartes’in düşünceye ve düşüncenin bir varoluşa dair kanıt olduğu görüşünden de etkilenmiştir ki bu konuda, Avrupa skolastik döneminde -Yahudi Cemaati ve Kiliseyi rahatsız eden düşüncelerinden- saldırılara da maruz kalmaktadır. Spinoza’nın düşüncelerini önemsememizin nedeni, 17. yüzyıl ortasında, Yahudilerin ‘devlete olan ihtiyacını’ görmekte ve onların ezilip hor görülmelerinin nedenini, siyasi bağımsızlıkların ve herhangi bir devletlerinin olmayışına bağlamasıdır. Öyle ki sadece devlete olan ihtiyaç değil; aynı zamanda Musa’dan beri süre gelen ve kutsal kitabın değiştirilmesi ya da bozulmasının yanında, teokratik düzenin sorgulanması da Musevilikten kopuşuna neden olacaktır. Spinoza’nın, 17. yüzyılın ikinci yarısında, henüz ‘siyonizm’ kavramı ortaya çıkmadan öne sürdüğü ve Yahudiler için, devlet-laiklik ilkelerinin öneminden bahsettiği bu düşüncelerini etraflıca okumak ve sonrasındaki yüz yılda ortaya çıkan siyonizm ve Yahudi Devleti ihtiyacı tartışmalarıyla karşılaştırmak için, bkz: Hadi Rizk, (Çev: Işık Ergüden), **Spinoza’yı Anlamak**, İletişim yay., 2. Basım, İstanbul, 2019., ss. 13-19. ; Flew., *a.g.e.*, ss. 413-415. ; İşçi, *a.g.e.*, ss. 271-275. ; Bertrand Russell, (Çev: Vehbi Hacıkadiroğlu), **Felsefe Sorunları**, Kabcacı yay., 2. Basım, İstanbul, Kasım 2000., s. 86. ; Spinoza’nın Kilisenin ve bağnaz çevrelerin baskıları nedeniyle, ölümünden sonra yayımlanan ve beş ayrı bölümden oluşan en ünlü eseri için, bkz: Baruch Spinoza, (Çev: Çiğdem Dürüşken), **Ethica**, Alfa yay., 5. Basım, İstanbul, Ekim 2017. ; Ayrıca, Spinoza’nın Descartes düşüncesinden etkilenmesi

Ortaçağ Avrupası'nın Yahudi düşünce ve toplum yapısında gerek din insanları gerekse Aydınlar, Yahudilerin acılarının belirli bir siyasal organizasyon etrafında son bulacağı düşüncesindeydiler. Spinoza'nın dışında; Alkalai ve Kalischer'den sonra yukarıda bahsedilen Birnbaum dâhil, tüm 19. yüzyıl siyonistlerinin ortak düşünceleri, Yahudilerin, bir an önce Filistin ya da başka coğrafyalarda, devlet sahibi olmaları yönündedir; ancak bu ortak fikirde de çeşitli fikir ayrılıkları söz konusudur. Bu durum da siyonizmin kendi içerisinde çeşitli akımlara ayrılmasına neden olmaktadır. İki ana akım olarak: 'Sol-Sosyalist' ve 'Sağ-Revizyonist' Siyonizm.

1.2.2. Sol Siyonizmin Öncülleri

Avrupa Aydınlanmasından etkilenen ve nihayetinde kendi Yahudi Aydınlanmasını (Haskala) yaratan Yahudi toplumu, sol ve sosyalist siyonizm temsilcileri incelendiğinde, İsrail solunun, özellikle, 19. yüzyıl Avrupası'nda yaşanan başta ekonomik ve siyasi devrimler olmak üzere, birçok gelişmeden etkilendiği ve ileride, II. Bölümde değinileceği üzere, bu gelişmelere doğrudan etki ettiği de görülmektedir. Sol siyonizmin temsilcileri ve onların eserlerinin ortaya çıktığı zaman diliminin 19. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelmesi, tesadüf olarak yorumlanmamalıdır. Emansipasyon ve Haskala evresinde, Yahudiler arasında 'sol düşüncelerin' yayılması; 19. yüzyıl Yahudi düşünürlerinin, dini referans ve söylencelere değil de gerçek ve güncel hayata ve Yahudilerin bizzat deneyimleyip maruz kaldıkları baskılara odaklanmaları, sol siyonistler arasında kurtuluşun, siyasal bir örgütlenme yoluyla bir Yahudi devletinden geçeceği fikrini daha da

konusunda, Descartes'in Felsefeye dair düşünceleri için, bkz: Rene Descartes, (Çev: Ertuğ Ergün), **Felsefenin İlkeleri**, Yeryüzü yay., 1. Basım, Ankara, Ekim 2003.; Descartes, Spinoza ve Leibniz'le özdeşleşmiş 'Rasyonalizm' (Uşçuluk) tartışmaları için, bkz: Manfred Buhr-Alfred Kosing, (Çev: Veysi Bildik), **Bilimsel Felsefe Sözlüğü**, Toplumsal Dönüşüm yay., 2. Basım, İstanbul, Aralık 1999., ss. 343-344.; Spinoza'nın düşünce dünyasına etki eden ve İtalyan engizisyon mahkemesince dinsiz olduğu ileri sürülerek, bilimsel fikirlerinden vazgeçmesi karşılığında hayatının bağışlanacağına yönelik teklifleri reddedip yakılarak öldürülen bilim insanı Giordano Bruno gibi filozofların düşünce dünyasını konu edinen ve yakın dönemde yayımlanan eser için, bkz: Costica Bradatan, (Çev: Kübra Oğuz), **Fikirler İçin Ölmek-Filozofların Tehlikeli Hayatları**, Can yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2018. ; Ayrıca, bkz: Emile Boutroux, (Çev: Hasan Kâtipoğlu), **Çağdaş Felsefede İlim ve Din**, Milli Eğitim Bakanlığı yay., 2. Basım, İstanbul, 1997. ; Son olarak, Spinoza'nın 'Deus sive Natura' (Tanrı ya da Doğa) düşüncesi de çağının Aydınlanma yanlısı Yahudilerini etkileyen bir diğer husustur. Spinoza'yı tam bir panteist kategorisine koyan bu düşünceleri için, bkz: Destain, *a.g.e.*, s. 96. ve ss. 149-150.

arttıracaktır⁷⁸. Bu düşüncelere sahip olan önemli ve sol-laik taraftan Yahudiler arasında ilk olarak incelenmesi gereken ‘Moses Hess’ tir.

1.2.2.1. Moses Hess (1812-1875)

19. yüzyıl düşünce tarihine ve özellikle Sosyalist-Marksist düşüncesine etki edip dönemin öne çıkan filozoflarından olan Yahudi asıllı Moses Hess, tıpkı öncülleri Yahudi düşünürler gibi⁷⁹ uzun yıllar Tevrat’ın etkisinde kalmakta; ancak 19. yüzyıl ile Avrupa’da, Yahudilere karşı girişilen hem emansipasyon hem de anti semitizm gibi iki zıt hareketten de etkilenerek, Yahudiler için kurtuluş-çıkış noktasının ‘bağımsız bir ulus’, ‘toprağına bağlı olan ve bu toprağı sosyal-refahı için işleyen’ Yahudilerin, bir arada yaşamlarının onları daha güçlü kılacağı fikrini taşımaktaydı⁸⁰. Gerçekten de 19. yüzyıl, sadece, Avrupa tarihi açısından değil; Yahudi tarihinin de dönüm noktalarındandır. 1789 Fransız Devriminin hemen

⁷⁸ Birçok Yahudi Aydını, Fransız İhtilali ve Emansipasyonla gelen özgürleşme ve iyileşmelerin, Yahudilerin hayatlarında, geçici düzenlemeler yaptığının, Avrupa’da önüne geçilemeyen anti semitik hareket ve saldırılarla farkına varmaktaydılar. Yahudi kökenli ve Fransa ordusunda subay olan Alfred Dreyfus’un, Almanya’ya casusluk yaptığı şüphesi ve suçlamalarıyla Fransa’da hüküm giymesi ve ardından gelişen anti semitik ortam da sol siyonistlerin artık, Avrupa nezdinde Yahudilerin yaşam standartlarının iyi olacağı yönündeki umutlarını yitirmelerine neden olacaktır. Örneğin, bir sonraki başlıkta değineceğimiz Theodor Herzl’in, Yahudiler için Avrupa’da yaşamının imkânsız olduğu düşünceleri gibi... Dreyfus olayı, hem bir insan hakları ihlali hem bir hukuki konu olarak ‘masumiyet karinesi’ ilkesinin çiğnenmesi hem de Yahudi siyasi ve toplumsal tarihi açısından da bir dönüm noktasıdır. Dreyfus olayının içeriği ve ayrıntıları için, bizzat Dreyfus’un kaleme aldığı ve hayatının mahkûm edildiği beş yılını anlattığı eser için, bkz: Alfred Dreyfus, **Five Years of My Life (1894-1899)**, Books for Libraries Press, Winsconsin, 1971. ; Hukuk Bilimi ve İnsan Haklarının konusu itibarıyla Dreyfus olayının okunabileceği Türkçe kaynak örneği olan ve Yargıtay eski başkanı Sami Selçuk’un eseri için, bkz: Sami Selçuk, **Dreyfus Davası-Dünyaca Unutulamayan Yargılama Yanılgısı**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, İstanbul, Ekim 2019.

⁷⁹ Örneğin, Moses Hess de yukarıda değindiğimiz Spinoza gibi varlıklı bir aileden gelmesine rağmen, hayatını sosyalist düşünceye ve ilime adayacak, parayı reddedip yaşamı boyunca Yahudilerin bir yurt edinip bu konuda bilgilenmeleri yönünde eserler verecektir. Öyle ki kendisinden önce Avrupa toplumsal yapısını etkileyen ve ‘ilk sosyalist’ unvanına sahip olan Saint Simon’un düşüncelerinden de besleyecektir ki Simon da zenginlik ya da maddi itibarı değil; ilim yolunu seçip bu yolda cebinde para kalmayışı ve neredeyse sefalet içinde ölmesine dek, düşüncelerinden ve yürüdüğü yoldan taviz verecektir. Moses Hess ile Saint Simon’un kısa yaşam öykülerini ve Karl Marx’la ilişkilerini incelemek için, bkz: Cemil Meriç, **Saint-Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist**, İletişim yay., 8. Basım, İstanbul, 2004., ss. 112-116. ; Ayrıca Hess’in yaşam öyküsü ve geride bıraktığı makale ve eserlerinin her yönüyle anlatıldığı, yararlı olabilecek kaynak için, bkz: Isaiah Berlin, **The Life and Opinions of Moses Hess**, **Jewish Historical Society of England**, Jewish Historical Society of England, Londra, 1959.

⁸⁰ Greilsammer, *a.g.e.*, s. 21. ; Ayrıca, Moses Hess’in, Yahudilerin özgürce yaşamlarını, baskı ve zulümden kurtulmaları ve ezilen mazlum bir halk olarak vatanlarında yaşamları gerektiğini; Roma ve Kudüs’ü karşılaştırmalı olarak değerlendirdiği şu ünlü eserinde anlatmaktadır. Eserin son dönemdeki baskısı için, bkz: Moses Hess, **Rome and Jerusalem**, Creative Media Partners, Londra, Ekim 2018.

sonrasında, yukarıda değindiğimiz Yahudi Aydınlanması (Haskala)'nın da etkisiyle ve bir de buna, 1800'lü yıllar boyunca -ki ileride Yahudi sol geleneğin oluşması konusunda üzerinde durulacak konulardandır- yine Avrupa'da yaşanan bir dizi İşçi Hareketi, isyan ve devrimler de eklendiğinde; İsrail solunun kökenlerinin, Avrupa'daki 18. ve 19. yüzyıldaki tüm bu işçi-emek-sol üçgenindeki gelişmelerinden soyutlanamayacağı açıktır. İşte, Moses Hess de çağının değişimi ve gelişmelerinden yola çıkarak Yahudilerin kurtuluşunun, din ve dini öğretilerden bağımsız ve Avrupa'daki işçi hareketlerine ise bağımlı olarak gerçekleşeceğine inananlar arasındadır. Öyle ki Hess, dine karşı aldığı bu tutumun ve Avrupalı Yahudilerin içerisinde buldukları durumun son bulmasının koşulu olarak, kendi topraklarında özgür bir şekilde, 'üretim' ve 'emek' değerleriyle sağlanabileceğine vurgu yapıp dönemin iki önemli düşünürü Marx ve Engels'in 'Ekonomik ve Felsefi Yazıları ve Alman İdeolojisi' adlı eserini de onlarla baş başa verip yazacaktır⁸¹.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer ayrıntı ise Marx'ın Hess'le tanıştıktan çok kısa süre sonra, birkaç eserini, art arda yayımlamasıdır. "Yahudi Sorunu Üzerine" adlı eserinde⁸² Marx, söz konusu sorunun hem Yahudiler hem de

⁸¹ Hess'in, Marx için sarf ettiği şu tespiti dahi, aralarındaki düşünsel ilişki biçimini ve Hess'in ileride Marx'tan beklentisinin yanında, yüzlerce yıldır Avrupa'yı bağnazlık içinde bırakan kısır yapının çözüleceğini öngördüğü şu sözleri, hayli dikkat çekicidir: "*Çağımızın en büyük filozofu, tek hakiki filozofu olan doktor Marx, henüz çok genç(tir). Ortaçağ politikasının, Ortaçağ dininin, göreceksiniz nasıl hakkından gelecek.*" Meriç, *a.g.e.*, s. 114. ; Hess'in söz konusu bu cümleleri, Yahudi sol ve sosyalistlerin o dönemde nasıl bir düşünce kuşağı içerisinde olduğunu da göstermesi açısından önemlidir. Konuyla ilgili, ayrıca, bkz: Sydney Hook, **Karl Marx and Moses Hess**, New International, V: 1., N: 5., Aralık 1934., ss. 140-144.; Söz konusu makalenin bilişim ağı bağlantısı için, bkz; Çevrimiçi: <https://www.marxists.org/history/etol/writers/hook/1934/12/hess-marx.htm> ; Hess, Marx ve Engels gibi toplum bilimcilerin, dönemin Paris'indeki düşün ve kültür faaliyetleri için, bkz: Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi-Dört Bin Yıllık Düşün, Sanat ve Bilim Tarihinin Klasik Yapıtları Üstüne Eleştirel İnceleme**, Remzi Kitabevi, 25. Basım, İstanbul, Haziran 2020., s. 404. ; Burada bir diğer altı çizilesi nokta, Hess'in Spinoza ve Saint Simon'a hayranlık varır derecesinde ilgili olması ve Avrupa'nın 19. yüzyıl Devrimler Çağı'nda, düşüncelerinin hem bu filozoflardan hem de yaşadığı çağdaki gelişmelerden etkilenip Yahudi sosyalist ve ileride sol-siyonist hareketin doğuşuna, yoğun katkılarda bulunmasıdır. Hess'in diğer ses getiren eserlerinden olan ve içeriğinde Spinoza'nın, dönemine göre, ileri görüşlülüğünden bahsettiği 'İnsanlığın Kutsal Tarihi' üzerine eseri için, bkz: Moses Hess, **The Holy History of Mankind and Other Writings**, Cambridge University Press, 1. Basım, 2004. ; Ayrıca, bkz: Geoffrey Wigoder (Ed.), **New Encyclopedia of Zionism and Israel**, Fairleigh Dickinson University Press, 1994.

⁸² Karl Marx, **On the Jewish Question**, Robert Tucker (Ed.), W.W. Norton, New York, 1978. ; Aynı eserin, son baskısı için, bkz: Karl Marx, **On the Jewish Question**, Ostara Publications, Mayıs 2019. ; Aynı eserin, Türkçe olarak önerilebilecek kaynağı için, bkz: Karl Marx, (Çev: Burcu Denizci), **Yahudi Sorunu Üzerine**, Altıkkırkbeş yay., İstanbul, 2015. ; Bu eser, Yahudi sorunu ve Yahudilerin Hristiyan Avrupa'yla sürüp giden ihtilaflarını, her iki tarafın dinini de sorgulayarak ele almakta ve laikliği ve bu eksende laik devlet anlayışını da dinin toplumdaki etkisini kıramaması açısından eleştirmektedir. Dini otoriteden kurtulamamış bir topluluk -ki Yahudiler- özgürleşemeyeceğini hem

Hristiyanlar ekseninde ‘dinden arındırılmış’ bir şekilde değerlendirilmesi üzerinde durmaktadır⁸³. Moses Hess’in bugünkü sol siyonist blokta anılmasının en önemli nedenlerinden biri, yaşadığı çağda ve çevresindeki -dönemin sol ve sosyalist Alman ve Fransız Aydınları- kişilerin; Yahudilik ve Hristiyanlık üzerine yorumları, işçi hareketleri ve solun her geçen dönem güçlenmesi, Yahudilerin sadece dinsel baskı değil; ‘parayı elinde bulunduran sermayedarlar’, ‘emeğini-iş gücünü ortaya koyan Yahudiler’ arasında yaşanan gerginlikler de dini tartışmaları aşmış ve emek-sermaye ikilisinin çekişmesine dönecektir. Elbette, bu gelişmeler de Hess gibi Yahudi düşünürleri, alternatif yollar aramaya itecektir. Moses Hess ve arkadaşları, bir yandan anti semitizm ile Kıta Avrupası’nda nasıl mücadele edilmesini tartışırken, diğer yandan da Avrupa’yı saran işçi hareketleri ve devrimler etrafında Yahudilerin eşit bir toplumda üretime dayalı bir devlet kurmayı amaçlamaktaydılar. Nihayetinde Hess; siyonizmi, sosyalist değerlerle senteze tabi tutmak isteyen ve bunu da epeyce başarmış bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hess’in siyonizm ile sosyalizmi harmanladığı bu çaba ve görüşleri, ileride siyasal siyonizmin ve İsrail Devletinin kuruluş doktrinin başat aktörü olarak görülen Theodor Herzl’i ve onun eylemlerini de etkileyecektir.

1.2.2.2. Max Nordau (1849-1923)

Dönemin Avrupası ve Yahudi çevrelerinin önemli filozoflarından ve Avrupalı Yahudilerin çoğunun kökeninde görüldüğü gibi, Macar Yahudisi⁸⁴ olan Max Nordau,

kendi dinlerinin hem de Hristiyan Avrupa’nın baskısından kurtulabilmelerinin en köklü yolunun dinlerinin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini ve Yahudilerin ‘para’yla, kapitalist sistemle ilişkilerini yeniden düzenlemeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

⁸³ Konuyla ilgili, Marx’ın söz konusu eserinin tahlili için, bkz: Şener Aktürk, “*Marx’ın Yahudi Sorunu: Laik Devlet-Dindar Sivil Toplum Eleştirisi*”, **Doğu Batı Yayınları Dergisi**, 1. Basım, S: 55., Ocak 2011., Ankara, ss. 223-240.

⁸⁴ Gerçekten de 19. ve 20. yüzyıl Yahudi filozof, siyaset ve devlet adamlarının çoğu incelendiğinde, Almanya-Polonyalı Doğu Yahudileri dışında, Macar kökenli oldukları da görülmektedir. Bu konu, aslında, ayrı bir çalışma alanı olarak dikkat çekicidir. Macar Yahudilerinin, ne tam bir Doğu Avrupa Yahudileri ne de tam bir Orta Avrupa Yahudileri gibi olmadıklarıdır. Özellikle, Macar ve Avusturyalı Yahudilerin, Yahudi sosyalizmi ve sol siyasal kültüre katkıları bir başka inceleme alanı olabilir; ancak II. Bölümde incelenecek ‘İsrail Solu’nun Dünya Solu’ndan Farkları’ başlığında, 19. yüzyıl boyunca devam eden Orta Avrupa İşçi Devrimlerinde, Orta Avrupa Yahudilerinin sosyalist girişimlerinden ayrıca bahsedilecektir; ancak Macar Yahudilerinin buldukları coğrafyada konumlarını elde etmek, tarihi süreç içinde elbette kolay olmayacaktır. Macar Yahudilerinin kısa bir tarihsel arka planı için, hem nitelikli hem de tarihi kaynak, bkz: Ludwig Lewisohn, **İsrail**, Boni&Liveright, 3. Basım, New York, 1925., ss. 93-95.

sosyalizmin Avrupa halklarını etkisi altına aldığı, işçi hakları ve hareketlerinin ses getirdiği bir yüzyılda, sosyalist siyonizm için çalışmaktadır. Yahudilerin de diğer Avrupa ulusları gibi, ayrı ve kendine özgün bir ulus oldukları ve kendi kendilerini yönetme haklarının olması gerektiğini vurgulamaktadır. Onun, 1892’de yayımlandığında ilgi gören, Fransız ve Sanayi Devrimi sonrasındaki Avrupa’nın genel durumunu değerlendirdiği; “Degenerescence” (Yozlaşma-Bozulma) adlı eseri⁸⁵, Avrupa Yahudilerini de ilgilendiren; hızlı şehirleşme, işçi ayaklanmaları, Yahudi proletaryası, emek ve iş gücü gibi konuları ele aldığı için, dönemin siyaseti ve toplumuna ışık tutan eserler arasında sayılmaktadır.

Daha önce belirtildiği gibi, 19. yüzyıl Yahudi düşünürlerinin, Avrupa genelinde, sol siyonizmin temsilcileri olarak birbirleriyle temas halinde bulunmaları ve onlarca yıldır süre gelen anti semitik olayların bir yansıması olarak Dreyfus Davasının, sol düşünürler arasındaki bağı daha da güçlendirmesi, Yahudi Milliyetçiliği ve sosyalist düşüncesinin gelişmesine katkı sağlayacaktır. Max Nordau da zamanının sol düşünürlerinden olmasının yanı sıra, Theodor Herzl’in de yakın arkadaşlarından⁸⁶ ve onunla sol siyonizmin, Yahudi İşçi Birliğinin kurulmasını

⁸⁵ Eserin İngilizce ilk baskısı için, bkz: Max Nordau, **Degeneration**, William Heinemann Library, 1895. ; Ayrıca, kitabın yayımlanmasının -orijinal baskısı 1892’de basılacaktır- 100. yılı için kaleme alınan ve hem Nordau’nun Yahudi sosyalist düşünceleri hem de söz konusu eserinin ayrıntılı tahlilini sunan makale için, bkz: George L. Mosse, “*Max Nordau-Liberalism and the New Jew*”, **Journal of Contemporary History**, V: 27., N: 4., Ekim 1992., ss. 565-541.

⁸⁶ Sosyalist siyonizmin gelişmesinin temel nedenlerinden biri de Rusya ve Avrupa’nın o evredeki konjonktürünün de etkisinin yanında, Yahudi filozof ya da kendini Yahudilere yakın gören veya anti semitizmin nedenlerini, hem liberalizm hem de sosyalizmde arayan çevrelerin, dönemin sosyalist siyonistleriyle temas halinde olduğu görülmektedir. Hess ve Marx, bir araya gelip Yahudi sorununun sosyalist girişimlerle nasıl çözülebileceği görüşünde idilerse; dönemin önemli filozoflarından Friedrich Nietzsche ise Yahudi sorununun liberal politikalarla çözülemeyeceğini ve dini argümanlar var olduğu müddetçe, sorunun hiçbir çözüme kavuşturulmayacağını belirtmekte; ancak -çoğu düşüncesindeki gibi- bu konuda da tutarsız oluşunun nedeni, dönemin Almanya’sındaki Yahudi algısından etkilendiği söylenilebilir. Öyle ki Nietzsche’nin ‘üstün insan’ idealinin Nazi Almanya’sı tarafından saptırılarak, ırkçı bir temelde kullanılması buna örnektir. Nietzsche’nin düşüncelerinde yaşanan sık değişim, onun, sonrasında ileri sürdüğü ‘sürekli döngü’ kuramında da görülecektir ve bu durum, çoğu düşünürü göre, Nietzsche’nin düşüncelerindeki tutarsızlığını göstermesi açısından önemlidir; ancak bütün bunlar, onun, zamanının ve zamanının ötesinin filozofu olduğu gerçeğini gölgelememektedir. Max Nordau, Nietzsche’nin Yahudiler hakkındaki Milliyetçi eleştirilerine katılmamaktaydı. Nietzsche perspektifinde, Nordau’nun görüşleri için, bu alandaki dikkat çekici kaynaklardan olan eser için, bkz: Jacob Golomb, **Nietzsche and Zion**, Cornell University Press, 1. Basım, New York, 2004., ss. 1-21 ve ss. 46-64. ; Ayrıca, Nietzsche konusunda, dünyada otorite kabul edilen ve Nietzsche hakkında çok sayıda yazı ve çalışması olan Walter Kaufmann’ın şu eseri, Nietzsche’yi her yönüyle -anlatmak istedikleri, tutarsızlıkları ve çağının düşünürlerinden farkı gibi- konularda incelemektedir. Bkz: Walter Kaufmann, **The Portable Nietzsche**, Penguin Books, New York, 1976. ; Nietzsche’nin Tarih, toplum ve kültürler üzerine düşünceleri için, alternatif Türkçe

sağlayan önemli aktörlerdendir⁸⁷. Nordau'nun Herz'le ilişkisi o kadar güçlü ve sürekli ki onunla Dreyfus olayına dahi şahit olacaklar ve anti semitizmin sadece sokakta, gettoda ya da günlük hayatta değil; hukuk ve yargılama alanında da Yahudilere karşı köklü bir önyargının varlığını fark edeceklerdir.

Max Nordau, siyonist kongrelerin oluşumunda büyük rol oynamasının dışında, Herzl'in özellikle, 6. Siyonist Kongre'de (26 Ağustos 1903), teklif olarak sunduğu 'Uganda'yı Yahudi Yurdu İlan Etme Planı'na dair fikrini destekleyecek ve bunu siyonist kongreye anlatabilmek, hayata geçirebilmek için, söz konusu bu planı, 'Gece Sığınağı' (Night Shelter) olarak isimlendirecektir⁸⁸. Uganda Planı, acı çekip baskı görmekte olan Yahudiler için 'geçici' bir çözüm olarak düşünülmekte, hatta, İngiliz hükümetinden Yahudiler için Uganda'yı yurt haline getirebilmeleri için bir karar (bildirge) dahi -elbette sol Siyonistlerin de çabalarıyla- yayımlatacaklardır. Bu plan, Herzl'in ölümünden sonra, 1905'teki 7. Siyonist Kongresinde tamamen reddedilecektir⁸⁹. Herzl ve Nordau'nun, Uganda (aslında bugünün coğrafi dağılımı ve devlet egemenliği bölüşümüyle Kenya toprakları⁹⁰) konusunda ısrarcı oluşlarının nedeni, bu planı sadece, geçici olarak görmeleri değil; aynı zamanda, Rusya'da yükselen pogrom ve anti semitizme acil çözüm için 'Milliyetçi', 'Dinsel' temelli bir projeden ziyade; herhangi bir toprak parçasında kurulacak bir Yahudi yurdunun* daha akıllıca olacağı fikrini taşıdıkları içindir.

Max Nordau, Herzl'in ölümünden sonra, her ne kadar ilerideki siyonist kongrelere katıldıysa da I. Dünya Savaşı sırasında, siyonist hareketle bağını, yaşadığı İspanya'dan sürdürecektir. Devam eden siyonist kongrelerde, -hastalığının da ilerlemesiyle- bulunamasa da fikir olarak, siyonizmi desteklemeye devam edecektir.

kaynak ve kitabın girişindeki 'düşünce değişimi' hakkında bkz: Friedrich Nietzsche, (Çev: Nejat Bozkurt), **Tarih Üzerine**, Say yay., 3. Basım, İstanbul, Haziran 1996., ss. 41-53.

⁸⁷ Nordau'nun fikirleri, Herzl'le dostluğu ve sol siyonist kongrelerin toplanması için verdiği emeklerle sol siyonizmin gelişmesindeki katkıları için, bkz: "Max Nordau", Çevrimiçi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/max-nordau> , Son Erişim Tarihi: 04.10.2019.

⁸⁸ Greilsammer, *a.g.e.*, s. 50.

⁸⁹ Tom Segev, "The Making of History-Zionism, Uganda and the Jews", **Haaretz**, 9 Aralık 2011. ; İlgili makalenin bilişim ağı bağlantısı için, bkz; çevrimiçi: <https://www.haaretz.com/1.5217949> ; Son Erişim Tarihi: 04.10.2019.

⁹⁰ Konuyla ilgili bkz: Alona Ferber, "1903: Herzl Proposes Kenya (Not Uganda) as a Safe Haven for the Jews", **Haaretz**, 26 Ağustos 2015. ; İlgili yazının bilişim ağı bağlantısı için, bkz; Çevrimiçi: <https://www.haaretz.com/jewish/1903-herzl-proposes-kenya-as-jewish-home-1.5391077> ; Son Erişim Tarihi: 04.10.2019.

* Muhtemel bir Yahudi Devletinin nerede kurulacağı ve devletin adının ne olacağı konusu, bu bölüm içerisinde, ileriki başlıklarda tartışılacaktır.

Max Nordau ile ilgili son bir analiz olarak; Nordau, Herzl'den de önce siyonizmin bir 'işçi hareketi' içerisinde büyüyebileceğini vurgulamakta ve hem sosyalist siyonizmin hem de siyonist işçi birliğinin oluşumuna, sadece siyonist kongreler etrafında değil; Avrupa genelindeki siyonist girişimlere de destek vermektedir. Nordau'nun düşünceleri, Osmanlı Aydınlarını -özellikle Meşrutiyet Aydınlarını- da etkileyecek ve Nordau'nun Avrupa ve Avrupa'nın sosyo-kültürel yapısına ilişkin yazı ve değerlendirmeleri, II. Meşrutiyet havasının estiği son dönem Osmanlı Aydınları arasında da ilgi görecektir⁹¹.

1.2.2.3. Nachman Syrkin (1868-1924)

O zamanın Rus Çarlığı topraklarında yer alan ve şimdinin Beyaz Rusya'sında dünyaya gelen Nachman Syrkin, Doğu Avrupa ve Rusya'da yaşayan diğer Yahudiler gibi bu dönemde, pogromlara şahit olmakta ve Yahudilerin kendi içlerinde, acilen örgütlenerek belirli bir vatana kavuşmalarını istemektedir⁹². Bunun için, öncelikle, 1880'ler boyunca devam eden Rus pogromları arasında, biraraya gelen Rus Yahudileri Odessa'da "Hovevei Zion"⁹³ hareketini kuracak ve siyonizmin ilk teşkilatlanma birliğini oluşturacaklardır. Söz konusu bu birliğin, derneğin amacı;

⁹¹ Nordau'nun, Osmanlı Aydınları arasında en çok ilgi gören düşünceleri; Avrupa toplumunu sosyolojik ve felsefi yönden incelediği eserleridir. Özellikle, sonrasında, Almandan Fransızcaya çevrilen -ki yukarıda ana metinde de değindik- "Degenerescence" (Dejenerasyon/Yozlaşma-Bozulma) adı altındaki eseri yoğun ilgi görecektir. Yakın dönemde Türkçeleşmiş ve yine Avrupa toplumları, felsefe, toplum bilim ve arkeoloji alanlarındaki yazılarını içeren ve yayımlandığında Türk literatüründe, Tarih Felsefesi alanında eksikliği de dolduran eserlerinden biri için, bkz: Max Nordau, (Çev: Levent Öztürk), **Tarih Felsefesi**, Ayışığı Kitaplığı, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2001.

⁹² Nachman Syrkin'in kızı, Marie Syrkin'in -ki kendisi de babasının izinden gidecek ve siyonist işçi hareketi içerisinde yer alacaktır- babasına ithaf ettiği ve babasının Rusya ve Avrupa'da geçen yaşamının önemli anekdotlarını anlattığı eseri için, bkz: Marie Syrkin, **Nachman Syrkin-Socialist Zionist: A Biographical Memoir-Selected Essays**, Herzl Press, 1961.; Ayrıca, yine aynı yazara ait ve döneme açıklık getiren bir başka eser için, bkz: Marie Syrkin, **The State of the Jews**, New Republic Books, 1980.

⁹³ 'Sion Sevdalıları' ya da 'Sion Aşıkları' (Sion Sevenler). İbranice, ayrıca: "חֵבֶת צִיּוֹן" (Hibbat Zion) olarak da geçer. Bu dernek, yukarıda belirtildiği gibi 1881 Rusya'sında, baskı altındaki Yahudiler tarafından kurulacaktır ki kurulmasının başat aktörlerinden biri Leon Pinsker'dir. Pinsker'in, yayımlandığında Rus Yahudileri tarafından coşkuyla karşılanan, Yahudi sorununun çözümünü, Avrupa'dan bağımsız bir yol bulmaya iten ve mevcut sorunun çözümünü, Yahudilerin yine kendilerinde bulan -kendi kendini özgürleştir!- yazılarının yer aldığı kitabı için bkz: Leon Pinsker, **Auto-Emancipation**, Maccabaeon-Zionist Publications, 2. Basım, 1906. ; Hovevei Zion hareketinden, bir zaman sonra, 'Biluim' adında başka bir hareket doğacak ve bu hareket de 500'e yakın Yahudi gencinin oluşturacağı ve Rusya'dan çevre ülkelere göçen -örneğin Romanya ve Türkiye- gençlerin de harekete destek verip Kudüs ve civarında egemen bir Yahudi Devleti kurmak için çaba harcayacaklarına yemin edeceklerdir. Söz konusu Biluim hareketi ve manifestosunun içeriğini incelemek için, bkz: Shulamit Laskov, **הבליימ, (Ha-Biluiyim)**, Ha-Seferiya Ha-Tsinin, Kudüs, 1989.

Yahudilerin bir an önce Filistin ve Kudüs'e yerleşmelerini sağlamaktır. Syrkin ve diğer Yahudi çağdaşları, Hovevei Zion için çok çalışacaklar ve sonrasındaki, siyonist kongrelerin alt yapısını oluşturacak bu tür örgütlenmelerin temelini Rus topraklarında atacaklardır.

Syrkin de tıpkı Hess gibi, Yahudi sosyalizmin ve emeğinin öne çıkmasını istemekte, Rusya'da bulunduğu sürede, "Rus-Yahudi Bilim Topluluğu" adı altında bir dernek de kurmakta ve Yahudilerin, gelişen Avrupa kapitalist ortamında varlıklarını devam ettirebilmeleri için sosyalist bir Yahudi toplumu elzem görmektedir. Syrkin'in, böyle düşünmesinde Karl Marx'ın da etkisi vardır; ancak diğer sosyalist siyonistler gibi Marx'ın düşüncelerini merkeze almaktan ziyade; onları pragmatik ve moral değer olarak kullanmayı yeğlemektedir. Syrkin, tüm bu düşüncelerini, ilk siyonist kongrenin gerçekleştiği 1897'den -ki kendisi bu ilk siyonist kongrede 'sosyalist siyonizmin lideri' idi- hemen bir yıl sonra yayımladığı "*The Jewish Problem and the Socialist Jewish State*" adı altındaki makalesinde ayrıntılı bir şekilde incelemektedir⁹⁴. Syrkin, makalesinde, özgürlüğe ulaşacak Yahudilerin bu emellerine ancak sosyalist bir toplum ve yönetimle erişebileceğinden bahsedip milliyetçilik ve sosyalizmi karşılaştırırken, milliyetçiliğin Aydınlanmanın da sonucu olduğunu belirtmektedir. Sosyalist ilkelerin ve partilerin, Yahudilerin halklarının inkârına karşı çıktığını da eklemektedir⁹⁵.

1897'deki ilk siyonist kongrede, temsil bakımından, sosyalist siyonizmin ilk lideri olan Syrkin, yaşamı boyunca, Yahudilerin sosyalist ve işçi siyonizmin etrafında birleşmesini istemesinin yanında; İbranice, Yiddiş, Rusça, Almanca ve İngilizce dillerinde çok sayıda makale yazacak⁹⁶ ve sosyalist siyonist ideale dayanan bir Yahudi devletine vurgu yapacaktır. Bugün, İsrail işçi siyonizmin temsilcileri anıldığında akla gelen isimlerden olan Syrkin, II. Bölümdeki başlıklarda değinilecek 'Poalei Tziyyon' (Zion'un İşçileri)'nin, sol kanat siyasi partinin, Amerika'daki başat figürlerinden olacaktır.

⁹⁴ Nachman Syrkin, "*The Jewish Problem and the Socialist Jewish State*", **Zionism-Israel Information Center**, 2005. ; Söz konusu makaleye ulaşılabilir bir bağlantı için, bkz: Çevrimiçi: http://www.zionism-israel.com/hdoc/N_Syrkin_Socialist_Jewish_State.htm , Son Erişim Tarihi: 05.10.2019. ; Bu makaleye ve Syrkin'in sosyalist bir Yahudi siyaseti ve devleti yaratılmasıyla ilgili düşüncelerine, İsrail sol partilerinin inceleneceği bölümlerde de dönülecektir.

⁹⁵ Syrkin, *a.g.m.*, s. 3.

⁹⁶ "Dr. Nachman Syrkin, Jewish Zionist-socialist Leader and Publicist Passes Away", **Jewish Telegraphic Agency**, V: 198., 8 Eylül 1924., s. 4.

1.2.2.4. Ber Borochov (1881-1917)

Sosyalist siyonizmin en önemli temsilcilerinden olan Ber Borochov'u, çağının diğer sosyalist siyonist düşünürlerinden ayıran en önemli özelliği, Borochov'un, siyonizmle Marksizm'i bir araya getirme çabasıdır. Moses Hess ve Nachman Syrkin, siyonizmi, sosyalist değerlerle bütünleştirme taraftarıyken, Ber Borochov ise Marksizm etrafında bir siyonizmden yana tavır almaktaydı. İlginç bir karakter olan Borochov, çağının diğer sosyalist siyonist düşünürlerinin aksine; üniversite eğitimi alamayacak ve kendi kendini -çok okuyup dönemin Rusyası'nı çok iyi gözlemleyip ve dil öğrenip- geliştirecektir. Çarlık Rusya'sında, Yahudilere karşı pogromların başladığı yılda doğan Borochov, gençliği boyunca bu tür saldırılar ve Rus siyasetinin çalkantılı yıllarına tanıklık edecektir. Diğer Rus Yahudileri gibi o da Rusya'nın ve Avrupa'nın devrim yıllarından⁹⁷ etkilenip Yahudilerin, bu isyan ve devrim sarmalında kendi geleceklerini kurmaları üzerinde çalışacaktır; ancak Borochov, diğerlerinden farklı olarak, sadece sosyalizmi değil; Marksist doktrini de siyonizmle harmanlamak niyetindedir. Sonuç olarak, Yahudilerin artık, Rusya ya da Avrupa'nın başka bir coğrafyasında yaşamalarının, onların hem güvenliğine hem de sosyal refah düzeylerine hiçbir katkı sağlamayacağı kanaatini taşımaktadır⁹⁸.

Borochov, yıllardır Rus Yahudileri üzerine gerçekleştirdiği çalışmalar ve Rus toplumunda diaspora Yahudilerinin durumlarına ilişkin gözlemlerinde fark ettiği noktanın; Yahudilerin, işçi sınıfını oluşturan diğer topluluklarla karşılaştırıldığında, fark ettiği durum, diaspora halindeyken Yahudilerin, 'üretimden' uzak kaldığı ya da emeğini ve karşılığını, alamadıkları yönündeki kanaatleridir.⁹⁹. Bu nedenle, Borochov'a göre, Yahudiler, diasporada başka ulusların egemenliği altında kaldıkça sosyalist bir Yahudi toplumunun da var olması mümkün gözükmemektedir ve bu, Marx'ın da üretim biçimi ve toplumdaki sınıfsal bölünmeye vurgu yaptığı gibi,

⁹⁷ Yahudi sosyalist hareketin doğduğu topraklar olan özellikle, Doğu Avrupa ve Rusya'da, beş yüz yıllık devrim tarihinin ele alındığı eser için, bkz: Charles Tilly, (Çev: Özden Arıkan), **Avrupa'da Devrimler (1492-1992)**, (Çev: Özden Arıkan), Yeni Bin Yıl yay., İstanbul, t.y., ss. 289-308.

⁹⁸ Borochov'un geride bıraktığı ve Marksist siyonizme dair makalelerini de içeren eseri için, bkz: Ber Borochov, **Class Struggle and the Jewish Nation-Selected Essays in Marxist Zionism**, Transaction Publishers, New Jersey, 1984. ; Ayrıca, bkz: Léopold H. Haimson, **The Russian Marxist and the Origins of Bolshevism**, Harvard University Press, 1955.

⁹⁹ Borochov, *a.g.e.*, ss. 48-50.

'üretimsiz bir Yahudi toplumunun' önüne geçememektedir¹⁰⁰. Borochov'a göre. Yahudi ulusu kesinlikle üretmelidir; ancak bir farkla, 'kendi toprağında' üretmelidir. Dikkat edilirse, Borochov'u, bir önceki Yahudi sosyalist düşünürlerden ayıran özellik, sosyalist siyonizme dayanan bir Yahudi Devletinin, kendi toprağında - Filistin- üretim ve emek temelli gelişebileceğine ve Avrupa Yahudilerinin diasporada kaldıkça, sınıf mücadelelerinin içinde zarar görmeye devam edeceğini belirtmesidir¹⁰¹. Borochov, hem Yahudi sorununa hem de Yahudilerin emeklerinin karşılığını almaları konusunda, en iyi çözüm yolu olarak 'kendi vatanlarında üreten bir ulus' niteliğini, Yahudi kurtuluşu için de temel koşul olarak belirtmektedir.

Görüldüğü gibi; Hess, Nordau, Syrkin ve Borochov, yüzlerce yıl süren anti-semitizme ve Yahudilerin Avrupa siyaseti, ticareti ve toplumu içerisinde uğradıkları baskılara karşı, ya herhangi bir coğrafyada ya da Filistin'de bir devlet kurup geleceklerini kurabilirlerdi. Borochov'un, burada vurguladığı durum ise, Yahudi emeğinin ve üretiminin 'herhangi bir toprak parçasında' değil; Yahudi ana vatanında gerçekleşebileceğine dair inancıdır. Dikkat edilirse, dönemin sosyalist siyonist düşünürleri arasında da 'ana vatana' dönüp dönmeme konusunda da tartışmalar söz konusudur ve -Theodor Herzl'den söz edildiğinde tekrar değinilecek konu olan- Uganda ya da Arjantin'i vatan edinme planları, siyonist kongreler boyunca da tartışıla gelmektedir. Üç ana eksenle tartışılan bu konular: 'Bölgeselcilik', 'Özerklik' ya da tamamen 'Bağımsız (Filistin'de) Bir Sosyalist Siyonist Devlet' idealine dayanmaktadır¹⁰². Borochov'un bu üç ana eksenle tartışmaya katıldığı nokta sonuncusudur ve Filistin'de kurulacak bir sosyalist siyonist devlete, sadece Yahudilerin değil; Arapların da uyum sağlamalarından bahsetmektedir¹⁰³.

Borochov'la ilgili son not olarak şu belirtilmelidir ki siyonizmin sadece sosyalist öğelerine vurgu yapmanın dışında, siyonizme Marksist bir bakış açısı da kazandırması ve çağcılı olan Yahudi kökenli Rosa Lüksemburg¹⁰⁴ gibi -ancak onun

¹⁰⁰ Borochov, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰¹ Greilsammer, *a.g.e.*, ss. 65-66. ; Ayrıca, Borochov'un Marksist siyonizmi ile ilgili yararlı bir makale için, bkz: Amos Perlmutter, "Dov-Ber Borochov: A Marxist-Zionist Ideologist", **Middle Eastern Studies**, V: 5., N: 1., Ocak 1969., ss. 32-43.

¹⁰² Bu üç ana başlık ileride, İsrail Devletinin kuruluş sürecinde incelenecektir.

¹⁰³ Mitchell Abidor, "Ber Borochov", Ber **Borochov Archive**, Çevrimiçi: <https://www.marxists.org/archive/borochov/introduction.htm> , Son Erişim Tarihi: 05.10.2019.

¹⁰⁴ Çağının iki ana akımı olan 'Sosyalist Siyonizm' ve 'Marksist Siyonizm'den ayrı olarak Lüksemburg; işçi, sol, emek, sermaye, Marksist bir toplum düzeninden yanadır ve her dönemde bu

Yahudi Milliyetçiliğini önemsemeyen radikal görüşlerinden farklı olarak- Marksist teoriden yola çıkarak, Yahudi Milletinin özgürleşeceği fikrinden yana tavır koymasındır. İtalyan tarihçi Enzo Traverso; Rosa Lüksemburg ve Borochov'un tam da bu görüş ayrılıklarından, iki farklı karakter olduklarını belirtir: İkisi de Marksist'tir; ancak Lüksemburg, 'Rus Marksist'i' iken, Borochov, 'Yahudi Marksist'idir'¹⁰⁵. Burada, 'Rus' ve 'Yahudi' ibarelerini vurgulamamızın nedeni, Lüksemburg'un, herhangi bir ulusçuluk tanımlamasına ihtiyaç duymadığı içindir ve kendisi, her ne kadar Yahudi kökenli de olsa, hiçbir zaman ait olduğu ulusal değerleri öne çıkarmamakta ve yaşam boyu, mücadelesini, Marksist hareketin insani yanına ve kapitalist sistemin sömürü düzenine vurgu yaparak sürdürmektedir. Lüksemburg için Rus Marksist'i denilmesinin nedeni, millet aidiyetine vurgu için değil; dünya görüşünün niteliği içindir.

Ber Borochov'u anarken, Rosa Lüksemburg'dan da bahsetmek, dönemin sol-sosyalist ve Marksist Yahudi hareketlerine, bütüncül bir bakış sağlayacaktır. Bu bağlamda; Lüksemburg, Marksist teorisyenin peşinden gidip onu, sosyal demokrasiyle bağdaştırıp başta Almanya olmak üzere, Kıta Avrupa Parlamentolarına işçi birliklerinin ve işçi sınıfının siyasi alanda da örgütlenmeleri gerektiği yönünde çokça çaba sarf etmektedir. Nihayetinde, diğer Yahudi Aydınlar gibi Lüksemburg'un

tavrını ortaya koymaktadır. Rusya'nın himayesinde olan Polonya'nın Zamosc şehrinde, 1871'de, orta gelirli bir Yahudi ailesinde dünyaya gelmiştir. Ömrünü, sosyalizm ve sosyal demokrat değerler etrafında ve bir taraftan da Marx teorisi, emek-sermaye ilişkisi, devrimci sosyalizmle uğraşmıştır. Polonya İşçi Partisi, Alman Sosyal Demokrat Parti (SDP)'nin aktif üyeliğinde bulunmuştur. Düşünceleri ve yazılarıyla, Avrupa'nın devrim sonrası ortamına yön veren Lüksemburg'un makaleleri, geniş bir okur kitlesi tarafından ilgi görmüştür. Yahudi sorununa, hiçbir zaman, milliyetçini perspektiften yaklaşmamıştır; daha doğrusu bu türlü değerler, onun için değersizdir; çünkü ona göre, tartışılması gereken Kıta Avrupası emekçi ve işçilerin hayat standartları ve refah düzeyleridir. Rosa Lüksemburg'un biyografisi için, okuma önerisi, bkz: Paul Frölich, **Rosa Luxemburg-Ideas in Actions**, Pluto Press, Londra, Temmuz 1994. ; Ayrıca, 'Yahudi Kadınları Arşivi' için, bkz; Çevrimiçi: <https://jwa.org/encyclopedia/article/luxemburg-rosa> , Son Erişim Tarihi: 05.10.2019.

¹⁰⁵ Traverso, bu ayrımı yaparken, herhangi bir milliyete değil de Marksist ideolojinin ait olduğu coğrafyaya vurgu yapmaktadır. Söz konusu eser için, bkz: Enzo Traverso, **The Jewish Question-History of Marxist Debate**, Brill Press, Leiden, 2018. ; İlgili eserin, konuyla ilgili önemli sayfa aralıkları: Rosa Lüksemburg için, bkz: *a.g.e.*, ss. 92-98., Ber Borochov için, bkz: *a.g.e.*, ss. 115-127.; Yayımlandığında, hem liberal hem sosyalist hem de Marksist çevrelerde ses getiren ve Lüksemburg'un adıyla özdeşleşmiş kült eseri için, bkz: Rosa Luxemburg, (Çev: Tayfun Ertan), **Sermaye Birikimi**, Alan yay., İstanbul, Aralık 1986. ; Lüksemburg'un Marksist yanının dışında, demokrat kişiliğine de -kendisine ait bir sözünü belirterek- vurgu yapmanın yararı olacaktır: "Freedom is always and exclusively freedom for the one who thinks differently." / "Özgürlük, her zaman farklı düşünenin özgürlüğüdür." ; Son olarak, Yahudi Sol Tarihi ve Siyasetine ilişkin kapsamlı bir çalışma için, bkz: Jack Jacobs (Ed.), **Jews and Leftist Politics-Judaism, Israel, Antisemitism and Gender**, Cambridge University Press, 1. Basım, 2017.

düşünceleri de Avrupa'da yaşanan bir dizi İşçi Devrimi sürecinden soyutlanamayacağı gibi, özellikle Polonya, Almanya ve nihayetinde Rusya'da yaşanan sol hareketlerin, Yahudi sol siyonist dalgasıyla iç içe olduğu açık bir şekilde söylenebilir.

1.2.3. Ülkesi ve Ulusuyla İsrail'in Toplumsal Yapısı

İsrail toplumu, çok çeşitli ve renkli bir toplum yapısını içermektedir. Ülkenin kurulduğu ve öncesindeki dönemlerde dahi bu kozmopolitlik -özellikle 400 yıllık Osmanlı Yönetiminin de etkisiyle- kendini göstermektedir. Binlerce yıllık insanlık birikiminin üzerine kurulan İsrail'in toplum dinamiklerinin temeli, öncelikle, demografisinin incelenmesiyle anlaşılabilir. Bir ülkenin toplumsal niteliklerinin, o ülkenin demografik yapısından soyutlanamayacağı düşünüldüğünde, geçmişten bugüne, bölgedeki Yahudi ve Arap demografik yapılarının hangi yönde olduğunu incelemek gerekmektedir. Söz konusu, bir de kendini 'Yahudi Devleti' olarak tanımlayan İsrail olunca, bu incelemenin önemi bir kez daha artmaktadır.

1.2.3.1. Demografi ve Eğitim Düzeyi

Daha önce bahsedildiği gibi, BM'nin 1947 yılı ve 181 sayılı kararından sonra, Araplar ve Yahudiler arasında çatışmalar başlamakta ve kısa sürede bölgesel bir savaşa dönüşüp 1948-1949 -ki İsraililer bu savaşa, Bağımsızlık Savaşı; Filistinliler ise Nakba (Felaket) demektedirler- evresinde bölgenin demografisi de değişime uğramakta ve Taksim Planında Yahudilere öngörülen %57'lik toprak kısmı, savaştan sonra %78 olarak Yahudilerin lehine değişmekte ve 750.000 Filistinli, mülteci konumuna düşmektedir¹⁰⁶. İsrail ve Arap ülkeleri arasında, Soğuk Savaş boyunca devam eden savaşlarda (özellikle; 1967, 1973 ve 1982), birçok Arap ve Filistinli, bölge ülkelerine göç etmek zorunda kalmaktadır¹⁰⁷. Bugünkü İsrail Devletinin demografik yapısının şekillenmesinde önemli rol oynayacak kitlesel hareketlilik,

¹⁰⁶ Erhan Keleşoğlu, **İsrail Yurttaşı Filistinliler-Yurttaşlık, Kimlik, Siyaset**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2014. s. 2.

¹⁰⁷ İsrail Devleti'nin ilânıyla bölgede ortaya çıkan Filistinli mülteciler ve bu mültecilerin çevre ülkelerine etkileri üzerine, yakın dönemde yazılan nitelikli eser için, bkz: Rochelle A. Davis, (Hayrullah Doğan), **Yerinden Edilenlerin Coğrafyaları-Filistin Köy Tarihleri**, Koç Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Ocak 2016.

'ulus-devlet' olma iddiasındaki İsrail için dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır ki bu kitlesel hareketliliğin, devletin ilk yıllarında daha da yoğunlaşması, toplumun tümünü kapsayacak bir nüfus sayımının gerçekleştirilmesini engellemektedir. Öyle ki İsrail'de ilk ve büyük nüfus sayımı, 1961'in Mayıs-Haziran döneminde yapılacaktır¹⁰⁸. İsrail Merkezi İstatistik Kurumu, öncesinde, İçişleri Bakanlığı ile koordineli yürüttüğü nüfus sayımlarını, 1960'lardan itibaren özerk bir kurum statüsüyle icra etmeye başlayacaktır. İstatistik Kurumu, bugün dahi, İsrail Devleti'nin önemli kurumları arasında yerini almaktadır.

İsrail'in güncel olarak demografisi incelendiğinde, ülke nüfusunun %92'sinin şehirlerde yaşamalarının yanında; İsrail İstatistik Kurumunun son verilerine göre, ülkenin toplam nüfusu 8 milyon 667 bin olarak gösterilmekte ve bu toplam nüfusun, 6 milyon 664 bini Yahudi iken; 1 milyon 878 bini Müslüman Arap (Filistin Yurttaşları), geriye kalan 424 bini ise Hristiyan Arap ve diğer Arap unsurlarıdır¹⁰⁹. Yahudiler, Müslümanlar ve Hristiyan Arapların dışındaki grubu oluşturan unsurlar; genelde, ülkenin Doğu'sunda yaşayan ve sayıları 200 bine yaklaşan Bedevi Araplar, Kuzey'de bulunan ve sayıları 120 bini aşan Dürziler ile üç bini aşan Çerkezlerdir¹¹⁰.

¹⁰⁸ İsrail'de, 1960'lara dek, büyük ve genel ölçekli nüfus sayımının yapılamamasının iki temel nedeni vardır: İlki, 1948-49 Savaşı, diğeri de 1949'da gerçekleşen genel seçimler için hızlı ve orta kapsamlı da olsa seçmenleri de belirleyecek bir nüfus sayımına acil ihtiyaç duyulmasındandır. İsrail'in ilk yıllarında, nüfus sayımları için, dikkat çeken bir rapor, bkz: Dr. Gad Nathan, "*Israel Census of Population and Housing-1961 Report*", **Central Bureau of Statistics**, Kudüs, Mayıs 1965., ss. 1-2. ; Ayrıca, İsrail Devleti'nin ilk 20 yılında; gelişimi, ekonomik göstergeleri ve toplumun çeşitli problemlerini, ayrıntılı ve istatistik verileri de içeren İbranice kaynak için bkz: S. N. Eisenstadt, **Ha-Hevra Ha-Yisraelit: Reka, Hitpathuyut u'Baayot, התפתחות ובעיות, רקע, החברה הישראלית: רקע**, The Magnes Press, The Hebrew University, 2. Basım, Kudüs, 1973.

¹⁰⁹ "*Population-Statistical Abstract of Israel, Population by Population Group*", **Israeli Central Bureau of Statistics Report**, N: 70., 2019. ; Ayrıca, Dünya Bankası verileri için, bkz; Çevrimiçi: "*Population, Total-Israel*", <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2018&locations=IL&start=1960>, Son Erişim Tarihi: 06.10.2019. ; 2010'dan itibaren bir OECD üyesi de olan İsrail'in, OECD verilerine göre istatistiksel bilgileri için, bkz: "*Country Statistical Profile: Israel 2019*", Çevrimiçi: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/g2g9e708-en.pdf?expires=1571321262&id=id&accname=guest&checksum=5DE9733993E746F65FD71BBC302E2C17> ; Son Erişim Tarihi: 06.10.2019. ; Yahudilerin Filistin coğrafyasında ilk yerleşmelerinden, 1948-1975 evresini de içerip Yahudi demografik hareketliliğini ayrıntılı bir şekilde ele alan eser için, bkz: Roberto Bachi, **The Population of Israel**, C.I.C.R.E.D. Series, Kudüs, 1974. ; Son not olarak, bölgedeki Hristiyan ve Hristiyan siyonizmin varlığı için, bkz: Taffy Baker, "*Laurence Oliphant: 19th-Century Christian Zionist*", **Christian News From Israel**, C: 25., S: 4 (20)., 1976., ss. 205-208.

¹¹⁰ İsrail'in Dürzi nüfusu, İsrail için değerlidir ki Dürzi erkekler, İsrail Ordusu'nda askerlik yapıp çeşitli görevlerde bulunabilmektedirler. İsrail'in Dürzi topluluğunun önemi, özellikle, 1970'li yıllardan sonra hem siyasette hem de kamuda daha da artacaktır. Ayrıntılar için, Dürziler üzerine

İsrail'in nüfusunun her 5 yılda bir en az 200 bin arttığı¹¹¹ düşünülürse, 2049'da, İsrail Devletinin 100. yılına gelindiğinde ülkenin nüfusunun 13 milyona dayanacağı ve 12 milyon 500 bin civarında olacağı tahmin edilmektedir¹¹². 100. kuruluş yıldönümünden on yıl sonra ise, 2059'da, ülkenin nüfusunun 20 milyonu geçeceği de bir başka veri kaynağıdır¹¹³.

İsrail'in demografisi, çok çeşitlilik göstermesinin dışında, hemen hemen her hükümetin önceliği güvenlik politikaları olduğu için, ülkenin demografik dağılımının da bu politikalardan soyutlanması mümkün değildir¹¹⁴. İleride, üzerinde durulacak konulardan biri olan İsrail'in Sina Yarımadası ve Gazze Bölgesinden çekilme kararları, 'Yahudi Devleti'nin, stratejik kaygılarının yanında, temelde, demografisini mümkün merteye homojen bir yapıda tutmak istediği içindir ki özellikle, 1980'li yıllar itibariyle Yahudi nüfusunun Araplara oranına ilişkin hükümet, her fırsatta, Yahudi kökenli yurttaşlarını, evliliğe ve çocuk sahibi olmaya özendirilmektedir¹¹⁵.

İsrail'in nüfusu, batı-doğu yönünde başkent Tel Aviv ve Kudüs¹¹⁶ arasında yoğunlaşmakta olup bu iki yerleşim yeri, ülkenin en kalabalık şehirleridir. Kudüs,

rapor, lütfen, bkz: Alfred Friendly&Eric Silver, "Israel's Oriental Immigrants and Druzes", **Minority Rights Group Report**, N: 12., Mart 1981., ss. 10-12. ; Ayrıca, yine, bkz: *The Fact that...*, **a.g.e.**, ss. 138-139.

¹¹¹ "8, 412, 000 Yisraelim-Ha-Uklusiyah", "8, 412,000 ישראלים-האוכלוסייה", **Yisrael HaYom**, 09.05.2015.

¹¹² İsraili demograf, istatistikçi ve akademisyen Prof. Sergio Della Pergola'nın, konuyla ilgili makalesi için, bkz: Sergio Della Pergola, "Jewish People in 2050: 2 Very Different Scenarios", **Yedioth Ahronoth**, 22.09.2015. ; Ayrıca; "Historical Population Data and Projections (1950-2050)", OECD-Stat., https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=POP_PROJ# Son Erişim Tarihi: 06.10.2019.

¹¹³ Tova Cohen&Steven Scheer, "Israel's Soaring Population: Promised Land Running Out of Room", **Reuters**, 25 Eylül 2015. ; İlgili makalenin bilişim ağı bağlantısı için, bkz; Çevrimiçi: <https://www.reuters.com/article/us-israel-demographics/israels-soaring-population-promised-land-running-out-of-room-idUSKCNORPOZ820150925> , Son Erişim Tarihi: 06.10.2019.

¹¹⁴ İsrail'in güvenliğe dayalı kaygı, algı ve ulusal güvenliğinde demografinin yeri ve önemi için, bkz: Charles D. Freilich, **Israeli National Security-A New Strategy for an Era of Change**, Oxford University Press, 2018., ss. 123-128. ; Sergio Della Pergola, "Demography in Israel and Palestine: Trends, Prospects, Policy Implications", IUSSP XXIV General Population Conference, Salvador de Bahia, 2001., ss. 9-11. ; Son olarak, Nüfus-Güvenlik-Çatışma ekseninde bir değerlendirme için, bkz: Jack A. Goldstone, "Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict", **Journal of International Affairs**, V: 56., N: 1., Sonbahar 2002.

¹¹⁵ Miriam Berger, "Palestinian in Israel", **Foreign Policy**, 18.01.2019. ; İlgili yazının bilişim ağı bağlantısı için, bkz; Çevrimiçi: <https://foreignpolicy.com/2019/01/18/palestinian-in-israel/> Son Erişim Tarihi: 06.10.2019.; "Israel's Demography Has a Unique History", Çevrimiçi: <https://www.prb.org/israel-demography/> , Son Erişim Tarihi: 06.10.2019.

¹¹⁶ İsrail, 1980'de, Knesset (İsrail Parlamentosu kararıyla), Kudüs'ü 'ebedi ve bölünmez' başkenti ilan etmiştir. Knesset'in 7 maddelik söz konusu kararı için, bkz: "Basic Law: Jerusalem, Capital of Israel", 30 Temmuz 1980. ; İlgili Knesset kararının, Knesset bilişim ağı sitesindeki maddeleri için, bkz: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic10_eng.htm ; Son Erişim Tarihi: 07.10.2019.;

800 bin ve Tel Aviv 230 bin nüfuslu olup¹¹⁷ sanayi ve ticari faaliyetleri bu iki merkez arasında yoğunlaşmaktadır¹¹⁸. Ülkenin diğer önemli şehirleri ise Kuzey’de, Hayfa ve Akko; Güney’de, Aşdod ve Ber Şeva ile diğer kayda değer yerleşimleri, turizm merkezlerinden Eylat’tır. Bu şehirlere dağılan nüfus, İsrail’in sadece demografik yapısını değil; oy verme eğilimini de göstermektedir. Arapların ve Filistinli İsrail yurttaşlarının, ülkenin Kuzey’ine gidildikçe artan nüfuslarıyla doğru orantılı olarak, siyasal tercihlerinin tepki ve psikolojileri de benzeşmektedir.

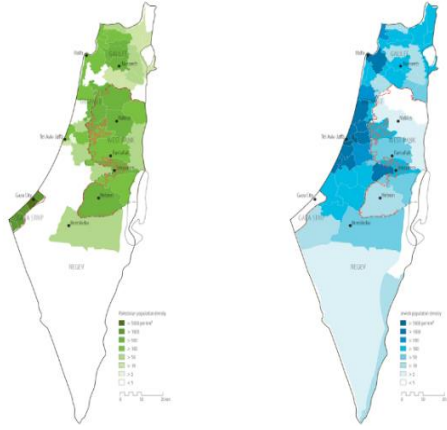
Örneğin, İsrail’de seçimlerin gerçekleştirildiği 1949’dan 2019’a kadar geçen dönemde, Filistinli İsrail yurttaşların yoğun olarak yaşadıkları şehirlerde, Arap bloğu partileri ya da işçi ve aşırı sol partilere oy verme eğiliminin olduğu görülmektedir¹¹⁹. Ayrıca, aşağıda sunulan ve İsrail yurttaşı Filistinlilerin ve Yahudilerin -Batı Şeria, ana kara Filistin toprakları dikkate alınmadan- İsrail topraklarındaki nüfus yoğunluğunu gösteren harita incelendiğinde, İsrail topraklarındaki Filistinli İsrail yurttaşlarının, ülkenin kuzeyinde yoğunlaştıkları, Kudüs ve Tel Aviv’in de Filistinli yurttaşlar için önemli merkezler olduğu görülmektedir. Öyle ki haritaya dikkatlice bakıldığında Kudüs ve Tel Aviv’deki İsrail yurttaşı Filistinlilerin, Tel Aviv’de daha fazla yoğunlaşırken; Kudüs’te ise Yahudi nüfusunun -elbette sağ/dinci/ultra Ortodoks bir nüfus yoğunluğu- toplandığı gözükmektedir:

Ayrıca, BM’nin Kudüs’ün statüsüne ilişkin bkz: “The Status of Jerusalem”, the Committee on the Exercise of the Inalienable Rights of the Palestinian People, **United Nations**, New York, 1997. ; Son olarak, bkz: Ziad Ebuzayyad, “*The Question of Jerusalem after 50 Years of Occupation and 25 Years of the Oslo Accords*”, **International Conference on the Question of Jerusalem, Rabat**, 26-28 Haziran 2018.

¹¹⁷ İki şehrin demografik bilgilerine ilişkin son istatistiki bilgiler için, İsrail İstatistik Kurumu verileri; bkz: <https://www.cbs.gov.il/en/subjects/Pages/Population.aspx>, Son Erişim Tarihi: 07.10.2019.

¹¹⁸ Her iki şehrin karşılaştırmaya dayalı bir çalışması için, bkz: Nurit Alfasi&Tovi Fenster, “*A Tale of Two Cities: Jerusalem and Tel Aviv in an Age of Globalization*”, Elsevier Ltd., V: 22., N: 5., 2005., ss. 351-363.

¹¹⁹ Örneğin, Arapların ve özelinde, Filistinli İsraililerin 2015 verilerine göre derlenen ve İsrail’in Kuzey şehirlerinde yoğunlaşan demografik dağılımını da içeren makale için, bkz: Salim Brake, “*The Arabs in the Mixed Towns in Israel: Comparative Political Analysis*”, **University of Haifa The Jewish-Arab Center**, 2016. s. 74.

Harita 1: İsrail'de Yaşayan Yahudi ve Filistinliler'in Demografik Dağılımını Gösteren Harita.

Kaynak:

(Soldaki harita, İsrail'in Filistinli yurttaşlarını; sağdaki ise Yahudilerin ana kara İsrail topraklarındaki 2009 yılına ait demografik yoğunluklarının dağılımını göstermektedir)¹²⁰.

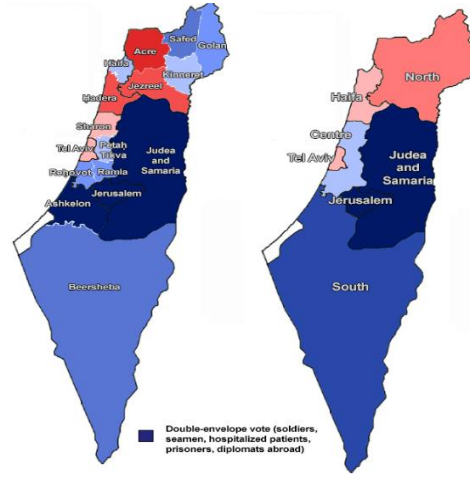
Yukarıdaki iki harita, İsrail'in demografik yapısı, özellikle, 2. İntifada'dan (Eylül 2001) sonra yaşanan -ki 4. Bölümde Ehud Barak hükümeti döneminde bahsedilecek- olaylar sonrasında şekillenen bir durumdur. Bunun öncesinde, 1967 Savaşı'nın ardından, Kudüs ve etrafındaki Filistinli nüfusu, her geçen yıl azalmaktaydı; ancak İsrail'in en saygın gazetelerinden Haaretz'ten Nir Hasson'a göre; bölgedeki psikolojik baskı, çatışma ve günlük hayattaki birtakım zorluklara rağmen, İsrail yurttaşı Filistinlilerin Kudüs'teki varlık oranı %40 olduğu belirtilmektedir. Üstelik bu oran, Doğu Kudüs, yani sınırın-bariyerlerin karşı tarafındaki Filistinlileri değil; Batı Kudüs'teki İsrail yurttaşı olan Filistinlileri kapsamaktadır¹²¹. Son yıllarda art arda gerçekleştirilen seçimlerde¹²² Kudüs'teki

¹²⁰Haritaların tasarımı, Ahmad Barclay'a aittir, bkz: Çevrimiçi: <https://arenaofspeculation.org/2011/08/12/occupation-law-and-the-one-state-reality/> , Son Erişim Tarihi: 07.10.2019. ; Ayrıca konuyla ilgili makale örneği olarak: Darryl Li, "Occupation Law and the One-State Reality", **University of Palestine Law Faculty**, Gazze, 2 Temmuz 2011. ; İlgili makalenin bilişim ağı bağlantısı için; bkz: Çevrimiçi: <https://www.jadaliyya.com/Details/24275/Occupation-Law-and-the-One-State-Reality> , Son Erişim Tarihi: 07.10.2019.

¹²¹ Nir Hasson, "Palestinians Now Make up Some 40 Percent of Jerusalem Population", **Haaretz**, 13.05.2018.

¹²² Son 6 (altı) yılda gerçekleşen dört genel seçim: 2013, 2015, Nisan 2019 ve Eylül 2019 seçimleridir. Bu çalışma sırasında, Eylül 2019 seçimlerinden sonra hâlâ, İsrail'de herhangi bir hükümet şekillenip kurulamamıştır. Son 6 yılın seçim analizleri için bkz: "Elections for the Knesset", Knesset resmi

Yahudi aşırı ve merkez sağın etkisinin giderek arttığı, hem seçim öncesindeki anketler hem de seçim sonuçları göstermektedir. Öyle ki bu çalışma yazılırken gerçekleşen İsrail 2019 genel seçimlerinde dahi, yukarıdaki haritanın yayımlanmasından on yıl sonra, aşırı sağ-dinci-siyonist siyasi eğilimin, yine, en yoğun olduğu bölgenin Kudüs ve civarı olduğu görülmektedir:

Harita 2: Siyasal Tercihlerin İsrail Coğrafyasına Dağılımını Gösteren Harita

Kaynak:

(Her iki haritada da en koyu renkle gösterilen bölge -ki Kudüs ve civarı- sağ kanat partilere; daha açık tonda olan Tel Aviv ve çevresine ilaveten, Kuzey bölgeler ise merkez-sol ve Arap partilerine oy vermektedirler)¹²³.

Kudüs ve yakın çevresindeki Yahudi nüfusunun artışı, 1967 savaşından sonra, İsrail'in Kudüs'ü tamamen kontrol altına almasıyla bölgedeki nüfus politikaları, İsrail hükümetleri tarafından Yahudilerin lehine olacak biçimde belirlenmekteydi ve o tarihten sonra onlarca yıl iktidarı ellerinde tutan her sağcı hükümet, bu durumu, milliyetçilik-kimlik ve dini öğretilerle açıklamaya çalışmaktaydı¹²⁴. Tartışma konusu Kudüs'ün demografik yapısı olunca, İsrail

bilişim ağı sitesi, Çevrimiçi: <https://main.knesset.gov.il/en/mk/pages/elections.aspx> , Son Erişim Tarihi: 11.10.2019.

¹²³ “2019 Israeli Election for the Knesset-By the District (Mahoz), and Country (Nafa)”, Çevrimiçi: <https://thebfd.co.nz/2019/06/maps-of-the-day-israeli-election-2019/> , Son Erişim Tarihi: 15.10.2019.

¹²⁴ Yehudith Auerbach, “National Narratives in a Conflict of Identity”, Tov (Ed.), *a.g.e.*, ss. 99-125.

kurulduğundan bu yana, İsrail toplumunun fay hatlarından biri olan ‘laik-anti laik’ gruplar arasındaki ihtilaflar da gün yüzüne çıkmaktadır. Bu tartışma konusu, sadece Kudüs’ün ‘dincileştirilmesi’ değil; İsrail Devletinin bir dinci profiline bürünmesine karşı tutum olarak da yorumlanabilir. Bunun en önemli nedenleri, İsrail toplumunun on yıllarca siyasetine de etki eden sosyolojik yapısının kırılğan ve çok değişkenli olmasındandır. Bundan ötürü, İsrail toplumunun demografik değerlerini ele aldığımız ana başlığını: “*Ülkesi ve Ulusuyla İsrail’in Toplumsal Yapısı*” olarak belirlendi ve dikkat edilirse, ilk cümlesine: “*İsrail toplumu, çok çeşitli ve renkli bir toplum yapısını içermektedir.*” olarak giriş yapıldı. Gerçekten de İsrail’in sosyolojik yapısı, kozmopolit bir yapı çizmektedir ve bu İsrail kamuoyunun, siyasal tercihlerini belirlemede de açığa çıkmaktadır.

İsrail toplumunun önemli sinir uçlarından olan laik, dinsel, geleneksel, muhafazakâr yapı ve tartışmaları, devletin kurulduğu -ve hatta İngiliz Mandası Döneminde dahi- var olmuştur¹²⁵. İsrail’de 28 yıllık kurucu sol iktidar dönemi ve sonrasındaki 1977 seçimlerinden sonra, peşi sıra hükümetini kuran sağcı iktidarlar döneminin tek değişmeyen durumu, toplumun bu kendine özgü çok çeşitliliğidir. Örneğin, İsrail toplumunun -ki burası ileriki başlıklarımızda sıkça işlenecek bir konudur- %43,2’si’, kendisini ‘laik’ (hilonim) olarak tanımlamaktayken; %22,1’i, ‘geleneksel değerlere bağlı’ (masortiyim) olduklarını söylemekte; ancak bu geleneksel değerler içinde dine bağlı olmayı şart görmediklerini belirlemekte ve %12,8’i de masortim olup dini geleneklere bağlılıklarını vurgulamaktadırlar. Diğer taraftan, %11,3’ü ‘dinine bağlı’ (datiyim) ve %10,1’i ise ‘dine bağlı-ultra Ortodoks, anti-siyonistler’ (heradim) olarak kendilerini görmektedirler¹²⁶.

Burada, dikkat edilecek iki husus söz konusudur: İlki, İsrail toplumunun laik değerlere -ki devleti kuran kadronun sol-sosyalist ve hatta Marksist akımdan geldiğine değinilmişti- bağlı olduğu; ikincisi ise, kendilerini gelenekselci olarak tanımlayan grubun ise, özellikle %22,1’i, İsrail siyasetinin ‘merkez sağ’ını oluşturduğunu da eklemek gerekir; çünkü bu %22,1’lik kesim; tarihi, dini ve ulusal

¹²⁵ Tüm bu tartışmalar için, bir ön okuma mahiyetinde bkz: Yaacov Yadgar, “*Jewish Secularism and Ethno-National Identity in Israel: The Traditionist Critique*”, **Journal of Contemporary Religion**, V: 26., N: 3., Ekim 2011., ss. 467-481.

¹²⁶ Zeev Klein, “*Şana Halfa: Si Şel Kol Ha-Zmanim Ba-Yeluda Ba-Eretz*”, “*שנה חלפה: שיא של כל הזמנים*”, **Yisrael Ha-Yom**, 27.09.2019.

kültür ve geleneklerine saygılı olmanın yanı sıra, laik değerlerden kopulmaması ve dinin, İsrail toplumunun gündelik hayatını olumsuz bir biçimde etkilememesi taraftarıdır. Örneğin, Şabat gününde restoran, kafe gibi kamuya açık yerlerin kapalı olması ya da o gün çalışılmaması gibi isteklere karşıdır ve dini değerlerin, Yahudi kültürü içerisinde, kamusal alanı etkilememesi gerektiği görüşündedirler. Burada, %43,2'lik laik kesimle ortak noktada buluşmaktadırlar ki bu da siyasal tercihleri konusunda 'geçişken' özellik gösteren masortiyimlerin, yeri geldiğinde - merkez ve laik partilerin dışında, örneğin ileride değinilecek Yitzhak Rabin iktidarı gibi- sol ya da sosyalist partilere, laiklik ekseninde, oy verdiklerini de göstermektedir.

İsrail'in demografik niteliğiyle ilgili son not olarak belirtmek gerekirse, toplum yapısının çeşitlilik göstermesinin bir diğer nedeni ise, Soğuk Savaşın son yılları ve 1990'ların başlarında İsrail'e, hem Sovyet Rusya hem de Etiyopya'dan çok sayıda Yahudinin göçmesi ve bunların İsrail'in Aşkenaz ve Sefarad Yahudileri arasındaki bütünleşme sorunu tamamlanmadan ülkeye giriş yapmaları, yeni toplumsal ve ekonomik sorunları da beraberinde getirmekteydi. Örneğin, Etiyopya'dan gelen 'Falaşalar'*, -ki 2016 yılı itibariyle sayıları 145 bini geçmekteydi- İsrail toplumunda güncel sorunlarından biri olarak görülmektedir. Etiyopya göçmeni olan bu grup, kimi zaman, Yahudi toplumuna ayak uyduramadıkları ithamıyla karşı karşıya gelip kendilerine yapılanları 'ırkçılık' olarak tanımlayarak, her türlü tepki ve politikalara maruz kalmaktadırlar¹²⁷. Bu son örnek, İsrail'in henüz -o çok arzuladığı- 'homojen bir ulus-devlet' niteliğine kavuşamadığını göstermektedir.

Devletin kurucu ve iki başat aktörü olarak bir taraftan: Doğu Avrupa kökenli Aşkenaziler; diğer tarafta: İspanya, (İberya) Akdeniz'i ve Kuzey Afrika'yı temsilen Sefaradlar; bu iki çoğunluğa karşı, Afrika'yı temsilen Etiyopya ve çevresindeki

* Etiyopya'daki Yahudi topluluğunun çoğu, 1984 ve 1991 yıllarında İsrail'e getirilmiştir. Falaşaların temel sorunu, toplum içerisinde, niteliği düşük işlerde çalıştırılmaları ve kendilerine ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıldığı yönündedir.

¹²⁷ Elizer D. Jaffe, "Ethnic and Minority Groups in Israel: Challenges for Social Work Theory, Value and Practice", **The Journal of Sociology & Social Welfare**, Western Michigan University, V: 22., N: 1., Mart 1995., ss.154-156. ; Maya Margit, "Israeli Politician on Ethiopian Jews: 'Zionism is Colorblind'", **The Jerusalem Post**, 23.09.2018. ; "Ethiopian Jews: Israel's Second-Class Citizens?", Çevrimiçi: <https://www.dw.com/en/ethiopian-jews-israels-second-class-citizens/a-45687623> , Son Erişim Tarihi: 18.10.2019.

siyahi Yahudiler (Falaşalar), Arap coğrafyasının Yahudileri olarak bilinen Mizrahiler¹²⁸, Nablus ve etrafında yaşayan Samiri* Yahudileri ve nihayetinde Kırım Türkleriyle de ilişkileri olduğuna inanılan Karailer¹²⁹, bugünkü İsrail'in sosyolojik yapısının ne kadar heterojen ve bir o kadar da kırılğan olduğunun kanıtıdır. Söz konusu bu sosyolojik durum, çoğunluk ve azınlık topluluklarının İsrail siyasetine etkisinin de gücünü göstermesi açısından önem arz etmektedir ki bu çalışmanın konusu itibarıyla referans edeceğimiz konular arasında, İsrail'in kurulduğundan ve özgür seçimlerin yapıldığı 1949'dan bu yana toplumun siyasi eğilimlerinin rotasını da bu sosyolojik nitelik ve koşullar belirlemektedir.

Seçmen tercihinine etki eden bir diğer unsur ise; ülkenin eğitim sistemidir. İsrail'de eğitim, devlet kurulmadan önce dahi önem verilen alanların başında gelmekteydi. Yüzlerce yıl, Avrupa'da yaşayan Yahudiler, Kıta Avrupası'nın Aydınlanma evresine şahit oldukları için Haskala sürecinde -özellikle Yahudi Aydınları- pozitif bilimlerin önemini görmekte ve klasik Talmud bilgilerine dayanan eğitimlerine, matematik ve diğer pozitif bilimleri de eklemek istemekteydiler ki

¹²⁸ Mizrahilerle ilgili bir ön okuma için, bkz: Nancy J. Davis&Robert V. Robinson, (Çev: Hasan Şen&Balım Sultan Yetgin), **Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah-Mısır, İsrail, İtalya ve ABD**, İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2015., ss. 134-135. ; Ayrıca, bkz: Ravza Aydın, "Mizrahi Yahudileri ve İsrail'deki Sosyo Kültürel Durumları", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C: 20., S: 37., Haziran 2018., ss. 81-105.

* Samiriler ya da Samirî Yahudileri, toplamda 800 kişi kadar, yani 1000'den az bir nüfusa sahip oldukları için, İsrail'in en küçük dini azınlığıdır; ancak kendilerine özgü bir yaşam şekilleri vardır. Bir kısmı Batı Şeria topraklarında, Nablus'ta yaşar, bir kısmı da Tel Aviv-Holon bölgesi ve Tel Aviv banliyölerinde bulunmaktadır. Kendilerini üç bin yıllık halk olarak görmekte ve İsrail'de 'ne Yahudi ne de Müslüman' olarak tanımlanmaktadırlar. Kudüs'ü değil; kutsal kabul ettikleri 'Gerizim Dağı'nı önemsemektedirler. Daha ayrıntılı bilgiler için, bkz: Davide Lerner&Esra Whitehouse, "Not Muslim, Not Jewish: Ancient Community in the West Bank Feels Increasingly Israeli", **Haaretz**, 10.05.2018. ; Ayrıca, İsraili Samirilerin bilişim ağında toplanma ve bilgi siteleri için, bkz: Çevrimiçi: "Israelite Samaritan Information Institute", <https://www.israelite-samaritans.com/?cn-reloaded=1> , Son Erişim Tarihi: 18.10.2019.

¹²⁹ İsrail toplumunda ve tarihinde en tartışmalı topluluklardandır. Karailer ya da Karayların, bugünkü İsrail'de sayıları 40 bini bulmaktadır. İsrail'in Aşdod ve Ramla şehirlerinde yoğunlaşmaktadırlar. İlginç ve tartışmaya açık yönleri ise Kırım coğrafyası ve bu bağlamda, 7. ve 11. yüzyıllar arasındaki Kafkaslar, Ukrayna ve Kırım topraklarında hüküm süren Hazar Devletiyle -ki tarihte Yahudiliği kabul eden tek Türk Devletidir- ilişkili oldukları yöndeki iddialar ve çalışmalar mevcuttur. Örneğin, bkz: Arthur Koestler, **The Thirteenth Tribe**, Random House, New York, 1976. ; Aynı yazarın Türkçe basımlı çeviri kitabı için, bkz: Arthur Koestler, (Çev: Belkıs Dişbudak), **13. Kabile**, Plato Film yay., 2. Basım, İstanbul, Temmuz 2007. ; 1300 yıllık tarihleri olan Karailer ve ayrıca topluluk cemaatleri için, bkz: "The Universal Karaite Judaism", Çevrimiçi: <http://www.karaite.org.il/index> , Son Erişim Tarihi: 18.10.2019.

bunun öncülünü Yahudi filozof Moses Mendelssohn* yapmaktaydı. Bugün, İsrail, Ortadoğu'nun en eğitimli nüfusa sahip ülkelerindendir. Okuma-yazma oranı %97,8'dir¹³⁰. Genç bir nüfusa sahip olan İsrail'de: 0-14 yaş aralığının dilimi %27; 15-24 aralığı %16; 25-54 yaş aralığı %37 iken; 55-64 aralığı %8; 65 ve üstü ise %12'dir¹³¹. Görüldüğü gibi, 0-14 ve 15-24 yaş diliminin yüzdeliği alındığında genel nüfusa oranına %43 olduğu, buna ilaveten 25-30 yaş diliminin bu yüzdeliğe dâhil edilmediği düşünüldüğünde bu durum, İsrail'in demografik niteliklerinin hem hâlâ genç sayılacağı hem de eğitim çağındaki nüfusun dinamiklerinin -İsrail'de 12 yıllık zorunlu eğitim de göz önüne alındığında- ülkenin demografik geleceği açısından da 'kalifiyeli ve eğitimli bir nüfus' olma hedefinin korunduğunu göstermektedir. Öyle ki İsrail'de sadece 2018 verileri temel alındığında, 2018-2019 Eğitim-Öğretim Döneminde, ilkokula başlayan -ki 1. ve 6. sınıfları kapsamaktadır- arasında çocukların toplam sayısı 2 milyon 310 bin olarak verilmekteydi¹³². İsrail'de, eğitimin temel amacı şu şekilde özetlenmektedir: *"Eğitim sistemi; Musevi değerlerine, vatan sevgisine, özgürlük ve hoşgörü ilkelerine dayanır. Eğitim sistemi, ülkenin sürekli gelişimi için gerekli bilimsel ve teknolojik becerilere önem vererek yüksek düzeyde bilgi vermeye çalışmaktadır"*¹³³. Buraya dikkat edilirse, 'Musevi değerleri' ve 'bilimsel ve teknolojik yetilere' vurgu söz konusudur. İsrail'de her ne kadar eğitim laik karaktere bürünse de dini motif ya da bilgiler, 12 yıllık eğitim süreci içerisinde referans olarak kullanılmaktadır. Diğer taraftan, dindar ailelerin ve Arapların da kendilerine ait -ki burası eğitimin birliği ilkesini de tartışmaya açmaktadır- ve İsrail Milli Eğitim Bakanlığı tarafından denetlenen özel okulları da mevcuttur; ancak bu

* Moses Mendelssohn'dan, II. Bölümde uzunca bahsedileceği için burada sadece adından söz edilmektedir.

¹³⁰ İsrail eğitim sistemini ilkokuldan üniversiteye dek inceleyip grafik çizimleri ve istatistiki bilgileri de ayrıntılı ele alan eser için, bkz: Prof. Dan Ben-David, **Report Card on Israel's Education System**, Shores Institution for Socioeconomic Research, 2017. ; İsrail'in eğitim alanında OECD verileri için, bkz: *"Education at A Glance 2019-Country Note: Israel"*, *OECD Report*, 19.07.2019. ; Ayrıca, İsrail'e ilişkin güncel CIA verileri için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html> , Son Erişim Tarihi: 20.10.2019.

¹³¹ *"Jerusalem Statistical Yearbook-2018 Yearbook-Population"*, **Jerusalem Institute for Policy Research**, Kudüs, 2018. ; *"Israel at 70: A Statistical Glimpse"*, Çevrimiçi: <https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Spotlight/Pages/Israel-at-70-A-statistical-glimpse-15-April-2018.aspx> , Son Erişim Tarihi: 21.10.2019.

¹³² *"2.310.000 Yeladim Hozrim Ha-Boker El Safsal Ha-Limodim – Ha-Tahala Hadaşa (Hadasha)"*, *"ידים חוזרים הבוקר אל ספסל הלימודים-התחלה חדשה"*, **Yedioth Ahronoth**, 02.09.2018. ss. 1-3.

¹³³ *"The Fact That..."*, **a.g.e.**, s. 167.

okullarda da öncelikle laik eğitim, pozitif bilimler ve İbrani dili ve kültürü gibi konular da ders müfredatları içerisinde¹³⁴.

Mozaik bir toplumsal yapısı çizen İsrail'in bu yapısı, toplumun ve devletin teşkilatlanması yönünden de belirleyici olmakta ve sadece eğitim değil; siyasi tercihlerin belirlenmesi açısından da her dönemde önemli parametreler arasında yer almaktadır. İsrail'in demografik ve eğitim düzeyi ile sosyo-kültürel ve siyasi etmenleri, onu sadece bir devlet olarak değil; Arap Ortadoğu'sunda bir türlü 'ulus-devlet' olamamış toplumsal yapılardan da özgün kılmaktadır ki 'Uluslararası Hukuk' deyimiyse İsrail'i, onun ülkesini ve ulusunu, 'Nev-i Şahsına Münhasır'¹³⁵, kendine özgün, bir aktör olarak karşımıza çıkarmaktadır. İsrail'in, bir devlet olarak kurulmadan önce inşa edilen eğitim kurumları, devletin sui generis yapısına ve 1920'lerde, İngiliz Mandası altında 'adı konulmamış bir devlet'in varlığı, bu kendine özgün siyasal ve toplumsal yapısından gelmektedir ki II. Bölümde, devletleşme çabalarında bu konu hakkında, ayrıca bahsedilecektir.

İsrail'in eğitimiyle ilgili son not olarak, Yükseköğretimden bahsetmek gerekir ki çoğu İsraili genç, erkeklerde üç yıl; kızlarda iki yıl, zorunlu askerliklerinden sonra, 21 yaşlarından itibaren yükseköğretim kurumlarında eğitime başlamaktadırlar. Bu konuda, hem Yahudi hem de Arap ve Filistinlilerin İsrail üniversitelerinde eğitim görmelerinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ülkenin en eski üniversitesi Kuzey'de, 1924'te, Hayfa'da kurulan İsrail Teknoloji Enstitüsü'dür. Sonrasında, adı, İsrail yükseköğretimiyle özdeşleşmiş kurum olan Kudüs İbrani Üniversitesi ise 1925'te kurulacaktır. Diğer önemli üniversiteler, sırasıyla: Bar-Ilan (1955), Tel Aviv (1956), Hayfa (1963) ve ülkenin kurucu liderinin adının verildiği,

¹³⁴ İsrail kurulduğundan bu yana, devlet eliyle gerçekleşen eğitimin laiklik ekseninden ayrılmaması yönünde tartışmalar her dönemde süre gelmektedir. Son dönemde, eğitimin laikleşmesi konusunda, hükümetleri ve Yahudi şeriatını, eğitimde de uygulamak isteyen çevrelere karşı bir baskı unsuru oluşturan 'Laik Kamu Eğitimi' platformu için, bkz; Çevrimiçi: "חילוני" (*Hiloni*), <https://www.hiloni.org.il/>, Son Erişim Tarihi: 21.10.2019.

¹³⁵ 'Sui Generis': Uluslararası Hukuk disiplininin en önemli terim ve konularındandır. Uluslararası hukukun temel kişiliği olan devletlerin sınıflandırılmasında, 'Nev-i Şahsına Münhasır', 'Kendine Özgün', devletler söz konusudur. Toplum yapısı ve bu yapının tek düze olmaması, farklı zenginlik ve kimlikleri bir araya getiren devletler -örneğin Türkiye gibi- buldukları coğrafyalarda sui generis olarak anılmaktadır. İsrail özelinde Sui Generis'i ele alan çalışma için, bkz: Jacob Neusner, **Israel as Sui Generis-In Judaism and its Social Metaphors: Israel in the History of Jewish Thought**, Cambridge University Press, 1. Basım, Cambridge, 1989., ss. 164-183. ; Ayrıca, sui generis ve diğer uluslararası hukuk konularını ele alan ve bu alandaki en iyi eserlerden olan Türkçe iki kaynak için, bkz: Prof. Dr. Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk**, Turhan Kitabevi, 16. Basım, Ankara, Ağustos 2017. ; Kamuran Reçber, **Uluslararası Hukuk**, Dora yay., 2. Baskı, Bursa, Ocak 2016.

aynı zamanda güney bölgesini -Necef Çölü ve civarı- popülasyon-ekonomik hareketliliği canlandırmak için, 1967’de kurulan Ben Gurion Üniversitesi’dir ve bu üniversitelerin tamamı, dünya üniversiteler sıralamasında ya ilk 100 ya da çeşitli aralıklarla yapılan sıralamalarda ilk 500’de yer almaktadırlar¹³⁶.

Eğitim düzeyi ve oy verme eğilimi arasında bir paralellik olduğu bilinmektedir. İsrail toplumunda da bu tür bir korelasyon söz konusudur. Yukarıdaki haritada da görüleceği üzere, ülkenin Güney bölgelerine, özellikle Necef yönüne gidildikçe sağ kanat partilerin oy oranlarının arttığı görülmektedir. Elbette, Kudüs, Tel Aviv ve Hayfa gibi şehirlerde de sağ oranları mevcuttur; ancak daha homojen bir sağ oy oranının, kırsal kesime ve ülkenin Güney’ine doğru koyulaşması dikkat çekicidir. İsrail seçim sisteminde kişiye değil de partiye oy verilmesi temelindeki niteliği, seçmenlerin bu yöndeki tercihlerini etkilemektedir. Nüfusun %92’sinin şehirlerde yaşadığı bir ülkede, eğitim düzeylerine göre oy verme eğilimini belirlemek zordur; ancak Kuzey’e ve Arap bölgelerine gidildikçe Arap partilerinin dışında, sol partilerin oylarının artış göstermesi ve Müslüman Filistinlilerin, sol -hatta- aşırı sol partiler yönünde tercihlerini kullanmaları -özellikle, 1977 seçimlerinden bu yana- bir diğer tartışma konusudur ki ileriki başlıklarımızda İsrail seçim sistemi ve oy verme eğiliminde bunlar ele alınacaktır.

1.2.3.2. Devletin İlanına 50 Yıl Kala Siyonist Girişimler

Diasporadaki Yahudilerin Haskala, Aydınlanma, sürecinden geçerek Avrupa’nın çoğu ülkesinde işçi hareketlerine katılıp sol düşüncenin Yahudiler arasında gelişmesinin ve aynı anda, Filistin’i ana vatan yapma hedefindeki sağ siyonizmin, İsrail Devletinin ilan edildiği 14 Mayıs 1948’e kadar Avrupa’da faaliyetleri incelendiğinde, Yahudiler arasında tarihsel süreçte gelişen siyasal birliktelik, özellikle ilk siyonist kongrede zirve noktasına ulaşmaktaydı.

¹³⁶ Pdf dosyası şeklinde, bkz: “*Education in Israel-All Seven of Israel’s Universities Rank by Subject in the Top 100 in the World*”, ss. 8-9. ; Ayrıca, yine aynı pdf dosyası uzantısında, Arap öğrencilerinin Yükseköğretime katılım payları için; s. 9., Çevrimiçi: https://embassies.gov.il/nairobi/AboutIsrael/Documents/Education_Booklet_1.pdf , Son Erişim Tarihi: 21.10.2019. ; Söz konusu sıralamayla ilgili ayrıca, bkz: “*CWUR World University Rankings 2018-2019*”, <https://cwur.org/2018-19/israel.php>, Son Erişim Tarihi: 21.10.2019.

1897 yılı, siyasal siyonizm için dönüm noktasıdır. Özellikle, siyonizmin iki tarafının -sol ve sağ siyonizmi- bu yıl içerisindeki faaliyetleri incelendiğinde dikkate değer gelişmeler söz konusudur. Theodor Herzl ve arkadaşlarının Ağustos 1897'de topladıkları I. Siyonist Kongre'den sadece iki ay sonra, Ekim'de, sosyalist Yahudilerin öncüleri olan Vladimir Medem, Mhail Liber ve Vladimir Kosowsky'nin de aralarında bulunduğu sosyalist ve laiklerce "Bund"¹³⁷ kurulacaktır. Bund'un kurulması, ilerideki başlıklarda değinilecek Moses Mendelssohn ve arkadaşlarının son yüz yıldır süre gelen Yahudi Aydınlanması çabalarının ve Yahudi siyasallaşmasının da nedenleri arasında sayılabilir. Bir diğer gösterge ise her iki önemli Yahudi siyasal hareketin, 1896-1897 arasında doğmasıdır: İlki; I. Siyonist Kongre ve tamamen sol merkezli hareket olan Bund. Kaldı ki Herzl'in 'Yahudi Devleti'ni yazdığı tarihin de 1896 olduğu anımsanmalıdır.

Bund'un bugünkü Litvanya topraklarında kurulması da o dönemin Yahudi demografisi hakkında da bilgi vermektedir ki Litvanya'da o yıllarda, bir milyona yakın Yahudi yaşamaktaydı. Polonya'nın dışında, Yahudi nüfusunun kayda değer bir şekilde yaşadığı üç küçük Baltık ülkesinden olan Litvanya, 19. ve 20. yüzyıl boyunca Yahudi sol örgütlenmesinin merkezi haline gelecektir. İsrail Devleti'ne giden süreçte, Orta ve Doğu Avrupa Yahudileri ile Baltık Yahudilerinin ve özelinde, Litvanya Yahudilerinin, Avrupa Yahudileri arasındaki siyasi iletişimi sağladıkları ve I. Siyonist Kongre ile sol siyasal örgütlenmenin düşünsel alt yapısını oluşturdukları açıktır. Son not olarak, daha önce de değinildiği üzere, 19. yüzyıl boyunca Avrupa'nın önemli ülkelerinde gerçekleşen işçi hareketlerinin de Yahudi sol entelijansiyasının gelişimi ve Yahudilerin siyasal bir hareket etrafında 'en azından diasporada' güvenliklerini sağlayarak yaşamalarına katkı sağlayacağı düşüncesi, İsrail Devleti'nin hem fikir hem de eylemsel olarak ortaya çıkmasına neden olan unsurlar olarak görülmelidir.

¹³⁷ Bund, 'Genel Yahudi Emek Federasyonu'. Ana metinde de belirtildiği üzere, Bund, Litvanya-Vilnius'ta kurulmuştur. Bund'un diğer Yahudi sol fraksiyonlarından önemli farkı, Yahudilerin özgürleşmesinin Rusya dışında değil de bizzat Rus toprakları sınırları içinde gerçekleşeceği fikrine öncülük etmesidir. Bund'cular, siyonizmi, burjuva ve neredeyse kapitalizme hizmet eden bir hareket olarak görmekteydi. Bund hakkında; kuruluş süreci, ortaya çıktığı coğrafya, kurucuları ve sonrasındaki süreç ile ilgili ayrıntılı bilgi için, bkz: Henry Tobias, **The Jewish Bund in Russia, From Its Origins to 1905.**, Standford University, 1951. ; Etraflıca başka bir analiz için, ayrıca, bkz: Abraham Menes, **The Jewish People, Past, and Present**, New York, 1955., ss. 355-368.

1.2.3.2.1. Siyonist Kongrelerin Devletleşme Çabalarına Etkileri (1897-1917)

Ağustos 1897'deki ilk siyonist kongreden İsrail Devleti'nin kurulduğu tarih olan Mayıs 1948'e dek, toplamda 22 siyonist kongre gerçekleştirilecektir¹³⁸. Bunlardan ilki ve yukarıda da bahsedildiği üzere, önemlisi olan ilk siyonist kongrenin tarihi, Yahudiler arasındaki siyasi bir hedefin yol haritasını belirlemesi açısından mihenk taşıdır. Kongreler, II. Dünya Savaşı'na dek düzenli olarak yapılmakta iken; savaşın patlak vermesiyle 1946'ya değin 7 yıl boyunca gerçekleşmeyecektir; ancak savaş sırasında Holokost'a maruz kalan Yahudiler arasındaki iletişim göreceli olsa da devam etmekte ve yüz elli yıla yakın süredir tartıştıkları "Yahudiler nasıl özgürleşir?" sorusunun cevabı üzerine, Nazi yönetimince savaş öncesi ve sırasında karşılaştıkları 'Yahudileri Avrupa'dan silme' girişimleriyle daha çok düşünür hale geleceklerdir. Savaş öncesindeki, 'Yahudilere acil yurt edinme' hedefi, savaşın trajik gerçekleriyle karşılaşıldığında, Avrupa'nın her coğrafyasında Holokost'tan geçen Yahudiler'in tek kurtuluş yolu olarak görülmekteydi¹³⁹.

Daha önce bu önemli siyonist kongrelerdeki tartışmalara değinildiği üzere, ilk siyonist kongre dahil, iki numaralı savaşa dek süren siyonist kongreler, Arjantin ya da Uganda'da Yahudi yurdu edinme tartışmalarının yerini; savaşın trajik sonuçları ve artan dini ve milli hassasiyetlerle Filistin'e yerleşme hedefine bırakır şekilde kesinleştirmekteydi¹⁴⁰. 1897'deki ilk siyonist kongreden, İsrail'in kurulduğu 1948'e dek aralıklarla da olsa süre gelen bu kongrelerin, Yahudi toplumu ve siyasetinin şekillenmesinde doğrudan etkisi bulunmaktadır. Kongrelerde, seçim ve temsil sistemi gibi konular, birkaç yıl sonra ilân edilecek Yahudi Devleti'nin siyasal

¹³⁸ Söz konusu siyonist kongreler ve ayrıntıları için, bkz: "*Zionism: World Zionist Organization (WSO)*", Çevrimiçi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/world-zionist-organization-wzo> , Son Erişim Tarihi: 07.05.2020.

¹³⁹ Yahudilerin Avrupa'dan imha (Şoa) süreciyle ilgili bkz: Brenner, *a.g.e.*, ss. 269-281.

¹⁴⁰ Filistin'in Yahudilerce yurt edinme amacının 'kesin olarak' karara bağlandığı siyonist kongre yedincisidir. Söz konusu kongrenin 6. Siyonist kongrede, üzerinde hararetle tartışılan 'Uganda Planı'na karşı çıkılıp Filistin topraklarının Yahudiler için vazgeçilmez olacağı öngörülmekteydi. 7. Siyonist kongrede alınan kararın ayrıntıları için, bkz: Paul R. Mendes-Flohr, Jehuda Reinharz, **The Jew in the Modern World: A Documentary History**, Oxford University Press, 1995., ss. 548-550.

sistemini de belirleyecektir. Bu konuya ayrıca, ileride değinileceği için Manda Yönetimi'ndeki Yahudi faaliyetlerine bakmakta yarar görmekteyiz.

1.2.3.2.2. İngiliz Manda Yönetimi Altında Yahudi Faaliyetleri (1917-1948)

400 yıl Osmanlı Türklerinin yönettiği Filistin, 1917 yılı itibariyle İngiltere hâkimiyetine girmekte ve birkaç yıl sonra 1920'de yapılan San Remo Konferansı'nda İngiltere Mandası yönetimi kararı alınıp söz konusu karar, 1922'de Milletler Cemiyeti (MC) kararıyla da ilân edilmekteydi¹⁴¹. Manda'nın kurulmasında elbette 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu'nun etkisi söz konusudur; ancak Filistin topraklarında Manda rejiminin başlamasıyla hem Arap hem de Yahudiler arasında yoğun çekişmeler yaşanmakta ve İngiliz yerel (manda) yönetimi ile Londra merkezli yönetim arasında, bölgedeki iki halka nasıl davranılacağı konusunda ikilikler çıkmaktaydı¹⁴².

Manda Yönetimi, Yahudilerin devlet öncesi faaliyetlerinin arttığı ve birçok Yahudi kurumunun ortaya çıktığı dönem olarak da dikkat çekicidir. Her ne kadar Manda'nın ilk Britanya Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel'in Arap ve Yahudi

¹⁴¹ Manda yönetimlerinin, uluslararası hukuk çerçevesinde incelenmesi ve vesayet konseyi hakkında bilgiler için, bkz: Pazarıcı, *a.g.e.*, ss. 180-181. ; Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., 3. Basım, 1968., ss. 203-209. ; Yılmaz Altuğ, **Devletler Umumi Hukuku**, Çağlayan Kitabevi, 10. Basım, İstanbul, 1995., s. 46. ; Reçber, *a.g.e.*, ss. 293-298. ; Filistin'de, İngiliz Manda Yönetiminin kurulmasının, Milletler Cemiyeti kararına ilişkin karar metni için, bkz: Çevrimiçi: <https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/%200/c7aae196f41aa055052565f50054e656?OpenDocument&Click=>, Son Erişim Tarihi: 08.05.2020.

¹⁴² Söz konusu yönetim ikiliği, manda yönetiminin ilk yıllarında cereyan eden Arap-Yahudi çatışmaları ve ses getiren Arap ayaklanmaları sırasında daha da gün yüzüne çıkmakta ve yerel manda yönetimi, Araplara daha yakın dururken, Londra hükümeti ise Yahudi yanlısı bir tutum sergilemekteydi. Konunun ayrıntılı bir incelemesi için, bkz: Antony Best, jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze, (Çev: Taciser Ulaş Belge), **20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi**, Siyasal Kitabevi, 2. Basım, Ankara, Ağustos 2015., ss. 129-130. ; Bu gelişmeler ve İngiliz Manda Yönetiminin ilk yıllarındaki Filistin'in mevcut durumu için, ayrıca, bkz: Neil Caplan, **Palestine Jewry and the Arab Question (1917-1925)**, Frank Cass Publishers, Londra, 1978. ; Dikkat edilirse, I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında, bölgedeki Arap halkları, Osmanlı'ya karşı ayaklanmakta ve İngiliz Manda Yönetimi'nin kurulmasının alt yapısını oluşturmaktaydılar; ancak Manda Yönetimi ile birlikte, Arapların öfkesi bu kez, arazi alımları konusunda, Yahudilere karşı gerçekleşecektir. Arap Ayaklanmalarının ayrıntılı tahlili için, alanında kült eser, bkz: Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., S: 512., 1982. ; Manda Yönetimi'nde Arap ve Yahudiler arasındaki toprak ihtilafları için, bkz: Cem Emrence, (Çev: Gül Çağalı Güven), **Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2016., ss. 108-109.

halklarının bir arada ‘barış içinde yaşamalarına’ inanıp onları, ‘Manda kurumlarını inşa’ etmeye çağırsa da¹⁴³ her iki taraf arasında da çatışmalar devam etmekteydi. Burada, Yüksek Komiserin, Manda kurumlarını inşa etme çağırısı önemsenmelidir; zira, bölgedeki Yahudi nüfusun ihtiyaç duyduğu elzem konulardan biri de devlet öncesi kurumların inşa sorunudur. Yahudiler, bu noktada, Manda kurumlarından ziyade, kendi kurumlarını oluşturmaya başlamakta ve özellikle iskân politikası, tarım, kooperatif ve sağlık alanlarında sosyal hayatın elzem kurumlarını oluşturmaktaydılar. Yishuvlar ve Kibbutzlar bunlardan sadece birkaçını oluşturmaktaydı¹⁴⁴. Öyle ki bu kurumlar, ileride, İsrail sosyal yaşamının ve İsrail sol kültürünün vazgeçilmezleri haline gelecektir. Kaldı ki daha önceki başlıklarda değinilen Filistin’e Yahudi göçünde, her Aliyah’da farklı maddi ve kültürel yapıdaki Yahudilerin Filistin’e geldiğini ve bu Yahudilerin, kurulacak İsrail Devleti’nin kurumlarını inşa da önemli rol oynadıklarını belirtelim.

Manda Yönetiminin 1930’lı yıllarında gerçekleşen 5. Aliyah’da (1933-1936), bugünkü İsrail toplumunun siyasi yapısını ve tartışmalarını da şekillendiren sorunlar ortaya çıkmaktaydı¹⁴⁵. Öyle ki bu son Aliyah’da, İsrail toplumunun sadece demografik yapısını değil; aynı zamanda, siyasi yapısının da şekillendiğini ve manda yönetiminden arda kalan kurumlar ve özelinde siyasetin oluşturulmasında bu niteliklerin daima karşı karşıya geldiğini de belirtmek gerekir. İsrail siyasetinin bugün dahi tartıştığı konuları, ülkenin kurulma sürecindeki köklerinde aramak mantıklı olacaktır. Sağ-sol rekabeti ve ülkeyi, kurulduğu günden 1977 seçimlerine dek yöneten ‘kurucu sol iktidarlar’ etrafında dönen tartışmaların, bu temelde değerlendirilmesi ve nihayetinde, 1979 itibarıyla başlayan ‘barış sürecinin’ de bu ekseninde ele alınması gerekmektedir.

¹⁴³ Best&Hanhimaki vd., *a.g.e.*, s.130.

¹⁴⁴ Yahudiler, özellikle, Manda Yönetimi altında devlet öncesi kurumları öyle hızlı inşa ettiler ki 14 Mayıs 1948’de, İsrail Devleti ilân edildiğinde, aslında bir devlet için elzem görülen hemen hemen tüm kurumlar hali hazırda idi. Avrupa’dan göçen Aşkenazi ve Sefarad Yahudilerinin, temel kurumları oluşturmaları ile Yishuv ve Kibbutz gibi örgütlenmelerin, devlet öncesi Yahudi toplumu arasındaki bağı nasıl güçlendirdiğinden II. Bölümde bahsedileceği için burada, bu konuya, kısaca değinilmektedir.

¹⁴⁵ Siyaset Bilimi profesörü olan Ilan Greilsammer, bu Yahudi göçlerindeki kültürel ve ideolojik farklılığın, ileride kurulacak İsrail Devleti’ndeki sağ-sol-dinci iktidar çekişmesinin de habercisi olduğunu belirtmektedir. Çalışmanın diğer bölümlerinde, bu konuya ayrıca değinilecektir. Bkz. Greilsammer, *a.g.e.*, ss. 64-65.

İKİNCİ BÖLÜM

İSRAİL DEVLETİ'NİN KURUMSAL YAPISI VE SOL SİYASAL PARTİLERİ

2.1. İsrail Devletinin Kurumları ve Siyasal Kültürü

İsrail Devleti*, 14 Mayıs 1948'de, Yahudi Milli Konseyi'nin başat üyelerince ilân edilip de David Ben Gurion'un Kuruluş Bildirgesini¹ okuyana dek bölgede zaten, "Adı Konulmamış Yahudi Siyasal Örgütlenmesinden" söz etmek mümkündür. Yukarıda da belirtildiği gibi Manda rejiminde örgütlenen bölgedeki Yahudiler, birçok kurum inşa etmekte ve 14 Mayıs 1948 akşamı 'malumun ilânı' gerçekleştirmekteydi². 14 Mayıs 1948, aynı zamanda Britanya Mandasının son bulunduğu tarihtir ve söz konusu mandanın sona ermesine sadece birkaç saat kala Ben Gurion, İsrail Devletinin ilanını duyuracaktır. Öyle ki Ortadoğu'daki bu yeni devlet*, belirtilen tarihte akşam saat 16.00'da ilan edilir edilmez peşi sıra, 16.30'da, ABD; 17.00'de SSCB tarafından tanınacaktır. Britanya mandasının tam olarak bitiş tarihi ise saat 18.00'dir³. Soğuk Savaşın iki başat gücü ABD ve SSCB'nin, yarım saat arayla İsrail Devletini tanımaları, manidar olmasının yanında, bu iki ülkenin

* "Medinat Yisrael" (מדינת ישראל)

¹ David Ben Gurion, ana metinde belirtilen gün ve saatte okuduğu bu ünlü kuruluş bildirgesinde; 'Eretz Yisrael' (İsrail Toprağı)'in Yahudi halkının doğum yeri olduğu vurgulanmakta, İbrani dilini canlandırdıklarından, yeni şehir ve köyleri inşa ettiklerinden ve komşu ülkelere barış eli uzattıklarından bahsetmekteydi. İlgili bildirgenin İbranice ve İngilizcesi için, bkz; İsrail Devlet Arşivi bilişim ağı sitesi; Çevrimiçi: <https://www.archives.gov.il/en/chapter/the-declaration-of-independence/>, Son Erişim Tarihi: 15.05.2020.

² Gerçekten de İsrail Devleti'nin kurulması, Asur hükümdarı Sargon'un, MÖ. 722'de, Kuzey'deki İsrail Krallığı'na son verdikten, 2670 yıl sonra, Yahudilerin devletlerine kavuşmasını ifade etmektedir. Öyle ki 'ateş ve kan içinde' tarihten neredeyse silinen İsrail Devleti, 2670 yıl sonra, yine, ateş ve kan içinde kurulmaktaydı. Tüm bu tespitler için, bkz: Saadet Egeli, "Dünyayı İşgal Eden Mesele, Yeni Kurulan İsrail Devletinin 2600 Yıllık Tarihi", **Haftalık Siyasi-Müstakil Gazete**, S: 12., 9 Haziran 1948., ss. 1. ve 4.

* Yahudiler, 'Ata Toprakları' olarak adlandırdıkları aynı coğrafyada, iki bin yıl sonra devlete sahip olmaktadır. Yahudi ve İsrail tarihinde, 14 Mayıs bu açıdan önemlidir; ancak İsrail'de, devletin kuruluşu, Yahudi dini takvimi temel alınarak 14 Mayıs'a genelde, iki hafta kala kutlanmaktadır.

³ Gershom Rivlin&Amram Prath, **Ha-İş ve Tzal-David Ben Guryon**, Misrad Ha-Bitahon, Kudüs, 1986., ss. 8-11.; Joseph Heller, **The Birth of Israel (1945-1949)-Ben Gurion and His Critics**, University Press of Florida, Florida, 2000. ; İsrail Devletinin ilân edildiği 14 Mayıs 1948 akşamıyla ilgili, Türk literatüründe ayrıntılı ve saat bilgilerine kadar yer veren kaynak için, bkz: Oral Sender, **Siyasi Tarih (1918-1994)**, İmge yay., 9. Baskı, İstanbul, 2001., ss. 299-301.

Ortadoğu üzerindeki hegemonik güç olma ve bölgedeki etki alanlarını elde tutma girişimlerinin de tezahürü olarak görülmelidir. Ben Gurion, ülkenin kurulduğunu açıklar açıklamaz, Arap Ülkeleri ile 1948-1949 Savaşı'nın* patlak verdiğini de hatılatmakta yarar vardır. Kaldı ki söz konusu savaş sırasında, ABD ve SSCB'nin her iki tarafa yaklaşımları ve silah satışları da diğer bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

İsrail Devletinin ilânından bir yüz yıl öncesine gidildiğinde 1848 yılı itibariyle Avrupa'da sol siyasal akımların hızlıca yükseldiği ve İşçi hareketlerinin Kıta Avrupası'nın hemen hemen tüm ülkelerine yayıldığı bir ortamda, Yahudiler arasında da sol ve emek düşüncesinin geliştiğini söylemeliyiz. Avrupa'daki tüm bu yüzyıllık gelişmeler, Yahudiler arasındaki iletişimi ve örgütlenmeyi de güçlendirmekteydi. David Ben Gurion'un, kuruluş bildirgesinde belirttiği gibi Yahudi toplumu, devletin ilânından yıllar önce şehirleşmeden, kültürel gelişmelere dek kendi aralarında örgütlenmiş bir toplum haline bürünmekteydi. Doğu Avrupa'da, yüz yılı aşkın süredir gelişen Yahudi modernizmi ve siyasal düşüncesi, Yahudi kurumlarının da şekillenmesine katkı sağladığından, Avrupa'da yüz yıl boyunca gerçekleşen siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler sonucunda devletleşmeye giden süreçte sendikacılık başta olmak üzere birçok örgütlenmenin Yahudiler arasında ilerlediği görülmektedir. İsrail siyasal partilerinin oluşumunda ve elbette, özelinde, sol siyasal kültürün ortaya çıkışında bu gelişmelerin etkisi yadsınamaz.

İsrail Devleti, 14 Mayıs 1948'de ilân edildiğinde, bir devlet için elzem kurumların varlığından zaten, daha önce bahsedilmektedir; ancak İsrail'in sol kurucu kadroları için 'ulus oluşturma'nın dışında, devletin rejiminin hangi ideolojiye dayanacağı da önem arz etmektedir. Marksist, sosyalist, sol ya da liberal bir yönetim mi; yoksa tamamen siyonist bir yönetim mi? Her devletin ilânında görülen bu tür tartışmalar⁴, günümüz İsrail'inde dahi devam etmektedir. Özellikle, bu dönemde, başbakan Netanyahu'nun, İsrail'in bir "Yahudi Ulus Devleti" kimliğine vurgu

* Araplar, İsrail'in kurulmasını ve bu savaşı 'Nakba' (Felaket) olarak tanımlarlarken; Yahudiler ise 'Bağımsızlık Savaşı' olarak görmektedirler.

⁴ Devlet'in örgütlenmesinde yaşanan bu tarz tartışmaların akademik ön okumaları için, bkz: Francis Fukuyama, (Çev: Türkan Çolak), **Devlet İnşası**, Profil yay., 2. Basım, İstanbul, Eylül 2015., ss. 136-142. ; Ayrıca, devlet inşa sürecini, Marksist teoriler etrafında ve işçi sınıfı çerçevesinde inceleyen kaynak için, bkz: Simon Clarke (Ed.), (Çev: İbrahim Yıldız), **Devlet Tartışmaları-Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru**, , Ütopya yay., 1. Basım, İstanbul, Nisan 2004., ss. 242-247.

yapması da buna örnek gösterilebilir. Doğu Avrupa’da, hemen hemen her alanda yüz yıllık bir birikimle gelişen Yahudi örgütlenmesinin sonucu olarak ‘siyasal temsilden’, ‘iktisadi ve ticari kurumsallaşmaya’ dek, devletin temel yapılarının ortaya çıkışı, Manda Yönetiminde daha da hız kazanacaktır. Bu bağlamda, İsrail Devleti’nin üç önemli sacayağı olan; Yasama, Yürütme ve Yargı ise Yahudi tarihiyle iç içe geçmiş üç önemli kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. Devletin Üç Temel Erki: Yasama-Yürütme-Yargının Yapı ve İşleyişleri

İsrail Devletinin yasama, yürütme ve yargı kurumları incelendiğinde her modern devlette görülen teşkilatlanma yapısının varlığının yanında, diğer birçok devlet kurumlarının tarihi gelişiminden farklı olarak, söz konusu kurumların Yahudi dini, kültürü ve tarihi etrafında şekillendiği görülmektedir. Sadece yasama ve yasama kurumunun oluşumu dahi tarihsel perspektifte ele alındığında, bu durumu kanıtlar niteliktedir⁵.

2.1.1.1. Yasama (İsrail Büyük Meclisi-Knesset)

İsrail Devletinin kurumları incelendiğinde, karşımıza yine, Yahudi dini kimliğinin unsurları çıkmaktadır. Dikkat edilirse, devletin kurumlarının oluşturulmasında dini ve milli değerlerden mutlaka bir öge bulunmaktadır. Knesset’te onlardan sadece biridir. Devletin yasama organı olan Knesset, Yahudi tarihi ve Yahudi devletlerinde, devlet, din ve halkın sorunlarının tartışıldığı bir meclistir. Knesset’in tarihi, MÖ. 5. yüzyıla dek dayanmaktadır⁶. Bu tarihten günümüze değin, Yahudi halkının bir araya gelip çeşitli sorunlar üzerinde tartışıp karar aldıkları ve birbirleriyle aralarındaki iletişimi güçlü bıraktığı Knesset, ilk

⁵ İbraniler’den başlayarak İsrailoğullarına dek, Yakın Doğu’da -o dönem için ‘Ortadoğu’ ibaresi kullanılmamaktaydı- süre gelen siyasi ve ticari gelişmelerin etrafıca değerlendirildiği iki eser için, bkz: David Abulafia, (Çev: Gül Çağalı Güven), **Büyük Deniz-Akdeniz’de İnsanlık Tarihi**, Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, Haziran 2012. ; Ayrıca, yine aynı konular çerçevesinde, nitelikli kaynak için, bkz: Susan Wise Bauer, (Çev: Mehmet Moralı), **Antik Dünya-İlk Kayıtlardan Roma’nın Dağılmasına**, Alfa yay., 3. Basım, İstanbul, Nisan 2018.

⁶ İsrail Meclisi Knesset’in tarihine dair giriş bilgileri için, bkz: “*The Knesset History-Introduction*”, Çevrimiçi: https://knesset.gov.il/history/eng/eng_hist.htm , Son Erişim Tarihi: 14.05.2020.

başlarda, “Knesset Hagedolah”, “Büyük Knesset” olarak tanımlanmaktaydı. Büyük Meclis, tarih boyunca, Yahudilerin dini birliğine de katkı sağlamaktaydı. İsrail Devleti, 1948’de ilân edildiğinde, manda rejiminde de var olan Knesset, devlet kurulumu kurulmaz çalışmalarına devam edecektir.

Knesset’in yapısı incelendiğinde, temsiliyetin niceselliği açısından bin yılı aşkın süre öncesindeki büyük meclis gibi İsrail Devleti kurulduğunda ve şu anda da 120 üyeden oluştuğu görülmektedir. Diğer taraftan, İsrail kurduğundan bugüne gerçekleşen Knesset seçimlerinde ülkedeki birçok kesimin temsili de önem kazanacaktır. Yahudi, Arap, Dürzi gibi İsrail toplumunu oluşturanların temsiliyetinin mümkün merteye sağlanması, ülke kurulmadan önce İngiliz manda yönetiminde de uygulanacaktır. Knesset’in bu kozmopolit yapısının korunması, ülkenin seçim sistemine de yansımaktadır. Uzun yıllar, seçim barajının %5’in altında tutulması, bunun en somut örneklerindedir. Bu durum, Mecliste, toplumun her kesiminin temsil düzeyinin artırılması için manda rejiminin de bir eseridir.

İsrail yasama organı Knesset’in, tipik bir parlamenter sistemin gereksinimlerine göre şekillendiği açıktır. İlk Knesset seçimlerinin gerçekleştirildiği 1949 yılından bugüne dek İsrail, yasama gücünü öne alan ve yürütmenin denetlenmesi hususunda Knesset’e yasama yolu ile imkân sağlayan bir ülkedir. Öyle ki 120 milletvekilinden oluşan Knesset, sadece parlamenter bir demokrasinin varlığı değil; aynı zamanda, İsrail demokrasisi için de dikkat çekici bir kurumdur. İsrail, 1948-1949 Savaşı ve Araplarla giriştiği diğer savaşlarda da yasama organını çalıştıran ve çatışma halinde dahi Knesset’te yoğun tartışmaların yaşandığı ender Ortadoğu ülkelerindedir⁷. İsrail’in Soğuk Savaş boyunca, Araplarla devam eden mücadelesi, ülkenin demografik yapısında da değişimlere neden olmakta ve Filistinli mültecilerin çoğu Ürdün ya da Güney Lübnan’a yerleşse de İsrail sınırlarında da Arap nüfusu da o

⁷ İsrail’in, demokrasi olup olmadığına ilişkin tartışmalar için, bkz: Ian Black, (Çev: İrem Sağlamer), **Komşular ve Düşmanlar-Filistin ve İsrail’deki Araplar ve Yahudiler (1917-2017)**, Pegasus yay., 1. Basım, İstanbul, Aralık 2018., ss. 130-133. ; Gershom Gorenberg, “*Is Israel A Democracy?*”, **The American Prospect**, Çevrimiçi: <https://prospect.org/article/israel-democracy/> , 04.12.2009., Son Erişim Tarihi: 20.05.2020. ; Jacob Dayan, “*Yes Israel’s A Democracy*”, **Los Angeles Times**, 27.05.2010., Çevrimiçi: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2010-may-27-la-oe-w-dayan-20100527-story.html> , Son Erişim Tarihi: 20.05.2020. ; Ayrıca, İsrail’in siyasi-demokratik ve hukuki kurumlarının yapısı ve işleyişle ilgili ayrıntılı şematik konu anlatımına dayanan bilgiler için, bkz: “*Israeli Democracy: How Does It Work?*”, Çevrimiçi: <https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/State/Democracy/Pages/Israeli%20Democracy%20-%20How%20does%20it%20work.aspx> , Son Erişim Tarihi: 20.05.2020.

derece artmaktaydı. Bu durum, Knesset’te, İsrail’in Arap yurttaşlarının da temsiliyeti konusunu doğuracaktır. İşte, o günlerden başlayarak günümüze dek uzanan “İsrail bir Demokrasi Midir?” tartışmalarının ana eksenini, İsrail’in Arap yurttaşlarına karşı uyguladığı politikalar ve bu yurttaşların demokrasiye, başta yasama organı olan Knesset olmak üzere, devletin diğer kurumları ve kişileri vasıtasıyla ne derece ulaşabildikleri sorusu oluşturmaktadır. İsrail’e yöneltilen eleştirilerin çoğu askeri harekâtları sırasında ve Filistinli yurttaşlarına karşı çoğu zaman orantısız güç kullanımını tercih ettiği ve en temel insan haklarını ihlâl ettiği yönündedir. Özellikle, I. İntifada’da, 1987’den sonra, Yahudi-Filistinli çatışması, had safhaya ulaşmakta ve Knesset’te ileride incelenecek insan hakları ve masumiyet karinesi ilkelerinin İsrail askerleri ve yönetimince çiğnendiği yönünde yoğun tartışmalardır.

2.1.1.2. Yürütme (İsrail Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlığı)

İsrail Devletinde yürütmenin başı olarak Cumhurbaşkanı görev yapmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, İsrail, devlet teşkilatlanmasını oluştururken hem tarihi hem de dini motif ve değerleri kullandığı için Cumhurbaşkanı da Yahudi eski devletlerindeki en yüksek temsilci olan ‘Sanhedrin’in adını hatırlatır şekilde ‘Nasi’ ifadesiyle anılmaktadır. Parlamenter sisteme dayalı kuvvetler ayrılığını öne alan hemen hemen her demokrasi de olduğu gibi İsrail’de de Cumhurbaşkanlığı ve Cumhurbaşkanı, devletin temsilen en yüce makamı ve ulusun-devletin birliğini sağlayan saygın kişisi olarak görülmektedir ve her 7 yılda bir Knesset tarafından seçilir⁸. Başbakan ve Bakanlar Kurulu, Knesset’e karşı sorumlu oldukları gibi aslında, Cumhurbaşkanına karşı da sorumludur ve Yürütme, kendi içerisinde, kuvvetler ayrılığı prensibi gereğince bir balans ayarını sağlamaktadır.

İsrail Devleti kurulduğundan bugüne, On Cumhurbaşkanı görevde bulunacaktır. Bunların çoğu incelendiğinde ki -bir kısmından sol hükümetler dönemine odaklanıldığında, ayrıca bahsedilecek- ya diplomat ya hukukçu ya da asker kökenli oldukları görülmektedir. İsrail gibi Yasama ve Başbakan ile Bakanlar

⁸ Cumhurbaşkanının görev süresinin 7 yıl olarak belirlenmesi 1998 yılında, Ezer Weizman’ın (1993-2000) Cumhurbaşkanlığı sırasında yapılan bir kanun değişikliğiyle gerçekleşmektedir. İsrail Cumhurbaşkanlığı makamının görev ve yetkileri ile ilgili, bkz: “*President of the State*”, Çevrimiçi: <https://mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/state/democracy/pages/office%20of%20the%20president.aspx> , Son Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Kurulunun öne çıktığı demokrasilerde Cumhurbaşkanlığı, Yürütmenin ve devlet işlerinin devamı için sembolik önem arz etse de İsrail demokrasisinde Cumhurbaşkanlığı makamı ve ona refakat eden isimlerden bazılarının, sadece İsrail siyaseti değil; İsrail Devletiyle de doğrudan özdeşleşmiş isimler olduğu anlaşılabilir. Devletin ilk Cumhurbaşkanı Haim Weizmann ve 1980’li yıllara damgasını vuran Haim Herzog ya da İsrail siyasetinde, kendine belirli bir özgün alan açan Şimon Peres örneklerindeki gibi bu durum, açıkça görülebilir. İsrail siyasi tarihi, ileride de değinileceği üzere, Cumhurbaşkanlarının siyasete doğrudan etki edip siyaseti yönlendirmeleri üzerine sayısız örnekleriyle doludur⁹.

Devletin başbakanlık makamı (Sar Mimşelet), Bakanlar Kurulunun başı olarak Başbakan (Roş Memşala) tarafından yürütülmektedir. İsrail’de seçimler her dört yılda bir yapılmaktadır; ancak bugüne dek hiçbir hükümet bu dört yıllık süreyi tam olarak dolduramamıştır. Kaldı ki seçim sisteminin yapısından ötürü yine, bugüne dek hiçbir parti İsrail’de tek başına iktidarını kuramamıştır. Yürütmenin en etkili faal makamı başbakanlıktır ve ülke politikalarından doğrudan sorumludur. Cumhurbaşkanınca hükümeti kurma görevi üstlenen başbakan, koalisyonun ortaklarıyla da uyumlu çalışmak ve toplumun geniş kesimini memnun etmek zorunda olduğu için demokrasinin elzem koşullarından olan ‘karşıtların uzlaşısı’ ilkesi, İsrail siyasi tarihinde -yoğun tartışmalar eşliğinde de olsa- uygulanmaya çalışılmaktadır. Aksi durumda, hükümet ortakları ya hükümetten çekilir ya da güvensizlik oyu vererek hükümet düşürülür ki İsrail siyasetinde bu durum çokça yaşanmaktadır. Tüm bu nedenlerle, İsrail’de başbakan olmak, öncelikle seçim sistemini; sonra da demokrasinin çeşitlilik ilkesini benimsemekle eş değer görünmektedir.

2.1.1.3. Yargı (İsrail Yüksek Mahkemesi)

İsrail Devletinin yargı-hukuk yapısı incelendiğinde iki durum dikkati çekmektedir. İlki; binlerce yıllık Yahudi dini geleneğinin ülkenin yargı kurumlarına

⁹ Bu konuda, güncel olarak, Netanyahu iktidarlarında, Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin ile Başbakan Binyamin Netanyahu arasında, demokrasi, hukuk, yolsuzluk tartışmaları ve muhalefete yönelik politikalar gibi birçok alanda görüş ayrılıkları ve kimi zaman neredeyse bir soğuk savaş dahi yaşanmaktadır. Bu alanda, Cumhurbaşkanı Rivlin ve Netanyahu arasındaki çekişme ve gerilimi analiz eden makale için, bkz: Itamar Ayhner, “*Şomrim Merhak-Metihut Kaşa Beyn Nasi HaMedina Le’Roş Memşala*”, “*שומרים מרחק=מתיחות קשה בין נשיא המדינה לראש הממשלה*”, **Yediot Ahronot**, 9 Eylül 2015., s. 4.

da etki ettiğidir. Diğeri ise kurucu kadroların (1948-1977) uzun yıllar, devletin demokratik ve lâik görünümünde ısrar etmelerinin ne denli zor olduğudur. Sağlıklı ve iyi işleyen her hukuk devleti ve demokraside, yargının bağımsızlığı ne kadar önemli ise İsrail’de de aynı tartışmalar geçmişten günümüze süre gelmektedir. İsrail yargısına etki eden bu iki öge incelenirse şu şekilde bir analize gidilebilir: Ülkenin hukuk sistemi, çok çeşitli bir yapı gösterir. Tarihsel süreçte, Yahudi hukukunun ‘yazılı’ olarak gelişmesi, ilk Yahudi toplulukları arasında hem dini hem de toplumsal birlikteliği ve iletişimi sağlayan “Mişna”ya dayanır¹⁰. Özellikle, Kudüs’teki ikinci tapınağın yıkılması sonrasında Yahudiler, aralarındaki bağın devamını sağlamak ve daha güvenli yerlere göç edebilmek için ‘Halaka’ denilen ve Talmud’a dayanan yasalar bütünü ile buldukları coğrafyalarda varlıklarını sürdürmekteydiler. Halaka, yüzlerce yıl, Yahudilerin din, ticaret, ahlâk gibi toplumun her türlü günlük hayatını şekillendirip yön veren bir yasa olarak diasporadaki Yahudilerin diğer toplumlar nezdinde asimile olmalarının önüne geçecektir.

İsrail Devleti kurulduğunda, hem sosyolojik hem de hukuki yapı açısından öncülü olan Manda Yönetimi ve Osmanlı Devletinden birçok yasa ve miras edinecektir. Özellikle, Osmanlı’nın hükümet biçimi ve sosyal alışkanlıkları gibi konuların, İsrail Devletinde varlığı daha güçlü görülebilmektedir¹¹. 400 yıllık Osmanlı hukuku¹² ile 30 yıllık İngiliz Manda yasalarına ilaveten devlet kurulduktan hemen sonra, toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bir hukuk düzeni

¹⁰ Mişna, kelime olarak, ‘tekrar etmek’ namlına geldiği gibi, bir şeyi ya da bilgiyi ‘şifahi olarak öğretmek’ anlamı da vermektedir. Konuyla ilgili ayrıntılı Türkçe kaynak için, bkz: Mehmet Sait Toprak, **Talmud ve Hadis-Karşılaştırmalı Bir Araştırma**, Kabalıcı yay., 1. Basım, İstanbul, Temmuz 2012., ss. 137-141. ; Ayrıca, aynı eserin Yahudi Hukuk Külliyyatı incelemesi için, bkz: ss. 286-287.

¹¹ Bu konuda, ünlü Ortadoğu Tarihçisi Bernard Lewis, İsrail’in, Osmanlı ardılı olan diğer tüm devletlerden daha tutucu olduğunu örnekleriyle belirtmektedir. Ayrıntılar ve Osmanlı’nın ardılı olarak İsrail’i, diğer ardıl devletleriyle karşılaştırması için, bkz: Bernard Lewis, (Çev: Ayşe Mine Şengel), **İnanç ve İktidar-Ortadoğu’da Din ve Siyaset**, 2. Basım, Ankara, 2017., ss. 48-49. ; Ayrıca, İsrail hukuk sisteminin işleyişini içeren 1964 tarihli eserde, İsrail Devleti’nin kurulduğu ilk yıllarda, toprak kanunlarından, sivil yasalara dek; çoğu yasanın, Osmanlı hukuk sisteminden miras kalan hukuki mevzuat olduğuna dair ayrıntılı tespit ve bilgiler için, bkz: Doris Lankin, **The Legal System-Israel Today**, The Jerusalem Post Press, 2. Basım, Kudüs, Mayıs 1964., ss. 3-8.

¹² Elbette, bu hukukun içerisinde İslâm Hukukunun örf, adet ve gelenekleri de bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra, İsrâiliyyât (Yahudi Kültürü)’ın İslam ananeleriyle etkileşimi de söz konusuydu ki her iki toplum ve din, Osmanlılar döneminde birbirlerini etkilemeye devam etmekteydiler. Esasında, iki Sami kökenli topluluğun, en başta din ekseninde birbirlerine katkı sağladıkları ortadadır. Yahudi-İslâm kültürü ilişkisi ve Yahudi dini ve kültürünün İslâm’ı hangi yönlerden etkilediğiyle ilgili kapsamlı bir çalışma için, bkz: Özcan Hıdır, **Yahudi Kültürü ve Hadisler, İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi**, İnsan yay., 2. Basım, İstanbul, 2010., ss. 417-439.

gerçekleştirilmekteydi. Hukuk sistemi zamanla içtihatlarını oluşturmakta ve hukuki kurumlar da ‘savaş hali coğrafyası’nda gelişmekteydi¹³. Devletin ilânından sonra, Knesset’te çıkan kanunlar da hukuk sistemine eklenmekte ve anayasası olmayan bir ülkenin¹⁴ yasama-yargı erklerince iç hukuk sistemi (içtihat) belirlenmektedir; ancak İsrail Devleti’nin ilânından önce BM’nin Filistin’i ikiye bölen 29 Kasım 1947 tarih ve 181 sayılı kararında, hem Yahudi hem de Filistin tarafına devlet kurmalarının yanında, belirli bir ‘anayasa’ oluşturmaları gerektiği de salık verilmektedir¹⁵.

Yahudi Ulusal Geçiş Konseyi, anayasa hazırlama çağrısına uyarak, 1949’dan itibaren, dönemin önemli hukukçularından ve aynı zamanda, dışişleri bakanı Moshe Sharett’in siyasi danışmanı olan Dr. Leo Kohn’a, yeni devletin Anayasasını oluşturmada görev verecektir¹⁶. Leo Kohn, gerçekten de alanında en iyilerinden olarak bilinmektedir; çünkü daha önce, İrlanda için de özgür bir anayasanın

¹³ İsrail’in ilk 30 yıl boyunca (1948-1978) Araplarla gerçekleştirdiği savaşlar, kendisinin iç hukukunun oluşturulmasına da etki edecektir. Özellikle, her savaş sırası ve sonrasında yaşanan Filistinli mülteci sorunu gibi savaş hali coğrafyasının insanlık trajedileri bunlardan yalnızca biridir. Söz konusu mültecilerin, çoğunlukla Ürdün sınırında bekletilmesi ya da Ürdün’de yaşamak zorunda kalmaları da ileride, başka sorunları da tetikleyecektir. Konuyla ilgili bir ön okuma için, bkz: Avi Plascov, **The Palestinian Refugees in Jordan (1948-1957)**, Frank Cass., 1981.

¹⁴ İsrail; İngiltere gibi, anayasası olmayıp da içtihatlarla yönetilen bir hukuk sistemine sahip olan ender devletlerdendir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Manda yönetiminin, doğrudan İngiliz hukuk geleneğinden aldığı içtihat ve diğer hukuk mevzuatını, 30 yıl boyunca Yahudi ve Araplar üzerinde de uygulamalarıdır. Hukuk içindeki şeriat mahkemeleri ya da her iki guruba yönelik özel hukuk uygulamaları tipik İngiliz hukuku ve bu bağlamda Manda Rejiminin getirileri olarak görülmelidir. İsrail’de anayasanın oluşturulmama nedenleri ve geçmişten günümüze gerçekleştirilen anayasal çalışmalarla ilgili, bkz: *“Constitution for Israel”*, Çevirmçi: https://knesset.gov.il/constitution/ConstIntro_eng.htm#:~:text=Israel%20has%20no%20written%20constitution,which%20enjoy%20semi%2Dconstitutional%20status. , Son Erişim Tarihi: 25.05.2020. ; Ayrıca, İsrail hukuk sisteminin anayasal arayışları ve değişen yasal süreçlerin, 1958-2013 evresinin incelendiği rapor için, bkz: *“Israel’s Constitution of 1958 with Amendments through 2013”*, **Comparative Constitute Project (CCP)**, 18 Haziran 2016. ; Ayrıca, Elias Canetti, İngilizlerin anayasaları olmayışını kısa ve etkileyici bir şekilde özetlemektedir: *“İngilizler yasalarını kaleme almamışlardır, onları yanlarında taşırlar.”*, lütfen, bkz: Elias Canetti, (Çev: Ahmet Cemal), **İnsanın Taşrası**, Sel yay., 4. Basım, İstanbul, Kasım 2020., s. 33. ; Canetti’nin -Nazi rejiminden kaçıp Londra’da yaşadığı sıradaki gözlemlerine dayanıp kaleme aldığı- İngiliz kültürü, toplumu ve yaşayış şekline ilişkin daha ayrıntılı tespit ve gözlemleri için, yazarın yine aynı yayınevinden çıkan bir diğer eseri için, bkz: Elias Canetti, (Çev: Veysel Atayman), **Soylu Sınıfın Sonbaharı-İngiltere Yılları**, Sel yay., 2. Basım, İstanbul, Kasım 2020.

¹⁵ İlgili BM kararında, her iki tarafa da anayasa hazırlamaları yönünde salık veren maddeler için, bkz: **UN., RES-181., PART: 1./B-10., 29 Kasım 1947.**

¹⁶ İsrail Devleti’nin Leo Kohn tarafından hazırlanan muhtemel anayasası ve sonrasında, ‘taslak’ olarak kalacak anayasasının İbranice halinde kitaplaştırılmış kaynağı için, bkz: Yehuda Pinhas (Leo) Kohn, **Huka Le-Yisrael, הוקה לישראל**, Yisrael Publishers, 1. Basım, 1949. ; Anayasa taslağının İbranice metni için, bkz: **EK-2.**, s. 392. ; Ayrıca, yine, bkz: Amil Artus, *“İsrail’de Yazılı Anayasa Yoktur-Çöldeki Medeniyet: İsrail”*, **Haber Gazetesi**, 9 Haziran 1966., s. 3.

belirlenmesi üzerine bir çalışması, kitabı da bulunmaktadır¹⁷. Leo Kohn'nin anayasa hazırlama aşamasında bilgi sahibi olmasının yanında, geçmişteki çalışma ve tecrübeleri, onu, İsrail Devleti'nin muhtemel ilk anayasasını oluşturmadaki başat bir isim haline getirmektedir. İsrail için oluşturulacak anayasa taslağı üzerine, zamanla hem sol hem de sağ kanattan çeşitli argümanlar ileri sürülecek ve devletin niteliğinin din mi; yoksa laiklik ekseninde mi belirleneceği üzerine tartışmalar yaşanacaktır. O dönemde, anayasa hazırlama konusunda çoğunluk hem fikirdir; ancak tartışmanın ana eksenini; İsrail ve İsrail'in anayasasının, 'modern ve demokratik devletlere' mi benzeyeceği; yoksa Yahudi geleneğini koruyan ve 'Yahudi Devleti' kimliğine vurgu yapıp bunu belirleyen bir anayasa mı olacağı ile ilgili soru ve sorunlar söz konusudur¹⁸. Sonuç olarak, prensiplere uygun başlayan bir anayasa çalışması, 'taslak' olarak kalacak ve devletin doğuşundan bugüne dek, siyasal ve anayasal olarak tutarlılığı tartışılan ve sonrasında da içtihatlarla yönetilmeye alışan İsrail toplumu için, yeni bir anayasa taslağı dahi hazırlanamayacaktır. Anayasası olmayan devlette Anayasa Mahkemesi kurulamayacağı için; sadece Knesset'in çıkardığı yasaları ve ihtilafli önemli konuları denetleyip karara bağlayan bir "Yüksek Mahkeme", "Supreme Court"- "High Court" kurulacaktır.

İsrail Devletinin yargı organının tepesinde -hemen hemen her devletin yargı teşkilatlanmasında görüldüğü üzere- bir "Yüksek Mahkeme" bulunmaktadır. Hukuki bir komitenin seçtiği adaylar arasından Cumhurbaşkanı tarafından atanan Yüksek Mahkeme üyeleri, 15 yargıçtan oluşmaktadır ve 70 yaşına dek görevlerinde kalabilmektedirler¹⁹. Ülkenin Yüksek Mahkemesi, geçmişten günümüze, hem hukuki hem de siyasi tartışmaların merkezinde bulunmaktadır. Sol geleneğin iktidarı döneminde de mahkemenin -ileride inceleneceği üzere- birçok kararı, İsrail siyasetinde ses getirecektir. Özellikle, İsrail-Filistin çatışmaları sırasında aldığı

¹⁷ Kohn'nun hazırladığı bu söz konusu İrlanda Anayasası, İrlanda'da ders kitabı olarak okutulacak ve 1937 İrlanda Anayasası'na da yön verecektir. İlgili anayasa çalışması için, bkz: Leo Kohn, **The Constitution of the Irish Free State**, G. Allen&Unwin Limited, Michigan University, 1932.

¹⁸ Anayasanın niteliğiyle ilgili tüm tartışmalar ve bu konuda dönemin siyaseti ve toplumu arasındaki kopukluklar ile Dr. Leo Kohn'in anayasa hazırlama aşamasındaki çalışmalarının tahlili için, bkz: Amihai Radzyner, "A Constitution for Israel: The Design of the Leo Kohn Proposal, 1948", **Israel Studies**, Indiana University Press, V: 15., N: 1., Bahar 2010., ss. 1-24.

¹⁹ İsrail hukuku ve siyaseti içerisinde, çoğu zaman tartışmalı ve dikkat çekici kararlar alan -ki ileriki başlıklarda bu kararlardan bahsedilecektir- İsrail Yüksek Mahkemesi hakkında, bkz: Çevrimiçi: <http://supreme.court.gov.il/sites/en/Pages/Overview.aspx> , Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.

kararların dışında, İsrail’de yaşayan İsrail yurttaşı Filistinlilerle ilgili olarak oluşturduğu içtihatlar da mühimdir. Yüksek Mahkemenin bu kimliği ve görevlerinin yanısıra, ülkenin hukuk sistemini oluşturan diğer yapılar ise Özel Mahkemeler, Asliye Mahkemeleri ve Bölge Mahkemeleridir.

2.1.1.4. Devlet Denetleme Kurumu (Denetim ve Ombudsmanlık)

Yargı kurumunun en yüksek makamı İsrail Yüksek Mahkemesi kadar önemli olan bir diğer kurum ise Devlet Denetleme Kurumu, “Mevaker Ha-Medina”^{*}’dır. 1949’da şekillenmeye başlayan Denetleme Kurumu, 1960’lardan sonra, İsrail’in kurum kültürü ve artan demografisinin sorunlarıyla sadece bir denetim organı değil; aynı zamanda, hemen hemen her alanda bir ombudsmanlık görevi de üstlenir hâle gelecektir. Öyle ki kurumun günümüzdeki resmi adı “İsrail Kamu Denetleme Kurumu ve Ombudsmanlığı”²⁰’dır. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun görevleri, kanunlarla ve özellikle İsrail Temel Yasası içerisinde belirtilmektedir. Temel Yasa’da belirtilen 14 maddelik Denetleme Kurumu’nun görev, işleyiş ve yetki alanları açık bir şekilde yazmakta ve diğer devlet kurumlarını denetlemekle görevli olduğu ve bu görevi gereği, istenilen bilgi ve belgelerin, Denetleme Kurumu’na ulaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır²¹. 7 yıllık görev için seçilen kurumun başkanı, devletin yargı konusu olabileceği herhangi bir soruşturma alanında görevlendirilebilmektedir²².

İsrail kurulduğundan bugüne, sadece sosyal ve ekonomik sorunlarla ilgili değil; siyasi ve hukuki konularda da birçok ihtilafı kararı bağlayıp sonuçlandıran ve yasama ile yürütmenin eylemlerini şeffaf bir şekilde inceleyen Denetleme Kurumu, savaş zamanlarında en çok başvuru alan kurumlar arasında gelmektedir. İdarenin harcama ve maddi kalemlerini inceleme yönünden, kısmen, Türkiye’deki Sayıştay kurumuna

* “The State Comptroller of Israel”, “מבקר המדינה”

²⁰ Mevaker’in bilişim ağı sitesi için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.mevaker.gov.il/En/Pages/default.aspx>, Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.

²¹ Devlet Denetleme Kurumu’yla ilgili Temel Yasa’nın 3. maddesi için, bkz: Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic9_eng.htm, Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.

²² Denetleme Kurumu Başkanının görev süresi Temel Yasa’nın 7. maddesinin (b). ve (c). bendlerinde yer almakta iken; görev ve yetkileri, 12., 13. ve 14. maddelerde belirtilmektedir. Bkz: Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic9_eng.htm, Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.

benzemekle birlikte, ondan daha geniş yetkili ve devletin tüm kurumlarında gerçekleşen ve yurttaşların bildirimine üzerine de siyasetin toplum üzerinde yarattığı gelişmelere de müdahil olan bir kurumdur. Öyle ki İsrail Denetleme Kurumu ve Ombudsmanlığı, kendi başkanını demokratik bir çoğunlukla seçen ve bağımsızlığına vurgu yapan sadece Knesset'e karşı sorumlu olmaktadır; yani, kabineye, iktidara değil²³.

Denetleme Kurumu'nun bağımsızlığının, bizzat Knesset tarafından korunması, idarenin eylem ve işlemlerinin açık bir şekilde denetlenmesi ve kamuoyunun beklenti ve şikâyetlerinin dikkate alınması açısından da önemlidir. İsrail Siyasi Tarihi incelendiğinde, Yüksek Mahkeme'nin dışında, Denetleme Kurumu'nun da siyaset üzerindeki katı denetiminin varlığı hissedilmektedir. Bu konuda, ileride değineceğimiz bir örneği vereceksek; Golda Meir döneminde gerçekleşen 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan hemen sonra kurulan ve savaştaki ihmalleri araştıran "Agranat Komisyonu"ndan bahsedilebilir. Söz konusu komisyonun üyeleri arasında, dönemin Kamu Denetçisi Başkanı olan Yitzhak Nebenzahl da bulunmaktaydı. İsrail'in Kamu Denetleme Kurumu ve Ombudsmanlığı Kurumu, tıpkı Amerikan sisteminde de görülen ve eyaletlerin eylem ve işlemlerini, 'hesap verilebilirlik' yönünden inceleyen denetim kurumuna benzemektedir. İsrail Denetleme Kurumu, Mevaker, aynı zamanda, "Uluslararası Yüksek Denetim Kurumları Örgütleri"nin de üyesi olarak, bu örgütte bulunmaktadır.

2.1.2. İsrail'in Seçim Sistemi

İsrail Devleti'nin seçim sistemi, ülkedeki siyasi yapının ve siyasetin oluşumunun da temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. İsrail seçim sistemi, ülkenin kurulduğu yıl olan 1948 ile 1969 tarihli seçim mevzuatı değişikliği ve bu değişiklikten sonraki süreç olarak iki kategoride incelenebilir*. Ülkenin seçim

²³ Denetleme Kurumu'nun, doğrudan Knesset'e karşı sorumlu olduğunu belirten Temel Yasa'nın 6. maddesi için, bkz: Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic9_eng.htm , Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.

* İsrail'de, 2009'da Netanyahu'nun sağcı Likud iktidarına dek, birkaç seçim sistemi değişikliği yaşanacak ve söz konusu değişiklikler, genelde; seçimlerin işleyişi, partilere mi liderlerine mi oy kullanılacağı ya da seçim barajına ilişkin değişiklikleri kapsayacaktır. Netanyahu'nun 2013'ten sonra gerçekleştirdiği seçim sistemi değişikliği ise seçim barajıyla ilgili olup daha sonraki başlıklarda bu konuya, ayrıca değinilecektir.

sistemi, sağ ve sol partilerin tek başına iktidara gelmelerini zorlaştıran bir yapıya sahip olduğundan, her iki cenahın da birbirlerine danışmadan ya da belirli uzlaşma sağlamadan hükümet olabilmeleri mümkün değildir.

2.1.2.1. İsrail'in İlk 20 Yılında (1949-1969) Seçim Sistemi

İsrail seçim sisteminde 1969 tarihli seçim yasası önemlidir; ancak bu tarihe gelmeden önce, ülke kurulduktan ilk 20 yıl boyunca 1950'deki Knesset'e ait "Knesset Temel Yasası", sadece siyasi sistemin değil; hukuk sisteminin işleyişiyle ilgili mevzuatı da belirlemektedir. Öyle ki alınacak ya da gerçekleştirilecek kararların, ülkenin kuruluş bildirgesi ve temel yasaya aykırı olmaması gerekmektedir; ancak İsrail kurulduğundan bugüne seçimlere ilişkin yasalarda birçok kez değişiklik yaşanmakla beraber 1969 seçim yasasına dek, kurucu yasalar etrafında altı genel seçim gerçekleştirilecektir. Ülkenin temel kanunu olan 1950 Knesset Temel Yasası, seçimlerin nasıl yapılacağı ve işleyişini düzenlemektedir ve tüm bunlar, ilgili yasanın 4. maddesinde yer almaktadır. Seçme yaşının 18; seçilmenin ise 21 olduğu söz konusu yasada, seçimlerin gizli oy usulüne dayalı eşit ve adil bir ortamda icra edileceği de belirtilmektedir. Nisbi temsile dayanan seçimler²⁴, 1969 yılına dek, üç savaş* yaşayan bir ülkede gerçekleşecek ve birçok kurucu sol kadro hükümetleri kurulacaktır.

2.1.2.2. 1969 Seçim Mevzuatı Değişikliği ve Mevzuatın İsrail Siyasetine Yansımaları

1969 Knesset Seçim Yasası, 1950'den farklı olarak, sadece seçimlerin tam olarak nasıl işleneceğine odaklanacak ve İsrail Devleti'nin Soğuk Savaş'ın son 20 yılında en belirleyici yasası olacak ve söz konusu mevzuat, 1992'deki siyasal partiler yasasına dek, yürürlükte kalacaktır. İsrail'in ülkesi, tek seçim alanı olarak

²⁴ Söz konusu seçim sistemine ilişkin, bkz: "Political Structure and Election, Spotlight On Israel", Çevrimiçi:<https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Spotlight/Pages/Political%20Structure%20and%20Elections.aspx>, Son Erişim Tarihi: 28.05.2020.

* Burada, 1948-49, 1956 ve 1967 savaşlarından bahsedilmektedir.

görülmekte ve İsrail sınırları içerisindeki tüm İsrail yurttaşları, temel yasada koşulları belirlendiği üzere, oy kullanabilmektedir ve buna, işgal altındaki Batı Şeria ve Gazze Şeridi* de dâhil edilmektedir. Yurtdışındaki Yahudilerin oy kullanması mümkün olmamakta; ancak dış temsilcilikler ve İsrail Ordusuna bağlı donanmalarda görevde olanların oy kullanma hakkı bulunmaktadır.

1969 Knesset Seçim Yasasında da belirtildiği üzere, İsrail siyasetinin en tartışmalı konularından biri de 'seçim barajı'dır. Söz konusu yasada seçim barajının %1 olarak belirlenmesi, her dönemde, özellikle, en fazla oy yüzdeliğini alan ve hükümet kuran iktidarlar arasında tartışma konusu olagelmektedir. Aslında bu durum, Manda Yönetiminin bir geleneği ve mirası olarak İsrail siyasal sisteminde kalacaktır. Manda Yönetiminin mümkün merteye, toplumun azınlıkta kalan kesimlerinin de siyasal yelpazede söz hakkına sahip olması isteğine dayanan politikaları gereği, seçim barajı 1988 seçimlerine dek bu oranda tutulacaktır.

Tam da bu noktada, 1969 Knesset Seçim Yasasında belirtilen %1'lik seçim barajından bahsetmekte yarar vardır. Barajın bu derece küçük bir oranda kalması, her ne kadar kurucu sol kadroları ve onların ittifak türevlerini iktidarda tutabilse de aynı oranla 1977 genel seçimlerinde iktidar değişikliğini de mümkün kılan, yine bu düşük seçim barajı olacaktır. Sadece, sol fraksiyonlar değil; aynı zamanda, özellikle, 1967 savaşıdan sonra, artan sağ kökenli oluşumların da Knesset'e aday olmaları sonucu, sağ kanat siyasi partilere de ittifak ve blok halinde iktidar yolu açılabilmektedir. Seçim barajının %1'lik oranı, 1992'deki değişikliklerle %1,5; 2003'te %2 ve son olarak Binyamin Netanyahu'nun 2009'dan bugüne süren Likud iktidarı döneminde, 2014'te, %3.25'e yükseltilecektir. Seçim barajının bu denli düşük olmasının nedeni, elbette, sadece manda rejiminin etkisi olarak görülmemelidir. İsrail toplumunun kozmopolit yapısı ve toplumun iki ana demografik niteliği olan Aşkenaz ve Sefaradların dışında; Araplar, Ultra Ortodoks Yahudiler ve Dürziler gibi çok katmanlı bir yapının da etkisi, göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu konuyla ilgili son not olarak, Soğuk Savaş'ın bitiminde gerçekleştirilen 1992 Genel Seçimleri, İsrail siyasi tarihinde bir kırılma noktasını oluşturmakla beraber, aynı yıl, 1969 Knesset Seçim Yasasında da değişikliklere de sebep olacak ve

* İsrail, Gazze'den, 2005'te Ariel Şaron'un başbakanlığı döneminde çekilecektir. Bu konuya, ileride, ayrıca değinilecektir.

seçim barajının %1.5'e çıkarılması, "1992 Siyasi Partiler Yasası"* nda belirtildiği üzere, İsrail'in "Demokratik Yahudi Devleti" oluşu vurgulanacaktır. Yitzhak Rabin'in 1992 seçimlerinde kurduğu konsensüsa dayalı iktidarının ana belirleyicileri de -ileride inceleneceği üzere- bu öğeler oluşturacaktır. İsrail siyasal yapısında seçim sistemi, doğrudan doğruya partilerin davranışlarına ve siyasa oluşturmalarına etki edecek ve Rabin'den sonra, solun son iktidarını kuran Ehud Barak hükümetinin de baş etmesi gereken bir gerçek olarak kalacaktır. Öyle ki 2003'te ani bir değişiklikle %2'ye çıkarılan baraj da beklentileri karşılamayacak ve 1969 Knesset Seçim Yasasının yerini, 1992'de her ne kadar yeni yasa olsa da 2001'den sonra kurulan sağcı hükümetler, seçim barajının ve seçim sisteminin revize edilmesinden yana tavır koyacaklardır.

2.1.3. İki Temel Siyasi Parti: İşçi (Merkez Sol) – Likud (Merkez Sağ)

Bu çalışmanın konusu itibariyle İsrail sol siyasal partilerine odaklanılacağı için sağ siyasal kültürden kısaca bahsedilecektir. Hatırlanacağı üzere, çalışmanın ilk bölümünde Yahudi Aydınlanması (Haskala) ve İsrail solunun oluşumuna değinilmekte ve bunların Avrupa kökenleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümün içerisinde, bu konuya yeniden dönülecek ve İsrail solunun evrensel gelişiminden de bahsedilecektir; ancak 1973'e, Likud'un kuruluşuna dek, ülkenin siyasal sisteminde kurucu sol kadro iktidarlarını zorlayan sağ kanat siyasi parti bulunmadığını söylemeliyiz. 1973'ten sonra İşçi ve Likud partileri, iktidar yarışında rekabet halinde olacaklardır. Her siyasal sistemde görülen sol-sağ kümelenmesi, İsrail siyasetinde de mevcuttur ve her iki tarafın da belirli bir tarihi geçmişi bulunmaktadır.

* Bu yasa, İsrail siyasal sisteminin önemli değişikliklerindedir. Söz konusu yasa, sadece 1969 Knesset Seçim Yasasını yürürlükten kaldırmakla kalmayacak; aynı zamanda, Knesset seçimlerinin yapılaş şeklini de değiştirecektir. Bu konuya; 1996, 1999 ve 2001 Genel Seçimleri incelendiğinde ayrıca değinilecektir.

2.1.3.1. İşçi Partisinin Temeli: MAPAI ve Ben Gurion

Yahudi işçi hareketi, Avrupa'da 19. yüzyıl boyunca yaşanan işçi ve sol hareketlerden bağımsız değerlendirilemez. Sanayi Devriminin sonucu olarak ortaya çıkan emek, iş gücü, artı değer gibi kavramların Avrupa'da dillendirildiği yıllarda, bir kısım Yahudiler de Avrupa ülkelerinin işçi sınıfına dâhil toplulukları arasındadır. Para-ticaret alanının dışında, fabrikalarda da -tüm engelleme ve sınırlamalara rağmen- belirli sayıda çalışan Yahudi işçi sınıfı söz konusudur²⁵. Yahudi solunun, Avrupa'nın bu siyasi ve iktisadi atmosferinde Orta ve Doğu Avrupa merkezli geliştiğini ve Filistin'e göçen ilk Aşkenazi nüfusun, Marksist-Sol nitelikte olduğunu belirtelim. Bu durum, ayrıca, kurucu sol kadroların neden sol kökenli olduğuna da cevap oluşturmaktadır.

Mapai, "Mifleget Poalei Eretz Yisrael", "İsrail Toprağı İşçilerinin Partisi", 1930'da kurulurken kendisinden önce kurulan yine sol kökenli, "Ha Poel Ha Tzair", "Genç İşçi" ve "Ahdut Ha-Avoda", "İşçi Birliği" partilerinin bir araya gelmesiyle oluşturulacaktır. İsrail solunun geleceğine yön verecek ve her şeyden önce İsrail siyasetine, 1968'e dek Mapai adıyla hükmedecek sol-sosyal demokrat bu parti, kısa sürede 'merkez sol parti' halini alacaktır. İsrail Devleti'nin kurucu sol partisi olan Mapai, devletin adıyla özdeşleşen David Ben Gruion tarafından kurulduğunda, yanında onun arkadaşı ve aynı zamanda Genç İşçi partisinin kurucusu Yosef Sprinzak ve diğer sol siyonist aktörler de bulunmaktaydı. Mapai, 1930'da kurulduğunda İsrail Devleti'nin ilânı öncesi Filistin topraklarındaki sol siyasal fraksiyonları çoğunlukla bir araya getirmektedir. Daha önce vurguladığımız gibi, devletin ilânından en az 40 yıl önce Yahudi sol kültür ve geleneği, siyasallaşmanın da ötesine geçmekte ve kurumsallaşma yolunda mesafe kat etmekteydi ve bunun büyük kısmı, Manda Yönetiminin hüküm sürdüğü evrede yaşanacaktır.

Ben Gurion, İngiliz Mandası sırasında Yahudiler arasındaki siyasi örgütlenmenin devamı için kooperatifleşme ve kurumsallaşma için faaliyetler

²⁵ Öyle ki bu tarz fabrikaların işverenleri, çoğu zaman Yahudi çalışanlarına karşı ırkçı bir yaklaşımda bulunup kısa sürede, nedensiz işten çıkarmalar ve baskılarda da bulunmaktaydılar. Bu nedenle, Yahudi gettosundan, fabrikalara çalışmak için giden Yahudilerin sayısı, kimi zaman, yok denecek kadar azdır ve Avrupa boyunca yaşayan Yahudilerin; tefecilik, banka-ticaret gibi alanların dışında kendilerini göstermeleri olanaksız hale gelmekteydi. Konuyla ilgili, bkz: Robert J. Brym, **The Jewish Intelligentsia and Russian Marxism**, Londra, 1978., s. 31.

sürdürmekteydi. Bunun en temel belirleyici ise Mapai'nin kurulduğundan çok kısa süre sonra, 1933'te, Dünya Siyonist Hareketi içerisinde en büyük ve geniş kapsamlı bir parti haline gelmesi ve Manda Rejimi sırasında Yahudilerin en güçlü siyasal temsilini elinde bulundurmasıdır²⁶. David Ben Gurion'un sol kökenli Mapai'si, dünya tarihinde genelde görülen bir durumla, neredeyse devrim kadrolarının kurduğu siyasal bir parti gibi hareket edecek ve İsrail toplumunu ve devletini, 1968'de İşçi Partisinin oluşumuna dek şekillendirecektir. İsrail, her ne kadar, ihtilal ya da devrim sonrası kurulan bir devlet olmasa da Araplarla gerçekleşen ilk savaş (1948-1949) neticesinde, devlet olarak bağımsızlığı ve varlığını kanıtlayacaktır²⁷. Söz konusu savaşın gidişatına göre, İsrail Devleti, dünya milletleri arasında da tanınacaktır*. Esasında, tüm bunlar, devletin kurucu ve başat siyasal partisi olan Mapai ve Ben Gurion ile kurucu sol kadro arkadaşlarının çabalarıyla gerçekleşecektir.

2.1.3.2. Likud'un Oluşumu: Revizyonist Siyonizm ve Vladimir Jabotinsky

İsrail siyasetinde, sol geleneği temsilen David Ben Gurion ne kadar önemli bir figür ise; sağ temsilen de Vladimir Zeev Jabotinsky o kadar önemlidir. Yahudi entelektüel ve siyasi dünyasının bu önemli ismi, çağcılıları gibi Rus topraklarında doğup büyüyecektir. İsrail'in kurucu kadroları her ne kadar sol kökenli ise Jabotinsky gibi sağcı liderlerin, siyasal siyonizmin sağ kanadını temsil etmeleri, İsrail kurulmadan önce, Filistin topraklarında iki ayrı siyasi gurubun rekabetinin de

²⁶ Burası önemsenmelidir. İsrail Devleti'nin kurulma sürecinin dönüm noktası olan Manda sırasında, kurucu sol kadroların bölgedeki Yahudi nüfusunun tek ve en güçlü temsil hakkı sosyalist Siyonistlerin elindeydi ve Dünya Siyonist Hareketini, sol ve sosyal demokrat bir kimlik kazandıran durum da bu ayrıntıdır. İngiliz Mandası Yönetiminde, Ben Gurion ve Mapai'nin durumu ile ilgili, bkz: Joseph Heller, **The Birth of Israel, 1945-1949-Ben Gurion and His Critics**, University of Florida, 2000., ss. 6-7.

²⁷ Burada, şu örneği vermemiz yerinde olacaktır. 1979'da, İran'da gerçekleşen rejim değişikliğini, İranlılara kabul ettirmek ve kitleleri bu yönde ikna etmek için Irak'la savaşa girişmek de 'yeni rejim'in kendini kanıtlaması ve oturması açısından elzem olarak görülmelidir. İsrail ve İsraililer için de 1948-1949 Savaşı ölüm kalım meselesidir. Öyle ki İsrail, bu savaşı kazanıp BM'nin kendisi için öngördüğü alandan daha fazla toprak elde edecek; başta ABD ve SSCB olmak üzere birçok devlet tarafından resmi olarak tanınacaktır. İsrail'in ortaya çıkışı, ilk yılları ve sonraki kısa tarihi için, bkz: Rinna Samuel, **A History of Israel, Birth, Growth and Development of Today's Jewish State**, Steimatzky, Ocak 1989.

* Daha önce, ana metinde belirtildiği üzere; ABD ve SSCB, İsrail ilân edildiğinde onu, 'de facto' olarak tanıyacak; ancak 1948-1949 savaşının sonucunda, bu kez, 'de jure' olarak tanıyacaklardır.

habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Devletin yönetim şekli ve iktidar mücadeleleri, devlet ilânından önce ve inşası sırasında, sağ ve sol arasındaki rekabet alanını belirleyecektir. Sağı temsilen Jabotinsky, İsrail Devleti'nin ortaya çıkışı ve karakteristik yönetim biçimini göremeyecek; ancak Gurion, bizzat devletin kurucusu olarak tarihteki yerini alacaktır²⁸.

Jabotinsky'nin İsrail sağına bıraktığı miras, Rus topraklarında şekillenecek ve siyonizmin içerisindeki farklı fraksiyonların bir tezahürü olarak siyonist sağın liberal kolu olarak ortaya çıkacaktır²⁹. Burada sorulması gereken; “Jabotinsky’i, Yahudi sağ geleneğinin liderlerinden ayıran en önemli özellikleri nelerdir?” sorusudur. Jabotinsky, Yahudilerin, özellikle 1881 pogromundan sonra, Rus ya da Doğu Avrupa topraklarında yaşamalarının mümkün olmadığını ve Yahudilerin kendilerini savunarak “Ürdün Nehri’nin her iki yakası arasında bir devlet” kurmalarının elzem olduğunu dile getirmekteydi. Siyonist bir Yahudi Devleti’ne olan ihtiyaç, siyonizmin sağ öğretisinin de yayılmasına neden olmaktadır. Jabotinsky, henüz 1920’li yıllarda, Yahudi nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerin başında gelen Baltık ülkelerinde, özellikle Letonya’da, bir dizi girişimde bulunacak ve Yahudi gençlik gurubunu temsil eden “Betar Gençlik Hareketi”nin lideri konumuna gelecektir³⁰. Revizyonist bir siyonizmi öne alan bu gurup, Jabotinsky’nin siyonist ve bir o kadar da liberal düşünceleriyle gün geçtikçe şekillenecektir. Esasında, hareket, 1897’de Basel’de

²⁸ Gurion ve Jabotinsky, ideolojik olarak elbette ayrı idiler. Her ikisi de Doğu Avrupa’da doğup yetiştiler de Gurion sol siyonist, Jabotinsky ise sağ siyonisttir. Rus topraklarında doğan siyonizmin bu iki fraksiyonu, Filistin’e döndüklerinde, mücadele sadece Araplar ya da Manda Rejimine karşı gerçekleşmeyecektir. Sağ-sol siyonistler arasında da ileride kurulması muhtemel Yahudi Devleti için iktidar mücadeleleri baş gösterecektir; ancak Jabotinsky’nin 1940’taki ani ölümü, ibreyi sol siyonistler yönünde çevirse de onun sağ siyonist ideolojisini devam ettiren yandaşları türeyecektir. Gurion ve Jabotinsky’i karşılaştıran ve her iki karakteri de tahlil eden makale için, bkz: Donald Macintyre, “A Tale of Two Zionists: Ze’ev Jabotinsky, David Ben Gurion and the Dramatic Origins of Israel”, **Independent**, 16 Mayıs 2012.

²⁹ Sadece, Yahudi sol ve sağ fraksiyonlar, Rus ve Doğu Avrupa topraklarında ortaya çıkıp gelişmemekteydi; aynı zamanda, Hasidilik gibi Yahudi kökten dinciliği de aynı topraklarda, 1800’lü yıllar itibarıyla giderek gelişme göstermekteydi. Hasidiler hakkında ve Doğu Avrupa’da gelişen diğer Yahudi köktenciliklerini kapsamlı bir şekilde ele alan kaynak için, bkz: Ali Osman Kurt, **Fundamentalist Yahudiler**, Eskiye yay., 2. Basım, Ankara, Ağustos 2016.

³⁰ Jabotinsky’nin kendi yaşamını kaleme aldığı eser için, bkz: Vladimir Jabotinsky, Brian Horowitz&Leonid Katsis (Ed.), **Vladimir Jabotinsky’s Story of My Life**, Wayne State University Press, Aralık 2015. ; Jabotinsky’nin öz yaşamı incelendiğinde, birçok kimliği taşıdığı görülmektedir: Gazeteci, yazar, şair, aydın, siyasi lider, liberal, siyonist önder. Tüm bunları göz önünde bulundurup onun yaşamı boyunca kaleme aldığı yazıları bir araya getiren derleme kaynak için, bkz: Mordechal Sarig, (Çev: Shimshon Feder), **The Political and Social Philosophy of Ze’ev Jabotinsky: Selected Writings**, , Vallentine Mitchell, Şubat 1999.

toplanan ve siyonist kongreye de bir tepki olarak düşünülebilir. Jabotinsky, kongrede belirtilen siyonist kararlardan bağımsız olarak, sert ve daha keskin siyonizmden yana tavır alacaktır. Bu nedenle, Jabotinsky önderliğindeki bu yeni siyonizme “Revizyonist Siyonizm” denmektedir.

Jabotinsky'nin revizyonist siyonizmi, sadece Araplara karşı sert bir tutum belirlemenin dışında, sosyalist-sol siyonizme de karşı tavır almaktaydı. Bu tavır, zamanla, İngiliz Manda Yönetimine de yönelecek ve Jabotinsky'nin direktifleriyle silahlı milisler dahi kurulacaktır. Bu milislerin kurulma nedeni, Filistin topraklarındaki Yahudi halkının güvenliğini, Araplara ve Manda Yönetiminin uygulamalarına karşı korumaktır. Revizyonist siyonizmin en önemli gerilla gücü olarak Irgun Zvai Leumi*, ideolojisini, Jabotinsky'nin düşüncelerinden alacak ve İsrail Devleti kurulana dek bölgedeki tedhiş eylemlerine* devam edecektir.

Jabotinsky'nin, siyonizme yeni bir perspektif, yeni bir soluk getirdiği çok açıktır. Öyle ki ondan sonra gelenler, onun revizyonist siyonizminin liberal ve bireyci yaklaşımlarından çok; saldırgan unsurlarını öne çıkarmaktaydılar. Revizyonist siyonizmi, Jabotinsky'nin bıraktığı yerden devam ettiren, İsrail'in kuruluşundan sonra, siyonist sağ kanadı bir araya getiren ve Rus topraklarında, Brest Litovsk'ta doğan Menahem Begin'dir. Begin, Jabotinsky'nin revizyonist siyonizmini de içeren ideolojisini, 1948'de kurduğu “Herut”, “Özgürlük” partisi ile Irgun gibi paramiliter bir örgütün elemanlarını, bu parti içerisinde toplayacaktır. Begin'in kurduğu bu sağcı parti, ileride, 1970'lerde, Likud partisiyle birleşecektir. Şaşırtıcı bir şekilde, Arap-İsrail Barış Sürecini yürüten de Begin'in Likud'u olacaktır. Esasında, sağ ağırlıklı olan ‘post-siyonizm’³¹ tartışmaları da 1970'lerin sonundan itibaren başlayıp dönemin başbakanı Begin'le şekillenecektir.

* “Ulusal Askeri Örgüt”. Devlet öncesi bu tarz milis örgütleri, ileride, David Ben Gurion'un ilk başbakanlık döneminde ordu-siyaset ikilisi konusuna değinildiğinde incelenecektir.

* Manda Yönetiminde bu tür saldırılara devam eden sadece sağ cemahtaki milisler değildir; ayrıca sol siyonizmin de silahlı gerillaları mevcuttur. Bunlardan en önemlisi “Haganah” ve “Palmach”tır. Her iki tarafın, bu silahlı terör unsurlarını nasıl birleştirdikleri ve söz konusu milis güçlerin akıbetleri hakkında, ilerideki başlıklarda değinilecektir.

³¹ 1970'lerden itibaren, Ortadoğu'da esen Arap-İsrail Barış Süreci ve Menahem Begin'in, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'la Camp David'de anlaşmaya varmaları, İsrail siyasetinde hem sağ hem de sol kanat siyasal partilerin siyonizme bakışını da revize edecektir. Sol ve sağ post-siyonist tartışmalar, 1990'lardaki Oslo Barış Sürecine dek sürecektir. Konuyla ilgili etraflıca bir makale okuması için, bkz: Daniel Gutwein, “*Left and Right Post-Zionism and the Privatization of Israeli*

2.2. İsrail Sol Siyasal Geleneği ve Sol Kanat Siyasal Partileri

2.2.1. Tarihsel Perspektifte İsrail’de Sol Siyasal Gelenek

I. Bölümde, üzerine değinildiği gibi, Yahudi sol kültürünün tarihi, neredeyse Avrupa’nın “Devrimler Tarihi”yle eştir ve özellikle, Orta ve Doğu Avrupa’nın yüzlerce yıllık demografik dağılımında Yahudilerin önemli yer tuttuğu görülmektedir³². Bugünkü İsrail siyasetindeki Yahudi sol kanadın varlığı, esasında, Avrupa’daki yüzlerce yıllık gelişimiyle bir sol geleneğin de mirası olarak karışımımızdadır. Öyle ki söz konusu Avrupa kökenli bu Yahudi sol mirası, 1948’de kurulan İsrail Devleti’nin de “nedenlerinden biri” olarak görülmelidir. İsrail’in sol siyasal geleneğini incelemek için öncelikle onun tarihsel köklerine ve oluşumuna bakmak, daha önce başlangıç noktası olarak açıkladığımız Avrupalı Yahudi sol kültürünü analiz etmek gerekmektedir.

2.2.1.1. Yahudi Aydınlanması ve Yahudi Sol Kültürünün Temelleri

Bir önceki bölümde Yahudi Aydınlanması, “Haskala”dan bahsedilirken Yahudileri özgürleştirme, “Emansipasyon”a da değinilmektedir. Yahudi Tarihinin bu iki önemli dönüm noktası, 18. yüzyılın sonu itibariyle daha belirgin hale gelecektir. Yahudilerin her geçen yıl artan bir oranda Avrupa’nın siyasi, iktisadi ve sosyal değişimlerinden etkilenmeleri ya da onlara yön veren birer unsur haline gelmeleri ve nihayetinde, bu sol siyasal örgütlenmenin İsrail Devletinin kurulduğu Mayıs 1948’de zirve yapması tesadüf olarak görülmemelidir.

Collective Memory”, **The Journal of Israeli History**, 18 Haziran 2018., ss. 26-35. ; İlgili makalenin bilişim ağı sayfası için, ayrıca, bkz: Çevrimiçi: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13531040108576157> , Son Erişim Tarihi: 30.05.2020.

³² 19. yüzyılın sonu itibariyle, aralarında Polonya, Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna’nın da olduğu ülkelerde yaşayan Yahudi nüfusu 5 milyonu bulmaktaydı. Bu sayı, Çarlık Rusya’sının toplam nüfusunun %5’ini, dünya Yahudi nüfusunun ise yarısına tekâmül etmekteydi. Doğu Avrupa’daki Yahudi nüfusu ile Rusya başta olmak üzere, diğer Doğu Avrupa ülkelerinde Yahudilere karşı girişilen pogrom hareketlerini inceleyen eser için, bkz: Michael Brenner, **Kısa Yahudi Tarihi** (Çev: Sevinç Altıngeç), Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2011., ss. 184-190. ve ss. 194-198.

2.2.1.1.1. Haskala (Yahudi Aydınlanması) ve Felsefesi

Yahudi sol kültürünü, Haskala'ya dek götürebiliriz. Yahudi Aydınlanması, Yahudiler arasındaki dini birliğin esnemesinin yanında, Avrupa'daki bilim teknik ve siyasi alandaki gelişmeler ışığında, Yahudilerin din merkezli düşünceden giderek soyutlanmaları ya da Moses Mendelssohn gibi düşünürlerde görüldüğü gibi, Yahudi dini ve bilimini birbirlerinden soyutlamamak için çaba sarf edenler de bulunmaktadır³³. Moses Mendelssohn'un, 18. yüzyıldaki görüşleri, Yahudi kökenli bir Alman filozof için cesaret isteyen türdendir. Mendelssohn, Yahudiliğin bir akıl dini olduğunu dile getirmekle beraber, dönemin kilise-devlet ilişkilerine yönelik, kilise ile devletin birbirlerinden ayrılması gerektiğini de savunmaktadır³⁴. Tıpkı, Spinoza gibi Mendelssohn da Yahudiliği, kendi çağına göre yorumlamaya çalışmakta ve Yahudiliğin akıl-mantık dini olması gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Elbette, bunda, Hristiyan din ve düşün insanların kendi dinlerini yorumlayıp revize etme isteği de bulunmaktadır³⁵. Çağcılar Yahudi düşünürler de hem Avrupa Aydınlarının fikirlerinden etkilenmekte hem de Haskala'nın getirdiği laikleşme ortamında din

³³ Esasında bu durum, Orta ya da Doğu Avrupa Aydınlanma Sürecinden de önce, İberya'da Yahudi Aydınlanmasının temelinde belirlemektedir. Dönemin Yahudi din filozoflarınınca, Avrupa Aydınlanmasını da etkileyecek gelişmeler, 12. yüzyıl itibariyle İspanya'da ortaya çıkacaktır. Öyle ki Sosyolog Randall Collins, bu coğrafyadaki Yahudi düşünürlerin, zamanının İspanya ve Kuzey Afrika'daki entelektüel gelişiminin 'dayanak noktası'nı oluşturduklarını yazmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılı tahliller için, bkz: Randall Collins, (Çev: Tufan Göbekçin), **Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu-Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi?**, Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, 2020., ss. 516-517.

³⁴ Çağın birçok Aydın'ı gibi, Moses Mendelssohn da gerek Yahudiler, gerekse Avrupalı Hristiyanların toplumsal ve siyasi yaşamı için, din işlerinin soyutlanmasından yanaydı. Kendisinden sonra gelen Yahudi Aydınlar, Haskala ile Mendelssohn'un bu laik görüşlerini, 'laik bir devrim' niteliğinde gerçekleştirecekler ve Yahudilerin, Avrupa halkları arasına karışmalarında büyük bir itici güç olacaklardır. Mendelssohn'un tüm görüşlerini analiz eden ve alanında kapsamlı eser için, bkz: Shmuel Feiner, (Çev: Chaya Naor), **The Jewish Enlightenment**, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004. ; Mendelssohn'un Kudüs hakkında görüşleri için, bkz: ss. 166-172. ; Yahudi Aydınları ve Haskala ile ilgili yine, bkz: ss. 200-207., Ayrıca; Haskala ve laikleşmeye katkılarıyla ilgili, bkz: ss. 365-671. ; Feiner, Mendelssohn'u uzunca tahlil ettiği bu eserinde, Haskala'yı, Avrupalı Yahudilerin yaşamında bir 'devrim' olarak tanımlamaktadır. Bu dipnota son ekleme olarak; Mendelssohn'dan 600 yıl önce, İspanya'da yaşayan Yahudi öncü Aydınları, Yahudiliğin 'akıl ve mantık dini' olması gerektiği üzerine tartışmaları başlatacaklardır. Bkz: Collins, *a.g.e.*, ss. 527-529.

³⁵ Örneğin, Auguste Comte de bu Aydınların içerisinde ve pozitivist, bir ilke haline getirmektedir. Sadece, Felsefe değil; Toplum Bilim açısından da dönemin kilise-devlet birlikteliğini eleştiren eserler kaleme almaktadır. Bkz: Edward Caird, (Çev: Ertuğ Ergün), **Comte'un Din ve Toplum Felsefesi**, Yeryüzü yay., 1. Basım, Ankara, Ekim 2003., ss. 40-47.

metinlerini tekrar yorumlama ve Yahudiliğin bir akıl dini olduğuna vurgu yapma ihtiyacı içerisinde görülmektedirler³⁶.

Sonuç olarak, dinin sorgulanmaya başlandığı Avrupa'nın Aydınlanma Çağı'nda, Yahudilerin de yaşadığı Haskala'nın etkisiyle Yahudilere özgün bir aydınlanma evresi yaşanmakta ve kendilerine özgün Maskilim'ler, Yahudi Aydınları, ortaya çıkmaktadır³⁷. Yahudi Aydınların, Yahudiliğin 'özünü' ve 'doğasını' sorgulamaları ve buna bağlı olarak dinden arındırılmış Yahudilerin, varlıklarını devam ettirip ettiremeyeceği üzerindeki tartışmalar, her geçen dönem yaşanacaktır. 18. yüzyılın bu ilk Yahudi Aydınları, zamanla, ilerideki 20. yüzyıl "Modern Yahudi Felsefesi"nin de doğumunu sağlayacaktır³⁸. Avrupalı Yahudiler için Haskala'nın

³⁶ Dini metinlerin yorumlanması, özellikle, 18. yüzyıldan itibaren, Aydınlanma sürecinin de başlattığı girişimlerdendir. "Yorum Bilgisi", "Hermeneutik", sadece Hristiyan dini metinlerinin yorumlanmasını kapsamamakla birlikte, Yahudi ilahi vahiy metinlerini de incelemektedir. Hermeneutik, 20. yüzyıla dek, Avrupa'da sadece din çevreleri değil; sosyal bilimler alanında da düşünce ve söylemlerin okunup yorumlanmasına ilişkin 'insan varlığının amaçlarına yönelik' anlama çabasını da ifade eder hale gelmektedir. Yorum bilgisi olan Hermeneutik'in, Yahudilik dinini analizi için, bkz: Jens Zimmermann, (Çev: Mehmet Çetin), **Hermeneutik**, 1. Basım, Say yay. İstanbul, 2020., ss. 95-98. ; Aynı eserde, 20. yüzyılın önemli düşünürleri arasında yer alan Alman filozof Martin Heidegger'in, Hermeneutik'e: "*İnsan olmak yorumlamaktır*" temelindeki yaklaşım ve görüşlerine de yer verilmektedir. Bkz: ss. 50-55. ; Hermeneutik'in, ayrıca; teoloji, sosyal felsefe ve varoluşçuluktaki açıklanma ve ele alınması için, bkz: Antony Flew, (Nurşen Özsoy), **Felsefe Sözlüğü**, Yeryüzü yay., 1. Basım, Ankara, Ağustos 2005., s. 257.

³⁷ Avrupa boyunca yaşanan Yahudi Aydınlanması ve reform süreci, Aydınları nasıl etkilediği ve dinin yeniden ele alınıp yorumlanması gibi başlıkları irdeleyen makale için, bkz: Shira Schoenberg, "*Modern Jewish History: Haskalah*", Çevrimiçi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-haskalah> , Son Erişim Tarihi: 05.05.2020.

³⁸ Kanımızca, Yahudi Felsefesini her yönüyle ve tarihi açıdan nitelikli olarak inceleyen en önemli eserlerden biri olan "Yahudi Felsefesi Tarihi", Ortaçağ'dan Modern Yahudi Dünyasına dek, Yahudi düşünce tarihinin nasıl geliştiğini, ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Spinoza'dan Mendelssohn'a; Hermann Cohen'den Martin Buber'e dek, Yahudi Düşün Tarihinin hangi evrelerden geçtiğini de incelemektedir. Bu önemli eserin, Modern Yahudi Felsefesi Tarihini, geniş bir sayfada tahlil eden bölümü için, bkz: Daniel H. Frank&Oliver Leaman, (Çev: Abdullah Şevki), **Yahudi Felsefesi Tarihi**, Hece yay., 1. Basım, Ankara, Şubat 2018., ss. 589-598. ; Söz konusu eserin, özellikle, Mendelssohn'a yer verdiği bölüm için, bkz: ss. 671-688. ; Ayrıca, 20. yüzyılın en önemli Yahudi düşünürlerinden biri olan Walter Benjamin'ini de belirtmek gerekir. Weimar Cumhuriyeti'nden Nazilerin rejimine dek, Almanya ve Avrupa tarihine tanıklık eden Benjamin, dönemin Yahudi Aydınlarının psikolojisini, bir 'kültür adamı'nın gözünden anlatması açısından değerlidir. Benjamin, her türlü baskı ve zorlamaya karşın, yazmaya ve üretmeye devam etmiş ve toplama kampına alındığı anda dahi, kitleleri yönlendirme adına faaliyetlerini sürdürmüştü; ancak yaşamını intihar ederek trajik bir şekilde sonlandırmıştır. Benjamin'in yaşamı, gerçekten de dönemin Yahudi Aydınlarının, Avrupa olaylarına ve kitle ve siyasi psikolojiye nasıl baktıklarını da göstermektedir. Konuyla ilgili nitelikli bir çeviriye dayalı Walter Benjamin tahlili için, bkz. Bernd Witte, (Çev: Mustafa Tüzel), **Walter Benjamin**, (), Yapı Kredi yay., 3. Baskı, İstanbul, Haziran 2018. ; Son olarak, Yahudi bir Aydın'ın, insanlık tarihi kadar eski olan 'iktidar' olgusunu, yaşadığı çağ olan Nazi yıllarında kaleme alıp döneminin en çok ses getiren ve günümüzde de bir baş yapıtı sayılan, aynı zamanda, yazarın 30 yıllık çalışmasının ürünü olan bu kült eser, 20. yüzyılın kitle ve siyasi psikolojisini açıklaması bakımından da okunması kesinlikle salık verilir, bkz: Elias Canetti, (Çev: Gülşat Aygen), **Kitle ve İktidar**, Ayrıntı yay., 9. Basım, İstanbul, 2019.

getirdiği sonuçlar sadece din, edebiyat alanında değil; Yahudi toplumsal yaşamı olmak üzere, düşünce biçimlerinde de yoğun değişimlere neden olacaktır³⁹. Yahudi Aydınlanması olan Haskala'ya giden süreçte üç önemli dönüm noktasından bahsedebiliriz ki bunlar; 1600'lü yılların Spinoza'sı ile 1700'lerin Mendelssohn'un düşünceleri etrafında gelişen değişim süreçleridir. Ve nihayetinde, bu iki filozofun görüşleri üzerine yükselen Yahudi Aydınlanma ve Felsefesi, 1800'lerin Doğu Avrupa'sında, sol-sosyalist ve Marksist bir düşünce sistemi haline gelip Yahudi sol düşüncesini olgunlaştıracak, Yahudi sol siyasi örgütlenmesinin önünü açacaktır.

2.2.1.1.2. Bund (Genel Yahudi Emek Federasyonu)

Yahudiler arasındaki bu aydınlanma süreci ve zaman zaman gettolarından çıkan Yahudilerin Avrupa ticareti ve kısmen üretimine katkı sağlamaları*, kendi 'emek birliklerini' oluşturmalarını da sağlayacaktır. Bu sürecin, Yahudilerin laikleşmesine de etki ettiğini söylemeliyiz; ancak o dönemde laik kültür, Yahudi sol ve sosyalistlerin arasında daha hızlı yayılmaktadır. Öyle ki 18. yüzyılın sonundan itibaren Doğu Avrupa'da ortaya çıkan "Bund" hareketi, bunun en somut göstergesidir. Bund, Litvanya topraklarında, 1897'de kurulduğunda, Yahudi proletaryasının başat temsilcisi haline gelmektedir. Esasında, Yahudi sol, sosyalist ve Marksist düşüncelerin geliştiği coğrafyalar; Polonya, Litvanya, Letonya, Estonya ve

³⁹ Gerçekten de Yahudi Aydınlanması ve Avrupa'nın Yahudi Aydınlarının, felsefeyi sadece, din temelinde değil; pozitif bilimler etrafında da değerlendirmeleri, 'Yahudi Felsefesi'ni, özgün bir niteliğe bürümelerini de sağlamaktaydı. Örneğin; bir sonraki Yahudi düşünür kuşağının önemli temsilcilerinden, 20. yüzyıl Yahudi Aydınları arasındaki Emmanuel Levinas, Batı Felsefesi ve Medeniyetinin oluşumuna, Yahudi geleneği ve felsefesinin katkısından da bahsetme ve Yahudi-İslâm Felsefelerinin, Antik Yunan Felsefesi kadar güçlü ve önemli olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıntılar için, lütfen, bkz: Zeynep Direk, **Çağdaş Kıta Felsefesi-Bergson'dan Derrida'ya**, Fol Kitap, 2. Basım, Ankara, Mart 2021., s. 124. ; Ayrıca, Yahudilerin hem Hristiyan hem de Müslümanlara, dini ve felsefi alanda öncülük ettikleri ile Batı ve Doğu kültürlerinin Yahudi etkisi ve İbranice temelinde geliştikleri savı etrafındaki değerlendirmeler için, bkz: Alexander Bevilacqua, (Çev: Kenan Çapık), **Şark Kütüphanesi-İslâm ve Avrupa Aydınlanması**, Yeditepe yay., 1. Basım, İstanbul, Eylül 2020. (Özellikle, "Avrupa'da Bilgi Gelenekleri" başlığı, bkz: ss. 48-56.).

* Avrupa'daki Yahudilerin fabrikalarda çalışıp üretime katılmaları kısmen kabul edilmekle beraber, en çok uğraş alanları para ve ticarettir. Daha açık bir ifadeyle, anti semitik hareketlerden ötürü, Yahudilerin iş alanında; para-ticaret ikilisinin dışında, uğraş alanı mümkün gözükmemektedir. İşin ilginç tarafı, para-ticaret ikilisine zorlanan Yahudiler, bu alanda, özellikle 'tefecilik'te başarılı olunca da antisemitizmin dozu, daha da artacaktır. Antisemitizmin bu kısır döngüsü, Hitler Almanyası'na dek süregelecektir.

Ukrayna gibi Doğu Avrupa ağırlıklı, Rus toprakları ya da Rusya'nın doğrudan güdümünde olan bölgelerdir.

Bund'un Litvanya topraklarında kurulması, Baltık coğrafyasındaki Yahudiler için önemli iken; "Poalei Sion"un Ukrayna'da kurulması da ana kara Rus topraklarında yaşayan Yahudiler için önem arz etmekteydi. Yahudi solunun bu kendi içinde düştüğü coğrafi bölünmüşlük, sol hareketin içerisinde de elbette farklılıklar yaratmaktaydı. Baltık coğrafyasında, aralarında Yidişçe konuşan Bund'çular ile Odessa'da Rusça konuşan Poalei'ciler, Yahudilerin buldukları baskı durumundan kurtulabilmelerini de farklı yollarda görmekteydiler. Bund'çular, Yahudiler için çareyi, çok katı bir şekilde, Rusya topraklarında elde edecekleri bir çözümde ararken; Ukrayna Yahudileri ise kurtuluşun, Filistin topraklarında emek ve üretime dayalı bir şekilde gerçekleştirilebileceğine inanmaktadırlar. Tıpkı, -daha önce bahsedilen- Ber Borochov gibi, Marksist üretim araçlarıyla Rus topraklarının dışında özgür bir vatanda Yahudi emeği ve bağımsızlığı sağlanabilir düşüncesine sahiptirler. Tüm bu görüşleriyle Bund'çular, Yahudi Aydınların Menşevik ve Bolşevik yönünden temsil edildiği Rus komünizmin ve sosyal demokrat hareketinin de kurumsallaşmasına katkı sağlayıp özellikle, Rus sosyal demokrasisinin doğuşunu incelemekteydiler⁴⁰. Kanımızca, "Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi"nin, Bund'un kuruluşundan (Ekim 1897) sadece 4 ay sonra (Mart 1898), ortaya çıkışı tesadüf olarak değerlendirilmemelidir. Diğer taraftan, Yahudi solu, 19. yüzyıl boyunca sadece Kıta Avrupa'sı devrimlerine öncülük etmeyecek; aynı zamanda, Rus Devrim hareketleri ve Rus sol-sosyalist ve demokrat işçi hareketlerinin de kurumsallaşmasının önünü açacaktır.

Yahudi solunun Avrupa'daki gelişimi, Sanayi Devriminin yerel sonuçlarından biri olduğu kadar; Fransız Devriminin de Yahudiler üzerindeki etkisi gözden kaçırılmamalıdır. Fransız Devriminin Milliyetçilik ilkesi, Avrupa'daki her ulus ve topluluğu etkilediği gibi, Yahudilerin düşünce ve geleceklerine ilişkin de değişimlere neden olmaktadır. Siyonizm, bunun en açık kanıtıdır. Bir taraftan, kapitalist sisteme başkaldırı olarak işçi hareketlerine yön veren Yahudi solu, diğer taraftan Avrupa

⁴⁰ Enzo Traverso, (Çev: Zeynep Bursa), **Yahudi Modernitesinin Sonu-Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi**, Ayrıntı yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2016., s. 39. ; İtalyan tarihçi Enzo Traverso, aynı eserinin, bu çalışmamızın dip notunda verilen sayfasında; Yahudi entelektüellerin, merkeziyetçi imparatorlukları deviren birçok devrimin de başlarında bulduklarını ifade etmektedir.

ulusları arasında asimile olma korkusunu yaşayan siyonist Yahudi toplulukları etrafında şekillenen ve neredeyse çok katmanlı bir hal alan Yahudi sol kültürü söz konusudur. Tüm bunlara istinaden, hem Yahudi solu hem de siyonizm içerisinde birçok fraksiyon türemekteydi. Sol cenah açısından örnekleyeceksek; Sosyalist sol, Marksist sol, Siyonist sol gibi Avrupa Yahudi solunun kendi içerisindeki bu kozmopolit yapısı, aslında, İsrail Devletine giden süreçte, devletin kurucu kadrolarının sol ideolojisini de zenginleştirip besleyecektir. Bu bağlamda, Yahudi solunun doğması, sadece Sanayi Devriminin yerel bir sonucu olarak değil; aynı zamanda Yahudilerin çoğunun yaşadığı toprakların, dönemin Rusya'sının içerisinde olmasından ve çoğu Rus Aydınının anti-kapitalist ve devrim yanlısı düşünce ve eylemlerinin de etkisinin olduğunu belirtmek gerekir. İşte, Bund, Yahudi solunun gelişiminin tarihi akışı içerisinde büyük bir kırılma noktası olarak görülmelidir. Bund'un, Yahudi kurtuluşunu sadece Rus topraklarında gördüğü, Yahudilere kültürel özerklik verilmesinden yana olduğu için ve siyonizm karşıtı olarak* tavır almasına tepki göstererek, hemen hemen diğer tüm Yahudi sol siyonist fraksiyonlar, Bund'un içerisinde türeyecektir.

Bund, 1921'de kendini dağıttığında, Rus işçi hareketi ve "Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi" ve Devrimden hemen sonra da "Rus Komünist Partisi" içerisinde yer alacaktır. Bund'un Polonya kolu ise Hitler'in yükselişine dek faaliyetlerini sürdürmekle beraber, artan baskılar sonucu ve Holokost nedeni ile çoğu Yahudinin kurtuluş kapısı olarak gördükleri ABD'ye göç etmek zorunda kalacak; ABD'de ise "Uluslararası Yahudi İşçi Birliği"ni kuracaklardır. Aslında Bund, sadece, günümüz İsrail'indeki sol partilerin çıkış noktası değil; aynı zamanda, Baltık'tan Polonya'ya; Amerika'dan Latin Coğrafyasına ve Güney Asya'ya (örneğin, Yitzhak Rabin'in 2. hükümet evresinde değineceğimiz Singapur'daki Yahudi sol örgütlenmesine) dek Yahudi sol ve işçi hareketlerinin de temelini oluşturacaktır⁴¹. Bund'un kurulduğu 1897 tarihi, elbette tesadüf değildir. Avrupa'da yıllardır süregelen antisemitizm, 1896'da Fransa'daki Dreyfus Olayı ve Davasıyla zirveye

* Bund'un üyeleri, siyonizmi, emeğin karşısında görüp Yahudilerin asıl sorunları olan 'iş ve emek' gibi haklarını, milliyetçilik kılıfında gölgelediğine inanmakta ve siyonizmi, 'milliyetçi bir şovenizm' olarak tanımlamaktaydılar.

⁴¹ Bund'un, zamanla Avrupa Yahudi ve sol çevrelerindeki gelişimiyle ilgili, bkz: Henry Tobias, **The Jewish Bund in Russia, From Its Origins to 1905.**, Standford Universtiy, 1951.

çıkacaktır. Bu durum, sıradan Yahudilerin dışında, kamu görevinde bulunmaya çalışan Yahudilere karşı dahi, anti semitik eylemlerin devam ettiğinin kanıtlarıdır. İşte, Bund, bir yanda Dreyfus Davasının, diğer yandan da Yahudi kitleleri etkileyen Herzl'in "Yahudi Devleti" eserinin yarattığı yankıların gölgesinde kurulacaktır. Aynı yıl içerisinde gerçekleşen Dünya Siyonist Kongresi ise Yahudilere çıkış noktası arama konusundaki çabaların bir tezahürü olarak görülmelidir.

2.2.2. İsrail Solu'nun Dünya Solu'ndan Farkları

Kudüs'teki ikinci tapınaklarının yıkılmasından sonra (MS. 70)*, binlerce yıl diasporada yaşayan Yahudiler için, aralarındaki bağları koruyup devam ettirmelerini sağlayan unsur sadece dini değerler değildir. Emansipasyondan sonra, gettolarından geçmişe nazaran daha çok çıkan Yahudiler, Avrupa'nın iş kolları ve sosyal yaşamı içerisinde Avrupa toplumuna uyum sağlamaya çalışmaktaydılar. Avrupa'daki Yahudi nüfusu, aralarındaki iletişimin devamı için sosyo-kültürel ve ticari ilişkilerini de sıcak tutmaktaydılar. Diasporadaki Yahudi örgütlenmesi, Avrupa'daki isyan, ihtilal ve devrimlerin sonucu olarak da şekillenmekte ve Yahudi sol kültürü, Kıta Avrupası gelişmelerinin dışında, özellikle, Doğu Avrupa ve Rusya'daki iktisadi ve siyasi dönüşümlere de yön vermektedir.

Dünya ülkelerinin sol siyasal ideoloji ve akımlarının gelişmesi incelenip Yahudi solunun doğuşu okunduğunda, Yahudi solunun dünya solundan ve özellikle Avrupa sol hareketlerinden farklı olarak, diasporada ortaya çıktığını vurgulamak gerekmektedir. "Diasporada doğan Yahudi solu"nun, tarihsel süreçte elbette kendine özgün bir gelişiminin oluşu, bu çalışmada, I. Bölümden şu ana kadar vurgulanan, Yahudi Aydınlanması, Emansipasyon ve Avrupalı Yahudi düşünürlerinin de etkileri sayesinde. Eric Hobsbawm'ın deyimiyle; proleter ve sosyalist hareket, öncelikle 'çifte devrim'*in gözüktüğü ülkelerde ortaya çıkmaktaydı⁴². Çifte Devrimin etkisiyle, Yahudi solunun düşün dünyasında da Karl Marx ve Karl Kautsky gibi birçok Yahudi

* Yahudi tarihinde, ilk diaspora ve dünyadaki 'ilk diasporanın gerçekleşmesi', Babil istilaları sonucu MÖ. 586'dır.

* 'Çifte Devrim'den kasıt, Endüstri ve Fransız Devrimi'dir.

⁴² Eric Hobsbawm, (Çev: Bahadır Sina Şener), **Devrim Çağı (1789-1848)**, Dost Kitabevi, 3. Basım, Ankara, Haziran 2003., s. 153.

aydın, yönlendirici olmaktadır ve esasında, gettolarından çıkmaya başlayıp burjuva yaşamına uyum sağlamaya çalışan Yahudiler için bu o kadar da zor değildir. Yahudiler, Avrupa halkları içerisinde okuma-yazma oranı en yüksek olanlar arasındaydılar ve tarımla uğraşmayıp ticaret ve serbest meslekle ilgilenmekteydiler ve tüm bunların yanında, Avrupa'nın şekillenen yeni durumuna ayak uydurmayı da diğer halklara nazaran göreceli olarak başarmaktaydılar⁴³. Ayak uydurmalarının da dışında, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Avrupa sol ve işçi hareketlerinde görülen hareketlerin de ön safhada Yahudi Aydınların ve Yahudi İşçi Sınıfının olduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle; 1848, 1905 ve 1917 Devrimleri incelendiğinde, Yahudi solunun, sadece kendi tarihi gelişimi değil; aynı zamanda Avrupa'daki işçi hareketleri ve Marksist solun Rus Çarlığı'na karşı giriştiği isyanlarda da payının olduğu yadsınamaz.

2.2.2.1. Avrupa Devrimlerinde Yahudi Solu'nun Etkisi

Avrupa'da devrim süreci, üç başlıkta incelenebilir: İngiliz, Fransız ve Rus Devrim süreçleri. Daha önceki bölümde, İngiltere'deki Yahudilerin durumlarıyla ilgili bilgilerden bahsedilmektedir. Bununla birlikte, Yahudi sol geleneğin oluşmasında 'mihenk taşı' tarihlerden biri olan 1848 işçi hareketlerini incelemekte yarar görmekteyiz. Kezâ, işçi hareketleri, Fransız İhtilali ve Emansipasyon kadar Yahudi tarihine etki etmektedir. Gettolarından çıkan Yahudilerin, Avrupa'daki baskıcı rejimlere karşı sol hareketlerin içinde olması, tesadüf değildir. Öyle ki Yahudiler, -bu çalışmanın I. Bölümünde de değinildiği gibi- kendilerini azınlık hissettikleri toplumlarda, sol hareketlere daha yakın durmaktadırlar. Otto Heller, Yahudilerin bu davranışlarına ilişkin, onların ait oldukları Yahudi hareketleri içerisinde değil de yaşadıkları ülkenin İşçi Partilerinde örgütlendiklerine dikkat çekmektedir⁴⁴. Yahudi sosyalist ve sol oluşumların işçi hareketlerine ve özellikle, Rusya'daki 1905 ve 1917 Devrimlerinde yer almaları, söz konusu devrimlere neden olan başat öğelerdendir.

⁴³ Hobsbawm, *a.g.e.*, s. 243.

⁴⁴ Otto Heller, (Çev: Süheyla-Saliha N. Kaya), **Yahudiliğin Çöküşü-Yahudi Sorunu, Yahudi Sorununun Eleştirisi, Sosyalizm'le Çözümü**, İnter yay., 1. Basım, İstanbul, Haziran 1992., s. 173.

2.2.2.1.1. 1848 Kıta Avrupası (İşçi) Devrimleri

19. yüzyılda, Sanayi Devriminin sonucu olarak proletarya hareketleri, özellikle, Fransa ve Almanya’da da hızla yayılmaktaydı. 1830’lı yıllardan itibaren, İngiltere, ülkedeki işçi sınıfına -Yahudiler dâhil- bir dizi haklar vermekte olduğundan, 1848 işçi hareketlerinden en az etkilenen ülkelerdendir⁴⁵. İki yüz yıl önce, Yahudileri baskı altında tutan ve sığ bir burjuva yönetimiyle Yahudilere karşı ekonomik ve siyasi bir anti-semit tavrı takınan İngiltere⁴⁶, işçi sınıfının olası toplumsal isyanlarına karşı, Merkez Avrupa ülkelerinden çok daha önce davranarak İngiliz İşçi Sınıfının haklarını tanıyacaktır. Öyle ki işçi sınıfı ve sol kesimi, bu hakları sendikal ve toplumsal haklarla sınırlamayacak ve siyasal bir örgütlenme örneği olarak, İngiliz İşçi Partisi (Labour Party) de tüm bu anlatılanların sonucu olarak 1900’de, elbette sosyalist ve komünistlerin de desteğiyle kurulacaktır⁴⁷. İngiltere’de işçi partisinin kuruluşu, o güne kadar, içlerinde Yahudi solunun da yer aldığı İngiliz İşçi Hareketi için -iktidara gelene dek- siyasal örgütlenmenin en üst noktasını ifade etmektedir.

Bu noktada, Yahudi kökenli İtalyan komünist Antonio Gramsci’den bahsetmek yerinde olacaktır. Gramsci, toplum bilimci olduğu kadar, uluslararası ilişkiler bilimi açısından değerlendirilecek eserler de vermekteydi. ‘Hegemonya’nın Gramsci’deki tanımı, bunlardan sadece biridir. Gramsci, hegemonyayı, kültürel emperyalizm

⁴⁵ İngiltere’nin, işçi hareketlerinden diğer Avrupalı ülkeler arasında, göreceli olarak, neden daha az etkilendiği sorusu, 1830’dan itibaren gerçekleştirilen yasal yenilikler ve Yahudilere yönelik değişikliklerle açıklanabilir. Konuyla ilgili bkz: Edward Palmer Thompson, **The Making of the English Working Class**, Vintage Books-A Division of Random House, New York, Temmuz, 2003. ; 19. ve 20. yüzyıl boyunca, İngiltere başta olmak üzere; Rusya, Almanya ve Fransa’da, işçi hareketleri ve göçmen işçilerin Kıta Avrupası’ndaki durumları ile Avrupa siyasetinin bu hareketlere tepkilerini, ayrıntılı bir şekilde tahlil eden eser için, bkz: Camille Guerin-Gonzales&Carl Strikwerda (Eds.), **The Politics of Immigrant Workers-Labor Activism and Migration in the World Economy since 1830**, Holmes&Meier, New York, 1993., ss. 308-317.

⁴⁶ Dönemin İngiltere’sinin bir tahlili ve Yahudilerin, 1640 İngiliz Devrimi sonrası durumu için, bkz: Christopher Hill, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), **Dünya Altüst Oldu-İngiliz Devrimi’nde Radikal Düşünceler**, İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2013. ; Yine, aynı konuda, 17. ve 18. yüzyılın İngiltere’sinde yaşanan köklü değişiklikleri ayrıntılı incelemesinin yanında, 1640 Devriminden sonra, İngiliz din ve düşünce hayatında yaşanan gelişmeler için, bkz: Christopher Hill, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), **İngiltere’de Devrim Çağı (1603-1714)**, İletişim yay., 2. Basım, İstanbul, 2019., ss. 205-233. ; Son olarak, bkz: Eric R. Wolf, (Çev: Hamit Çalışkan), **Avrupa ve Tarihsiz Halklar**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2. Basım, İstanbul, Ağustos 2020., ss. 367-371.

⁴⁷ İngiliz İşçi Partisi (The British Labour Party)’nin kuruluş evresinin ayrıntılı analizi için, çok yönlü makalelerden derlenen nitelikli eser, bkz: Frank Bealey (Ed.), **The Social and Political Thought of the British Labour Party**, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1970.

olarak gördüğü gibi, işçi sınıfının devrim hareketlerinin önüne geçen bir engel olarak da görmektedir. Ona göre; kiliseler, kitle iletişim araçları ve kamu alanındaki her şey burjuvazinin etkisindedir ve bu duruma karşı bir ‘düşünce savaşı’ gerçekleştirilmelidir. Kapitalist kültürün, sivil topluma hegemon olması önlenmelidir. İşte, Yahudilerin bu söz konusu çemberi kırması da 1848 İşçi Ayaklanmaları sayesinde ve bu ayaklanmaların sonucu olarak, gettoların çöküşüyle Yahudiler için yeni bir özgürlük alanı açılmaktadır⁴⁸. Öyle ki bu durum, Avrupa boyunca yaşanan işçi hareketlerinin bayraktarlığını yapanlar arasında Yahudi halkının da olduğunu kanıtlamaktadır. Sonuç olarak, Kıta Avrupası’ndaki gettolarda yaşayan Yahudiler arasında kendilerine özgün bir işçi sınıfı da belirlemekteydi. Fabrika ve kol gücünde, sınırlı çalışsalar da icra ettikleri mesleklerini, baskı ve anti-semit bir ortamda sürdürmeye çalıştıklarından, mevcut baskıcı yönetimlerin de etkisiyle kendilerini, emek ve işçi hareketlerine destek verme durumunda hissedeceklerdir.

İngiliz tarihçi Eric Hobsbawn, 1830 ve 1840’ların ilk yıllarında İngiltere’de, hem siyasal hem de toplumsal anlamda yaşanan bu derece gerilim ve huzursuzluğun, İngiliz tarihinde o vakte dek görülmediğini belirtmekte ve emekçi kitlelerin muhalefetine genişleyerek ‘dev bir insan hakları hareketi’ne dönüştüğüne dikkat çekmektedir⁴⁹. Hobsbawn’ın bu tespiti, Avrupalı Yahudilerin, işçi hareketlerine destek vermelerinin dışında, bizzat bu hareketin içinde, neden bulduklarına yönelik sorunun cevabı niteliğinde görülebilir. Yahudi Aydınlanması ile birey ve lâik olma düşünceleri etrafında şekillenen Yahudi düşün çevrelerinin, Avrupa’nın baskıcı

⁴⁸ Enzo Traverso, **The Jewish Question-History of Marxist Debate**, Brill Press, Leiden, 2018., ss. 138-140. ; Gerçekten de 19. yüzyılın bu ilk çeyreğinde, Avrupa’da görülen işçi hareketleri, Avrupa halklarının modernleşmesi ve demokratikleşmesinin de önünü açacaktır. ‘Sosyal Devlet’e giden süreci hızlandıran ve sendikalaşma ile işçi ve azınlık haklarına da kazanımlar sağlayan bu gelişmeler, Siyaset ve İletişim Bilimci ve aynı zamanda Sosyolog Ünsal Oskay’a göre, Avrupa’da ‘yeni iktidar dengeleri’nin kurulmasının dışında; işçi örgütlenmesi ve işçi sınıfının genel kültürünün artıp demokratikleşmenin, tabana yayılmasının da önünü açan etkenler olarak görülmektedir. Söz konusu tespitlerin ayrıntıları için, bkz: Ünsal Oskay, “*Bilgilenme, Okur Yazar Olma, İnsan Olmanın Tuhaf Serüveni*”, **Varlık**, S: 1008., Eylül 1991., ss. 4-5.

⁴⁹ Eric Hobsbawn, (Çev: Yalçın Gülerman&Abdullah Ersoy), **Sanayi ve İmparatorluk**, Dost Kitabevi yay., Ankara, 1. Basım, Ocak 1987., s. 61. ; Bu konu, ayrıca, Eric Hobsbawn’ın önsözünü yazdığı, Friedrich Engels’in eserinde de uzunca ayrıntılanmaktadır. Öyle ki Engels, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, İngiltere’de yaşanan işçi ve sol hareketlerinin, Fransız İhtilali’ni dâhi, ‘çocuk oyunu’ gibi gölgede bırakacak tarzda önemli gelişmeler olduğundan bahsedip söz konusu işçi ve sol hareketlerine, -Yahudiler gibi- değişik sınıf ve değişik geleneklerin öncülük ettiğine dikkat çekmektedir. İlgi çekici analizler için, bkz: Friedrich Engels, (Çev: Oktay Emre), **İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu**, Ayrıntı yay., 2. Basım, İstanbul, 2019., ss. 55-57.

rejimlerine tepkilerini, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde işçi hareketlerine katılım sağlamakla şekillenecektir. Bu gelişmeler ışığında, Avrupa solunun, Avrupa halklarına, ‘ulusal ya da kültürel özerklik’ gibi kavramları dillendirmeleri de bunda etkindir⁵⁰; ancak bu, hiçbir zaman, Rusya’daki gibi güçlü bir şekilde belirtilemeyecektir. 1848 işçi hareketlerinde Yahudilerin bu derece öne çıkmaları, daha önce belirtildiği gibi, onların getto yaşam biçimleri gereği aralarındaki bağın yüzlerce yıl, neredeyse bir ‘ulus bilinci’ kadar, güçlü tutulmasından kaynaklanmaktadır. 20. yüzyılın ilk yarısında, Çarlık Rusya’sını zorlayan devrimler dizisi, rejimin daha fazla kendini müdafaa edemeyeceğini de kanıtlamakta ve o güne dek, son yüzyıldır, Rus topraklarında filizlenen Maksist-Sosyalist hareketin önlenemeyeceğini göstermektedir. Sadece Rus Marksist, sol görüşlü Aydınlar değil; Yahudi sol Aydınları da Çarlık Rusya’sının zaman içerisindeki anakronik durumundan rahatsızlık duymaktadırlar. 1905 ve 1917 Devrimleri, Yahudilere -kısa süreli de olsa- Rus topraklarında serbest hareket kabiliyeti de kazandırmaktaydı. Tam da bu noktaya, Rusya’daki Yahudi diasporasının Rus devrimlerine etkilerini inceleyerek değinilecektir.

2.2.2.1.2. 1905 ve 1917 Bolşevik (Ekim) Devrimi

20. yüzyılın başında, Rus Çarlığı’nı derinden etkileyen gelişmeler yaşanmaktaydı. Otoriter Çarlık Rejiminin, Fransız İhtilalinin sonucu olarak ulusçuluk akımlarından etkilenmesi ve 1848 İşçi Devrimlerinin, yüzlerce yıllık Çarlık Rejiminin hâkimiyet alanını zora sokmasıyla, dönemin Çar’ı II. Aleksandr, yerel yönetimi özendirmek* ve hukuk devleti yönünde adımlar atmak istediye de sonrasında iktidara gelen Çarlar, bu siyasetin devamını sağlayamadılar⁵¹. Bu ortamda, 1905 ve 1917’nin Çifte Devrimine giden süreç, Rus Tarihi açısından gel-

⁵⁰ 1848 Devrimine giden sürecin ayrıntılı tahlili için, bkz: Charles Tilly, (Çev: Özden Arıkan), **Avrupa’da Devrimler (1492-1992)**, Yeni Binyıl yay., t.y., ss. 249-258. ; Diğer taraftan, 1848 Devimlerine, Yahudilerin bu derece iştiraklerinin nedenlerinden biri, aynı zamanda Orta Avrupa ülkelerinde görülen anti semitizmin çekilemez noktaya gelişidir. Bunun yanı sıra, birtakım Avrupalı düşünürün, anti semitizmi teşvik edip hatta, Almanya’da Wilhelm Marr ve Fransa’da Ernest Renan’ın, anti semitizmi, bir teori olarak sunmaları da bu çerçevede ayrıca değerlendirilebilir.

* Daha önce, bahsedilen Rosa Lüksemburg ve arkadaşlarının Rusya’daki faaliyetlerinde, Rus yönetiminden azınlıklara yönelik yerel özerklik taleplerinden söz edilmektedir.

⁵¹ Sina Akşin, **Kısa 20. Yüzyıl Tarihi**, İş Bankası Kültür yay., 3. Basım, İstanbul, Ekim, 2015., s. 39.

gitlerle doludur. Öyle ki 1904-1905 ortasında gerçekleşen Rus-Japon Savaşı'ndan ağır yenilgi alan Çarlık Yönetimi, içeride de bir dizi ayaklanmayla baş etmek zorundadır. Orta Avrupa'daki işçi hareketleri, zamanla Rusya'ya ulaştığında, Çarlık rejimi sert tedbirlere başvuracaktır. Burada ilginç olan ise 1905 ve 1917 Devrimlerinde, Rus halkından çok; azınlıkların ve Yahudi işçi sınıfının isyanlara destek vermesidir. Özellikle, diasporadaki Rus Yahudiler, ya Marksist ve Sosyalist Siyonizm ya da tamamen Marksist-Komünist tarafta yer almaktaydılar. Kaldı ki 1815 Viyana Kongresi'nden sonra, Polonya topraklarının Rus yönetimine girmesi ile 1.2 milyon Yahudi'nin Rusya'nın baskısına maruz kalması, 1917 Devrimi'ne dek sürecek⁵² ve Yahudiler arasında Çarlık Rejimi'ne karşı direniş, daha da güçlenecektir. Bu bağlamda, Marksist Bund'un, Rusya'nın 1795'ten itibaren işgal etmeye başladığı Polonya ve Baltık coğrafyasında kurulması tesadüf olmadığı gibi; Yahudi solunun, 1905 ve 1917 İşçi-Devrim Hareketlerine yoğun katılımları da şaşırtıcı olmamalıdır.

Rus Yahudilerinin, Rusya'daki devrim hareketlerine katılmaları, eğitim seviyeleriyle de ilgilidir. Örneğin; Bertrand Russell, ulusçuluğun gelimesini ekonomik değil de eğitim unsurlarına bağlamaktadır⁵³. Gerçekten de Doğu Avrupa boyunca yaşayan Yahudilerin, diasporadaki ulus bilinci, Rus köylü toplumundan daha gelişmiş vaziyettedir⁵⁴. Bu, şu duruma da bağlanabilir. Alman, Fransız ya da Rus işçi sınıfları 'kendi ülkelerinde' işçi sınıfıdır; ancak Yahudiler, Avrupa üretim

⁵² David J. Goldberg&John D. Rayner, **The Jewish People-Their History and Their Religion**, Penguin Books, 1. Basım, Londra, 1989., s. 150.

⁵³ Dora&Bertrand Russell, (Çev: Melih Ölçer), **Endüstri Toplumunun Geleceği**, Bilgi yay., Birinci Basım, Ankara, Mayıs 1979., s. 57.

⁵⁴ Rus topraklarında yaşayan Yahudiler, kalifiyeli bir kitleyi oluşturmaktaydılar. Çarlık ve Sovyet yönetimlerinde önemli görevler üstlenmelerinin yanında, Sovyet Rusya bürokrasisi ve askeriyesinde de yer edinmekteydiler. Özellikle, Baltık Coğrafyası ve Beyaz Rusya'daki Yahudiler, Rus toplumunun en canlı ve etkileri giderek artan bir topluluğu haline gelmekteydiler. Otto Heller, Yahudi sorununu, Sovyet sosyalizmi ve Yahudi sosyalizmi etrafında, genişçe incelediği eserinde, Yahudilerin Rus topraklarındaki faaliyetlerinden uzunca bahsetmektedir. Heller'in söz konusu bu eseri, alanında okunacak en önemli kaynaklardan; lütfen, bkz: Heller, *a.g.e.*, ss. 189-194. (*Sovyetlerin Yahudileştirilmesi' başlığı*). ; Yahudilerin Rus topraklarındaki durumu hakkında, Rosa Luxemburg da Yahudilerin şehirlerde yoğunlaştığını, Rusların ise kırsal kesimde bulduklarından bahsedip -sınırlı ve baskılar altında da olsa- küçük üretim ve ticaret kollarına sahip olduklarından söz etmektedir. Bkz: Rosa Luxemburg (Der. ve Çev: Murat Çakır), **Milliyetler Sorunu ve Özerklik**, Belge yay., 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2016., ss. 165-166. ; Ayrıca, Yahudilerin ulus bilincinin tarihi köklerine inildiğinde, Yahudi Felsefi düşüncesinde, Yahudi özerkliği tartışmaları için, lütfen, bkz: Daniel H. Frank (Ed.), **Autonomy and Judaism-The Individual and the Community in Jewish Philosophical Thought**, State University of New York Press, 1992. ; içinde; Ze'ev Levy, "Tradition, Heritage and Autonomy in Modern Jewish Thought", ss. 41-63.

kollarında sınırlı imkânlarla çalıştığından, birbirlerinin aralarındaki güçlü bağı, sadece dini ve ekonomik alanda değil; eğitim ve sosyo-kültürel değerler yönünden de sıkı tutmaktaydılar. Yahudi emeği ve üretimine yarar sağlayacak her yol ve koşulda bir araya gelme yetilerini, binlerce yıl süre gelen diaspora hayatına da bağlamak gerekir⁵⁵. Yine, yüzlerce yıl, Avrupa'nın çoğu ülkesinde anti-semitik saldırı ve girişimlere uğrayan Yahudiler, 1848 Devrimlerinden sonra, komünist ve sosyalistlerce işbirliği yapanlar olarak anılmakta ve bu durum da işveren ve burjuvazinin de anti semitizme destek vermesine neden olmaktaydı. Rus topraklarında görülen 1905 ve 1917 devrimlerinde de bu durum değişmeyecektir. Rus İşçi Devrimlerinde, Yahudi Solu güçlendikçe; işçi ve işveren Yahudilere karşı da 'Pogrom' söylemleri artmaktadır. Esasında, Rus topraklarındaki anti semitizm, sadece, Yahudi işçi sınıfına yönelik değil; o dönemde Rus ticaretinin bazı tedarik alanındaki Yahudiler'e yönelik de gerçekleşmektedir⁵⁶.

Rosa Lüksemburg, Rus topraklarındaki anti-semitizmin, gerçekte, burjuvazinin, din adamlarının ve Milliyetçi Aydınların bayrağı ve politika gericiğinin maskesi haline geldiğine vurgu yaparak; "anti semitik kılıfa bürünmüş" ve işçilerin özgürlüğü ve bağımsızlığına karşı 'ölümcül bir nefret' olduğunu belirtmektedir⁵⁷. Bu nokta çok dikkat çekicidir. Öyle ki aynı yüzyıl içerisinde, Nazi Almanya'sının, Yahudilere karşı giriştiği Holokost'un tek nedeni, ırkçılık ya da faşistlik değil; aynı zamanda, Yahudileri mümkün mertebe Alman toplumunun ekonomik yaşamından çekme hedefi de olduğu hatırlanmalıdır. 1905'teki işçi gösterilerini, Çarlık rejimi her ne kadar kanla bastırsa da 1917 yılında, Mart ve Ekim ayı olmak üzere iki devrim hareketiyle tekrar karşılaşacak ve Yahudi kökenli Lenin ve arkadaşlarının Rusya'ya Bolşevik yönetimi getirmesi, Yahudilerin de desteğiyle

⁵⁵ Bu noktada, şu bilgileri eklemek yerinde olacaktır; başta Batı Avrupa olmak üzere, Doğu Avrupa'da da yaşayan Yahudiler, eğitim ve sanayi kollarında -tüm baskı ve sınırlamalara rağmen- gelişme göstermekteydiler ki ileride, İsrail Devleti kurulduğunda, Avrupa'nın sanayi ve işçi hareketlerini tecrübe etmiş yüz binlerce kalifiyeli Avrupalı Yahudi, beraberlerinde, 'köklü endüstriyel becerileri' de İsrail'e getirecektir. Konuyla ilgili, daha ayrıntılı tespitler için, bkz: Peter N. Stearns, (Çev: Nurdan Soysal), **Dünya Tarihinde Sanayi Devrimi**, Say yay., 1. Basım, İstanbul, 2021., s. 277.. Ayrıca, yine aynı eserde, özellikle; "*İsrail: Çölde Kalkınma*" başlığı, ss. 287-288.

⁵⁶ Örneğin, 1917 'Putilov Fabrikası Ayaklanması'nda görüldüğü gibi; ayrıntılar için, bkz: Tim Coates (Ed.), **The Russian Revolution, 1917.**, The Stationery Office, 2. Basım, Londra, 2000., s. 215. ; Ayrıca, bkz: Rosa Luxemburg, (Çev: Cangül Örnek), **Rus Devrimi**, Yazılama yay., 3. Basım, İstanbul, Mart 2021.

⁵⁷ Traverso, *a.g.e.*, ss. 95-97.

engellenemeyecektir⁵⁸. Esasında, Rus-Yahudi ilişkilerindeki kırılma noktasını, 1897’de, Bund’un kurulması oluşturmaktadır. Bund’un ileri gelenlerinin, Rus Sosyalist ve Marksist gurup ve partileriyle eş güdümlü çalışması sonucu, Yahudi sorununa da Rus topraklarında çözüm bulunacağı ilkesini benimsemeleri, 1897-1917 arasındaki yirmi yıllık süreçte, Yahudilerin de Doğu Avrupa ve Rus topraklarındaki tüm bu gelişmelerde aktif rol oynadıkları ve her şeyden de önemlisi, ileride kurulacak İsrail Devletinin ideolojik alt yapısının, Yahudi İşçi Sınıfı ve Yahudi Sol-Sosyalist ve hatta, Siyonist görüşler temelinde Rus topraklarında oluştuğunu söylemek doğru olacaktır. Konuyla ilgili son tespimiz ise; çalışmamızın I. Bölümünde, Rus ve Avrupa topraklarından Amerika’ya Yahudi göçünden bahsedilmektedir. İşte, Amerika’ya gerçekleşen bu Yahudi göçleri, ileride, Amerikan Sosyalist İşçi Birlikleri ve İşçi Partisinin de oluşumuna katkı sağlayacaktır⁵⁹. Özetle, Kıta Avrupa’sındaki Yahudi sol hareketleri, aynı zamanda, Atlantik’in iki yakasındaki Sol-İşçi-Marksist ve Sosyalist siyasal-sosyal birlikteliklerini ortaya çıkaran ya da bunlara katkı sağlayan önemli kitle hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yahudi solunu, Kıta Avrupa’sı ve Amerika’daki işçi-sol hareket ve örgütlenme süreçlerinden soyutlamamız mümkün değildir.

2.2.3. İsrail Sol Kanat Siyasal Partileri

Yahudi solunun, Rus topraklarında doğduğunu ve kurumsallaşmasının, gerek sendikal örgütler gerekse siyasal örgütlenme biçimi olarak Filistin’de devam ettiğinden daha önce bahsedilmiştir. Bugünkü İsrail’in kurucu kadrolarının çoğunun Rus göçmeni olduğunu ve Orta ve Doğu Avrupa’daki işçi hareketlerinden fazlasıyla etkilendiğini, İsrail sol kültürünün ideolojik temellerinin Doğu Avrupa ve Rus topraklarında geliştiğini hatırlatmak gerekir. Bir önceki başlıklarda değerlendirilen

⁵⁸ Konuyla ilgili, Lenin’in Yahudi kökenleri ve devrim boyunca Yahudilerle ilişkileri için, bkz: Yohanan Petrovsky-Shtern, **Lenin’s Jewish Question**, Yale University Press, Ağustos 2010.

⁵⁹ Amerikan İşçi Birlikleri ve siyasal örgütlenmesinin ayrıntılı tahlili ve Amerikan İşçi-Yahudi sınıfının, başta New York olmak üzere, ABD’deki varlık ve faaliyetleri için, çok değerli bir kaynak; lütfen, bkz: Marc Karson, **American Labor Unions and Politics (1900-1918)**., Southern Illinois University Press, Carbondale, 1958. ; Konuyla bağlantılı bir diğer gösterge ise; sadece, 1881-1914 evresinde, 2,5 milyondan fazla Yahudinin, Rus topraklarından ABD’ye göç ettiği. Bkz: Jacques Attali, (Çev: Berna Günen), **Yahudiler, Dünya ve Para-Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi**, Kırmızı Kedi yay., 7. Basım, İstanbul, Eylül 2021., s. 333.

kurucu sol parti olan MAPAİ, 1948-1968 evresinde ülkeyi yönetmekte ve ülkenin kurumları, sanayi ve tarım sektörleri ile eğitim alanlarında neredeyse milli seferberliğe dayanan politikalar üretmekteydi. Hehalutz-Kibbutz-Yishuvlar* aracılığıyla tam bir sosyalist model ve kooperatif tarzında üretimi, özendiren iktidar partisi MAPAİ, İsrail'in ilk 20 yılına damgasına vuruyordu. 1965'ten sonra İsrail'in hem iç hem de dış politikasındaki gelişmelere istinaden, MAPAİ'de çitirdamalar başladığında, İsrail İşçi Partisinin de kuruluşunun önu açılmaktaydı.

2.2.3.1. İsrail İşçi Partisi

“Mifleget HaAvoda HaYisrelit”, İsrail İşçi Partisi, günümüz kısaltmasıyla “HaAvoda”, 1968'de, devletin kurucu partisi olan Mapai'nin de desteğiyle kurulacaktır. Bu bütünleşmeye destek veren diğeri iki parti ise “Ahdut HaAvoda”, “İşçi Birliği” ve “Rafi”, “Reshimat Poalei Yisrael”, “İsrail İşçi Listesi” partileridir. Burada, Rafi'nin üzerinde durmayı, 1960'ların İsrail siyasetini ve solun içerisinde yaşanan bölünmeleri göstermesi açısından yararlı görmekteyiz. Rafi, 1965'te Gurion tarafından kurulduğunda, aslında bunu, İsrail solu için ‘sonun başlangıcı’nın tarihi olarak yorumlamak abartı sayılmamalıdır. Ben Gurion’un, bizzat kurucusu olduğu partiden, Mapai'den ayrılması ile başlayan soldaki çözülme, Gurion’un siyasetten elini çektiği 1970'lerin başına dek sürecektir. Soldaki bölünmenin en önemli nedenlerinden -ve belki de en başat nedeni- ileride ayrıntılarıyla değineceğimiz “Lavon Olayı”dır. Buna istinaden Gurion, solda yeni bir hareket ihtiyacı duyacaktır ki Rafi’yi kurmakta başarılı olacak; ancak partinin, ilk seçim deneyimi olan 1965

* Hehalutz: İbranice ‘öncü’ anlamında, tarımsal faaliyetler oluşturmak ve üretime dayalı bir ‘genç ekonomi’ kurmak için, Eliezer Joffe tarafından 1905'te, aynı anda, hem ABD hem de Rusya'da kurulan ve ilk Kibbutzların açılmasına vesile olan siyonist genç harekettir. Hehalutz'un ana amacı, Filistin topraklarında, özgürce tarımsal üretim yapan Yahudilerin var olmasını sağlamaktır. İsrail Devleti kurulana dek, bu alandaki faaliyetlerini sürdürecekti ve Yitzhak Ben Zvi ve Ben Gurion tarafından da desteklenecekti. Bugünkü İsrail'de, kibbutzçuluğa dayanan hem tarım hem de kooperatif girişimlerinin temelini oluşturacaktır. Ayrıntılı bilgi için, bkz: Encyclopaedia Judaica, “He-Halutz” başlığı, Çevrimiçi: <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CCX2587508655&v=2.1&u=imcpl1111&it=r&p=GVRL&sw=w&asid=377191611c4ffc8f4281aa4d532302f7> , Son Erişim Tarihi: 09.05.2020. ; Hem Hehalutz hem de Kibbutzların, sadece, İsrail tarımı ya da ticareti üzerinde değil; siyasette de etkilerinin olduğunu belirtmek gerekir. Kibbutzların da sol siyasal partiler kadar toplumsal örgütlenme ve siyasi gelişmelerde etkisinin olduğu, İsrail'in kurucu kadrolarının kooperatifçiliği, siyasi teşkilatlanmadan ayrı tutmadıklarını göstermesi açısından önemlidir.

seçimlerinde, Gurion'un beklediği sonuçları bulamaması ile⁶⁰ Rafi'nin ömrü sadece 3 yıla sınırlı kalacaktır. Rafi, 1968'de, diğer sol kanat partiler gibi, İşçi Partisiyle birleşmeye gidecektir.

1960'ların başından itibaren, Mapai'de yaşanan çatlaklıktan sonra, kurucu sol kadrolara alternatif yüzler de türemekteydi. Ben Gurion, Yitzhak Ben Zevi, Moshe Sharett (Moşe Şaret) gibi devletin öncü isimlerinin dışında, 1960'dan sonra, aralarında en kıdemlisi olarak Golda Meir ve buna ilaveten; Yitzhak (İzak) Rabin, Shimon (Şimon) Peres ve Abba Eban gibi isimler, kurulacak İşçi Partisi'ne katılmaktaydılar. Esasında, İşçi Partisi kurulmadan önceki 5 yılda, sol partiler arasında oluşan dayanışma ve ortak seçim listesi oluşturmaya, İsrail siyasetinde "Alignment", "İşbirliği", "המערכה", ("Ha-Maarakh"), denildiğinden; 1965'ten itibaren bir araya gelen sol partilerin bu ittifakı, 'İşçi Bloğu' olarak da adlandırılmaktadır⁶¹.

Dikkat edilirse İsrail İşçi Partisinin kökeninin, diasporadaki Yahudi Maksist-Sosyalist sola dayandığı görülebilir. Bund'un 1921'de dağılması ve Siyonizme karşı duruşu, Poalei Sion'un kuruluşunu da sağladığından Manda yönetimindeki Yahudi sol partilerin, Bund'un mirası üzerinde yükseldikleri, daha önce vurgulanmıştır. İşçi partisinin de yukarıda zikredilen bu tür sol fraksiyonların bir araya gelmesiyle 1968'de oluşması, İsrail solunun devletleşmeyi tamamlayıp kendi içerisindeki siyasal değişim ve kurumsal evrimleşmeyi de göstermesi bakımından önemlidir. Devletin

⁶⁰ Rafi'nin ilk seçim deneyimi olan 1965 seçimleri, partiye, 120 sandalyelik Knesset'te, sadece 10 milletvekili kazandıracaktır. Bu durumda, Gurion, ayrıldığı parti Mapai ve onun partneri Ahdut HaAvoda'ya karşı ciddi bir güç elde edememiştir. Rafi'yle ilgili, bkz: Efraim Karsh (Ed.), **Israel: The First Hundred Years-Israeli Politics and Society Since 1948 Problems of Collective Identity**, Frank Cass Publishers, Londra, 1. Basım, 2002., ss. 110-112. ; Ayrıca, Rafi'nin katıldığı 6. Dönem Knesset seçim sonuçları için, bkz: Çevrimiçi: https://knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res6.htm , Son Erişim Tarihi: 11.05.2020.

⁶¹ İsrail siyasi tarihinde, 1965 itibariyle sol partileri bir araya getiren iki seçim işbirliği (alignment), "המערכה", "Ha-Maarakh", yaşanacaktır. İlk seçim işbirliği, 1965-1968 arası, Mapai ve Ahdut HaAvoda'nın birleşmesiyle 1965 seçimlerinden hemen önce, ülkenin sol siyasetinde önemli bir yeri olan ve 1963'ten 1969'a dek, başbakanlık görevinde bulunan Levi Eshkol (Eşkol) tarafından kurulmaktaydı. Eşkol, 1969'da kalp krizi geçirip yaşamını yitirdikten sonra, ikinci bir seçim işbirliği oluşturulmaktaydı ve bu işbirliği ise 1991'e dek, İsrail sol siyasal partilerin belirli bir gruplaşma çatısı altında, siyasette varlıklarını devam ettirmesini ve Knesset'teki 'sol çoğunluğu' ellerinde tutmasını sağlamaktaydı. Alignment, seçim işbirliği-sol gruplaşma ile ilgili ayrıntılı bilgi için, bkz: Asher Arian, **Politics in Israel-Second Generation**, Chatham House Publishers, Inc., New Jersey, 1989., ss. 78-85. ; Partilerin seçimlere katılım kronolojisi ve Alignment bilgileri için, ayrıca bkz: "*Israeli Elections: Electoral History (1949-Present)*", Çevrimiçi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-electoral-history>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2020.

kurucu partisi olarak Mapai ve onun kadar önemli Mapam⁶², elbette İsrail'in bir varlık olarak kabul görmesi için, içeride ve dışarıda politika üretmekteydi; ancak Yahudi solunu tek çatı altında toplamak, Soğuk Savaş'ın ortasında ve İsrail'in 6 Gün Savaşı'ndan hemen önce önemli bir hamle olarak algılanmalıdır. 1965-1968 evresindeki sol bloğun (alignment) oluşması ve bu ittifakın 1977 seçimleri sonrasında da devam etmesi, ileride üzerinde duracağımız Peres-Rabin hükümetleri için de elzem görülmekteydi; ancak ittifakın, 1977 seçimlerine dek sadece, iki seçimde, 1969 ve 1973 seçimlerinde, zafer kazandığını da eklemek gerekmektedir.

İsrail siyasal yaşamıyla ve neredeyse devletin adıyla özdeşleşen İşçi Partisinin programı, bir sonraki bölümde inceleneceği için burada sadece şu noktaya vurgu yapmakta yarar vardır. Dönemin iç ve dış dinamikleri İsrail solunu da etkilemekte ve sol, kendi içerisinde değişime uğramaktadır⁶³; ancak bu değişim, bir bölünmeyi değil; birleşmeyi sağlamaktadır ki 'alignment' (seçim işbirliği) oluşmasının temel nedenlerinden biri de 1967 Savaşı'nın, İsrail solu için, kamuoyunun desteğini alabilmeleri adına, dönüm noktası oluşturmasıdır. Öyle ki İşçi Partisinin kurulduğu yıl olan 1968'e dek, 20 yıllık yorgun bir sol iktidarın varlığını da anımsatmak gerekir. İşte, bu yorgun iktidar, 1973'teki Yom Kippur Savaşı'yla 'otorite', 'istikrar' ve 'iktidar'daki devamlılığını tartışmaya da açacaktır.

İşçi Partisinin 1973'ten sonra her geçen yıl iktidara tutunamaması ve İsrail siyasetinde 'zamanını doldurması', 1977 seçimlerinde sağcı Likud'un tarihi zaferini, ülkenin siyasi tarihinde daha da anlam kazandıracaktır. 1977 seçimlerinin -ileride,

⁶² Mapam, "Mifleget Ha-Poalim Ha-Meuhedet", "Birleşik İşçi Partisi", 1948'de kuruldu. 1954'te, parti içi çekişmeden ötürü bölündü ve 1969'da İşçi Partisi ile müttefikliğe gitti. 1988 seçimlerine kadar, ittifak ve bloklar halinde devam etmiş; ancak ondan sonra, Meretz'in içerisinde kalmıştır. Mapam'ın en dikkat çekici özelliği, İsrail Devleti kurulmadan önce, Filistin topraklarında kurulan Kibbutzların siyasi örgütlenmeleri ve siyasete etki etmesinin örneklerinden biri olmasıdır. 1913'te, Galiçya'da, bir gençlik hareketi olarak oratya çıkan "Ha-Shomer Ha-Tzair", "Genç Bekçi"nin, Manda Yönetiminden önce, 1946'da parti haline geldikten sonra kurulmuştur ve sonrasında Kibbutzların etkisinde kalmaya devam etmiştir. Sadece bu örnek dahi, kibbutzların, sadece tarım-kooperatifçilik ya da eğitim alanıyla ilgilenmediklerini, İsrail'in siyasallaşmasında da katkılarının olduğunu göstermektedir. İsrail'in kibbutz tarihini, Manda yönetimi öncesinden alıp 1995 yılına dek inceleyen eser ve ayrıntılar için, bkz: Henry Near, **The Kibbutz Movement: Crisis and Achievement (1939-1995)**, Littman Library Of Jewish Civilization, Liverpool University Press, 1. Basım, Temmuz 1992. ; Ayrıca, aynı kibbutzların ortaya çıkışı ve siyasallaşmaları ile ilgili, diğer kaynak için, bkz: Tal Elmaliach, **Hakibbutz Ha'artzi, Mapam, and the Demise of the Israeli Labor Movement**, (Çev: Haim Watzman), Syracuse University Press, New York, Ocak 2020.

⁶³ 1969 seçimleri öncesi İsrail sol siyasal partilerin oluşturdukları bloğun ayrıntılı bilgileri için, bkz: Don Peretz, **The Government and Politics of Israel**, Westview Press, 2. Basım, Colorado, 1983., ss. 97-98.

ayrıntlarıyla değinileceği üzere- bir ‘Devrim’ ya da ‘İkinci Cumhuriyet’in başlangıcı olarak görülmesi, ülkeyi, kuruluşundan o vakte dek yöneten Sol-Sosyalist kökenli Siyonist lider ve partilerin hâkimiyetini kaybedişlerinin bir göstergesi olarak anılmasındandır. Gerçekten de başta İşçi Partisi olmak üzere, diğer sol kökenli partilerin, 1977 seçimlerinden sonra, “Likud ve onun sağcı bloğunun gölgesi”⁶⁴nde kaldığını ve bu durumun -1984’teki dönüşümlü sol iktidarı saymaz isek- 1992 seçimlerine dek sürdüğünü söylemeliyiz.

2.2.3.2. Maki ve Rakah Komünist Partileri

İsrail Devleti kurulmadan önce, Filistin topraklarındaki komünist ve sol bloktaki siyasal parti ve hareketlerin çoğu, Yahudiler tarafından oluşturulmaktaydı⁶⁵. Devletin ilanından sadece birkaç ay sonra, Ekim 1948’de kurulan “İsrail Komünist Partisi-Maki”nin, “Ha-Miflega Ha-Komunistit Ha-Yisra’elit”, önemli isimleri arasında Meir Vilner, Shmuel Mikunis ve Moshe Sneh de bulunmaktaydı. Bu üç isimden özellikle, Vilner ve Sneh’ı ayrıca incelediğimizde; Vilner, İsrail Devleti’nin Ben Gurion tarafından okunan bağımsızlık bildirgesine imza atan liderler arasında da yerini almaktaydı. Moshe Sneh ise Mapam’ın kurucuları arasında da olmakla beraber, yirmi yıla yakın Maki bünyesinde siyasette yerini alacaktır. Vilner, İsrail’in var olma hakkını savunmanın yanında, İsrail’in Arap yurttaşlarına da birtakım haklar verilmesi gerektiğine inanmaktaydılar. Sneh ise bu konuda daha yumuşaktır ve zamanla, bu tür fikir ayrılıkları su yüzüne çıktıkça Maki, 1965 yılında içinden yeni bir sol çıkarmaktaydı: “Yeni Komünist Liste-Rakah”, “Reshima Komunistit Hadasha”. İşin ilginç tarafı, 1965 yılı bu yönüyle, İsrail siyasetinde bölünme ya da birleşmelerin yaşandığı ve bu durumun daha çok sol kanat siyasal partiler etrafında

⁶⁴ İşçi Partisinin 1977 seçimlerinden itibaren güçten düşmesi, Likud’la siyasi rekabeti ve 1996 seçimlerine dek, İşçi-Likud ilişkilerini incelemek yararlı olur. Konuyla ilgili, özellikle, 1977-1996 seçimleri arasında, hem İşçi hem de Likud bloğunun ilişki ve etkileşimini inceleyen bir ön okuma için, bkz: Neill Lochery, **The Israeli Labour Party-In the Shadow of the Likud**, Ithaca Press, 1. Basım, Berkshire, 1997.

⁶⁵ İsrail Devleti kurulmadan önce, İngiliz Mandası sırasında, Filistin topraklarındaki komünist siyasal örgütlenme, Yahudi komünizmi ve ayaklanmaları hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz: Jacob Hen-Tov, **Communism and Zionism in Palestine during the British Mandate**, Transaction Publishers, The State University of New Jersey, 2012.

gerçekleştiğidir. Ben Gurion'un Mapai'sinden de önce, çeşitli fraksiyonlar ortaya çıkmakta ve alignment oluşturulmaktadır. Komünist Maki de ise Rakah'ın kurucuları, ki aralarında daha katı komünist olan Vilner da bulunmaktaydı, bir birliktelikten ziyade, ayrı bir komünist parti olarak hareket etmekteydi. Kaldı ki Maki'nin bölünmesinin en önemli iki nedeni ise; Maki liderlerinin çoğunun Yahudi olması ve Sovyetler'e karşı sert bir tutum ve ön yargı içerisinde bulunmalarıdır. Rakah'ı meydana getirenlerin de Arap komünistlerden oluştuğunu ekleyelim. SSCB, Maki'deki bu ayrılmadan sonra, Rakah'ı, İsrail'deki tek komünist parti olarak tanımaktaydı⁶⁶. Maki ve Rakah'ın aralarındaki fikir ayrılıklarına rağmen, 1973 seçimlerinde tek seçim listesi olan Moked (İbranice 'Odak')'i oluşturmaları, yeri geldiğinde komünist Arap ve Yahudi seçmeni tek bir çatı altında toplama isteğinden kaynaklanmaktaydı. 1970 ve 1980'ler boyunca, İsrail siyasetinde, İsrail sol siyasal partilerinin bu tür blok oluşturmalarına şahit olunacaktır.

Maki ve Rakah partilerinin gerek ideolojik gerekse İsrail yönetimine farklı yaklaşımlarını bir kenara bırakıp her iki partiyi, İsrail sol geleneği ve demokrasisi açısından değerlendirirsek; kurucularının, İsrail'in bağımsızlık bildirgesinde imzalarının olduğu partilerin, sadece Yahudi sol seçmenler için değil; İsrail'in Arap yurttaşları için de Soğuk Savaş boyunca haklarının savunulduğu ya da mevcut hükümetler üzerinde bir baskı aracı olduklarını anımsatalım. Öyle ki bu söz konusu partilerin, İsrail'de sınırlı kitleleri de olsa, İsrail siyasi sisteminin kendine has seçim barajı niteliği düşünüldüğünde, çoğu zaman bu komünist partilerin, Arap yurttaşları ve Yahudi komünist siyasal yaşamında elzem olduğu görülmektedir⁶⁷.

Maki için vurgulanması gereken başka bir noktada; Maki'nin, SSCB'nin, 1948 Akşamı, İsrail'i tanınmasının hemen ardından kurulmasıdır. Komünist kanat, Birinci Knesset (1949)'ten, Yedinci Knesset (1969)'e kadar, Maki adıyla temsil edilirken;

⁶⁶ Hatırlanacağı üzere, SSCB, Soğuk Savaş boyunca Nasır'ın yönetimindeki Mısır'la iyi ilişkiler geliştirmekte ve Arap milliyetçiliğinin sosyalizme yakın durmasını sağlamaktadır; ancak Nasır öncesi Mısır'da, sol ve işçi tabanlı örgütlenmeler mevcuttur. Soğuk Savaş boyunca, SSCB'nin İsrail-Mısır-Suriye ekseninde, ilgili ülkelerdeki komünist parti ve hareketlerle etkileşim halinde olması, bölgedeki Sovyet nüfuzunu, söz konusu partiler ve oluşumlar aracılığı ile devam ettirme isteğinden kaynaklanmaktadır. Mısır'ın sol ve sosyalist işçi partileri tarihi ve Sovyet Rusya ile temasları için, alanında kapsamlı bir çalışma olan kaynak önerisi, bkz: Joel Beinin&Zachary Lockman, **Workers on the Nile-Nationalism, Communism, Islam and the Egyptian Working Class (1882-1954)**, The American University in Cairo Press, 1998.

⁶⁷ İsrail komünist partisinin oluşumunu ayrıntılı ele alan eser ve İsrail'in ilk yıllarındaki siyaseti için, bkz: Dunia Nahas, **The Israeli Communist Party**, Croom Helm, 1. Basım, 1976.

1969'dan itibaren Rakah adıyla Knesset'te bulunmaktaydı. 1989'da ise Rakah, 1965'te ayrıldığı oluşuma geri dönerek kendini tasfiye etmekte ve bugünkü İsrail Komünist Partisi olan Maki ile yeniden özdeşleşmekteydi⁶⁸. Maki ve Rakah için son not olarak şunları belirtmeliyiz: Her iki komünist parti de İsrail'i oluşturan iki halkın, Araplar ve Yahudilerin, İsrail'in ilk 20 yılında yaşadıkları toplumsal ve siyasal travma karşısında temsil edilip devletin, 'sosyalist' bir kimliğe bürünmese de 'toplumcu' bir anlayışla hareket etmesi gerektiğine inanmaktaydılar. Mapai, 'Refah Devleti' vurgusunu öne aldıkça komünist blok, bunun için öncelikle Arap ve Yahudi yurttaşların 'bir arada yaşama' ülkülerine dikkat çekmekteydi. Öyle ki bu talepler, her geçen dönem çoğalmakta ve Arapların, özellikle Filistin kökenli Arapların, her iki komünist partide de etkileri artmakta⁶⁹ ve günümüze dek süre gelen 'solda birleşme' ve 'ortak seçim listesi' oluşturma girişimlerinde, İsrail solunu en çok destekleyenler arasında, İsrail'in Arap yurttaşları bulunmaktadır.

2.2.3.3. Ratz, Shinui ve Meretz

Ratz, Shinui ve Meretz partilerinin tek başlık altında değerlendirilmesinin nedeni; Ratz ve Shinui partilerinin, ileride Meretz'i oluşturmalarındandır. 'Ratz' olarak bilenen ve 1973'te, İsrail'in sol kesimden önemli bir ismi olan Bayan Shulamit Aloni tarafından kurulan "Barış ve Vatandaşlık Hareketi", "Ha-Tnua'a LeZkhuyot Ha-Ezrah Ve-LaShalom", 1997'de Meretz'le birleşene dek, İsrail sol siyasetinin temsilcilerinden biri haline gelmekteydi⁷⁰. Özellikle, 1980'lerden sonra, kamuoyu ve Knesset'te artan etkisi ve hükümetler üzerindeki baskı gücüyle hem partinin hem de Aloni'nin popülaritesi giderek artacaktır. İsrail'de 1977 seçimlerine giden süreçte artan ultra Ortodoks Yahudi siyasetine karşı, din ve devlet işlerinin keskin bir şekilde ayrılması ve İsrail'in demokratik değerlerinin öncelenmesi, Aloni

⁶⁸ Maki ve Rakah'ın İsrail Parlamentosu (Knesset)'ndaki parti gruplarının, yıl temelli tarihi ve analizi için, bkz: Çevrimiçi: "*Israel Communist Party (Maki)*" https://www.knesset.gov.il/faction/eng/FactionPage_eng.asp?PG=72 ; Son Erişim Tarihi: 22.06.2020.

⁶⁹ İsrail'de yaşayan Filistinli Arapların, komünist siyasal partiler etrafında nasıl toplandığı ve söz konusu partilerdeki faaliyetlerin ayrıntıları için, bkz: Elia T. Zureik, **Palestinians in Israel: A Study in Internal Colonialism**, Routledge&Kegan Paul, Londra, 1. Basım, Ocak 1979., s. 167.

⁷⁰ İsrail'de, 1967 6 Gün Savaşı'ndan 1990'lara dek oluşturulan Barış Girişimleri ve Partilerinin geniş kapsamlı incelemesi için, bkz: Mordechai Bar-On, **In Pursuit on Peace-A History of the Israeli Peace Movement**, United States Institute of Peace Press, Washington, 1. Basım, 1996.

ve arkadaşlarınca Ratz partisi ve merkezdeki diğer laik görünümlü partilerin çatısı altında savunulmaktaydı. Ratz, çoğu zaman, iktidardaki İşçi partisini de bu konuda eleştirmekte ve 1977'ye dek kurulan sol koalisyonun destekçisi olarak "Ulusal Dini Parti", "Ha-Miflagah Ha-Datit-Leumit/Mafdal"'ın din eksenli politikarına karşı çıkmaktaydı. İleride, kurucu sol iktidarlar nezdinde din-devlet ilişkileri inceleneceğinden bu konuyu burada bırakıyoruz.

1977 seçimlerinden önce, 1974'te, İsrail'de kurulan bir diğer dikkat çekici merkez sol hareket ise "Shinui", "Değişim"dir. Her ne kadar ilk zamanlar, bir parti değil de hareket olarak ortaya çıksa da 1976'da, "Değişim İçin Demokratik Hareket"*e katıldığında, İsrail siyasetinde tecrübe edecektir. Nihayetinde, 1977 seçimlerinden hemen sonra, 1979'da, bir parti olarak ortaya çıkacaktır. Shinui'yu kuranların, diğer sol partilerin ve siyaset kökenli liderlerin aksine; akademik ve bilim dünyasından gelmeleri onu, İsrail demokrasisinde farklı bir yerde konumlandıracaktır. Shinui'nin kurucusu, Amnon Rubinstein bir profesördür ve uzmanlığı, hukuk ve ekonomi alanındadır. Shinui, liberal bir ekonomiyi desteklemesinin yanında, tıpkı Ratz gibi laiklik vurgusu da yapmakta, Filistinlilerle diyalogdan yana olduğunu da belirtmektedir. Gerçekten de Shinui, sadece demokratik bir girişim olduğu 1974-79 evresinde, Yom Kippur Savaşı'nın sonuçlarıyla yüzleşmek zorunda kalan İşçi partisinden başbakan Golda Meir hükümetinin sancılı günlerinde, sola bir alternatif yaratmak niyetindedir. 1979'da, tek başına bir parti olarak girdiği ilk seçim olan 1981 seçimlerinde, Knesset'te iki koltuk kazanacaktır. Sırasıyla; 1984, 1988 seçimlerinde de varlık gösteren Shinui, 1992'den itibaren, Meretz'le birleştiğinden Yitzhak Rabin'in çok kapsamlı işçi solu hükümetinin içerisinde yer alacaktır.

Ratz ve Shinui'nin 1992'de Meretz⁷¹ (Enerji)'e katılımlarıyla İsrail solunun, 1977 seçimlerinden sonra, ülkeyi 15 yıl yöneten sağ ağırlıklı iktidarlar dönemi, 4 yıllığına son bulacaktır. 1992 seçimlerinde Yitzhak Rabin'in İşçi Partisi, Knesset'te 44 sandalye kazanırken; Ratz, Shinui ve Mapam'ın desteğiyle oluşan Meretz de

* 1976'da, asker ve siyasetçi Yigael Yadin tarafından kurulan ve sadece 2 yıl varlık gösteren -ki 1977 seçimleri öncesi İsrail'de bu tarz birçok hareket ve parti kurulmuştur- liberal ve siyonist politikaları öne alan merkez bir parti olup kısaltması "Dash"dır.

⁷¹ "Meretz-Parties", Çevrimiçi: <https://en.idi.org.il/israeli-elections-and-parties/parties/meretz/> , Son Erişim Tarihi: 01.06.2020.

Shulamit Aloni'nin önderliğinde 12 sandalye kazanacaktır. Aloni'nin Meretz'i, 1992'de söz konusu bu üç partinin birleşiminin de etkisiyle Knesset'te temsil edilecektir. Meretz, 1996 seçiminde 3 sandalye kaybederek 9 sandalye ile bu kez uzun yıllar, İsrail solunda hizmetleri bulunmuş, Ratz ve Meretz'te çalışmış Yossi Sarid'in liderliğinde Knesset'te yer alacaktır⁷².

Meretz dâhil, bu partiyi oluşturan tüm sol partilerin en önemli gündemi, İsrail'in 'Yahudi Devleti' olmasından ziyade; 'Demokratik Devlet' karakterine bürünmesi gerektiğine vurgu yapılmakta ve Filistinlilerle kalıcı barıştan yana olduklarını belirtmekteydiler. 1992 seçimlerinde iktidar olan Yitzhak Rabin'in de temel amaçları arasında olan bu argümanlar, Rabin'den sonra da yine başta Meretz olmak üzere, sol ve merkez partiler tarafından da parti programlarında belirtilecektir⁷³. Özellikle, 2000'li yıllardan sonra, Meretz, solu temsilen İşçi partisine alternatif olacaktır. 2009'da, sağcı Lukud'dan iktidara gelen Binyamin Netanyahu'nun günümüze dek süren 10 yılı aşkın iktidarı ile İsrail solu için daha da önem kazanan Meretz, diğer sol partilerin yanında, Netanyahu'nun anti demokratik girişim ve yolsuzluk iddialarına karşı bir direniş sergilemektedir; ancak 21. yüzyılda, İsrail solunun, eskisi kadar güçlü olduğunu söylemek de mümkün gözükmemektedir. İleriki başlıklarımızda, İsrail solunun bu üç önemli partisi; Ratz, Shinui ve Meretz'ten çokça söz edileceğinden, parti program ve politikalarını yine, sonrasına bırakıyoruz.

2.2.3.4. Sol Birleşme-İttifakı Olarak Hadash (Hadaş)

"Ha-Hazit Ha-Demokratit LeShalom Ve-LeShivion", "Demokratik Barış ve Eşitlik Cephesi", "Hadash", 1977'de, Komünist partisinin yukarıda adlarını belirttiğimiz önde gelenleri tarafından kurulduğunda, 1977 seçimleri bu partinin ilk demokratik deneyimi olacaktır. Hadash, o dönemin diğer yeni kurulan sol ya da

⁷² Mayıs 1996'da gerçekleştirilen seçim sonuçları ile -ki Rabin suikastinin ertesinde yapılacaktır- Meretz'in aldığı oy oranı ve milletvekili sayısı ile 14. Knesset hükümetini incelemek için, bkz; Çevrimiçi: https://knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res14.htm , Son Erişim Tarihi: 01.06.2020.

⁷³ Meretz'in kurulduğu yıl olan 1992'den itibaren, parti programının ana maddeleri ve parlamentoda temsil yönü ile hangi sol fraksiyon partilerin, Meretz'e destek verdiğini incelemek için, Knesset arşivi taranabilir. Ayrıntılı bilgiler için, Knesset bilişim ağı arşivi, bkz; Çevrimiçi: https://knesset.gov.il/faction/eng/FactionPage_eng.asp?PG=4 , Son Erişim Tarihi: 01.06.2020.

komünist partileri ve komünist-sol bloklarına* nazaran, başlangıç aşamasında iyi bir performans gösterecektir. Kaldı ki Hadash'ın kurucusu olarak, yukarıda bahsedilen ve devletin ilk yıllarında komünist Maki ve sonrasında yine komünist Rakah'ta yer alan Meir Vilner karşımıza çıkmaktadır. Bu da Vilner'in, gerçekten de İsrail komünist ve sol bloğunu bir arada tutma çabalarını kanıtlamaktadır.

Hadash, İsrail siyasi tarihinde, özellikle sağ cenah için bir "Devrim ve İkinci Cumhuriyet" olarak nitelenen 1977 seçimlerinde, "%1" seçim barajının uygulandığı Knesset'te, %4,6 oy oranına ulaşmış 5 milletvekili çıkarabilecektir. Bu, seçimlerden önce henüz oluşturulan bir parti için dikkat çeken bir performanstır. Elbette, bu atılım, Vilner'in liderliğinde, seçmenin de sol kanat siyasette farklı bir parti ve arayış içerisinde olmasından da kaynaklanmaktadır. Hadash, diğer tüm komünist sol partiler gibi, İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan 'tamamen' çekilmesini, Filistin Kurtuluş Örgütü'yle diyaloga girilip örgütün tanınmasını, İsrail yurttaşları Araplar için tam eşitliğe dayanan bir siyasetin üretilmesini ve son olarak, İsrail'in yanı başında yer alacak bir Filistin Devleti'nin kurulmasını öngörmektedir⁷⁴.

Kendini bir Yahudi-Arap partisi olarak tanımlayan Hadash; 9, 10, 13 ve 15. Knesset dönemlerinde kendi adıyla var olmanın yanında, 11, 12, 14, ve 16. Yasama yıllarında ise diğer sol ve komünist partiler ve parti temsilcilerinin adı altında yer alacaktır. İsraili akademisyen Prof. Nathan Yanai, sol ve komünist blok ve hatta, Arap listelerini oluşturan partilerin kimi zaman bir araya gelmelerinin, 1965-1977 evresinde daha ağırlıklı olarak görüldüğünü belirtip İsrail parti sistemi tarihinde, iki ayrımın söz konusu olduğunu açıklamaktadır: 1948-1965 ve 1965-1977 dönemleri. Yanai'ye göre, birinci dönemde; sol ve komünist partiler, Knesset'in en az %50'sini temsil ederken; 1965'ten sonra -soldaki parçalanmalar da hesaba katılırsa- merkez siyasetin ve hükümet oluşturma yeteneğinin sağa kaydığını belirtmektedir. Bunun sonucu olarak, İsrail solunun 'Alingment', 'Birleşme' yoluna daha çok başvurduğunu

* Kara Panterler, 1971'de, ağırlıklı olarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan gelen Yahudiler tarafından kurulmuştur. Kara Panterlerin içerisinde, ilk bölümde üzerinde durduğumuz 'Mizrahiler' yer aldığından, özellikle Kuzey Afrika kuşağından gelen siyahi Yahudilerin, Aşkenazi çoğunluğundaki İsrail toplumunda karşılaştıkları sosyal ve ayrımcı sorunlara karşı bu gurubun içerisinde yer aldılar. Kendilerini sol parti ve bloklarına her zaman yakın tuttular.

⁷⁴ 1970 ve 1980'ler boyunca, İsrail'de özellikle sol kanat siyasal partiler tarafından kurulan parti gruplarının, seçim tarihleri ve liderlerine dek ayrıntılı arşiv incelemesi için, İsrail Parlamentosu, Knesset bkz: "Parliamentary Groups, Hadash", Çevrimiçi: https://knesset.gov.il/faction/eng/FactionPage_eng.asp?PG=12 , Son Erişim Tarihi: 17.06.2020.

vurgulamaktadır⁷⁵. Son olarak, Hadash, 2015 seçimlerinden bugüne, diğer Arap ve sol partilerin bir kısmıyla “ortak liste” oluşturup Arap seçmenlerin oylarına hitap etmektedir ve Arap partilerin 2015’ten itibaren hemen hemen her seçimde ortak liste oluşturmaları, sağcı partiler nezdinde eleştirilere de neden olmaktadır. Öyle ki ülkenin başbakanı Binyamin Netanyahu, 2015 seçimlerine giden süreçte, Arap seçmenleri ve oluşturulan ortak listeyi kastederek, bu eleştirileri daha da ileriye taşıyıp şu ifadeleri kullanacaktır:

“Sağcı hükümet tehlikede! Arap seçmen sandığa akın ediyor. Solcu sivil toplum kuruluşları, onları otobüslerle oy vermeye götürüyor.”

Muhalefet ve kamuoyundan gelen baskı ve tepkiler sonunda, Netanyahu’nun tüm Arap yurttaşlarından bu sözleri üzerine özür dilemek zorunda kaldığını da ekleyelim⁷⁶. İşçi partisi ve diğer sol partilerin birleşiminde görüldüğü gibi, 1960’lardan sonra, seçim öncesi ortak bir liste oluşturmak ya da aynı fraksiyon partilerin tek çatı altında toplanması örnekleri, bugünkü İsrail siyasetini sağ ağırlıklı seçmen potansiyeline karşı, solda bir çıkış ve Knesset’te etki alanını güçlendirme yolu olarak görülmelidir.

⁷⁵ İsrail parti sistemi tarihinde, bu iki dönem (1948-1965 / 1965-1977) arasındaki farklılıkların ve sol-sağ birleşme ittifaklarının, karşılaştırmalı analizi ve ayrıntılı tahlili için, bkz: Nathan Yanai, **Party Leadership in Israel-Maintenance and Change**, Turtledove Publishing, Tel Aviv-Ramat Gan, 1. Basım, Ocak 1981. ss. 17-22.

⁷⁶ “*New Joint List MK Calls on Netanyahu to Apologize for ‘Arab Voters’ Warning*”, **Haaretz**, 22.03.2015, Çevrimiçi: <https://www.haaretz.com/.premium-mk-calls-on-pm-to-apologize-for-arab-warning-1.5340688>, Son Erişim Tarihi: 17.06.2020. ; Burada, şu notu eklemeliyiz ki Şulamit Aloni, Binyamin Netanyahu’nun buna benzer geçmişteki çıkışlarına tepki olarak Netanyahu’yu, Hitlerin sağ kolu olarak bilinen Propaganda Bakanı Joseph Goebbels’in ‘mükemmel öğrencisi’ olarak tanımlamaktadır. Lütfen, bkz: Yossi Klein Halevi, “*The Truth about Shulamit Aloni*”, **The Jerusalem Report**, C: 10., S. 26., 24 Nisan 2000., s. 24.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSRAİL'DE KURUCU SOL PARTİ İKTİDARLARI VE OSLO BARIŞ SÜRECİ ÖNCESİ SOL İKTİDAR DÖNEMİ (1949-1992)

3.1. Kurucu Sol İktidarlar (1949-1977)

İsrail sol iktidarlarının, İsrail siyasetini etkiledikleri dönemler incelendiğinde, elbette, devletin kurulduğu 1948 yılı temel alınacaktır; ancak bu çalışmanın gereği olarak, devlet kurulduktan kısa süre sonra gerçekleştirilen 1949 seçimlerinden başlamak üzere, Araplarla barışın varacağı nihai noktaya, 1994'e dek bu süreci kendi arasında şu şekilde başlıklara ayırırsak, değerlendirmelerimizin daha anlaşılır olacağı kanaatindeyiz. Buna göre; 1949-1954 arasını ilk evre alır isek; bu ilk evreden sonra İsrail'in kurucu sol kadrolarının İsrail siyasetinde geçirdikleri dönüşümleri de sistematik bir şekilde incelemiş olacağız:

- 1954-1964 Evresi: “Lavon Olayı”ndan Mapai'nin Çözülüşü Arası.
- 1964-1974 Evresi: Mapai'nin Çözülüşü ve İlk Rabin Hükümeti.
- 1974-1984 Evresi: İlk Rabin Hükümeti ve Dönüşümlü Sol (Peres) İktidarı.
- 1984-1994 Evresi: Dönüşümlü Peres İktidarından Ürdün'le Barış Arası.

İsrail solu için her biri önemli olan bu dört evreye geçmeden önce; devletin ve iktidar olan solun ilk yıllarını kapsayan 1949-1954 dönemini incelememiz yararlı olacaktır.

3.1.1. İsrail'in İlk Genel Seçimi ve Sol Partileri (1949)

İsrail Devleti 14 Mayıs 1949'da ilân edildiğinde, 24 saat içerisinde Arap komşularıyla savaşa tutuştuğundan, genel seçimler aynı yıl içerisinde değil de 1948-

1949 savaşından sekiz ay sonra yapılacaktır¹. İsrail'in bu ilk genel seçimlerine "Kurucu Meclis Seçimleri" denmektedir². Ocak 1949 Genel Seçimleri ile ilk Knesset belirlenmekte ve devam eden çatışma ortamında Knesset'te, aralarında başat kurucu sol partiler olan Mapai, Mapam ve Maki'nin dışında, sağ kanatta Herut, Genel Siyonistler ve Birleşik Din Cephesi olmak üzere, sağ cenah partileri de bulunmaktaydı³. Ben Gurion'un Mapai'sinin oluşturduğu ilk hükümette, Gurion Başbakan, Moshe Sharett Dışişleri Bakanı ve Golda Meir ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olarak belirlenecektir⁴. Burada dikkat çeken nokta, Ben Gurion'un, başbakanlık görevinin yanında, Savunma Bakanlığı görevini de üstlenmesidir. Bu durum, devletin ilânından hemen sonra Arap ülkeleriyle savaşa giren İsrail'in, ilk Knesset'i oluşturduğu gün, 1948-1949 Savaşı'nın son bulduğu gün olması ve savaş hali psikolojinin devam ettiğini göstermektedir; ancak diğer yandan, Ben Gurion, Ordu-Siyaset ikilisini, birbirlerinden ayırmak ve siyasetin tamamen sivilleşmesi için de çaba sarf edecektir.

3.1.1.1. İlk Sol Kurucu Hükümetlerin Siyasal Aktörleri Olarak Gurion ve Sharett

İsrail'in bağımsızlık bildirgesini okuyan ve devletin kurucusu olarak kabul edilen Ben Gurion, Yahudi sol hareketinin başından, İsrail Devleti'ni ilân ettiği güne dek, Yahudi halkının "ileride yaşamak için görmek istediği devletin, 'sosyalist Yahudi devletine' dönüşmüş bir anayurt" olarak umut ettiklerini belirtmekte ve kendisi de uzun yıllar bu hayali paylaşmaktaydı. Devletin karakteristik niteliği, zaten, Manda Yönetimi sırasında -Yishuv, Kibbutz, Kooperatif atılımlarının da desteğiyle- iyice sol ve sosyalist bir şekile büründüğü için, Gurion'un kendi hayali olan

¹ İsrail'in ilk Knesset seçimlerine giden süreci, bölgedeki gözlemcilerin analizlerine de yer vererek anlatan makale için, bkz: Kenneth Bilby, "Starting the Democratic Process, Israel Prepares for First Election", **New York Herald Tribune**, 21 Ağustos 1948., s. 2.

² Kurucu Meclis, ilk Knesset ve ilk Ben Gurion hükümeti için, bkz: Don Peretz, **The Government and Politics of Israel**, Westview Press, 2. Basım, Colorado, 1982., ss. 142-144. ve ss. 156-160. ; Ayrıca, bkz: Çevrimiçi: "The Constituent Assembly-H'assefa Hamechonenet", https://knesset.gov.il/lexicon/eng/asefa_eng.htm , Son Erişim Tarihi: 19.06.2020.

³ İlk genel seçim sonuçlarının analizi için, bkz: "Constituent Assembly-Which Later Turned into the First Knesset", Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res1.htm , Son Erişim Tarihi: 19.06.2020.

⁴ İlk Knesset hükümeti için, bkz: Çevrimiçi: <https://main.knesset.gov.il/en/mk/government/Pages/governments.aspx?govid=1&govId=1> , Son Erişim Tarihi: 19.06.2020.

sosyalist-siyonist yapılı bir devletin varlığı, İsrail siyasetinin ilk yıllarında uygulanmaktaydı⁵. Ben Gurion, İsrail Devleti'ni bu amaçlarla geliştirirken diğer taraftan devletin kurumlarını da inşa etme çabası içerisinde olacaktır. İsrail'de, ilk hükümeti kuran İsrail'in bu ilk başbakanın ve onun dışişleri bakanı olan Moshe Sharett ile -ki uzun yıllara dayanan bir dostlukları bulunmaktadır⁶- ülke siyasetine 1960'lara dek damgalarını vuracaklardır.

İsrail'in sol ağırlıklı 1949 yılı ilk Knesset hükümetinde, İsrail Komünist partisi Maki de dört milletvekiliyle yer almaktadır. Öyle ki Maki, devletin ilk yıllarından itibaren, Arapların da Yahudilerle eşit haklara sahip oldukları tek parti görünümündedir⁷. Gurion ve Sharett'in birlikte oluşturdukları ilk Knesset'in en önemli sorunları arasında; diasporadan gelen Yahudilerin yerleştirilmesi, Arap tehdidinin devamlılığı, Ordu-Siyaset ikilisinin iç içe geçmişliğidir. Bu ilk sorun, sağcı hükümetlere bakanlıklar verilerek aşılmakta; ikincisi, 1979'a dek şiddetli bir şekilde sürecek, sonuncusunun üstesinden gelebilmek için ise özellikle, devletin ilk 20 yılında sancılı bir süreç yaşanacaktır. Ordu'yu siyasetten ayırmak, Ortadoğu yönetimleri ve halkları için her zaman sorun teşkil etmektedir*. İsrail kurulmadan

⁵ Ben Gurion'un, özellikle, Yahudi halkının sosyalist bir yönetimin hayalini kurdukları ve böyle bir vatanda yaşamak istediklerine dair görüşlerini ve diğer Gurion demeçleri için, bkz: Arthur Hertzberg, **The Zionist Idea-A Historical Analysis and Reader**, The Jewish Publication Society, Philadelphia, 1997., s. 619.

⁶ Moshe Sharett (Moşe Şaret), tıpkı David Ben Gurion ve Yitzhak Ben Zvi gibi, İsrail Devleti'nin öncüleri olmakla birlikte, ayrıca, Osmanlı vatandaşlarıydılar. Gurion ve Zvi gibi, Sharett de İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde eğitim görmüştür. "İsrail'in ilk dışişleri bakanı" ve sonrasında ikinci başbakanı olan Sharett, I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Ordusu'nda görev dahi üstlenmiştir. Gurion, Sharett ve Zvi'nin İstanbul'daki günleri, eğitimleri ve Osmanlı Ordusu'ndaki görevleri ile ilgili, ayrıntılı bilgi ve söz konusu dönemi, fotoğraflarla ele alan albüm-kitap için, bkz: Alon Liel&Can Yirik, **Turkish-Israeli Relations (1949-2010)**, Global Political Trends Center(GPOT), İstanbul Kültür Üniversitesi yay., 2010., ss. 19-23. ; Osmanlı ve Türkiye Tarihi uzmanı Stanford Shaw; Gurion, Zvi ve Sharett'in İstanbul'da buldukları süre içinde, Siyonist mesajları iletmek için de çalıştıklarını belirtmektedir. Lütfen, bkz: Stanford J. Shaw, (Çev: Meriç Sobutay), **Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, Kapı yay., 1. Basım, İstanbul, Eylül 2008., ss. 357-358.

⁷ Ian Black, **Komşular ve Düşmanlar-Filistin ve İsrail'deki Araplar ve Yahudiler (1917-2017)**, (Çev: İrem Sağlamer), Pegasus yay., 1. Basım, İstanbul, Aralık 2018., s. 131.

* Ortadoğu'da bunu başaran ender iki ülke Türkiye ve İsrail'dir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sadece bir yıl sonra, 30 Ekim 1924'te Mustafa Kemal Atatürk, orduyu siyasetten ayıran kanunu çıkarmıştır; ancak 1960'tan sonra ordunun siyasete müdahalesi çeşitli ve çok yönlü nedenlerle engellenememiştir. Ben Gurion ise tıpkı Atatürk gibi, devletin ilk yıllarında yeni bir ordu oluşturmuş ve dağınık birlikleri, "İsrail Savunma Kuvvetleri" (İSK) adı altında birleştirmiştir. Ben Gurion, devletin, militer düşünceden ayrılması ve demokratik bir görünüme bürünmesi için bunu elzem görmekteydi. Öyle ki Gurion'un bu çabaları ve asker-sivil ilişkilerinin temellerini sağlam atması ile

önce, Arap Filistin’inde faaliyet gösteren gerilla güçleri Haganah ve Irgun gibi yeraltı örgütlerinin, İsrail Devleti’nin kurulmasından sonra hangi biçimi alacağı belirsizdi; ancak Gurion, Ortadoğu’da eşine az rastlanır bir kararla Ordu’yu siyasetten ayırma kararını hayata geçirecektir. Gurion, Haganah gizli ordu birimleri ile tüm gerilla kuvvetlerini bir araya getirerek “İsrail Savunma Kuvvetleri”ni oluşturacak ve ileride, İsrail’e başbakan olacak Menehem Begin’in önderliğindeki Irgun’u da tasviye edecektir. Bu tasviye ediş sürecinin en temel nedenlerinden biri de askerinin görev alanının belirlenmesi ve ana görevinin, cephede mücadelesini sürdürmesi amacını gütmesidir. Ülkedeki milis güçler tek çatı altında toplandıktan sonra, İsrail İstihbaratı (Mossad) yaratılmalı ve bunun dışında iç güvenliği sağlayacak (ŞABAK/ŞİN-BET, İç İstihbarat Örgütü gibi) birimler oluşturulmalıydı ki Gurion, bunu tek başına gerçekleştirecektir⁸. Esasında, Gurion’un tüm çabaları, İsrail’in diğer Ortadoğu ülkeleri gibi, ‘Pretoryan bir devlet’ görünümünde olmasını istememesinden kaynaklanmaktaydı⁹ ki devletin ilk yıllarında tüm enerjini buna harcayacaktır. Gurion ve Sharett’in, devletin ilk yıllarında örnek bir eşgüdüm sergileyerek asker-sivil ilişkileri başta olmak üzere, devletin kurumsallaşması ve demokratik olgunluğuna erişmesi konusunda hemfikir oldukları görülmektedir; ancak İsrail’in bu ilk hükümetinde sergilenen Gurion-Sharett işbirliğinin, 1954’ten sonra, “Lavon Olayı”ndan ötürü, zarar gören İsrail sol kurucularının çabalarının, bu yıpranma evresinde gölgelendiklerini de söylemeliyiz.

3.1.1.2. Solun İlk Krizi: Lavon Olayı ve Siyasete Yansımaları

İsrail Devleti’nin laikleşme sürecinde, anayasa oluşturma girişimlerinde yaşanan ihtilaflar ve fikir ayrılıklarından İsrail’in Yargı sistemi incelenirken

sol siyasal ve sivil örgütlenmenin, askerinin görev ve yetkilerinin sınırını keskin bir şekilde belirlemesinden ötürü İsrail, kurulduğundan bugüne, herhangi bir askeri darbe yaşamamıştır.

⁸ Ben Gurion’un, devletin ilk yıllarında Ordu’yu siyasetten ayırma girişim ve politikalarını ayrıntılamak için, bkz: Richard Deacon, **İsrail Gizli Servisi**, (Çev: Yaşar Onay), Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993., ss. 54-58. ; Ayrıca, bkz: Amos Perlmutter, **İsrail’de Ordu ve Politika**, (Çev: Tacettin Güneş), 1. Basım, İstanbul, Ağustos 1991. ; Son olarak, İsrail’in Ordu ve İstihbarat geçmişi için bir ön okuma örneği, bkz: Çağla Gül Yesevi, **İsrail Ordusu ve İstihbarat Örgütleri-Mossad, Şabak, Aman**, Kripto Kitap, 2. Basım, Ankara, Mayıs 2018.

⁹ Pretoryan Devlet: Bir ülkenin Ordu’sunun/Silahlı Kuvvetlerinin, ülke siyasetini belirleme ve karar alma sürecinde, tek yetkili ya da baskın güç olduğu devlet türüdür. İsrail’in pretoryan bir devlet olmadığına dair görüş için, bkz: Perlmutter, *a.g.e.*, ss. 142.143.

bahsedilmektedir. İsrail'in laikleşmesi¹⁰, demokratikleşme sürecinden bağımsız düşünülmemeyeceği için ve devletin belirli bir anayasaya sahip olamamasının nedenleri arasında, dini otorilerin de anayasal süreçte söz hakkına sahip olmak istemeleri ve dini metinlerin anayasal taslak içinde yer alma gibi tartışmalar, demokratikleşme ve laikleşme çabalarının odağı haline gelmeleridir. Ben Gurion, devleti inşaa ederken iki noktaya özellikle dikkat etmekteydi: “Devletin modern imajı ve demokratik vizyonu”. Gurion’un, Ordu-Siyaset ilişkisini birbirlerinden ayırt etmek için ne gibi faaliyetlerde bulunduğundan bahsedilmektedir; ancak zaman, Gurion’u haklı çıkarır nitelikte bir olayın yaşanmasına neden olacaktır.

Gurion, devletin ilk yıllarında, Araplarla gerçekleşen savaşlar gereği ve otoriteyi, tek elde toplama adına başbakan sıfatının yanına, savunma bakanı olarak da görev üstlenmekteydi. Hem başbakanlık hem de savunma bakanlığı tek kişinin kontrolündeydi. 1950’lerin ortalarından itibaren, bu durum değişmeye ve savunma bakanlığına farklı isim atanmaya başlanacaktır ki Gurion, zaten, askeri kimlik ve görevlerin sivil siyasetle mümkün merteye mesafeli olmasını istemekteydi. Öyle ki 1951-1952 arasında, iktidardaki Mapai’nin 3. hükümetini, dinci partilerin, “dindar kızların ulusal hizmete alınması” konusundaki ısrarları ve Gurion’un kamu yönetimi ve hizmetinde bir türlü dinci partilerle uyum sağlayamamasından ötürü, hükümet feshedilmekte ve 4. Mapai hükümeti kurulurken, koalisyon ittifakından sağ cenahtaki partiler olmakla birlikte dinci partiler, hükümetten uzak tutulmaktaydı¹¹. Poel Mizrahi, Agudat Yisrael gibi dinci ve aşırı sağcı partilerin 4. hükümetten uzak tutulmasına rağmen; Gurion’un hem laiklik, hem de sivil-asker ilişkilerinin düzenlenmesi konularındaki girişimlerinden ötürü, ‘devlete yıllardır hizmet ettiğini ve bir yorgunluk içerisinde olduğunu’ belirtip 1953’te istifa etmesiyle hükümet

¹⁰ Ortadoğu Devletlerinin laikleşmesi, üç büyük kutsal dinde laikliğin mümkün olup olamayacağı ve Yahudilerin, laikliğe dair tarihi görüşleri ve gelişmeleri için, alanında nitelikli bir eser olarak kabul edilen kaynak, bkz: Christian Joppke, (Çev: İbrahim Kaya), **Laik Devlet Kuşatma Altında-Avrupa ve Amerika’da Hristiyanlık, İslam ve Siyaset**, Say yay., 1. Basım, İstanbul, 2018. ; Ayrıca aynı konuya eleştirel bir bakış açısı için, bkz: Jean Baubérot, (Çev: Ertuğrul Cenk Gürçan), **Dünyada Laiklik**, Dergâh yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2008.

¹¹ Daha önce de vurgulandığı gibi, Gurion, İsrail siyasetini ve toplumunu askersizleştirmek ve modern bir görünüme bürümek için yoğun çaba sarf etmekteydi. 1950’lerden sonraki hükümetlerde yaşanan krizlerin çoğu, bu iki eksen etrafında gelişecektir. Gurion’un dağıttığı 3. Knesset hükümeti hakkında daha ayrıntılı bilgiler için, Knesset bilişim ağı arşivi, bkz: Çevrimiçi: <https://knesset.gov.il/review/ReviewPage2.aspx?kns=2&lng=3> ,Son Erişim Tarihi: 22.06.2020.

dağılmaktaydı¹². Gurion'un bu ilk istifasıyla -ki bu başlıkta konu edinilen Lavon Olayı hadisesinin sonuçları nedeniyle 1963'te ikinci kez istifa edecektir- hükümeti kurma görevi, dışişleri bakanı Moshe Sharett'e verilecektir. Sharett, 1954-1955 arası görev yapacak ve İsrail demokrasisi ve siyaseti için büyük bir skandal olan Lavon olayının getirdiği sonuçlarla Sharett de istifasını sunacaktır.

Başbakanlığa gelen Moshe Sharett, yıllarca Mapai'ye hizmet eden ve son olarak hükümetin Tarım Bakanlığı görevini de üstlenen Pinhas Lavon'u Savunma Bakanlığı'na getirmekteydi. Bu durum, bir bakıma, Gurion'un da istediği gelişmelerdendir. Başbakanlık ve Savunma Bakanlığı makamlarının ayrılması, siyasetin sivilleşmesi konusunda da ilerleme olarak görülebilir; ancak Lavon'un göreve gelir gelmez aldığı kararlar, bunun pek de mümkün olamayacağını göstermekteydi. 1952 Temmuz'unda, Mısır'da Kral Faruk rejiminin devrilmesinden sonra yaşanan sürecin, Cemal Abdül Nasır'ın iktidara gelişiyle sonlanınca ve Nasır'ın Akabe Körfezi ve Kızıl Deniz'i kullanmak isteyen İsrail gemilerine karşı engelleyici tavırları, savunma bakanı Lavon ve başbakan Sharett'i Mısır'a karşı tavır almaya zorlayacaktır; ancak bir de Nasır rejimine arka çıkan ABD ve İngiltere'nin Nasır'a karşı neredeyse sempati besleyecek noktaya gelmesi de İsrail'i rahatsız edecektir¹³. Bir de bunun üzerine İngiltere'nin, kanal bölgesinden çekileceğini söylemesi, Mısır'ın kara ve denizden İsrail'i kuşatacağı endişesi yaratmakta ve esasında, 1956 Kanal Harekâtı'na da giden sürecin önünü açan gelişmeler yaşanmaktaydı¹⁴.

Savunma Bakanı Lavon, ABD ve İngiltere'nin Nasır'a karşı bakışlarını değiştirmek ve İngiltere'nin kanal bölgesinden ayrılmasını önlemek için savunma bakanlığına bağlı "Birim 131" adındaki savaş zamanında eylemler için kullanılan bu özel kuvvetleri, Mısır sınırları içerisindeki Amerikan ve İngiliz hedeflerine yönelik

¹² David Ben Gurion'un 1953'teki 'ilk istifası'yla ilgili, bkz: "*Ben Gurion Reports His Reasons for Retiring from Cabinet*", **Jewish Telegraphic Agency Daily News Bulletin**, C: 20., S: 213., 05.11.1953.

¹³ Deacon, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁴ 1956 Suveyş Kanal Harekâtı öncesi ve sırasında yaşanan siyasi ve askeri gelişmeleri, etraflıca ele alan eser için, bkz: Wesley M. Bagby, **American's International Relations Since World War I**, Oxford University Press, 1999., ss. 207-211.

saldırıları için kullanmaya karar verecektir¹⁵. Savunma Bakanı Lavon'un bu kararı ve sonrasında gelişen olaylar dizimi, sadece asker-siyaset ilişkilerinde değil; aynı zamanda iktidardaki sol kadroların ve elbette Mapai'nin, kamuoyu önünde inandırıcılığının sorgulanması ve devletin istihbarat örgütleriyle savunma bakanlığının arasındaki 'iletişimsizliği' de kanıtlaması açısından önemlidir.

1954 Temmuz'unda, "Birim 131" tarafından, Kahire ve İskenderiye'de gerçekleştirilen eylemlerde Amerikan ve İngiliz hedeflerine karşı saldırıda bulunulacaktır. Aynı yıl, bu eylemlerin, İsrail gizli servisi tarafından yapıldığı çeşitli soruşturmalar ve eylemcilerin bazılarının yakalanmasıyla anlaşılacak ve 11 gizli servis ajanı tutuklanıp ikisi, Ocak 1955'te idam edilip biri de intihar edecektir. Gerçekten de bu durum, hem iktidardaki Sharett hükümeti hem de İsrail istihbaratı için büyük bir krizdir. Aylarca süren soruşturma ve koğuşturma neticesinde, tüm deliller ve Birim 131'in yüzüne gözüne bulaştırdığı eylemlerin sonucunda yaşananlar, savunma bakanı Lavon'u işaret etmekteydi. Ben Gurion'un, devletin demokratik değerlerle kurumsallaşması için yıllardır sarf ettikleri çabaların, "Lavon Olayı" ile zarar görmesi ve bu olayın, asker-siyaset arasındaki hashas dengeyi sarsmasıdır ki Lavon'un -savunma bakanı da olsa- ordu üzerinde bu kadar etkin olma girişimleri, sadece siyaset alanı değil; askere de zarar vermektedir¹⁶. İsrail siyasetini -elbette Mapai'yi- , istihbaratı ve ordusunu sarsan ve Lavon'un kişisel hırslarıyla hareket ettiği bu olayın üzerinden çok geçmeden Lavon, Şubat 1955'te bakanlıktan istifa edecektir*. Aynı yıl içerisinde, ülke tarihinin üçüncü genel seçimlerine gidilecektir; ancak söz konusu seçimlerde Mapai'nin güven tazelenmesi, Lavon hadisesinin unutulacağı ya da kamuoyundan uzun süre saklanacağı anlamına gelmemektedir. Zira; Mapai, söz konusu seçimlerde hem oy oranı hem de milletvekili sayısını düşürecek ve İsrail'in kurucu sol kadrolarının siyasi samimiyeti ve daha da önemlisi İsrail'in 'şeffaf ve olgun bir demokrasi'ye erişip erişmediği,

¹⁵ Ian Black&Benny Morris, (Çev: Enver Günsel), **İsrail'in Gizli Savaşları-İsrail İstihbaratının Tarihi**, Pegasus yay., 2. Basım, İstanbul, Temmuz 2019., s. 103. ; Söz konusu bu eser, İsrail istihbaratının, sadece "Birim 131" değil; diğer tüm istihbarat faaliyetleri, tedhişçi eylemleri, karşı istihbarat örneklerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmektedir.

¹⁶ Deacaon, *a.g.e.*, s. 73.

* Dikkat edilirse, Savunma Bakanı Lavon'un istifası, iki istihbarat mensubunun Mısır'da idam edilmesinden hemen 1 ay sonra gerçekleşecektir. Bu da Lavon krizinde, gelinebilecek en son noktayı göstermektedir.

tartışma konusu haline gelecektir¹⁷. 1955 seçimlerinden sonra, hükümeti kurma görevi, birkaç yıl önce istifa edip dinlenmeye çekilen Ben Gurion'a verilecek ve yine Gurion önderliğinde, İsrail'in yedinci sol hükümeti kurulacaktır.

1967'deki 6 Gün Savaşlarına giden süreçte, İsrail demokrasisi ve kurucu sol iktidarın yıpranma sürecini, savunma bakanı Lavon'un istifası ve 1955 seçimlerinin gerçekleştirilmesi dahi durduramamaktaydı. Gurion'un tekrar Mapai çatısı altında iktidarı ele alması, sola, kısa süreliğine bir toparlanma sağlamakta*; ancak 1960'ların ortasından itibaren Lavon krizi, "1955 Felaketi"nin yankıları, İsrail siyasetinde etkisini, Yargı kanadında devam ettirecektir. Başbakan Gurion'un, Lavon'un yargılanması ve 1955'teki olayı örtbas etmeye çalışan Knesset kararına direnip bu felaketin sorumluluğunu almak istememesiyle istifa edip seçimlere gidilecektir. Görüldüğü üzere, Lavon olayı, İsrail solunu, 1965 seçimlerine dek meşgul etmekte ve devletin ilk yıllarında bir savunma bakanının, fevri davranarak ordu-istihbarat-siyaset ilişkilerini kontrol edememesi ya da yönetememesi, kurucu solun, kamuoyu önünde güvenirliliğinin yanısıra, Gurion'un Mapai'sine de zarar vermektedir ki Gurion'un kendi partisinden istifa edip "Rafi"yi kurmasını, bu açıdan da değerlendirmek gerekir.

Lavon olayının, kurucu sol iktidarın dış politikasına da darbe indirdiğini söylemek abartılı bir tespit olmayacaktır 1948-1949 savaşında topraklarını, BM'nin kendisine öngördüğü taksim planından daha fazlasını alarak artıran İsrail, Mısır'ın da isteğiyle bu ülkeyle yakınlaşmaya başlamakta ve 'gizli barış görüşmeleri' yürütülmekteydi; ancak Lavon olayında Kahire ve İskenderiye'de, İsraili ajanların patlattığı bombalar, olası İsrail-Mısır barış sürecine de zarar vermektedir¹⁸. Konuyla ilgili son tespitlerimizi bir soruyla noktalamak gerekirse: "*Lavon olayı patlak*

¹⁷ 3. Knesset seçim sonuçlarına göre; Mapai, oyların %32.2'sini alıp 40 sandalye kazanmışken; bu oran bir önceki seçimde, 1951'de, %37.3, milletvekili sayısı ise 44'tür. 1955 seçim sonuçları ile ilgili Knesset'in bilişim ağı arşivi için, bkz: Çevrimiçi: https://knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res2.htm , Son Erişim Tarihi: 23.06.2020.

* Gurion, Lavon krizinin hemen ertesinde, başbakanlık koltuğuna tekrar oturduktan sonra, 1959 seçimlerinde sol, toparlanmaktaydı; ancak 1961 seçimlerinde Lavon krizinin yankıları devam edip de 1965 seçimleri öncesi, Gurion'un Mapai'den istifası, krizin daha da büyümesine neden olacaktır.

¹⁸ Black&Morris, *a.g.e.*, 109. ; Söz konusu bu eserde, konuyla ilgili en dikkat çeken analiz, Nasır'ın 'Yeni Mısır'ı ile İsrail'in her geçen gün -gizli de olsa- yakınlaşmaya çalıştıkları ve Nasır'a, İsrail-Arap barış çabalarında 'en umut verici aday' olarak bakıldığı yönündedir.

vermese idi, İsrail-Mısır barışı 1970'lerin sonu değil de 1960'ların başında -aşağı yukarı 20 yıl önce- yaşanır mıydı?" Elbette, tarihe varsayımlar üzerinden bakamayız; ancak Lavon olayından önce, İsrail-Mısır yakınlaşması ve sonrasında yaşanan gelişmeler, İsrail'in kurucu sol partisinin Mısır'la yapılacak olası herhangi bir barışa olumlu yaklaşımı da ister istemez bu soruyu sormamıza olanak sağlamaktadır.

3.1.2. 1967 ve 1973 Savaşları ve Kurucu İktidar Politikaları

Lavon krizi ve 1955 seçimlerinden sonra Ben Gurion, o zamana dek hem başbakanlık hem de dışişleri bakanlığını aynı anda yürüten Sharet'in, Haziran 1956'da, dışişleri bakanlığından istifa etmesini isteyecektir. Diğer taraftan Gurion, başbakanlık ve savunma bakanlığını yeniden tek elde toplayacak ve Lavon krizine bulaşan ya da bir şekilde adı, bu işin içinde geçen isimleri de tasviye edecektir¹⁹. Devletin ilk yıllarında, ordu-siyaset ilişkilerine dikkat edip orduyu siyasetten tecrit etmeye çalışan Gurion, Lavon olayının sonucu olarak Savunma Bakanlığını, yürütmenin merkezine yeniden çekecek; ancak tüm bu çabalar, Lavon'un başını çektiği gizli servis felaketini örtemeyecek ve Lavon'u aklamaya yönelik Knesset kararına direnen başbakan Gurion ve sonrasında Mossad başkanı Isser Harel istifalarını vereceklerdir²⁰. Yine, çok geçmeden Gurion'un, yıllardır emek verdiği devletin kurucu partisi Mapai'den bu olay nedeniyle istifa etmesi de olayın dikkat çeken diğer sonuçlarındandır.

Nihayetinde, 15 yılı aşkın iktidarda kalan Mapai'nin, siyasetin doğası gereği yıpranıp parti içinde bölünmeler yaşanması, bu siyasi kriz ve ihtilaflara ek olarak 1965'ten sonra ekonominin iyi yönetilemeyip 1966 yılının ünlü 'işsizliği protesto mitingleri' de kurucu sol kadroların, 6 Gün Savaşına giderken mücadele etmeleri gereken konuları arasında yer almaktadır²¹. Gurion'un istifasıyla 6 yıl boyunca

¹⁹ Deacon, *a.g.e.*, 81-82.

²⁰ 1961-1965 arasındaki Knesset'i oluşturan Mapai hükümetleri ve Ben Gurion'un istifası sonrası oluşan hükümetler için, Knesset bilişim ağı arşivi: Çevrimiçi: <https://knesset.gov.il/review/ReviewPage.aspx?lng=3&kns=5> , Son Erişim Tarihi: 24.06.2020.

²¹ İsrail ekonomisinin 1960'lardan itibaren resesyona girmesi, işsizlik, iş verme gücü gibi istatistikî bilgilerinde yer aldığı kaynak için, bkz: Abraham Daniel, **Labor Enterprises in Israel: The Institutional Economy**, Jerusalem Academic Press, Jerusalem, 1976., ss. 155-161. ; Konuyla ilgili ayrıca, bkz: Nadav Halavi, "A Brief Economic History of Modern Israel", Çevrimiçi:

Mapai hükümetlerinde Levi Eshkol (Eşkol) ve Yigal Allon başbakanlıkta bulunacaktır. 6 Gün savaşının başbakanı Eşkol, 1965'te, yukarıdaki başlıklarda bahsedilen, İşçi Alignment (şeyim işbirliği)'ni oluşturduktan sonra vefat edecek ve yerine, 1969 seçimlerine dek Allon refakat edecektir. 1967 Savaşı'nda savunma bakanlığı Moshe Dayan tarafından yönetilecek ve Lavon krizinden sonra başbakanlık-savunma bakanlığını tek elde toplanması kuralından 6 Gün Savaşı sayesinde vazgeçilecektir. Elbette, bunda Dayan'ın asker kişiliği ve savaş yönetme yeteneğinin de olduğunu belirtmek gerekir²². Bu süreçte en dikkat çeken görevlendirmelerden biri de Sharett'in yerine, dışişleri bakanı olarak Golda Meir'in, Gurion tarafından atanmasıdır ki 1967 savaşından sonra başbakanlık koltuğuna oturacak isim de Meir olacak ve 1974'teki Rabin hükümetine dek bu görevde bulunacaktır. Meir'in önce dışişleri bakanı, sonrasında başbakan olarak görevlendirilmesi, Gurion'un, siyasetten ayrılmadan önce, İsrail solu ve siyaseti için en isabetli kararı olarak görülebilir.

1967'nin 6 gün Savaşı, gerçekten de sadece, İsrail askeri ve siyasi tarihinde değil; Ortadoğu'nun bugünkü çoğu sorunlarının referans alınacağı temel noktası olarak karşımıza çıkmaktadır*. Savaşın sonunda, topraklarının bir kısmını yitiren özellikle Mısır ve Ürdün, İsrail'e karşı "Yıpratma Savaşı", "The War of Attrition", başlatmaktaydılar²³. 1950'lerin ortalarından itibaren sarsılan İsrail solu, 1967

<https://eh.net/encyclopedia/a-brief-economic-history-of-modern-israel/> , Son Erişim Tarihi: 24.06.2020.

²² Moshe Dayan'ın, İsrail'in hem siyasi hem de askeri hayatındaki rolü ve bir o kadar da tartışmalı kişiliğini analiz eden eser için, bkz: Mordechai Bar-On, **Moshe Dayan: Israel's Controversial Hero**, Yale University Press, 1. Basım, Temmuz 2012.

* Örneğin; Ortadoğu'nun bugünkü sekteryan yapısı, 'Müslüman Kardeşler' siyasi akımının Mısır'da güç kazanması, Golan ve Kudüs sorunun ortaya çıkışı, Lübnan'da, terör unsurlarının -diğer ülkeleri tehdit edecek boyutta olması, ASALA gibi- yerleşimi, kleptokrat yönetimlerin güçlenmesi ve demokrasinin bir türlü kurumsallaşamaması ve Arap ülkeleri arasındaki birliğin sağlanamaması gibi.

²³ 29 Ağustos 1967'de, Sudan'ın başkenti Hartum'da toplanan Arap Birliği ülkeleri, ortak karar ve açıklamalarında, İsrail'e karşı "Üç Hayır", "Three Nos", "Barış-Tanıma-Müzakere Yok" siyaseti gütmeye başladılar ve bu ağırlıklı olarak Mısır-İsrail arasında, Sina Yarımadası'nda gerçekleşmekteydi. Sonuç olarak, 1973 Yom Kippur Savaşı'nın bitimine dek süren Arap ülkelerinin bu tutumuna, "Yıpratma Savaşı" denilmektedir. Yıpratma Savaşı hakkındaki okumalar için, lütfen, bkz: Nigel J. Ashton (Ed.), **The Cold War in the Middle East-Regional Conflict and the Superpowers (1967-1973)**, Routledge, Londra, 1. Basım, 2007., ss. 4-8. ; 1973 Savaşı'nın bölgeye etkisi ile ilgili arşiv kaynağı için, bkz: "*The Middle East and the International System-I. The Impact of the 1973 War*", **The International Institute For Strategic Studies**, 1. Basım, Londra, N: 114., Bahar-1975. ; "*The Middle East and the International System-II. Security and the Energy Crisis*", **The International Institute For Strategic Studies**, 1. Basım, Londra, N: 115., Bahar-1975. ; Ayrıca,

Savaşın getirdiği tehdit ortamında yek vücud halinde sol ve hatta sağın da desteğini alarak işbirliğine gidecek ve orduya büyük destekle on yıl sonra başlayacak Arap-İsrail barış görüşmeleri için, İsrail'in elinde yer alacak büyük kozlardan Sina Yarımadası ele geçirilecektir²⁴. Gerçekten de Sina Yarımadası'nın tutulması, İsrail için sadece askeri değil; aynı zamanda, ileriye dönük 1977 barış sürecinde, diplomatik bir üstünlük de sağlayacaktır; ancak dönemin dışişleri bakanı -ki İsrail dışişleri bakanlığı tarihinin en önemli isimlerinden biridir- Abba Eban, 1967-1973 savaşı arasındaki dönemin, tam olarak iyi değerlendirilmediği görüşünü belirtmektedir. Eban'a göre, 1973 Savaşına giden süreç, Arap-İsrail Çatışmasının telafi edilmesi için bir şanstır; ancak Filistin sorununda taraflar, artık, sadece Mısır ya da Ürdün değil; FKÖ ile El Fetih gibi aktörlerin de ortaya çıkması, bu şansa ve soruna ilişkin yeni bir kırılma noktası oluşturmaktadır²⁵.

1960'lara Lavon olayının gölgesinde siyasi ve askeri krizlerle giren kurucu sol iktidarı, kendi içerisindeki iktidar mücadelesinden çok; sola liderlik edecek ve ekonomik bunalımı da yönetecek lider arayışında, Ben Gurion'dan sonra, Levi Eşkol ve Yigal Allon önderliğinde, 1969'un 7. Knesset seçimlerini, Golda Meir'in yeni sol hükümetiyle tamamlayacaktır. Mapai için, özellikle, 1954-1967 arası, İsrail siyaseti ve toplumunun yoğun iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar, 6 Gün Savaşı ile kamuoyunun dikkatinden geçici olarak dağılacaktır.

bkz: Avi Kober, **Israel's Wars of Attrition-Attrition Challenges to Democratic States**, Routledge, Londra, 1. Basım, 2009. ; Son olarak, bkz: Yehoshafat Harkabi, **Arab Strategies and Israel's Response**, Free Press, New York, 1977.

²⁴ 1967 Altı Gün Savaşı'nda İsrail'in, hızlı bir şekilde, Mısır'a üstünlük kurması ve Sina Yarımadası'nı ele geçirmesi, Harp Tarihi açısından da dikkat çekicidir. Öyle ki Mısır, o dönemde, Sovyet Rusya'dan aldığı hava gücü desteğine ve Ortadoğu'nun en güçlü Ordularından birine sahip olmasına rağmen; İsrail Hava Kuvvetlerinin beklenmedik baskınına uğrayacaktır ki savaşın gidişatı, en başından Mısır'ın aleyhine işleyecektir. 1967-1973 arası, başta Mısır olmak üzere, Arap Ülkeleri ve İsrail'in askeri güçlerinin, özellikle hava güçlerinin istatistiki veri ve analizlerinin karşılaştırmalı örnekleri için, bkz: Dale R. Tahtinen, **The Arab-Israeli Military Balance Today**, American Enterprise Institute for Public Policy Research, N: 9., Washington, 1973., ss. 5-7. ile ss. 12-14 ve ss. 19-20.

²⁵ Abba Eban, **The New Diplomacy-International Affairs in the Modern Age**, Weidenfeld&Nicolson, 1. Basım, Londra, 1983., s. 224. ; Gerçekten de Abba Eban, İsrail dışişleri bakanları arasında, döneminin en iyilerindedir. Arapça ve İngilizceye tam hâkimiyeti, BM nezdindeki görevleri, diplomat kişiliği, 1966-1974 arasındaki dışişleri bakanlığı görevini, her iki savaşta da yürütmesi, İsrail'in uluslararası ilişkilerini sadece dışişleri bakanlığı görevi sırasında değil; Mapai-İşçi Partisi içerisindeyken dahi sürdürmesi, devlet kurulduğundan emekli olana dek sol kurucu partiler etrafında faaliyette bulunması en göze çarpan detaylardır. Dipnotta belirttiğimiz Eban'a ait bu eser, Eban'ın uzun yıllar üzerinde çalıştığı ve Haziran 1983'te Kudüs'te tamamladığı önemli ve bu konuda referans edilecek özgün kaynaklardandır.

3.1.2.2. 1973 Yom Kippur Savaşı ve Meir Hükümetinin İstifası

1969 seçimlerinde, İşçi Partisi'nden İsrail soluna yeni bir dinamizm katan isim, Bayan Golda Meir'dir. Yom Kippur Savaşı'nın da başbakanı olan Meir, Ortadoğu'da; daha geniş kapsamda, Batı'da da bu göreve gelen ilk kadındır ve kendisine "Iron Lady", "Demir Kadın", lâkabı, hükümetleri sırasında, iç ve dış gelişmelere karşı kabinede aldığı cesaret isteyen kararlara istinaden ithaf edilmektedir²⁶. Diğer taraftan, dikkat çekici bir şekilde; Golda Meir, 1967 Savaşı'nın sonucunda iktidara gelecek; ancak yine, bir savaşın sonucunda, 1973 Yom Kippur Savaşı sonrası iktidardan düşecektir. Meir'in seçildiği ve hükümetini kurduğu 1969-1973 arası iktidar döneminden çok; Aralık 1973 seçimlerinden sonra* kurduğu hükümet tartışmalı ve kısa süreli olacaktır. Yom Kippur Savaşı sırasında ordu içerisindeki iletişim bozukluğu ve 1967 Savaşının getirdiği rahatlık psikolojisinden ötürü, savaşta ülke savunması için yetersiz kaldığı görülen Meir hükümetinin, 1973 seçimleri sonrası kurduğu koalisyon iktidarı sadece, bir ay görevde kalacaktır. Meir'in bu son hükümetinin bu kadar kısa süreli olmasının nedeni ise Yom Kippur Savaşı'ndaki eksiklik ve hataları açıkça ortaya koyan "Agranat Komisyonu'nun hazırladığı rapordur²⁷. Raporda; Savunma Bakanlığı, Genel Kurmay Başkanlığı ve Hükümet arasındaki istihbarat yetersizliği ve hükümetin, savaş öncesi, Mısır'ın İsrail sınırındaki saldırı tehdidini arttırdığına dair bilgileri, hafife aldığı belirtilmektedir.

²⁶ Esasında, Golda Meir için dile getirilen "Iron Lady" yakıştırması, sonrasında, 1980'lerde İngiltere'de Margaret Thatcher için de kullanılacaktır; ancak zamanla, Meir'den çok; Thatcher'ın kimliği üzerinde daha sık dillendirilir hale gelecektir. Sonuç olarak 'Iron Lady' isimlendirmesi, Thatcher'dan önce Meir için kullanılmıştır. Konuyla ilgili Meir'in bugüne dek yazılmış en kapsamlı yaşam ve siyasi öyküsünün, arşiv çalışmalarına dayanan akademik kaynağı için, bkz: Elinor Burkett, **Golda Meir: The Iron Lady of Middle East: The First Woman Prime Minister in the West**, Gibson Square Books, 1. Basım, Ağustos, 2008. ; Ayrıca, bkz: David B. Green, "A Golda Anniversary: How Meir Became Israel's First (And Only) Female Prime Minister", **Haaretz**, 14.03.2019. ; Çevrimiçi: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium.MAGAZINE-how-golda-meir-became-israel-s-first-and-only-female-prime-minister-1.7020970> , Son Erişim Tarihi: 25.06.2020. ; Golda Meir ve onun zamanının diğer kadın 'demir lady'leri için, ilginç bir makale; lütfen, bkz: Zerrin Alnar, "Erkeklere Boyun Eğdiren Kadınlar-Başbakan Olan Kadınların Sayısı Giderek Artıyor", **Milliyet Aktüalite**, 15 Şubat 1981., ss. 4-5.

* Normalde, Ekim 1973'te yapılması planlanan genel seçimler, Yom Kippur savaşının patlak vermesiyle iki ay ertelenerek aynı yılın Aralık ayında, 31 Aralık 1973'te gerçekleştirilecektir.

²⁷ Meir'in istifasına neden olan ve Yom Kippur Savaşı'nda hükümetin acizliği ve ordu içerisindeki iletişimsizlik gibi birçok unsurdan ötürü iki binin üzerinde askerinin, savaşın ilk günlerinde öldürülme nedenlerini soruşturan "Agranat Komisyonu Raporu'nun ayrıntıları için, bkz: Black&Morris, **a.g.e.**, ss. 265-269.

Agranat raporunun hazırlanıp yayımlanmasını sağlayan yargıçlar arasında, İsrail Yüksek Mahkemesi ve Devlet Denetleme Kurumu**'nun da olduğunu belirtmekte yarar vardır. Söz konusu bu rapordan sonra, Golda Meir hükümeti, oluşan protestolar ve kamuoyu baskısının da etkisiyle istifasını verecek ve o zamana dek iktidarda kalan 25 yıllık Mapai kurucu sol iktidarının, 'son iktidar dönemi' olarak Yitzhak Rabin, Haziran 1974'te hükümetini kuracaktır²⁸. 1954 Lavon olayı ve 1974'teki Agranat Komisyonu Soruşturmasının arasında geçen 20 yılda, kurucu sol iktidarlar derin yara almakta ve bu 20 yıllık zaman diliminde, sağ cenahın Knesset'teki temsil oranları artmaktaydı. 25 yıllık sol iktidarın yıpranmışlığı, uzun süren savaş hali ve siyasi-askeri-ekonomik krizler, artık, İsrail siyasetinde büyük bir değişimin de ayak seslerini oluşturmaktaydı. Kurucu sol iktidarın görüp görebileceği ya da yaşayıp yaşatacağı son kriz de 1973 Yom Kippur Savaşı'nda Mısır'ı hafife alması ve İsrail istihbaratı ile siyasetinin eş güdümsel hareketinin yetersizliğidir.

Yom Kippur'dan sonra, hükümete karşı derinleşen toplumsal güvensizliğin yanında, ekonomik çıkmazlar da söz konusudur²⁹. Savaş sonrası yaşanan OPEC krizi nedeniyle petrole bağımlı olan bölge ülkeleri gibi İsrail'in de bundan olumsuz etkilenmesi sonucu, o zamana dek ülkenin petrol giderlerinin %1'ini oluşturan Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (GSYH), Yom Kippur'dan sonra %7'nin üzerine çıkacaktır³⁰. Golda Meir'in, son seçimleri kazanması, söz konusu bu ekonomik istikrarsızlık ve savaş sonrası İsrail toplumu psikolojisinin zedelenmesi, bu göreceli başarının

* Agranat Komisyonun en önemli soruşturmacılarından biri de II. Bölümde ayrıntılarıyla ele alınan Devlet Denetleme Kurumu olan 'Mevaker'e, kurulduğundan o güne hizmeti olan ve o dönem, Yom Kippur soruşturmacıları arasında adı en çok zikredilen "Yitzhak Nebenzahl"dir. Nebenzahl ile ilgili bir değerlendirme için, bkz: "Yitzhak Nebenzahl, Israel's Comptroller, 85 ", **New York Times**, 19.12.1992.

²⁸ Yom Kippur Savaşı, Meir hükümeti, dönemin İsrail kabinesi ve savaşın sonuçlarına dair teknik bilgilerin de yer aldığı İbranice kaynak için, bkz: Efraim Talmi, **Ma ve Mi Be-Milhamot Esrin ve-Hamesh, Ha-Shanim-Milhamot Yisrael (1949-1974)**, (מה ומי במלחמות עשרים השנים), Davar Publishers, C: 2., Tel Aviv, 1975., ss. 537-549. ; Meir'in istifası ve sonrasında yaşananların kronolojik bilgileri için, bkz: Meron Medzini, **Golda Meir-A Reference Guide to Her Life and Works**, Rowman&Littlefield, Londra, 2020., s. 20.

²⁹ İsrail ekonomisini, 20. yüzyılın başından alıp sonuna dek inceleyen kapsamlı ve ekonomik veri ve ülkenin geçirdiği krizleri de temel alarak analiz eden derleme kaynak için, bkz: Yoram Ben-Porath (Ed.), **The Israeli Economy-Maturing Through Crisis**, Harvard University Press, 1986.

³⁰ Roger Owen&Şevket Pamuk, (Çev: Ayşe Edirne), **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, , Sabancı Üniversitesi yay. 2. Basım, İstanbul, Mayıs 2015., ss. 241.242. ; Söz konusu bu eser, Ortadoğu ülkelerinden Türkiye, Mısır, İsrail, Irak, Suriye ve Lübnan ekonomilerinin, 1918-1990 evresinde geçirdikleri ekonomik değişimleri, dönemlerinin siyasi gelişmelerini de temel alarak etraflıca incelemektedir.

devamını sağlayamayacaktır. Dışarıda, tartışmalı da olsa kazanılan savaştan ziyade; asıl savaş, şimdi içeride, ekonomik baskıların gölgesinde, iktidar mücadelesiyle kendini gösterecektir³¹. Sol-sağ iktidar mücadelesinin yanında, Yom Kippur'dan sonra, giderek büyüyen bu ekonomik sorunlarla sadece sol hükümetler değil; 1977 seçimleriyle iktidara gelecek sağcı Likud da baş etmek zorunda kalacaktır.

3.1.3. İsrail Siyasetinde İlk Yitzhak Rabin Hükümeti

1973 Yom Kippur Savaşının sonuçları itibariyle Golda Meir'in istifasıyla İşçi Partisinin liderliğini Yitzhak Rabin üstlenecektir. İsrail siyasetindeki bu ilk Rabin hükümeti, 1979'da başlayacak Arap-İsrail ve özelinde, İsrail-Mısır barış sürecinin de başlangıcı olarak görülmelidir. Yitzhak Rabin'in ilk hükümeti olan 1974-1977 arası 8. Knesset hükümetini ayrıntılamadan ve İsrail solunun 28 yıllık iktidar döneminin bu son hükümetine değinmeden önce, Yitzhak Rabin'den kısaca bahsetmekte yarar görmekteyiz.

Yitzhak Rabin, İsrail'in hem askeri hem de siyasi tarihi açısından önemli bir aktördür. Rabin'i, İsrail siyasetinde ilk yapan ve onu özgün kılan birçok yönü bulunmaktadır. Rabin, o güne dek, 'İsrail doğumlu tek lider ve başbakandır' ki çağının diğer liderleri -daha önce değinildiği gibi- Rus topraklarında doğmakta ve yetişmekteydiler. 1974'te, başbakan olmadan önce, 1968-1973 arası İsrail'in Vaşington Büyükelçisi görevinde bulunmakta ve bu göreve getirilen ilk asker kökenli -göreve getirilmeden hemen önce Ordu'dan emekliliğini almaktaydı-diplomat, büyükelçi pozisyonunda yer almaktadır. Rabin'i İsrail siyasetinde ilk yapan diğer yönü ise trajik olarak sonlanan siyasi kariyeri ve yaşamıdır. Başbakanlığının ikinci döneminde (1992-1995), aşırı sağcı Yigal Amir tarafından suikaste kurban gidecektir³². Levi Eşkol gibi Rabin de görevi başındayken ölen bir

³¹ Aralarında, Sami Kohen ve İsmail Cem gibi, dış politika alanında yıllarca çalışmış değerli isimlerin yayıma hazırladıkları dergide; Golda Meir'in, İsrail'i, 31 Aralık 1973 Seçimlerine nasıl ulaştırdığı ve sonrasındaki genel tablonun analizleri için, bkz: Sami Kohen, İsmail Cem, Zerrin Alnar, "İsrail: Golda'ya 'Evet' Ama...", **Milliyet Aktüalite**, S: 67., 8 Ocak 1974., ss. 3-5.

³² Esasında, Rabin'in bu şekilde katledilmesi, devlet kurulmadan önce, sol bir figüre karşı işlenen bir cinayeti de anımsatmaktadır. İsrail Devleti'nin ilân öncesindeki kurucu önderleri arasında yer alan sosyalist siyonizmin önemli temsilcilerinden Chaim Arlozorov (Haim Arlosoroff), Tel Aviv'de bir plajda, karısıyla yürürken öldürülmüştür. Olayın faali, yıllar geçse de bulunamayan ve ağırlıklı olarak sağ-aşırı siyonist taraftan olduğuna kanaat getirilen birkaç kişi olarak görülmektedir. Uzun yıllar,

başbakan olarak tarihe geçecek; ancak Eşkol'den farklı olarak, suikastle hayatını kaybedecektir³³.

Yitzhak Rabin, her ne kadar yıllardır İsrail Ordu'sunda bulursa da ilk diplomatik görevi olan Vaşington Büyükelçisi iken diplomasi alanında da tecrübe edecektir. Özellikle, başbakan Golda Meir'in 1969 Eylül'ündeki Vaşington ziyaretinde, Başkan Richard Nixon ile Meir'in diplomatik görüşmelerinde bizzat bulunacak ve diplomat kimliğiyle öne çıkacaktır³⁴. Sadece, büyükelçilik görevinde dahi, ABD-İsrail ilişkilerinde ilerleme kaydedilmesinin yanında, ABD'den F-4 Phantom savaş uçaklarının alınmasında da önemli rol oynayacaktır³⁵. Rabin'in, ABD'deki büyükelçilik görevi, elbette başka bir çalışmanın konusu olabilir; ancak onun 5 yıllık büyükelçilik deneyimi ve büyükelçiliğinin son yılında, Yom Kippur Savaşı'nın patlak vermesi ve nihayetinde, İsrail siyasetinde hem çok tartışılan hem de İsrail solunu zor durumda bırakan bu savaşta herhangi bir görevinin olmaması -ki Meir tarafından Çalışma Bakanı olarak atanacaktır- Rabin'in isminin ve siyasi imajının diğer İşçi Partililer gibi -örneğin, Meir ve Dayan gibi- yıpranmasının önüne geçecektir. Öyle ki bu durum, onu, 1974'te Meir'in ani istifasından sonra, İşçi Partisinin liderliğine, hemen sonra da Başbakanlığa götürecektir. Kurucu sol kadro ekolünden gelenler arasında -Dayan'ın dışında- Rabin, işgal edilen topraklara Yahudilerin yerleştirilmesine karşı çıktığı gibi, İsrail'in Arap komşularıyla -özellikle Mısır'la- barışı devam ettirmesinin, sınırları genişletme amaçlı değil; İsrail'in

mahkemesi devam ettirilen Arlozorov olayı için, Siyaset Bilimi profesörü Ilan Greilsammer, bu cinayetin, 62 yıl sonra gerçekleşecek Yitzhak Rabin cinayetinin habercisi olduğunu ve suikasti, İsrail tarihinde 'ilk politik cinayet' olarak gördüğünü belirtmektedir. Konuyla ilgili, bkz: Ilan Greilsammer, (Çev: Işıl Ergüden), **Siyonizm**, Dost yay., 1. Basım, Ankara, Mayıs 2007., ss. 70-71. ; Ayrıca, bkz: Shlomo Avineri, **Arlosoroff (Jewish Thinkers)**, Grove/Atlantic, 1. Basım, Ocak 1990.

³³ Yitzhak Rabin (1 Mart 1922-4 Kasım 1995), askerlikten büyükelçiğe, oradan iki dönem başbakanlığa (1974-1977) – (1992-1995) ve son olarak görevi sırasında katledilmesine dek, Rabin'e ait biyografi kaynakları için, bkz: Yitzhak Rabin, **The Rabin Memories**, University of California Press, Berkeley, 1996. ; Leah Rabin, **Rabin: Our Life, His Legacy, Putnams**, 1. Basım, Ocak 1997. ; Itamar Rabinovich, **Yitzhak Rabin: Soldier, Leader, Statesman**, Yale University Press, Mart 2018.

³⁴ Golda Meir'in Eylül 1969'daki Vaşington ziyareti ve Rabin'in Meir'i karşılayıp dönemin Amerikan başkanı Richard Nixon'la Beyaz Saray'da gerçekleştirdikleri ikili görüşme ve sonrasındaki tüm gelişmeleri ayrıntılarıyla ele alan İbranice albüm-kitap için, bkz: Dov Ben Meir, **Yitzhak Rabin (1922-1995)**, Sefer Lakol, Hutzat Avivim, Tel Aviv, 1996., ss. 90-95.

³⁵ ABD'nin Vietnam Savaşı'nın en çetrefilli günlerinde, Rabin, ülkesinin Vaşington Büyükelçisiydi ve 1973'teki Yom Kippur Savaşı patlak vermeden ABD'den F-4 Phantom savaş uçaklarını alabilmek için yoğun kulis faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Konuyla ilgili ayrıntılar için, bkz: Libby Hughes, **Yitzhak Rabin-From Soldiers To Peacemaker**, iUniverse Inc., 2005., s. 70.

‘varlığını teminat altına alma’ amaçlı olmasına dair düşünceye sahiptir³⁶. Rabin, bu görüşlerini, 1992-95 evresindeki hükümetinde, özellikle Filistinlilere yönelik, tümüyle hayata geçirecektir. Yitzhak Rabin, işte, bu özetlenmeye çalışılan bir askeri ve diplomatik geçmişinin birikimiyle 1974 Haziran’ında, 28 yıllık “son sol” ve kendisinin ise “ilk sol” hükümetini kuracaktır ki bu gelişme, onu, o tarihe kadar İsrail siyasetinde ‘en genç başbakan’ olarak göreve başlamasını da sağlayacaktır³⁷.

3 Haziran 1974’te oluşturulan Rabin hükümeti, hem İsrail hem de Knesset tarihi açısından ilkleri oluşturmaktaydı. Örneğin, mevcut hükümette ilk kez dini partiler yer almamaktaydı³⁸. Çok küçük bir oy yüzdeliği alan partilerin dahi hükümetin şekillenmesinin dışında, kabinede bakanlık dahi istedikleri görülmektedir. Hatta, neredeyse bir toplum sözleşmesi haline gelen durum ise; din eksenli partilerin “Dinler Bakanlığı”nı her kabine döneminde üstlenmeleridir. Rabin’in bu ilk hükümetindeki dikkat çeken bakanlar ve görevlendirilen isimler ise; Yigal Allon, Şimon Peres, Shulamit Aloni’dir. Yigal Allon, Rabin’in bu 8. Knesset hükümetinde, hem başbakan yardımcısı hem de dışişleri bakanı olarak kabinedeki yerini alırken; Şimon Peres, savunma bakanı ve Shulamit Aloni ise devlet bakanı olarak atanmaktaydı³⁹. Kabinesini oluşturan Rabin için 1977 seçimlerine giden bu süreçte en dikkat çeken gelişmeler, Yom Kippur savaşının ertesinde, Arap ülkeleri ve özellikle, Mısır ve Suriye ile yaşanan barış sürecidir. Rabin ve Peres’in 1970’lerde

³⁶ Prof. Dr. İsmet Giritli’nin, Yitzhak Rabin’in hayatını özetleyip Rabin’in barışa dair görüşlerine yer verdiği ve Rabin-Dayan ikilisini karşılaştırdığı tespitleri için, bkz: İsmet Giritli, **Ortadoğu-Petrol, Kıbrıs ve Türkiye**, Belge yay., İstanbul, Şubat 1975. (Özellikle, “İsrail’de Doğan İlk İsrail Başbakanı Rabin”, başlığı, bkz: ss. 132-134.) ; Prof. İsmet Giritli, Yitzhak Rabin’in Vaşington Büyükelçiliği görevi sırasında, kendisiyle birkaç kez görüştüğünü ve Rabin’in, muhakeme ve tahlil gücünün yüksek olduğundan, referans gösterdiğimiz söz konusu bu eserin ilgili sayfalarında bahsetmektedir.

³⁷ Rabin, İsrail Siyasi Tarihinde, o zamana dek sadece, ‘en genç başbakan’ olma niteliğini değil; aynı zamanda, İsrail’in barış arayışlarında, kapsamlı bir uzlaşma için konuşan ilk başbakan olarak tarihteki yerini alacaktır. Konuyla ilgili, bkz: Edward Wakın, **Contemporary Political Leaders of the Middle East**, Facts on File, New York, 1996., s. 116.

³⁸ Ancak burada şu husus belirtilmelidir ki 3 Haziran 1974’te göreve başlayan Rabin’in bu ilk hükümeti, herhangi bir dini partiye yer vermemekle beraber, aynı yılın 30 Ekim’inden itibaren “Ulusal Din Partisi”, Rabin hükümetinde, Dinler Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Refah Bakanlığında görevler alacaktır. Rabin’in 8. Knesset hükümetindeki tüm bakanlarının isim bilgileri için, Knesset bilişim ağı arşivi, bkz: Çevrimiçi: https://knesset.gov.il/mk/eng/mkindexbyknesset_eng.asp?knesset=8 , Son Erişim Tarihi: 27.06.2020.

³⁹ Söz konusu kabinedeki en uzun süre görev yapan isimler, dışişleri bakanı Yigal Allon ve savunma bakanı Shimon Peres’tir. Yitzhak Rabin’in 8. Knesset hükümetinin kabinesi ve görevlendirmeleri için, bkz: Çevrimiçi: <https://main.knesset.gov.il/EN/mk/government/Pages/governments.aspx?govId=17> , Son Erişim Tarihi: 27.06.2020.

İsrail sol siyasetine en büyük katkıları, bu son sol iktidar döneminin barış sürecinin başlangıcını oluşturmalarıdır. Esasında, 1977’de iktidara gelecek Meneham Begin de kendisinden önceki son sol iktidar sayesinde, solun barış sürecini kaldığı yerden devam ettirecektir.

3.1.3.1. Rabin’in Dış Politika Anlayışı

Yitzhak Rabin, İsrail’de ilk sol hükümetini kurduğunda, uluslararası ilişkilerin en zorlu dönemlerinden biri olan 1970’li yılların bölgesel ve uluslararası kriz ve gelişmelerini* incelemek gerekir. Zira, İsrail siyaseti ve Rabin’in bu ilk sol iktidarına etki eden dönemin bağımlı ve bağımsız değişkenleri analiz edilmeden önce, Rabin’in, İsrail kurucu sol kadroları için sadece simgesel değil; yaşamsal bir sonu da ifade eden 1974-1977 arasındaki son sol hükümetini anlamak mümkün değildir. Yitzhak Rabin, 1967 Altı Gün Savaşı’nın sonucu olarak, 1969-1970 Yıpratma Savaşı ve 1973 Yom Kippur Savaşının İsrail siyasetinde kurucu sol kadroları zorlayan sonuçlarının getirdiği bir ortamda başbakan olmaktadır. İsrail’in ve İsrail siyasetinin bu en çalkantılı dönemlerinden birinde başbakanlığa gelen Rabin, daha önceki görevleri gereği asker kimliğinin dışında -ki 1967’de Genel Kurmay Başkanı idi- diplomat, büyükelçi görevlerini üstlenmekte ve son olarak bir siyasetçi profilinde, İsrail İşçi Partisinin lideri, başbakanı görevinde bulunmaktaydı. Tüm bu nedenlerden ötürü, İsrail’in bu istikrarsız döneminde Rabin gibi devlet tecrübesi olan birinin başbakanlığı, o dönem için elbette bir şans olarak görülmelidir; ancak Rabin’in bu üç yıllık kısa süreli hükümetinin yüzleşmesi gereken Yom Kippur sonrası patlak veren toplumsal sorunlar da mevcuttur. 1967 Savaşı’ndan sonra gerçekleştirilen her seçim de oyları biraz daha artan din eksenli partiler, hükümette yer edindikleri bakanlık görevlendirmelerini artırmaktaydılar. Öyle ki Rabin, iktidarı kurduktan dört ay sonra, “Ulusal Din Partisi”ni de -daha önce değinilen İsrail seçim sisteminin zorunluluğundan ötürü- hükümet ortaklığına katmaktadır. Bu durum, din kökenli

* 1970’lerin dünyası, her ne kadar, ABD-SSCB arasında siyasi, askeri açıdan bir esnekliğin yaşandığı “Detant”, “Yumuşama” dönemi olarak bilinse de gelişmekte olan ya da az gelişmiş 3. Dünya’da birçok bölgesel çatışma ve siyasi kargaşa devam etmekteydi. Bir bölgesel-alt sistem niteliği gösteren Ortadoğu’da, 1970’ler boyunca görülen bu tür krizleri, bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Yine, özellikle, Güney Asya’da Pakistan-Bangladeş hattında yaşanan gelişmeler; Latin Amerika’daki kanlı askeri darbeler ve iç karışıklıklar, bu eksen içerisinde analiz edilmelidir.

partilerin, günümüzde dahi etkileri giderek artan seçmen kitlesi açısından da dikkat çekici özellikleri arasındadır. Rabin ve onun hükümetinin baş etmesi gereken iç ve dış sorunlarla mücadele etme şansı, kendisinin askeri-siyasi deneyimlerinden ötürü, aşılabileme gücü potansiyeli bulunmaktaydı; ancak 1974-1976 Rabin hükümetinin dağılmasının en önemli iki nedeni; Ulusal Din Partisi ile yaşadıkları gerginlikler, bu din kökenli partinin, İsrail Ordusu'nun Şabat'ı önemsemediği gibi iddialarıyla hükümeti bozma istediği⁴⁰. Diğer neden ise Rabin'in karısının, ABD'de bir bankada hesabının olması ile ilgili çıkan haberlerlerdir ki o dönemde mevcut yasalar gereğince bu durum, kabul edilemezdir⁴¹. Özellikle, son faktör, Yitzhak Rabin'in ilk hükümetinin ve İsrail solunun kamuoyu önündeki imajını iyice zedeleyecektir.

Yitzhak Rabin, 1974-1976 arasında nasıl ve hangi vizyonda bir dış politika uyguladı ise 1992-1996 arasındaki başbakanlık döneminde de -ileride değinileceği üzere- aynı politikaların, daha kendine güvenli olanını uygulayacaktır. İsrail gibi güvenlik algılarını öncüleyen bir ülkenin başbakanı olmak, her zaman için dış politikanın da güvenlik algılarında farklı yönetilemeyeceğini göstermektedir; ancak Rabin, yıllarca çatışma halinde olan bir ülkenin dış politikasının, daha özgün ve barış yaklaşımlarıyla da yürütülebileceği kanaatini taşımaktadır. İsrail'in güvenlik ve dış politika algılarında yaşanan 1970'li yılların değişikliğini, yukarıda da vurgulanan iç

⁴⁰ Rabin hükümetinin istifasının nedenlerinden biri olan bu ilginç örnek, İsrail siyasi tarihinde siyaset-din ilişkilerini de göstermesi açısından dikkate değerdir. İsrail, kurulduğundan bugüne, aşırı din taraftarı kitle ve partilerinin siyasete etki ettikleri tartışıla gelmektedir ve siyasal güç olarak dinin etkisi, Knesset'teki temsil alanında da kendini, çoğu zaman, hükümeti düşürecek derecede gösterebilmektedir. İsrail siyasetinde dinin, iktidarı ve siyaseti baskılama aracı olarak değerlendirildiği çalışma için, bkz: Kenneth D. Wald, *"The Religious Dimension of Israeli Political Life"*, **American Political Science Association**, Boston, Eylül 1998., ss. 4-11.

⁴¹ Rabin'in eşinin ABD'de bir bankada çıkan dolar hesabı nedeniyle hükümetin dağıtılması, Ortadoğu barışının henüz başladığı yıllarda bir talihsizlik olarak görülebilir. Mısır ve Suriye ile ayrı ayrı barış görüşmelerine başlayan Rabin'in, Ulusal Din Partisi krizi ve "Dolar Hesabı Skandalı" ile kabinesini daha fazla görevde tutamaması, aynı yıllarda ABD'de yaşanan ve dönemin başkanı Richard Nixon'ı zorlayan "Watergate Skandalı"na denk gelmesi de ilginç bir tesadüf olarak görülebilir. Hatırlanacağı üzere, başkan Nixon, bu skandalın sona başkanlıktan istifa edecektir. 1970'lerin en büyük iki skandalı ve her iki ülkede de iktidarları, çöküşe götüren tüm bu süreçlerle ilgili bkz: Rabin'in eşinin ABD'deki dolar hesabı tartışmalarıyla ilgili, bkz: Charles Funderburk (Ed.), **Political Corruption in Comparative Perspective-Sources, Status and Prospects**, Routledge, 1. Basım, Eylül 2012. ; 1970'lerin Amerikan dışişleri bakanı Henry Kissinger, Watergate eğer yaşanmasaydı, başkan Richard Nixon'ın çok etkili dış politika başarılarını devam ettireceğini belirtmektedir. Gerçekten de -bu bölümde değineceğimiz Mısır-Suriye-İsrail barışı ekseninde Nixon'ın çabalarında görüleceği üzere- dönemin Amerikan dış politikasının, bu yönde yoğun çalışmalarının olduğunu görmekteyiz. Kissinger'in konu hakkındaki değerlendirmeleri için, bkz: Henry Kissinger, (Çev: İbrahim H. Kurt), **Diplomasi**, İş Bankası Kültür yay., 10. Basım, İstanbul, Şubat 2011., ss. 719-720.

ve dış değişkenler ekseninde değerlendirmek gerekir. Barış, bir an önce hızlandırılmaktadır; çünkü 1973 Savaşı İsrail'in zafiyetlerini ortaya çıkarmakta ve buna ekonomik sıkıntılar da eklenmektedir. Barışın hızlanması konusunda; Yitzhak Rabin, Yigal Allon ve Şimon Peres -ki siyasi yaşamında Rabin'le İşçi Partisi liderliği için karşı karşıya gelse de- aralarında iyi bir üçlü uyum bulunmaktadır. Zira, bu üçlü, Mısır ve Suriye ile ön anlaşmaların imzalanmasında büyük rol oynayacaklardır. Özellikle, Mısır'la yapılan Ayrırma Anlaşmaları, Rabin'in dış politikada, İsrail'in güvenlik ve tehdit algılamalarındaki politikalarında değişikliğe uğradığını kanıtlamaktadır⁴². 30 yıla yakın süre gelen Arap-İsrail savaşlarının, her iki taraf için de daha fazla devam ettirilemeyeceği gerçeğini, sadece İsrail'in Yitzhak Rabin'i değil; Mısır'ın Enver Sedat'ı da anlamış gözükmektedir.

3.1.3.2. İsrail-Mısır, İsrail-Suriye “Ayrırma (Disengagement) Anlaşmaları”

Uluslararası ilişkilerde bazen, uluslararası diplomasiye yön veren siyasal aktörler, öyle bir döneme denk gelir ki bu aktörlerin amaçları ve uygulamak istedikleri politikaları, her biri için ortak bir vizyon oluşturur. 1970'lerin Ortadoğu'sunu şekillendirmek için söz konusu ortaklıkların oluşumunda, dört ana siyasi aktör dikkat çekmektedir. Amerikan başkanı Richard Nixon, onun dışişleri bakanı Henry Kissinger, İsrail başbakanı Yitzhak Rabin ve Mısır devlet başkanı Enver Sedat⁴³. 1978-1979 Camp David Barışına gidecek sürecin ilk adımlarının, bu dörtlü tarafından hayata geçirildiğini söyleyebiliriz. Nasıl ki yine Rabin'in 1990'lardaki İsrail-Fiistin ve Arap ülkeleriyle gerçekleştirdiği barışın aktörleri, Rabin ve onun dışişleri bakanı Shimon Peres ise; Amerikan tarafında da başkan Bill Clinton ve onun iki dışişleri bakanları olan Warren Christopher ve Bayan Madeline Albright'tır. Başlangıçta kurulan ilk cümle de buna dikkat çekmek içindir.

⁴² Yitzhak Rabin'in her iki hükümetindeki (1974-1976) – (1992-1996), İsrail'in güvenlik ve strateji politikalarına dair değerlendirmeler ve yine, Rabin'in dış politika görüşünü kapsamlı bir şekilde ele alan kaynak için, bkz: Efraim Inbar, **Rabin and Israel's National Security**, The Woodrow Wilson Center Press, Washington, 1999.

⁴³ 1969-1981 evresinde, Nixon ve Kissinger dâhil, diğer aktörlerle birlikte, Amerikan dış politikasının belirleyici ana aktörlerini analiz eden kaynak için, bkz: Charles W. Kegley&Eugene R. Wittkopf, **American Foreign Policy-Pattern and Process**, St. Martin's Press, 5. Basım, New York, 1996., ss. 351-359.

Uluslararası ilişkilerde her dönem, kendine özgün lider ve aktörleri ortaya çıkarır ve genelde bu aktörler belirli bir süreçte ortak hareket edip sistemi şekillendirmeye çalışmaktadırlar. 1970'lerin dünyasında da böyle bir ortamın ve aktörlerin varlığı ortadadır.

Bu çalışmanın kuramsal alt yapısını oluşturan “Bağımlılık (Interdependence) ve Bağlantı (Linkage)”, Başbakan Yitzhak Rabin'in ilk iktidar yıllarında, dönemin Amerikan başkanı Nixon ve onun dışişleri bakanı Kissinger tarafından 1970'lerden itibaren, Çin'e yönelik uygulanmaktaydı. Nixon, iktidarda kaldığı sürece, bağlantı (linkage) politikasını Ortadoğu'ya da yaymak isteyecektir. İsrail'in, Mısır ve Suriye ile barışın ilk adımlarını attığı “1974-1975 Ayrılma (Disengagement) Anlaşmaları”, Nixon-Kissinger ikilisinin, bağlantı politikasını Ortadoğu'ya yayma hedefini de göstermektedir⁴⁴. Elbette, İsrail'in İşçi Partisinin, barışın bu ilk adımlarında ana rolü bulunmaktaydı. Öyle ki Rabin, Haziran 1974'te başbakanlık koltuğuna oturmadan, öncülü olan Golda Meir hükümeti, Mısır'la ilk Ayırma Anlaşmasını imzalamakta ve Mısır'dan sonra, Suriye ile İsrail arasında da askeri güçleri birbirinden ayıran Ayırma Anlaşmasının gerçekleştirileceğini duyurmaktaydı⁴⁵. Meir'in kaldığı yerden devam eden Rabin ise başkan Nixon ve dışişleri bakanı Kissinger ile Araplarla normalleşme sürecini hızlandırmaktaydı. Sağcı Likud'un 1979'da başardığı Camp David açılımının ilk taşları, 1970'lerde, iktidarının sonlarında olan kurucu sol partiler tarafından gerçekleştirilecektir. Öyle ki Rabin 1990'ların İsrail dış politikasında, 1970'lerdeki başbakanlığı dönemine benzer, linkage politikalarını, bölge ülkelerine yayarak sürdürecektir.

⁴⁴ Kissinger'in bağlantı politikası, mekik diplomasisi ve Ayırma Anlaşmaları sırasındaki faaliyetleri için, bkz: Walter Isaacson, **Kissinger-A Biography**, Touchstone Book, 1. Basım, New York, 1996., ss. 546-550. ; Kissinger'ın, Ekim 1973'deki Yom Kippur Savaşı'nın akabinde gerçekleştirdiği çok taraflı görüşmeler ve taraflar arasındaki ilk müzakerelerin tahlili için, ayrıca, bkz: Sami Kohen, İsmail Cem, Zerrin Alnar, “*Bay Barış Ortadoğu'da-Barişa Doğru Yol Alıyoruz*”, **Milliyet Aktüalite**, S. 59., 13 Kasım 1973., s. 3.

⁴⁵ Başbakan Golda Meir, Suriye ile anlaşma imza edilmeden bir gün önce, 30 Mayıs 1974'te, Knesset'e konu hakkında bilgi vermekte ve Suriye ile askeri güçleri Ayırma Anlaşmasının yapılacağını teyit etmekteydi. Bkz, Knesset bilişim ağı arşivi: Çevrimiçi: <https://knesset.gov.il/review/ReviewPage3.aspx?kns=8&lng=3> , Son Erişim Tarihi: 27.06.2020.

Başkan Nixon, 16-17 Haziran 1974'te İsrail'i ziyaret ettiğinde⁴⁶, bağlantı politikasının Ortadoğu ülkeleri üzerine uygulanacağı açık hale gelecektir. Bir de bu ziyaretin 'tarihi' nitelikte olduğunu belirtmek gerekir. Nixon, İsrail kurulduğundan o güne dek, İsrail'i ziyaret eden ilk Amerikan başkanı olarak tarihe geçecektir⁴⁷. Nixon'un İsrail'i bu derece önemsemesinin nedenlerinden biri de Rabin'le -daha önce değinildiği üzere- Vaşington büyükelçiliği zamanlarında yakın ilişkilerini de anımsamak gerekir. Burada, ufak bir parantez açmak gerekirse; Rabin'in büyükelçilik görevi sırasında, başkan Nixon, kendisiyle çoğu kez İsrail'in Mısır'la gerçekleştirebileceği olası uzlaşma formüllerini de tartışmaktadır. Nixon ve Rabin arasında, Yom Kippur Savaşı'ndan ve Rabin'in İsrail'de hükümetini kurmasından da önce, bu tür istişarelerin olması, dikkat çekicidir. Nixon ve Kissinger'ın 'adım adım diplomasi' ya da barış için 'küçük adımlar diplomasisi'ni, herkesten önce Rabin'le paylaşımları ayrıca, kayda değerdir⁴⁸. Bu bağlamda, Başkan Nixon'ın İsrail ziyareti, elbette, Rabin'in 'kulis diplomasisi'nden bağımsız düşünülemez.

Nixon'ın İsrail'e gerçekleştirdiği bu tarihi ziyarette, Amerikan dış politikasının bağlantı stratejisini Ortadoğu'ya yayma isteği ve hedefinde, Nixon'ın

⁴⁶ Richard Nixon'un İsrail'i bu ziyareti, esasında; Golda Meir'in Vaşington'a, Kasım 1973'te gerçekleştirdiği ziyaretin iadesi olarak da görülmelidir; ancak İsrail'de bu kez, Meir'in yerine başbakanlık koltuğunda Yitzhak Rabin vardır. Nixon'ın İsrail'e ziyaretini incelemeyen önce, Meir'in ABD'ye gerçekleştirdiği son resmi ve kritik ziyaretinin ayrıntıları ve bu ziyarette, Ayırma Anlaşmaları öncesi İsrail'den istenen "1967 Savaşı Öncesi Sınırlara Dönme" tartışmaları için, bkz: *"The Push for Peace-The Cloud Behind the Silver Lining, Special Report"*, **Newsweek**, V: 82., N: 20., 12 Kasım 1973., ss. 13-16.

⁴⁷ Esasında, Nixon, 12 Haziran'da Mısır'dan başlamak üzere, sırasıyla, Suudi Arabistan, Suriye, İsrail ve Ürdün'ü içine alan bir Ortadoğu ziyaretinde bulunmuştur. Ziyaret ettiği bu dört Arap ülkesinin, Arap-İsrail barış süreci içerisinde yer alması için dışişleri bakanı Kissinger'la birlikte yoğun çaba sarf etmiştir. Nixon'un Ortadoğu dâhil, her iki başkanlık dönemlerinde (1968-1972 – 1972-1974), ziyarette bulunduğu ülkeler, nerede ve kimlerle görüşmeler sağladığına dair, geniş bilgileri içeren kaynak için, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Tarih Ofisi bkz: Çevrimiçi: <https://history.state.gov/departmenthistory/travels/president/nixon-richard-m> , Son Erişim Tarihi: 27.06.2020. ; Ayrıca, Nixon, bir önceki başbakan Golda Meir'e, Mısır'la gerçekleştirilen I. Ayırma Anlaşmasında gösterdiği çaba için takdirlerini belirtmektedir. Nixon'ın bu tarihi İsrail ziyareti için İsrail'in Washington Büyükelçiliğindeki tarihi döküman için, bkz: Çevrimiçi: https://embassies.gov.il/washington/Obama_in_Israel/Past_Presidential_Visits_to_Israel/Pages/President-Nixon-in-Israel.aspx , Son Erişim Tarihi: 27.06.2020. ; Başkan Nixon'ın, 'Watergate Skandalı'nın gölgesinde gerçekleştirdiği Ortadoğu ve özelinde İsrail ziyaretleri için, ayrıca, bkz: Robert Dallek, **Nixon and Kissinger-Partners in Power**, Penguin Books, 1. Basım, Londra, 2007., ss. 586-590.

⁴⁸ Başkan Nixon ve Büyükelçi Rabin arasında, Kissinger'ın da tanıklığı ile gerçekleştirilen görüşmeler için, lütfen, bkz: Dallek, *a.g.e.*, ss. 458-460. ; Amerikan dışişleri bakanı Kissinger'ın, 1970'lerden itibaren, özellikle, İsrail ve Mısır taraflarına uyguladığı 'adım adım diplomasi'nin ilk günleri için, bkz: Richard P. Stebbins&Elaine P. Adam (Eds.), **American Foreign Relations 1972-A Documentary Record**, New York University Press, 1976., ss. 201-206.

nezdinde, Rabin faktörünün etkisi dikkat çekicidir. Sadece, ABD Başkanı Nixon değil; ileriki yıllarda, yine sol hükümetler, ya Peres ya da Rabin iktidarda iken; aralarında -bir sonraki başlıklarda da değineceğimiz- Alman Şansölyesi Brandt, İngiltere Başbakanı Thatcher gibi, Batı'nın önemli siyasal aktörlerinin İsrail'e bu 'ilk ziyaretleri' tesadüf olmayacaktır⁴⁹. Sadece, söz konusu bu ziyaretler dâhi düşünüldüğünde, İsrail sol koalisyon hükümetlerinin, Batı liderleri ve ülkelerine, İsrail sağından daha güven verdikleri, siyasal psikoloji açısından da oldukça dikkat çekicidir.

Diğer taraftan, Nixon ve Kissinger, hem İsrail hem de Mısır'ın Yom Kippur Savaşı'nın bitiminde, ekonomik olarak acil yardıma ihtiyaç duyduklarının ve Arap-İsrail Savaşlarının bu dördüncüsünde artık, her iki tarafın da belirli bir barışa ulaşma isteğinde olduklarını fark etmektedirler. Öyle ki gerek Rabin gerekse Sedat'ın, savaşın nicesel kötü sonuçlarının ABD desteğiyle telafi edebilecekleri, Kissinger'ın dikkatinde olduğu için olası İsrail-Mısır barış planının bir parçası olarak 'ekonomik güç'ü de düşünmekteydi⁵⁰. Buna göre, Kissinger, savaş sonrası dönemde, özellikle, Mısır'ın ekonomik gelişmesine katkı için 250 milyon dolar değerinde bir ödeneği, Amerikan Kongresinden almayı düşünmekteydi⁵¹. Kissinger'ın 'barış ajandası'nda yer alan bu teklifler, o dönemde Mısır ekonomisi için önem arz etmekteydi. Enver Sedat'ın, Nasır'ın ölümü neticesinde başkanlığa gelmesiyle Mısır-SSCB ilişkilerinin eskisi gibi aynı enerjide olmamasının yanında Sovyet yönetimi, Mısır'a sürekli

⁴⁹ Örneğin, Başkan Nixon'ın, neden bir sol hükümet döneminde İsrail'i ziyaret ettiği yönündeki soruya, yine kendisinin, İsrail sağı ile ilgili şu tespitleri ışık tutmaktadır; Nixon, başkanlıktan düştükten yıllar sonra yayımladığı kitabında, İsrail sağının uzlaşmaz tavırlarından söz edip kitabı yazdığı yıllarda, İsrail'deki Likud hükümetini ve elbette Likud'un başbakanı Yitzhak Şamir'i desteklemenin 'büyük bir hata' olduğundan bahsedip ABD'de, İsrail'i destekleyenlerin çoğunun, Likud hükümetine yardım etmemesini salık vermektedir. Nixon'ın İsrail sağı ve o dönemdeki sağcı Likud hükümetine karşı tespitleri için, bkz: Richard Nixon, (Çev: Fatoş Dilber), **Zamanı Yakalamak-Amerika Dünyaya Meydan Okuyor**, Milliyet yay., 1. Basım, İstanbul, Mayıs 1993., s. 194.

⁵⁰ Nixon'ın İsrail'e tarihi ziyaretinde, başbakan Rabin'le görüşmelerinin en önemli başlıklarından birini de Amerikan şirketlerinin İsrail'de endüstri, enerji ve turizm gibi birçok alanda yatırım, yardım ve teşvikleri de etraflıca müzakere edilmekteydi. Ayrıntılar ve Nixon'ın İsrail'e gerçekleştirdiği tarihi ziyaretin, belge ve kayıtlarına dayanan çok önemli kaynak için, bkz: Richard P. Stebbins&Elaine P. Adam (Eds.), **American Foreign Relations 1974-A Documentary Record**, New York University Press, 1977., ss. 179-180.

⁵¹ Thomas A. Bryson, **American Diplomatic Relations With the Middle East (1784-1975)**, The Scarecrow Press, Metuchen-N.J., 1977., ss. 296-297. ; Bryson'ın bu eseri, ABD'nin 200 yıla yakın Ortadoğu politikasını ve özelinde, 1970'lerde Nixon-Kissinger ikilisinin Arap-İsrail barış açılımını da konu edinerek ayrıntılarıyla tahlil etmektedir.

olarak -elbette kendi bloğunda kalması için- Moskova'ya olan borçlarını anımsatmaktaydı. Enver Sedat'ın yanında tuttuğu ve beyin takımında yer alan dönemin Mısır dışişleri bakanı İsmail Fahmi (Fahmi), İsrail'le imzalanan Ocak 1974 Ayırma Anlaşmasından sonra, aynı yılın sonuna doğru, Moskova'nın Mısır'dan, yıllık 500 Milyon dolarlık geri ödemesinde ısrar ettiğini; ancak Mısır'ın yıllık ödemeyi 10 Milyon dolar olarak ödeyebileceğini belirtmektedir⁵². Görülüyor ki Sedat'ın ABD'ye her geçen gün yaklaşması ve Doğu bloğundan uzaklaşması, Sovyetleri rahatsız etmekte ve Sovyetler, Mısır'a karşı ekonomik kartı kullanmak istemektedir⁵³. Soğuk Savaş'a damgasını vuran dönemin Rus Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko, Mısır'ın -Camp David sürecinde- Sovyetler'den uzaklaştığını, kendisine hangi ekonomik ve mali yardım sunulursa sunulsun, Sedat'ın buna yanaşmak istemediğini ve her defasında, İsrail'in Mısır'a karşı güç kapasitesini bahane ederek Sovyetlerden istediği askeri ve ekonomik talepleri -uzlaşmaz bir tavırla- bariz bir şekilde arttırdığını söylemektedir⁵⁴. Esasında, Enver Sedat'ın Sovyetler'e karşı bu tavırlarının en önemli nedeni, ABD-İsrail bloğuna bir an önce yaklaşıp Sina Yarımadası'ndaki İsrail işgalinin son bulmasını hedeflediği içindir.

⁵² İsmail Fahmy, **Negotiating for Peace in the Middle East**, Croom Helm, Beckenham, 1983., s. 135. ; İsmail Fahmi, Enver Sedat'ın dışişleri bakanı olarak anılmaktadır ve 1973-1977 arası bu görevde bulunacak; ancak, Sedat'ın 1977'deki Kudüs ziyaretine muhalefet ettiği ve bu fikre karşı çıktığı için istifasını verecektir.

⁵³ Oysa; birkaç yıl önce Sovyetler, sadece Mısır'a değil; Körfez Ortadoğu'suna da ilgilidir ve bu ülkeleri, Amerikan ve İngiliz etkisinden korumak istemektedir. 1970'lerin başından itibaren, SSCB yöneticileri, Mısır'a karşı ekonomik destek sağlama politikası gütsen de Mısır'da Enver Sedat'la başlayan değişim, ister istemez, SSCB'nin etki alanındaki Arap Ortadoğu'su ülkelerini de etkileyecektir. Sovyetlerin; Mısır ile Arap ve Körfez Ortadoğu'su ülkelere yönelik dış politika perspektifleri için, Soğuk Savaşın en zorlu yıllarında kaleme alınan ve bir o kadar da değerli kaynak için, bkz: Viktor Israelyan (Ed.), **Soviet Foreign Policy-A Brief Review (1955-1965)**, Progress Publishers, 1. Basım, Moskova, 1967., ss. 123-141. ; Sovyetlerin Arap ülkeleri, özellikle Mısır'a karşı pozitif ayrıcalığı ve İsrail'e yönelik tutumlarının analizi için, Sovyet dış politika tahlili üzerine, bir diğer nitelikli kaynak, bkz: Joseph L. Noguee&Robert H. Donaldson, **Soviet Foreign Policy Since World War II**, Pergamon Press, 2. Basım, Londra, 1987., ss. 166-176. ; Soğuk Savaş'ta, Sovyetlerin Arap-İsrail Çatışmasına verdiği destek, genelde, Arap Ülkeleri ağırlıklıdır. SSCB'nin böyle bir politika gütmemesinin elbette, çoklu nedenleri vardır; ancak en önemli nedeni, Sovyet dış politikasının etki alanını Araplar üzerinde iyi bir kamu diplomasisi bırakıp onları, Amerikan emperyalizmine karşı koruyucu bir imaj oluşturmaktır. Öyle ki bu imaj uğruna Sovyetler, Arap-İsrail İhtilafının son bulmasını dahi istememekte; özellikle Mısır-İsrail arasında barış sağlanırsa, Araplar üzerindeki üstünlük ve onları kolay kontrol edebilme yeteneklerini, kaybedeceklerini düşünmekteydiler. Ayrıntılar için, bkz: Claire Sterling, (Çev: Oya Alpar), **Terör Ağı-Uluslararası Terörizmin Perde Arkası**, Yüce yay., İstanbul, Aralık 1981., s. 357.

⁵⁴ SSCB'nin 28 yıl görevde kalarak en uzun süreli Rus Dışişleri Bakanı ünvanına sahip olan Gromiko'nun, Mısır'ın Amerikan bloğuna yaklaşmasını sezdiği görüşmeleri ve Enver Sedat'ı tahlil ettiği tespitleri için, lütfen, bkz: Andrey Gromiko, (Çev: Merve Arkan), **Anılarım**, Yazılama yay., 1. Basım, İstanbul, 2008., ss. 341-345.

Sedat'a göre, İsrail'in Sina'dan çekilmesi, sadece Sovyet desteği ile gerçekleş(ebil)ecek bir durum değildir. Sedat'ın Nasır'dan sonra, Mısır dış politikasının yüzünü, hızlı bir şekilde Batı Bloğu'na çevirmesinin temel nedeni de bu açıdan değerlendirilmelidir.

Amerikan Yönetimi, Enver Sedat'ın İsrail'e karşı bakışını sezmiş olacak ki Başkan Nixon, Mısır'ı mümkün mertebe Sovyetlerden ayırmak ve -Kisinger'in ekonomik ajandasının dışında- Mısır'a ekonomik yardım sağlamak için iki aşamalı bir teklifi hayata geçirmek isteyecektir. 250 Milyon Dolar doğrudan ekonomik destek ve 15 Milyon Dolar ise Süveyş Kanalı temizleme amacı olarak düşünülmekteydi⁵⁵. Tüm bu gelişmeler ışığında, Arap-İsrail Barışı, birden bire gerçekleşmiş bir süreç değildir. Özellikle, 1973 Yom Kippur Savaşı sonrası, barış için ilk adımların şartları olgunlaşmakta; İsrail ve Mısır liderlerinin isteği, Amerikan tarafında da fark edilmekteydi. Arap-İsrail barışına ilk adımlar için hemen hemen birçok şartın olgunlaştığı görülmektedir. Burada, sonucu, Camp David Anlaşmaları ve Mısır-İsrail barışı olarak alır isek sonuca etki eden bağımsız değişkenlerimizin ise: dönemin ekonomik ve konjonktürel faktörleri (1973 Savaşı sonrası gelişmeler gibi), uluslararası sistemdeki 'Detent', 'Yumuşama' döneminin etkisi⁵⁶, ABD'nin, Nasır'dan sonra, Mısır'daki yönetim değişikliğini değerlendirerek Sovyetlerin Ortadoğu'ya daha fazla nüfuz etmesini engellemek istemesi ve son olarak -ve belki de en önemli neden- bu başlığın ilk cümlelerinde belirtildiği üzere, ABD, Mısır ve İsrail'in barıştan yana tavır alan devlet başkanları, başbakanları ya da dışişleri bakanlarının da etkisinin olduğunu söylemeliyiz. İsrail'in savaş yorgunu kurucu sol kadrolarının, özellikle Yom Kippur'da siyaset, istihbarat ve askeri açıdan yaşadıkları şokun da etkisiyle başbakan Rabin'in, 'Bir parça toprağa karşılık, bir parça barış'⁵⁷ ifade ve stratejisini bu şekilde değerlendirmek gerekir. Bu söylem ve strateji,

⁵⁵ Bryson, *a.g.e.*, s. 294.

⁵⁶ Nixon döneminin, Sovyetlere karşı Yumuşama politikalarının bir değerlendirmesi için, bkz: Kissinger, *a.g.e.*, ss. 724-730.

⁵⁷ Bu söylem, 1990'larda, Rabin'in ikinci hükümetinde yine, İsrail siyasetinin merkezinde yer alacaktır; ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, Rabin'in bu stratejiyi, 'çok taraflı müzakereler'den ziyade, 'ikili görüşmeler' yoluyla yürütmek istemesidir. İleride bu önemli noktaya tekrar değinilecektir. Bkz: Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Kronik Kitap, 4. Basım, İstanbul, Mayıs 2017., s. 326. ; içinde, *Strategic Survey*, International Institute for Strategic Studies, London, 1974., ss. 12-13.

zamanla, İsrail siyasetinde Rabin'le özdeşleşecektir. 1977'de İsrail'de iktidar değişip de sağcı bir hükümet kurulsa bile 'barış yapıcılar', 'barış inşacılar' o kadar sağlam bir süreç başlattılar ki Camp David'den sonra yaşanan en trajik gelişme olan Enver Sedat suikasti dahi Mısır'la istikrarlı bir barışı gölgeleyemeyecektir. İşte, Mısır ve Suriye ile yapılan Ayırma Anlaşmaları, bu sürecin başlangıcının mihenk taşlarını temsil etmeleri bakımından önemlidir. Ayırma Anlaşmaları sırasında, İsrail siyasetinde yaşanan tartışmalar, Rabin hükümetinin pazarlıkları ve İsrail-Mısır taraflarının tepkileri okunmadan, Camp David'in doğasının anlaşılabilmesi mümkün değildir.

3.1.3.2.1. İsrail-Mısır I. Ayırma Anlaşması (18 Ocak 1974)

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Yom Kippur Savaşı devam ederken aldığı 22 Ekim 1973 tarih ve 338 sayılı kararı, taraflara, adil ve sürekli bir barış için müzakerelere gidilmesini salık vermektedir⁵⁸. Güvenlik Konseyi'nin bu kararının üzerinden çok geçmeden 22 Aralık 1973'te, Cenevre'de toplanan konferansta, müzakerelerin gerçekleşmesi, hızlandırılmak istendi⁵⁹. Elbette, bu süreci yöneten iki isim olan Nixon ve Kissinger, bir an önce Suriye'nin de müzakere aşamasına katılmasını istemekteydiler; ancak Suriye lideri Hafız Esad, Golan Tepeleri'ndeki güçleri geri çekmenin, herhangi bir ayırma anlaşması olmadan Cenevre'ye katılmayacağını beyan etmekteydi⁶⁰. Aynı Esad, birkaç ay sonra, bir sonraki başlıkta değinileceği üzere, İsrail'le Ayırma Anlaşmasına yanaşacaktır. İsrail-Mısır Ayırma Anlaşması, istifasına 2 ay kala, İşçi Partisinden başbakan Golda Meir tarafından yürütülmekteydi. Meir'in dışişleri bakanı olan Abba Eban, Esad'ın bu tutumunu, SSCB'nin, 'dengesiz diplomasi yapısının' cezasını çektiğini de anımsatarak,

⁵⁸ UN/SC/RES/38/1973. ; 3 maddeden oluşan ve 1967'deki 242 sayılı kararı da hatırlatan 338 sayılı karar için, bkz: Çevrimiçi: <http://unscr.com/en/resolutions/338> , Son Erişim Tarihi: 28.06.2020.

⁵⁹ Cenevre Konferansı, Henry Kissinger'ın "adım adım diplomasi", "step by step diplomacy" taktiğini, taraflara kabul ettirdiği ve Ayırma Anlaşmalarına zemin hazırlayan bir konferanstır. Cenevre Konferansı için, bkz: Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/lexicon/eng/geneva_eng.htm , Son Erişim Tarihi: 28.06.2020. ; Cenevre Konferansı'nın bir diğer önemli tarafı ise; Araplar ve İsraililerin cephe gerisinde, diplomatik masaya oturdukları ve birbirlerini muhatap aldıkları bir gelişmedir. Bkz: Sami Kohen, İsmail Cem, Zerrin Alnar, "Cenevre: Ortadoğu İçin Barışa Giden Yol-Nihayet Masaya Oturdular", **Milliyet Aktüalite**, S: 65., 25 Aralık 1973., s. 3.

⁶⁰ William B. Quandt, **Peace Process-American Diplomacy and The Arab-Israeli Conflict Since 1967**, Brookings Institution Press, Revised Edition, Washington, 2001. s. 140.

Moskova yönetiminin “Sovyet Onuru”nu kurtarmak için Suriye ile kendi açısından bir anlaşma sağlama yoluna gittiğini ve Hafız Esad’ın bu süreçte, İsrail’le olası ayırma anlaşmasını çıkmaza sürüklediğini belirtmektedir⁶¹.

İsrail ve Mısır arasındaki bu ilk Ayırma Anlaşması, I. Sina Anlaşması, Süveyş-Kahire Karayolunun 101. Kilometresinde, taraf devletlerin askeri temsilcileri arasında imzalandığı için bu anlaşmaya “101. Kilometre Anlaşması” da denilmektedir⁶². İsrail ve Mısır arasındaki bu ilk Ayırma Anlaşması dokuz maddeden oluşmakta ve en dikkat çekici maddeler arasında, 2. ve 9. maddeler yer almaktadır⁶³. Anlaşmanın 2. maddesi, Sina’nın Batı’sında bulunan İsrail askerlerinin tamamen Sina Yarımadası’na çekilmesini ön görmektedir⁶⁴. 9. madde ise tarafların, bu anlaşmayı bir ‘barış anlaşması’ olarak görmeyeceği; ancak Güvenlik Konseyi’nin 338 sayılı kararında belirtilen “nihai, adil ve sürekli bir barış” isteğinin ilk adımı olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Anlaşmanın sağlanması için yoğun çaba gösteren Kissinger, vakit kaybetmeden Ürdün kralı Hüseyin ve Suriye devlet başkanı Esad ile görüşmek için Amman ve Şam’a hareket etmekteydi. Diğer taraftan, Sedat da anlaşmasının getirdiği yumuşama havasının devamı ve petrol ambargosunu kaldırması için Suudi Kralı Faysal’la aynı tarihlerde görüşmeye gitmekteydi⁶⁵. Burada en dikkat çeken nokta ise İsrail’de iktidarda bulunan Meir hükümeti ve sonrasındaki Rabin iktidarının da Mısır ve Suriye ile yaşanan bu

⁶¹ Eban, *a.g.e.*, ss. 210-211.

⁶² Quandt, *a.g.e.*, ss. 137-143.

⁶³ I. Sina Ayırma Anlaşması için, bkz: Çevrimiçi: <https://peacemaker.un.org/egyptisrael-disengagementforces74>, Son Erişim Tarihi: 28.06.2020.

⁶⁴ İsrail, Yom Kippur Savaşı’nda, Sina Yarımadası’nı geçmiş ve Mısır’ın başkenti Kahire’ye 30 km. kala durmuştur. Anlaşmanın bu 2. maddesinde belirtilen geri çekilim, bu noktadan itibaren. Bkz: Bryson, *a.g.e.*, s. 277. ; Ayrıca, bkz: Galia Golan, **Yom Kippur and After**, Cambridge University Press, 1977. ; Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat’ın; İsrail’in, Sina’nın Batısı’nda ilerleyişi üzerine tehlikeyi gören Sovyetlerin ateşkes teklifini reddetmesi ve sonraki gelişmeler için, yine aynı yazarın diğer eseri, bkz: Galia Golan, **Soviet Policies in the Middle East-From World War II to Gorbachev**, Cambridge University Press, 1. Basım, 1990., ss. 88-89.

⁶⁵ Quandt, *a.g.e.*, ss. 143-144. ; Gerçekten de başta Suudi Arabistan olmak üzere, OPEC’e bağlı Arap ülkeleri, 1973 Yom Kippur Savaşı ile Batı’ya petrol ambargosu uygulayacaklar ve Suudi Kralı Faysal, bu süreçte önemli bir oynayacaktır. Arap Ortadoğu’sunun, özellikle Suudi Arabistan’ın, dış politikada petrolü; bir baskı, hatta, silah aracı olarak kullanması ve ‘petro-politik’in süreci ile ilgili, lütfen, bkz: Dana Adams Schmidt, **Armageddon in the Middle East-Arab vs. Israeli through the October War**, The New York Times Survey Series, 1974., ss. 211-218. ; Son olarak, yine tarihi ve bir o kadar da değerli bir kaynak, bkz: Michael Brooks, **Oil and Foreign Policy**, Lawrence&Wishart, Londra, 1949., ss. 87-93.

yumuşama ortamına, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü dâhil etmek istememeleridir⁶⁶; ancak İsrail tarafından daha önemli olarak, Enver Sedat'ın da FKÖ ve El-Fetih'in bu sürece dâhil edilmesi taraftarı olmamasıdır. Öyle ki El Fetih'in kurucularından ve Yaser Arafat'ın yakın çalışma arkadaşlarından olan Salah Halef (Takma adı, Ebu İyad), Enver Sedat'ın, Cenevre Konferansına, FKÖ'nin katılımına yanaşmadığını ve çözümün Filistin tarafından bağımsız geliştiğini vurgulamaktadır⁶⁷. Bu da Arap ülkeleri arasında Filistin sorununun çözümü için ortak hareket etme isteği ve samimiyeti göstermesi bakımından kayda değerdir. Ayrıca, Mısır, Suriye ve Ürdün'ün 1949 Savaşı'ndan Yom Kippur'a kadar, Filistinlilerin kendilerine ait olarak gördükleri topraklar üzerinde hâkimiyet kurma isteklerini de kanıtlamaktadır. İsrail'le savaşa tutuşan Arap ülkelerinin çoğunun, kendisini Filistinlilerin tek temsilcisi olarak gören FKÖ'nün, 1974'ten itibaren gelişen barış sürecinin dışında tutma istekleri dikkat çekicidir.

Yom Kippur'dan sonra, Enver Sedat'ın -neredeyse- Henry Kissinger kadar Arap ülkelerinin başkentlerinde diplomasi turuna çıkması ve özellikle Suudi Arabistan'la bir an önce ilişkilerini normalleştirmek istemesi, Sovyetler'den bağımsız bir 'yeni Ortadoğu' yaratma hedefinin göstergesidir. Sedat, ülkesi için önemli olan Kanal Bölgesi ve Kızıl Deniz yolunun, Mısır'ın lehine olacak şekilde bir siyasa gütmeye hedefindedir. Öyle ki 1973 Ayırma Anlaşmasından hemen hemen 1.5 yıl sonra, Enver Sedat, Süveyş Kanalı'nı açma kararını verince, bu karar, barış için bir jest olarak algılanmaktaydı; ancak Sedat'ın dışişleri Bakanı İsmail Fehmi, bu kararın erken olacağını ve İsrail'le II. Ayırma Anlaşması imzalanmadan önce, böyle

⁶⁶ Gerek Meir gerekse Rabin hükümetleri, o yıllarda, FKÖ'ye karşı sert tutum içerisindeydi ve Amerikan başkanı Nixon'ın dışında, dışişleri bakanı Kissinger'dan da görüşmelerde özellikle FKÖ ve temsilcilerinin bulunmamasını talep etmekteydiler. Amerikan Kongresinde ağırlığı hissedilen Yahudi lobisi ve komitesi dahi, bu konuda Amerikan yönetimi üzerinde yoğun baskılar göstermekteydiler. Konuyla ilgili bkz: Shai Feldman, **U.S. Middle East Policy: The Domestic Setting**, Jaffee Center for Strategic Studies, Kudüs, 1988., s. 59.

⁶⁷ Ebu İyad, (Çev: Aydın Emeç), **Vatansız Filistinli, Filistin Gizli Servisleri Sorumlusu-Eric Rouleau İle Konuşmalar**, Hür yay., 1. Basım, İstanbul, Aralık 1979., s. 157. ; Filistin Gizli Servisleri Sorumlusu Ebu İyad ile ilgili şunu da belirtmek gerekir ki İsrail'i tümüyle yok sayan 'Ret Cephesi'nden farklı olarak kendisi, İsrail'in yanı başında bağımsız bir Filistin Devletinden yana olduğunu, hatta, Yahudilerin ve Filistinlilerin bir arada yaşayacakları 'Demokratik Filistin Devleti'ni de desteklediğini dile getirip 'İsrail'in varolma hakkını', tanımaktadır. ; Ayrıca, Ebu İyad, tıpkı Şimon Peres gibi, olası bir İsrail-Filistin uzlaşısı sağlanacaksa eğer, bunun, uluslararası bir konferans yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Konuyla ilgili, özel röportaj için, bkz: Leyla Tavşanoğlu, *"FKÖ'den İsrail'e Ağır Suçlamalar-Ebu İyad Cumhuriyet'e Demeç Verdi"*, **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1986., ss. 1. ve 10.

bir girişimin yerinde olmayacağını Sedat'a salık verse de Sedat, Kanalı özellikle açacaktır. Dışişleri Bakanı Fehmi, Sedat'ın, kanalın açış tarihi için özellikle, sembolik bir anlam olarak, 5 Haziran'ı seçtiğini de aktarmakta ve 1967 Savaşı'nın başlangıç tarihini temel aldığını belirtmektedir⁶⁸. Barışın ilk girişimleri her iki tarafta da değerlendirilmekte ve İsrail sol kurucu partisinin 28 yıllık son hükümeti olan Rabin iktidarı ve İsrail kamuoyunda da Mısır'la gerçekleştirilen Ayırma Anlaşmasının getirileri tartışılmaktaydı. Rabin'in, yanından ayırmadığı İşçi Partili dışişleri bakanı Yigal Allon, Ayırma Anlaşmasının imzalandığı aynı yılın son Knesset oturumunda, Ayırma Anlaşması hakkında konuşmakta ve bu anlaşmanın gizli bir bölümünde, Süveyş Kanalının uluslararası trafiğe açılacağı ve İsrail'in de bu durumdan yararlanacağını söylemekteydi⁶⁹. Gerçekten de I. Sina Ayırma Anlaşması, Mısır liderinin de istekli oluşuyla tamamlanmakta ve Süveyş Kanalı'ndan Kızıl Deniz'in güvenliğine dek normalleşme sürecine girilmekteydi. İsrail tarafında ise Golda Meir'den sonra, 28 yıllık kurucu sol kadroların son hükümeti olan Yitzhak Rabin iktidarı, -ABD'nin de teşviki ile- yönünü Suriye'ye çevirmekteydi.

3.1.3.2.2. İsrail-Suriye Ayırma Anlaşması (31 Mayıs 1974)

İsrail'in Suriye ile gerçekleştirdiği Ayırma Anlaşması, Mısır'la imzaladığı Ayırma Anlaşmasından daha zorlu bir süreci ifade etmektedir. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır: İlki; Suriye, Sovyet Rusya'yla ilişkilerini 1960'ların ortalarından, özellikle 1966'daki sol kanat Baas'ın darbe yaparak iktidarı ele almasıyla⁷⁰ daha da geliştirmekteydi. Sovyet Rusya, Enver Sedat yönetiminin ABD ve İsrail'e yanaştığının ve Nasır dönemindeki gibi Mısır'la eski ilişkilerinin olamayacağını gördükçe Suriye'ye daha fazla önem vermekteydi. Hatırlanacağı üzere, 1950'li yıllarda Rusya'nın Suriye'ye giderek artan ilgisi, '1956 Suriye Buhranı'⁷¹na da neden olmaktadır. Bu buhrandan sonra, Sovyetler'in, Suriye'ye

⁶⁸ Fehmi, *a.g.e.*, 81.

⁶⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, ss. 328-329. ; içinde, "To Implement the United States Proposal for the Early-Warning System in Sinai", Report of the Committee on International Relations, House of Representatives, Washington, D.C., October 1975., s. 5.

⁷⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1. Basım, Ankara, Temmuz 1983., s. 703.

⁷¹ Suriye'nin, Sovyet Rusya ile özellikle askeri ilişkilerini geliştirip Rusya'ya yakın durması ve NATO üyesi Türkiye'nin, Güney sınırındaki bu Sovyet hareketliliğinden rahatsızlık duyup Suriye'ye karşı -

ilgisi, neredeyse onu bir Sovyet uydu devleti haline getirecektir. İkincisi ise: 1967 Savaşı'nda Suriye, çok stratejik bir öneme sahip olan Golan Tepeleri'ni kaybetmenin de etkisiyle 1973 Savaşı'nda Mısır'a destek verse de başarılı olamayacak ve hatta, yine, önemli bir geçiş noktası olan Kuneitra İsrail'in eline geçecektir. Suriye'nin Güney sınırı, 1967 Savaşı'ndan, Ayırma Anlaşmasının imzalandığı bu tarihe kadar büyük yaralar almakta ve esasında, Mısır'dan daha fazla, Suriye'nin İsrail'le kara sınırlarını belirlemeye ihtiyacı bulunmaktaydı. Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın, İsrail'le barış için uzun süre gel-gitleri olsa da yukarıda değindiğimiz Başkan Nixon'ın Suriye'yi ziyareti ve sonrasında Kissinger'ın adım adım ve mekik diplomalarının sonucunda Suriye de Ayırma Anlaşmasını imza etmeye karar verecektir.

Suriye ile yapılan Ayırma Anlaşması da tıpkı Mısır'la imzalanan ilk Ayırma Anlaşması gibi, kısa ve öz maddelerden oluşmaktaydı. İsrail-Suriye Ayırma Anlaşması'nın, Suriye için en önemli getirisi, İsrail'in işgal ettiği Golan Tepeleri'nin bir bölümü ve Kuneitra'dan geri çekilmesidir⁷²; ancak Kuneitra, söz konusu Ayırma Anlaşması'na istinaden, oluşturulan UNDOF'un sınırları içerisinde kalacaktır⁷³. İsrail-Suriye Ayırma Anlaşması, gerçekten de tarihi bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Hafız Esad, Enver Sedat gibi, bu sürecin devamını getirebilseydi, İsrail-Suriye Barış Anlaşması imzalanabilir ve İsrail'in Golan Tepeleri'nden tümüyle çekilmesi -Sina örneğindeki kademeli çekilmede görüldüğü üzere- sağlanabilirdi; ancak yukarıda da bahsediliği gibi, Şam Yönetiminin Sovyetler'e Mısır'dan daha açık olması ve Sovyet etkisi altında kalması; bunun dışında, Filistin mülteciler sorunu, Lübnan İç Savaşı gibi birçok çoklu faktör, olası bir İsrail-Suriye barışını

ABD'nin de desteğiyle- tavır alıp Suriye'ye yönelik baskıcı/zorlayıcı bir diplomasi yürütmesidir. Zorlayıcı diplomasi için kapsamlı bir eser için, bkz: Fuat Aksu, **Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi**, Bağlam yay., 1. Basım, 2008., İstanbul, 2008.

⁷² 31 Mayıs 1974 tarihli İsrail-Mısır Ayırma Anlaşmasının ana ve ekli maddelerini incelemek için, bkz: Çevrimiçi: <https://peacemaker.un.org/israelyria-separationforces74> , Son Erişim Tarihi: 29.06.2020.

⁷³ UNDOF, İsrail-Suriye Ayırma Anlaşmasının imzalandığı 31 Mayıs 1974'te, Güvenlik Konseyi'nin 350 sayılı kararıyla oluşturulmaktaydı. UNDOF'un kurulması ile ilgili, bkz: Çevrimiçi: <https://undof.unmissions.org/background> , Son Erişim Tarihi: 29.06.2020.

zorlaştıran ve günümüze dek gerçekleştirilememesinin nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır*.

Esasında, İsrail-Suriye barışının bir an önce sağlanması için, gerek Nixon gerekse Kissinger çok çaba sarf etmekte; ancak en az onlar kadar Mısır'ın Sedat'ı da Suriye'nin İsrail'le barışı için, bölge ülkelerin devlet başkanlarıyla görüşmekteydi. Eğer, Suriye, geri çekilme anlaşmasını dahi kabul etmezse, bu durum, bölgede Sedat'ı da zorlayabilir, Arap Dünyasındaki konumunu tehdit edebilir ve savaş tekrar Suriye cephesinde başladığında bu durum, Sovyet Rusya'ya, bölgeye müdahalesi için yeni fırsatlar yaratabilirdi⁷⁴. İşin enteresan tarafı, İsrail-Suriye Ayırma Anlaşmasının gerçekleşmesi için Nixon-Kissinger-Sedat, sadece Suriye tarafını değil; İsrail tarafını da baskılamaktaydı. Özellikle, Nixon-Kissinger ikilisi, İsrail'de hem Meir hem de Rabin hükümetlerini Mısır ve Suriye Ayırma Anlaşmaları süresince baskılamaktaydılar. Bunun nedenleri ve kurucu sol iktidarların tepkileri, Mısır'la gerçekleştirilen II. Sina Ayırma Anlaşması'ndan sonra uzunca tahlil edilecektir.

3.1.3.2.3. İsrail-Mısır II. Ayırma Anlaşması (4 Eylül 1975)

Mısır'la gerçekleştirilen Ayırma Anlaşmasının bu ikincisi, İsrail için daha zorlu bir süreci gerektirmekteydi. Dikkat edilirse, Mısır ve Suriye ile ilk Ayırma Anlaşmaları, 1974 yılı içinde imzalanmaktaydı; ancak II. Sina Ayırma Anlaşması - Kissinger'ın tüm çabalarına rağmen- 1974 yılının bitimine yetiştirilememekteydi. Öyle ki Kissinger, Mısır'ın değil; İsrail'in üzerindeki baskıyı Haziran 1974'ten, II. Sina'nın imzalandığı Eylül 1975'e dek arttıracaktır. Daha önce de vurgulandığı gibi, Sina Ayırma Anlaşmaları, İsrail'de hükümet geçişleri dönemine denk geldiğinden, Rabin'in yeni hükümeti, Ara Anlaşmalarının ikincisi için, Sina'dan tam çekilmeyi erken bulmakta ve petrol alanları ve stratejik noktaların 'bir süre daha' İsrail'in elinde kalmasını istemekteydi. Kissinger, Rabin'in bu tür isteklerini yersiz bulmakta ve Rabin-Peres-Allon üçlüsünü, görüşmeleri çıkmaza sokmakla itham etmekteydi.

* Yitzhak Rabin'in ikinci hükümet dönemi olan 1992-1995 arasında bu konuya ayrıca değinilecektir; çünkü Rabin, 1970'lerin İsrail'inde hayata geçiremediği Suriye ile barışı, 1990'larda, dış politikasının başat hedefleri haline getirecektir.

⁷⁴ Quandt, *a.g.e.*, s. 148.

Kissinger bunun yanı sıra, İsrail'in tam olarak bir dış politikasının olmadığını, iç politikaya odaklanıp iç siyasi sistemin de dış politikayı kilitlediğini iddia edecektir⁷⁵.

Esasında, Yitzhak Rabin, İsrail'in Arap ülkeleriyle normalleşme sürecine, ABD'nin daha fazla müdahil olmasına ve ülkesi üzerindeki 'taviz koparıcı' istek ve baskılarına karşı durmaktaydı⁷⁶. Rabin, Arap komşularıyla -özellikle Mısır- 'çok taraflı müzakereler'den ziyade; 'iki taraflı müzakereler'den yana tavır almaktaydı⁷⁷. Örneğin, Rabin'in görüşleriyle aynı doğrultuda olarak, Türkiye'nin 'Ortadoğu Uzmanlığı'ndaki ilk öncül isimlerinden Prof. Dr. İsmet Giritli de Ayırma Anlaşmaları sürecinde, Arap Ülkeleri ile İsrail arasındaki uyuşmazlığın, dönemin iki hegemonik gücü ABD ve SSCB çıkarlarına göre değil; öncelikle kendi çıkarlarına göre çözümlenmesine dikkat çekmekte; her iki tarafın da zaman kaybetmeden dolaylı ya da dolaysız bir şekilde barış görüşmelerine başlamaları gerektiğini salık vermektedir⁷⁸; ancak diğer taraftan, Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger, ABD'nin dâhil olmadığı herhangi bir ikili müzakerelerin başarılı olamayacağına vurgu yapmakta ve 2001 yılında yayımladığı; "*Amerika'nın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı?*" kitabında da hem İsrail hem de Mısır tarafının, birbirlerini tanıma konusunda sıkıntılarının olduğunu ve yine, müzakerelerde, ABD'nin arabuluculuğunun zorunluluğundan bahsetmektedir⁷⁹. Amerikan dış politikasının Ortadoğu'ya bakışını yansıtan Kissinger'in bu görüşleri, 1970-2000 arasında İsrail solu çevrelerinde sıkça tartışılacaktır.

⁷⁵ Gerçekten de Kissinger'in Rabin ve onun kabinesi hakkındaki bu düşünceleri, II. Sina Anlaşmasına giden süreçte iyice belirlemekteydi. Kissinger, bir önceki Meir ve Gurion hükümetlerinden övgülerle söz ederken, Rabin-Peres-Allon'un üçlü bir hükümdarlığının olduğundan bahsedip onları, Mısır'la II. Sina Anlaşmasını zora sokmakla itham etmekteydi. Başbakan Yitzhak Rabin'in bu çekincelerinin, ABD'den bağımsız olarak, sadece Mısır'la ikili görüşmelerden yana olmasının dışında, Sina Yarımadası'nın stratejik bölgelerinden zamana yayılarak çekilmeyi öngördüğünü söyleyebiliriz. Kissinger'in Rabin hükümetine ilişkin görüşleri ve iki ara anlaşma arasında yaşananlar için, bkz: Quandt, *a.g.e.*, ss. 163-166. ; Konuyla ilgili, Meir-Rabin hükümetlerinin dış politikası ve kamuoyu tepkilerinin değerlendirilmesi için, ayrıca bkz: Samuel J. Roberts, **Party and Policy in Israel: The Battle Between Hawks and Doves**, Westview Press, Colorado, 1990., s. 119.

⁷⁶ II. Ara Anlaşması öncesi, Amerikan başkanı Ford'un, Rabin üzerindeki baskıları ve Sina Yarımadası'ndaki toprak tavizleri-pazarlığı için, bkz: Terence Smith, "*Israel Postpones Decisions on Sinai At Least A Week*", **The New York Times**, 5 Temmuz 1975., s. 1.

⁷⁷ Armaoğlu, *a.g.y.*, *Filistin Meselesi...*, s. 326. ; içinde; Strategic Survey, London, International Institute for Strategic Studies, 1974., ss. 12-13.

⁷⁸ İsmet Giritli, **Ortadoğu ve Komünizm-Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları**, Seda Matbaacılık, 2. Basım, İstanbul, 1975., s. 153.

⁷⁹ Henry Kissinger, **Does America Need A Foreign Policy?-Toward A Diplomacy for the 21st Century**, Simon&Schuster, New York, 2001., s. 168.

Rabin'in, ABD'nin Arap-İsrail ihtilafında, müdahaleci tavırlarına karşı temkinli yaklaşımları, 1999'da hükümetini kuran Ehud Barak'ın da genel politikaları arasındadır. Bu konuya, hem İsrail'in Atlantikçi dış politika yaklaşımlarında hem de Ehud Barak döneminin incelendiği bölümde ayrıntılı bir şekilde değinilecektir. Yitzhak Rabin'in ABD'nin arabuluculuğuna karşı mesafeli tavrı, dışişleri bakanı Kissinger'la Bonn'daki görüşmesinden sonra⁸⁰, yumuşamakta ve 1975 Yaz'ı boyunca, içerideki sağcı bloğun⁸¹ muhalefetinin de olumsuz etkisinin kırılması amacıyla Mısır'la ikinci ara anlaşma için süreç hızlandırılmaktaydı. Rabin'in, ABD'ye bu süreçte, kuşkuyla yaklaşması ve Mısır'la ikili ilişkilerden yana tavır koyması, kendi iktidar dönemindeki iç ve dış gelişmelerden bağımsız düşünülemez. İçeride, koalisyonu oluşturmak zorunda kaldığı Ulusal Din Partisi ve onun her daim dirsek temasında olduğu aşırı dini kesimi temsilen "Guş Emunim" in, Batı Şeria ve Golan'da ilhaktan yana olması da Rabin hükümetini zora sokan diğer etmenlerdendir. 20 yılı aşkın, iktidarda kalan İşçi Partisinin siyasal ömrünü artık, tamamlaması, Lübnan'daki iç karışıklıkların İsrail'e yansımaları, Filistinli mülteciler sorunu gibi birçok iç ve dış etken, kırılğan olan son sol parti iktidarının Mısır'la müzakere sürecine temkinli yaklaşmasına neden olacaktır.

İki Ayırma Anlaşması arasındaki evrede, yukarıda bahsedilen olumsuz tüm iç ve dış gelişmelere rağmen, 4 Eylül 1975'te imza edilen II. Sina Ayırma Anlaşması,

⁸⁰ Rabin-Kissinger Bonn Görüşmesi, II. Ara Anlaşmasına giden süreçte, kırılma noktasını oluşturmaktadır. ABD-İsrail tarafları arasındaki 12 Temmuz 1975 tarihli bu görüşmeden hemen hemen iki ay sonra, Ara Anlaşması imzalanacaktır. Söz konusu Bonn görüşmesinde, Kissinger, Rabin'in yapıcı olduğunu ve sorunların açıklığa kavuşturulmasında ilerleme kaydedildiğini belirtmekteydi. Bonn Görüşmesindeki ayrıntılar için, bkz: "99. *Statement by Secretary of State Kissinger on his meeting with Prime Minister Rabin-Bonn/12 July 1975*", Historical Documents 1947-1977, **Israel Ministry of Foreign Affairs**, V: 3., 1974-1977., Ayrıca, Çevrimiçi bkz: <https://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/MFADocuments/Yearbook2/Pages/99%20Statement%20by%20Secretary%20of%20State%20Kissinger%20on%20hi.aspx> , Son Erişim Tarihi: 30.09.2020.

⁸¹ Rabin'in bu ilk hükümeti boyunca, Ulusal Din Partisi ve Ultra Ortodoks Yahudilerin kurucusu oldukları "Guş Emunim", "Sadık Blok" (İsrail Toprağına Sadık), iktidarın üzerinde, Batı Şeria'da özellikle, Yahudiye ve Samariye'de yerleşim yerlerinin yayılması konusunda yoğun baskılar uygulamaktaydı. İsrail-Mısır ilişkilerinin normalleşmesi ve Ara Anlaşmaları sürecinde, Guş Emunim, Rabin hükümetinden yerleşim yerleri konusunda taviz koparmak istemekte ve hükümetin Mısır'la Sina'dan geri çekilme uzlaşısına karşı çıkıp 'vadedilmiş topraklar'dan ayrılmama gibi aşırı görüşleri bulunmaktaydı. Öyle ki Rabin, Guş Emunim hareketini ve bu hareketin taraftarlarıyla destekçilerini: "*İsrail Demokrasisinin vücudundaki bir kanser*" olarak tanımlamaktaydı. Bkz: Black, *a.g.e.*, s. 209. ; Ayrıca; Prof. Israel Shahak, Ortodoks Yahudiliğin, İsrail için büyük bir sorun yaratacağını ve aslında, 'laik gibi görünen' İsrail Devleti'ni, Ortodoks zihniyetin şekillendirdiğini iddia etmektedir. Ayrıntılar ve bir o kadar da ilginç bilgiler için, bkz: Israel Shahak, (Çev: Ahmet Emin Dağ), **Yahudi Tarihi-Yahudi Dini**, Anka yay., 2. Basım, İstanbul, Ekim 2002.

dokuz ana maddeden oluşmaktaydı. İsrail'in Sina'dan geri çekilimi devam edecek, Süveyş Kanalı ve bölge petrollerinden barışçıl bir şekilde İsrail'in de yararlanması önü açılacaktır⁸². Bilindiği üzere, İsrail-Mısır barış sürecinin en önemli itici güçlerinden biri de ekonomik nedenlerdir. Ayırma Anlaşmasının sonucuna istinaden, Başkan Ford tarafından, İsrail ve Mısır'ı, barış sürecinde teşvik etmek için; İsrail'e 1.5 Milyar askeri ve 750 Milyon dolar ekonomik yardım ile Mısır'a 750 Milyon dolar askeri yardımda bulunmasına karar alınması için, Amerikan Kongresine talepte bulunulmaktaydı⁸³.

Gerçekten de ABD'nin İsrail ve Mısır'a hem askeri hem de ekonomik yardımlarının önünü açan söz konusu Ayırma Anlaşmaları, 1970 ve 1980'ler boyunca, her iki ülkeye de aynı Amerikan ilgisiyle devam edecektir. Öyle ki bu evrede, Amerikanın iki önemli siyasi müttefiki haline gelen İsrail ve Mısır, Amerikan yardımını en çok alan iki ülke haline gelecektir⁸⁴. Her şeyden önce, tüm bu sürecin önünü açan Rabin hükümeti, 1977 seçimlerinde iktidarı eline alacak Menahem Begin'in sağcı hükümetinin, Camp David Barış Anlaşmalarının alt yapısına katkı sunmaktaydı. Gerçekten de bu son Ayırma Anlaşması, İsrail ve Mısır arasındaki 1979 Genel Barış Anlaşmasının temelini oluşturan bir belge niteliğinde olup neredeyse 30 yıllık İsrail-Mısır çatışma ve savaş halini, durduran bir metindir. Rabin ve Peres'in dışında, dışişleri bakanı Allon'un -yukarıda bahsedildiği gibi kendisinin, her ne kadar bu süreçte kimi zaman anlaşmazlık tavırlarına rağmen- son sol

⁸² II. Sina Ayırma Anlaşmasının tüm maddelerini incelemek için, bkz: "*Interim Agreement between Israel and Egypt 4 September 1975*", Çevrimiçi: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/EG%20IL_750904_Interim%20Agreement%20between%20Israel%20and%20Egypt.pdf, Son Erişim Tarihi: 03.10.2020. ; Ayrıca, yine, anlaşma maddeleri ile haritalı anlatımın da yer aldığı kaynak için, bkz: Walter Laqueur&Barry Rubin (Eds.), **The Israel-Arab Reader-A Documentary History of the Middle East Conflict**, Pelican Books, 4. Basım, New York, 1984., ss. 572-582.

⁸³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 341. ; içinde, Stebbins&Adam (Eds.), *American Foreign Relations*, 1975., ss. 498-504.

⁸⁴ Robert Gilpin, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikği**, (Çev: Muran Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan, Gürkan Polat), Kripto yay., 2. Basım, Ankara, Eylül 2012., s. 378. ; Örneğin, 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan Camp David sürecine dek geçen sürede, ABD'nin İsrail'e sadece askeri silah ve teçhizat yardımlarının değeri, 4.2 milyar dolar değerindedir. Konuyla ilgili ayrıntılı analiz ve veriler için, bkz: Peter Goldman, "*Carter and Israel-Perils of Jimmy, Special Report*", **Newsweek**, C: 91., S: 12., 20 Mart 1978., ss. 14-19. ; Yine, bkz: Fay Willey vd., "*The Price of Peace*", **Newsweek**, C: 93., S: 13., 26 Mart 1979., s. 19. ; Başkan Nixon'dan sonra, Carter da İsrail'e, ABD-İsrail ilişkilerinin askeri ve ekonomik alanda telafisi için, ekstra 285 milyon dolar yardımda bulunacaktır. Ayrıntılar için, lütfen, bkz: Andrew&Leslie Cockburn, **Dangerous Liaison-The Inside Story of the U.S.-Israeli Covert Relationship**, Harper Perennial, 1. Basım, New York, 1992. s. 193.

iktidarındaki kabine görevlerinde İsrail sol siyasal tarihine kazandırılacak bu ilklerin önünü açmaları, ileride değinilecek: “Arap-İsrail barışını yalnızca sağcı İsrail iktidarları başarır.” tezinin de sorgulanmasına neden olmalıdır.

3.1.4. Ayırma Anlaşmalarının İsrail Siyasetine Etkisi ve Camp David Süreci

Mısır ve Suriye ile gerçekleştirilen Ayırma Anlaşmaları, “Camp David Barışı”na giden süreci başlatmaktaydı. Bu süreç, barış alanında, Mısır’la bir nihayete ererken; Suriye ile aynı neticeyi vermeyecek ve bugüne dek, İsrail-Suriye Barışı sağlanamayacaktır. Söz konusu anlaşmaların ne kadar önemli olduğu ve 30 yıllık İsrail-Mısır savaşlarına son verdiği ve bir sonraki sağcı Likud iktidarının Camp David Barışını sağlamada Ayırma Anlaşmalarının, Ortadoğu’da yeni bir siyaset zeminin oluşturduğu açıktır. İsrail siyasetinde ise bundan sonraki en büyük iki tartışma; Camp David Barışının, kimin başarısı olduğu ve “İkinci Cumhuriyet” tartışmalarıdır. Bu iki tartışma, günümüzde hâlâ, İsrail sol ve sağ arasında tartışılmaktadır. Her iki taraf da Araplarla gerçekleştirilen “barışın mimarı”nın kendilerinin olduklarını ve Arap-İsrail Barış Sürecini başlattıklarını ifade etmektedirler. İsrail sol ve sağının, “barışın aidiyeti” konusundaki hararetli tartışmalarının temel nedeni; Ayırma Anlaşmalarının, Meir ve Rabin’in son sol iktidarları döneminde gerçekleşmesi; ancak her iki Ayırma Anlaşmalarından hemen hemen 3 yıl içerisinde Camp David Barışının sağlanmasıdır. Öyle ki İktidarın el değiştirdiği 1977 Seçimleri de buna eklendiğinde, bu geçiş evresinde yaşananlar, İsrail sol ve sağ arasındaki “barışın inşacıları” konusunda iki büyük tartışmayı her zaman güncel tutmaktadır.

Bugün, hâlâ, İsrail’de sağ kanat; Araplar ya da Filistinlilerle barışı, kendi hükümetleri döneminde gerçekleştirdiklerine inanmaktadır. Bu kesime göre, İsrail solu, kendi ülkelerinin özellikle, güvenlik gerçekliklerinden uzaktır ve solun, sürdürülebilir bir barışı tesis etme yetenekleri zayıftır⁸⁵. 1970-1980 evresinde, süre

⁸⁵ Tel Aviv Üniversitesi Moşe Dayan Kuzey Afika ve Ortadoğu Merkezi, Türkiye Masası Editörü, Öğretim Üyesi, Dr. **Hay Eytan Cohen Yanaracak** ile gerçekleştirilen mülakat: Tel Aviv Üniversitesi, Tel Aviv, 15.07.2015. ; Sn. Yanaracak, bu sözleri, özellikle 1990’lar boyunca İsrail

gelen bu tartışma, Yitzhak Rabin'in ikinci hükümet dönemi olan 1992-1995 arasında da artarak devam etmekteydi. Ayırma Anlaşmaları ve Camp David Sürecinde olgunlaşan bu ikilem, kuşaklar boyunca İsrail siyasetindeki gerilimli faylardan biri haline gelmekteydi ki 1995 Rabin suikasti, 1970'lerin İsrail siyasetinden o güne dek ardılanan birçok tartışma ve kutuplaşmanın, şiddete ulaştığını da kanıtlayacaktır. Kısaca, İsrail sağ ve solu arasındaki rekabetin anlaşılıp anlamlandırılabilmesi için 1970'lerdeki Ayırma Anlaşmalarında yaşanan gelişmeler ve 1978-1979 Camp David Anlaşmaları, her iki tarafın tarihsel hafızalarına yönelik çıkış noktaları olarak görülmelidir.

3.1.4.1. Ayırma ve Camp David Anlaşmaları Arası İsrail Siyaseti ve Solu

1967 Savaşı'ndan sonra, İsrail siyasetinde artan sağ eğilimli akımların, Arap dünyası ve özelinde, Mısır ve Suriye ile gerçekleşen Ayırma Anlaşmalarına karşı hareket etmeleri tesadüf değildir. Rabin'in, Mısır'la gerçekleştirdiği II. Ayırma Anlaşması sırasında hem temkinli hem de gerçekçi davranmasının temel nedeni*, İsrail'in iç dinamiklerinin dışında, ABD baskısının da her geçen gün Rabin hükümeti üzerinde artması olarak görülmelidir. Yukarıda değindiğimiz gibi, bu durum, Mısır'la ikili görüşmelerden yana olan Rabin'in, Kissinger ve Nixon tarafından ABD'nin de müdahil olmak istediği uzlaşma sürecine muhalefet etmesidir. Öyle ki Rabin, Mısır ile imzalanan II. Ayırma Anlaşması ile esasında, İsrail'in Yom Kippur Savaşı'ndan sonra dış politikasında değişikliği temsil etmekteydi. Rabin'in perspektifinden bu değişiklik, Mısır ve Suriye gibi Arap komşularıyla bir an önce barışın sağlanması yönündedir ve bu durum, o ana kadar İsrail dış politikasında 'ilk gerçek değişim'dir. Öyle ki Rabin'in II. Ayırma Anlaşması'ndaki yapıcı tavırları ve tarafların 'güç kullanmaktan' kaçınma gibi yaklaşımları, ileriye dönük olarak,

topraklarında yaşanan terör dalgası ve dönemin mevcut sol iktidarının ülke güvenliğini sağlamada yetersiz kaldığı görüşleriyle analiz etmektedir.

* Rabin'in bu temkinli yaklaşımları, 1992'deki ikinci hükümeti döneminde yerini, tamamen gerçekçiliğe bırakacaktır ki Filistin'in Yaser Arafat'ıyla Oslo süreci sonrasında yaşananlar, bu duruma kanıttır. Son bölümde bu konu, ayrıntılarıyla irdelenecektir.

1979'daki Camp David Barışı oluşturulurken örnek teşkil edecektir⁸⁶. Ayırma Anlaşmalarının, Mısır ile genel barışa giden süreçte ne kadar önemli olduğunu ve Rabin'in bu süreçteki rolünün, ABD'nin etkisinin de önüne geçtiği bir gerçektir; ancak II. Ayırma Anlaşmasının imzalanmasından sadece iki ay sonra, BM Genel Kurulu, Siyonizmin bir çeşit Irkçılık ve Irk ayrımı olduğuna dair karar alınca⁸⁷ ve ABD, bu kararın alınma sürecinde İsrail'i destekleyince, Amerikan-İsrail ilişkilerindeki samimiyet ve güven yeniden inşa edilmeye başlayacaktır; ancak yine de Rabin hükümetinin, Araplarla barış diyaloguna, ABD'yi müdahil etme konusunda temkinli davranmaya devam ettiğini de belirtmekte yarar var*. 1973 Yom Kippur Savaşı'nın getirdiği ekonomik durgunluk, BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi'nde ABD'nin desteğine duyulan ihtiyaç, 30 yıla yakın devam eden Araplarla savaş, Arapların "3 Hayır" boykotu ve FKÖ'nün uluslararası alanda tanınırlığının artması gibi durum ve koşulların hepsi bir araya gelince, II. Ayırma Anlaşmasının imza edilmesi, hızlanacaktır. Rabin ve kabinesinin gerçekleştirdiği bu son Ayırma Anlaşması, 1977 Seçimlerinde iktidarı devralan Begin hükümeti için de Mısır'la barış anlaşmasının alt yapısını oluşturacaktır.

Yitzhak Rabin'in, Mısır'la barış sürecini ilerleten ikinci ayırma ile içerideki aşırı sağcı kesimle mücadele etmesi, koalisyon hükümetinin kırılabilirliği ve ABD'nin çeşitli baskılarına rağmen, Rabin, bu süreci İsrail'in güvenlik doktrininin sadece belirli bir bölge için değil; ulusal anlamda ele alınması gerektiğini de vurgulamaktaydı. Rabin'e göre, İsrail'in güvenliği için elbette Sina Yarımadası'ndan gelebilecek

⁸⁶ Rabin Hükümetinin, II. Ayırma Anlaşması ve sonrasında, İsrail dış politikası ve Arap komşularına karşı ortaya koydukları yeni siyasetin, ayrıntılı analizi için, bkz: Louise Fischer, "Turning Point on the Road to Peace: The Government of Yitzhak Rabin and the Interim Agreement with Egypt (Sinai II)", **Israel Studies**, V: 19., N: 3., Sonbahar 2014., ss. 55-80.

⁸⁷ BM Genel Kurulunun siyonizmi, ırkçılık olarak gören 10 Kasım 1975 tarih ve 3379 (XXX) sayılı kararı için, bkz: Çevrimiçi: <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/761C1063530766A7052566A2005B74D1> , Son Erişim Tarihi: 05.10.2020. ; Söz konusu 3379 sayılı karar, 1991'de yine, BM Genel Kurulu'nun başka bir kararı olan 16 Aralık 1991 tarih ve 46/86 sayılı kararı ile -ileride değineceğimiz Madrid Barış Konferansına giden süreçte- kaldırılacaktır. **UN/RES/1991/46-86/** için, bkz: Çevrimiçi: <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/9a798adbf322aff38525617b006d88d7/0aea0b9fe5c99b0885256a9b0061300c?OpenDocument> , Son Erişim Tarihi: 05.10.2020.

* Yitzhak Rabin'in, Ayırma Anlaşmaları boyunca, ABD'ye karşı bu tür yaklaşımlarının benzeri, sağcı Likud'dan başbakan seçilen Menahem Begin döneminde de görülecektir. Camp David sürecinde buna, ayrıca ve etraflıca değinilecektir. Sağcı başbakanın bu tavırları, kurucu sol iktidarının ABD'ye yönelik politikalarını devam ettirdiğini ve bu durum da İsrail dış politikasının 'sürekliliği' ekseninde açıklanabilir.

tehditler önemliydi; ancak Rabin'e göre, Mısır'ın -olur da ileride- Ayırma Anlaşmalarını ihlâl etmesi, ciddi bir 'casus belli', savaş nedeni, olarak görülmemeliydi. Rabin, İsrail'in güvenlik doktrinini de hatırlatarak, ülkesi ve kendisi için, eğer İsrail'e karşı 'topyekün saldırı' gerçekleştirilirse asıl bunun bir 'savaş nedeni' sayılacağını belirtmektedir⁸⁸. Aslında, Rabin'i bu düşünceye sevk eden nedenlerden biri de içerideki sağcı bloğun, İsrail siyasetindeki artan etkisi olarak görülmelidir. Öyle ki sağcı Likud'un dışında, köktendinci Guş Emunim, Sina Yarımadası'ndan geri çekilmeye, 'kutsal topraklar' söylemiyle karşı çıkacak ve bölgedeki yerleşim yerlerinden vazgeçilmemesi ve hatta, yerleşim yerlerinin genişletilmesi konusunda, yıpranan sol iktidara baskı uygulayacaktır⁸⁹. İsrail'de, 1977 Seçimlerinden sonra, sağ-sol siyasetinin en çetrefilli tartışmasının odak noktasını, "yasadışı yerleşim yerlerinin genişletilmesi" konusu oluşturacaktır.

Başbakan Yitzhak Rabin, bu ilk iktidar yıllarında, sağ ve dinci bloğa karşı 1990'lardaki hükümeti sırasında, 1970'lerdeki gibi esnek davranmayacak ve sadece Araplarla değil; Filistinlilerle cesaret gerektiren kararları almakta tereddüt etmeyecektir; çünkü 1970'lerdeki bu iktidar yılları, Rabin'e, ilerideki barış politikaları için bir laboratuvar görevi görecektir. Rabin, tüm bu politikalarının bedelini, ilk hükümeti döneminde, Ulusal Din Partisinin, bir İsrail askeri üssünde, "Şabat'a saygısız davranıldı" bahanesi ve başbakan Rabin'in eşinin, -daha önce değindiğimiz- bir Amerikan bankasında çıkan 'dolar hesabı' skandalıyla hükümetten istifasıyla ödeyecektir. Ayırma Anlaşmaları boyunca, İsrail sağının, son sol hükümeti üzerindeki etkisi ve dinci bloğun, koalisyondaki gücünü göstermesi açısından, Ulusal Din Partisinin bu bahanesinin, bir hükümeti dağıtacak denli güçlü olduğu, dikkatlerden kaçmamalıdır. Öyle ki 1977 Seçimlerinde, hemen hemen tüm sağ cephe, Likud'un yanında taraf olarak, 28 yıllık kurucu sol iktidarı devirecektir.

Bu başlıktaki son değerlendirmemiz ise; Yitzhak Rabin'in, Ayırma Anlaşmaları'ndan sonra karşılaştığı sağ ve organizeli muhalefete karşı, Mısır'ın

⁸⁸ Inbar, *a.g.e.*, s. 93.

⁸⁹ İsrail'in aşırı sağ ve dinci kesimine göre, 'Eretz Yisrael'in sınırları ve 1970'lerde Guş Emunim'in, dini referanslara göre öngördüğü toprak büyüklüğünün analizi için, bkz: Nadav G. Shelef, **Envolving Nationalism-Homeland, Identity and Religion in Israel (1925-2005)**, Cornell University Press, 1. Basım, New York, 2010., ss. 76-78. ; Ayrıca, bkz: David Newman, **The Impact of Gush Emunim: Politics and Settlement in the West Bank**, St. Martin's Press, New York, 1985.

Enver Sedatı'nın da tam tersi, sol muhalefetle karşılaşmasıdır. Bu nokta, dikkate değerdir ki İsrail'de sağ muhalefet demokratik yollardan iktidarı alırken; Sedat ve arkadaşları, Sovyet yanlısı ve sol fraksiyonları, devlet aygıtı ve bürokrasiden 'temizleme' politikası güderek, Mısır'da günümüzde hâlâ tartışma konusu olan 'Müslüman Kardeşler Hareketi'ne -belki de farkında olmadan- alan açmaktadırlar⁹⁰. Bu süreç, Camp David Anlaşmalarıyla daha da hızlanacaktır. Esasında, Ayırma ve Camp David Anlaşmaları, hem İsrail hem de Mısır siyasetini ve toplumuna etkileri bakımından ayrıca bir tartışma konusu olarak kaşımıza çıkmaktadır. İsrail'de 28 yıllık sol iktidara karşı, sağ muhalefetin güçlü demokratik tepkisinin temel nedenlerinden biri, nasıl İsrail siyaseti ve toplumunun genlerinde var olan sağ, hatta, aşırı sağ yapılanması ise; Mısır'da da çoğu Mısırlıların, kamu belleğinde var olan ve destek gösterdikleri siyasal İslâmi hareketlerdir⁹¹. Özetle, hem İsrail hem de Mısır tarafları için, 1970'lerin sonunda barış inşası, iç dinamikler açısından da zorlayıcı bir süreci ifade etmektedir. İsrail'de de bu durum, barışı etkileyen temel sosyolojik bir gerçek olarak sadece, 1970 yıllar değil; Rabin'in 1990'lı yıllardaki hükümeti sırasında da önemli bağımsız değişkenlerimiz arasında ayrıca, incelenecektir.

3.1.4.2. İsrail Siyasetinde “İkinci Cumhuriyet” Tartışmaları

Yitzhak Rabin, 1970'ler boyunca: “Barışa Karşı Toprak” söylemini, solun iç ve dış politikasının merkezi haline getirecektir; ancak sol cenahtan ve İsrail siyasetinin işleyişi etrafından bakılırsa, bu durum, 1977 Seçimlerinde: “Barışa Karşı İktidar Değişimi”ne yol açacak ve İsrail'de 28 yıllık kurucu sol iktidarlardan sonra, “İkinci Cumhuriyet” söyleminin hayata geçmesine neden olacaktır. Gerçekten de söz konusu bu “barışa karşı iktidar değişimi”, İsrail'de İkinci Cumhuriyet tartışmalarını getirmesinin yanı sıra, 1977 Seçimleri, sağcı kesim tarafından, sola karşı kazanılan bir 'devrim' olarak da görülmektedir.

⁹⁰ İsmail Kayabalı&Cemender Arslanoğlu, **Ortadoğu'da Savaş ve Strateji-2 Lider, 4 Savaş ve Bir Bozgun**, Set Ofset Matbaa, Ankara, 1990., s. 275.

⁹¹ Mısır kamuoyundaki İslâmcılıkla ilgili ayrıntılar için, bkz: Howard Handelman&Mark Tessler, (Eds.), **Democracy and Its Limits-Lessons from Asia, Latin America and the Middle East**, University of Notre Dame Press, 1999. ss. 276-277.

1977 Seçimlerinin, İkinci Cumhuriyet olarak tanımlanması konusunun tartışılması gerekmektedir. 28 yıllık kurucu solun, son temsilcisi olan İşçi Partisinin, iktidarı, sağcı Likud'a devretmesi, ülkede "İkinci Cumhuriyet" tartışmalarını da beraberinde getirmekteydi⁹². 2. Cumhuriyet söylemi, yıllardır 'tam iktidar' olabilmek ve koalisyon hükümetini, kendi inisiyatifleri doğrultusunda belirlemek isteyen sağ kanadın, İsrail Devletinin dönüşümü için de bir fırsat olarak görülecektir. Nihayetinde, 28 yıldır, siyasetten ekonomiye, eğitimden sağlığa dek, Yahudi toplumunun şekillenmesindeki en büyük etken Mapai ve sonrasında, İşçi Partisinin politika ve uygulamalarıdır. Dünya'nın her devlet kurucu doktrinlerinde görüldüğü üzere, toplum inşasında, ilk yıllar çok önemlidir ve toplumun bu yeni devlet örgütlenmesine desteğinin sağlanması gerekmektedir. İsrail'in kurucu sol iktidar ve liderleri de 28 yıldır -savaş hali coğrafyasında olmalarına rağmen- bunu, bazı noktalarda eksiklikler yaşansa dahi, başarmakta ve farklı coğrafyalardan İsrail'e göçen Yahudileri bir arada tutabilmek için yoğun çaba sarf etmekteydiler.

İşte, kurucu solun 28 yıldır üstlendiği bu görevi, 2. Cumhuriyet söylemleri arasında, 1977 seçimlerinden sonra, Begin'in sağcı Likud'u devam ettirecektir; ancak sağ ve dindar kesimin ve kimi zaman dinci ve aşırı sağcıların baskıları altında, bu süreci yürütmeye çalışacaktır. Gerçekten de 1977 seçimleri, İsrail'de, salt iktidar değişimini temsil etmemekte, aynı zamanda, bir zihniyet değişimini de yansıtmaktaydı. Öyle ki, 1984-1988 arasındaki dönüşümlü sol hükümetini saymaz isek, sol iktidar ve sol kültür 1992 seçimlerine dek, İsrail'de iktidara gelemeyecektir; ancak bu durum, kurucu sol iktidarlardan sağcı hükümetlere kalan mirasın da reddi anlamına gelmemektedir. 1977 seçimlerinden sonraki sağcı Likud iktidarı, özellikle, solun açtığı 'barış' yolundan -ve elbette, kamuoyu baskısının da etkisiyle- devam etmek durumunda kalacaklardır. Bu durum, yeni bir tartışmayı da beraberinde getirecektir: "İsrail'de barışı, sadece sağ iktidarlar mı gerçekleştirebilir?"

⁹² 1977 Seçimlerinde, iktidarı devralan sağcı Likud'un "İkinci Cumhuriyet" in önünü açtığı görüşü ile ilgili tartışmaların etraflı bir değerlendirmesi için, bkz: Asher Arian, **The Second Republic-Politics in Israel**, (Özellikle; "The Knesset, the Government, the Judiciary, the Absence of Checks and Balances. Prime Ministerial Government, Coalition Politics. The Cabinet. Knesset Members in Action. Legislation. The Judiciary" başlığı), Chatham House Publishers, New Jersey, 1998., ss. 237.-279. ; Asher Arian'a göre, İsrail'de 2. Cumhuriyet tartışmaları, siyasetin ve kurumların kendi içerisinde gösterdiği değişimle 1967 Savaşı sonrası daha da belirgin hale gelmekteydi. O günden sonra, İsrail, 1990'lar ve hatta, 2000'ler boyunca, 2. Cumhuriyetin içerisindeydi.

3.1.4.3. Peres'in Begin Eleştirisi ve 'Barışın Mimarı' Tartışmaları

Mart 1977'de gerçekleşen seçimlerde, sağcı Likud'un Menahem Begin'i, 28 yıllık kurucu sol iktidarına son verip İsrail'de -1984-86 dönüşümlü sol hükümeti saymaz isek- 1992'ye dek iktidarda kalacak Likud dönemini başlatacaktır. 1977 Seçimlerinin, İsrail siyasetine getirdiği hava, sağ iktidarın neredeyse bir devrim gerçekleştirerek 28 yıllık sol kurucu iktidara son vermesi ve Araplarla barışa ivme kazandırması yönündeki görüşlerdir. Tartışmanın merkezini de burası oluşturmaktadır ki David Ben Gurion gibi kurucu sol kadrolara ait liderlerin yanında yetişen Şimon Peres, 1977 Seçimlerinden sonra, "barışı kim tesis etti?" tartışmalarında, sağcı Likud'la karşı karşıya gelecektir. Öyle ki Peres, Fransız dergi yazarı Robert Littell'e, 1997'de verdiği bir nehir söyleşisinde, İsrail'de barışı yalnızca sağ iktidarlar yapar algısı ve iddialarını 'saçma' bulmakta ve şu tespitlerini belirtmekteydi:

"Biz, İşçi Partisi olarak, Mısır'la ilk iki anlaşmayı (I. ve II. Ara Anlaşmaları) imzalamıştık. Begin, üçüncüyü (Camp David) imzaladı. Eğer, biz iktidarda kalmış olsaydık, herhalde son anlaşmayı da imzalardık. Tüm bu düşünceler, yani, barışı sadece, sağın imzalayabileceği düşüncesi söylenceden ibarettir"⁹³.

Gerçekten de kurucu sol iktidarın liderlerinin çoğu ve onların nezdinde İşçi Partisi, sağcı Likud'un Mısır ile imzaladığı Camp David Sözleşmesi⁹⁴ne destek

⁹³ Shimon Peres&Robert Littell, **For the Future of Israel**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, Mayıs 1998., s. 114. ; Sadece Peres değil; solun diğer figürleri de barışı, yalnızca sağın gerçekleştirebileceği düşüncesine karşı çıkmaktadırlar. Öyle ki Yitzhak Rabin'in 1992-1995 arasındaki sol hükümeti, bu argümanı tersine çeviren cesur adımlar atacak ve Arap-İsrail Barış Sürecini, Filistin-İsrail barışı eksenine taşıyacaktı. Ayrıca, söz konusu nehir söyleşisine dayalı eserde, Peres, İsrail'in barış arayışlarında sol iktidarların, sağdan daha çok çaba sarf ettiği ve zamansal olarak İsrail solunun 1977'den o güne, daha az iktidar olmasına rağmen, bunu başardığını sürekli vurgulamaktadır.

⁹⁴ Camp David Sözleşmesi 17 Eylül 1978'de, dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter'ın gözetiminde, İsrail Başbakanı Menahem Begin ve Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat arasında imza edilmekteydi. Söz konusu sözleşme, 26 Mart 1979'da Barış Anlaşmasıyla tamamlanmaktaydı. Camp David Sözleşme ve Barış Anlaşması için, bkz: "*Camp David Accords and the Arab-Israeli Peace Process*", (Milestones: 1977-1980)., Çevrimiçi: <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/camp-david> , Son Erişim Tarihi: 30.10.2020. ; Ek olarak, Knesset bilişim arşivi için, bkz: "*Camp David*

vereceklerdir. Peres'in de dediği gibi, esasında, Araplarla bu barış sürecini sol iktidar yıllar önce başlatmaktaydı. Camp David Anlaşması imzalandıktan sadece, birkaç gün sonra Şimon Peres, Knesset'te yaptığı konuşmada, İşçi Partisinin söz konusu anlaşmaya ilişkin görüşünü şu şekilde belirtecektir:

“Ben, tereddüt etmeden, hükümeti ve İsrail başbakanını, bu zorlu ve etkileyici süreçten ötürü, barışa doğru yürüdükleri için kutluyorum...”⁹⁵.

Peres ve mensubu olduğu İşçi Partisi, sanki hükümetteymiş gibi, Camp David süreci boyunca kimi zaman, Begin iktidarından daha fazla çaba sarf etmektedir. Öyle ki Şimon Peres, birçok siyasi ya da diplomatik liderle görüşmekte ve İsrail-Mısır barışı için, başta Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat olmak üzere, o dönemde İsrail-Arap barışını destekleyen sosyalist görüşlü, bir önceki Alman Şansölyesi Willy Brandt ile temas halinde bulunmaktadır. Peres'in ve onun sol partisinin ‘barışı inşa edici’ müzakerelerinin Begin hükümetiyle ilgisi bulunmamaktaydı⁹⁶. Sağcı Likud'un, İşçi Partisinin kaldığı yerden barış sürecini devam ettirmesinin nedenleri olarak, daha önce kısmen değinildiği gibi, ekonomik unsurlar ve Nixon döneminden Carter'a dek süre gelen Amerikan baskısı görülebilir. Sonuç olarak, İsrail'de iktidar, sağ ya da sol da olsa 1970'lerin uluslararası ilişkileri ve Ortadoğu'sunda barış girişimleri kaçınılmaz gözükmektedir. Bu durum da “barışı yalnızca sağ iktidarlara gerçekleştirir” tezindeki hata ya da eksikliğin nedeninin, kanımızca, dönemin konjonktürünün ve iç-dış dinamiklerinin ciddi şekilde sorgulanmaması ve tam olarak okunmamasından kaynaklandığını kanıtlamaktadır.

İsrail siyasetinde, ‘barışı yalnızca sağ hükümetler gerçekleştirebilir’ tezine şüpheyle yaklaşılması ve Peres'in, söz konusu bu teze, eleştirel tespitlerini

Acoords”, Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/lexicon/eng/camp_david_eng.htm , Son Erişim Tarihi: 30.10.2020. ; Ayrıca, bkz: Jimmy Carter, **Talking Peace: A Vision for the Next Generation**, Dutton C.B., New York, 1995.

⁹⁵ Peres'in konuşmasının devamı için, bkz: Neill Lochery, **The Israeli Labor Party-In the Shadow of the Likud**, Ithaca Press, 1. Basım, Berkshire, 1997., s. 80. ; Ayrıca, söz konusu eserde, Camp David'den sonra, İsrail sol ve sağının tepkilerinin genel karşılaştırılması, Knessetteki konuşmalar ve sonrasında yaşanan gelişmeler de değerlendirilmektedir. Bu sürecin analizleri için, aynı eserin ilgili sayfa aralıkları için, bkz: ss. 79-84.

⁹⁶ Peres, tüm bu görüşmelerini, Avrupa'da gerçekleştirmekte ve Camp David Sözleşmesinin imza edileceği 1978 yılı boyunca, yoğun diplomatik temaslar da bulunmaktaydı. Ayrıntılar için, bkz: Armaoğlu, *a.g.e.*, ss. 386-387.

güçlendiren bir diğer durum ise 1977'de iktidara gelen Lükud'un, 1978-79 Camp David Barış Sürecine hangi kadroların deneyimi ve diplomatik birikimle ulaşabildiğidir. 1977 Seçimlerinden sonra iktidara gelen Menahem Begin'in Dışişleri Bakanı olarak Moşe Dayan'ı belirlemesi, sıradan bir tercih gibi görülmemelidir. Sağcı Likud'un, solcu bir dışişleri bakanı olacak ve bu dışişleri bakanı, İsrail Devleti'nin kurucu sol kadrolarına ait olacak. 1977 Seçimleri, sağ için, bir devrim ise eğer; kurucu sol kadroları anımsatan Moşe Dayan gibi bir profilin kabinede, hem de dışişleri bakanlığı görevinde ne işi olabilirdi? Esasında, Begin ve arkadaşları hükümet etme işinde, kurucu sol kadrolar kadar tecrübeli olamadıkları için, solun özellikle, dış politika oluşturma yeteneklerinden yararlanma ihtiyacı duymaktaydılar. Öyle ki Ilan Peleg'e göre, Begin'in Dayan'ı, dışişleri bakanı görevinde tutmak istemesinin amacı, eski bir radikal olarak Begin'in, sol cemaatte ve İsrail kamuoyunda da itibarını artırmak istemesiyle açıklanabilmekteydi. Hatta, Begin için, Dayan'a, dışişleri bakanlığı teklifinde bulunmak, en az hükümeti oluşturmak kadar önemli bir karar gibi görülmektedir⁹⁷.

Gerçekten de Moşe Dayan, 1970'lerin sonundaki İsrail-Mısır ve İsrail-Arap barış sürecine yönveren önemli diplomatlar arasında görülmektedir. İsrail sağının algıladığı ya da tanımladığı gibi barışı, sadece sağ iktidarlar değil; sağ iktidarların çatışmasızlık halinin sürdürülmesi ve Arap komşularıyla barışa zorlayan içerideki en önemli aktörler, kurucu sol partilerin liderleri olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter, Camp David Barış'ını sağlamak için Begin ve sağcı Likud üzerinde yoğun baskılar gerçekleştirmekte ve bu baskıyı da kurucu sol partilerin siyasi liderleri vasıtasıyla da uygulamaktadır. Öyle ki Carter ve O'nun Dışişleri Bakanı Cyrus Vance, Begin'in Camp David'e karşı, başlangıçtaki isteksiz ve tutarsız tavırlarına istinaden, Mısır'la yürütülen Camp David müzakereleri eğer başarısızlığa uğrar ise; ABD, açık bir şekilde İsrail'i (Begin'i), suçlayacağını dahi söylemekteydiler⁹⁸. Başkan Carter'dan sonra, barış sürecinin yürütülmesi için çaba sarf eden diğer başkan Ronald Reagan da İsrail sağ

⁹⁷ Ilan Peleg, **Begin's Foreign Policy (1977-1983)**, Greenwood Press, 1. Basım, West Port, 1987., s. 98. ; Ayrıca, Dayan'ın Dışişleri Bakanı iken Camp David barış sürecine katkıları ve bu süreçteki rolünün analizi için, bkz: Moshe Dayan, **Breakthrough: A Personal Account of the Egypt-Israel Peace Negotiations**, Weidenfeld&Nicolson, Londra, 1981.

⁹⁸ Peleg, *a.g.e.*, s. 104.

liderlerinden çok; kurucu solun son temsilcileriyle daha uyumlu çalışacaktır. Şimon Peres, Reagan için bu noktada, iyi bir örnektir; çünkü başkan Reagan, yazdığı otobiyografik eserinde dâhi, Peres'e yer verecek ve Peres'i sevdiğinden bahsedecektir. Öyle ki Reagan, Peres'i bir 'devlet insanı' olarak tanımlayıp konu Ortadoğu sorunlarının çözümü ise, Peres'in sağcı Begin'den daha gerçekçi olduğunu belirtecektir⁹⁹. Nihayetinde, İsrail Siyasi Tarihi ve İsrail-Arap Barış Süreci'nde yaşananlar, 1984-1986 evresinde dönüşümlü başbakanlık görevinde bulunan Şimon Peres'in, 'İsrail'de barışı sadece sağ iktidarlar gerçekleştirir' argümanına karşı çıkıp ortaya koyduğu ve tarihin kanıtları ve kayıtlarıyla belirttiği tezlerini güçlü tutmaktadır.

28 yıllık kurucu sol iktidarlardan sonra, 1977 seçimleriyle iş başına gelen Menahem Begin'in Likud'u dahi, iktidarının ilk yıllarında kendi kadrolarında sol siyasi figürlerden yararlanacak ve başkan Carter'ın da teşviki ile¹⁰⁰ Mısır'la uygulamaya konulan barış sürecini, sol gelenekten dışışleri bakanı olan Moşe Dayan'ın da direktifleri ve deneyimleriyle Ortadoğu'da 30 yıl süren İsrail-Mısır Savaşlarına son veren hükümet ve siyasi lider olarak tarihe geçecektir. Son olarak, "barışın mimarları" ya da "barışı sadece sağ iktidar getirir" tezlerini savunanların dikkat etmeleri gereken nokta ise, Camp David sürecini de ilk kez İsrail solunun, Mısır ve Suriye ile imzaladıkları Ara Anlaşmalarla başlattıkları ve sağcı Begin'in ise bu sürece o dönemlik bir nokta koyarak Mısır'la savaşa son veren Camp David'i gerçekleştirdiğidir. Kaldı ki Begin'in, Sedat'la bir araya gelmeye ve Camp David Anlaşmasına yanaşana kadar çok da istekli olmadığını ve Sedat'ın tüm çağrılarına

⁹⁹ Reagan'ın, Peres ve Begin karşılaştırması için, bkz: Ronald Reagan, **The Autobiography: An American Life**, Arrow Books, 1. Basım, Londra, 1991., s. 493.

¹⁰⁰ Başkan Carter, sadece Amerikan dış politikasına değil; uluslararası ilişkilere de insan haklarının kurumsallaşması yönünde katkılar sunmaktaydı. Öyle ki kendisinden önce ABD'nin, uluslararası imajı Vietnam Savaşı bozgununun da etkisiyle sarsılmış ve Cumhuriyetçi başkanların revizyonist politikalarının sonucu olarak, "saldırgan dış politika" öne alınmıştır. Başkan Carter, gelir gelmez, insan hakları vurgusunu Amerikan dış politikasının önemli söylemleri haline getirmekteydi. Carter'ın Camp David sürecinde, elbette Amerikan politikalarını, hem Akdeniz hem de Körfez Ortadoğu'sunda etkili tutma hedefinin dışında, insan haklarının uluslararası siyasette kurumsallaşması yönünde titiz davrandığı bilinmektedir. Konuyla ilgili, bkz: Charles W. Kegley, Jr.&Eugene R.Wittkopf, **American Foreign Policy-Pattern and Process**, St. Martin's Press, New York, 1996., ss. 25-26. ; Başkan Carter'ın, "The Carter Center" aracılığıyla yürüttüğü barış proje ve çalışmalarının ayrıntılı tahlili için, lütfen, bkz: Jimmy Carter, **Beyond the White House-Waging Peace, Fighting Disease, Building Hope**, Pocket Books, 1. Basım, Londra, 2008., ss. 221-232. Ayrıca, uluslararası ilişkilerde insan hakları tartışmaları için, bkz. Rona Aybay, **İnsan Hakları Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 2. Basım, İstanbul, ss. 75-77.

hatta, olası bir İsrail-Mısır barışını, Filistinlilere doğru genişletmek isteğine şiddetle karşı çıktığını¹⁰¹ da belirtmek gerekir.

Tüm bu gerçeklerden sonra; Peres'in "ilk iki anlaşmayı biz yaptık, üçüncüsünü onlar imzaladı, o an iktidarda biz olsaydık, elbette Camp David'i de biz imzalardık" demesini, tüm bu sürecin aktörlerini, bütüncül olarak düşünerek analiz etmek gerekmektedir. Öyle ki Camp David Barışı her ne kadar sağ iktidar döneminde imzalanırsa da başlangıçtan o güne değin, ABD ve Mısır'ın yanında, diğer çevre ülkelerle gerçekleştirilen müzakereler, Camp David'in anlaşma şekli ve sayısız diplomatik temasların, 'solun kontrolünde' olduğunu belirtmekte yarar görmekteyiz. Diğer taraftan, İsrail'in çevre ülkeleriyle oluşturmaya çalıştığı barış sürecine içeride sol; dışarıda ise -Enver Sedat'ın Mısır'da iktidara geçmesiyle- ABD'nin Begin hükümeti üzerindeki baskılarını artırmasıyla ulaşıldığı söylenebilir. Özellikle; insan hakları ve uluslararası hukuku, Amerikan dış politikasının tamamlayıcıları olarak belirleyen ve Begin-Sedat arasındaki müzakereleri, bizzat yöneten Başkan Carter'ın da çabalarının bu süreçte daha dikkatli okunması gerekmektedir.

3.2. Sol'un Oslo Öncesindeki Dönüşümlü İktidarı (1984-1986)

3.2.1. Peres Hükümeti ve İktidar Yapısı

İsrail Devleti kurulduktan sonra, İsrail solunun geçirdiği dört evreden daha önce bahsedilmektedir. 1984-1994 evresi, sol için hem sağcı Likud'lu yıllar hem de Soğuk Savaş'ın bitimine yakın dönemde, İsrail siyasetini doğrudan etkileyen olayların görüldüğü bir süreci ifade etmektedir. Şimon Peres'in, Oslo öncesindeki sağcı Yitzhak Şamir'le olan dönüşümlü iktidarı, 1984 Genel Seçiminin ilginç sonuçlarından kaynaklanmaktadır. 1984 Seçim sonuçları, İsrail'in Lübnan Harekâtı'ndan sonra yapıldığı ve İsrail solu ile komuoyunun ekseriyetinin, söz konusu harekât karşısında eleştirel bir tutum takınmasından ötürü, Likud'un hükümeti kurma kabiliyetini engellemektedir. Gerçekten de 1982 Lübnan Harekâtı ve bu Harekâtı yöneten dönemin Savunma Bakanı Ariel Şaron'un harekât sırasındaki

¹⁰¹ "Mısır-İsrail Görüşmesi Çıkmazda", **Ortadoğu**, 22 Kasım 1978., ss. 1. ve 7.

eylemleri¹⁰², İsrail kamuoyunda barış yanlısı sivil hareketlerin ve protestoların yükselmesine neden olacaktır. Bu protesto gösterileri öyle bir noktaya gelecektir ki o güne dek İsrail Toplumsal Tarihinde görülmemiş kitlesel barış hareketleri ortaya çıkacaktır. Öyle ki Tel Aviv’de, 400 bin İsrailli’nin katıldığı Begin Hükümeti ve onun nezdinde Savunma Bakanı Şaron’a karşı büyük kitlesel protestolar, Ortadoğu ülkeleri arasında sadece İsrail sınırları içerisinde gerçekleşecektir¹⁰³. Şaron’un, Sabra ve Şatilla gibi Filistinli mültecilerin yer aldığı kamplara yönelik saldırılarının neticesinde ortaya çıkan görüntüler, sadece sol değil; sağcı Likud’un merkez sağ seçmeninde dahi bu harekâtın, amacından saptığı yorumlarına neden olacaktır. 1984 seçimleri, esasında, her yönüyle incelendiğinde siyasi sonuçlarının yanı sıra, İsrail toplumunun ayrışması -bugün dahi İsrail’de görülen sağ ve sol kutuplaşması-bakımından, İsrail siyasi tarihinin en kırılğan dönemlerinden birine işaret etmektedir. Öyle ki bu kırılğanlık ve sola giderek artan ilgi, 1988 seçimlerinde de kendisini gösterecek; ancak hükümet, sağcı Şamir tarafından kurulacaktır¹⁰⁴.

23 Temmuz 1984’te gerçekleşen genel seçimde, İşçi Partisi ve onun destekçileri, oyların %34.9’unu alarak, Knesset’te 44 sandalye kazanırken; Likud ise %31.9’luk oyla 41 koltuk elde etmekteydi¹⁰⁵. Ian Black, 1984 seçimlerine giden süreçte, Likud’la adı özdeşleşen Menahem Begin’in “tükenmiş ve bunalmış bir halde”, 1983’te başbakanlıktan istifa ettiğini belirtmektedir¹⁰⁶. Gerçekten de

¹⁰² Başbakan Menahem Begin’in hükümetinde Savunma Bakanı olan Ariel Şaron’un, Lübnan Harekâtı’ndaki rolü ve Begin’in savaş kabinesinin eylemlerini, gün gün işleyen ve Sabra Şatilla katilamına giden süreci, dikkat çekici bir şekilde analiz eden İbranice eser için, bkz: Shimon Shiffer, **Kadur Şeleg: Sadot Milhemet Levanon**, (כדור של"ג – סודות מלחמת לבנון), Yediot Aharonot Books-Edanim Publishers, Tel Aviv, 1984., ss. 123-129.

¹⁰³ Gerçekten de Begin hükümetinin Lübnan Harekâtı’na karşı şiddetli İsrail kamuoyu tepkisi ve cesur protesto gösterileri, Arap ülkeleri ya da Filistin’den çok; İsrail’in kendi yurttaşlarından gelecektir. Bu durum; İsrail’de sivil hareketlerin, siyasi iktidarlardan bağımsız ve demokratik zeminde organize olma yeteneklerini de göstermesi açısından dikkate değerdir. Lütfen, bkz: John Bunzl, (Çev: Serap Biçer), **Öteki İsrail-Barış Hareketleriyle Konuşmalar**, Metis yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 1988., s. 108.

¹⁰⁴ 1984 ve 1988 seçimlerini, topluca değerlendirip Peres ve Şamir gibi dönemin siyasi aktörlerinin tutumlarını analiz eden çalışma için, bkz: Don Peretz&Gideon Doron, “Israel’s Elections: A Second Political Earthquake”, **The Middle East Journal** V: 50. N: 4., Sonbahar, 1996., ss. 531-532.

¹⁰⁵ 23 Temmuz 1984’te gerçekleştirilen genel seçim sonuçlarının Knesset’teki dağılımı için, bkz: “Factional and Government Make-Up of the Eleventh Knesset”, Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist11_s.htm , Son Erişim Tarihi: 12.11.2020. ; Şimon Peres’in başbakanlık görevine geldiği 1984 Seçim sonuçlarının istatistiki verileri için, bkz: **EK: 3**, s. 393. ; Peres’in ilk hükümetinin bakanlık dağılımı için, İbranice kaynak: Nissim Mishal, **Ve-Ele Şenot-50 Le Medinat Yisrael**, Yedioth Ahronoth- Miskal, Tel Aviv, 1997., s. 251.

¹⁰⁶ Black, *a.g.e.*, s. 232.

1977'den o güne dek, 6 yıl boyunca iktidarda kalan ve İsrail'in '2. Cumhuriyeti'ndeki barışa -birçok yönden eleştirilecek de olsa- yön veren Begin, yerini Yitzhak Şamir'e bırakacaktır. Şamir'in, bu ilk seçim deneyiminde, sadece liderleri değil; seçmenleri ve partinin önde gelenlerinde de yorgunluk söz konusudur¹⁰⁷. Nihayetinde, 1982 Lübnan Harekâtı ve onun getirdiği sonuçlar, sağın yıpranmışlığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

11. Knesset'in 21. Hükümeti, 13 Eylül 1984'te Peres tarafından oluşturulduğunda, o ana kadar ülke tarihinin en geniş kapsamlı kabinesi oluşturulmaktaydı. Öyle ki ne İşçi Partisi ne de Likud tek başlarına ya da ortaklarının desteğiyle hükümet oluşturabilecek güçteydi. Sol ve sağ bir araya gelerek; 97 milletvekili ve 25 bakandan oluşan 'kırılgan' yapılı ve sol-sağ arasında ikişer yıl aralıklar halinde, dönüşümlü olan bir hükümet kurulmaktaydı. İşçi Partisi lideri Şimon Peres, 1984-1986 arasında, Likud'lu Yitzhak Şamir ise 1986-1988 arasında başbakanlık görevlerinde bulunmaları kararlaştırılacaktır; ancak bu karara varmak, o dönemin İsrail siyasetinde pek de kolay gerçekleşmeyecektir. 1977 seçimlerinden o güne değin, İsrail sağ ve solu arasında artan rekabet, 1984'teki dönüşümlü iktidar evresinde de kendini göstermekte ve hükümetin oluşturulması için, Peres ve Şamir arasında sıkı pazarlıklar yaşanmaktaydı. İki lider arasında, hemen hemen iki ay süren müzakere ve gel-gitler, 1984 seçimleri sonrasında kurulacak "Ulusal Birlik Hükümeti"nin oluşturulması çabalarını, özellikle Ağustos ayında çıkmaza sürükleyecektir¹⁰⁸. Tüm bu zorlu görüşmelerden sonra kurulan dönüşümlü iktidar formülünde, Peres hükümetinin baş etmesi gereken en temel üç sorun; 1970'lerden süre gelen ekonomik kriz ve Batı Şeria'da gerçekleştirilen yasa dışı yerleşim yerleri sorunlarıydı ki bu ikinci sorun, 1980'lerden itibaren İsrail'in iç dinamikleri ve siyasetini şekillendiren en önemli unsurlar arasında yer alacaktır. Peres'in, bu iki sorunun dışında önemseydiği diğer bir gerçek ise; İsrail askerlerinin Güney Lübnan'daki varlıklarıdır. Bilindiği üzere, sağcı Likud'un lideri Begin zamanında

¹⁰⁷ Likud'un ve liderlerinin bu yorgunluğuna rağmen, İsrail siyasetinde uzun yıllar hükümet kurma yetkisini, İsrail halkı, sağcı partiler yönünde verecektir. Asher Arian'ın Likud ve İşçi Partisinin, 1996 seçimlerine dek, aldıkları oy oranları ve Knesset'te temsililerinin karşılaştırılması için, bkz: Arian, *a.g.e.*, ss. 103-107.

¹⁰⁸ Peres ve Şamir arasında, 21. hükümeti kurma pazarlıkları için, bkz: "Shamir and Peres Plan to Meet Today in Israeli Election Deadlock", *The New York Times*, 1 Ağustos 1984., s. 4.

Güney Lübnan işgal edilecek ve 1982'den o güne dek, 2 yıldır İsrail'in bölgedeki işgal politikaları devam edecektir; ancak Peres'in bu yeni hükümetinin, Lübnan'dan çekilme hedefini de en başta belirlediğini söylemeliyiz.

Şimon Peres'in 1984-1986 arasındaki bu kısa hükümet döneminde - dönüşümlü iktidar formülüne istinaden- en önemli figür Yitzhak Şamir öne çıkmaktadır. 1986'dan sonra başbakan olacak Şamir, Peres hükümetinde başbakan vekili olarak görev almaktaydı. Peres'in iki yardımcısından biri, iktidar ortağı Likud'dan David Levy, diğeri ise 1978-1983 evresinde Cumhurbaşkanlığı görevinde de bulunmuş İşçi Partili Yitzhak Navon'dur. Peres hükümetinin Savunma Bakanı Yitzhak Rabin olurken, Dışişleri Bakanlığı görevinde ise yine Yitzhak Şamir bulunmaktaydı. Peres'in kabinesinde dikkat çeken isim Şamir'in dışında Rabin'dir. 1970'li yılların İsrail siyasetinde -daha önce bahsedildiği gibi- Rabin, kurucu solun son başbakanı iken; Peres hükümetinde Savunma Bakanlığı'na getirilmesi ve bu görevini sonraki Şamir hükümetinde de devam ettirmesi, dikkate değerdir. İlk İntifada'da, Savunma Bakanlığı görevinde bulunan Rabin'in faaliyetleri önemlidir ve alt başlıkta bu konu ayrıca incelenecektir; ancak Peres'in kabinesi için, şu son notlar da belirtilirse; Şamir'in 2 yıllığına dışişleri bakanlığı görevinde bulunması, İsrail dışişleri bakanlığı tarihinde de öne çıkmaktadır. Şamir, daha önce, Menahem Begin iktidarında, 1980-1983 yılları arasında da aynı görevde bulunmaktaydı. Dönüşümlü hükümetin ikinci yarısı olan 1986-1988 evresinde ise tam tersi olarak, dışişleri bakanı bu kez, Peres olacaktır. Bu durum ise, İsrail siyasi ve dışişleri bakanlığı tarihinde başbakan ya da başbakan yardımcılarının koalisyon hükümetlerinde, dışişleri bakanlığı görevini ne kadar önemsediklerini göstermektedir. Öyle ki İsrail'de, ülkenin dış politikasına yön veren dışişleri bakanı da en az başbakan kadar önemli görülmektedir*.

* İsrail siyasetinde, günümüzde de bu durum, başbakanların da yeri geldiğinde dışişleri bakanlığı görevlerinde bulunma durumu, neredeyse gelenekselleşmiş bir şekilde uygulanmaktadır. Örneğin, 2009'dan bugüne, İsrail'de iktidarı elinde bulunduran başbakan Binyamin Netanyahu, ilki 2012-2013; diğeri, 2015-2019 yılları arasında, hem başbakan hem de dışişleri bakanlığı görevlerini, aynı anda üstlenmekte ve neredeyse, İsrail'in uluslararası ilişkileri ve dış politikasında, karar alma süreçlerinin tamamını yürütmekteydi.

3.2.1.1. Dönemin İç-Dış Gelişme ve Olayları

6 yıllık Likud iktidarının çözülmeye başladığının kanıtlarından biri olan 1984 genel seçimi sonuçları, İsrail soluna hükümet kurma kapısını açacak ve İsrail kamuoyunda yükselen sola ilgi, 1992 seçimlerinde Yitzhak Rabin'in hükümetine dek devam edecektir. 1980'lerin İsrail siyasetinin baş etmesi gereken en önemli sorunu olan ekonomik dar boğaz, 1982 Lübnan Harekâtı'nın getirdiği iç siyasal ve toplumsal bölünmeyle aynı döneme geldiğinden, dönüşümlü sol iktidara, kendisinden önceki sağcı Likud'un başarısız politikalarını telafi etme şansını vermekte; ancak 2 yılla sınırlanan hükümet olma süresi, Peres ve arkadaşlarına, daha geniş politikaları uygulama imkânı yaratmamaktaydı. Tüm bu sınırlayıcı koşullara rağmen, Şimon Peres, ekonomik durgunluğun getirdiği toplumsal tepkileri dindirme ve yasadışı yerleşim yerlerinin kontrol edilmesi politikalarını öncüleyecektir.

Peres hükümetinin barış ve uzlaşma yanlısı politikalarını geliştirmesinin en temel nedeni, elbette, İsrail'in ekonomik sıkıntılarıdır; ancak daha önce bahsedildiği gibi, Peres de kendisinden önceki Rabin gibi barışı, yalnızca Araplara yönelik değil; Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistinlileri de kapsayan bir süreç olarak görmekteydi¹⁰⁹. Bunun için temel şart ise İsrail'in özellikle, 1967 Savaşı'ndan o güne dek elinde tuttuğu bölgelerdeki yasa dışı yerleşim yeri faaliyetlerinin sınırlandırılması ya da denetlenmesi olarak görülmekteydi. Peres'in dönüşümlü iktidarını kurduğu 1980'lerin ilk yarısında, yasa dışı yerleşim yerleri girişimlerinin "kurumsallaşması" dikkat çekicidir. İsrail siyasetini, 1980'lerde şekillendiren konuların başında gelen "kurumsallaşmaya yüz tutmuş yasa dışı yerleşim politikaları"ni Peres hükümeti, 1984'te iktidara gelir gelmez yavaşlatacaktır. Öyle ki Şamir hükümeti sırasında, özellikle 1983'te, Batı Şeria'da yasa dışı yerleşim yeri kuran Yahudi sayısı 15 bin iken; Peres iktidara gelir gelmez ilk bir yıl içerisinde bu sayı, 4800 ile sınırlı kalacaktır¹¹⁰. Şimon Peres'in yasa dışı yerleşim yerlerinin

¹⁰⁹ Peres, hükümeti boyunca, içeride tasarruf tedbirlerini hayata geçirecek; dışarıda ise başta Ürdün, Fas ve Mısır olmak üzere Arap ülkeleri hatta, Doğu Avrupa ülkelerine dahi ulaşma politikaları izleyecektir. Bkz: Wakin, *a.g.e.*, ss. 130-131.

¹¹⁰ Şimon Peres hükümetinin, yasa dışı yerleşim yerlerinin sınırlandırılmasına ilişkin yaklaşımı, 7 yıllık Likud döneminde, Batı Şeria'da Yahudi demografisinin yayılmasına da bir tepki olarak görülmelidir. Bir sonraki başlıklarda, İsrail'in o dönemki 4. Neslinin, yasa dışı yerleşim yerlerine karşı

sınırlandırılmasına ilişkin bu kararları, daha 1984 seçimleri öncesinde gerçekleştirilen seçim anketlerinin, Peres'i başbakan olarak işaret etmesi ve sağcı kamuoyunun da -her şeye rağmen- Peres'in Batı Şeria'daki Yahudi yayılcılığını korumaya söz vermesi durumunda, yerleşimcilerin bu bölgeye intikalinin hızlanacağı beklentisi de neden olarak gösterilebilir¹¹¹. Yasadışı yerleşim yerlerinin gelişmesi, 1980'li yıllardan sonraki sağ iktidarlar döneminde giderek artacak ve günümüz İsrail siyasetini etkileyen unsurlar arasında varlığı devam ettirecektir.

Peres hükümeti, İsrail Savunma Kuvvetleri (İSK)'nın, Lübnan topraklarından geri çekilmesi konusunu da ciddiye almakta ve hükümetin yönlendirmesiyle bölgede 1978'den o güne varolan UNIFIL güçlerinin de kontrolünde, İsrail askerlerinin güvenli bir alana geçişi mümkün kılınmaktadır¹¹². Her ne kadar Yitzhak Şamir, dışişleri bakanı olsa da Peres, Likud'un bir önceki dış politika yapım sürecinin revize edilmesini savunmaktaydı¹¹³. Savunma Bakanı olan Rabin ile uzun yıllar İşçi Partisinin liderliği konusunda rekabet halinde de olsalar, her iki siyasi aktör de dönüşümlü iktidar boyunca, Şamir'e karşı, savunma ve dış politika alanlarında bir denge oluşturmaktaydılar. Peres hükümetinin bir an önce ekonomik sorunlara odaklanabilmesi için, İsrail askerlerinin operasyonel alanının daraltılması ve komşu ülkelerle özellikle Ürdün'le ilişkilerin yumuşatılması gerekmektedir. Gerçekten de 1984 seçimlerine giden süreçte ve Peres'in iktidarının ilk aylarında, İsrail'de yıllık enflasyon %400'ü bulmakta, hatta, Peres'in seçildiği dönemde %1000'leri

refleksleri ve kamuoyunun, 7 yıllık Likud politikalarına ters düştüğü konulara ayrıca değinilecektir. Likud ve İşçi Partisinin Batı Şeria'ya ilişkin politikalarına dair, söz konusu sayısal veriler için, bkz: Geoffrey Aronson, **Israel, Palestinians and the Intifada-Creating Facts on the West Bank**, Kegan Paul International, Londra, 1990., s. 312.

¹¹¹ Michael Kramer'in, 23 Temmuz 1984 genel seçimlerine sadece 1 hafta kala yayımladığı 6 sayfalık özel makalesinde, Peres'in İsrail kamuoyunda artan popülaritesi ve anket sonuçları ile Peres ve Şamir'in liderlik duruşları, olası İsrail dış politika değişimi ve Peres'in muhtemel seçim zaferinin yasa dışı yerleşim politikalarına yansımalarını etraflıca okumak için, bkz: Michael Kramer, "The Other Election-Israel Makes Its Choice", **New York Magazine**, V: 17., N: 28., 16 Temmuz 1984., s. 32.

¹¹² BM'nin en etkin ve en eski Barış Güçlerinden biri olan UNIFIL'in, söz konusu tarihlerdeki İsrail askerlerinin çekiliminin ayrıntıları için, bkz: Çevrimiçi: <https://unifil.unmissions.org/unifil-background> , Son Erişim Tarihi: 25.11.2020. ; Ayrıca, UNIFIL'in bölgede, 1970'lerin sonu ve 1980'ler boyunca, faaliyetleri için, lütfen, bkz: A. LeRoy Bennett&James K. Oliver, **International Organizations-Principles and Issues**, Prentice Hall, 7. Basım, New Jersey, Aralık 2002., ss. 170-173.

¹¹³ Michael Bar-Zoar, Şimon Peres'i, İsrail askerlerini "Lübnan Bataklığı"ndan çıkaran ve Ürdün'le gerilimi azaltıp kendi siyasi geleceği uğruna Filistinlilere ciddi teklifler sunan bir başbakan olarak tanımlamaktadır. Zoar'ın bu tespitleri ve kapsamlı Peres biyografisi için, bkz: Michael Bar-Zoar, **Shimon Peres: The Biography**, Random House, 2007.

görmekteydi¹¹⁴. İşçi Partili liderlerin, özellikle 1980'lerden sonra, bir türlü rayına oturmayan ekonominin nedenleri arasında, askeri ve savunma harcamalarının artması ve İsrail askerlerinin operasyon durumlarının süreklilik halini alması görülmekteydi. Peres dâhil sonrasında, İşçi Partisinden başbakan seçilen Rabin ve Barak da ekonominin iyileştirilmesi için öncelikle, çatışma halinin son bulmasını ve sadece Araplarla değil; Filistinlilerle de müzakere edilmesinden yana tavır koyacaklardı; ancak Barak'ın Filistinlilere yaklaşımındaki stratejik hataya, Barak Hükümetinde ayrıca değinilecektir.

Şimon Peres de 1984-86 evresindeki bu kısa hükümetinde, iç politikada ivedi bir şekilde içerideki ekonomik dar boğazın üstesinden gelmenin ve işçi-işveren ile orta yolu bulmak ve enflasyonun yükselişini baskılamak için, ülkenin en önemli işçi sendikası olan Histadrut'la da anlaşmaya gidecektir¹¹⁵ ki Histadrut, İsrail solunun örgütlenmesi ve devlet öncesinde dahi Yahudi emek gücünün haklarının savunup geliştirmesi bakımından, mevcut iktidarlara karşı önemli bir kurum olarak işlev görecektir. Öyle ki Histadrut, sadece Yahudi emeğinin ve işçi haklarının korunması için değil; özellikle, devlet öncesinde, Araplar ve Yahudilerin hak arama mücadelesini de temsil eden diğer Filistin sendikal hareketlerinin yanında, önemli bir örgüttür.¹¹⁶

¹¹⁴ Thomas L. Friedman, “*Economic Crisis in Israel May Remold the Country*”, **The New York Times**, 29 Ekim 1984., s. 1. ; Peres'in 2 yıllık kısa iktidar döneminde enflasyon ve diğer ekonomik sorunlarla nasıl mücadele ettiğine ilişkin yakın dönemde yayımlanan makale için, bkz: Dany Bahar, “*How Shimon Peres Saved the Israel's Economy*”, **Markaz**, 30 Eylül 2016. ; Söz konusu makalenin bilişim ağı sayfası için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/09/30/how-shimon-peres-saved-the-israeli-economy/> , Son Erişim Tarihi: 25.11.2020.

¹¹⁵ Dönemin Cumhurbaşkanı Haim Herzog, İsrail siyasetindeki anılarını anlattığı İbranice kitabında, 1984 yılında, İsrail siyasetinde yaşananlara uzunca değinmekte; bir taraftan, yıllık %400'ü aşan enflasyonun Peres hükümetince kontrolünden; bir taraftan da dış politikadaki hareket alanının daraldığından söz etmektedir. Bkz: Haim Herzog, **Dereh Hayim-Sipuru Shel Lohem, Diplomat ve-Nasi**, דיפלומט ונשיא, דרך חיים: סיפורו של לוחם, Yedioth Ahronoth-Seferi Hemed, Tel Aviv, 1997., s. 359. ; Ayrıca, Peres'in İsrail ekonomisi ile ilgili genel bakışının, kapsamlı bir şekilde analizi için, bkz: Dan Senor&Saul Singer, **Start-Up Nation, The Story of Israel's Economic Miracle**, Twelve Book, 1. Basım, Eylül 2011., ss. 272-285.

¹¹⁶ Araplar ve Yahudiler arasındaki bağı güçlendiren önemli etkenlerden biri olan bu emek örgütleri, Filistin Komünist Partisi gibi Arap ve Yahudilerin, devlet öncesinde bir araya geldikleri önemli oluşumlardır. 1936-39 Arap İsyanı ve İsrail Devleti'nin kuruluşu, Arap ve Yahudilerarası bu emek birliklerine de zarar verecektir. Esasında, bu nokta, devlet öncesi iki tarafın da ilişkileri üzerine araştırılması gereken ilgi çekici bir konudur. Ayrıntılar için, lütfen, bkz: Joel Beinin, (Defne Karakaya), **Modern Ortadoğu'da İşçiler ve Çiftçiler**, Koç Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Nisan 2019., ss. 159-162. ; Ayrıca, yine konuyla ilgili nitelikli bir eser, bkz: Musa Budeiri, (Çev:

1984-1986 Peres hükümetinin; 1974-1977 Rabin hükümetine, kurucu sol kadrolardan miras kalan “çatışmasızlığı sağlama”ya yönelik dış politika vizyonunu devam ettirdiği görülmektedir. Peres’in Lübnan çekilimi, Ürdün’e yaklaşımı ve Filistinlilerle diyalog girişimleri buna en iyi kanıtlardandır. Özellikle, İsrail toplumunun ekonomik ve sosyolojik olarak dönüşüm geçirdiği bir dönemde, solu temsilen siyaset gerçekleştirmenin hem sandıkta hem de Knesset’teki ikilemi, sağ cenahın İsrail siyasetini baskılama gücü de dikkate alındığında, zor bir siyaset süreci olarak görülmelidir. Peres hükümetinin, ilk yıllarda ekonomik sorunlara odaklanmasının nedenlerinden biri de İsrail’in iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlara hızlıca müdahalede bulunulursa dış politikaya daha fazla enerji harcanabileceği içindir¹¹⁷. Begin’in 6 yıllık iktidarından sonra, yorgun bir vaziyette başbakanlıktan çekilmesi, ekonomik sorunların dış politikayı etkileyecek noktaya gelmesi ve İsrail siyasetinin her zamankinden daha çok -ilerideki alt başlıklarda tartışılacağı üzere- Atlantik etkisine girmesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda, Peres, 1985’in başında, 14 Ocak 1985’te, Knesset’te -Likud ve sağ cenahın yoğun muhalefetine rağmen- İsrail askerlerinin Güney Lübnan’dan çekilmesine yönelik kararı çıkartacaktır. Karar, gerçekten de Peres’in tutarlı ve emin duruşu ile ülkenin içerisinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik bunalımından ötürü, yine aynı yılın Haziran başına kadar uygulanacak, nihayetinde, İsrail’in Haziran 1982’deki Lübnan Harekâtından 3 yıl sonra, bölgedeki İsrail askeri varlığı Güney Lübnan’dan çekilecektir¹¹⁸. Gerçekten de bu durum, çiçeği burnunda Peres hükümetinin, ‘çatışmasızlığı’ hedef alan stratejisine örnek olarak görülebilir. Kararda, elbette, Likud lideri ve dönüşümlü iktidarın dışişleri bakanı Şamir, aleyhte oy kullansa da bu durum, işgali başlatan sağcı Likud iktidarı ve çevresinin, İsrail kamuoyundaki

Şükrü Alpagut), **Filistin Komünist Partisi (1919-1948)-Enternasyonalizm Micaledesinde Araplar ve Yahudiler**, Yordam Kitap, 1. Basım, Nisan 2021.

¹¹⁷ Literatürde, Türkiye perspektifinden, Peres hükümetinin Lübnan’dan çekilme sürecini, sadece İsrail’in iç-dış dinamikleri temelli değil; Lübnan ve Suriye yönünden de etraflıca tahlil eden bu nitelikli eseri salık veririz. Lütfen, bkz: İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989., ss. 120-136.

¹¹⁸ Likud lideri Yitzhak Şamir’in, aleyhte oy kullandığı ve Peres’in İşçi Partisinin teklifi ile Knesset’e sunulan kararın oylaması ve yankılarına ilişkin, bkz: “Remarks by Prime Minister Peres, Vice Premier and Foreign Minister Shamir and Defense Minister Rabin on the Cabinet Decision to Withdraw the I.D.F. from Lebanon, 14 January 1985”, Israel’s Foreign Relations-Selected Documents (1984-1988), **Ministry for Foreign Affairs**, Kudüs, V: 9-10., N: 37., 1989., ss. 115-116.

tepkileri okuma yönündeki başarısızlığını ve hâlâ agresif politikalarla yana olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Peres'in ilk başbakanlık dönemi, her ne kadar iki yılla sınırlı olsa da Peres, Filistin sorunu ve özelinde, Batı Şeria'nın statüsü konusunda kendisinden önceki Likud perspektifine zıt politikalar üretmekteydi. Öyle ki Peres, 1974-1977 Rabin hükümetinde üstlendiği Savunma Bakanlığı görevinde iken ve sonrasında, Menahem Begin'in başbakanlığı sırasında muhalefet sıralarında, Batı Şeria bölgesinin - Likud'un hedeflediği gibi- "tamamen ilhakına" karşı durmaktaydı. Hatta, Batı Şeria'da seçimlerin özgür bir şekilde gerçekleştirilmesini savunmaktaydı¹¹⁹. Şimon Peres'in ilk başbakanlık döneminde uygulamaya çalıştığı politikalar, sadece kendisinden önceki kurucu sol kadroların ajandasını değil; aynı zamanda, kendisinden sonraki sol iktidarlar olan Rabin ve Barak hükümetleri için de tecrübe sağlayacakları bir dönem olarak, İsrail siyasi tarihinde yerini almaktadır. Burada, Peres-Rabin-Barak dönemlerini karşılaştırabilmemiz için, öncelikle dönüşümlü iktidarın soldan iki başat ismi olan Peres ve Rabin'in düşünce ve eylemlerini, 1980'lerin İsrail ve dünyasına ilişkin değerlendirmekte yarar vardır; ancak şu noktayı da anımsatmak gerekir ki Rabin'in ilk hükümetini kurduğu 1974-77 ile Peres'in dönüşümlü iktidarı olan 1984-86 hükümetinin iç ve dış koşullarındaki durumun, aynı olmadığını. İsrail'in iki sol siyasi figürünü, bu gerçekten yola çıkarak karşılaştırabiliriz.

3.2.1.2. Dönüşümlü İktidarda Peres-Rabin Karşılaştırması

Daha önce etraflıca ele alındığı gibi, Yitzhak Rabin'in ilk başbakanlık deneyimi, 1974-1977 evresinde gerçekleşmekte ve 28 yıllık kurucu sol partinin son başbakanı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'li yıllar boyunca ve Rabin görevden ayrıldığında da Şimon Peres ile aralarında siyasi rekabet bulunmaktaydı. Bu

¹¹⁹ Şimon Peres ve Moşe Dayan gibi kurucu sol partisi olan İşçi Partisi ekolünden gelenler, Likud liderlerinin, özellikle Begin'in planladığı gibi, Batı Şeria'nın işgaline karşı çıkmaktaydılar. Peres'in Begin eleştirisi başlığında bahsedildiği gibi, kurucu sol iktidarlarının Batı Şeria'yı ilhak değil; otonom bölge statüsü verme girişimlerinin olduğu bilinmektedir; oysa Begin -elbette revizyonist siyonist geleneklerine bağlı kalarak- Batı Şeria'nın, ileride bir güvenlik ve toplumsal sorun yaratmaması için "tümüyle ilhak"ından yana olacaktır. Konuyla ilgili, Begin-Dayan-Peres karşılaştırması için, bkz: Peleg, *a.g.e.*, ss. 131-134.

rekabetin alanı özellikle, İşçi Partisi'nin liderliği etrafında şekillenmekteydi; ancak 1980'lere dek Peres, parti içinde de Rabin'in karşısında belirli bir güç elde edememekteydi¹²⁰. Daha önce bahsedildiği gibi, 1970'lerin sonunda Rabin, eşinin 'dolar hesabı' krizi nedeniyle görevden ayrılacak ve İşçi Partisi içerisinde, Peres ve arkadaşlarının olduğu hareket, dönüşümlü sol iktidar kuruluna dek yükselecektir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; 1984 Seçimlerinin, İsrail solu için de bir dönüm noktasını ifade etmesidir. 7 yıllık yorgun ve yıpranmış sağ Likud iktidarının, 'değiştirilebileceğini' gösteren 1984 Seçimleri, 1992'deki Rabin hükümeti için de önemli bir eşiği ifade etmektedir. Öyle ki Peres hükümeti, Soğuk Savaş'ın son sol hükümet deneyimi olarak da tanımlanabilir.

Dönüşümlü iktidarda Peres, Başbakan; Rabin ise Savunma Bakanı olarak görev alırken -ki 1974'teki Rabin hükümetinde bunun tam tersi idi- daha önceki yıllarda, iki karakter arasındaki rekabet, solun üstleneceği iç ve dış sorunların ekseninde geri itilmekteydi. Likud'un politikaları, kamuoyu önünde sorgulandıkça ve iktidar yorgunluğu arttıkça, Peres ve Rabin'in içinde olduğu sol blok da mevcut iktidara alternatif oluşturmakta; ancak solun bir türlü, sağ cenahın karşısında Knesset'te 61 sandalyeyi, geniş koalisyonla yakalayamaması, 1977-1992 evresinde iktidar kurabilmelerine olanak sağlayamamaktaydı. Birbirlerini uzun yıllar siyasi rakip olarak gören iki lider, Peres'in bu dönüşümlü iktidar yıllarında ve I. İntifada sırasında, eski rekabet duygusunu kenara bırakarak; sadece İsrail solunun değil; İsrail siyasetinin de zor bir süreçten geçtiği o yıllarda, giderek ortak bir siyaset üretmeye başlayacaklardır. Öyle ki yıllar sonra dahi Peres, I. İntifada'da Savunma Bakanı olan Rabin'in: "*Taş atanların kemiklerini kırın!*" sözünün, Rabin tarafından söylenmediğini vurgulayıp sadece, 1984-86 evresini değil; Şamir döneminde, Rabin'in görevindeki eylemlerini de savunur hale gelecektir¹²¹. Peres ve Rabin'in özellikle, 1980'lerin sonları itibarıyla sadece siyaseten değil; dost olarak da birbirlerine yaklaşacaklardır. Peres'in deyiimiyle "aralarında çokça yıl süren savaş",

¹²⁰ Peres-Rabin arasında, özellikle, 1980'lerin başında, parti içindeki çekişmeler için, Dışişleri Eski Bakanı Abba Eban'ın anılarını anlattığı eser incelenebilir, bkz: Abba Eban, **Personal Witness-Israel Through My Eyes**, Putnam Publishing Group, New York, 1992., ss. 555-557. ; Aynı eserde, Peres-Rabin rekabetinin konu ve alanları için, bkz: ss. 562-563.

¹²¹ İlk İntifada sırasında, Rabin'in Savunma Bakanlığındaki söz ve eylemlerinin, Peres tarafından tahlili için, bkz: Littell, *a.g.e.*, ss. 158-159.

yerini, İsrail siyasetini etkileyecek noktaya getirecektir. Peres'e göre, siyasette gelecek kuşaklara aynı ikilemleri yaşatmamak için Rabin'le bu savaşa son verilmesi ve barışın öncelik taşıyan bir sorun olduğu bilincinin uyanması gerekmektedir¹²². İki siyasetçinin de İsrail siyasetinin geleceğine ilişkin ortak görüş ve politikaları, kimi zaman siyasi rekabetin gölgesinde kalsa da özellikle Araplar ve Filistinlilerle ilişkiler ve İsrail'in güvenlik politikalarına dair yaklaşımlarının hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.

Öncelikle, Rabin ve Peres, Arap komşularıyla hızlı bir barışın sağlanması için -yukarıda da değinildiği üzere- bakanlık görevlerinde dahi çaba harcamaktaydılar. Elbette, bunda, siyasi kariyerleri boyunca Moşe Dayan'ın da Peres ve Rabin ile birlikte oluşu, Araplara yakın takındığı tutum ve politikalarının da etkisinin olduğunu anımsatmak gerekir. Peres ve Rabin, I. İntifada'dan sonra, şu durumu açık bir şekilde gördüler ki Arap komşularıyla çatışma halini dondursalar ya da barışa ulaşırlar dahi, "Filistin sorununu çözüme kavuşturmadıkça" İsrail'in de tam olarak güvenliği sağlanamayacaktır¹²³. 1990'ların Rabin hükümetinin de cesur ve kimi zaman hem İsrail kamuoyunu hem de dünya kamuoyunu şaşırtan kararlarının temel nedeni, sadece "çatışmasızlık halinin sürdürülmesi" değil; "kalıcı bir barışa ulaşma" politikaları olduğu söylenebilir. Zira, Rabin, ileride sırf bu politika ve özgün güvenlik anlayışından ötürü, aşırı sağcı bir militan tarafından suikaste kurban gidecektir.

Peres ve Rabin'in -ve daha genelleyecek isek İsrail solunun- Filistin sorununun çözümü konusundaki samimiyeti ve çabalarını anlamak için, sağcı Likud'la 1984-1988 Ulusal Birliğe dayalı dönüşümlü sol iktidarı iyi okumak gerekmektedir. Örneğin, İsrail, Sina'dan çekildikten sonra, Arap Ülkelerine yönelik barış politikalarında, Peres, uluslararası bir konferansın toplanmasını yararlı görürken; Rabin, İsrail ve Arap devletleri arasında doğrudan görüşmeler yoluyla sürecin devamını desteklerken; Şamir ise -çok enteresandır- hiçbir şekilde

¹²² Littell, *a.g.e.*, ss. 139-140.

¹²³ Dayan-Peres-Rabin üçlüsünün, İsrail'in güvenlik doktrini ve askeri bürokrasisi içerisinde, Soğuk Savaş yıllarını da içine alan kapsamlı bir çalışma için, bkz: Zeev Maoz, **Defending The Holy Land, A Critical Analysis of Israel's Security & Foreign Policy**, Michigan University Press, 2009., ss. 517-520.

uluslararası konferansı ya da Filistinlilere yönelik barış açılımını desteklememektedir. Öyle ki Londra görüşmelerine sadece 2 ay kala üç İsraili siyasetçinin, yine sadece Şubat ayı içerisinde, İsraili radyo ve televizyonlara verdikleri demeçlerde, Peres; Ürdün ve Mısır'ın dahi uluslararası barış konferansını desteklediğini söylerken, Rabin, konferan girişimlerine karşı çıkmamakla birlikte, tel çözümün konferans olacağına inanmamakta ve Şamir ise uluslararası bir konferansın 'trajediye' yol açabileceği belirtmektedir¹²⁴. 1986-1988 evresindeki başbakan Şamir'in bu süreçteki barış girişimlerine karşı samimiyeti ve Peres-Rabin ikilisinin; müzakere, diplomasi ve barışı, Batı Şeria'ya yayma politikalarının kanıtı olarak 1987'de, Londra'da gerçekleşen "Şimon Peres-Kral Hüseyin Görüşmesi" dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir¹²⁵. Ürdün Kralı Hüseyin ile İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres'in görüşmesi, 11 Nisan 1987'de gerçekleşmekte ve görüşmenin ana konusunu, Filistin sorunu oluşturmaktaydı. Başbakan Yitzhak Şamir'in bilgisi ve onayı dâhilinde yürütülen Londra görüşmesinde, Peres ve Rabin'in beklenti ve isteğinin, Batı Şeria'nın özerk bir bölge statüsünde, Ürdün'ün kontrolüne geçmesi olarak belirlenmesidir. Gerçekten de Peres, dışişleri bakanı sıfatıyla katıldığı bu görüşmede, Batı Şeria'da 1949'dan o güne süre gelen sorunun çözümü için Kral Hüseyin'i ve Ürdün'ü önemsemekteydi. Şamir hükümeti, Peres-Hüseyin görüşmesinin, basına yansıdığı¹²⁶, haberi reddetse de Şimon Peres'in ve İsrail solunun söz konusu görüşmeyi doğrulaması ve görüşmenin bir fırsat olarak

¹²⁴ Çok ilginçtir, o zamana dek İsrail'de başbakanlık yapmış üç siyasetçinin, Şubat 1987'de, basına verdikleri demeçler, esasında, bu çalışmanın dikkat çekmek istediği ve muhtelif yerlerinde vurgulanan barışa bakışlarını özetler niteliktedir. İsrail Devlet Arşivleri, bu noktada, bizleri yönlendirici olabilir. Lütfen, bkz: "Interview with Prime Minister Shamir on Israel Television, 24 February 1987.", Israel's Foreign Relations-Selected Documents (1984-1988), **Ministry for Foreign Affairs**, Kudüs, V: 10., N: 229., 1989., ss. 599-600. , Şamir'in özellikle bu demeci, Peres'le aralarındaki görüş ayrılıklarını ve koalisyonun ne kadar kırılğan olduğunu göstermesi bakımından da tarihi bir kayıt niteliğindedir. Diğer taraftan, Rabin'in demeci için, bkz: "Interview with Defense Minister Rabin on Israel Television (Arabic Service), 26 February 1987.", Israel's Foreign Relations-Selected Documents (1984-1988), **Ministry for Foreign Affairs**, Kudüs, V: 10., N: 231., 1989., ss. 603-607.

¹²⁵ Söz konusu görüşme, gerçekten de Ortadoğu Barış Süreci için, mihenk taşı olarak alınabilir. Öyle ki Peres ve Kral Hüseyin'in görüşmesi, İsrail-Filistin Barış Süreci içerisinde, Oslo'da doğrudan müzakerelere dönüşecektir. Londra görüşmeleri için, bkz: "Mr. Peres met secretly with King Hussein in London", Yearbook, **Israeli Foreign Ministry**, (İsrail Dışişleri Bakanlığı Arşivi), 1 Ocak 1987., V: 9-10: 1984-1988.

¹²⁶ Peres-Kral Hüseyin Londra Görüşmesinden iki hafta sonra, The New York Times gazetesi, olayı, ayrıntılarıyla işlemekte ve İsrail'in üst düzey devlet yetkileriyle konuya ilişkin mülahatlar gerçekleştirmektedir. Bkz: "Peres is Said to Meet Hussein", **The New York Times**, 29 Nisan 1987., s. 6. ; Ayrıca, bkz: Dan Raviv&Yossie Melman, "Hussein's Covert Israeli Connection", **The Washigton Post**, 27 Eylül 1987.

değerlendirilmesi gerektiğini söylemelerinden sonra, İsrail sağıının başbakan Şamir'e karşı tutumu sertleşecektir. Esasında, Şamir'in de bu görüşmeden beklentisinin olmadığı ve hatta, Peres'in Batı Şeria'nın Ürdün yönetimine verilmesi konusuna dair tüm bu çabalarından rahatsız olduğu bilinmektedir. Daha açık belirtilmesi gerekirse, Londra görüşmelerinin devamının getirilememesi ve Peres ile Rabin'in nezdinde İsrail solunun Ürdün'le 1995'ten önce herhangi bir barış anlaşmasına ulaşamamasının temel nedeni, sağcı Likud ve onun lideri, başbakan Şamir'dir¹²⁷. Kanımızca, başbakan Yitzhak Şamir, Londra görüşmesinde, kontrolün kendinden çıktığını ve Batı Şeria'nın Ürdün yönetimine verilmesi planını, kendi seçmenine ve İsrail sağına anlatamayacağını ve Jabotinsky'den Begin'e dek; revizyonist siyonizmin ana amaçlarından biri olan "Judea" (Yahudiye) ve "Samaria" (Samirye)'nin, Yahudi toprakları içerisinde tutulması hedefinin, ideolojik bir ajanda olduğunu da hatırlamış olacak ki dışişleri bakanı Peres'in, Ürdün Kralıyla gerçekleştirdiği görüşmenin nihai bir anlaşmaya ulaşmasına müsaade etmeyecektir. Şamir, Londra Görüşmelerinden 1 hafta sonra, Ordu radyosuna verdiği demeçte, Şimon Peres ve Yitzhak Rabin'in, Kral Hüseyin'le görüşmesi hakkında herhangi bir yorum yapmak istemediği ve bu görüşmenin, 'yüksek derecede devlet sırrı' olduğunu söyleyip geçiştirecektir¹²⁸. Öyle görünüyor ki Şamir; Kral Hüseyin-Peres-Rabin görüşmesinin, salt 'görüşme' olarak kalmasını istemekte ve FKÖ ile müzakere ve barış sürecini, Filistin topraklarına yayma amaçlı bir yaklaşım takınmamaktadır.

Hatırlanacağı üzere; "İsrail-Mısır, İsrail-Suriye Ayırma (Disengagement) Anlaşmaları" başlığındaki ilk cümlemiz: "*Uluslararası ilişkilerde bazen, uluslararası diplomasiye yön veren siyasal aktörler, öyle bir döneme denk gelir ki bu aktörlerin amaçları ve uygulamak istedikleri politikaları, her biri için ortak bir vizyon oluşturur.*" şeklindedir. Nasıl ki 1970'lerdeki barış girişimlerinin başat siyasal aktörleri; Nixon, Kissinger, Rabin ve Sedat ise, 1980'lerde ise Reagan, Shultz,

¹²⁷ Dışişleri Bakanı Şimon Peres'in, Londra görüşmelerinin devamının getirilememesi ve İsrail siyasetinin Ürdün'le barış, Batı Şeria'nın statüsünün belirlenmesi gibi konularda, Şamir'i sorumlu tutup planın önünde engel gördüğü demeç ve tepitleri için, bkz: "*Foreign Minister Peres on the Inner Cabinet Decision*", Yearbook, **Israeli Foreign Ministry**, (İsrail Dışişleri Bakanlığı Arşivi), 13 Mayıs 1987., D: 248-249., V: 9-10: 1984-1988.

¹²⁸ "*Interviews with Prime Minister Shamir on Israel and IDF Radios, 28 April 1987.*", Israel's Foreign Relations-Selected Documents (1984-1988), **Ministry for Foreign Affairs**, Kudüs, V: 10., N: 239., 1989., ss. 626-627.

Thatcher, Peres ve Kral Hüseyin'dir. Özellikle, 1987 Londra Görüşmelerinde, Amerikan ve İngiliz liderleri, Reagan ve Thatcher'ın, uluslararası siyasette, 1980'li yıllara damga vurmaları, kendi dönemleri içerisinde, ortak bir vizyon oluşturmalarına iyi bir örnektir¹²⁹. Her iki liderin yanısıra, 1980'lerin en dikkat çeken dışişleri bakanları arasında yer alan Amerikan Dışişleri Bakanı George Pratt Shultz'a, çok kısa değinelim.*. Başkan Reagan'ın, Soğuk Savaş'ın son yıllarında kritik kararların alındığı dönemde, dışişleri bakanı olan Shultz, Peres-Hüseyin görüşmesinin uygulayıcıları arasında yer almakta ve başbakan Şamir'in, Londra görüşmelerine ilişkin engelleyici ve ön yargılı tutumuna şahit olmaktadır. Kaldı ki Shultz, Peres'in Filistin sorununa yönelik "uluslararası forum" kurulmasından yana olduğunu ve Filistin tarafıyla doğrudan görüşme isteği içerisindeki çabalarını da izlemektedir¹³⁰. Esasında, Shultz ve Amerikan dışişlerini yürütenler, Ortadoğu'da kalıcı bir barışın sağlanması konusunda, İsrail sol ve sağ kanat siyasetinde kimlerin 'yapıcı' olduğuna da tanıklık etmekteydiler. Öyle ki Peres hükümetinin Savunma Bakanı ve Kral Hüseyin'le görüşmelerin mimarlarından olan Yitzhak Rabin, 1985 "Amman Anlaşması"ndan sonra, Ürdün'ün İsrail'le diyaloga yönelik yaklaşımlarının öneminin ve söz konusu Londra Görüşmesinin, Ortadoğu'da barışı ilerletmek için tarihi bir fırsat olduğunu söyleyecektir¹³¹.

Bu noktada, Peres-Rabin karşılaştırması açısından diğer bir tespitimiz ise Yitzhak Rabin'in Londra Görüşmeleri'nde de Ürdün'le müzakere sürecinde mümkün mertebe, iki ülkenin -özellikle ABD'den bağımsız olarak- başbaşa görüşmesinden

¹²⁹ Gerçekten de Reagan ve Thatcher, dönemlerinin Ortadoğu ve küresel siyasetlerine ilişkin çoğu zaman, ortak ve pro-aktif politika izlemektedirler. Öyle ki gazeteci-yazar Nicholas Wapshott, Reagan ve Thatcher arasındaki bu özel ilişkiyi, 'siyasi evlilik' olarak tanımladığı kitabında, her iki siyasal aktörün dönemlerini, ayrıntıları ve zamanlarının tanıklarıyla analiz etmektedir. Bu nitelikli ve alanında özgün kaynak için, bkz: Nicholas Wapshott, **Ronald Reagan and Margaret Thatcher-A Political Marriage**, Sentinel Book, New York, 2008.

* Bir sonraki bölümde, George Shultz'a, Ortadoğu'da barışın sağlanması ve çatışma çözümüne ilişkin politikaları ekseninde, 'üçgen diplomasi' konusunda ayrıntılı bir şekilde değinilecektir.

¹³⁰ Amerikan Dışişleri Bakanı Geroge Shultz'un, Şimon Peres'in Ürdün Kralı Hüseyin'le görüşmesinden 1 yıl öncesinde, Filistin sorununa ilişkin Amerikan Senatosu'nda yaptığı konuşma, Ortadoğu'da yeni bir dönemin başlangıcını da ifade etmesi bakımından dikkate değerdir. Shultz'un konuşma metni için, bkz: "International Affairs: FY 1987 Budget-Secretary Shultz's Statement, Current Policy", **United States Department of State Bureau of Public Affairs**, N: 795., 19 Şubat 1986., ss. 2-3.

¹³¹ Elie Podeh, **Chances for Peace: Missed Opportunities in the Arab-Israeli Conflict**, University of Texas Press, 1. Basım, Austin, 2015., s. 187.

yana tavır koymasındır ki hatırlanacağı üzere, Mısır'la gerçekleştirilen 2. Ayırma Anlaşması'nda bu tavrını açık bir şekilde belirtmekteydi¹³². Rabin'in, 1987 Görüşmesi'nde, Ayırma Anlaşmaları'ndaki tavrının yumuşamasında, Peres etkisi ve kendisinin, dışişleri değil de savunma bakanlığı görevinde olması etkindir. Buna ek olarak; 1960'ların sonundan itibaren, iki sıkı rakip olan Peres ve Rabin, parti içindeki çekişmelerine ve rekabet psikolojine rağmen, Şamir'in revizyonist dış politika yaratma girişimlerine karşı ve Ürdün'le hızlı bir şekilde barışı tesis etme amaçlarından ötürü, "Filistin sorununun Ürdün'süz çözülemeyeceği" noktasında da buluşacaklardır. Peres'in Kral Hüseyin'le dönüm noktasını oluşturan Londra görüşmesi için aşağıdaki ifadeleri kullanması, sadece, Peres'in Batı Şeria sorununa bakışını özetlememekte; aynı zamanda İsrail solunun da Soğuk Savaş'ın son yıllarında, İsrail sağından ne kadar olgun ve gerçekçi davrandıklarını da göstermesi açısından önemlidir:

"Eğer Şamir ve Likud, Londra Anlaşması'nı reddederlerse hükümet dağılıbilir"¹³³.

Gerçekten de Şimon Peres, Kral Hüseyin'le 1987 Londra Görüşmelerini hayati olarak görmekteydi. Peres, yıllar sonra, ölümünden çok kısa süre önce BBC'ye verdiği demeçte, Kral Hüseyin'in en az İsrail solu kadar samimi ve barışa giden süreçte çaba sarf ettiğinden bahsedecek ve bu görüşmenin 'benzersiz bir fırsat' olduğunu ekleyerek; görüşmenin devamı ve anlaşmanın nihayete ermesinin, başbakan Şamir tarafından durdurulmasını ise İsrail siyasetinde 'büyük hata' olarak tanımlayacaktır¹³⁴. Peres, Londra Görüşmelerinden birkaç yıl sonra yayımlanan anı

¹³² Gerçekten de Rabin, 12 yıl önceki 2. Ayırma Anlaşması sırasında, Kissinger'ın mekik diplomasinden 'pek hoşnut olmadığını' ve bir an önce -ABD'den bağımsız olarak- Mısır'la dolaysız da olsa görüşmelerin önünün açılması gerektiğini ve mekik diplomasinin buna, temel oluşturması dileğinden bahsetmektedir. Ayrıntılar için, lütfen, bkz: "*Ara Anlaşması Tepkiyle Karşılandı*", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1975., ss. 1. ve 9.

¹³³ Peres, bu sözü, Ürdün Kralı Hüseyin'e bizzat söylemekte hatta, Kral'a, planın, Şamir tarafından kabul edilmemesi halinde, hükümeti dağıtma riskini alacağına da söz vermektedir. Peres-Hüseyin arasındaki söz konusu diyaloga ilişkin bkz: Podeh, *a.g.e.*, s. 188.

¹³⁴ BBC Gazetecisi Evan Davis'in, Şimon Peres'i, konuk ettiği ve yayın tarihi 18 Mayıs 2015 olan 'Newsnight' programında, Peres, Kral Hüseyin ile 1987 Londra Görüşmelerine istinaden düşüncelerini, bağlantısı verilen videonun, "01.04" dakikalarından itibaren dile getirmektedir. Peres'in tespitlerinin bulunduğu ilgili programın bilişim ağı bağlantısı için, bkz: "*Shimon Peres: People who Say Peace is Impossible are Wrong*", **BBC Newsnight**, 18 Mayıs 2015., Youtube Yayınlanma Tarihi: 28 Eylül 2016., Çevrimiçi:

kitabında, 11 Nisan 1987 Cumartesi gününün, Ortadoğu barışı için önemli bir tarih olduğundan bahsedip bu büyük fırsatın Şamir hükümetince değerlendirilemediğini söyleyecektir¹³⁵. Bir taraftan Amerikan başkanı, diğer taraftan İngiltere başbakanının ve ilgili ülkelerin dışişleri bakan ve danışmanlarının dahi müdahil olduğu bu tarihi görüşme için, Şamir hükümetinin isteksizliği, görüşmeleri kilitlemekteydi. Kanımızca, Peres'in buradaki en büyük talihsizliği, O'nu komuta eden başbakanın, Filistin sorunu ve uluslararası yönetime karşı ön yargılı tavır takınması ve Şamir'in soldan olmayıp müzakere sanatına da inanmaması olarak açıklanabilir. Sonuç olarak, sadece Londra görüşmelerinde değil; 1984-1988 arasındaki sol-sağ dönüşümlü hükümetleri sırasında, Peres ve Rabin'in -yukarıda bahsedilen küçük görüş ayrılıkları haricinde- Şamir'in tutucu ve peşin hükümlü politikalarına karşı direndiği ve yayılmacı Likud yönetimine karşı ortak tavır sergiledikleri görülmektedir.

3.3. Soğuk Savaş Sonrası Konjonktürel Yapı ve İsrail Solu

ABD, Berlin Duvarının çöküşü ve Sovyet Rusya'nın lağvedilmesiyle Uluslararası İlişkilerin kilit aktörü olarak, Ortadoğu politikalarını belirleyen başat güç haline gelmekteydi. 1990'lardan itibaren ABD, sadece İsrail-Filistin sorununa değil; İsrail siyasetine de yön verir hale gelecektir. İsrail sol ve sağ arasında her zaman tartışıla gelen bu durum, İsrail'in Atlantikçi dış politika belirlemesinin, Filistin sorununda, kimi zaman ulusal güvenliğini etkilediği görüşünü de beraberinde getirmektedir. 1990-1992 arası İsrail'de iktidar değişimini de mümkün kılan ana etkenin, Atlantikçi dış politika olduğu ve İsrail solunun 1992 seçimlerinde iktidar olmasının temel nedenlerinden birinin de Soğuk Savaş sonrası konjonktürün, İsrail

<https://www.youtube.com/watch?v=yInEUi4AU1w&list=LLsLH2Dnp7q7EEBjH9tgAOkA&index=2>, Son Erişim Tarihi: 15.12.2020.

¹³⁵ O dönemde, Şamir'in dışişleri bakanı olan Peres, yine, 1990'lardaki Rabin hükümetinde dışişleri bakanı iken yazdığı anılarında, Ürdün Kralı Hüseyin ile 1987'de Londra'daki görüşmelerine dair ayrıntılı bilgiler vermektedir. Peres, Kral Hüseyin'in olumlu bir havada müzakerelere yaklaştığını, Amerikan dışişleri bakanı George Shultz'un da son derece özverili bir diyalog süreci yönetmedeki istekliğinden bahsedip nasıl Camp David sürecinde, Mısır'la mekik diplomasisi uygulandı ise Ürdün'le de en azından daha yavaş bir modda, aynı diplomasi türünün uygulanmasına ihtiyaçları olduğunu vurgulamaktadır. Peres'in, Londra Görüşmelerinin ayrıntılı tahlili için, bu önemli eserin okunması elzemdir. 1987 Londra Görüşmelerini, Peres'in anıları ve kaleminden okumak için, bkz: Shimon Peres, (Ed: David Landau), **Battling for Peace-Memoirs**, Orion Books, Londra, 1995., ss. 354-365.

siyasetinde değişimi sağladığı yönündedir¹³⁶. Bu konulara, bir sonraki başlıklarda değinileceği için öncelikle, 1990'lerden sonraki İsrail siyasetinin geçiş evresini incelemek gerekmektedir.

İsrail siyaseti, Soğuk Savaş'tan sonraki ilk yıllarına yine, Yitzhak Şamir hükümetiyle girecektir. Dönüşümlü sol iktidarından sonra, 1988 Seçimlerinde Likud, oyların %31.1'ini alarak 40 milletvekili; İşçi-Sol Blok ise %30.0 ile Knesset'e 39 vekil göndermekteydi¹³⁷. 1988 Seçimlerinin, 1984 Seçimlerinden çok farklı olduğu söylenemez; toplumun ve siyasetin -özellikle I. İntifada'dan sonra- bölünmeye devam etmesi, sağ cenahın gücünü koruyup aşırı dinci-ultra Ortodoks partilerin ağırlıklarını her geçen dönem arttırması dikkat çekecektir. Soğuk Savaş sonrası İsrail siyasetini, artan aşırıcılık, işgal politikalarının desteklenmesi, dinci partilerin İsrail siyasi sistemini de kullanarak, hükümeti istedikleri gibi yönlendirmeleri bunlara eklenebilir*. 1980'lerde yaşanan bu bölünmüşlükler, 1992 Seçimlerinde, Soğuk Savaş sonrası İsrail siyaseti ve toplumunun uzun yıllar süre gelen Likud hâkimiyetine güçlü bir cevabı olacak ve solun daha geniş kitlelere ulaşmasının mümkün olabileceğini gösterecektir.

3.3.1. Soğuk Savaş Sonrası İsrail'in İç Dinamiklerinin Durumu

1980'lerin başında İsrail toplumunu etkileyen iki önemli olayın, Lübnan Harekâtı ve derinleşen ekonomik kriz olduğundan daha önce bahsedilmektedir. Lübnan Harekâtı ve sonrasında beliren siyasi ve askeri gelişmeler¹³⁸, Soğuk Savaş

¹³⁶ İsrail siyasi partilerini ve seçimlerini etraflıca inceleyen eser için, bkz: Peter Sluglett&Marion Farouk-Sluglett (Eds.), **The Middle East-The Arab World and Its Neighbours-A Political Guide**, Times Books, Londra, 1996., ss. 110-118.

¹³⁷ 1 Kasım 1988'de gerçekleşen seçim sonuçlarına ilişkin istatistiki veriler için, Knesset Arşivi bilişim ağı sitesi bkz: Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res12.htm , Son Erişim Tarihi: 15.12.2020. ; 1988 Seçim sonuçlarının istatistiki verileri için, ayrıca, bkz: **EK: 4.**, s. 394.

* Daha önceki başlıklarda, ayrıntılı bir şekilde değinildiği üzere; 1980'lerde İsrail seçim sisteminde, seçim barajı %1 idi. Ultra Ortodoks Partiler, sağcı Likud hükümetlerinin oluşturulmasında kendilerine Bakanlık da verilmesini istemekteydiler.

¹³⁸ İsrail toplumunun sosyolojik yapısının; dini, siyasi ve kültürel ağırlıklı ayrıntılı tahlili için, bkz: Charles S. Liebman, **Religion, Democracy and Israeli Society**, Routledge-Taylor&Francis, New York, 1997.

sonrasında da İsrail toplumunun fay hatlarını oluşturacak ve sol-sağ arasındaki kutuplaşma, 1992 seçimlerinde solun iktidar olmasıyla sağ bloktan aşırıların saldırgan hale gelmesi ve Rabin hükümetini tehdit edecek protestoların gerçekleşmesi dahi söz konusu olacaktır. I. İntifada'nın ardından, sağcı hükümete karşı yükselen eleştiriler ve İsrail'in güvenliğinin nasıl sağlanacağı tartışmaları, Rabin'in -ileride ayrıntılı bahsedilecek- "Barışa Karşı Toprak" politikalarına dek sürecektir.

1990'da İsrail nüfusu, 4,8 milyon iken; bu nüfusun %20'sini -günümüzdeki orana benzer şekilde- çoğunluğu Müslüman olan Araplar oluşturmaktaydı¹³⁹. 1990 yılı itibariyle, dünyanın önemli noktalarında, İsrail'e Yahudi göçü devam etmekte ve buna bağlı olarak toplumun hali hazırda kozmopolit yapısı daha da çeşitlenmekteydi. Bu durum, sadece demografi ya da sosyolojiyi değil; aynı zamanda, seçmen davranışı ve psikolojisini de etkilemekteydi. Soğuk Savaş boyunca; Sovyet Rusya, Doğu Avrupa Ülkeleri, Kuzey Afrika, Kuzey ve Latin Amerika'dan on binlerce göçmeni kabul eden İsrail, 1990'dan sonra da hemen hemen aynı coğrafyalardan, bu göç ettirme politikasını sürdürecektir. 1992'de iktidara gelen Yitzak Rabin hükümeti, ekonomik sorunlarla baş etmenin dışında, toplumun bu mozaik yapısını bir arada tutabilmek için de bir iç-dış politika ilişkisi ve 'bağlantı'* politikasını geliştirmeye çalışacaktır. Keza, 1990'ların İsrail'i, İsrail siyaseti ve toplumu, Soğuk Savaş yıllarındaki sadece güvenlik kaygılarına dayanan bir algı barındırmamaktaydı. Ekonomik sıkıntılar gibi, ana kara İsrail topraklarında yaşayanların yanı sıra, Batı Şeria'daki Filistin nüfusunda da aynı sorunlar baş göstermekte ve bu durum, İsrail'in o dönemde güvenlik ve tehdit algılamalarında ön sırada yer almaktaydı. Bir yanda, Lübnan Harekâtı, I. İntifada ve sonrasında yaşanan travmayı atlarmaya çalışan toplumun bir kesimi; diğer yanda ise Batı Şeria'da yasa dışı yerleşim yerlerinin genişletilmesinden hatta, bölgeyi tamamen ilhak etme düşünce ve planları olan aşırı sağ ve dinci kesimin varlığı söz konusudur. İlk taraf, "barış hareketlerinin

¹³⁹ İsrail'in 1990-2009 arasındaki demografik bilgileri için, bkz: Nurit Yaffe, "The Population of Israel (1990-2009)-Demographic Characteristics", **The Central Breau of Statistics**, Tel Aviv, December 2010., s. 2.

* 'Bağlantı', bu çalışmanın kuramsal alt yapısını da oluşturduğundan, bu konu, Rabin'in 1992-1995 arası iktidarı döneminde ayrıca incelenecektir.

kurumsallaşması”yla uğraşırken -örneğin Şalom Akhşav/Peace Now/Barış Şimdi Hareketi gibi¹⁴⁰- diğer taraf ise “işgalin kurumsallaşması” için çaba harcayacaktır.

Bu bağlamda, Begin hükümetinin 1982 Lübnan Harekâtı, sağcı Likud iktidarına karşı, sadece İsrail’in iç dinamiklerini harekete geçirmekle kalmayacak, o güne dek İsrail tezlerine yakın duran Avrupa’nın da tepkisine neden olacaktır. Özellikle, Avrupa’da yaşayan Yahudi Aydınlar, hükümetin bu eylemi karşısında barıştan yana tavır koymakta hatta, bağımsız bir Filistin devletini dahi savunmaktaydılar¹⁴¹. 1980’ler boyunca, yorulmuş ve yıpranmış Likud iktidarına karşı bu tür söylem ve tavırlar giderek artacak ve 1987’nin ünlü Londra Görüşmeleri ile 1991’in Madrid Konferansı’na giden sürecin önü açılacaktır. 1984-1986 arasındaki dönüşümlü sol iktidardan, 1992 seçimlerine dek sol hükümet kurulmadığı ve Şamir iktidarının Soğuk Savaş’ın ilk yıllarında da Filistin tarafıyla müzakereyi kabul etmediği için, 1970’lerin sonundan o güne kadar süre gelip biriken derin ekonomik ve siyasi gerginlikler, ne Filistin sorunundan ne de İsrail’in güvenlik algılamalarından ayırt edilmektedir. 'Barış Şimdi' gibi Filistinlilerle diyalog yanlısı gurupların da temel görüşü, İsrail’in Filistinlilerle ve komşularıyla barış içinde yaşaması, yine İsrail’in güvenliğini sağlaması anlamına geldiği için, barışın sağ iktidar değil de sol bir hükümetle sağlanacağı yönündedir. Soğuk Savaş sonrası İsrail toplumunun bölünmüşlüğü, siyasete de sirayet edecektir. Örneğin, özellikle, Peres ve Şaron arasında 1982 Lübnan Harekâtı sonrasında yoğun çekişme

¹⁴⁰ Bugün dahi, İsrail’de etkili olan ‘Peace Now’, 1978’de Begin-Sedat görüşmeleri, Camp David sürecinde kuruldu. Özellikle, 1982 Lübnan Harekâtı ve Sabra-Şatilla katliamından sonra, Savunma Bakanı Ariel Şaron’un istifasını talep eden yarım milyona yakın İsrailinin, Eylül 1982’deki mitinglerinden sonra, adını daha sık duyurur oldu. “Barış Şimdi Hareketi”, 1984 ve 1992 Seçimlerinde de İsrail soluna daha yakın durdu. Barışı sağlamak ve Filistin sorununda “iki devletli çözüm”e ulaşmak amacıyla geniş kitleleri kapsayan sivil toplum örgütü haline geldi. Ayrıntılar ve Knesset’in Barış Şimdi Hareketi hakkında bilgileri için, bkz: Çevrimiçi: “*Peace Now-Lexicon Terms*”, https://www.knesset.gov.il/lexicon/eng/peace_now_eng.htm, Son Erişim Tarihi: 17.12.2020. ; Ayrıca, Barış Şimdi Hareketinin oluşumu ve tarihsel gelişimiyle ilgili, hareketin, kendi bilişim sitesindeki ayrıntılı tarihi arka planı için, bkz: Çevrimiçi: <https://peacenow.org.il/en/about-us/who-are-we>, Son Erişim Tarihi: 17.12.2020.

¹⁴¹ Söz konusu Yahudi Aydınlarından biri de Brüksel doğumlu olan sosyalist görüşlere sahip ve İngiltere’de modern sosyalist düşüncenin gelişmesine katkı sunan Ralph Miliband’dır. Miliband’ın 1982 Lübnan Harekâtı karşısında, İsrail’e yönelik takındığı tutum ve tavır için, bkz: Michael Newman, **Ralph Miliband and the Politics of the New Left**, Merlin Press, Londra, 2002., ss. 135. ; İsrail’in 1982 ve 2000’li yıllardaki Lübnan Harekâtlarının ulusal ve uluslararası boyuttaki tepkilerini ve savaş karşıtı hareketlerin ön okuması için, bkz: Gilbert Achar&Michel Warschawski, (Çev: Damla Kellecioğlu, Nurcan Turan, Sanem Öztürk, Barış Özden ve Masis Kükçügil), **İsrail’in Hizbullah’a Karşı Savaşı-Sonuçlar ve Olasılıklar**, Yazın yay., İstanbul, Şubat 2007., ss. 83-85.

yaşanacaktır. Esasında, her iki karakterin 1970’li yıllardan itibaren çok da iyi geçindiği söylenemez. 1973 Yom Kippur Savaşı’nda Ariel (Arik) Şaron’un becerileri ve Rabin’in o dönemde Şaron’u övmesi, Peres-Rabin ikilisinin siyasi rekabetine de yansiyacaktır¹⁴². Sabra ve Şatilla katliamlarından sonra, Peres’in, Şaron’a karşı daha da şiddetli bir muhalefeti söz konusu olacaktır ki ikili arasındaki söz düellosu hem Knesset hem de kamuoyu önünde defalarca yaşanacaktır¹⁴³. Bu durum da o dönemde sol ve sağ siyasi figürler arasında, toplumun mevcut bölünmüşlüğüne eklenecektir. Haliyle zaten, %1 gibi düşük bir seçim barajının olduğu ülkede, siyasal istikrarın sağlanmasını güçleştiren siyasi çatışma ve mücadeleler, 1990’lı yıllar boyunca da sürecektir. Tüm bunlara istinaden; İsrail seçim sisteminin değiştirilmesi fikri de Rabin’in sol hükümeti döneminde gerçekleşecektir.

3.3.1.1. Yitzhak Şamir Hükümetinin Son Yılları ve Siyasetin Belirsizliği

Ekonomiyi iyi yönetemeyen Şamir hükümeti, dış politikada da inatçı ve Batı Şeria’da yayılmacı siyaset gütmekteydi. Şamir; Peres ve Kral Hüseyin arasındaki kritik Londra mutabakatının hayata geçirilmesine engel olmasının yanında, Filistin tarafına sert mesajlar göndermekte ve hiçbir şekilde FKÖ ile istişarede bulunmayacağını söylemekteydi¹⁴⁴. Esasında, Şamir’in bu tavrı, Likud’un geleneksel

¹⁴²1970’lerde, Peres ve Şaron arasında kızışan rekabetin içeriği ve Rabin’in bu rekabette nerede konumlandığına ilişkin, lütfen, bkz: Matti Golan, (Çev: Ina Friedman), **Shimon Peres-A Biography**, Weidenfeld and Nicolson, 1. Basım, Londra, 1982., ss. 166-169.

¹⁴³ Sabra ve Şatilla katliamından sonra, sol kanat siyasal partilerin Begin hükümeti üzerinde artan soruşturma ve hesap verme baskıları karşısında, Şaron ile Peres arasındaki söz düellosuna, Türk basınından örnek, bkz: “*Senin Ellerin Benimkinden Daha Kanlı!-İsrail’in Yeni ve Eski Savunma Bakanları Parlamentoda Kıpıştı*”, **Tercüman**, 26 Eylül 1982., ss. 1. ve 12. ; Ayrıca, yine aynı konuda, Fransız düşünür ve yazar Dr. Roger Garaudy, İsrail Devleti’ni yoğun ve ağır bir şekilde eleştirdiği eserinde, Peres ve Şaron arasındaki ‘senin ellerin, benimkinden daha kanlı’ tartışması üzerine, İsrail solu ve sağına aynı oranda yüklenmektedir. Bkz: Roger Garaudy, (Çev: Cemal Aydın), **İsrail Sorunu-Siyasi Siyonizm**, Timaş yay., 3. Basım, İstanbul, Haziran 2021., ss. 196-197.

¹⁴⁴ Örneğin, Şamir, kendisini diyaloga zorlayan ABD’nin baskılarına istinaden ve FKÖ’nün İsrail hükümetine gönderdiği ılımlı mesajlara karşı; FKÖ’nün, İsrail’i yıkma hedefinin olduğu ve FKÖ’yü bir ‘terör örgütü’ olarak gördüğünü söylemekteydi. Şamir’in demeci için, bkz: “*Shamir Rejects Arafat Double Talk*”, **The New York Times**, 14 Aralık 1988., s. 12. ; Şamir, gerek iktidardayken gerekse iktidardan düştükten sonra da Filistin Devletinin var olmayacağı ya da Batı Şeria topraklarının Filistin’e verilmeyeceğine inanmakta, FKÖ ve liderlerini terör örgütü mensubu olarak sık sık

olarak kodlarına işlenmiş refleksi olarak görülmelidir. Öyle ki Londra Görüşmelerinin gözlemci ülkeleri olan İngiltere ve ABD, yıllardır, İsrail sağıının barış görüşmelerindeki tavrını bilmektedirler. Başkan Ronald Reagan, Şamir'in Londra Görüşmelerinden o güne değin sürdürdüğü uzlaşmaz yaklaşımını, bir önceki Likud lideri Begin'e de benzetmektedir. Hatta, Reagan, İsrail sağıına ithafen, özellikle Begin'i; 'son derece agresif, küçük başbakan' olarak dahi tanımlamaktadır¹⁴⁵. Bu nedenle Reagan'ın, Begin'den sonra, Şamir'le de uyumlu bir iletişim sağladığı söylenemez. Başkan Reagan, Şamir'le özellikle, yasadışı yerleşim yerlerinin dondurulması teklifleri üzerine karşı karışıya gelmektedir. Reagan, barış müzakereleri için, yerleşim yerleri inşaatlarının durdurulmasını koşul koyarken; Şamir, bu konunun, İsrail'in iç güvenliği açısından mümkün olmadığını defaatle söyleyecek ve yasadışı yerleşim faaliyetlerini, İsrail'in ulusal güvenliği ile eş tutacaktır¹⁴⁶. Soğuk Savaş sonrası yeni dönemde ise Beyaz Saray'ın yeni başkanı Bush da -elbette danışmanlarının da etkisiyle- Yitzhak Şamir'in uzlaşıdan uzak politikalarının bilincinde olarak, Şamir'i, Filistinlilerle barışa zorlayıcı bir yaklaşım güdecektir. Nihayetinde, Şamir, ABD'nin baskısının da etkisiyle kısmen, yumuşar görünecek; ancak bu durum, Şamir'in, 1991'deki Madrid Konferansına katılmak ve bir nevi Londra'daki Peres-Hüseyin Görüşmesinin devamı niteliğinde görülen bu konferansta alınan kararları, harfiyen uyguladığı anlamına gelmeyecektir. Esasında, Şamir, söz konusu Filistin sorunu ya da FKÖ ile diyalog olduğunda, kendisinden önceki Likud liderleri gibi peşin hükümlü davranarak FKÖ temsilcileriyle görüşmeyi

tanımlamaktaydı. Şamir'in tüm bu düşünce ve yaklaşımları için, bkz: Yitzhak Shamir, **Summing Up: An Autobiography**, Weidenfeld&Nicolson, 1994.

¹⁴⁵ Amerikan Başkanı Ronald Reagan, Menahem Begin ile ilgili bu sözlerini, İsrail'in 1982 Lübnan Harekâtı esnasında söylemektedir. Reagan'ın Şamir'e yaklaşımı, Begin'e bakışından farklı değildir. Söz konusu tespitler, Reagan hakkında bugüne dek yazılan en kapsamlı biyografik eserde yer almaktadır. Lütfen, bkz: Edmund Morris, **Dutch: A Memoir of Ronald Reagan**, Harper Collins Publishers, Londra, 1999., ss. 462-465. ; Başkan Reagan hakkında nitelikli başka bir eseri de salık veririz, Reagan'ın özel asistanlarından Peggy Noonan'ın yayımlandığında, best seller olan biyografi eseri için, bkz: Peggy Noonan, **When Character Was King-A Story of Ronald Reagan**, Penguin Books, Londra, 2002. ; Son olarak; Shultz, Bush, Haig, Murphy ve Weinberger gibi, Regan döneminin önemli isimleri ile başkan Reagan'ın; İsrail, Arap-İsrail barış süreci ve İsrail iç-dış politikasına ilişkin 1980-86 evresini kapsayan demeçleri için, dikkat çeken bir kaynak, bkz: Toby Dershowitz (Ed.), **The Reagan Administration and Israel-Key Statements**, AIPAC Papers, 1. Basım, N: 13., Washington, 1987.

¹⁴⁶ Ronald Reagan ve Yitzhak Şamir arasında barış müzakereleri, yasadışı yerleşim yerleri gibi birçok konu üzerindeki söz düelloları ve siyasal iletişimlerine dair, bkz: Mark Whitaker vd., *"Reagan's Mideast Peace Plan, Reagan's Clash with Israel-Reagan's Fresh Start"*, **Newsweek**, V: 100., N: 11., 13 Eylül 1982., ss. 8-11.

reddetmekte ve özellikle Batı Şeria’da Filistin varlığına karşı çıkmaktaydı¹⁴⁷. 1988 seçimlerinde iktidarı yakalayan Şamir’in Likud’u; solun güçlendiği bir dönemde, ekonomik sıkıntılar ve çatışmacı bir dış politika anlayışını tercih ettiği için, iktidarının son yıllarında -Soğuk Savaş’ın getirdiği yeni koşul ve oluşumların da etkisiyle- Amerikan baskısının da netice vermesiyle her ne kadar Madrid Konferansı’nda diyalog kapısını açsa da bu uzlaşmacı görünen tavrın devamı gelmediği için İsrail siyaseti, Likud iktidarını daha fazla kaldıramayacak ve İşçi Partisi, 1992 Seçimleriyle iktidarı devralacaktır. Böylece, I. İntifada’nın etkisiyle ortaya çıkan ve 1988 Seçimleriyle de süre gelen sağcı Likud’un hem uzlaşmadan uzak hem de belirsiz politikalarına son veren 1992 Seçimleri, sadece İsrail siyasetinde değil; aynı zamanda Ortadoğu Barışında da yeni bir dönemi başlatacaktır.

3.3.1.2. İsrail’in 4. Sosyolojik Kuşağı ve Değişen Barış Algıları

İsrail’in 4. sosyolojik kuşağı olan “Y Kuşağı” ve onun Arap-İsrail Barış sürecindeki itici gücünü incelemeye önce, şu soruları hatırlatmakta yarar vardır: Camp David’de, Menahem Begin’i, gerçekte, barışa zorlayan güç, partisi Likud ya da tabanı mıdır? Begin, Mısır’la barışı, bizzat kendisi istediği için mi sağladı? 1980’lerde İsrail soluna ilgi artarken komşu ülkelerle barışın sağlanması için, İsrail’in yanı başındaki Filistin’le müzakere planlarını hayata geçiren taraf, Likud mudur? Soğuk Savaş’ın son yılları ve hemen sonrasındaki ilk 20 yıl, İsrail’in yeni kuşağı olan Y kuşağının, siyasetin şekillenmesi ve yönlendirilmesine ne gibi katkıları söz konusudur? Tüm bu soruların cevaplarını, Y kuşağını inceledikten sonra analiz edebiliriz; ancak öncelikle Y kuşağının, kendisinden önceki “X Kuşağı” ile küçük bir karşılaştırmasını yapmak gerekir. Bilindiği gibi, sosyoloji bilimine göre, sosyolojik kuşaklar, kendi içerisinde genel hatlarıyla, 5 gurup içerisinde sınıflandırılırlar: 1925-1945 arası, otoriteye saygılı ve II. Dünya Savaşının kuşağı olan “Sessiz Kuşak”; 1946-1964 arası, savaş sonrası temsil eden, kuralcı ve ailelerine bağlı kuşak olan

¹⁴⁷ İsrail sağının en büyük hareketi olan revizyonist Siyonizm ve onun kurucu lideri Vladimir Jabotinsky’den, Menahem Begin’e; Binyamin Natanyahu’dan Ariel Şaron’a dek, dönemin siyasal aktörlerinin incelendiği ve Yitzhak Şamir’in başbakanlığı dönemini de konu edinen ve Şamir’i, diğer Likud liderleriyle karşılaştırma olanağı veren eser için, bkz: Thomas G. Mitchell, **Likud Leaders-The Lives and Careers of Menahem Begin, Yitzhak Shamir, Benjamin Natanyahu and Ariel Sharon**, Mc Farland, Carolina, 2015.

“Bebek Patlaması Kuşağı”; 1965-1979 arası, otoriteye saygılı olmanın yanında, şüpheci ve mücadeleci olan “X Kuşağı”; 1980-2000 arası, otoriteye karşı saldırgan, sorgulayıcı olan “Y Kuşağı”; 2000-2020 arası ise günümüzün sosyal medya kuşağı olan ve otoriteyle arası pek de iyi olmayan “Z Kuşağı”¹⁴⁸. Sosyoloji bilimi, kuşakları böyle sınıflandırırken, burada, İsrail toplumunun da kendine özgün bir sınıflandırması bulunmaktadır.

İsraili demografi bilimcileri, -bu çalışmanın I. Bölümünde incelenen- Aliyahlar, İsrail’e Yahudi göçünü temel alarak; ilk kuşağın çocuklarını “Sabra” olarak nitelemektedirler. Sabra, devletin kurucu sol kadrolarının yetiştirildiği ve Kibbutzçuluğun, Kooperatifçiliğin, İbrani dilinin öğretiminin yapıldığı kurumlarda yetişen ve I. Dünya Savaşı’nın ertesinde Filistin topraklarına göç edenlerin çocukları, “Yeni Yahudi Nesli” olarak ifade edilmektedirler¹⁴⁹. Eğitilmiş, hırslı, toprağın değerini bilen, Yahudi tarihi ve sanatına önem veren bu öncül kuşak olan Sabra kuşağının, geleneksel Yahudi kültürüne ve onun dogmalarına karşı çıkan laik ve devrimci bir tarafı da bulunmaktadır¹⁵⁰. Bu nedenle, kurucu sol kadrolarla iç içelik söz konusudur. İşte, 1970’lerin ikinci yarısından itibaren Y kuşağı, Sabra sonrası kuşak olduğu için, bu kuşak, “Post-Sabra”¹⁵¹ olarak anılmaya başlanacaktır. İsrail siyasetine ve özellikle sağ siyasete, bir baskı unsuru haline gelen Y kuşağı, 1980-1990’lar boyunca, -X kuşağının da etkisinde kalarak- bir taraftan Lübnan İşgâli, diğer taraftan da Sabra ve Şatilla katliamının kamuoyunda yarattığı psikolojik yıpranma ile siyasete yön verir hale gelecektir. Bir de tüm bunlara, sağcı Şamir iktidarının ekonomik durgunluğu da eklendiğinde ve Likud’un tüm bunlarla baş etme yeteneğinin ya da isteksizliğinin de sonucu olarak, bu kriz ortamındaki Y kuşağı, 1990 başında, 4.8 milyonluk İsrail nüfusunda, kayda değer önem arz edecektir.

¹⁴⁸ Kuşakların sınıflandırılması ve ayrıntılı tahlili için, bkz: Memet Zencirkıran (Ed.), **Davranış Bilimleri**, Dora yay., 2. Basım, Bursa, Ağustos 2017. ; içinde; Vehbi Bayhan, “*Gençlik ve Kuşaklar- Kuşaklara Göre Gençliğin Değer ve Davranışları*”, s. 339.

¹⁴⁹ İsraili sosyolog Oz Almog’un, İsrail toplumunun oluşumundaki ana belirleyicilerinden olan “Sabra” kuşağı ve onun tarihine ilişkin eserinde, tüm bu bilgiler ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Bkz: Oz Almog, (Çev: Haim Watzman), **The Sabra-The Creation of The New Jew**, University of California Press, 2000., ss. 4-6.

¹⁵⁰ Almog, *a.g.e.*, ss. 18-22.

¹⁵¹ İsrail’in “Post-Sabra” kuşağı olan “Y Kuşağı”nı, döneminin olaylarını da hatırlatarak analiz eden çalışma için, bkz: Shlomo Maital, “*Can Generation Y Save Israel and the World?*”, **The Jerusalem Report**, Kudüs, 13 Ocak 2014., ss. 34-37.

İsrail'in bu post-sabra kuşağının dünyası ve algıları farklı olduğu için, Filistin sorununa, Yahudi kültürü ve geleneklerine; nihayetinde, İsrail siyasetine de bakışları elbette farklı olacaktır. 1990'ların başında, Yitzhak Rabin'i iktidara taşıyan en önemli güç ve desteklerden biri de post-sabra kuşağının; barış, daha iyi bir eğitim, daha sosyal bir siyaset istekleridir. Burada, şu noktaya dikkat edilmelidir ki İsrail'in post-sabra kuşağı, tam olarak biyolojik bir dönemi değil de sosyolojik bir evreyi ifade etmektedir¹⁵². X kuşağı dâhil, sonrasında Y kuşağının bir bölümü, ağırlıklı olarak, sağcı Likud iktidarının politikalarına şahit oldukları için, siyasetin farklı bir deneyimini Yitzhak Rabin ve arkadaşlarının barış arayışında bulup mevcut iktidarı, İsrail'in iç ve dış politikasında uzlaşmaya zorlamaktaydılar. İsrail'in 1980'lerin sonu ve 1990'lar boyunca, içerideki Filistinli yurttaşları ve yanı başındaki Batı Şeria ve Gazzelilerle barışa ulaşma hedefi, İsrail'in Soğuk Savaş'ın son yıllarında hızlıca değişime uğrayan demografik ve sosyolojik yapısının sonucudur. Bu başlık altında sorulan soruların cevapları aranırken, en önemli bağımsız değişken olarak, söz konusu demografik-sosyolojik değişim ve onun getirdiği sonuçlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Demografi ve sosyolojinin hızlıca değiştiği 1980-2000 arası 20 yıllık süreçte, özellikle, Soğuk Savaş'ın son; Soğuk Savaş sonrasında ilk yıllarında, İsrail'e gerçekleşen göçlerin ve bu göçlerin içerisinde barındığı nüfusun niteliği, 1990'lar boyunca İsrail siyasetini doğrudan etkileyen diğer unsurlar arasında yer alacaktır¹⁵³. İsrail'e, 1990-2009 arası göç eden 1.25 milyon Yahudinin %80'nin, Eski Sovyetler Birliğinden geldiği de düşünüldüğünde¹⁵⁴ İsrail'e göçen bu kitlenin siyasal tercihlerinin, sol ve komünist partiler yönünde olacağını tespit etmek zor değildir¹⁵⁵.

¹⁵² İşte, tam da bu noktaya; kuşaklar arası "dönem etkisi" denmektedir. Daha ayrıntılı bilgiler için, bkz: Bayhan, *a.g.m.*, ss. 317-321. ; Ayrıca, yine, İsrail'in Y kuşağını da içine alan diğer bir çalışma için, bkz: Tamar Almog&Oz Almog, **Generation Y: Generation Snowflake?**, Vallentine Mitchell, Nisan 2019.

¹⁵³ İsrail toplumunun, 1990'lar itibarıyla değişen demografik yapısını her yönüyle inceleyen nitelikli eser için, bkz: Calvin Goldscheider, **Israel's Changing Society-Population, Ethnicity and Development**, Westview Press, Colorado, 1996., Söz konusu eserin özellikle; "*Ethnic Categories: Constructions and Definitions*" başlığı, bkz: ss. 23-27., Ayrıca, yine; "*The Changing Ethnic Mosaic in Israel*" başlığı için, bkz: ss. 29-31.

¹⁵⁴ "*The Population of Israel...*", **The Central Bureau of Statics**, s. 2.

¹⁵⁵ Rus Yahudilerinin İsrail'e göçü ve İsrail Devleti ile toplumuna etkilerini çarpıcı bir şekilde inceleyen dikkat çekici çalışma için, bkz: Shelese Emmons, "*Russian Jewish Immigration and Its*

İsrail'e göçen bu kitlenin bir kısmının, Etiyopya Yahudileri ile diğer coğrafyalardan gelen Yahudilerden de oluştuğu eklenmelidir¹⁵⁶. Görülüyor ki İsrail'in çeşitlilik gösteren siyasal yapısı, aslında, bizzat onu oluşturan toplumun niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Nihayetinde, İsrail, bir Ortadoğu ülkesidir. Her Ortadoğu toplumunda görülen kozmopolit ya da sekteryan nitelik, İsrail'de de mevcuttur; ancak bu durum, göç edenler arasında, diğer Ortadoğu ülkelerindeki gibi demografi, aşırı uçlara ya da herhangi bir iç savaşa evrilecek boyutta değildir¹⁵⁷. Bunun temel nedeni, devletin sol kurucu kadrolarının, İsrail Devletinin -daha önce vurgulanıldığı üzere- sosyal ve laik bir ülke olması isteklerini gütmeleridir. Dünyanın birçok yerinden gelen ve farklı özellikleri içinde barındıran Yahudilerin dışında, Hristiyan ve Müslüman Arapların da dahil olduğu bir demografıyı, Ortadoğu'nun merkez coğrafyalarından biri olan bu bölgede bir arada tutabilmek zordur. İsrail solu, bunun bilincinde olduğu için, özellikle sola aidiyet duyan kamuoyu, Lübnan Harekâtı sırasında yaşanan katliamlar, İsrail askerlerinin psikolojik yıkımı gibi olaylar karşısında, "topluluk adına suçluluk duygusu"¹⁵⁸nu hissettiklerinden, ülkenin birçok yerinde, mevcut sağcı Begin iktidarına ve onun Savunma Bakanı olan Ariel Şaron'a yönelik protestolar gerçekleştirecekler ve İsrail'in komşularıyla barışı sağlaması gerektiğini salık vereceklerdir.

1980'lerden sonra, sol siyasete yükselen ilgi ve değişen seçmen tavrı, sadece İsrail sınırları içerisindeki demografik duruma göre açıklanamaz. İsrail toplumunun yaşadığı travmayı elbette, Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistinliler de

Effect on the State of Israel", **Indiana Journal of Global Legal Studies**, Indiana University Press, V: 5., N: 1., Sonbahar 1997., ss. 341-355.

¹⁵⁶ İsrail'in göç politikaları ve 1990'lar boyunca ülkeye akın eden dünya Yahudilerinin analizi ile ilgili, bkz: Matt Evans, "Population Dispersal Policy and the 1990s Immigration Wave", **Israel Studies**, Indiana University Press, V: 16., N: 1., Bahar 2011., ss. 104-128.

¹⁵⁷ Konuyla ilgili, Ortadoğu'nun sekteryan ve etnik yapılarını inceleyen ve alanında kapsamlı bir eser olan bu kaynak yararlı olabilir, bkz: Faleh A. Jabar&Hosham Dawod (Eds.), (Çev: Ömer Öğünç), **Aşiretler ve İktidar-Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2013.

¹⁵⁸ Bu ibare, psikolojinin en yetkin isimlerinden ve aynı zamanda, sosyal psikoloji alanında doktorası bulunan Prof. Dr. Nuran Hortaçsu'nun eserinden alınmıştır. İsrail toplumunun, 1980'ler boyunca yaşadığı "Vietnam Sendromu"na benzer bu toplumsal psikolojisini ve sonrasında, 1992 seçimlerine dek, sol iktidara karşı artan ilgi ve desteğini bu şekilde tanımlamak gerekir. İsrail'deki Yahudilerin, tıpkı kendileri gibi, ülkenin yurttaşları olan Müslüman Arapları anlayıp empati yapmaları için, Lübnan işgalinden sonra gelişen olaylar, önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Söz konusu eser için, bkz: Nuran Hortaçsu, **En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji**, İmge Kitabevi, 1. Basım, Ankara, Mayıs 2012., ss. 579-582.

yaşayacaklardır. Nasıl İsraili yeni nesil için savaş, işgal ya da sağ hükümetin agresif politikaları ve ekonomik kriz sorgulanıp protestoya dönüştü ise; Filistinli gençler arasında da işgali sorgulamanın da ötesinde, ekonomik sıkıntılarının baş gösterdiği Filistin yönetiminin politikaları, eleştirilir hale gelecektir. 1980'lerin ortalarından itibaren, Batı Şeria ve Gazze'nin toplam nüfusu, 1.5 milyonu aşmakta ve bunun büyük kısmını genç nüfus oluşturmaktaydı¹⁵⁹. Bu yeni nesil Filistinli gençlerin dünyasında, İsrail işgali ve sonuçları büyüklerinden aktarılan hatıralar ve savaş hali coğrafyasındaki yaşanmışlıklara dayanmakta ve kendi tanıklıklarıyla da bilinmekteydi; ancak gençler için hayatın diğer gerçek tarafı vardı ki onu da ekonomik durgunluk ve işsizlik oluşturmaktaydı. Bu olumsuz durumu, özellikle 1985'te, 100 bin Filistinlinin çalışmak için İsrail topraklarına geçmek zorunda oldukları düşünüldüğünde, İsrail-Filistin taraflarını birbirlerine bağlayan ve 'karşılıklı bağımlılık' oluşturan ve -ileride ayrıntılarıyla incelenecek nokta olan ekonomik bağımlılık, söz konusu çatışma ilişkisini, başka bir boyuta da taşımaktadır. 1980'lerin ortalarında petrol fiyatlarının düşmesi ve iş olanaklarının azalmasıyla her iki taraf da aynı sorunları yaşamakta ve savaşın dışında, hayatın bir diğer gerçeği olan ekonomik gereksinimlere de odaklanmaktaydılar ve bu durum da işgal altındaki toprakların daha da istikrarsızlaşmasına neden olmaktadır¹⁶⁰. Gazze ve Batı Şeria'nın bu genç kuşağı, kendilerine yeni iş imkânları oluşturma isteklerinin dışında, eğitime de önem vermekte ve işgal bölgesindeki Filistinliler arasında orta sınıf ve bu sınıfa ait bilinç de her geçen yıl artmaktadır¹⁶¹. Öyle ki İsrail'deki seçimlerin, sol ya da sağ, iktidara getirip getirmeyeceği sorunu, Batı Şeria ve Gazze bölgelerinde yaşayan genç Filistinlilerin yaşamlarını doğrudan etkilemekte ve eğer Likud, iktidarı alırsa Filistinliler, baskıların giderek artacağından endişe etmekteydiler¹⁶². Nihayetinde, İsrail'de 1980'lerin başından itibaren yaşanan iktidar değişimlerinde, koalisyonda

¹⁵⁹ Birleşmiş Milletler ve İsrail İstatistik Bürosu'nun verilerine göre oluşturulan Batı Şeria ve Gazze'deki demografik dağılımı geniş bir tarih aralığında sunan raporda, 1967-1988 evresinde, Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs'ün Filistinli nüfusu için, bkz: "*Population and Demographic Developments in the West Bank and Gaza Strip Until 1990*", **United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)**, 28 Haziran 1994., ss. 64-72.

¹⁶⁰ Black, *a.g.e.*, ss. 233-235.

¹⁶¹ Robert Hunter, bu yeni nesil Filistinli kuşakların demografik ve sosyal yaşam ve algılarını, dikkat çekici bir biçimde tahlil etmektedir. Robert'in söz konusu eseri için, bkz: Robert Hunter, **The Palestinian Uprising-A War by Other Means**, University of California Press, 2. Basım, 1993., s. 18.

¹⁶² Hunter, *a.g.e.*, s. 37.

görev alan Şimon Peres ve Yitzhak Rabin'in dönüşümlü sol-sağ hükümetlerinde bu açıkça görülmektedir.

İsrail'de, Soğuk Savaş'ın son on yılı ve yine, Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk on yılında; Peres, Rabin ve Barak hükümetlerinin, İsrail seçmenleri nezdinde tercih edilmesinin ana nedenleri, toplumun hem ekonomik hem de sosyolojik kırılma ve değişim geçirdiği, buna ilaveten, 1977'den o güne değin ülkeyi -1984-1986 dönüşümlü iktidarı saymaz isek- aralıksız yöneten sağcı Likud'un iktidar yorgunluğunun, seçmenler tarafından da fark edilmesi ve artık, yıpranmış Likud'a alternatif bir iktidar değişiminin, İsrail toplumu tarafından kabul gördüğü gerçeğidir. Sonuç olarak, 1980'lerden sonra, İsrail'in özellikle, iç dinamiklerinden kaynaklanan sorunlar, Post-Sabra kuşağının siyaseti yönlendirme gücü olarak ortaya çıkmasını da sağlamaktadır. Batı Şeria'da her geçen gün genişleyen yasadışı yerleşim yerleri faaliyetlerinin kurumsallaşması da buna eklendiğinde, tüm bu değişkenler, her seçim döneminde, İsrail sağ ve solu arasındaki çekişme ve çatışma alanlarından birini oluşturur hale gelecektir. Post-Sabra kuşağının, sol iktidardan talep ettiği konular arasında, yasa dışı yerleşimlerin yayılmasından ziyade; artık, neredeyse kronikleşmeye yüz tutan ekonomik durgunluğun iyileştirilmesi beklentileri olacaktır. 1992'de hükümetini kuran Yitzhak Rabin, İsrail'in o dönemdeki ekonomik ve sosyolojik sorunlarını iyi okuduğu için, kendisinin, iktidarı boyunca bu konulara odaklanması da İşçi Partisinin temel stratejisi olacaktır.

3.3.2. Soğuk Savaş Sonrası İsrail'in Dış Dinamiklerinin Durumu

Soğuk Savaş'ın bitiminde, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu ve ABD'nin müttefikleri olan ülkelere karşı, Batılı yorumcular, Sovyet tehdidinin ortadan kalktığını, Batı güvenliğinin köşe taşı olan ülkelerin -özellikle Türkiye, Yunanistan ve İsrail- batı nezdinde eski önemlerini yitirdiklerine yönelik analizler öne sürmekteydiler¹⁶³; ancak Soğuk Savaş'ın hemen ardından gelişen Ortadoğu'daki

¹⁶³ Türk siyaseti ve dış politikası üzerine uzmanlaşmış ve Türkiye ile ilgili birçok kitabı ve makalesi bulunan İngiliz Profesör William Hale, Soğuk Savaş sonrası Batı perspektifinden, Ortadoğu ülkelerinin Soğuk Savaş öncesi ve sonrası durumlarını da mukayese ederek, bu konuyu, Türkiye

olaylar, örneğin Saddam rejiminin Kuveyt'e saldırması, ABD-NATO ittifakının bölgeye olan ilgisini daha da arttıracaktır¹⁶⁴. ABD'nin bölgedeki bu üç önemli ülkesinin jeostratejik konumu, Batı için, en az Soğuk Savaş dönemindeki kadar değerli görülmekteydi. Körfez Savaşı'nda, Saddam rejimini destekleyenler arasında FKÖ'nün de bulunması, ABD açısından bir an önce İsrail'in Filistin sorununa çözüm üretmesi gerektiği düşüncesini doğurmaktaydı¹⁶⁵; ancak bu nasıl olabilirdi? İsrail'i, sağcı Likud'dan Yitzhak Şamir yönetmekteydi ve FKÖ ile müzakereye karşı olmasının yanında, onu bir terör örgütü olarak kabul etmekteydi. Ian Black, bu konuda Şamir'in, iktidarı Rabin'e devredeceği 1992 yılına dek, Madrid'de alınan kararları uygulamadığını ve başbakan Şamir'in stratejisinin sadece 'engellemeler' üzerine kurulu olduğundan bahsetmektedir¹⁶⁶.

İşte, bu noktada, ABD yönetiminin, Filistin sorununda tutucu Şamir yönetimiyle çalışması mümkün gözükmediği ve en önemlisi Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu'da, Amerikan nüfuzunun etki alanını güçlü tutabilmek ve tüm enerjisini Irak'ın Saddam'ına karşı harcamak için, İsrail'in Filistinlilerle barış yapması gerekmekteydi. ABD için, bunun en iyi yolu, müzakereden yana tavır koyan ve kurucu sol kadroların ekolünden gelen İşçi Partisi ve liderlerinin yönetime gelmesidir. ABD'nin İsrail'e sunacağı 10 milyar dolarlık kredinin Başkan Bush tarafından bizzat engellenmesinin nedeni, Şamir'in BM 242 ve 338 sayılı kararına karşı çıkması ve Yahudi yerleşim yerlerinin inşaatını durdurulmamasıdır. ABD, Şamir'in bu uzlaşmaz politikalarına ve Ortadoğu'nun mevcut konjonktüründeki gelişmelere karşı Yitzhak Rabin'in İşçi partisini desteklemekte; hatta, Rabin, 1992 Seçimleriyle iktidara gelir gelmez, dondurulan İsrail kredi ve fonları üzerindeki

örneğiyle ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. William Hale'in konuyla ilgili tespitleri için, lütfen, bkz: William Hale, **Turkish Foreign Policy (1774-2000)**, Frank Cass Publishers, 1. Basım, Londra, 2000., ss. 191-195.

¹⁶⁴ Soğuk Savaş sonrası, İsrail ve Filistin taraflarını barışa zorlayan bölgesel ve uluslararası koşullar ile dönemin genel konjonktürünün değerlendirilmesi için, bkz: David Makovsky, **Making Peace with the PLO-The Rabin Government's Road to the Oslo**, Westview Press, 1. Basım, Colorado, 1996.

¹⁶⁵ I. Körfez Harekâtı'nın bölge ülkelerine yansımaları ve ABD'nin söz konusu ülkeleri, savaşa nasıl hazırladığı ile ilgili ayrıntılar için, bkz: Wesley M. Bagby, **American's International Relations Since World War I.**, Oxford University Press, 1999., ss. 372-378.

¹⁶⁶ Black, *a.g.e.*, 280.

blokeleri kaldırmaktaydı¹⁶⁷. Buna karşılık, başbakan Rabin'in iktidarı ise yasa dışı yerleşim yerlerinin inşasını durdurmaktaydı¹⁶⁸. İsrail için Soğuk Savaş sonrası konjonktüre uyum sağlamak, tıpkı 1950'lerin sonundan itibaren Avrupa'da ve onun özelinde, Fransa'da gerçekleşen değişimlere uyum sağlamak kadar zor bir süreci oluşturacaktır. Peki, neydi o süreç? Bu sorunun cevabı, İsrail dış politikasının yapımı sırasında ve iktidarların dış politikayı yürütürken Avrupalı görüşten Atlantikçi görüşe geçişlerinin, ne kadar sancılı ve tartışmalı da olduğunun cevabını karşılayacaktır.

3.3.2.1. Avrupalı Görüşten Atlantikçi Görüşe İsrail'in Dış Politikası

İsrail Devleti, kurulduğu 1948'den bugüne ağırlıklı olarak, Atlantikçi bir dış politika seyretmesinin dışında, İsrail dış politikasının birçok bölge ve ülkeyle ilgili olduğu, pragmatik dış politika vizyonuna önem verdiği görülmektedir. İsrail'in dış politikada, Soğuk Savaş boyunca, ayrı bir önemseddiği dört ülke bulunmaktadır: ABD, Fransa, İngiltere ve Türkiye¹⁶⁹. Bu ülkelerden ABD ve Fransa ise İsrail'in, Atlantikçi-Avrupalı dış politika arasında konjonktürel olarak savrulduğunu göstermektedir. Devletin ilk on yılında, 1948-1958, İsrail her ne kadar ABD'nin desteğini alsa, en önemli silah tedarikçisi ve Avrupa ülkeleri içinde İsrail'e arka çıkan ülkenin Fransa olduğu görülmektedir. 1958 tarihi ve sonrasında yaşananlar, İsrail-Fransa ilişkilerinde dönüm noktasını ifade etmektedir. Fransa'da Charles de Gaulle'ün 5. Cumhuriyeti kurması ve sonrasında gelişen olaylar, yeni Fransız

¹⁶⁷ Örneğin, Richard Nixon, ABD'nin İsrail'e 1970'li yıllardan o güne dek (1992'ye kadar olan dönem), dolaylı ve dolaysız dış yardımlarının, toplamda 49 milyar dolar olduğunu yazmaktadır. Ayrıntılar için, bkz: Nixon, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁶⁸ Jimmy Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanlığını üstlenen Zbigniew Brzezinski, Şamir'in yukarıda belirtilen uzlaşıdan uzak politikalarını, İsrail'e vaad edilen Amerikan yardımlarının durdurulması ve Rabin'in iktidara geldikten hemen sonra, söz konusu Amerikan yardımlarının nasıl açıldığıyla ilgili süreci, üç Amerikan başkanını incelediği eserde ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Bkz: Zbigniew Brzezinski, **İkinci Şans-Üç Başkan ve Amerikan Süper Gücünün Krizi**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2008., ss. 81-84.

¹⁶⁹ Gerçekten de Türkiye, İsrail için ilk 4 ülke içerisinde yer almaktadır. Bunun nedenleri, ileride Yitzhak Rabin dönemi dış politika analiz edilirken tartışılacaktır; ancak Türk-İsrail tarihi ilişkileriyle ilgili -ileride de değineceğimiz özel bir kaynaktır- bu ön okuma yararlı olabilir: Ofra Bengio, **The Turkish-Israeli Relationship- Changing Ties of Middle Eastern Outsiders**, Palgrave Macmillan, 1. Basım, New York, Mayıs 2004.

yönetiminin Ortadoğu politikalarına ve özelinde İsrail'e yaklaşımını da etkileyecektir. De Gaulle, 1960'ların başından itibaren İsrail'le ilişkilere mesafe koymakta, Arap dünyasında Mısır'ı da yanına çekmek için Ortadoğu'da -en az SSCB kadar- popülaritesini ve imajını arttırmak istemekteydi. Nihayetinde, 1967 Savaşı'nda, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gerilemekte ve de Gaulle yönetimi, İsrail'e silah sevkiyatını durdurmaktaydı¹⁷⁰. İsrail, o zamana dek, Fransa'yı Kıta Avrupa'sında Atlantikçi dış politikasına alternatif olarak yanında tutmaktaydı; ancak 1967 Savaşı, İsrail'in sadece bulunduğu coğrafyasında değil; Doğu Avrupa ülkeleri dahil¹⁷¹ Avrupa ülkeleriyle de ilişkilerini geriletmekteydi. İsrail'in, yüzünü tümüyle ABD'ye dönüp Atlantikçi bir dış politika zeminine oturmasının nedenleri arasında, 1967 Savaşı'nın hemen ertesinde, sadece Fransa'yı değil; tarihi ve siyasi bağlarının da olduğu Sovyetlerin uydu devletleriyle de ilişkilerin, neredeyse kopma noktasına gelmesindedir. Diğer taraftan, Soğuk Savaş'ın önemli aktörlerinden olan Alman Şansölyelerini de burada anımsatmak gerekir. Özellikle, Willy Brandt, İsrail-Arap çatışması için şansöyelik zamanında da sorunun çözümüne yönelik, öncelikle her iki tarafın baş başa vererek çaba sarf etmesinden bahsetmektedir. İsrail'i ziyaret eden ilk şansölye ünvanına sahip olan Brandt'a, bu çalışmada, birkaç başlıkta değinileceği için, dönemin Batı Almanyası'nın da İsrail'e -Atlantikçi görüşe karşı- Avrupalı görüşten baktığını belirtmek gerekir.

İsrail solu, devletin ilk yıllarında, ABD'den sadece askeri ya da diplomatik değil; psikolojik olarak da destek almaktaydı; ancak Ben Gurion'un Mapai'si, sonraki yıllarda, İsrail'in dış politikasını çeşitlendirmek adına, Fransa ve diğer Avrupa ülkeleriyle de temasını arttıracaktır. İsrail solu -özellikle aşırı sol- her zaman

¹⁷⁰ İsrail-Fransız ilişkileriyle ilgili alanının en kapsamlı ve Charles de Gaulle dönemi öncesi ve sonrasını inceleyen çalışmalarından olan eser için, bkz: Gadi Heimann, **Franco-Israeli Relations (1958-1967)**, Routledge, 1. Basım, Londra, 2017.

¹⁷¹ Konumuzu dağıtmamak adına, İsrail'in Soğuk Savaş sırasında, Atlantikçi dış politikasına alternatif olarak ve askeri silah sevkiyatı konusunda, Doğu Avrupa ülkeleri ile ilişkileri, burada kısa tutulmuştur; ancak İsrail'in Doğu Avrupa ve Sovyetler'in uydu devletleriyle ilişkileri dikkate değerdir. Özellikle, Çekoslovakya ile ilişkileri, ayrıca okunmalıdır. İsrail'in söz konusu ülkelerle ilişkilerinin analizi için, bkz: Yosef Govrin, **Israel's Relations with the East European States-From Disruption (1967) to Resumption (1989-1991)**, Vallentine Mitchell, Londra, 2009. ; İlgili eserin, İsrail-Çekoslovakya ile ilişkilerinin tahlili için, bkz: ss. 49-92. ; Ayrıca, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında İsrail'in Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkileri ve Çekoslovakya üzerinden, SSCB'nin de desteğiyle nasıl silah temin ettiği ile ilgili ayrıntılar için, bkz: Uri Bialer, **Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation (1948-1956)**, Cambridge University Press, 1990., ss. 180-181.

Amerika ile ilişkilere temkinli yaklaşmakta ve İsrail'in öncelikle -Yitzhak Rabin'in de ABD ile ilişkilerde dikkat ettiği üzere- 'bölgeselci' bir politika uygulamasını salık vermektedirler. İsrail solu içerisinde de bu konuda ayrılıklar mevcuttur. Daha önce değinildiği üzere, örneğin Rabin, 1970'li yıllardan itibaren, ABD'nin İsrail'in Ortadoğu politikalarına 'aşırı müdahaleciliğine' karşı tavır almakta iken; aynı partiden Şimon Peres, Filistin sorunu dâhil, Arap ülkeleriyle gerçekleştirilen barış sürecinin, uluslararası bir platformda yürütülebileceğine inanmaktaydı¹⁷². Daha önceki Camp David ve kendisinin bizzat yürüttüğü 1987 Londra Görüşmesi de ABD'nin gözlemciliği ve arabuluculuğuyla gerçekleştiğini hatırlatalım.

1967 Savaşı'nın getirdiği psikolojik ortamda, İsrail, kendisini o güne dek destekleyen Fransa ile ilişkilerinde eski enerjiyi yakalamadığı için Atlantik'e daha fazla yaklaşmakta ve günümüze dek bu durum varlığı sürdürmektedir. Bunda elbette, Amerika'daki Yahudi diaspora ve lobisini de göz ardı etmemek gerekir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'dan ABD'ye göç eden Yahudilerin Amerikan siyaseti, üniversiteleri, medya ve toplumunda özgül ağırlıklarını da unutmamak gerekir. İsrail'in dış politika vizyonunun, Avrupalı görüşten Atlantik'e dönmesi ve Atlantik merkezli ve bu cenaha bağlı kalması, İşçi Partisi ve aşırı solu, tedirgin etmekle birlikte, 1990-2000 arasındaki barış sürecinde, bu konu çokça dillendirilmemekteydi; ancak Avrupa ülkelerine alternatif olarak ABD'nin İsrail'le ilişkilerinin tümüyle sorunsuz olduğu elbette söylenemez. 1967 Savaşı sırasındaki "U.S.S. Liberty"* ve yine, 1980'lerdeki "LAVI Olayı"¹⁷³ ve 2000'li yıllarla birlikte, Obama dönemi

¹⁷² Londra görüşmelerinde, Şamir ve Peres arasındaki telefon gerginliğinin nedenlerinden biri de Şamir'in, FKÖ'yü muhatap almadığı gibi, sorunun uluslararası arenaya taşınmasına karşı çıkma girişimi de söz konusudur. Bkz: Peres, *a.g.e.*, s. 356.

* 1967 Savaşı sırasında, ABD'nin Akdeniz'de istihbarat ve keşif amaçlı seyreden U.S.S Liberty gemisine, İsrail savaş uçakları tarafından gerçekleştirilen saldırı ve 4 Amerikan askerinin ölümü ve 171'inin, yaralanması ile sonuçlanan olaydır. Bu olayla her ne kadar, ABD-İsrail ilişkileri gerilse de İsrail'in, ölenlerin ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmesiyle olayın üstü kapatılmıştır.

¹⁷³ ABD-İsrail ilişkilerinde, 1980'lerin başında patlak veren ve her iki ülkeyi; siyasi, askeri ve teknolojik açıdan karşı karşıya getiren gelişmedir. İsrail'in bizzat kendisinin ürettiği bu savaş uçağının Amerikan baskısıyla üretiminin durdurulması olayıdır. Peres ve Rabin, her ne kadar Amerikan baskısına dirense de kısa ve kırılğan olan sol iktidarlar, Amerikan baskısına daha fazla dayanamayıp İsrail Savunma Bakanlığı ve İsrail Savunma Teknolojisi, söz konusu uçağın üretimini askıya almaktaydı. Uçağın ilk üretiminden kalan prototipleri muhafaza edilmektedir. Bu olay, Soğuk Savaş'ta, ABD-İsrail ilişkilerini germesinin dışında, İsrail sol liderlerinin, Atlantik ötesinden bu baskıya direnme güçlerini de göstermesi açısından dikkate değerdir. Lavi savaş uçağı projesi, İsraililer için -hâlâ- bir 'ulusal onur' meselesi olarak anılmaktadır. Konuyla ilgili tüm bu anlatılanların ayrıntıları için, alanındaki önemli kaynaklardan biri olan eser için, bkz: Dov S. Zakheim,

sırasında yaşanan “1967 Savaşı Öncesi Sınırlara Dönüş” talebi, iki ülke ilişkilerini göreceli olarak gerecektir. İsrail solunun itiraz ettiği nokta da bu tür örnekleri içermektedir. İsrail’in aşırı sol kanadına göre, İsrail’in Atlantikten bağımsız bir dış politika yürütmesi gerekmektedir. İleride inceleyeceğimiz Ehud Barak döneminde, İsrail-ABD arasında, Filistin sorununda müzakereleri kimin yönetip kimin arabuluculuk görevini üstleneceği konusunda yaşanan tartışmalarda bu durum, daha açık biçimde ifade edilecektir. Son not olarak, şunu belirtmek gerekir ki İsrail, her ne kadar, 1967’den sonra yüzünü Atlantik’e dönse de hiçbir zaman Avrupa Birliği (AB) ile -o dönemki adıyla Avrupa Topluluğu (AT)- ilişkilerini kesintiye uğratmayacaktır. Bir alt başlıkta bu konuya daha ayrıntılı değinilecektir.

3.3.2.2. Avrupa ve Amerikalı Siyasetçilerin İsrail Sol Partileriyle Etkileşimi

Kuşkusuz, İsrail Devleti kurulduğundan bugüne, İsrail devlet insanlarının en çok ziyaret ettiği ülke ABD’dir¹⁷⁴. Aynı şekilde, Amerikan başkanlarının Ortadoğu politikaları ya da doktrinleri gereği İsrail’e ayrı bir önem verip İsrail’e birçok ziyarette buldukları bilinmektedir; ancak Avrupalı siyasi liderlerin de en az ABD’li liderler kadar İsrail’e önem attıkları görülmektedir. Soğuk Savaş’ta, Avrupa’nın önemli siyasi figürleri olan Almanya, Fransa ve İngiltere’nin siyasi liderleri, İsrail’i ziyaret etmekteydiler. Özellikle, 1970’lerden sonra, İsrail’e resmi ziyaretlerin arttığı görülmektedir. Ortadoğu Barış Sürecinin daha sık dillendirildiği 1973 Yom Kippur Savaşı’ndan sonra, Avrupalı liderlerin, Arap-İsrail barış sürecine müdahaleleri hatta, ABD’ye alternatif olma istekleri, her geçen dönem daha da belirlemektedir. İsrail’in kurucu sol partileri döneminde artan bu ziyaret ve ilgiler, gerek Peres’in dönüşümlü iktidarında gerekse Rabin’in 1990’lardaki hükümeti döneminde sıklaştırılmaktaydı. Bunun en temel nedenleri, Batı’nın ABD’ye alternatif olma ve İsrail’i yanında tutma girişimlerinin dışında, İsrail’in kurucu partisinin

Flight of the Lavi-Inside a U.S.-Israeli Crisis, Brassey’s, Washington, 1996. ss. 10-11. ; Ayrıca, aynı eserde, Yitzhak Rabin’in, Savunma Bakanlığı döneminde, Lavi savaş uçağı projesi için Amerikan baskısına karşı nasıl direndiği ile ilgili, bkz: ss. 86-94.

¹⁷⁴ İsraili Cumhurbaşkanı ve Başbakanlarının, ABD ziyaretlerinin tam listesi için, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Tarih Ofisi bilişim ağı sitesi, bkz: Çevrimçi: “*Visits by Foreign Leaders of Israel*”, <https://history.state.gov/departmenthistory/visits/israel> , Son Erişim Tarihi: 02.01.2021.

“Sosyalist Enternasyol”e üye olmasıdır¹⁷⁵. Soğuk Savaş’ın en önemli Avrupalı sol figürleri olan Willy Brandt¹⁷⁶ ve François Mitterrand¹⁷⁷ gibi sol ve sosyal demokrat liderlerin İsrail’e olan ilgileri, ABD ve SSCB’nin bölgedeki nüfuzuna karşı bir dengeleme girişimi olarak da algılanabilir¹⁷⁸. Öyle ki özellikle Fransa; en az ABD, İngiltere ve SSCB’nin Ortadoğu’ya ilgileri kadar, AT’nin bölge barışı ve istikrarına katkı sağlaması gerektiği ve İsrail-Filistin çatışmasına sadece, arabuluculukla ve askersel girişimlerle yaklaşılmasını düşünmekteydi¹⁷⁹. İsrail sol partileri, Almanya ve Fransa gibi Avrupa Ana Karası Ülkeleriyle yakın temasta olmasına rağmen, İskandinav demokrasileriyle aynı yakın ilişkiye sahip değillerdir. Bunun en temel nedeni, elbette, başta İsveç olmak üzere, İskandinavya’nın FKÖ tezlerine daha yakın durmasıdır. İsveç, bu konuda, ayrıca değerlendirilmelidir ki İsveç’te -suikastle öldürülene dek- iki dönem başbakanlık yapan (1969-1972/1982-1986) Olof Palme, ABD ve SSCB gibi hegemonik güçlerin, bölgesel terörün desteklenmesi ve az gelişmişliğin yarattığı sorunlar karşısında, sorumlu davranmaya yönelik politikalar geliştirilmesini savunmaktaydı. Tam da bu noktada, Olof Palme’nin, İsveç Sosyal Demokrat İşçi Partisi’nin, Stokholm Ögütü’nde yaptığı ve 12 Ocak 1980 tarihli konuşması, esasında, Dünya Sosyalist Enternasyonellerinin ve liderlerinin de görüşlerini yansıtır biçimdedir:

“Süper güçlerin kavraması gereken bir gerçek vardır: Barış, uzun vadede ne karşılıklı terörün tırmandırılması ile sağlanabilir ne de az gelişmişliğin

¹⁷⁵ Mekezi Londra’da olan Sosyalist Enternasyonal, 1951’de kurulmuştur. İsrail’den iki sol parti, İşçi Partisi ve Meeretz Partisi bu birliğe üyedir. Söz konusu örgüt hakkında bilgi ve İsrail partilerinin üyelikleri için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.socialistinternational.org/about-us/members/>, Son Erişim Tarihi: 01.01.2021.

¹⁷⁶ İsrail’i ziyaret eden ilk Alman şansölyesi olan Willy Brandt’ın, İsrail’i ziyaretinin ayrıntıları için, bkz: “*Brandt Arrives for Israeli Visit, Noting ‘We Can Not Undo’ Past*”, **The New York Times**, 8 Haziran 1973., s. 5.

¹⁷⁷ Fransa’da 5. Cumhuriyet kurulduktan sonra, sol sosyalist taraftan ilk Cumhurbaşkanı olan François Mitterrand’ın İsrail’e ziyareti, aynı zamanda, bir Fransız Cumhurbaşkanı’nın İsrail’e ilk ziyareti olması açısından da tarihi öneme sahiptir. Mitterrand’ın bu ilk ziyareti için, bkz: “*Mitterrand Picks His Words In Jerusalem*”, **The New York Times**, 4 Mart 1982., s. 3.

¹⁷⁸ Şimon Peres’in, İsrail’in Sosyalist Enternasyonel’de oluşu ve Soğuk Savaş’ta, sol ve sosyal demokrat Avrupalı liderler hakkındaki görüşleri için, bkz: Peres, *a.g.e.*, ss. 228-243.

¹⁷⁹ Bu konudaki Fransız düşüncesi için, bkz: Jolyon Howorth, **Security and Defence Policy in the European Union**, Palgrave Macmillan, 1. Basım, Hampshire, 2007., ss. 159-160.

pekiştirilmesi ile. İnsanlığın büyük bir bölümü; aşağılanmaya, sömürülmeye devam ettikçe barış da uzak bir hayal olarak kalmaya mahkûmdur”¹⁸⁰.

İskandinav Demokrasilerinin İsrail’den çok, Filistin tarafında yer almalarının nedenini, Palme’nin bu sözleri özetler niteliktedir. İsrail solu, İskandinav ülkelerinin bu tutumlarına rağmen, sosyal demokrat ülkelerin siyasi partileriyle etkileşim kurmayı ve İsrail’in, ABD’ye alternatif olarak, Avrupacı dış politika yürütmesini desteklemekteydiler. Bu konuda, özellikle, Şimon Peres ve Yitzhak Rabin, herhangi bir hükümette görev alsınlar almasınlar, Avrupalı sosyal demokrat liderlerle iletişim halindedirler. Peres, 1984’te hükümetini kurmadan önce, Willy Brandt ve sosyal demokratlardan Avusturya Şansölyesi Bruno Kreisky ile görüşmekte ve hatta, bu görüşmelerine FKÖ’nün başı Yaser Arafat’ı da dâhil etmektedir¹⁸¹. 1990’lardaki Oslo Sürecinde, İskandinav demokrasileri ve siyasetçilerinin, bu derece öne çıkmasının nedenlerinden biri de Soğuk Savaş boyunca, İsrail sol siyasal liderleriyle etkileşim halinde olmalarıdır. Gerçekten de İsrail, Soğuk Savaş’tan sonra dahi, sadece Atlantik’le değil; Avrupa ülkelerinin tamamı ve AB ile her geçen yıl hemen hemen her alanda ilişkilerini geliştirmekte ve AB üyesi olması mümkün gözükmesine de AB’nin birçok kurumuyla istişare halinde kalmaktaydı. Bu durum, İsrail’in NATO ile ilişkilerine de yansımaktadır¹⁸². NATO üyesi olmayan İsrail, çoğu zaman, neredeyse, NATO üyesiymiş gibi kabul görmekte ve İsrail’in olası bir NATO üyeliği dahi tartışılmaktadır¹⁸³. Esasında, AB ülkeleri, özellikle Fransa, Ortadoğu sorunlarına sadece İsrail-Filistin ya da Arap-İsrail çatışması ekseninde değil; Avrupa’nın güvenliğini sağlama ve ‘AB’nin güvenlik sınırını belirleme’ alanlarından da

¹⁸⁰ Olof Palme’nin, ayrıca, barışın sağlanması için; devlet insanlarının ve işçi sayısının artırılmasını önemli bir şart olarak gördüğü konuşması, bkz: Olof Palme, (Çev: Dilek Zaptçioğlu), **Biz Demokrasiyi Zincirlerinden Kurtardık-Olof Palme’nin Tüm Konuşmaları ve Yazıları**, Afa yay., 2. Basım, İstanbul, Aralık 1987., ss. 55-56.

¹⁸¹ Golan, *a.g.e.*, ss. 229-230.

¹⁸² Örneğin, İsrail’in “EUROMED”, “AVRUPAKDENİZ” ya da “AKDENİZ İÇİN BİRLİK” örgütü üyesi olması, buna en güzel örneklerdendir. İlgili örgütün ayrıntıları ve üye ülkeleri için, bkz: Çevrimiçi: <https://ufmsecretariat.org/who-we-are/member-states/>, Son Erişim Tarihi: 02.01.2021.

¹⁸³ İsrail’in NATO’ya dahil olup olmaması yönündeki tartışmalar için, bkz. Yehuda Lukacs, “*Bring Israel Into NATO*”, **Haaretz**, 31 Ağustos 2012. ; İlgili makalenin bilişim ağı bağlantısı için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.haaretz.com/opinion/yehuda-lukacs-bring-israel-into-nato-1.5293853> , Son Erişim Tarihi: 02.01.2021. ; Ayrıca, aynı konuda, İspanya Eski Başbakanı Jose Maria Aznar’ın İsrail’in NATO’ya tam üyeliği çağrılarını sırasında, yayımlanmış ilgi çekici makale için, bkz: Richard Rupp, “*Israel in NATO? A Second Look*”, **The National Interest Journal**, N: 86., Kasım-Aralık 2006., ss. 50-54.

bakmaktadır. Öyle ki Soğuk Savaş'tan bugüne, AB-İsrail ilişkileri, güvenlikten savunmaya ve istihbarata kadar kurumsallaşmış bir diyalog sürecine oturmaktadır¹⁸⁴. Tüm bunların yanında, İngiltere'nin de İsrail'le özellikle, İsrail sol iktidarlarıyla ilişkilerinden de bahsetmek gerekir.

İngiltere ve İsrail arasındaki özel ilişkiler, devletin ilanından Soğuk Savaş'ın son yıllarına dek dikkat çekmekteydi. Şimon Peres'in dönüşümlü iktidarı döneminde, iki ülke arasındaki ilişkiler, İsrail-Ürdün ve İsrail-FKÖ görüşmesi, ABD'nin dışında, İngiltere'nin de yoğun çabalarının sonucunda gerçekleşecektir. Margaret Thatcher, her ne kadar soldan bir lider olmamasına rağmen, İsrail'in sağcı başbakanı Yitzhak Şamir'den ziyade, Şimon Peres ve Yitzhak Rabin'le daha kolay diyalog kurup İsrail'in Ürdün Kralı Hüseyin ve FKÖ temsilcileriyle müzakere etme sürecini Peres ve Rabin ile uyumlu bir şekilde yürütecektir¹⁸⁵. Burada, şu noktaya da dikkat edilmelidir ki Thatcher, Ortadoğu'da ve özelinde, İsrail-Filistin meselesinde Atlantik ötesinin müdahalesine çok sıcak bakmamakla birlikte, İngiltere'nin bölgeye müzakere ve arabulucu diplomasisiyle yeniden dönebileceğinden yana tavır takılmaktaydı¹⁸⁶. 1987'deki Şimon Peres ve Kral Hüseyin arasındaki görüşmeler için, yoğun çaba sarf etme nedenlerinden birinin de o dönemde Ortadoğu'daki İngiliz etki alanının genişletilmesi hedefi olarak görülmelidir. Thatcher'ın, İsrail'i ziyaret eden ilk İngiliz başbakanı olduğu¹⁸⁷ ve ziyareti sırasında tarihi konuşmasının satır aralarında, başbakan Şimon Peres'in barış girişimlerini överek; 'Araplarla barış' ve 'müzakere' gibi ibarelerin vurgusu da -1987 Londra Mütabakatı öncesinde- kayda değer nitelik kazanmaktaydı¹⁸⁸. Şimon Peres'in 1980'lerin sonundaki bu tarz barış

¹⁸⁴ Howorth, *a.g.e.*, s. 250.

¹⁸⁵ Thatcher, anılarında, İsrail'e ziyaretindeki deneyimleri ve başbakan Şimon Peres ile görüşmesi ile Ürdün'ün FKÖ ve İsrail arasındaki temastaki rolünden bahsetmektedir. Bkz: Margaret Thatcher, **The Downing Street Years**, Harper Collins Publishers, 1. Basım, Londra, 1993., ss. 509-512.

¹⁸⁶ Tel Aviv Üniversitesi'nden Dr. Azriel Bermant, Margaret Thatcher'ın İsrail'e ilgisi ve Soğuk Savaş'ta Anglo-Amerikan krizleri hakkında özel olarak hazırladığı önemli eserinde, tüm bu konuları ele alıp 1986'da, Thatcher'ın İsrail'i ziyareti ile 1987'deki Peres-Hüseyin görüşmesini de analiz etmektedir. Bu çok önemli ve spesifik kaynak için, bkz: Azriel Bermant, **Margaret Thatcher and the Middle East**, Cambridge University Press, 1. Basım, 2016., Azriel, ayrıca; Thatcher'a, İsrail'i ziyaret davetinin bizzat Şimon Peres tarafından yapıldığını da yazmaktadır. Bkz: ss. 135-136.

¹⁸⁷ Margaret Thatcher'ın, Mayıs 1986'da, Şimon Peres başbakan iken, İsrail'e gerçekleştirdiği tarihi ziyaretin ayrıntıları için, bkz: Thomas L. Friedman, "*Thatcher is First British Premier in Israel*", **The New York Times**, 25 Mayıs 1986., s. 3.

¹⁸⁸ Thatcher'ın, İsrail'e varır varmaz gerçekleştirdiği bu tarihi konuşmanın metnine, Margaret Thatcher Vakfı'nın bilişim ağı sitesinden ulaşılabilir, ilgili konuşma metni için, bkz: "*Margaret*

girişimleri, 1992-95 evresindeki Yitzhak Rabin hükümetinde de aynen devam edecektir. Öyle ki Rabin’i, Oslo müzakereleri için cesaretlendiren, hatta, söz konusu sürecin ilk günlerinde, Rabin’den daha çok iyimser olan da Şimon Peres’in kendisidir¹⁸⁹. Ayrıca; Yitzhak Rabin’in, 1992’de hükümetini oluştururken, Şimon Peres’i dışişleri bakanı olarak ataması, hem Peres-Rabin ikilisi hem İsrail-Filistin tarafları hem de bölge barışı adına önemli bir şans olarak görülmelidir.

Son söz olarak; hem Soğuk Savaş’ın Avrupalı hem de Amerikalı liderlerinin, genel tercihi, İsrail’de sol bir iktidarın barışa daha yakın durduğu, Arap Ülkeleri ve FKÖ ile müzakere sürecini hızlandırdıkları yönündedir. Bu durum, Soğuk Savaş sonrasındaki Yitzhak Rabin ve Ehud Barak hükümetleri sırasında, kendini yeniden gösterecektir. İsrail İşçi Partisi ve onun nezdinde, bu tekrar, İsrail solunun hem Araplar hem de Filistinlilerle -elbette gelişen konjonktür ve dönemin yukarıda bahsedilen bağımsız değişkenlerinin de etkisiyle- uzlaşısı ve barışın tamamlayıcısı olarak, ‘çatışmasızlık hali’nin mümkün olabileceğini, sol iktidar yıllarında göstermektedir. Esasında, bu çalışmanın amaçlarından biri de Peres-Rabin-Barak iktidarlarının ve onların nezdinde İsrail İşçi Partisi’nin, gerek Araplar gerekse Filistinlilerle ilgili ‘çatışmasızlık hali’ni, ‘barış hali’ne nasıl ve neden getirmek zorunda olduklarını da kanıtlama isteğidir.

Thatcher Speech Arriving in Israel”, 24 Mayıs 1986., Çevrimiçi: <https://www.margaretthatcher.org/document/106401> , Son Erişim Tarihi: 02.01.2021. ; Esasında, Thatcher’ın, İsrail merkezli ‘Ortadoğu Açılımı’nı, İngiltere’nin uluslararası ekonomik ilişkilerinden de soyutlayamayız. 1960’ların ortalarından itibaren ekonomik kriz yaşayan İngiltere, Thatcher’ın önderliğinde neo-liberal sahasını ve etkileşimini, özellikle Akdeniz Ortadoğu’suna dek yaymak isteyecektir. Thatcher iktidara gelene dek, İşçi Partisi Dönemi’nde, İngiltere’nin politik ve ekonomik arka planının tahlili için, alanında nitelikli bir eser, bkz: Michael Stewart, **Politics&Economic Policy in the UK since 1964-The Jekyll&Hyde Years**, Pergamon Press, Oxford, 1978., ss. 189-194.

¹⁸⁹ Bill Woodward, (Çev: Arkın Atacan), **Madeleine Albright**, Elips Kitap, 1. Basım, Ankara, Aralık 2004., s. 330.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSLO BARIŞ SÜRECİ VE SONRASINDA İSRAİL SOL İKTİDARLARI (1992-2002)

4.1. İkinci Yitzhak Rabin Hükümeti (1992-1995)

İsrail Siyasi Tarihinin kırılma noktalarından birini oluşturan 23 Haziran 1992 Seçimleri, İsrail'in sadece Filistin ya da Araplarla gerçekleştirmeye çalıştığı barış girişimlerine değil; İsrail'in Uluslararası ve Arap Dünyası ile ilişkilerinde de yeni bir sayfa açacaktır. 2 milyon 616 bin 841 geçerli oyun kullanıldığı söz konusu seçimlerde, Yitzhak Rabin'in başında bulunduğu İşçi Partisi, 906 bin 810 oy ile %34.7 alarak, Knesset'te 44 sandalye kazanırken; sağcı Likud ise 651 bin 229 oy ile % 24.9 alıp 32 sandalye kazanmaktaydı¹. Peki, bu seçim sonuçları, sol ve sağ açısından neyi ifade etmektedir? Yıpranmış Likud'un lideri Şamir'in, Rabin'in karşısında daha fazla başarılı olamayacağı, seçim öncesindeki anketler ve Arap nüfusun dahi, Yitzhak Rabin'e yoğun ilgi gösterdiği seçim atmosferinde öne çıkmaktaydı². İşçi Partisine, 1981 seçimlerinden itibaren, kamuoyunun ilgi ve desteği artmaktaydı. 1992 seçim sonuçları, Likud içerisinde de kargaşaya neden olacak ve Şamir'in -sadece dışarıda değil- Likud içerisinde de liderliği ve siyaset anlayışı sorgulanır hala gelecektir³. Şamir'den sonra Likud'un başına, 1996-1999 arası ve 2009'dan bugüne, İsrail başbakanı olan Binyamin Netanyahu seçilecektir. İsrail İşçi Partisinin bu seçim zaferi, 1977'den o güne dek, ilk kez, sağ kanat muhalafeti de bir şeylere zorlayacak ve o bir şeyler, Rabin hükümetince Filistin'in varlığını tanıma, İsrail'in diğer Arap komşularıyla barışı sağlamaya dayalı, iç ve dış politikada

¹ 1992 Genel seçim sonuçları için, Knesset bilişim ağı arşivi, bkz: "*Elections to the Thirteenth Knesset*", Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res13.htm , Son Erişim Tarihi: 12.01.2021. ; Ayrıca, bkz: **EK: 5.**, s. 395.

² Yitzhak Rabin'e, seçim öncesindeki Arap yurttaşların ilgileri ve Rabin-Şamir mücadelesinin tahlili için, İbranice kaynak, bkz: Dov Ben Meir, **Yitzhak Rabin (1922-1995)**, Sefer Lakol, Hutzat Avivim, Tel Aviv, 1996., ss. 136-144.

³ Thomas Mitchell, özellikle 1991 Madrid Konferansından sonra, başbakan Yitzhak Şamir'in bir türlü müzakereye yanaşmaması ve diyalog sürecini yokuşa sürmesinden ötürü, söz konusu konferansın Şamir hükümeti için aslında, sonun başlangıcını ifade ettiğini yazmaktadır. Thomas G. Mitchell, **Likud Leaders-The Lives and Careers of Menahem Begin, Yitzhak Shamir, Benjamin Netanyahu and Ariel Sharon**, Mc Farland, Carolina, 2015., ss. 118-120.

neredeysse devrim niteliğinde politikaları ifade edecektir. Netanyahu'nun başını çektiği Likud'un 1992-1995 arasındaki en büyük ikilemi de bu nokta olacaktır: "Sağcı seçmen tabanına, Rabin'in Filistinlilerle barış açılımını nasıl anlatabiliriz?"

İsrail'in 13. Knesset ve 25. Hükümeti olan Yitzhak Rabin'in bu ikinci başbakanlığının hükümeti, -ve aynı zamanda, 1977 Seçimlerinden o güne ilk kez iktidara gelen ağırlıklı İşçi Partisi hükümeti- sol kanattan Meeretz'in ve şaşırı bir şekilde, o dönemin önemli dini partisi olan "Şas"⁴ ile Knesset'te 62 sandalyeli temsil gücüne ulaşan bir koalisyon kurmaktaydı. Şas'ın Rabin hükümetine katılmasının en önemli nedeni, uzun yıllar kendilerini 2. sınıf vatandaş gibi hisseden Sefarad ve Mizrahi Yahudilerinin temsil güçlerinin Knesset'te artırılması ve hükümetten alınacak maddi-manevi tavizlerin, bu grupça önemli görülmesidir; ancak şu noktayı eklemek gerekir ki Şas, Rabin'in 1993 Oslo Anlaşması'na imza atmasından hemen sonra, hükümete desteğini çekecektir⁵. Şüphe yok ki Rabin'in bu ikinci hükümetinin en önemli koalisyon ortağı, İsrail siyasetinde ve kurucu sol kadroların hükümet dönemlerinde, birçok görev alan -ki bir önceki bölümde kendisinden ve kurduğu 'Ratz Partisi'nden ayrıntılı bahsedilmektedir- Bayan Shulamit Aloni'dir. Başbakan Rabin, nasıl 1974-1977'deki ilk iktidar evresinde Shulamit Aloni'yi hükümet işlerine yakın tutmakta idiyse 1992'de kurduğu hükümette de kendisine, Milli Eğitim Bakanlığı görevini verecektir; ancak Aloni'nin görev ve yetkileri elbette bununla sınırlı görülmemelidir. İsrail'in Filistin Barışı açılımı sırasında, Aloni'nin de müzakereleri yürüten beyin takımında yer aldığını belirtmek gerekir. Kendisi, İsrail siyasetinde her zaman -elbette sağ cenah için- aykırı bir karakter olarak

⁴ Şas Partisi, 1984'te, Ultra Ortodoks Sefardik çıkarlarını korumak ve hükümetlere baskı unsuru olarak, bu toplumun varlığını hissettirmek için kurulmuştur. Diğer dini partilerden farklı olarak, İsrail toplumunda, özellikle Mizrahi taraftan, kendilerini, ötekileştirilmiş hissetmektedirler. İsrail'li akademisyen Prof. Dr. David Newman'ın, İsrail'in Şas dahil, başat dini partilerini ve siyasetteki etkilerini, ayrıntılı bir şekilde tahlil ettiği çalışması için, bkz: David Newman, "Voting Patterns and the Religious Parties in Israel", *Contemporary Jewry*, V: 10., N: 2., Eylül 1989., ss. 65-80. ; Şas'ın kuruluş süreci ile ilgili ve gerçekten de İsrail toplumu ve siyasetindeki yerini, ayrıntılı ve titiz bir şekilde analiz eden nitelikli çalışma için, lütfen, bkz: Nancy J. Davis&Robert V. Robinson, (Çev: Hasan Şen&Balım Sultan Yetgin), *Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah-Mısır, İsrail, İtalya ve ABD*, İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2015., ss. 131-158. ; Son olarak, bkz: Yılmaz Tezkan, (Ed.), *Bir Başka Açıdan İsrail*, Ülke Kitapları, 1. Basım, İstanbul, Ekim 2004. ; içinde; Bahadır Selim Dilek, "İsrail'de Siyasi Davranış ve Demokrasi", s. 78.

⁵ Şas'ın hükümete desteğini çekişinin nedenlerinin kısa bir özet için, Knesset bilişim ağı arşivi, bkz: Çevrimiçi: "Knesset Parliamentary Groups: Shas", https://www.knesset.gov.il/faction/eng/FactionPage_eng.asp?PG=2 , Son Erişim Tarihi: 12.01.2021.

görülmekteydi. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Aloni'nin, daha 1970'li yıllarda, Filistinlilerle diyalog ve barıştan yana olan görüşleri ve İsrail'in laik bir devlet olarak kalmasındaki hassiyetleridir. Amerikalı Siyaset Bilimci Ian Steven Lustick, Shulamit Aloni ve İsrail'in o dönemdeki diğer sol figürlerini, İsrail sol siyasetinin ılımlıları olarak ifade etmekte ve onları, siyasetin 'yükselen yıldızlar'ı olarak tanımlamaktadır⁶. Gerçekten de 1990'lı yılların ortamına göre, Aloni ve arkadaşlarının düşünceleri, Filistinle barış gibi sağ seçmeni ve liderlerini kızdıran politikaları, cesaret verici görülmelidir⁷. Rabin'in, Aloni'yi Knesset'te görmek ve 25. hükümete dâhil etme isteğini bir de bu açıdan değerlendirmek gerekir.

Rabin'in kabinedeki diğer ve uzun yıllar parti içinde rakibi olduğu isim ise Şimon Peres olarak karşımıza çıkmaktadır⁸. Rabin, seçimlerden önce, İşçi Partisi liderliği için yarıştığı Peres'i dışişleri bakanlığı görevine getirdiğinde, Peres dâhil birçok kişi, bu görevlendirmeyi şaşkınlıkla karşılayacaklardır⁹. Peres'in, 1974-1977'deki I. Rabin hükümetinde, Savunma Bakanı olarak görev aldığını da hatırlatmakta yarar var. 1970 ve 1980'ler boyunca süregelen Rabin-Peres rekabeti, kimi zaman o kadar kızışmaktaydı ki Rabin, Peres'in başında olduğu hiçbir hükümette görev almamayı dahi düşünmektedir¹⁰; ancak Rabin, her ne kadar Peres

⁶ Lustick'in, Aloni ve Rabin gibi, dönemin ılımlı ve barış yanlısı sol figürleri hakkındaki görüşleri için, bkz: Ian Steven Lustick, **Paradigm Lost: From Two-State Solution to One State Reality**, University of Pennsylvania University Press, Philadelphia, 2019., ss. 83-84.

⁷ İsrail sol siyasetinin; İnsan Hakları, Filistinlilere eşit ve adil yaklaşımlar, laik devlet sistemi gibi, dönemine göre cesaret verici fikirleri ve yaşam tarzı olan Shulamit Aloni'yi anlatan değerlendirme için, bkz: "*Shulamit Aloni: Politician who Championed Human Rights and was Fiercely Critical of Israel's Treatment of Palestine*", **Independent**, 29 Ocak 2014., Çevrimiçi: <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/shulamit-aloni-politician-who-championed-human-rights-and-was-fiercely-critical-israel-s-treatment-palestine-9094360.html> , Son Erişim Tarihi: 12.01.2021.

⁸ Rabin ve Peres arasındaki siyasi rekabet, uzun yıllara dayansa da 1992 Seçimlerinden sonra, hükümetini kuran Rabin'in, Peres'i dışişleri bakanlığına getirmesi ve hükümet politikalarında Peres'in beyin takımında yer alması, her iki siyasal aktörün kariyerlerinde birbirine en yakın olduğu evreyi temsil etmektedir. Rabin ve Peres'in "hem ayrı hem birlikte" oldukları ilişkilerini özetleyen tarihi kare için, bkz: **EK: 6.**, s. 396.

⁹ Şimon Peres, Yitzhak Rabin karşısında parti içindeki liderlik mücadelesini kaybettikten sonra, bu kaybın kendisi için 'acı verici' bir mağlubiyet olduğunu ve bunun ardından, Rabin tarafından böylesi bir görevlendirmeyi beklemediği ve bu görevlendirmenin, aynı zamanda, partisinin kendisine duyduğu güveni de ortaya koyması bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Bkz: Shimon Peres, (Ed: David Landau), **Battling for Peace-Memoirs**, Orion Books, Londra, 1995., ss. 366-367.

¹⁰ Şimon Peres'in, 1984'te ilk hükümetini kurmadan önce kaleme alınan biyografisi, gerçekten de Rabin'in, Peres'in başbakan olduğu herhangi bir hükümette yer almak istemediğini yazmaktadır; ancak Rabin, 1984'teki Peres hükümetinde Savunma Bakanı olduğu gibi, 1992'deki kendi hükümetinde de Peres'i yanından ayırmayacaktır. Bkz: Matti Golan, (Çev: Ina Friedman), **Shimon**

ile uzun yıllar, parti içi mücadele etse de Peres gibi kurucu sol kadrolarla yetişmiş ya da o ekolden gelen siyasi arkadaşlarını, yakınında tutmayı başaracaktır. Rabin'in kabinesi için son not ise uzun yıllar Peres'in yanında bulunmuş Yossi Beilin'dir. Beilin, 1987'de, Peres'in Ürdün Kralı Hüseyin'le Londra'daki görüşmesi dâhil, birçok gizli ve İsrail dış politikasının kırılma anlarını oluşturan olaya şahitlik etmektedir. Uzun yıllar, İsrail Dışişleri Bakanlığı'nda da hizmet veren Beilin, Rabin'in bu iddialı hükümeti içinde, Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak atanmaktaydı¹¹. Kabinenin diğer önemli ismi, Yitzhak Rabin, suikaste uğramadan hemen hemen dört ay önce İçişleri Bakanlığına atanan Ehud Barak'tır. Bu görevlendirmeler şu anlama gelmektedir ki Rabin, İsrail solunun deneyimli ve yeni isimlerini tek çatı altında, 25. hükümetin etrafında toplamayı başaracaktır.

Rabin'in bu yeni hükümetinin, 1984'teki Peres hükümetinden en önemli şansı, -Şas Partisi hariç- koalisyonun çoğu destekçisinin soldan olmasıdır. Burada dikkate değer başka bir nokta ise son 20 yılda; İsrail siyasetinin önemli isimleri olan Rabin, Peres, Aloni gibi siyasal aktörlere, Barak'ın da eklenmesi ve 1990'lı yıllar boyunca, İsrail sol siyaseti ve İsrail'in Arap komşuları ve Filistinlilerle barış sürecinin mimarlarının siyaseti şekillendirmeleridir¹². Gerçekten de Rabin, kabinesini oluşturur oluşturmaz, İsrail siyasetinin yeni bir döneme girdiğini ve herkesi yeni sorumlulukların beklediğinden bahsedip kabinesini, ulusal ve uluslararası kamuoyuna duyururken¹³, işgal altındaki topraklara ayrılan hükümet kaynaklarını, İsrail'in en acil ekonomik ihtiyaçlarının bulunduğu bölgelere aktarılmaya

Peres-A Biography, Weidenfeld and Nicolson, 1. Basım, Londra, 1982., s. 232. ; Söz konusu bu eseri, ayrıca, Rabin-Peres siyasi rekabetini, ayrıntılı bir şekilde incelediğinden, özellikle salık veririz.

¹¹ İsrail Siyasi Tarihinin en önemli dönemlerinden biri olan II. Rabin Hükümetinin kabinesini oluşturan bakanlık ve bakan görevlendirmelerinin tüm ayrıntıları için, Knesset bilişim ağı arşivi, bkz: *"Twenty-Fifth Government: 13th. Knesset"*, Çevrimiçi: <https://main.knesset.gov.il/en/mk/government/Pages/governments.aspx?govid=25> , Son Erişim Tarihi: 12.01.2021.

¹² İsrail siyasetinde 1990'lı yılları, ekonomik ve toplumsal sorunları da öne alarak ayrıntılı bir şekilde inceleyen nitelikli kaynak için, bkz: Bernard Reich&Gershon R. Kieveal (Eds.), **Israeli Politics in the 1990s-Key Domestic and Foreign Policy Factors**, Greenwood Press, 1.Basım, Westport, 1991. ; içinde; Asher Arian, *"Toward the 1990s in Israeli Politics"*, ss. 45-54.

¹³ Rabin'in 2. Hükümetini, Knesset'e sunduğu tarihi konuşması ile kabinesindeki görev dağılımının ayrıntılı ve analizlere dayanan tahlili için, bkz: Leslie Susser, *"Rabin's New Cabinet: How Does It Measure Up?-The First Gesture"*, **The Jerusalem Report**, V: 3., N: 6., 30 Temmuz 1992., ss. 12-14.

başlanıldığından söz etmekteydi¹⁴. Esasında, Rabin'in en başından belirlediği bu politikası, İsrail'in aşırı sağcı ve dinci kesiminin tepkisini çekecek ve Rabin, 1995'te öldürülene kadar, söz konusu bu aşırı kesimlerle aralarındaki gerginliğin nedenlerinden birini oluşturacaktır¹⁵. Rabin'in bu yeni hükümetinin niteliğinin bu şekilde belirlenmesinde elbette, Rabin ve parti arkadaşlarının ve beyin takımının etkisi görülmekle birlikte, bir diğer en önemli etken, -daha önce üzerinde durulduğu gibi- 1990'lı yılların yeni nesilidir. Toplumdaki değişim beklentisinin çoğunu, işsiz gençler ve Sovyetlerden göçen yeni nesil kitleler oluşturduğu için -ki bunların %60'a yakını, on üç yıllık öğrenime sahip kalifiyeli bir gurubu oluşturmaktaydılar¹⁶- Rabin ve kabinesinin önceliği bu kitleyi, bir an önce İsrail toplumuna entegre etme politikalarını önemsemeleridir. Yanı sıra, Sovyet göçmeni bu son Yahudilerin, Soğuk Savaş sonrasında dahi Rus siyaseti ve çevrelerinde önemli yer tuttıkları göz önüne alınırsa¹⁷, 1990'lar boyunca, İsrail'e göç eden Rus Yahudilerinin niteliği ve topluma entegre olmaları yönünde politikalar daha da önem kazanacaktır¹⁸. Buna, bir de o dönemde, İsrail'de yaşayan ve sayıları 600 bini aşan Filistinli yurttaşları da

¹⁴ Batı Şeria'daki yasa dışı yerleşimcileri ve yerleşim politikalarını destekleyen sağ cenahı rahatsız eden en önemli karar budur. Rabin, hükümeti kurar kurmaz, yerleşim yerlerine aktarılan kaynakları kesmiş, yeni yerleşim yerleri inşasını rafa kaldırmıştır. Rabin'in yeni kabinesi, İsrail toplumunun kabineden beklentisi ve yerleşim yerleriyle ilgili düşünceleri için, bkz: Clyde Haberman, "*Rabin Announces a Cabinet More Dovish Than He is*", **The New York Times**, 13 Eylül 1992., s. 3.

¹⁵ Hükümeti boyunca Yitzhak Rabin'in, radikalleşen ultra-ortodokslar dâhil, İsrail'in aşırı kesimleri ile gergin ilişkileri üzerine, önemli bir çalışma için, bkz: Clive Jones, "*Ideo-Theology in the State of Israel, The Radicalisation of the Ultra-Orthodox in the Jewish State*", **Judaism Today**, N: 9., Bahar-1998., ss. 27-33.

¹⁶ Daha önceki başlıklarımızda, özellikle 1980-2000 arasındaki Sovyetlerden gelen Yahudi göçlerinin, İsrail'in sosyolojik ve siyasi yapısına ne gibi etkileri olduğu tartışılmıştır. Hatta, bu göçmenler, Yitzhak Rabin öldükten sonra, 1996'da, seslerini ve taleplerini solda duyuramayacaklarını anladıklarında, "Ba-Aliya" adında kendi siyasi partilerini dahi kuracaklardır. Bu yeni nesil Sovyet göçlerini ve sonrasında İsrail'de bu göçlerin etkilerini inceleyen çalışma için, bkz: Etta Bick, "*Sectarian Party Politics in Israel: The Case of Yisrael Ba'Aliya-Russian Immigrant Party*", **Israel Affairs**, V: 4., N: 1., 1997., ss. 121-123.

¹⁷ Özellikle, Boris Yeltsin'in 1991-1999 döneminde, Rusya'daki Yahudilerin, Rus toplum ve siyasetindeki konum ve görevlerinin ayrıntılı analizi için, bkz: Şener Aktürk, **Almanya, Rusya ve Türkiye'de Etnisite Rejimleri ve Milliyet**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2015., ss. 41-42.

¹⁸ Öyle ki İsrail'e Rus Yahudilerinin göçünde, 1989 yılı, bir mihenk taşıdır; çünkü bu tarihten sonra, Rus topraklarından gelen Yahudiler, Rabin'in kazandığı 1992 seçimleri dâhil, 1990'lar boyunca, İsrail siyasetine yöne veren önemli demografik unsurlardan olacaklardır. 1989 yılındaki değişimin analizi için, bkz: Jimmy Carter, **Palestine, Peace Not-Apartheid**, Simon&Schuster, New York, 2006., ss. 129-130. ; Ayrıca, 1992 seçimlerine ramak kala, Rus Yahudilerinin İsrail Toplumuna nasıl entegre edileceği üzerine dosya-makale türünde olan nitelikli inceleme için, bkz: Natan Sharansky vd., "*The Russians Among Us-Can Chosen Land Change?*", **The Jerusalem Report**, V: 1., N: 26., 11 Nisan 1991., ss. 8-16.

ekleyince, Rabin hükümetinin ilk odaklanacağı noktanın, İsrail'in iç dinamiklerinin yeni durumu ve toplumu oluşturan fay hatlarının bir arada tutulması sorunsalı, dikkate alınmalıdır. Rabin'in dış politikada, çatışmayı çözme stratejisinin sacayaklarından birini de -bir sonraki başlıkta inceleneceği üzerine- iç-dış politika ilişkisi oluşturacaktır.

4.1.1. Rabin'in Çatışmayı Çözme Siyaseti

1992 Seçimlerinde, halkın yoğun desteğiyle iktidarını kuran Yitzhak Rabin'in bu son hükümet dönemi incelendiğinde, iç-dış politika ilişkisini dengede tuttuğu görülmektedir. Bilindiği gibi, bir ülkenin iç dinamiklerinde yaşanan herhangi bir gelişme, o ülkenin dış siyasasını da etkileyebilmektedir¹⁹. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika Biliminin en önemli konuları arasında yer alan iç-dış politika etkileşiminin, dış politika yapım sürecinde, 1990'ların Rabin hükümetinin içeride ve dışarıdaki politikaları örnek gösterilebilir. İsrail siyasetinde çok sık görülen bir profil olan Rabin'i, diğer siyasal aktörlerden ayıran en önemli özelliği ise hükümet ettiği dönemde, Arap komşuları ve Filistin üzerine cesur kararlar alabilmesidir. Diğerleri gibi o da eski 'şahin' askerler arasındadır; hatta, 1967 Savaşı'nın Genel Kurmay Başkanı olarak, Moşe Dayan'ın yanında Kudüs'e giren 3'lü içerisinde²⁰. Daha önce belirtildiği gibi, Rabin, Vaşington Büyükelçilik görevi ve sonrasındaki 1974-76 dönemi başbakanlığı sırasında, önce diplomasi, sonra siyaset alanında da kendini deneyimlemekteydi. Aynı Rabin, Peres ve Şamir hükümetlerinde Savunma Bakanı iken; Filistin sorununun İsrail için artık, inkâr edilemez noktaya geldiğini; fakat dönemin sağcı Likud'u ile bu işin çözülemeyeceğini, Peres ile kabul etmekteydiler. Öyle ki Rabin ve Peres 1987 Londra Görüşmelerini bu nedenle önemli görmekte ve

¹⁹ İç-Dış Politika ilişkisi ile ilgili, alanındaki en iyi akademik örneklerden olan James Rosenau'nun bu eseri, ön okuma olarak incelenebilir, bkz: James N. Rosenau, **Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World**, Cambridge University Press, 1. Basım, 1997. ; Türkçe literatürde ise iç-dış politika ilişkisini, özel olarak inceleyen isimlerden olan Prof. Dr. Faruk Snmezoğlu, konuyla ilgili eserinde, bir ülkenin dış politika yapım sürecinde, dış faktörlerin iç faktörlere göre daha belirgin olduğundan bahsetmektedir; ancak bu durumun, 'kesin belirleyicilik olmaktan çok' hem iç hem de dış politika arasındaki etki oranının, kmjonktüre ve siyasal aktörlere göre de değişebileceğinden bahsetmektedir. Bkz: Faruk Sönmezoğlu, **Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması**, Der yay., İstanbul, 2019., ss. 163-166.

²⁰ Rabin-Dayan-Narkiss üçlüsünün, 1967 Savaşı'ndan sonra, Kudüs'e girerken görüntüleneni tarihi fotoğrafı için, İsrail Devlet Arşivi, bkz: **EK: 7.**, s. 397.

yaklaşan tehlikenin farkındadırlar. Nitekim, Londra Görüşmelerinden sadece birkaç ay sonra, I. İntifada'nın patlak vermesi, Rabin ve Peres'i haklı çıkarmaktaydı. İşte, eskinin şahini, şimdinin güvercini Rabin, Soğuk Savaş sonrasındaki İsrail için reddedici politikaları değil; gerçeği kabul etme siyasetinin gereği olarak - Amerika'nın müdahaleci politikalarına rağmen²¹- Filistinlilerle yeni bir barış sürecini başlatacaktır. Yitzhak Rabin'in 1992-1995 evresindeki hükümetinde uyguladığı iç ve dış politikalar, çatışmayı çözme stratejini de göstermektedir. Gerçekten de Rabin, 4 Kasım 1995'te suikaste uğradığı akşama dek, İsrail'in sınır ve yakın komşularıyla güvenliğinin sağlanmasının koşulu olarak, Filistin sorununu çözmüş ve yanı başında var olan bir yönetimin kabulünden geçtiğinin bilincindedir. Bu nedenle, çatışmayı çözme siyaseti, çok taraflıdır. Rabin'in çatışma çözümünü, kabinesiyle nasıl değerlendirip uygulamaya koydukları üzerinde durulmadan önce, çatışma çözümünün incelenmesi yararlı olacaktır.

4.1.2. Teoriden Pratiğe: Çatışma Çözümü Tekniklerinden Yararlanma

Çatışma Çözümü, (Conflict Resolution), II. Dünya Savaşı sonrası küresel sistemde, uluslararası ilişkilerin ilgi alanına girecek ve çok geçmeden bir teori zemininde kabul görüp bölgesel, ulusal ve uluslararası çatışmaların çözümünün, çeşitli çatışma çözümü teknikleriyle üstesinden gelinebileceği bir süreci ifade edecektir. Çatışma çözümlerinin ortaya çıkışı için, "İki Savaş Arası Dönem" de önemlidir. İdealistlerin, Dünya Siyasetini; uzlaş, insan hakları, devletlerarası hukuk gibi değerlerle açıklama çabaları, devletlerarasında varolan ya da olası çatışmaların çözümüne dair yeni yaklaşım ve yayınlar da ortaya koymalarını sağlamaktaydı. Örneğin; I. Dünya Savaşı'nı takiben, David Mitrany'nin "*A Working Peace System*",

²¹ Amerikan yönetimi, 1987 Londra Görüşmesinden o güne dek, anlayamadığı Yitzhak Şamir'in aksine; iktidar değişir değişmez Yitzhak Rabin ile yakın ilişkiler kurmuş ve Filistinlilerle barış müzakerelerine giden süreçte, Batı Şeria'da yeni yapıların durdurulması karşılığında İsrail'e ekonomik destek sözü vermişti. Bu durum, Rabin'in, hem Bush hem de Clinton yönetimi altında, mümkün olduğunca, yasa dışı yerleşimlerin yayılmamasından yana ve Filistinlilerle görüşmeye açık olduğunu göstermekteydi. Bkz: "*Loan Deal Struck by Bush and Rabin*", **The New York Times**, 11 Ağustos 1992., s. 1.

“İşleyen Bir Barış Sistemi” başlığındaki çalışması²² yayımlandığında, ses getirmekte ve Mitrany, uluslararası sistemin işbirliği ve barışa dayalı bir politikayla yürütülmesi gerektiğine vurgu yapmaktaydı²³. Mitrany’nin bu eseri ve fonksiyonelist teorisinin etkisi, uluslararası diplomaside, ‘kazan-kazan’ ilkesi ve sonrasında -bu çalışmanın da temel teorisi olan- ‘karşılıklı bağımlılık’ gibi dış politika ve ekonomi bilimi konularına da yön verecektir²⁴. Devletlerarasındaki çatışmanın çözümü için, iki savaş arası dönemde bu ve benzeri birçok görüş belirtilmekte ve çatışma çözümü disiplini, II. Dünya Savaşı sonrası dünyada önem kazanmaktaydı. Söz konusu çatışmaların, çözümüne ilişkin birkaç teori ortaya atılmaktadır. Mitrany’nin dışında, bu alanın en dikkat çeken isimleri; John Burton ve Mitrany’e daha yakın görüşleri olan Kenneth Boulding’tir.

John Burton, çatışmanın giderilmesini, sosyoloji ve psikoloji biliminden de yararlanarak, temel ihtiyaçlar teorisiyle ilişkilendirmektedir. Toplumu oluşturan bireylerin kimlik ve aidiyet duyguları ve temel ihtiyaçlarının karşılanması ile çatışma ve anlaşmazlıkların üstesinden gelinebileceğinden bahsetmektedir. Burton’a göre, barışa ulaşmanın temel belirleyicileri, taraflar arasındaki temel ihtiyaçların karşılanmasıdır²⁵. Burton’ın bu tezi göz önüne alındığında, Yitzhak Rabin, İsrail ve Batı Şeria’da yaşayan Filistinlilere yönelik özellikle ekonomi politikalarında, -bir alt

²² David Mitrany, **A Working Peace System: An Argument for Functional Development of Internatioanl Organization**, Oxford Universtiy Press, Londra, 1943.

²³ Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse ve Hugh Miall, **Contemporary Confljimmy ict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflict**, Polity Press, Cambridge, 2007., ss. 34-38. ; Çatışma Çözümleri teorileriyle ilgili diğer ön okumalar için, bkz: Johann Galtung, **Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization**, Sage Publications, Londra, 1996. ; William Zartman, **Peacemaking in International Conflicts: Methods and Techniques**, United State Institute of Peace, Washington, 2007. ; Peter Wallensteen, **Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System**, Sage Publications, Londra, 2007. ; Charles Hauss, **International Conflict Resolution**, Continuum, New York, 2010. ; Son olarak üç Türkçe kaynak: Nezir Akyeşilmen, **Barışı Konuşmak-Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, ODTÜ yay., 2. Basım, Ankara, Ağustos 2014. ; Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch vd. (Eds), **Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe-Seçme Makaleler**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 2. Basım, İstanbul, Haziran 2015. ; Alpaslan Özerdem, **Barış İnşası ve Uygulaması**, Nobel yay., 1. Basım, Ankara, Kasım 2013.

²⁴ Mitrany’nin, uluslararası ilişkilerin realist görüşüne karşı geliştirdiği fonksiyonelist yaklaşımının ayrıntıları ve karşılıklı bağımlılıkla özdeşleştirilmesi için, bkz: Faruk Sönmezoğlu, Hakan Güneş ve Erhan Keleşoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Der yay., 7. Basım, İstanbul, 2007., s. 48.

²⁵ Burton’ın çatışmayı çözmeye yönelik ortaya attığı düşünceleri ile insan doğasını ve temel ihtiyaçlarını anlamak gerektiğine ilişkin tahlili için, bkz: John Burton (Ed.), **Conflict: Human Needs Theory**, Macmillan Press, Londra, 1995. ; içinde; Richard E. Rubinstein, “*Basic Human Needs Theory: Beyond Natural Law*”, ss. 336-355.

başlıkta değinileceği üzere- çatışmaya neden olan konuların telafi edilmesi için ekonomik ve temel ihtiyaçlara odaklanmaktaydı. Yitzhak Rabin'in Filistin sorununun çözümüne ilişkin diğer yaklaşımı ise içeride ekonomik ve sosyolojik bir bağlılığın yaratılması dışında, uluslararası alanda da barış sürecinin desteklenmesini sağlamak için, ABD aracılığıyla -Rabin bu konuda, Peres'in görüşüne giderek yaklaşmaktaydı- politikalar oluşturulması fikrini benimsemeye başlamasıdır.

İşte, tam bu noktada, Kenneth Boulding'in çatışmanın çözümünün ve genel dünya barışının sağlanması için "istikrarlı ve bilgiye dayanan bir barış sistemi"nin inşa edilmesi fikri hatırlanmalıdır. 1990'ların sol İsrail siyaseti, İsrail'in sınır ve yakın komşularıyla barış sürecinin başlamasını, uluslararası sistemin hegemonik güçlerinin ve elbette özelde, ABD'nin de desteğiyle olabileceğini kabul etmiş görünmekteydi. Kenneth Boulding, 1970'lerde, bölgesel çatışmaların uzlaşıya dönüştürülmesinin temel sağlayıcılarından birini de 'uluslararası bir barış sistemini'nin oluşturulmasına bağlamasının dışında, söz konusu çatışmaların "kırılma noktaları"na dikkat çekmekte ve bu konuda asıl marifetin bu kırılma noktalarından hızlıca dönebilmeyi sağlamak olarak belirtmekteydi²⁶. Yitzhak Rabin hükümetinin 1992-1995 evresinde uyguladığı politikalar, İsrail'in o dönemde, Filistinlilerle olası ikinci bir intifadanın da önüne geçmekte ve Rabin'in iç ve dış politikada çatışmanın kırılma noktalarını tanıması konusunda da göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Bu konuda, Burton ve Boulding'in dışında, Kalevi Holsti'nin de barış yaklaşımından bahsetmek gerekir. Holsti, çatışma çözümü, barış ve uluslararası sistem konularındaki çalışmalarında, "işleyen bir çatışma çözümü mekanizması"nın sürekliliği ve önemine vurgu yapmakta; sürdürülebilir bir uluslararası barış sistemi için, yönetim ve çatışma çözümü tekniklerini önemli görmektedir²⁷. Burada, dikkat

²⁶ Kenneth Boulding, "Is Peace Researchable?", **Background**, V: 6., N: 4., Kış, 1963., ss. 73-74. ; Çevrimiçi: <https://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=is+peace+researchable> , Son Erişim Tarihi: 27.01.2021. ; Boulding'in konuyla ilgili diğer makalesi için, bkz: Kenneth E. Boulding, "Organization and Conflict", **Conflict Resolution**, V: 1., N: 2., Haziran, 1957., ss. 122-134.

²⁷ Kalevi Jaakko Holsti, **Peace and War: Armed Conflict and International Order (1648-1989)**., Cambridge University Press, 1991., ss. 345-348. ; Finlandiyalı bir akademisyen olan Kalevi Jaakko Holsti, uzun yıllar çatışma çözümü konularında çalışmalar vermiştir. Holsti'nin babası, Finlandiya Dışişleri Eski Bakanı Rudolf Holsti, 1919-1922 ve 1936-1938 yılları arasında, Finlandiya'nın en zorlu dönemlerinde görevde bulunmuştur. Doktora tezini, babası Rudolf Holsti'nin dışişleri bakanlığı

edilmesi gereken diğerk bir nokta ise David Mitrany'nin, "işleyen bir barış sistemi"nden; Kalevi Holsti'nin "işleyen bir çatışma çözümlü mekanizması"na evrilen barış anlayışı ve süreçlerinin, Soğuk Savaş sonrası dünyada, özellikle bölgesel çatışmalara odaklandıklarıdır.

Ortadoğuda, 1990'lardan itibaren gerçekleştirilmeye çalışılan İsrail-Filistin çatışmasının çözümlüne yönelik çabalar, çatışma çözümlü ve barış çalışmalarına 1950'lerden o güne öncülük eden Norveç'in de arabuluculuğulu ile başbakan Yitzhak Rabin'in çatışmayı çözüme siyaseti de eklendiğinde, Oslo I ve II Anlaşmalarıyla adım adım uygulanmaya çalışılacaktır. Rabin ve onun dışışleri bakanı Peres, İsrail'in komşu ölkeleri ile Filistinlilerle barışı sağlama siyasetlerinde, içeride ve dışarıda eş zamanlı olarak çatışma çözümlü sürecini, 1995 Kasım'ına dek birlikte yürütmekteydiler. Rabin hükümeti, 'çatışma halinin devamı' ya da yeni tehditler yaratma konusundaki²⁸, bir önceki hükümetlerin politikalarını terk edip bu tarz siyasetin getirdiği hatalardan da ders çıkararak; Filistinlilerle müzakere aşamasına, 'karşılıklı bağımlılık' ve dış politikada 'bağlantı' siyasetine ağrılık vermesinin neticesinde, 1970'lerin Camp David sürecinden daha zorlu ve cesaret isteyen Oslo Barışının sorumluluğulu üstlenmektedir. Keza, bu süreç, İsrail'in hem Filistinliler ve onların nezninde, FKÖ ve İsrail'in sınır-yakın komşuları ile barışa ulaşma politikalarına en somut yaklaştığı ve ulusal-uluslararası desteğinin arttığı 'çok taraflı müzakereleri' de içine alan bir evreyi ifade etmektedir²⁹. Peki, Rabin, uzun yıllar hem bir sıcak çatışma halini alan; ancak 1991'deki Madrid Konferansı'ndan sonra, giderek düşük yoğunluklu bir çatıřma³⁰ durumuna -özellikle Soğuk Savaş sonrası

dönemini inceleyerek veren Holsti'nin eserleri, çatışma çözümlü alanının önemli çalışmaları arasında yer almaktadır. Holsti'nin akademik kariyeri, çalışmaları ve alana katkıları hakkında daha ayrıntılı ve yararlı bilgiler için, bkz: Erhan Büyükkakıncı (Ed.), **Savaş Kuramları**, Adres yay., Ankara, 1. Basım, Eylül 2015. ; içinde; Murat Güneylıoğlu, "*Kalevi J. Holsti*", ss. 475-509.

²⁸ Çatışma çözümlünde, geleneksel diplomasinin tek başına yetersizliği ve ölkelerin yeni tehditler ya da '*kendi kendini yaratan kehanet*', '*self-fulfilling prophecy*' ile ilgili ayrıntılı analizler için, bkz: Faruk Sönmezoğlu (Ed.), **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar-Bakışlar**, Der yay., İstanbul, 1998. ; içinde; Gülden Ayman, "*Uluslararası İlişkilerde Problem Çözümlü Yaklaşımı*", ss. 179-187.

²⁹ Joel Peters, "*Israeli-Palestinian Negotiations since Oslo: New Approaches to Conflict-Multilaterals and Conflict Resolution in the Middle East*" ; içinde; Mahdi Abdul Hadi, Joel Peters vd. (Ed.), **Diplomacy and Conflict Resolution in the Middle East**, PASSIA Publication, Kudüs, Ağustos 1997., ss. 43-45.

³⁰ Jochen Hippler'in, bir Pentagon verisine dayandırdığı bilgiye göre; 1990'lar itibariyle dünya üzerinde, toplamda 40 ölkede, '*Low-Intensity Warfare/Conflict*', '*Düşük Yoğunluklu Çatışma*'lar

bölgesel konjonktürün de getirdiği sonuçlar itibariyle- evrilmesi mümkün gibi gözükken bu süreci, hangi sacayakları üzerine inşa etmekteydi? İsrail'in hem Filistinliler hem de Arap Ortadoğu'sundaki ülkelerle uzlaşma arayışını, nasıl bir dış politika yapım süreci ile tamamlamaya çalışmaktaydı? Karşılıklı Bağımlılık ve Bağlantı (Linkage) politikalarını bu noktada incelemek gerekmektedir.

4.1.3. İç-Dış Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Bağlantı (Linkage)

Peres-Rabin-Barak dönemlerinin dış politika yapım süreçleri dikkatli incelendiğinde, her üçünün de Filistin sorununu, İsrail'in iç dinamiklerinden bağımsız ele almadıkları görülür. Özellikle, Rabin'in ikinci başbakanlık dönemine denk gelen Oslo süreci boyunca, karşılıklı bağımlılık ve bağlantı politikalarının bizzat Rabin tarafından uygulandığını, Oslo süreci ve sonrasında yaşananları da göz önüne alarak analiz çıkarmak yararlı olacaktır; ancak Rabin'in suikaste uğrayana dek iç ve dış politikada, karşılıklı bağımlılık ve bağlantıyı nasıl uyguladığına değinmeden önce, bu iki teoriyi kısaca açıklamak gerekmektedir.

“Karşılıklı Bağımlılık”, “Interdependence”, uluslararası ilişkilerin ekonomi-ticaret konuları içerisinde değerlendirilmesinin dışında³¹, uluslararası ilişkiler disiplinine “Yumuşak Güç, “Soft Power”, yaklaşımını kazandıran Joseph Nye ve Robert Keohane gibi düşünürler, karşılıklı bağımlılığı, temelde, ekonomi-politik alanında incelemektedirler³². Karşılıklı bağımlılıktan kasıt, kısaca, çatışan ya

yaşanmaktaydı. Bkz: Jochen Hippler (Ed.), (Çev: Saliha Nazlı Kaya), **Düşük Yoğunluklu Çatışma-İlân Edilmemiş Savaş**, Belge yay., 1. Basım, İstanbul, Kasım 1996.

³¹ Ülkelerin, ağırlıklı olarak, ekonomik-ticari açıdan ilişkilerini, uluslararası finans konularını da kapsayıp karşılıklı bağımlılık alanında analiz ederek ele alındığı çalışma için, bkz: Gabriel Palma, “*Dependency: A Formal Theory of Underdevelopment or A Methodology for the Analysis of Concrete Situations of Underdevelopment?*”, **World Development** 6, N: 7/8., (Aug. 1978), ss. 881-924.

³² Karşılıklı Bağımlılık çalışmaları, 1960'lardan itibaren uluslararası ilişkilerin konuları arasına girmekte ve devletlerarasındaki çatışmaların en aza indirilmesi için, ilgili ülkelerin özellikle ekonomik alanda birbirlerine bağımlı hale gelmeleri halinde, bu durumun, bölgesel ve uluslararası barışa da katkı sağlayacağı görüşü olarak kabul görmektedir. Karşılıklı Bağımlılığın uluslararası sistemdeki ilk okuma örneği için, bu alandaki temel çalışma, bkz: Robert O. Keohane&Joseph S. Nye Jr., **Power and Interdependence**, Pearson Education, 4. Basım, Londra, 2011. ; Trevor Taylor (Ed.), **Approaches and Theory in International Relations**, Longman, 1. Basım, Londra, 1978. ss. 86-89. ; Ayrıca, bkz: David Baldwin, “*Interdependence and Power: A Conceptual Analysis*”, **International Organization**, N: 34., 1980., ss. 471-506.

da rekabet halinde olan ülkeler, birbirlerine ekonomik-ticari alanda bağımlı hale gelirse, çatışma sınırından dönerek uzlaşa yolunu tercih edip bağımlılıklarını ‘kazan-kazan’ ilkesi çerçevesinde devam ettirebilirler. Söz konusu bu bağıllık daha da ileri gider ve genişler ise “Karmaşık Karşılıklı Bağımlılık”, “Complex Interdependence” de ortaya çıkabilmektedir³³. Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığın ilgilendiği konular, ilgili ülkeler arasındaki sadece ekonomik-ticari bağıllıklar değil; siyasi, diplomatik askeri ve kültürel alanlar gibi, çok boyutlu ilişki ve bağımlılık ilişkisidir. Esasında, ister karşılıklı bağımlılık olsun, isterse karmaşık karşılıklı bağımlılık olsun, her iki yaklaşım da çatışma çözümü tekniklerinin sıkça başvurduğu bir yol olmakla birlikte³⁴, Ortadoğu özelinde İsrail-Filistin anlaşmazlığında özellikle, 1990’lı yıllar boyunca, Yitzhak Rabin’in iç ve dış politikalarında da şekil bulacaktır.

Peres-Rabin-Barak dönemlerinin dış politika vizyonunda örtüştürülebilecek bir diğer nokta ise “Bağlantı”, “Linkage”, politikalarıdır. Dış politikada bağlantı, 1970’ler ve sonrasındaki dönemlerde Amerikan dış politika yapıcılarının, hem Sovyetlere ve Doğu Bloğu ülkelerine hem de Irak ve İran gibi Amerikan dış politikasının tehdit algılamalarında, ilk sıralarda yer alan ülkelere karşı uyguladığı bir dış siyasa türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bağlantı, Amerikan dış politikasının Ortadoğu ajandasında, 1970’lerin başından itibaren, başkan Richard Nixon ve onun dışişleri bakanı Henry Kissinger’in, Sovyetlerin Ortadoğu’daki nüfuzunu azaltmanın yanında, Çin-Sovyet ilişkilerindeki gerginliği de ABD lehine fırsata çevirme hedefidir³⁵. Nixon ve Kissinger, dış politikada ‘Çin Kartı’nı

³³ Karşılıklı Bağımlılığın, Karmaşık Karşılıklı Bağımlılığa evrilişini, hegemonik güçler etrafında açıklayıp küresel çatışma ve barışın sınırlarını inceleyen eser için, bkz: Joseph S. Nye Jr. & David A. Welch, **Understanding Global Conflict and Cooperation An Introduction to Theory and History**, Pearson Education, Londra, 2013.

³⁴ Karşılıklı Bağımlılık, sadece Uluslararası İlişkiler ya da Ekonomi alanlarında değil; aynı zamanda, Antropoloji ve Felsefenin de ilgilendiği bir konudur. Örneğin, Antropoloji bilimine göre, bireyler ve toplumlar arasında, ‘duygudaşlık’ kuvvetlendirilirse ‘biz’ inşa edilebilir ve ortak bir edim ortaya çıkabilir ki bu da karşılıklı bağımlılığa dayalı bir etkileşim yaratır. Nihayetinde, böyle bir ilişki biçiminde, çatışmalar en aza indirilebilir. Bkz: Michael Tomasello, (Çev: Aylin Onacak), **İnsan Ahlâkının Doğal Tarihi**, Koç Üniversitesi yay., 2. Basım, İstanbul, Ekim 2020., (Özellikle, “*Karşılıklı Bağımlılık Hipotezi*” başlığı, bkz: ss. 11-14.

³⁵ Başkan Nixon dönemindeki bağlantı politikalarının ayrıntılı analizleri için, bkz: Walter Isaacson, **Kissinger-A Biography**, Touchstone Book, 1. Basım, New York, 1996. ; Amerikan dışişlerinin, bağlantı politikasını, özellikle, başkanlar Richard Nixon ve Gerald Ford döneminde, Amerikan dış politika stratejisinin merkezi haline getirdiğine ilişkin çarpıcı tespitler için, bkz: Murrey Marder,

kullanarak Sovyetleri yalnızlaştırmayı hedefledikleri gibi, “Triangular Diplomacy”, “Üçgen Diplomasisi” olarak tanımladıkları bu politikalarının, Arap-İsrail anlaşmazlığının çözümünde de -Kissinger’ın mekik diplomasisi örneğinde görüldüğü gibi- bağlantı ayağıyla kullanmaktaydılar³⁶. Başkan Nixon’ın, kendi adıyla özdeşleşen ve 1970’ten itibaren uygulamaya koyduğu doktrin, sadece Vietnam ya da Sovyetler’e karşı değil; ABD’nin yaşamsal alanlarından olan Ortadoğu’ya da yönelik güvenlik çemberinin oluşturulmasını ifade etmektedir. Nixon’ın -bir önceki bölümde ayrıntıladığımız- İsrail ve çevre ülkelerine gerçekleştirdiği ziyaretlerden sonra, aynı yıl içerisinde SSBC’yi de ziyaret etmesi, Amerikan dış politikasının ‘bağlantı’ya dayalı etki alanlarını göstermesi açısından değerlidir³⁷. Özellikle, Yitzhak Rabin de bağlantıyı, İsrail’in sınır ve yakın komşularının dışında; Asya-Pasifik Bölgesinden, Körfez Ortadoğu’su ve Kıta Avrupası ülkelerine kadar yaymak isteyecektir.

Uluslararası ilişkilerde bağlantı teorisini, etraflıca ilk ele alan, daha önce yukarıda, iç-dış politika konusunu aktarırken kendisinden bahsettiğimiz James Rosenau’yu, burada, tekrar anımsatmak gerekmektedir. İç ve dış politika arasında bir bağlantı kuran Rosenau, bir ulusal sistem içerisinde kaynaklanan sorunların, uluslararası sistem ya da siyasal aktörler üzerinde de etkili olabileceğini öne sürüp iç-dış politika ayrımının niteliğini kaybettiğini ileri sürmektedir³⁸. Rosenau’nun bu

“Vance Jettisons Kissinger’s Linkage”, **Washington Post**, 5 Şubat 1977. ; Konuyla ilgili yine, Kissinger’ın eseri, bkz: Henry Kissinger, **White House Years: The First Volume of His Classic Memories**, Simon&Schuster, New York, 2011.

³⁶ Bağlantının 1970’lerde uygulanışı ve sonrasındaki Amerikan başkanlarına da örnek olması ile ilgili, bkz: Evelyn Goh, “Nixon, Kissinger and the ‘Soviet Card’ in the U.S. Opening to China, 1971-1974”, **Diplomatic History**, V: 29., N: 3., Haziran 2005.

³⁷ ‘Nixon Doktrini’nin ana hatları, Bağlantı politikasının sacayakları ve Nixon’ın Ortadoğu ile SSCB ziyaretlerinin tahlili için, önemli bir arşiv kaynağı, bkz: “American Foreign Policy in the Nixon Era”, **The International Institute For Strategic Studies**, 1. Basım, Londra, N: 110., Kış-1974., ss. 16-20. ; Ayrıca, Nixon’ın İsrail ve SSCB temasları için, bkz: ss. 24-26.

³⁸ Rosenau’nun, 1960’ların sonunda yayımlattığı ve bağlantı politikasına ilişkin tüm bu tespitlerinin derleme yazıları için, bkz: James N. Rosenau (Ed.), **Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems**, Free Press, New York, 1969., ss. 44-63. ; Rosenau’nun, ‘bağlantı’, ‘bağımlılık’ alanındaki yazılarını da kapsayan diğer bir çalışma için, bkz: James N. Rosenau, **The Study of Global Interdependence-Essay on the Transnational of World Affairs**, Frances Pinter, Londra, 1980. ; Dış politika yapım sürecinde, iç-dış politik olayların etkileşimini ayrıntılarıyla örnekleyip veren, hem tarihi hem de nitelikli eser için, bkz: Carl Joachim Friedrich, **Foreign Policy in the Making-The Search for a New Balance of Power**, W.W. Norton, 1. Basım, 1938., ss. 62-89. ; Son olarak, karşılıklı bağımlılık politikalarını, psikolojik yönden inceleyen Türkçe kaynak için, bkz. Erol Göka&Işık Kuşçu (Eds.), **Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi**, Avrasya

tezini ortaya atıp kaleme aldığı dönemin 1960'ların sonu olduğu düşünüldüğünde, Amerikan dış politikasının üçgen diplomasi ve bağlantı ile Ortadoğu'da etki alanını genişletme çabası içerisinde olduğu da dikkatlerden kaçmamalıdır. 1960'ların sonu itibariyle özellikle, Vietnam Savaşı'nın sonuçları itibariyle 'Vietnam Sendromu' yaşayan Amerikan kamuoyu ve siyasetinin, Vietnam'dan çıkma girişimlerini tetikleyen en önemli neden, ABD iç dinamiklerinin, mevcut başkanlar üzerinde artan baskıları ve artık, savaşın, ABD tarafında sürdürülemez boyuta gelişidir. Nixon, Ford, Kissinger ve Vance gibi, dönemin ABD dış politika yapım sürecinin önemli isimleri, Vietnam sendromu yaşayan bir ülkenin, Ortadoğu'ya enerjisini harcayabilmesi için, bağlantı politikasını Ortadoğu ve onun özelinde İsrail-Arap ve Filistin çatışmasına da uygulama çabasındadırlar. Aynı dönem içerisinde, İsrail'in iç ve dış politikaları incelendiğinde, durumun çok da farklı olmadığı görülmektedir. 1973 Yom Kippur Savaşı'nda, zorla toparlanan bir ordu ve siyasetteki çalkantılı yıllar, 1980'lerin başındaki Lübnan Harekâtı ve İsrail'in iç dinamiklerinin yorgunluğu, dış politikada sadece Araplarla değil; FKÖ ile de bir uzlaşma arayışını zorunlu kılmaktaydı; ancak bunun istekli ve temel sağlayıcısının, 1990'lara dek süre gelen İsrail sağının politikalarının olamayacağına ilişkin inanç da artmaktaydı. İşte, tam da bu noktada, Peres-Rabin-Barak dönemlerinin bağlantı politikalarının anlaşılabilmesi için, bağlantının Ortadoğu'ya yönelik uygulamasını, hem ABD hem de İsrail tarafından incelemek gerekmektedir. Prof. Fahir Armaoğlu, bağlantı politikasını sadece ABD merkezli açıklamamakla birlikte, 1979 Camp David'den sonraki süreçte Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın da bağlantı politikasını uygulamaya çalıştığını belirtmektedir. Armaoğlu, Sedat'ın buradaki amacının, Mısır-İsrail Barışını sağlamanın yanında, Camp David Sürecinin, Filistin-İsrail Barışıyla devam ettirme hedefinin de olduğunu eklemektedir³⁹.

Burada, Amerikan Başkanı Jimmy Carter'ın, Mısır Devlet Başkanı, bu yönde teşvikini de anımsatmak gerekir ki ileride Yitzhak Rabin'i de bu konuda, bir diğer Amerikan Başkanı Bill Clinton destekleyecektir. Kaldı ki Amerikan Başkanı

Stratejik Araştırmalar Merkezi yay., Ankara, 2002. ; içinde; Steve R. Pieczenik, "Uluslararası Bağımlılığın Psikolojik Boyutu", ss. 211-219.

³⁹ Armaoğlu'nun, bağlantı politikalarını çok yönlü tahlil ettiği bölüm için, bkz: Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Kronik yay., 4. Basım, İstanbul, Mayıs 2017., s. 409.

Richard Nixon'ın, 1970'lerde Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile uyguladıkları bağlantı siyasasını, kendisinden sonra sadece, Jimmy Carter değil; aynı zamanda, Ronald Reagan ve onun Dışişleri Bakanı George Shultz da uygulayacaktır. Regan döneminde, İsrail-Filistin çatışmasının arabuluculuk siyaseti, ABD'nin, Nixon ve Carter dönemlerinden daha fazla olarak, Ortadoğu'ya müdahil olduğunu göstermektedir. Öyle ki bağlantı politikasının, Reagan ve Shultz'un yönetiminde, daha pratik hale geldiği ve ABD'nin çıkarlarının bulunduğu coğrafyalarda daha görünür olduğu yönünde tespitler söz konusudur⁴⁰. Amerikan Dışişleri Bakanı George Shultz'un, 1980'ler boyunca, bir önceki dışişleri bakanlarından farklı olarak, her iki taraf arasında moderatörlük görevi ve özellikle İsrail'in sağcı başbakanı Yitzhak Şamir'i, FKÖ'yü tanıması yönünde baskılaması ayrıca dikkate değerdir ve daha önce Londra Konferansı'ndaki girişimleri ile bağlantı politikasında, İsrail-Filistin arasında uzlaşma sağlama çabaları buna en iyi örneklerdendir⁴¹.

Görüldüğü üzere, bağlantının o vakite kadar iki sacayağı bulunmaktaydı: ABD'nin, Sovyet etkisini Ortadoğu'da kırmak için⁴² Arap-İsrail Barışına, Filistin-İsrail müzakerelerini de eklemeye çalışması; Mısır'ın Enver Sedat'ının da ABD ile aynı bağlantı siyasasını paylaşmasının yanında, İsrail'le barış imzaladığı için, Arap Ortadoğu'sundan gelecek tepkileri, Filistin Barışıyla genişletip söz konusu tepkileri en aza indirip Mısır'ın dış politikada rahat hareket etmesini sağlamaktır. ABD ve Mısır tarafında, bağlantı politikalarında istekli olan iki lider söz konusu iken; İsrail tarafında, hem Menahem Begin hem de Yitzhak Şamir'in, barışı, sadece

⁴⁰ Örneğin, Dışişleri Bakanları Henry Kissinger ve George Shultz'ın, bağlantı siyasetini uygularken, Shultz'un daha pratik ve sadece SSCB ve Çin'e odaklanmadığı, Ortadoğu olaylarında da taraf olduğu; Kissinger'in bağlantı politikasının ise sınırlarının olduğu yönünde eleştiriler söz konusudur. Amerikan dış politikasında, bağlantının uygulanışı konusunda, Dışişleri Bakanları Kissinger ve Shultz'un karşılaştırılması için, bkz: Cikako Sekiba, *"The Rise and Fall of the Linkage Theory in American Foreign Policy: The Comparative Studies of Kissinger Method and Shultz Method in America's Soviet Policy"*, **J-Stage**, V: 1994., I: 107.,1994., ss. 76-96.

⁴¹ Adı, 'Ronald Reagan'ın Dışişleri Bakanı' olarak anılan George Shultz'un, Amerikan Dışişleri Bakanlığı görevi sırasında, Regan'la uyguladıkları dış politika stratejisi ve anektotları için, bkz: George P. Shultz, **Turmoil and Triumph-My Years of Secretary of State**, Macmillian Publishing, New York, 1993.

⁴² Soğuk Savaş'ta, Sovyetlerin, özellikle Arap Ortadoğu'sunu etki alanında tutabilmek için, Arap Milliyetçiliği ve Komünizm arasında bir bağ kurma girişimleri ve ilgili ülkeler üzerindeki Sovyet merkezli politik değişim süreçleri için, dikkat çeken ve nitelikli bir kaynak, bkz: John H. Kautsky (Ed.), **Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism**, John Wiley&Sons, 2. Basım, New York, Nisan 1963. ss. 304-315.

Mısır'la sınırlı tutup Filistin'in Özerk Yönetimi gibi konularda isteksizliği görülmektedir. Dikkat edilirse, 1984-1986'nın dönüşümlü Şimon Peres iktidarında, Peres ve Rabin'in barışı, Filistin tarafına yayma girişimleri, hayata geçirilse idi sadece, I. İntifada'nın engellenmesi değil; bağlantı politikasının uygulanıp FKÖ'yü tanımak ve Filistin Özerkliği'nin sağlanmasının da 1990'ların Rabin hükümetinden önce gerçekleşme şansı yüksektir. İsrail solunun, 1977 Seçimlerinden sonra, 'parçalı olarak' iktidarda tutunması, bu sürecin istikrarlı bir şekilde devam etmesinin önünde en büyük engellerdendir. İlaveten, 1977-1999 arasında; Menahem Begin, Yitzhak Şamir ve Binyamin Netanyahu ağırlıklı sağ iktidarların da Arap-İsrail Uzlaşısını, Batı Şeria'ya yaymak istememeleri de temel nedenler arasındadır. Peres-Rabin-Barak'ın oluşturdukları ya da içerisinde buldukları sol hükümetlerin, Filistinlilerle belirli bir bağımlılık ilişkisini oluşturma⁴³ ve dış politikada, İsrail'in sınır ve yakın Arap komşularıyla gerçekleştirdikleri barış sürecine Filistin Yönetimini dâhil etme çabaları -iç ve dıştaki tüm zorlu gelişmelere rağmen- 1992-2001 arasında en güçlü noktada yer almaktadır. Diğer taraftan, Yitzhak Rabin, 1992 seçimleriyle iktidara geldiğinde, İsrail ve dünya kamuoyunun elbette kendisinden beklentilerinin olmasının yanında, İşçi Partisine artan ilgi ve İsrail siyasetinin her geçen yıl kişiselleşen yapısı⁴⁴, Rabin'in şahsında bir 'güvercin' imajının da giderek yükseldiği gözlenmektedir. İsrail dış politikası oluşturulurken, karar alma sürecinin başat aktörleri arasındaki siyasi elitler, her zaman, önemliliğini korumaktadır. Rabin'in bağımlılık ve bağlantıyı uygulama süreci, elbette sadece siyasal aktörler ve dışişleri bakanlığı ekseninde düşünülmemelidir⁴⁵. İsrail'in kurulduğundan o güne dek, askeri elitleri ve çıkar gurupları da göz önünde tutulur

⁴³ İsrail'in dış politikası ve Filistin'e yönelik, İsrail hükümetlerinin karar alma süreçlerinin ayrıntılı analizi için, bkz: Michael Brecher, **The Foreign Policy of Israel**, Oxford University Press, Londra, 1972.

⁴⁴ İsrail siyasetinde, 1949-2003 arasında gerçekleştirilen genel seçimleri temel alarak oluşturulan çalışmada, İsrail seçmenlerinin özellikle, 1988 seçimlerinden sonra, partilere değil de adaylara yoğunlaştıkları görülmektedir. 1977-1992 arasında süre gelen ağırlıklı olarak sağcı Likud'un başbakanlarına alternatif ve barış-uzlaşa yanlısı profil çizen Yitzhak Rabin'in, 1992 seçimlerinde, İşçi Partisinin başbakan adayı olarak yoğun ilgi görmesi ve aynı durumun 1999 seçimlerinde de Ehud Barak için gösterilmesi, İsrail siyasetinde, her geçen yıl, partilerin değil; adayların öne çıktığını kanıtlamaktadır. 1992 seçimlerinde, İsraili seçmenlerin %60'ının, Yitzhak Rabin'in adaylığına odaklandığı belirtilmektedir. Konuyla ilgili bilimsel araştırma ve verilere dayanan ilgi çekici çalışma için, bkz: Gideon Rahat&Tamir Sheaffer, "The Personalization(s) of Politics: Israel (1949-2003)", **Political Communication**, 16 Şubat 2007., ss. 71-75.

⁴⁵ Bu konuda, yine, Michael Bracher'in, İsrail dış politikasının karar alma süreçlerinde, siyasal aktörlerin etkisi ile ilgili sınıflandırması için, bkz: Brecher, *a.g.e.*, ss. 9-11.

ise başbakan Rabin'in; Filistin, Suriye gibi o dönemin can alıcı konularında karar alırken kimi zaman -ileride ayrıntılı değinilecek- Ordu ile de karşı karşıya gelmesi, konuyla ilgili not düşülmesi gereken önemli başlıklardandır.

Yitzhak Rabin, Filistin sorununun ve Filistin'le diyalogun inkâr edilemez olduğunu bildiği için, Filistinlilerle karşılıklı bağımlılığa dayanan ilişkilerin İsrail'in güvenliğine de katkı sağlayacağını düşünmekteydi. Rabin, iktidara geldiğinde, Körfez Savaşı'nın etkileri devam etmekte ve tıpkı, 1974-1977 arasındaki ilk başbakanlık dönemindeki gibi Lübnan, İç Savaş'a doğru sürüklenmekteydi⁴⁶. Dış konjunktür, İsrail siyasetini ve solunu uzlaşmaya zorlamaktaydı; ancak daha önce deneyimlenenin aksine; İsrail dış politikası bu kez dışarıdan içeriye karar alma sürecinden ziyade; yanı başındaki 'Filistin Gerçeği' ile diyalog ve kabullenme siyaseti temelinde olacaktır⁴⁷. Dikkat edilirse, Ürdün'le dahi barış, Filistin'le sağlanan Oslo sürecinden sonra gerçekleşecektir. Bu küçük örnek dahi, Rabin hükümetinin öncelikle Filistinlilerle karşılıklı bağımlılığa ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Öyle ki Rabin, bu ikinci iktidar döneminde, elbette, geçmişteki deneyimlerinin de etkisi ile Filistin sorununa, FKÖ'nün bir terör örgütü olduğunu söylemekle ve soruna sadece güvenlik endişeleriyle yaklaşmanın, çözüm getiremeyeceği kanaatindedir.

İşte, bu nokta, Rabin'i, 1990'larda, eskinin 'şahininden'; yenin 'güvercinine' dönüşmesi ve İsrail seçmeninin gözünde, -uzun yıllar süren sağcı Likud'un çözümsüzlük stratejisine karşılık- popülaritesini arttırmaktaydı⁴⁸. Bu nedenle, Yitzhak Rabin hükümeti, Filistinlilerle karşılıklı bağımlılığın, ekonomik yönüne özen göstermekte ve sadece, ilk Oslo Barış Anlaşması'nda belirlenen

⁴⁶ Gerçekten de Yitzhak Rabin'in ilk hükümet dönemi olan 1974-1977, İşçi Partisi'nin dönüşümlü iktidar evresindeki 1984-1986 ve son olarak Rabin'in 1992-1995 arasındaki ikinci başbakanlığı sırasında; Lübnan, iç savaşlar yaşamaktaydı. İsrail'in sol partilerinin iktidarda oldukları dönemi, Lübnan ekseninde de değerlendirmek gerektiğini belirtmekte yarar vardır. Konuyla ilgili analiz için, bkz: Efraim Inbar, **Rabin and Israel's National Security**, The Woodrow Wilson Center Press, Washington, 1999., s. 94.

⁴⁷ Dış politikada karar alma süreçlerine ilişkin, bkz: Richard C. Snyder, H W. Bruck&Burton Sapin, **Foreign Policy Decision-Making**, Palgrave, 2002. ; Nehemia Geva&SAlex Mintz (Eds)., **Decision-Making on War and Peace: The Cognitive-Rational Debate**, Lynne Rienner Publishers, 1997.

⁴⁸ Bu konuda, Yoram Peri'nin, İsrail'in güvenlikçi yaklaşımlarını 1990'lardaki Rabin hükümeti ve İsrail kamuoyundaki Yitzhak Rabin algısı ile İsrail'in militer görüşlerine de yer verdiği dikkat çeken çalışma için, bkz: Yoram Peri, **Generals in the Cabinet Room-How Military Shapes Israeli Policy**, United States Institute of Peace Press, Washington, 1. Basım, 2006., ss. 33-35.

normalleşme takvimine bağlı kalmamakta⁴⁹; “Yeşil Hat”ın karşı tarafından, her gün İsrail topraklarına çalışmak için gelen Filistinlilerin koşullarının iyileştirilemesi yönünde kararlar alınır, geçmişte yaşanan ve hem İsrail hem de Filistin ekonomilerini zor durumda bırakan grev, iş bırakma ve eylem gibi hareketlerin önüne geçilebileceğine inanmaktaydı. Öyle ki İsrail tarafında çalışan Filistinli işçiler, o dönem aralığında, İsrail işgücünün % 7’sini oluşturmaktaydı⁵⁰ ki bu oran, 1990’ların başında, 4,8 milyonluk İsrail’in toplam nüfusu içerisinde önemli bir gösterge olarak değerlendirilmelidir. Kaldı ki Yitzhak Rabin’in, -daha önce de değinildiği gibi- I. İntifada’yı tecrübe etmesinin yanısıra, Filistinlilerin de 1980’ler boyunca farkına vardıkları durum, İsrail’e karşı girişilen ekonomik boykot, grev ya da ayaklanmaların sadece İsrail’e değil; Filistin tarafına da zarar vermeye başladığı gerçeğidir. Nihayetinde, elbette İsrail’e ve ekonomisine zarar vermenin dışında, sayıları yüz bini aşan Filistinli işçilerin hakları, her geçen yıl daha da önem kazanmaktadır. Filistinliler, İsrail’i ekonomik açıdan da zor durumda bırakmanın önemliliğini kavramakla birlikte; ‘bağımlılığın, çift taraflı bir cadde olduğunun’⁵¹ da farkına varmaktadırlar. Bir de buna, İsrail ekonomisinin 1980’lerden gelen krizi de eklendiğinde -ki Şimon Peres hükümeti her ne kadar, 1984-86’daki dönüşümlü koalisyonda kemer sıkma tedbirleri ile krize müdahale etmeye çalışsa da⁵²- işler

⁴⁹ 13 Eylül 1993’te, Yitzhak Rabin hükümetinin, FKÖ lideri Yaser Arafat ile imzaladığı I. Oslo Anlaşmasının normalleşme takvimi ve ilgili maddeleri için, bkz: “*Israel-PLO Interim Agreements since 1993*”, Çevrimiçi: <https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/Israel-PLO-Interim-Agreements-since-1993.aspx>, Son Erişim Tarihi: 30.01.2021.

⁵⁰ Ian Black, Shaul Mishal’e de dayandırdığı bilgilerle Yeşil Hat’ta çalışan Filistinlilerin sayısını, I. İntifada’dan sonraki grev ve boykotları da göz önünde bulundurarak, ‘120 Bin’ olarak belirtmektedir. Konuyla ilgili, bkz: Ian Black, **Komşular ve Düşmanlar-Filistin ve İsrail’deki Araplar ve Yahudiler (1917-2017)**, (Çev: İrem Sağlamer), Pegasus yay., 1. Basım, İstanbul, Aralık 2018., ss. 248-249. ; Shaul Mishal, **Speaking Stones: Communiques from the Intifada Underground**, Syracuse University Press, 1994., s. 127. ; Son olarak, Yeşil Hat ve bu hat sınırları içerisindeki Filistinlilerle ilgili dosya-makale değerinde analizler için, lütfen, bkz: Ze’ev Schiff vd., “*Across the Green Line-What’s Really Out There?, The Wheel of Violence*”, **The Jerusalem Report**, V: 1., N: 24., 28 Mart 1991., ss. 10-19.

⁵¹ Black, *a.g.e.*, s. 249. ; Gerçekten de 1990’larda, başbakan Rabin’in ekonomik temelli karşılıklı bağımlılık girişimleri, ondan sonraki İsrail’de de öyle ileri gidecektir ki bu durum hakkında, Abraham Tamir, bugünkü AB’nin ekonomik gelişimini, bir çerçeve olarak aldıklarını; ancak Ortadoğu’daki formülün, AB ile aynı olmadığını ve kapsamlı bir barışın ekonomi-güvenlik temelinde var olabileceğini ileri sürmektedir. Bkz: Abraham Tamir, “*Possible Elements of Collective Security Structures and Confidence Building Measures-An Israeli Viewpoint*”, **Konrad Adenauer Stiftung**, International Conference, European-Mediterranean Dialogue: Security Structures in the Eastern Mediterranean Region and the Near East, Kahire, 28-29 Ekim 1997., ss. 104-106.

⁵² Gerçekten de Şimon Peres’in 1984-86 arasında kısa da olsa dönüşümlü iktidarında, hükümet bütçesini indirmekten kamu tasarrufu sağlamaya yönelik politikalarından, Peres hükümeti

iyice içinden çıkılmaz bir seyir izlemeye başlamaktadır. Bu durumda, yıllardan bu yana süre gelen ve her iki taraf için de zorlaşan ekonomik koşullar karşısında, ‘kazan-kazan’ ilkesinin ve çatışmayı en aza indirmenin dışında çare görünmemektedir.

Yitzhak Rabin, İsrail’in “Yahudi Devleti” olmasının, ‘demokratik karakteriyle özdeşleşmesinden’ geçeceğini ifade etmekteydi. Rabin hükümetinin önde gelenleri Peres ve Aloni de bu görüşü savunmakta ve İsrail’in, yanı başında bir Filistin varlığını inkârının, daha fazla mümkün olamayacağından yana tavır koymaktaydılar. Bu konuda, Başbakan Yitzhak Rabin, daha da ileriye gidecek ve Filistinliler ile Arap azınlığa karşı, devletin tavırlarının ‘utanç verici’ olduğunu dahi söyleyecektir⁵³. Rabin, Filistinlilerle mümkün mertebe, karşılıklı bağımlılığa dayalı bir ilişki biçimini öngörmektedir. Öyle ki suikaste kurban gitmesine sadece birkaç gün kala, dönemin Avustralya Dışişleri Bakanı Gareth Evans’a, İsrail ve Batı Şeria’daki Filistin nüfusu ile ‘bir arada yaşamamın’ tek yol olduğundan bahsetmekte ve Evans’ın, Rabin’e, Filistinlilerle Oslo’dan başlayarak gerçekleştirdiği barış sürecine döndüğü için teşekkür ettiği görüşmelerinde, Rabin, Avustralya Dışişleri Bakanına, bunun bir ‘dönüş’ değil; Filistinlilerle aralarındaki ‘bağlılık’ olduğunu belirtmektedir⁵⁴. Rabin’in hükümetini, bu bağlılığa iten elbette sadece ekonomik bir

incelenirken bahsedilmektedir. Ek bilgiler için, lütfen, bkz: Alan Richards&John Waterbury, **A Political Economy of The Middle East**, Westview Press, 3. Basım, Colorado, 2008., s. 226.

⁵³ Marwan Bishara, (Çev: Ali Berktaş), **Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık**, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, Mart 2003., s. 45. ; Başbakan Rabin, Ma’ariv Gazetesine, 24 Eylül 1995’te verdiği demeçte, Filistinlilere yönelik politikada, özellikle Batı Şeria’da yaşayan Filistinliler’e, ‘insan hakları ve demokrasi’ adına hitap etmediğini; temelde, öncelikle ‘barış ve güvenlik’ adına konuştuğunu söylemektedir. Bkz: Ludwig Watzal, (Çev: Deniz Altaylı), **Peace Enemies-The Past and Present Conflict between Israel and Palestine**, PASSIA Publication, Kudüs, Haziran 1999., s. 91. ; Rabin’in, Ma’ariv’e verdiği bu demeçte, dikkat çeken nokta, başbakanın esasında, Filistin Öz Yönetiminin görevlerini de hatırlatır niteliktedir. Öyle ki ‘insan hakları ve demokrasi’ yaklaşımının sadece, İsrail’in takınacağı bir tutumun olmadığı, Batı Şeria’nın nüfusuna yönelik, FKÖ’nün kendi yurttaşlarına bu sınırlar içinde yaklaşmasını ve İsrail’den de önce, FKÖ’nün, bu noktayı düşünmesine dikkat çekmek içindir. Öyle ki demecinin sonraki ifadelerinde Rabin, bu durumun, -insan hakları ve demokrasi konusunda Filistinlilere sesleneceğine dair bir yükümlülüğün- “İsrail’in işi ve görevi olmadığını” dile getirmesi de bu açıdan değerlendirilmelidir.

⁵⁴ Esasında, Rabin’in bu tespiti, Filistinlilere bakışı ve ‘iki devletli çözüm’den başka, herhangi bir planın, sorunun çözümüne dair, işe yaramayacağına ilişkin görüş ve tutumu, İşçi Partisinin de o dönemki politika ve vizyonu ile örtüşmektedir. Avustralya Dışişleri Bakanının, başbakan Yitzhak Rabin hakkındaki söz konusu bu diyalog ve demeçleri için, bkz: Condolences-Mr. Yitzhak Rabin, “*Senator Gareth Evans’ Speech*”, **Avustralya Parlamentosu Arşivi**, 13 Kasım 1995., s. 2734. ; İlgili kaynağın bilişim ağı sitesi için, bkz; Çevrimiçi: <https://parlinfo.aph.gov.au/parlInfo/search/display/display.w3p;db=CHAMBER;id=chamber%2Fhans>

karşılıklı bağımlılık durumu olarak görülmemelidir*. I. İntifada ve I. Körfez Savaşı'nın ertesindeki Ortadoğu'nun yeni kuşakları, -yukarıda 4. Nesil olarak tanımlanan- bağımlılığın hem çift yönlü bir gerçek hem de sadece ekonomik etkileşime indirgenemeyecek kadar önemli olduğu görüşünü paylaşmaktaydılar. Filistin Yönetimine yönelik karşılıklı bağımlılığın tesisine yukarıda değinilmekteydi. Bu karşılıklı bağımlılık politikalarını, dönemin iki hegenomik gücü ABD ve Rusya ile sürdürülmesi elzem görülmekteydi. Yitzhak Rabin ve elbette, hükümetin iki önemli ismi olan Şimon Peres ve Şulamit Aloni'ye göre; Arap ülkeleri ve Filistin'le barış için, ABD ve Rusya ile istişare önemli olmakla birlikte⁵⁵, İsrail'in sınır ve yakın komşu ülkeleriyle de ilişkilerinin, Filistin yönetimiyle -temeli ve konjoktürü kırılgan da olsa- başlatılan yeni dönemin üzerine inşa edilmesi gerekmektedir. İçerideki karşılıklı bağımlılığın en önemli tamamlayıcıları, bağlantıya dayalı dış siyasa ile Arap ve Arap olmayan ülkelerin yanında, ağırlıklı olarak Müslüman Dünya'nın ilgi ve desteklerini de kazanma amacıdır. İşte burası, Rabin dönemi İsrail dış politikasının kilit noktasını ifade etmektedir.

[ards%2F1995-11-13%2F0022;query=Id%3A%22chamber%2Fhansards%2F1995-11-13%2F0032%22](#) , Son Erişim Tarihi: 30.01.2021. ; Ayrıca, Evans'ın, Rabin'le söz konusu görüşmesindeki 'bağlılık' ibaresinin geçtiği diyalog için, bkz: Henry Kissinger, **Does America Need A Foreign Policy? : Toward A Diplomacy fort he 21st.. Century**, Simon&SchusterPaperbacks, New York, 2001., s. 171.

* Örneğin, bugün, 9 milyonluk İsrail nüfusunun, 2 milyona yakını, İsrail'in Arap yurttaşlarıdır ve nüfusun %20'sini oluşturmaktadırlar. 1990'larda da bu durum farklı değildir ve Rabin'in Filistinlilere bakışının sadece, ekonomik bir karşılıklı bağımlılık olmamasının nedenlerinden biri de bu demografik gerçektir. Öyle ki İsrail'in demografik niteliği, hiçbir zaman homojen bir karakter sergilememiştir. Daha önce, bu konuya dair, 1990 ve günümüze ait istatistiki veriler ve kaynaklara değinildiği için, bahsi geçen bu paragrafta, söz konusu bilgilere ilişkin hatırlatma yapılmıştır.

⁵⁵ Yitzhak Rabin, bağlantı ve 'çok taraflı' dış politikasının adımları için, ABD'yi, 1992-1995'teki hükümet evresinde, 10 kez ziyaret ederken; Rusya Federasyonu'nu 1 kez ziyaret etmekte ve özellikle Rusya ziyareti, o ana dek, bir İsrail başbakanının Moskova'yı 'ilk ziyareti' olarak kayıtlara geçmekteydi. Rabin'in ABD ziyaretlerinin ayrıntılı bilgisi ve tarihleri için, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Tarih Ofisi bilişim ağı sitesi, bkz: *"Visits by Foreign Leaders of Israel"*, Çevrimiçi: <https://history.state.gov/departmenthistory/visits/israel> , Son Erişim Tarihi: 30.01.2021. ; Rabin'in Rusya'ya gerçekleştirdiği tarihi ziyaretin ayrıntıları için, bkz: *"Rabin's Visit to Russia Will Be a First"*, **New York Times**, 24 Nisan 1994., s. 8. ; Rusya ziyareti ve Rus Devlet Başkanı Boris Yeltsin'le müzakerelere ilişkin görüntü ve yazılar için, Associated Press (AP) bilişim ağı arşivi, bkz: *"Russia-Yitzhak Rabin Visit"*, Çevrimiçi: <http://www.aparchive.com/metadata/youtube/a1a289558c843edda29177dfbc314e74> , Son Erişim Tarihi: 30.01.2021.

4.2. Bağımlılık ve Bağlantının Uygulama Alanları

Yitzhak Rabin, I. Oslo Anlaşmasından sonra, Filistinlilerle karşılıklı bağımlılığı, dış politikada bağlantıya dönüştürmek için, İsrail'in hem sınır hem de yakın komşularıyla Oslo Sürecini genişletmek adına, çaba sarf etmekteydi ki bu dönem, İsrail'de iç-dış politika ilişkisi bakımından, bağımlılık ve bağlantı politikalarının uygulanışında siyasi liderlerin merkez aktör olarak karar ve politikalarının belirleyici gücü bakımından dikkate değerdir⁵⁶. İsrail-Filistin arasındaki karşılıklı bağımlılığın her geçen dönem artırılması, çatışmanın çözümüne ilişkin iç-dış politika ilişkisinin yanında; bağlantı politikasının da bu sürece eklenmesini analiz etmek için Rabin hükümetinin dış politikada bağlantıyı (linkage) nasıl yürüttüğünü incelemek gerekir. Öncelikle, Yitzhak Rabin için bağlantının sacayaklarını şu şekilde sınıflandırabiliriz:

- >> **Bağlantının İlk Ayağı Ürdün ile Yeni Dönem.**
- >> **Bağlantının İki Kritik Ülkesi: Fas ve Umman'a Yönelik Açılım.**
- >> **Bağlantının En Geniş Stratejisi: Çin, Endonezya ve Singapur.**
- >> **Kritik Hedef Suriye ve Yakın Komşu Türkiye'nin Sürece Dâhili.**

4.2.1. Bağlantının İlk Ayağı Ürdün ile Yeni Dönem

İsrail'in Ürdünle -ki İsrail için, 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan sonra Ürdün, 'düşmanların en iyisi' olarak adlandırılmaktadır⁵⁷- sağladığı 1994 Barışı⁵⁸,

⁵⁶ Ülkeyi yöneten siyasi liderlerin iç politikadaki nüfuz alanlarının dış politikaya etkisi ile ilgili ayrıntılı analiz için, bkz: Rosenau, *a.g.y.*, *Along the Domestic...*, ss. 311-325. ; İç-dış politika etkileşimini inceleyen Türk literatüründeki öncül ve nitelikli eserlerden biri için, lütfen bkz: Mehmet Gönlübol, **Dış Politika-İç Etkiler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969. ; İlgili eser, "*İdeoloji ve Dış Politika*" başlığı, İsrail'deki sol iktidar partileri zorlayan sağ Siyonist ideolojinin dış politikaya etkisini de hatırlatabilir. Bkz: ss. 129-138.

⁵⁷ Black, *a.g.e.*, s. 296. ; Prof. Dr. Hüseyin Bağcı, İsrail-Ürdün arasındaki özel ilişkilerin nedenlerinden bazılarını, Ürdün'de yaşayan 2 milyonluk Filistinlilere ve Ürdün Kralı'nın eşinin de Filistinli olmasıyla ilişkilendirmekte ve Ortadoğu'da Ürdün'ün 'tam bir denge politikası' uyguladığını da belirtmektedir. Bağcı'nın Ürdün izlenimleri ile ilgili daha fazla ayrıntı için, lütfen, bkz: Hüseyin Bağcı, **Uçan Profesörün Anıları**, Orion Kitabevi, 1. Basım, C: 1., Ankara, Aralık 2019. (Özellikle; "*Ürdün'de İsrail Dersi*" başlığı, bkz: ss. 366-369.); Ayrıca, yine konuyla ilgili, bkz: Remzi Çetin, "*İsrail'in 'En Uslu' Komşusu: Ürdün*", 17.05.2021., Çevrimiçi: <https://www.youtube.com/watch?v=qZ1cn-GVKVY> , Son Erişim Tarihi: 20.05.2021.

Oslo'nun hemen ertesinde, Filistin Yönetimiyle normalleşme sürecinin ardından yaşanması, Rabin hükümetinin bağlantı politikalarının sonucu olarak görülmelidir. Ürdün'le bağlantı siyasetinin devamında, Filistin sorunu ve bu sorunun ana bağlayıcıları olan 'yasa dışı yerleşim' siyasetinin, İsrail tarafından revize edilmesi de müzakerelerin önemli tartışma alanı olarak görülmektedir. Özellikle, 1970'lerden itibaren, Ürdün'e yönelen Filistinli mülteciler krizi, Ürdün'ün Haşimi Krallığını da zor durumda bırakacaktır⁵⁹. 1977'de iktidara gelen sağcı Likud'un liderleri Begin ve Şamir, 1992'deki Rabin hükümetine kadar, yasadışı yerleşim yerlerini -1984/1986 arasındaki göreceli askıya alma süreci hariç- genişletme politikalarında hayli yol almaktaydılar. Öyle ki Şamir'in, Rabin'e iktidarı devrettiği 1992 yılında; Batı Şeria, Gazze Şeridi, Golan Tepeleri ve son olarak, Doğu Kudüs'teki Yahudi yerleşimcilerin sayısı, 240 bine ulaşmaktadır ki 1977'de bu sayı, sadece 57 bin olarak kayıtlara geçmektedir⁶⁰. Rabin'in, 4 Kasım 1995'te, Yigal Amir adındaki sağcı fanatik bir Yahudi tarafından öldürülmesinin nedenlerinden biri de yasadışı yerleşim yerlerinin dondurulması ve Oslo'dan sonra süre gelen "barışa karşı toprak politikaları"nın sonucu olarak, Rabin'in Yahudi yerleşimcilerin hakkını göz etmeyip Filistin tarafına ödünler verdiği gerekçeleridir⁶¹. Bu bağlamda, İsrail-Ürdün Barışı, sadece iki ülke arasındaki

⁵⁸ Ben Kaspi, Ilan Kfir, Dani Dod ve Yehuda Şif, (Eds.), **Yisrael be-50-"Şalom im Yarden"**, ("שלום עם"), Seferim-Maarev, 2. Basım, Tel-Aviv, 1997., s. 248. ; İsrail-Ürdün Barış Anlaşması, dönemin Amerikan Başkanı Bill Clinton'ın arabuluculuğunda, 26 Ekim 1994'te, Akabe bölgesindeki Arava sınır kapısında imzalanmıştır. Söz konusu anlaşmanın maddeleri ve ayrıntıları için, İsrail Dışişleri Bakanlığı bilişim ağı arşivi, bkz: "*Israel-Jordan Peace Treaty-26 October 1994*", Çevrimiçi: <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/israel-jordan%20peace%20treaty.aspx> , Son Erişim Tarihi: 31.01.2021.

⁵⁹ Oysa Ürdün, İsrail Devleti ilân edildikten hemen sonra, 'Filistin Mültecileri' sorunuyla karşı karşıya gelse de diğer Arap ülkelerinin aksine, Filistinlilere topraklarını açmakta, hükümette ve Haşimi Krallığı'nın bürokratik işlerinde dahi onlara yer verip diğer Ürdün vatandaşları gibi, vatandaşlık hakları da tanımaktaydı. Ayrıntılar için, bkz: Paul W. Copeland, **The Land and People of Jordan**, J.B. Lippincott Company, 2. Basım, Philadelphia, 1972., ss. 154-155.

⁶⁰ Yitzhak Rabin hükümetinin, iç ve dış politikadaki 'cesur adımları'nın teşvik edicileri ve tanıkları arasındaki bir diğer önemli isim, dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı -ki Amerikan Dışişleri ve Siyasi Tarihinin ilk kadın dışişleri bakanıdır- Madeleine Albright'tır. Albright, kitabında yer verdiği yasa dışı yerleşim yerleri ve sayılarında, 240 bin Yahudi yerleşimcilerinin 50 bininin Doğu Kudüs'te yer aldığından bahsetmektedir. Söz konusu veriler için, bkz: Madeleine Albright, **The Mighty and The Almighty- Reflections on America, God and World Affairs**, Harper Collins Publishers, 1. Basım, New York, 2007., s. 133.

⁶¹ Gerçekten de başbakan Yitzhak Rabin'e yönelik "yerleşimci nefreti", zamanla şiddet boyutuna taşınacak ve kendisinin suikastine giden süreç, yerleşimcilerin saldırgan eylemleri sonucunda, başbakanın yasadışı yerleşimcilere karşı geliştirdiği "muhalif kamusal retoriğin" karşısında, yerleşimcileri daha da kamçılacaktır. Başbakan Rabin'in yasadışı Yahudi yerleşimcilere karşı

askeri-siyasi ve ekonomik ilişkilerin yumuşaması ve geliştirilmesini ifade etmemektedir. Elbette, Ürdün’le barış, tıpkı Mısır’la 30 yıllık savaşa son veren Camp David Barışı kadar değerlidir; ancak bir o kadar, 46 yıllık İsrail-Ürdün mücadelesine son veren 1994 Barışı da çok boyutlu yönüyle ele alınıp değerlendirilmelidir⁶². Dikkat edilirse, başbakan Rabin, sistematik bir şekilde, I. Oslo’nun peşine, Filistinlilerle müzakere ve Ürdün’le barışı tesis etmenin yanında, sonraki aşamada gerçekleştirilecek II. Oslo için zemin hazırlama çabasına girişecektir. Son olarak, Rabin’in bağlantı politikasında, Ürdün’le Barış için şu notları da eklemek gerekir. Bilindiği gibi Ürdün, 1973 Yom Kippur Savaşına dâhil olmayıp İsrail’e karşı savaşın içerisinde yer almayacaktır. Öyle ki Ürdün Kralı Hüseyin için, 1970’lerden sonra, her geçen yıl artan Filistinli mülteciler sorunu ve FKÖ ile Amman yönetiminin anlaşmazlıkları, Ürdün’ün güvenlik kaygılarını da arttırdığından, özellikle 1960’ların ikinci yarısından itibaren, İsrail-Ürdün yaklaşması, 1987’deki Londra Görüşmeleriyle devam edecek ve Rabin’in ikinci hükümet dönemindeki Ürdün Barış Anlaşması ile nihayete erecektir⁶³. Buna, bir de Kral Hüseyin’in Batı Şeria üzerindeki tüm haklarından vazgeçtiğini ilân ettiği 1988 kararını da eklemeliyiz. Bu gerçekler ışığında, her iki ülkenin iç dinamikleri, onlara, uzlaşmadan başka yol bırakmamaktadır ki 1970’lerden sonra, artan bir ihtiyaç şeklinde, İsrail’in Ürdün’le barışa ne kadar ihtiyacı var ise Ürdün’ün de aynı şekilde, İsrail’le normalleşme ve özellikle, ekonomik alanda ilişkilerini geliştirmeye

politikaları ile yerleşimcilerin, başbakana tepkilerini analiz eden saha ve vaka çalışmalarına dayanıp dikkat çeken çalışma için, bkz: Israel Drori&Chaim Weizmann, “*Prime Minister Yitzhak Rabin against the Settlers: A Stakeholder Analysis*”, **Public Administration Review (PAR)**, V: 67., Issue: 2., Mart-Nisan 2007., ss. 302-314. ; Ayrıca, bkz: Albright, *a.g.e.*, s. 134.

⁶² İsrail-Filistin ve komşu Arap Ülkeleri arasındaki Barış Sürecinin, jeopolitik arka plan açısından değerlendirilmesi için, bkz: Yaacov Bar-Siman-Tov (Ed.), **Barriers to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict**, Jerusalem Institute for Israel Studies, Kudüs, N: 406., 2010. ; içinde; Kobi Michael, “*The Geopolitical Environment as a Barrier to Resolution of the Israeli-Palestinian Conflict*”, ss. 340-362.

⁶³ İsrail-Ürdün yaklaşması, Amerikan Başkanı Johnson Dönemine dayanmaktadır. Soğuk Savaş’ta, İsrail-Ürdün ilişkilerinin gergin olmasına rağmen; ABD, Ürdün’ü, ‘yaşamsal bir uzak karakolu’ olarak görürken; Başkan Johnson, Arapların nezdinde, Suriye için Golan Tepelerinin çözülmesi gereken sorun olarak algılandığının ve Mısır için Gazze; Ürdün için ise Batı Şeria’nın aynı sorun olarak tanımlandığının da bilincindeydi; ancak Ürdün’ü rahatsız eden en büyük sorunun, Filistin mültecileri sorunu olduğu da bir gerçektir. Bu durumda, İsrail’in Kral Hüseyin ile ilişkilerini normalleştirme, daha kolay ve hızlı olabilirdi. Tüm bu tespitlerin yer aldığı ve İsrail-Ürdün yaklaşmasını, 1960’lı yıllar temelli, özel arşiv kayıtlarıyla ele alan kaynak için, bkz: Robert David Johnson, **Lyndon Johnson and Israel: The Secret Presidential Recordings**, The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies&The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Ramat Aviv-Tel Aviv, N: 3., Temmuz 2008., ss. 66-70.

ihtiyacı vardır⁶⁴. Öyle ki 1970'lerden bu yana, hem İsrail hem de Ürdün, kendi lehlerine, birbirleri üzerinden çevre ülkelere de açılmayı denemekte; özellikle Ürdün, İsrail'le barış sağlaması için Suriye'ye diplomatik baskı dahi yapmaktadır⁶⁵. İşte, İsrail-Ürdün ilişkilerinin, 1970'lerden o güne, tarihsel arka planına hâkim olan Yitzhak Rabin, İsrail'in bu barışa ihtiyacı olduğu kadar, Ürdün'ün de Soğuk Savaş'tan bu yana İsrail'le ilişkilerini normalleştirmeye ihtiyacı olduğunun bilincindedir. Tüm bu sebepler ile Rabin'in, kendisinden önceki sağ iktidarların 'yapması gerekeni' hayata geçirip, Oslo Sürecini, Ürdün Barışı ile pekiştirmek istemesinin temel nedeni, İsrail'in sınır komşuları olan Filistin ve Ürdün'le bağlantı politikasının sağlanması içindir.

Bu noktada, şu gerçeğe de dikkat çekmeliyiz ki Rabin'in dışişleri bakanı Peres, tüm bu gelişmelerden elbette soyutlanamaz. Şimon Peres, Rabin hükümetinin elini kolaylaştıran politikalardan biri olan Filistinlilere yönelik 'yeni ve farklı' yaklaşımın temelini aslında, 1980'lerin başında, bir plan olarak ortaya atmaktadır. Daha önce de vurgulandığı gibi, Peres'in 1984-86 arası hükümeti ve 1987 I. İntifada sonrası, Peres-Rabin ikilisinin Filistin sorununa bakışlarında, 'temkinlilik psikolojisi' yerini, kararlılığa döndürecek ve Mısır ile gerçekleştirilen barışın, Filistin tarafına yayılmadıkça uzun süre anlamını koruyamayacağını fark edeceklerdir. Bu bağlamda, Şimon Peres, daha başbakanlık makamına gelmeden 1980 yılında, Filistin tarafıyla iletişime geçmek ve Batı Şeria üzerinde müzakere edebilmek için, konuya, Batı Şeria'nın ihtilafli bölgeleriyle değil; Gazze ile başlaması gerektiğine dayanan "Gaza First", "Önce Gazze" planını ortaya atacaktır. Plana göre; merkezdeki tartışmalı toprak paylaşımına gelmeden önce, Gazze gibi, Yahudiler için duygusal ve siyasal duyarlılığın daha az olduğu bir alanın

⁶⁴ Özellikle, 1991 Madrid Barış Konferansı'nın ertesinde, İsrail-Ürdün ilişkilerinin geliştirilmesi İsrail'den çok; Ürdün'ün lehine görünmekteydi. Tam da bu noktada, iki ülkenin 1990'ların başında, karşılıklı bağımlılık ilişkilerini ve Ürdün'ün, barışa neden ihtiyaç duyduğuyula ilgili dosya analizi için, bkz: Isabel Kershner, "Why Jordan Needs Peace?-Inside Jordan-Israel's Next Partner for Peace?", **The Jerusalem Report**, 14 Kasım 1991., ss. 8-12.

⁶⁵ Kanımızca, bu nokta, çok önemli bir detaydır. 1970'lerden sonra; Ürdün'ün Suriye'ye, İsrail'le barışa ulaşması yönündeki baskılarının temel nedenlerinden biri de o dönemde, hem ABD hem de İsraili diplomatların, İsrail-Ürdün barışının sağlanması ve İsrail'in işgâl altındaki Şeria Irmağı'ndaki kuvvetlerini çekmesinin koşullarından birini, İsrail-Suriye barışının gerçekleştirilmesine bağlamalarıdır. Ayrıntılar için, özgün bir çalışma, bkz: Sami Kohen, İsmail Cem, Zerrin Alnar, "...*Ve İsrail Çekiliyor*", **Milliyet Aktüalite**, S: 71., 5 Şubat 1974., s. 3.

Filistinlilere verilmesi, FKÖ açısından da kabul edilebilirliği yüksektir. Yaşam standartının oldukça düşük ve İsrail'e bağımlılığın yüksek olduğu Gazze üzerine olası bir pazarlıkta anlaşılır ise sonrasında, Batı Şeria için de istişare yolu açılabilir; ancak bu planın yürütmesi için, öncelikle Filistinlilerin bunu istemesi ve "Gaza Plus", Gazze'ye ek olarak Filistinlilerle başka hangi bölgelerin müzakere edileceğine karar verilmesidir⁶⁶. Başbakan Yitzhak Rabin, Peres'in "Önce Gazze" planına karşı çıkmamakla birlikte, Oslo'dan sonra sadece Gazze'ye odaklanmayacak ve eş anlı olarak Gazze, Batı Şeria ve hatta, İsrail topraklarında yaşayan Filistinli yurttaşlarına yönelik, hemen hemen her alanda 'bağımlılığı' artıracak politikalar gerçekleştirilecektir. Esasında, "Gaza First" planının sahibi Peres ve onun krizi yönetme yeteneği Rabin'in kararlılığıyla birleştiğinde, karşılıklı bağımlılık ve bağlantı siyasasının bu kadar kısa sürede (1992-1995) uygulama alanı bulması, İsrail'in Soğuk Savaş sonrası yılları için büyük bir şans olarak değerlendirilmelidir.

4.2.2. Bağlantının İki Kritik Ülkesi: Fas ve Umman'a Yönelik Açılım

Yitzhak Rabin'in, gerek 1974-1977 gerekse 1992-1995 evrelerindeki hükümet dönemlerinde, Fas Krallığı, İsrail'in dış politikasında, Körfez Ortadoğu'su ve Filistin sorununun çözümüne yönelik bir tamamlayıcı rolü üstlenmektedir. Bölgede, yüzlerce yıllık Fas Yahudilerinin varlığı⁶⁷, günümüze dek -sayıları çok da

⁶⁶ Şimon Peres, Oslo günlerinde yayımladığı kitabında, 'Gaza First' planını ortaya atışından, planının olası uygulama alanları ile plana karşısında, Yahudi ve Filistinliler tarafından beklentilerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Lütfen, bkz: Shimon Peres, **The New Middle East**, Henry Holt Books, 1. Basım, New York, 1993., ss. 20-23. ; Yine, aynı eserde, Şimon Peres'in Filistinlilerle karşılıklı bağımlılığa dayalı, ekonomik birliktelikleri ile ilgili görüşleri için, bkz: Peres, *a.g.e.*, ss. 98-99. ; Ayrıca, konuyla ilgili mutlaka, bkz: Jane Corbin, **Gaza First-The Secret Norway Channel to Peace Between Israel and the PLO**, Bloomsbury, 1. Basım, Londra, 1994. ; İsrail'in hem Mısır hem Ürdün hem de Filistin Yönetimiyle gerçekleştirdiği barış sürecini, ekonomik dinamiklerle inceleyen ve ekonomik gelişme ile bağıllığın, halkların her iki tarafını da müzakere konusunda teşvik ettiğini, uzunca analiz eden eser için, bkz: Galia Press-Barnathan, **The Political Economy of Transitions to Peace-A Comparative Perspective**, University of Pittsburg Press, 2009., ss. 57-64. ; Söz konusu eserin, karşılıklı bağımlılığa dayalı İsrail-Mısır-Ürdün-Filistin arasındaki barışı inşa etme sürecinin toplu değerlendirilmesinin okunması, özellikle salık verilir, bkz: ss. 33-82.

⁶⁷ 15. yüzyılın son çeyreğinde, İspanya topraklarından sürülen Sefarad Yahudilerinin uğrak noktalarından biri de Fas Krallığı idi. Öyle ki sonraki yıllarda, bu bölgedeki Yahudi nüfusu, Dünya Yahudileri içerisinde en kalabalık topluluğu oluşturacaktır. Mağrip Afrika'sının en Batı ucundaki Fas

azalsa- devam etmektedir. Fas'ın, özellikle, 1980'lerden sonra, İsrail'in Arap Ortadoğu'suna açılımındaki ılımlı ve arabulucu tavrı, Yitzhak Rabin ve Şimon Peres'in sık sık Rabat yönetimiyle bir araya gelmesini sağlamaktaydı. Öyle ki I. Oslo Anlaşması, Vaşington'da imza edildikten sonra başbakan Rabin, Fas Kralı II. Hasan'ı ziyaret edecek ve Oslo sürecinin, Arap komşularıyla normalleşmeye giden süreci açması için Kraldan destek bekleyecektir⁶⁸. Gerçekten de Rabin hükümeti sırasında, Fas, İsrail'in Arap komşuları ve Filistin ile barış sürecine destek vermekte ve iki ülke arasında sadece diplomatik değil; istihbari ilişkiler de dikkat çekmektedir. Fas'ın, Rabin'in bağlantı stratejisinin Ürdün'e yönelik barış politikalarında da hem arabulucu hem de kilit bir ülke konumu bulunmaktaydı. Rabin için, 1970 ve 1990'lardaki hükümet dönemlerinde, İsrail'in Ürdün'le ilişkilerinin normalleşmesi yönündeki diplomatik temas ve istihbari alışverişlerinde, Fas'ın belirleyici rolü önemlidir. Rabin'in 1970'lerden itibaren, Ürdün Kralı Hüseyin'le Fas'ın aracılığıyla gizlice görüşmeleri ve bu görüşmeler neticesinde Arapların nezdinde, 'İsrail Sorunu'nun bir an önce çözüme kavuşturulması ve eğer kavuşturulmazsa, söz konusu sorun nedeni ile bölgenin daha da 'Arap radikalizmine kayacağı' yönündeki Ürdün Kralı Hüseyin'in uyarıları⁶⁹, Rabin hükümeti için 1990'larda da İsrail dış politikasını uygulamada önemli laboratuvar

Yahudilerinin genel durumları ve demografik bilgileri için, bu alanda yazılan en nitelikli eserlerden olan kaynak önerilebilir, bkz: C.R. Pennell, **Morocco Since 1830-A History**, Hurst&Company, Londra, 2000., s. 85. ; Fas dahil, Mağrip Coğrafyasında, Yahudilerin İspanya'dan sürgün süreci ve Mağrip'teki varlıkları hakkında, bkz: Zeki Tez, **İslâm'ın Batı Cephesi-Mağrip, Endülüs, Sicilya ve Mısır**, Hayykitap, 1. Basım, İstanbul, Ekim 2014., ss. 86-96. ; Fas'taki Yahudi Cemaati'ne ait tarihsel arka planı da kapsayarak inceleyen çalışma için, bkz: Yusuf Besalel, **Yahudi Tarihi**, Gözlem yay., 2. Basım, Mart 2003., ss. 179-180. ; Son olarak, Yahudilerin İslâm Coğrafyası'ndaki varlıkları için, bkz: Nuh Arslantaş, **İslâm Dünyası'nda İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler-Abbasi ve Fatmiler Dönemi**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul, 2009., ss. 45-64. ; Osmanlı Balkan'ında doğan Yahudi kökenli yazar ve düşünür Elias Canetti, Fas'taki Yahudi mahallelerine gerçekleştirdiği gezilerde, Fas Yahudilerinin, o coğrafyadaki ataları gibi, hep göçebe olduklarını herhangi bir taraftan gelebilecek saldırılar karşısında tedirgin yaşadıklarına dikkat çekmektedir. Canetti'nin, özellikle, Yahudi mahallesi Mellah'a ilişkin izlenimleri için, bkz: Elias Canetti, (Çev: Kâmuran Şipal), **Marakeş'te Sesler**, Sel yay., 3. Basım, Ekim 2018., ss. 45-59. ; Son not olarak; Fas'ın bağımsızlık sonrası durumu için bir ön okuma, bkz: A.E. Afigbo, E. A. Ayandele vd., **The Making of Modern Africa-The Twentieth Century**, Longman, 8. Basım, C: 2., Londra, 1996., ss. 157-160 ve ss. 163-164.

⁶⁸ Michael Parks, "Rabin Makes Surprise Visit to Morocco-Diplomacy: Israeli Officials Say Recognition is Virtually Certain in Wake of Symbolic Meeting with King Hassan", **Los Angeles Times**, 15 Eylül 1993.

⁶⁹ Rabin'in ilk başbakanlık döneminde gerçekleşen bu gizli ve kritik görüşmenin detaylarının ayrıntılı tahlili için, çok değerli bir İbranice kaynak, bkz: Eytan Haber, Zeev Schiff ve Ehud Yaari, **Şnat Ha-Yonah**, (**שנת היונה**), Bantam Books, New York, 1979., s. 9.

görevi üstlenmekteydi. Rabin ve Peres, 1970 ve 1980'lerin Dünyası'ndan edindikleri tecrübelerde Fas'ın, İsrail'in hem Filistin hem Arap Ortadoğu'su hem de Afrika'nın Sahra Altı Coğrafya Ülkeleri için, bir rol-model teşkil edeceğini düşünmekteydiler. Kaldı ki İsrail'in 3. Dünya ile ilişkilerinin de neredeyse ilk basamağını Fas Krallığı ile kurulan bu yakın ilişkiler oluşturmaktadır⁷⁰. Fas Krallığı, Ürdün gibi İsrail'le şaşkıncu bir barış anlaşması gerçekleştirilmediği de Arap Ligi ve İslam Konferansı Örgütü ile yakın ilişkileri münasebetiyle de İsrail'le dirsek temasında oluşu, İsrail'in Arap Ortadoğu'sundaki tecrit edilmiş mevcut durumunu da İsrail lehine değiştirmekteydi⁷¹. İsrail sol partilerinin Kuzey Afrika Kuşağı ülkelerinden Fas'a bu ilgileri, 21. yüzyılda da sadece sol partiler nezdinde kalmamakta ve şu an iktidarda olan Likud lideri Binyamin Netanyahu tarafından da devam ettirilmektedir. İşte, bu özel durum, Rabin'in bağlantı politikası temelli geniş vizyonunun, günümüze nasıl etki ettiğini göstermesi açısından çarpıcı bir örnektir ki ileride bu tespit, ayrıntılanacaktır.

Yitzhak Rabin'in Arap Ülkelerine açılımı sadece, sınır komşusu Ürdün ya da Mağrip'teki Fas ve Tunus'la sınırlı kalmazken; o güne dek sadece, İsrail Dış Politika Tarihinde değil; Ortadoğu Siyasi Tarihinde de bir ilk yaşanacak ve ilk kez bir İsrail başbakanı, Arap Yarımadası'nda yer alan ve aynı zamanda Körfez İşbirliği

⁷⁰ İsrail'in Fas üzerinden bağlantı siyasası güderek, Ürdün'e ulaşmasının dışında, Afrika ülkeleri, özellikle, Sahra-Altı Afrika'sı ile de teması söz konusudur ki İsrail Devleti kurduğundan o güne dek, İsrail'in Kıta Afrika'sındaki ülkelerle ilişkileri, İsrail dış politikasının nüfuz alanının genişletilmesi için de hayati öneme sahiptir. İsrail'in Afrika ve diğer 3. Dünya ile ilişkilerini geniş bir tarihsel aralıkta inceleyen bu çalışma, kesinlikle salık verilir; lütfen, bkz: Benyamin Neuberger, **Israel's Relations with the Third World (1948-2008)**, The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Ramat Aviv-Tel Aviv, N: 5., Ekim 2009. ; İsrail devleti kurulduğundan itibaren, Doğu Afrika Ülkeleri, özellikle Etiyopya ve Kenya, İsrail'e Soğuk Savaş boyunca, istihbari ve ekonomik alanda neredeyse entegre olmuş vaziyettedir. Bu noktada, Golda Meir'in çabaları yadsınmaz. Devletin sonraki yıllarında, Rabin, Peres ve Allon'un Afrika'ya ilgileri, esasında, Ortadoğu Barış Sürecinin, bu ülkelerde İsrail lehine olacak şekilde yansımaları bekledikleri içindir. Tüm bu tespitlerin ve Afro-İsrail ilişkilerinin ayrıntıları için, alanında nitelikli bir eser, bkz: Olusola Ojo, **Africa and Israel: Relations in Perspective**, Westview Press, Colorado, 1988.

⁷¹ İşin enteresan tarafı, Başbakan Rabin ve Dışişleri Bakanı Peres, Oslo Anlaşması dönüşü, Fas Kralıyla görüştüğünden sonra, Fas ile normalleşme sürecini hızlandırmak isteseler de Fas Kralı II. Hasan'ın bu konuya temkinli ve yavaş yaklaşması sonucunda, iki ülke ilişkileri yüksek temsil yetki seviyesinde değil de en alt seviyede devam edecektir; ancak bu özel durum, İsrail-Fas ilişkilerinin perde arkasındaki siyasi ve istihbari derinliğini gözlemlemeyecektir. Rabin ve Peres'in 1970'lerin sonlarından bu yana, Fas'a yönelik ısrarcı ve istekli diplomatik girişimlerinin, bağlantı siyasasının sıçrama noktasını oluşturduğu söylenebilir. İsrail-Fas ilişkilerinin normalleşme sürecinin hızlandığı ve iki ülkenin başkentleri arasında diplomatik temsilciliğin -düşük seviyede de olsa- başladığı yılların hemen ertesinde kaleme alınan dikkat çekici çalışma için, bkz: Bruce Maddy-Weitzman, "Israel and Morocco: A Special Relationship", **The Maghreb Review**, V: 21. 1-2., 1996., ss. 36-48.

Örgütü üyesi de olup uzun yıllar, Suudi Arabistan'ın güdümünde kalan Umman Krallığı'nı ziyaret edecektir⁷². Söz konusu ziyaret, 12 saatle sınırlı kalacak ve Umman Sultanı Kâbus bin Said ile görüşen başbakan Rabin, ülkeye döner dönmez Tel Aviv Ben Gurion Havaalanında yaptığı tarihi basın konferansı konuşması ile İsrail'in ilk kez Arap Yarımadası'nda bulunan bir ülkeyle müzakere ettiğini belirtip şu sözlerle, bağlantı politikasının bir sonraki duraklarının hangi ülkeler olduğuna ilişkin ipuçları da verecektir:

“Majesteleri Sultan'ın, İsrail Başbakanı olarak bizleri ziyarete davet ettiği için kendilerine minnettarız. (Kendileri), bu ziyaret davetini, Madrid Konferansı'nda başlatılan barış sürecinin, tüm taraflarıyla kapsamlı bir barışa ulaşmamız için yaptı. Yani; Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan ile de...”⁷³.

Rabin'in bu sözlerinde en dikkat çeken vurgu; ‘Suriye ve Lübnan ile de barış yapabileceği’ni imâ etmesidir. Gerçekten de Rabin, Umman ziyaretinden sonra, tüm ilgisini Suriye ve Lübnan üzerine toplayacak ve 1995 yılı, II. Oslo Anlaşması'nın hayata geçirildiği yıl olmasının dışında, Suriye'ye yönelik normalleşme isteklerinin belirtildiği yıl olacaktır. Peki, Rabin, yıl bitmeden, neden özellikle, Umman'ı ziyaret etmektedir? Esasında, Umman, diğer Körfez ülkeleri içinde, nev-i şahsına münhasır bir ülke profili çizmektedir. Diğer Körfez ülkelerine nazaran, geçmişinde, herhangi bir manda rejimi altında yer almadığı gibi, Filistin sorununda da İsrail'e karşı Arap Ortadoğu'sunda, sesi en cılız çıkan ülkedir ve uzun

⁷² Bir İsrail başbakanının Arap Yarımadası ülkesini bu ilk ziyareti için, bkz: Joel Greenberg, “*Rabin Visits Oman-Taking Step to Widen Link to Gulf Region*”, **The New York Times**, 28 Aralık 1994., s. 2. ; Umman'ın da içinde yer aldığı Körfez Ortadoğu'sunun siyasi ve ekonomik değerlendirmesi için, bir ön okuma önerisi, bkz: Gregory Gause, **Oil Monarchies Domestic and Security Challenges in the Arab Gulf States**, Council on Foreign Relations, New York, 1994. ; Roger Hardy, **Arabia After the Storm: Internal Stability of the Gulf Arab States**, Royal Institute of International Affairs, Londra, 1992. ; Körfez ülkelerinin siyasi yapıları ile bölgeye dış müdahaleleri de içeren kapsamlı Türkçe kaynak için, bkz: Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978-1996)**, Alfa yay., 3. Basım, İstanbul, Ocak 1998. ; Ayrıca, son olarak, Körfez İşbirliği Örgütü ve İslâm Konferansı Örgütü ile ilgili tarihi ve teknik bilgiler ve benzeri bölgesel-uluslararası örgütlerin incelendiği kapsamlı çalışma için, bkz: Mehmet Hasgüler&Mehmet B. Uludağ, **Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler-Tarihçe, Organlar, Belgeler, Politikalar**, Alfa yay. 7. Basım, İstanbul, Ocak 2018., ss. 470-480.

⁷³ Rabin'in Umman ziyareti dönüşü Ben Gurion Havaalanı'nda yaptığı tarihi açıklamaya ilişkin metin, görüntü ve değerlendirmeler için, bkz: Associated Press bilişim ağı arşivi: “*Oman: Yitzhak Rabin Press Conference*”, 27.12.1994., Çevrimiçi: <http://www.aparchive.com/metadata/youtube/1add6d0aa9ee60fee09b162d565278d1> , Son Erişim Tarihi: 03.02.2021.

yıllar, ‘Körfez’in esrarengiz bekçisi’ olarak anılmaktadır⁷⁴. Rabin’in bağlantı politikası gereği, öncelikle, Ürdün’e benzer şekilde, İsrail’e sınır komşusu ülkelerle normalleşme sürecini başlatması beklenirken, Umman gibi İsrail’e jeopolitik açıdan hayli mesafeli bir konumda olan ülke ile sürpriz bir diplomatik atak gerçekleştirmesi, 1990’lı yılların İsrail’i ve uluslararası ilişkilerinde elbette şaşkınlık vericidir; ancak Nixon ve Kissinger’ın, Sovyetlere karşı Çin kartını çıkarıp Çin’i yanlarına çekmesi, ne kadar ani ve “*mutadis mutandis*”^{*} durumu idiyse; Rabin’in Körfez Ortadoğu’suna ilişkin bu çıkışı da o güne kadar denenmiş dış politikanın artık, işe yaramadığı ve ‘diplomatik bir devrim’in zamanının geldiğine işaret edip değişimin bu kez, Körfez’den başlayacağını da ifade etmektedir. Rabin’in Umman’a yönelik bu tarihi ziyareti, İsrail’e karşı 46 yıldır süregelen Körfez Ortadoğu’sunun ön yargısı ve temkinli psikolojisinde de değişime neden olacaktır. Diğer taraftan, Rabin’in Maskat çıkarması, o güne değin İsrail dış politikasında denenmemiş bir stratejinin de hayata geçirilmesi açısından önemlidir; ancak Rabin’in bu girişimi, Filistin barışı için destek arayışları çerçevesinde, Körfez’de bir ‘gedik açma operasyonu’ olarak da tanımlanabilir. Öyle ki bugünkü İsrail’in ‘Körfez Açılımı’ politikaları göz önüne alındığında, Rabin’in, 1990’lı yıllarda ne kadar ileri görüşlü bir dış siyasa izlediği de anlaşılmaktadır.

Arap Ortadoğu’sunda; Suriye, Lübnan ve Irak gibi ülkelerin Oslo sürecine temkinli ve eleştirel yaklaşımları, Rabin’in Umman gibi Suudi Arabistan ile her daim dirsek teması halinde olan bir ülkeye gerçekleştirdiği ziyaret sonucunda, söz konusu bu ülkelerin Oslo sürecine tepkilerini dindirmek, İsrail karşıtı cepheyi yumuşatmak ve ileride, bu ülkeleri, sürece dâhil edilmelerini sağlamak, Rabin hükümetinin dış politikadaki en büyük hedefi olacaktır. Öyle ki Rabin -bir alt başlıklarda değinilecek- suikastle öldürüleceği akşama dek özellikle, Suriye’nin de

⁷⁴ Charles Zorgbibe, (Çev: Yıldırım Büktel), **Körfez’in Tarihi ve Jeopolitiği**, İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, Nisan 1992., ss. 51-52. ; Umman’la ilgili şu noktayı da belirtmek isteriz ki özellikle, 1990’lardan itibaren -tıpkı Türkmenistan gibi- Umman Krallığı da dünya olaylarına birçok açıdan tarafsız davranmaktadır. Umman Krallığı’nın, diğer Körfez ülkeleri gibi, çok önde olmaması ya da göze batmamasının temel nedenlerinden biri de devletin bu özgün yapısı ve yaklaşımından ötürüdür. ; Son olarak, Körfez’in sultan, emir ve diğer monarşi yönetimlerinin 19. ve 20. yüzyıldaki genel değerlendirmesi için, nitelikli bir kaynak, bkz: Philip Mansel, **Sultans in Splendour-Monarchs of the Middle East (1869-1945)**, Parkway Publishing, Londra, 2000., ss. 126-145.

* “Değiştirilmesi Gereken Şeyler Değiştirildi” anlamına gelen Latince bir deyimdir.

Barış Sürecine eklenmesi için çaba harcayacağından bahsedecektir. Son olarak, Rabin'in Umman çıkarmasının temel amaçlarından biri, bu süreçte, Suriye ve Lübnan'ı da etkilemenin dışında, diğer Körfez ülkeleri olan Katar ve Bahreyn üzerinde de diplomatik baskı kurup onları da bu bağlantı politikasına dâhil etme hedefinin olduğu açıkça görülmektedir⁷⁵. Esasında, Oslo'dan sonra, Rabin hükümetinin bu geniş çaplı bağlantı politikaları, İsrail'in o dönemde Ortadoğu'yu algılayış biçimiyle de ilgilidir. Rabin hükümeti, Ortadoğu'yu, 'en geniş anlamıyla' değerlendirip Afganistan'dan Fas'a dek uzanan ve Orta Asya ülkelerini de içine alan bir alan olarak görmektedir⁷⁶ ki Rabin'in bağlantı politikasının, 'çok taraflı dış politika'ya evrilmesini sağlayan bu yeni durumda, diplomasinin, 'küresel sistemde savaşa karşı bir düzen yaratma'⁷⁷ aracı haline geldiği söylenebilir. Rabin'in bağlantı siyasası, sadece İsrail karşıtı bloğu zayıflatma ya da İran'a karşı mevzi kazanma durumu değil; aynı zamanda, diplomasiyi yumuşak güç unsuru olarak kullanarak Suriye, Lübnan ve Irak gibi uzun yıllar İsrail'le çatışma halinde olan ülkeleri barış sürecine ilâştirme çabaları olarak da görülmelidir.

⁷⁵ Yitzhak Rabin'in Umman ziyareti sırasında, dönemin İsraili hükümet Sözcüsü Uri Dromi ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Yossi Beilin, Umman ziyaretinin, Suriye'nin Hafız Esad'ına karşı da bir 'mesaj niteliğinde olduğu' ve kendisinin, İsrail karşıtı cephede daha fazla durmaması gerektiğinden bahsedip İsrail'le diplomatik yakınlaşma konusunda, Umman'ı; Bahreyn ve Katar'ın da takip edebileceğini belirtmektedirler. Bkz: Barton Gellman, "*Rabin Visits Oman*", **Washington Post**, 27 Aralık 1994. ; İlgili makalenin bilişim ağı sitesi için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1994/12/27/rabin-visits-oman/44d65084-b80f-4a70-a2cd-ecc9bd64a78a/> , Son Erişim Tarihi: 03.02.2021. ; Son olarak, şunu da eklemeliyiz ki Dışişleri Bakan Yardımcısı, Yossi Beilin, gerçekten de Rabin'in Umman ziyareti için yoğun şekilde çaba harcayacaktır; Rabin'den 1 ay önce -tıpkı Kissinger'ın, Nixon'dan önce, tarihi Pekin ziyareti gibi- Umman'ı ziyaret edecek ve bu tarihi ziyaretin alt yapısını oluşturacaktır. İsrail dış politika tarihinin, bu baş döndüren ziyareti için, lütfen, bkz: "*A Visit to Oman by Deputy Foreign Minister Beilin, 7-8 November 1994.*", Israel's Foreign Relations-Selected Documents (1992-1994), **Ministry of Foreign Affairs**, Kudüs, V: 14., N: 249., 1995., ss. 884-885.

⁷⁶ Oslo Sürecinden sonra, Yitzhak Rabin'in Ortadoğu'ya bakışını da içeren ve İbrani basınından derlenen makalelerden oluşan, Türkçeye de kazandırılan nitelikli kaynakta, İsrail dış politikasının 1994 yılı içerisindeki durumu da analiz edilmektedir. Bkz: Israel Shahak, (Çev: Ahmet Emin Dağ), **Açık Sırlar-İsrail'in Dış Politikası ve Nükleer Sırları**, Med-Cezir yay., İstanbul, Ocak 2003., ss. 143-144.

⁷⁷ Yeni diplomasi türleri, küresel iletişim ve diplomasi ilişkisi ile diplomasinin küresel düzen oluşturma amacı olarak değerlendirilmesi ile ilgili, bkz: Cumhur Mumcu, **Diplomatik Müzakereler**, Hemen Kitap yay., İstanbul, Ocak 2009., ss. 22-24.

4.2.3. Bağlantının En Geniş Stratejisi: Çin, Endonezya ve Singapur

Başbakan Yitzhak Rabin, Oslo Anlaşması'nın hemen ertesinde Fas'a geçip Ortadoğu'nun yeni sürecinde destek ararken, bundan çok kısa bir süre sonra, Çin'e sürpriz bir ziyarette bulunacaktır ki Rabin'in Pekin'i ziyaretinin, ABD'yi çok kızdırmamak adına, geniş medya kitleleri tarafından takibi sınırlanacaktır. Diğer taraftan, Rabin'in Çin'e yönelik bu ziyareti, İsrail diplomasisinde bir 'devrim' niteliğindedir. Öyle ki Soğuk Savaş boyunca İsrail'in Çin politikası, ABD etkisinde kalmakta ve Başkan Nixon ve Kissinger'ın Çin açılımından sonra esnemeye başlamaktaydı; ancak 1980'lerden sonra, Çin'in Tayvan'a baskılarının artması ve 1989 Tiananmen Olayları, ABD-Çin ilişkilerinde kopmaya neden olduğu için, Rabin'in bu beklenmedik ziyareti, Soğuk Savaş sonrası uluslararası politika açısından dikkate değerdir. Bu ziyaretin, mevcut konjonktürde, 'ABD'ye rağmen' gerçekleştiği düşünüldüğünde, Rabin'in bağlantı siyasetinin derinliği de öne çıkmaktadır. Kaldı ki Yitzhak Rabin, daha, ilk başbakanlık dönemi olan 1974-77 evresinde, İsrail'in Çin'le diplomatik temaslarının dolaylı da olsa varlığından bahsedecektir. Başbakan Rabin, o dönemde Çin'e yönelik politika ve görüşlerini şu şekilde izah edecektir:

“Avrupa'daki Sosyalist liderler -örneğin François Mitterrand- vasıtası ile Çin'e yaklaşıyoruz ve Çin'den, bize karşı tutumunu değiştirip Yahudi halkının tarihi haklarına dikkat çekmek istiyoruz”⁷⁸.

Yitzhak Rabin'in bu sözleri, Soğuk Savaş ortamında İsrail'in kurucu sol iktidarı olan İşçi Partisinin, 1977 seçimlerinden önceki son hükümetinde söylemesi ve Soğuk Savaş ortamında, ABD'ye alternatif olarak 'Çin Kartı'nı çıkarma çabaları, dikkate değerdir. Rabin'in, 1990'ların ilk yarısında, Çin'e karşı diplomatik eyleme geçerek başbakan sıfatıyla yurtdışına gerçekleştirdiği ilk ziyaretlerden

⁷⁸ Başbakan Rabin'in bu sözleri, 1975'te, İsrail Gazeteciler Cemiyeti'ne verdiği röportajdandır. İsrail-Çin yakınlaşması, ilişkileri ve Rabin'in ilk başbakanlık döneminde Çin'e ilişkin değerlendirmeleri hakkında ulaşılan kaynak için, bkz: Yossi Melman&Ruth Sinai, “*Israeli-Chinese Relations and Their Future Prospects: From Shadow to Sunlight*”, **Asian Survey-University of California Press**, V: 27., N: 4., Nisan 1987., s. 403.

birinin Çin'e gerçekleşmesi, bağlantı politikasının Asya-Pasifik ayağını oluşturacaktır. Başbakan Rabin'in kritik Çin ziyareti, 10-15 Ekim 1993'te gerçekleşmekte ve yanında eşi Leah Rabin ve bir dizi diplomatik temsilci ile başkent Pekin ve sonrasında Yahudi Cemati'nin tarihi izlerinin de yer aldığı Şanghai'ı ziyaret etmekteydiler. Böyle bir dönüm noktası tarihinde, 5 gününü Çin'de geçiren Rabin, o güne dek Çin'e ziyarette bulunan ilk İsrail Başbakanıdır. Söz konusu ziyaret, her yönüyle ilkleri ve İsrail dış politikasında, Rabin'li yılların 'çok taraflı diplomasi' örneğini de göstermesi açısından tarihe, önemli bir not düşmektedir. Her ne kadar, Pekin yönetimi, 1965'ten itibaren, FKÖ'ye arka çıkıp başkent Pekin'de FKÖ'nün 'daimi temsilcilik' açmasına izin verse de İsrail'le her zaman -mesafeli de olsa- bir diplomatik teması bulunmaktadır⁷⁹. Rabin'in, ABD'nin dışında, hegemonik güç olarak Çin'e ziyareti, dış politika taktiği olmasının yanında, FKÖ ile gerçekleştirdiği I. Oslo Anlaşmasının, Asya-Pasifik'te İsrail lehine yaratacağı tepkiyi de canlı tutma isteği ve Filistin sorununa ilişkin Çin'in politikalarını revize etme beklentisidir⁸⁰. Öyle ki Rabin'in bu sürpriz Çin ziyareti, İsrail'in bugün dahi Pekin yönetimiyle sürdürdüğü diplomatik ilişkilerin de temelini oluşturacaktır.

Rabin'in bu tarihi ziyaretinde, görüşmenin ana başlıklarında, ABD'nin rahatsız olduğu konu, İsrail'in Çin'e silah satışı, ilk sıradadır. Başbakan Rabin, Çin'e silah satışını onaylayacak; ancak ABD'den alınan askeri teknoloji, bilgi ve öğelerini, asla Pekin yönetimiyle paylaşmadıklarını da açıklamak zorunda kalacaktır.⁸¹. Rabin'in, Çin ziyaretinde, ABD'yi kızdırmamak için, Çin ile bu özel ilişkilerine dair açıklama yapmak zorunda oluşu, yine bugün dahi, İsrail-ABD-Çin

⁷⁹ Bugüne dek, Çin hakkında yazılan ve dikkat çeken en iyi araştırma kitaplarından biri olan eserde, Çin'in uluslararası ilişkileri incelendiğinde, Pekin'in Ortadoğu'ya yönelik politikalarında, Arap ülkeleri ve İsrail arasında denge göz ettiği; ancak 1990'ların başından itibaren, Oslo süreciyle İsrail'le ilişkilerini daha görünür hale getirdiği ortadadır. Bkz: Frederica M. Bunge&Rinn-Sup Shinn, **China-A Country Study**, The American University-Foreign Area Studies, 3. Basım, Washington, 1981., s. 421.

⁸⁰ Çin Halk Cumhuriyeti'nin, Filistin sorununa ilişkin tutum ve politikalarının analizi için, bkz: Yang Chen, "China's Position on the Palestine-Israel Issue: A Historical Perspective", **Middle Eastern Studies**, V: 9., N: 2., Aralık 2017., ss. 10-17.

⁸¹ Patrick E. Tyler, "Rabin Says Sales to China Did'nt Break U.S. Law", **The New York Times**, 14 Ekim 1993., s. 3. ; Ayrıca, bkz: "Israeli Arms Sales to China Not in Billions of Dollars, Rabin Says", **Los Angeles Times**, 14 Ekim 1993., Çevrimiçi: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1993-10-14-mn-45516-story.html> , Son Erişim Tarihi: 03.02.2021.

arasındaki ekseninde devam eden ve kimi zaman Washington tarafından sert bir şekilde tepki gösterilen ilişkiler ağını göstermesi bakımından önemlidir. İsrail-Çin arasında gelişen ilişkiler sadece, silah satışı ya da askeri bilgi ve tecrübelerin aktarımı alanlarında değil; iki ülkenin ekonomik-ticari ilişkileri de Rabin döneminin başlattığı diplomatik devrimle her geçen gün daha da gelişmekte, Çin’li firmaların İsrail iş ve finans alanındaki şirketleşme, ihale alımı gibi faaliyetlerinin arttığı görülmektedir. İşte, 1990’lardaki ABD yönetimi ve sonrasında Obama ve Trump yönetimlerini de rahatsız eden nokta burasıdır⁸². Bu durum, Yitzhak Rabin’in, -daha 1990’larda- İsrail’in dış politikasının Atlantik’in dışında, alternatif yaratarak şekillendirip nüfuzunu yayma hedefi, bugün dahi onun, İsrail dış politikasına en önemli vizyon ve miraslarından biri olarak görülmelidir. Başbakan Yitzhak Rabin’in Çin ziyareti için son bir tespit olarak; kendisinin Vaşington Büyükelçiliği görevinde olduğu zamanlardan, o güne dek pek taraftar olmadığı, ABD gibi hegemonik güçlerin Ortadoğu sorunlarına müdahale girişimlerinden, Rabin kadar Çin yönetimi de rahatsızdır ve Pekin, 1978-79 evresindeki Camp David’den sonraki Ortadoğu Barış Sürecinin mevcut hegemonik güçlerin müdahalesi olmadan ve müzakereler yoluyla kapsamlı bir barışa ulaşmayı desteklediklerini belirtmektedir⁸³. O dönemde, Çin’in bu beklentisi, Rabin’in dış politika perspektifiyle uyşur niteliktedir. Öyle ki başbakan Rabin, Çin’e yönelik açılımını, ‘ABD’den bağımsız olarak’ gerçekleştirmektedir. Rabin’in bu bağlantı politikasının Asya-Pasifik ayağı, Çin ziyaretinden sonra, şaşkıncı ve büyük gizlilik içinde, Endonezya ve Singapur ile devam edecektir.

Başbakan Rabin, 5 günlük Çin temaslarından sonra, dünyanın en kalabalık Müslüman ülkesi olan Endonezya’ya geçtiğinde, aslında, Oslo Barış’ının hemen ertesinde, sayıları 50’yi bulan İslâm Ülkelerini etkilemek için, Rabin tarafından

⁸² Tam da bu konuda, Foreign Policy yazarı Joshua Mitnick, ABD’nin, İsrail’i, Çin’in etkisinden neden uzaklaştıramadığını tartışıyor, dikkat çeken analizler için, bkz: “*Why the U.S. Can’t Get Israel to Break Up With China?*”, **Foreign Policy**, 16 Haziran 2020. ; İlgili makalenin bilişim ağı bağlantısı için, bkz: Çevrimiçi: <https://foreignpolicy.com/2020/06/16/us-israel-china-deals/> , Son Erişim Tarihi: 03.02.2021. ; Konuyla ilgili son not olarak, 2005 yılında, yine aynı derginin Türkçe sayısında yayımlanan ve Çin’in, ABD’ye alternatif olacak şekilde diplomatik ve ekonomik ağırlıklı politikalarının analiz edildiği nitelikli Çin dosyası analizi için, bkz: Jonathan Spence, Martin Wolf, Ashley Tellis vd., “*Çin’in Yükselişi, Asya Devi Dünyamızı Nasıl Değiştiriyor?*”, **Foreign Policy Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., Mart/Nisan 2005., ss. 27-42.

⁸³ Bunge&Shinn, *a.g.e.*, s. 421.

Endonezya'nın tercih edilmesi tesadüf değildir. Rabin'in Çin, Endonezya ve Singapur ziyaretleri, kendisi tarafından üzerine düşünülmüş ve öyle dikkatli tasarlanmışa benziyor ki söz konusu ziyaretler, dönemine göre çok özgün ve önemli olmalarının yanında, İsrail dış politikası için geleceğe atılan stratejik bir adım olarak da değerlendirilmelidir. Öyle ki Rabin'in bu 'çok gizli' ziyaretlerine ilişkin, bugün dahi çoğu İsrail'li; ne Çin'i ne de Endonezya'yı ilk kez ziyaret eden başbakanlarının, Yitzhak Rabin olduğunun farkındadırlar⁸⁴. Rabin'in Çin ziyareti kadar önemli olan Endonezya Devlet Başkanı Sharto ile özel ve gizli görüşmesi, İsrail'in Müslüman Asya'ya ve özellikle, aralarında Malezya gibi ülkelerin de yer aldığı Güneydoğu Asya'ya ulaşması açısından dikkat çekicidir⁸⁵. Bir de o güne dek Türkiye ve Mısır'ın dışında, İsrail'i tanıyan ve nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan başka ülke bulunmadığı için, bu ziyaret -Rabin'in her ne kadar Endonezya'dan çok beklentisi olmasa da- İsrail'in Müslüman Dünya'nın önemli bir kısmını elinde tutan Endonezya ile kucaklaşma girişimi, mihenk taşı olarak görülmelidir. Öyle ki Rabin, Bağlantısızlar Bloğu Ülkelerine ulaşmak ve İsrail'in Oslo sonrasında, bu bloktaki ülkelerin desteğini ve işbirliğini sağlamak adına, Endonezya ziyaretinin önemine vurgu yapıp bağlantı politikasına istinaden, FKÖ ile varılan I. Oslo Anlaşması'nın, İsrail Devleti'nin önünde 'yeni ufuklar' açtığını söylemektedir⁸⁶. Bağlantı politikasının temel amacı da zaten, ülkelerin dış politikalarında yarar gözetecek şekilde, bir diplomasi stratejisinin, başka bir olayın önünü açmasını sağlamasıdır ki Henry Kissinger, bağlantı politikasının başarı ile yürütülmesini, bir dış politika hamlesinin, diğerlerinin gerçekleşmesine yardımcı olması gerektiğini

⁸⁴ Örneğin, 2017'de Başbakan Binyamin Netanyahu'nun Singapur'a gerçekleştirdiği ziyareti, İsrail Dışişleri Bakanlığı dahi, sanki ilk ziyaretmiş gibi duyurduğunda; bakanlık, İsrail dış politika tarihine hakim gazeteci ve yazarların tepkisi ile karşılaşmıştır. Yitzhak Rabin'in Singapur'u ziyaret eden ilk başbakan olduğuna dair fotoğraflı ve kanıtlı tweet bilgiseli için, bkz: Eylon Levy, "As PM Netanyahu Flies to Singapore, Here are Some Funfacts About the Israeli-Singaporean Relationship", 20 Şubat 2017., Çevrimiçi: <https://twitter.com/EylonALevy/status/833559635751759872> , Son Erişim Tarihi: 03.02.2021.

⁸⁵ Başbakan Yitzhak Rabin'in Çin ziyaretinden dönüşünde, Endonezya'nın başkenti Cakarta'da, 15 Ekim 1993'te, Devlet Başkanı Suharto tarafından karşılandığına dair bilgi ve görseller için, bkz: Meir, *a.g.e.*, s. 169.

⁸⁶ Endonezya ziyaretine ilişkin Rabin'in, basına kısa demeci ve değerlendirmesi için, bkz: Herome Delay, "Rabin Makes Surprise Visit to Indonesia, Singapore", **Associated Press**, 15 Ekim 1993., Çevrimiçi: <https://apnews.com/article/2aa954bbe45dbdd18974dd7b97605f86> , Son Erişim Tarihi: 03.02.2021.

söylemektedir⁸⁷. Bu bağlamda, Rabin'in; Çin, Endonezya ve Singapur ziyaretleri, bağlantı politikasının en kilit noktalarından biri olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki Rabin'in Endonezya ziyaretinden üç hafta önce, FKÖ lideri Yaser Arafat'ın da bu bölgede, diplomatik temas ve destek için bulunması⁸⁸, hem Filistin hem de İsrail tarafının nezdinde, Endonezya'nın, Müslüman Dünya üzerindeki etki gücünü göstermesi açısından önemlidir. Her iki taraf da devam eden yıllarda, Endonezya ile diplomatik iletişimlerini sıcak tutacaklardır; ancak Endonezya, İsrail ile resmi bir ilişki ilân etmese de iki ülke arasında özellikle, ekonomi ve ticari alanda işbirliği her geçen yıl artacaktır⁸⁹. Dikkat edilirse, ne Endonezya ne de İsrail'in, bu ziyaretten çok beklentileri vardır; ancak Rabin'in, İsrail dış politikasının etki alanını genişletmek ve Müslüman Dünya ile 3. Dünya'nın ilgisini, Filistin-İsrail uzlaşısına çekmekte başarılı olduğu söylenebilir; diğer taraftan, Endonezya açısından ise Filistin-İsrail taraflarının, kendisini önemseyip muhatap alması ve Cakarta üzerinden Dünya Kamuoyuna mesaj verilmesi, bölgedeki ve İslam Coğrafyası'ndaki egemenliği ve özgül ağırlığı için de artı değerdir.

Rabin'in bağlantı politikasının Güney Asya'daki son durağı olarak, Singapur'u ziyareti değerlendirildiğinde; Singapur'un Ulusal kurucu lideri olarak anılan Lee Kuan Yew⁹⁰ ile görüşmesi, yıllarca çok gizli yürütülen Singapur-İsrail ilişkisinin, görünür hale gelmesini ifade etmektedir⁹¹. Öyle ki İsrail; Singapur önce,

⁸⁷ Henry Kissinger, (Çev: İbrahim H. Kurt), **Diplomasi**, İş Bankası Kültür yay., 10. Basım, İstanbul, Şubat 2011., s. 711.

⁸⁸ Soğuk Savaş'tan 21. yüzyıla, Endonezya-İsrail ilişkilerini etraflıca inceleyen çalışmada, Yaser Arafat ve Yitzhak Rabin'in, yakın tarih aralıklarındaki diplomatik temasları için, bkz: Greg Barton&Colin Rubenstein, "*Indonesia and Israel: A Relationship in Waiting*", **Jewish Political Studies Review**, V: 17., N: 1/2., Bahar 2005., s. 164.

⁸⁹ Rabin'in ziyaretinden sonra, Endonezya-İsrail ekonomik ve ticari ilişkileri, her geçen yıl gelişecektir. İki ülke arasındaki ekonomik gelişmelere dair, bkz: Barton&Rubenstein, *a.g.m.*, s. 165.

⁹⁰ Gerçekten de bugün tüm Singapurluların saygıyla andığı ve Dünya Milletlerinin övgüyle adından söz ettiği Lee Kuan Yew'in yaşam öyküsü ve Singapur'u, 3. Dünya Ülkesinden, çok kısa sürede Gelişmiş Ülke seviyesine çıkaran politikaları, az gelişmişlik çemberinde kırılan ülkelere de rol-model olacak niteliktedir. Bkz: Lee Kuan Yew, **From Third World To First-The Singapore Story: 1965-2000.**, Harper Collins Publishers, Londra, Ekim 2000.

⁹¹ Singapur, 1965'te bağımsızlığını ilân eder etmez, ülkenin Ordusunun oluşturulmasında, İsrail önemli bir rol üstlenmekteydi. Öyle ki İsrail Ordusu tarafından bizzat eğitilen Singapur Donanmasına ait askeri öğrencilerin eğitimi, sonraki yıllarda, Singapur Ordusu'nun çekirdeğini oluşturacaktır. Söz konusu eğitimden geçen askeri öğrenciler, 1965'te, donanmanın ilk mezunlarıdır. Konuyla ilgili, bkz: Alex Josey, **Lee Kuan Yew**, Times Books International, 5. Basım, Singapur, 1989., s. 375. ; "*Diplomatic Ties with Israel Established by Singapore*", **The New York Times**, 11 Mayıs 1969, s.

İngilizlerden; sonrasında da Malezya'dan bağımsızlığını kazanır kazanmaz Singapur Ulusal Ordusu'nun oluşturulmasına yardım edecektir⁹². Yitzhak Rabin'in, Singapur'a bu çok kısa; ancak anlamlı ziyaretinden sonra, iki ülke ilişkileri artık, 1960'lar boyunca o güne değin gizlice süre gelen diplomatik temasın, açık bir şekilde devam etmesini sağlayacaktır ki birçok Singapur devlet görevlisi, İsrail'i özellikle askeri ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda çok kez ziyaret edecektir⁹³. Başbakan Rabin'in, dönemin İsrail'i için ilginç gelebilecek bu üç ülke ziyaretinde, aslında, İsrail'in hem Müslüman Dünya hem de Asya-Pasifik'in gelecek vaad eden ülkeleriyle ilişkilerinin, 'olması gereken temelini' attığı söylenebilir. Söz konusu bu ziyaretler, elbette, sıradan ve tesadüf eseri seçilmiş değildir. Çin'e ziyaretin amaçlarından biri de ABD ve SSCB'yi dengelemek ve İsrail'in dış politikada, iki hegemonik güce karşı alternatifsiz olamayacağını göstermek içindir. Bu bağlamda, Endonezya çıkarması tam bir 'nokta atışı' olarak değerlendirilmelidir ki Müslüman Dünya'nın -şu an dahi öyledir- en kalabalık ve Bağlantısızlar Bloğu'nun lider ülkesi olan Endonezya ile yakınlaşma, bölgenin diğer önemli gücü ve aynı zamanda, en az Endonezya kadar Müslüman Dünya'nın önemli aktörü olan Malezya'ya da diplomatik bir mesaj niteliği de taşımaktadır. Singapur ziyareti ise İsrail'in dış politikadaki nüfuzunu arttırmanın dışında; bölgede en az 200 yıldır var olan Singapur Yahudileri ile tarihsel bağı da güçlendirme isteği içindir*.

Tüm bu diplomatik temaslar üst üste konulduğunda, başbakan Rabin'in Oslo Anlaşması'nın hemen ardından gerçekleştirdiği bu çok önemli ziyaretlerin, Rabin tarafından, dönemin konjonktürü de iyi okunup sistematik bir şekilde

12. ; Ayrıca, İsrail ve Singapur arasındaki 'çok gizli' istihbari ve askeri ilişkiler yumağının tarihi analizi için, bkz: Amnon Barzilai, "A Deep, Dark, Secret Love Affair", **Haaretz**, 16 Temmuz 2004.

⁹² Mattia Tomba (Ed.), **Beating the Odds Together/50 Years of Singapore-Israel Ties**, World Scientific Publishing, Singapur, 2020., s. 15. ; Söz konusu bu eser, Singapur kurulduğundan 2020 yılına dek, Singapur-İsrail ilişkilerinin her alandaki incelemesi için, nitelikli ve akademik bir kaynaktır.

⁹³ Tomba, *a.g.e.*, s. 16-17.

* Singapur Cumhuriyeti kurulmadan önce, İngiliz koloni döneminde Singapur Yahudilerinin devlet öncesi faaliyetleri, siyasi ve ekonomik alanda gelişme gösterecektir. Örneğin, Singapur'a koloni döneminde başbakanlık eden "David Marshall", Sefarad Yahudisidir ve Singapur siyasetinde sol kanadı temsil etmektedir. Öyle ki Marshall, bugünkü Singapur sol siyasetinin kurucuları arasındadır. İşte, bu noktada, Yitzhak Rabin'in 1990'lı yıllarda, linkage politikası ekseninde odaklandığı ülkelerin, Yahudi tarihine ilişkin bağlantısı ayrıca dikkate değerdir.

özellikle seçildiği görülmektedir. Öyle ki İsrail'in bugün, Asya-Pasifik'teki Müslüman ülkelerle -her ne kadar o ülkeler İsrail'i tanımasalar dahi, örneğin Pakistan İslam Cumhuriyeti- çok gizli ve derin istihbari, askeri ve ekonomik ilişkilerinin var olduğu bir gerçektir. Son not olarak, bu ülkelere zamanla, Filipinler gibi, Batı'nın Asya-Pasifik'teki önemli müttefikleri dahi eklenecektir. Bugün İsrail Devleti'nin, Asya-Pasifik ve Güney Asya'daki temel varlığı, Rabin'in, bölgeye, 1990'lı yıllarda başlattığı diplomatik açılım ve stratejisi sayesinde ve hâlâ, O'nun bu vizyonu üzerine inşa edilmektedir.

4.2.4. Kritik Hedef Suriye ve Yakın Komşu Türkiye'nin Sürece Dâhili

Kilit Hedef Suriye'ye yönelik, Yitzhak Rabin'in politikaları, kendi hükümeti içinde en çok Dışişleri Bakanı Şimon Peres tarafından kabul görmekteydi. Öyle ki Oslo'dan sonra; Fas, Ürdün ve Umman açılımlarında, Peres, Rabin'in destekçisi ve beyin takımının başat ismi olarak belirmektedir. Rabin ve Peres, Suriye ile müzakerelerin nasıl başlaması gerektiğini de 1974'teki Ayırma Anlaşması sırasında* yaşadıkları tecrübeler neticesinde az çok şekillendirmekteydiler. Öyle ki Rabin ve Peres, Suriye'ye karşı -özellikle Oslo Sürecinde Filistinlilerle barışın mümkün olabildiğini de Hafız Esad'a anımsatarak- 'adım adım yaklaşım', 'step-by-step approach', modelini benimsenmekteydiler⁹⁴. 1974-1975 evresinde, Mısır ile iki Ayırma Anlaşması yapılırken; Suriye ile bir Ayırma Anlaşması imza edilecek; ancak bunun devamı getirilemeyecektir. Yitzhak Rabin için, 1995 yılı İsrail dış politikasının o güne dek, tanık olmadığı gelişmelere ve nihayetinde, İsrail aşırı sağ cenahın nefret kültürüyle beslenen azınlık kesiminin, hükümete yönelik linç sürecinin de adım adım başladığı yılı ifade etmektedir. Rabin hükümetinin II. Oslo Anlaşması ile Filistin tarafına aşırı taviz verdiği ve 'Kutsal

* Yitzhak Rabin'in 1974-1977 arasındaki hükümet döneminde, 31 Mayıs 1974 tarihli "İsrail-Suriye Ayırma Anlaşması", ayrıntılı bir şekilde incelendiği için burada, kısaca, ilgili anlaşmayı hatırlatma tercih edilmiştir.

⁹⁴ Şimon Peres, 1995'te yayımladığı anılarında, Yitzhak Rabin'in, Oslo Görüşmeleri sırasında ve sonrasında dahi, Suriye ile ciddi bir şekilde müzakerelere başlama isteği içerisinde olduğunu yazmaktadır. Bkz: Shimon Peres, (Ed: David Landau), **Battling for Peace-Memoirs**, Orion Books, Londra, 1995., s. 413.

Topraklar'dan vazgeçtiği savı ile İsrail'in aşırıcıları, başbakan Rabin'e karşı birçok kez protesto gösterisi düzenlemekte ve kimi zaman, bu protestolar, amacından saparak şiddet eylemlerine dönüşüp Rabin'in nezdinde, nefret ve linç kültürüne de sahne olmaktadır⁹⁵. Böyle bir ortamda, başbakan Rabin'in, Suriye ile dahi görüşmeye açık olduğunu belirtip Golan Tepeleri konusunun İsrail kamuoyunda, yeni bir taviz olarak da algılanması, aşırıcılık yanlısı sağ kesimin, Rabin'e karşı kullandığı önemli argüman haline gelecektir⁹⁶. Aşırı sağcıların, Rabin'i hedef alıp geliştirdiği ve kamuoyunu etkileyen demagoji ise FKÖ lideri Yaser Arafat'ın 'Hitler' ile eş değer görülmesi ve FKÖ ile gerçekleştirilen müzakerelerin, 'Yeni Bir Münih' yaratacağı söylemidir⁹⁷. Başbakan Yitzhak Rabin, sağın, siyasi algı ve psikolojiyi kötü bir şekilde kullandığı böyle bir ortamda, Suriye ile müzakereden yana olduğunu her fırsatta dile getirecektir. Suriye ile gerçekleştirilecek olası bir barış, 1948'den o güne dek, İsrail'le savaşan Mısır ve Ürdün'den sonra, Suriye gibi kilit bir ülkenin de İsrail dış politikasının tehdit algılamalarındaki yerini, tekrar konumlandırabilecektir⁹⁸. Başbakan Yitzhak Rabin'in Dışişleri Bakanı Şimon Peres ile Tel Aviv meydanını dolduran (İsrail'de bugün 'Rabin Meydanı' olarak geçer) kalabalığa son seslenişinde, 27 yıl askerlik görevini yürüttüğünü, kendi döneminde barışa şans verilmediğini ve barışa şans verilene dek, savaşmayı sürdürdüğünü

⁹⁵ Gerçekten de 1995 yılı, Başbakan Rabin'e karşı girişilen linç ve nefret mitinglerinin ardı ardına yaşandığı dönemi ifade etmektedir. Öyle ki Rabin'in suikaste kurban gittiği akşam, meydanlarda toplanan Rabin karşıtı gurupların elindeki pankartlarda, Rabin'i, Arafat'ın sarığıyla resmeden ve: "Yalancı Rabin! Hemen Seçim İstiyoruz!" ("Ha- Şakran! Bhirot Ahşav!") ve "Vatan Haini Rabin!" ("Ha-Boged Rabin!") başlıklı yazılar bulunmaktaydı. Rabin'in öldürülmesine saatler kala gerçekleşen bu mitingten, tarihe not düşülecek görüntü karesi için, bkz: **EK: 8**, s. 398. ; Ayrıca, aynı görüntülerin yazı ve mitingine ait bilgilerin ayrıntıları için, İbranice kaynak, bkz: Kaspit, Kfir vd., *a.g.e.*, s. 252. ; Son olarak, Rabin'e karşı, Oslo sürecinden sonra yükselen saldırı girişimleri ve nefret mitingleri için, bkz: David Horovitz, "Changed Forever by Two Bullets-A Chronology of Hate", **The Jerusalem Report**, Kudüs, 30 Kasım 1995., ss. 4-7.

⁹⁶ Rabin suikastine giden sürecin kapsamında, İsrail basını ve siyasetinde, 1995 yılının önemli olaylarının toplu değerlendirilmesi ve analizi için, İbranice kaynak, bkz: Nissim Mishal, **Lehiot Yisrael-Yisrael be-70**, Yediot Sefarim, Rishon Le'Zion, 2018. ss. 272-275.

⁹⁷ İsrail aşırı sağı tarafından ortaya atılan bu söylem ve çıkışlar özellikle, 1970'lerin ortalarından itibaren, sağ seçmen kitlesinde ilgi görmekte ve sonrasındaki barış politikaları üzerinde, kamuoyunu etkileme açısından gölge oluşturmaktadır. Bkz: Marcel Liebman&Ralp Miliband, (Çev: İdil Engindeniz), **İsrail İkilemi-Solcu Yahudiler Arasında Bir Tartışma**, Yazın yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2008., ss. 106-107.

⁹⁸ İsrail'in Suriye ile ilişkileriyle ilgili ön okumalar için, bkz: Helena Cobban, **The Israeli-Syrian Peace Talks: 1991-96 and Beyond**, US Institute for Peace Press, Washington D.C., 1999. ; Moshe Ma'oz, **Syria and Israel: From War to Peacemaking**, Clarendon Press, 1. Basım, Oxford, Aralık 1995. ; Son olarak Suriye devlet yapısı ve dış ilişkilerini de konu edinen çalışma için, bkz: Radwan Ziadeh, **Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East**, Bloomsbury Academic, 1. Basım, Londra, 2012.

belirtip artık, barışın bir şansı olduğunu ve bunun için çalışmak gerektiğinden söz edecektir. Rabin'in bu son ve ölümüne, sadece birkaç dakika kala gerçekleştirdiği konuşmasındaki en önemli nokta, Oslo'dan sonra, barışa katkı sağlayan ülkeleri sıralaması ve Suriye sürprizi olacaktır:

“Şiddet, İsrail demokrasisinin altını oyuyor ve şiddet, reddedilip kınanmalıdır. İsrail Devleti'nin yolu bu değildir. Bizim yolumuz demokrasidir. Barışa giden yolu açan Mısır, Ürdün ve Fas'ın temsilcilerinin (...ve terörizmle uğraşmayı bırakan FKÖ'nün) burada olmalarından gurur duyduğumu söylemeliyim. Bu, zorluklarla ve acılarla dolu olan bir yoldur. İsrail için acısız bir yol yoktur; ancak barış yolu, savaş yoluna tercih edilir. Hükümet(imiz)in, kapsamlı bir barışı teşvik etmek ve sağlamak için her açılımı ve her olasılığı tüketmesini istiyorum. ‘Suriye ile bile’ barışı gerçekleştirmek mümkün olacaktır”⁹⁹.

Başbakan Rabin'in, öldürülmesine sadece birkaç dakika kala, kalabalığa hitap ettiği bu sözlerde en dikkat çeken noktalar; İsrail Devleti'nin yolunun, şiddet değil; demokrasi olduğu vurgusudur ki bu nokta, İsrail Devleti'ne ve kurumlarına ilişkin demokrasi tartışmalarında, II. Bölümde incelenmektedir; ancak Rabin, ekonomik gelişme ve çatışmasızlık halinin, Filistinlilerle demokratik teamülleri geliştirmekten geçtiğinin de bilincindedir. O'na göre, bunun başka yolu da yoktur ve bu yolda hem İsrail hem de Filistin tarafı zorluklar ve terör olaylarıyla karşılaşmaya devam edecektir¹⁰⁰. Rabin'in “Suriye ile dahi barış” vurgusu ise

⁹⁹ Başbakan Rabin'in, suikaste kurban gitmeden dakikalar önce sarf ettiği bu tarihi sözlerin tam metni için, bkz: Yitzhak Rabin, **The Rabin Memories**, University of California Press, 1996., ss. 427-428. ; Son konuşmasında, “Suriye ile dahi barış yapılacağı”ndan söz ettikten sonra, meydanı dolduran kalabalığın coşkulu tepkisine dikkat edilmelidir. Söz konusu konuşmanın İbraniceli ve İngilizce alt yazılı video görüntüsü için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.youtube.com/watch?v=BNmFRNSNBg0> , Son Erişim Tarihi: 03.02.2021. ; Ayrıca, Rabin'in en az son konuşması kadar değerli olan ve II. Oslo Anlaşmasının Knesset'te onaylanmasını takiben yaptığı konuşma metni için, bkz: “*Yitzhak Rabin: Speech to Knesset on Ratification of Oslo Peace Accords-October 5, 1995*”, Çevrimiçi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/pm-rabin-speech-to-knesset-on-ratification-of-oslo-peace-accords> , Son Erişim Tarihi: 03.03.2021.

¹⁰⁰ Dikkat edilirse başbakan Rabin'in, Filistinlilere yönelik bu bakışı, 1990'lı yılların İsrail'inde, gerçekten de cesaret örneğidir. Öyle ki Amerikan başkanları Bush, Ford ve Nixon dönemlerinde görev alan Brent Scowcroft, Rabin'le, onun Vaşington Büyükelçiliği görevi sırasında tanıştığını ve o zamanlar bazı konularda daha sert ve gözü kara bir profil çizdiğinden bahsedip Rabin'in, özellikle siyaset alanında piştikçe, 1990'lardaki 2. başbakanlığı döneminde olgunlaşıp büyük bir değişim geçirdiğinden söz etmekte ve Rabin'in vizyon sahibi biri olduğunu da izlenimlerine eklemektedir. Scowcroft'ın, Rabin'e dair tespitleri için, lütfen, bkz: Zbigniew Brzezinski&Brent Scowcroft,

aslında, iktidara geldiği 1992'den o güne, bağlantı politikasına Suriye'yi bir an önce eklemek istegindendir¹⁰¹. I. ve II. Oslo Anlaşmaları ve iki anlaşma arasındaki Ara Anlaşma olarak kabul edilen Gazze-Eriha Anlaşması sonrasında, Filistin Yönetimiyle kararlaştırılan ve İsrail'in işgâl ettiği Batı Şeria ve Gazze'deki bölgelerden 5 yıl içerisinde çekilimine dair konsensusun ardından, Rabin, tüm enerjisini Suriye yönüne harcamak isteyecektir. Ürdün'le sağlanan yeni dönemden sonra, genişlemeye, Körfez'den başlayan bağlantı siyaseti, Suriye ekseninde devam edebilseydi ki tarihe varsayımlarla yaklaşılmaz; ancak Oslo Anlaşmalarında ön görülen karar ve planların hayata geçirilmesi de o derece kolay olma ihtimali yüksektir.

Başbakan Rabin'in, özellikle 1994-95 arasında, Suriye'ye yönelik diplomasi atağını yükseltmesinin en önemli nedenlerinden biri de 1967 Altı Gün Savaşı'ndan sonra, 27 yıllık süreçte bölgenin, değiştiğine vurgu yapması ve Suriye ile kapsamlı bir barışın yapılması gerektiğini düşünmesidir; ancak Rabin'e göre, Şam Yönetimiyle barışın ana hatları; her iki tarafın birbirlerini tanınması, belirli bir müzakere takviminin ve iki ülke sınırlarının belirlenmesi gibi konuların çözüme kavuşturulması elzemdir ve özellikle Suriye ile gerçekleştirilecek olası bir barış anlaşması, nihayetinde halka da referandum yoluyla -çünkü İsrail için çok hassas bölge olan Golan Tepeleri söz konusudur- sorulacaktır¹⁰². Yine, Rabin'e göre; elbette, İsrail kamuoyu, barış atmosferine girdikten sonra, bu neden mümkün

America and The World-Conversations on the Future of American Foreign Policy, Basic Books, New York, 2008. s. 83.

¹⁰¹ Ancak, bu noktada şu ayrıntıyı eklemek gerekmektedir ki Suriye'nin Hafız Esad'ı, 1990'lardan itibaren İsrail'in Yitzhak Rabin'i tarafından kendisine gönderilen olumlu ve görüşme sinyallerine, Rabin kadar aynı tonda geri dönüş sağlamayacaktır. Esad, Golan Tepeleri'ndeki İsrail askerlerinin bir an önce, işgâl bölgesini terk etmelerini ve bunun, İsrail'le herhangi bir görüşme yapmadan gerçekleştirmesini istemektedir. İsrail ve Suriye'nin bir türlü anlaşamamasının temel nedeni de -müzakereden yana olan Enver Sedat'ın tam tersine- Esad'ın bu yöndeki tutumudur. 1992-2000 arasındaki İsrail-Suriye dolaylı görüşmelerinin bir türlü ilerleyememesi ve Esad tarafından, Rabin'in heyecanının yakalanamayışı, ne yazık ki ileride, Ehud Barak hükümetinde de devam edecektir. Öyle ki Rabin, 'Suriye ile bile barış yapabiliriz' söylemini dile getirmeden önce de Esad, Rabin'le barışa mesafeli davranmaktaydı. Bkz: "Esad, İsrail'e Barışa Uzak", **Milliyet**, 2 Ağustos 1994., s. 13.

¹⁰² Başbakan Rabin'in, 3 Ekim 1994 tarihli Knesset kış sezonunu açış konuşmasının metnindeki, Suriye'ye yönelik tarihi açıklamalarının olduğu bölümler için, bkz: "Statement in the Knesset by Prime Minister Rabin, 3 October 1994.", Israel's Foreign Relations-Selected Documents, **Ministry for Foreign Affairs**, (1992-1994), Kudüs, V: 14., N: 234., 1995., ss. 804-807. ; Ayrıca, yine, bkz: Ehud Ya'ari, "Putting an End to the Arab-Israeli Conflict, The Next Handshake?, Cover Story", **The Jerusalem Report**, C: 4., S: 20., Kudüs, 10 Şubat 1994., ss. 16-17.

olmasını? İsrail'in 'değişime hazır olması için' onu, yalnızca 'gerçek bir barış' teşvik edici ve yüreklendirici olabilirdi¹⁰³. İşte, tam da bu noktada, şu soruyu sormak gerekiyor: 'Değişim'den kasıt nedir? Elbette, Golan Tepeleri'nin Suriye'ye verilmesidir. Bu gerçekten de Rabin için, dönemine göre cesaret isteyen bir konuşma ve tespittir; ancak ne yazık ki İsrail'in, Golan üzerine, her geçen gün olgunlaşan tavrını, -Ehud Barak döneminde de değineceğimiz gibi- ne baba Hafız Esad; ne de oğul Beşar Esad anlayabileceklerdir. Esasında, Yitzhak Rabin'in, özellikle Suriye açılımını, İsrail'deki sağ cenah gibi, çevre ülkelerin liderleri de idrak edemeyeceklerdir. Tarih, bu evreyi, Ortadoğu barışının ıskalandığı ender zamanlar olarak kaydedecektir. Barış ıskalanmaktaydı; çünkü başbakan Rabin, Suriye'nin Esad'ının, İsrail'le 'tam barış' için ciddi olduklarına inandıktan sonra, hem Golan'daki Yahudi yerleşimcilere hem de İsrail kamuoyuna, Golan'dan çekilmeyi kabul ettirme konusunda, herhangi bir endişe duymamaktadır¹⁰⁴. Öyle ki Rabin, tarihi Knesset konuşmasında, 1995 yılının, Arap ülkeleri ve Filistinlilerle barışa ulaşmak için, diğer dönemlerden daha güçlü olmasını umut ettiğini belirtecek ve Gazze, Eriha, Amman, Şam, Beyrut, Kahire ve Kudüs'teki halkların birbirleriyle artık, barış konuştuklarına vurgu yapacaktır¹⁰⁵. Bu çalışmanın muhtelif yerlerinde de özellikle bu noktaya dikkat çekilmektedir ki 1990'lı yılların İsrail'inde Rabin'li yıllar, bu açılarından düşünüldüğünde, 'barışa en çok yaklaşılan' dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Rabin ve Peres, İsrail'in bağlantı politikasında, sadece İsrail'in sınır komşusu ülkelerini değil; yakın komşularını da önemsemektedirler. Türkiye ile İsrail'in bu noktada, yakın ilişkileri tarihsel arka plana dayanmakla birlikte, her iki ülke de uzun yıllar, Ortadoğu'da, kurumsallaşma ve demokratikleşme açısından konsolide olmuş iki devlet olarak görülmektedirler¹⁰⁶. Her iki ülkenin de bu tarihi

¹⁰³ "Statement in the Knesset by..." s. 804.

¹⁰⁴ Ze'ev Schiff, **Peace with Security: Israel's Minimal Security Requirements in Negotiations with Syria**, The Washington Institute for Near East Policy, N: 34., 1993., s. 80. ; Başbakan Yitzhak Rabin'in, 'Golan Tepeleri Planı' ve İsrail iç kamuoyunun tepkisine rağmen, Hafız Esad'a sunduğu ödümler ile ilgili, ayrıca bkz: Daniel C. Diller (Ed.), **The Middle East**, Congressional Quarterly, 8. Basım, Washington, 1994., s. 256.

¹⁰⁵ "Statement in the Knesset by..." s. 799.

¹⁰⁶ Raymond Hinnebusch&Anoushiravan Ehteshami (Eds.), **The Foreign Policies of Middle East States**, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2014., ss. 22-23.

bağları ve toplumsal-diplomatik birikimlerinin de etkisiyle aralarındaki ilişkiler¹⁰⁷, 1990'ların İşçi Partisi iktidarında daha da gelişecektir. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller'in, 3-5 Kasım 1994'te İsrail'i ziyareti dikkate değerdir ki bu ziyaret, İsrail Devleti kurulduğundan o güne dek, ilk kez bir Türk Başbakanı tarafından Kudüs ve Tel Aviv'e gerçekleştirilen resmi bir ziyaret niteliği taşıyacaktır¹⁰⁸. Çiller, burada başbakan Rabin tarafından samimi bir şekilde misafir edilmekte ve Suriye sorunu dâhil diğer bölgesel sorunlar ele alınmaktaydı. Öyle ki Suriye sorunu, hem Türkiye hem de İsrail'in ortak sorunlarının başında gelmektedir¹⁰⁹. Burada, dikkat edilmesi gereken iki nokta, Çiller'in bu ziyaretini, 28 Ekim 1994 tarihli İsrail-Ürdün Anlaşmasından henüz 1 hafta geçmeden gerçekleşmesi ve Türkiye'nin Suriye ile devam eden su sorunu ve terör örgütü PKK ile Hafız Esad'ın yakınlaşması dönemine denk gelmesi dikkat çekicidir¹¹⁰. Bu süreçte, Rabin hükümetinin, Suriye'ye olumlu sinyaller gönderirken; Türkiye-Suriye arasında da dengeyi koruması, kayda değerdir. İsrail ve Türkiye'nin Suriye üzerine ortak politikalar geliştirmesi, sadece Rabin dönemine de has değildir. 2007-2008 evresinde, Türkiye; İsrail ve Suriye arasında yeni bir müzakere döneminin arabulucusu olarak, çatışma çözümünü yönetecektir¹¹¹.

¹⁰⁷ Türkiye'nin, Tel Aviv eski Büyükelçisi Sn. Namık Tan, Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesinin kaçınılmazlığından bahsedip iki ülkenin, birbirlerinin 'karbon kopyası' olduklarını söylemektedir. Sn. **Namık Tan** ile gerçekleştirilen mülakat; Arnavutköy, İstanbul, 24 Ekim 2016.

¹⁰⁸ Başbakan Tansu Çiller'in İsrail'e ziyareti ile ilgili ayrıntılar için, bkz: Alon Liel&Can Yirik, **Turkish-Israeli Relations (1949-2010)**, GPOT- İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, Ekim 2010., s. 116. ; İki ülke ilişkilerinin özeti mahiyetinde, ayrıca, bkz: Efraim Inbar, (Çev: Suna Ercan&Özgül Erdemli), **Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı**, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) yay., 32/4., Ankara, 2001.

¹⁰⁹ İsrail ve Türkiye'nin Suriye, Irak ve İran gibi çevre ülkelerden gelebilecek ortak tehdit algılamalarının analizleri ile Başbakan Tansu Çiller'in temaslarına ilişkin, Tel Aviv Üniversitesi'nden Türkiye Uzmanı Prof. Dr. Ofra Bengio'nun bu alandaki kült eseri, bkz: Ofra Bengio, **The Turkish-Israeli Relationship-Changing Ties of Middle Eastern Outsiders**, Palgrave Macmillan, 1. Basım, New York, Mayıs 2004., ss. 78-80. ; Son olarak, Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1990'lı yıllarına ilişkin etraflıca bir tahlili için, bkz: İsmail Soysal, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1999. ; içinde; Gencer Özcan, "50. Yılı Biterken Türkiye-İsrail İlişkileri", ss. 546-551.

¹¹⁰ Suriye'nin, özellikle, Soğuk Savaş'tan sonra, Türkiye'ye karşı takındığı hasmahane tutum ve politikalarına ilişkin, bkz: Erdoğan Öznal, **Değişen Dünya Dengeleri ve Türkiye'nin Jeo-Stratejik Önemi**, Genelkurmay Basımevi, N: '92/22., Ankara, 1992., ss. 61-62.

¹¹¹ Türkiye'nin, belirtilen tarih diliminde, İsrail-Suriye görüşmelerindeki moderatörlük görevi ve eylemleri için, bkz: Ofra Bengio, "Altercating Interests and Orientations between Israel and Turkey: A View from Israel", **Insight Turkey**, 11:2, 2009., ss. 43-55.

Diğer taraftan, İsrail için, Türkiye'nin sadece, Suriye'ye yönelik bağlantı politikasında değil; aynı zamanda, İsrail'in Müslüman Dünya'ya açılımında da önemli bir rol üstleneceği öngörülmektedir. Öyle ki başbakan Rabin'in, özellikle Endonezya çıkarması, tek başına İsrail'in göğüsleyeceği bir politika olamayacağı için, Endonezya'ya ilâştirilecek şekilde Pakistan ve Bangladeş'e hatta, Orta Asya'daki Türk Devletlerine dahi ulaşmanın yolu, Türkiye'nin bu 'iyi niyet elçiliği'nden geçmektedir¹¹². Özetle, İsrail'in Ürdün ve Suriye'ye yönelik geliştirdiği bağlantı politikaları, Türkiye gibi yakın komşularının da dikkatle izlediği bir süreci ifade etmektedir. Rabin hükümetinin, başlangıçtan bu yana yürüttüğü bağlantı stratejisi, Körfez Ortadoğu'sundan, Akdeniz Ortadoğu'suna; Mağrip Afrika'sından Anadolu Türkiye'sine dek, geniş bir alanı içerisine almaktaydı ki tüm bu nedenlerle Yitzhak Rabin ile Şimon Peres'in 1990'ların İsrail dış politikasında üstlendikleri 'karşılıklı bağımlılık' ve 'bağlantı siyasaları'nın, bu yönden değerlendirilmesi, döneme ilişkin yapıcı ve hatta, eleştirel bir bakış açısı kazandırmayı da sağlayacaktır; ancak her iki bakış açısı da Yitzhak Rabin'in hem 1974-77 hem de 1992-95 arasındaki dış politika stratejisinin, bugünkü İsrail dış politikasının 'bel kemiği' olduğu gerçeğini, daha da belirgin hâle getirecektir.

4.2.5. İkinci Yitzhak Rabin Hükümetinin Genel Değerlendirilmesi

Yitzhak Rabin'in 1992-95 evresindeki ikinci hükümetinin iç-dış politikasıyla ilgili buraya kadar aktarılan bilgiler etrafında, Amerikan eski dışişleri bakanı Madeleine Albright'ın dikkat çekici sözlerini referans göstermek gerekmektedir. Albright, -bizim de titizce incelemeye çalıştığımız Rabin dönemi politikalarının uygulanışına dair- eğer Yitzhak Rabin'in liderliği olmasa idi bunların hiçbirinin yaşanmayacağını söylemektedir¹¹³. Gerçekten de Yitzhak Rabin,

¹¹² Prof. Bengio, bir üst dipnotlarda atıfta bulunduğumuz kitabında, İsrail'in Türkiye'nin nüfuzunu kullanarak, sadece Müslüman Dünya ile değil; Kafkaslar ve Orta Asya'daki diğer soydaşları üzerindeki etki alanından da yararlanmayı umduğunu yazmaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılar için, bkz: Bengio, *a.g.e.*, ss. 95-96.

¹¹³ Madeleine Albright, ayrıca, Rabin'in bir önceki başbakanlardan farklı olarak, terörün had safhaya ulaştığı İsrail karşıtı vahşet olaylarının, müzakereleri amacından saptırmasına izin vermediğini de

Oslo'ya cevap olarak terör olaylarının tırmanışa geçtiği İsrail'in en kanlı yıllarında, terör ile 'sanki hiç müzakere yapmıyormuş gibi' mücadele ederken; diğer taraftan müzakerelere ise 'sanki hiç terör yokmuş gibi'¹¹⁴ devam edecek bir soğukkanlılığı sergileyip Filistin tarafıyla söz konusu bu şiddet ortamında, karşılıklı bağımlılığı öne alan stratejiyi yürütecektir. Başlangıçtan itibaren, Rabin'in ve onun hükümetinin önemseydiği politika; temeli ekonomik, toplumsal ve siyasi haklar olup Filistinlilerle karşılıklı bağımlılığa dayalı bir ilişki biçimi kurmayı ve dışarıda da bağlantı siyasasını hedeflemektir ki yukarıda sıralanan nedenler, İsrail'in de yararına olacağından, Oslo'dan sonra Rabin-Peres-Aloni üçlüsü bu alana önem vereceklerdir. Özellikle, Peres'in de en az Rabin kadar karşılıklı bağımlılığı desteklemesi ve Joseph Nye ve Robert Keohane'nin fonksiyonel tezleri olan bu bağımlılık terosini, 1990'lı yıllar boyunca iç ve dış siyasette işler hale getirmeleri, Rabin ve Peres'in o dönem için önemli ortak noktalarıdır. Burada, dikkate değer bir diğer nokta da 1990'lar gibi, Soğuk Savaş sonrası dünyada, sol kökenli partilerin çoğunun düşüşe geçtiği ve enternasyonal sol içerisinde krizlerin patlak verdiği konjonktürde¹¹⁵, İsrail'de İşçi Partisinin hem iktidara gelip -ki bunun nedenleri daha önce ayrıntılarıyla açıklandı- hem de 'çatışmasızlık', 'barış', 'karşılıklı bağımlılık', 'bağlantı' 'FKÖ'yü tanıma' gibi, 'yeni siyaset'i uygulamaya koyması, ayrıca önemsenmelidir. Çatışma çözümünün elzem koşullarından olan ve karşı tarafı bir muhattap olarak tanımak, onunla istişare etmek, İsrail-Filistin çatışmasında da uzun yıllar ihmâl edilen noktalardandır. Rabin ve Peres'in, I. İntifada'dan aldıkları dersler ve Madrid Konferansı'ndan sonra, FKÖ'yü bir muhatap olarak görme girişimleri, bu çerçevede değerlendirilmelidir. İster siyasi, ister sosyolojik olsun; Filistin tarafı ciddiye alınıp bir istişare süreci uygulanacaksa, 1990'ların Soğuk Savaş sonrası İsrail ve Filistin'in de karşılıklı bağımlılığın ekonomik yönünün güçlenmesi, Rabin hükümetinin temel amaçlarından.

sözlerine eklemektedir. Bkz: Bill Woodward, (Çev: Arkın Atacan), **Madeleine Albright**, Elips Kitap, 1. Basım, Ankara, Aralık 2004., s. 329.

¹¹⁴ Woodward, *a.g.e.*, s. 329.

¹¹⁵ Soğuk Savaş sonrası solun, kendi içinde düştüğü buhran ve belirsizliğe odaklanan, Yahudi Solu ve Tarihi hakkında da birçok eser vermiş ve bu çalışmamızın muhtelif yerlerinde referans olarak değerlendirdiğimiz Tarihçi Enzo Traverso, 1990'larda, 'geleneksek parti modeli'nde, çeşitli krizlerin ortaya çıktığı ve kitle partileri gözüyle bakılan sol partilerin ya ortadan kaybolduğunu ya da düşüşe geçtiği yönünde tespitlerde bulunmaktadır, bkz: Enzo Traverso, (Çev: Elif Ersancı), **Solun Melankolisi-Marksizm, Tarih ve Bellek**, İletişim yay., 1. Basım, 2018., ss. 31-32.

Gerçekten de Rabin iktidarının en çok risk ve tehlike altında olan politikası, barış açılımı süreci olmakla birlikte, süreç devam ederken, İsrail ekonomisine güven ve yatırım da artmaktaydı. Bu durum, karşılıklı bağımlılığın sonucu olarak da görülebilir. Sağcı Likud, İşçi Partisinin aksine; alt yapı, eğitim kurumları, otoyollar gibi sosyal hayatı kolaylaştıracak yatırım politikalarından ziyade; yeni ve yasadışı yerleşim yerlerine, bütçeden daha fazla pay ayırdıkları için Rabin'in 1992-1995 arasındaki hükümetinin ekonomi politikalarından belirgin şekilde ayrılmaktaydı¹¹⁶. Öyle ki Rabin'in öldürüldükten sonra, İsrail'in ve uluslararası finans çevrelerinin en fazla tartıştığı konu bu noktadır. Rabin hükümeti, hem barış sürecini hem de ekonomiyi¹¹⁷, terör olayları ve şiddetin arttığı bir evrede -ki bu terörize olaylar, Oslo Sürecinden sonra daha da tırmanışa geçecektir- yönetmeye çalışacaktır. Yaser Arafat ve arkadaşlarının, İsrail'le yürüttükleri barış sürecine, kısa sürede, Hamas ve İslâmi Cihad'ın İsrail'deki sivillere -özellikle toplu taşıma araçlarına- yönelik giriştikleri terör eylemleri, 1990'lar boyunca artarak devam edecektir. Öyle ki Rabin hükümetinin en kanlı yılı, 1994'tür. 1994 yılında, İsrail'de, 40'tan fazla terör olayı yaşanırken; bu saldırılarda hayatını kaybedenlerin sayısı ise 120'nin üzerinde gerçekleşecektir¹¹⁸. Şiddet, elbette tek taraflı seyretmeyecektir. Yahudi aşırı sağcıların başı çektiği şiddet olayları da söz konusudur. Örneğin, İsrail kamuoyunu da derinden etkileyen ve Oslo Barışı atmosferinin altında gerçekleşen terör olayı ise

¹¹⁶ Yitzhak Rabin'in, genel ekonomi politikalarının değerlendirilmesi için, bkz: David Rosenberg, "The Economic Future-No Apocalypse Now", **The Jerusalem Report**, (Special Edition), 30 Kasım 1995., s. 16. ; Ayrıca, İsrail ekonomisinin başlangıçtan bugüne hangi evrelerden geçtiğini, kriz ve barış yıllarının ekonomiye etkisini, kapsamlı bir şekilde analiz eden ve yayımlandığında ses getiren, nitelikli İbranice kaynak için, bkz: Adam Reuter&Noga Kainan, **Yisrael-Spur Hatzlaha**, **ישראל סיפור הצלחה**, Zmora-Bitan Dvir, Kinneret, 2017.

¹¹⁷ Gerçekten de şiddetin dozunun her geçen ay arttığı Rabin'in 2. Hükümeti sırasında, barış politikalarının tavizsiz bir şekilde uygulanması, ekonomide de güven verici durumun oluşmasını sağlayacaktır. Öyle ki Rabin iktidarı boyunca, İsrail ekonomisi, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomiler arasında yer alacak, 1980'lerdeki yüksek enflasyon oranı -ki Şamir ve Peres dönemlerinde bu konuya değilmektedir- ilk kez tek haneli rakamlara düşecektir; ayrıca, İsraililerin kişi başına gelirleri de 18 bin dolar bandını aşacaktır. Tüm bu ayrıntıların istatistiki verileri ve incelemesi için, bkz: Neal Sandler, "Israel's Economic Boom-Miracle or Mirage", **The Jerusalem Report**, V: 4., N: 6., 29 Temmuz 1993., ss. 34-37.

¹¹⁸ İsrail'de, 1994'te, Hamas ve İslâmi Cihad'ın ağırlıkta olduğu saldırıların istatistiki veri ve bilgileri için, bkz: Robert Johnston, "Summary of Terrorist Attacks in Israel", Çevrimiçi: <http://www.johnstonsarchive.net/terrorism/terrisraelsum.html> , 05.02.2021. ; Ayrıca, bkz: Avi Dicter&Daniel L. Byman, "Israel's Lessons for Fighting Terrorists and Their Implications for the United States", **The SABAN Center**, N: 8., Mart 2006. ; Son olarak, İsrail'de, 1990'ların terör sarmalını inceleyen çalışma için, bkz: Andrew Kydd&Barbara F. Walter, "Sabotaging the Peace: The Politics of Extremist Violence", **International Organization**, V: 56., N: 2., Bahar 2002., ss. 263-296.

aşırı dinci bir Yahudi olan Baruch Goldstein'in, Hebron'daki bir caminin cemaatini hedef alıp 29 Filistinlinin öldürülüp 125'nin yaralanmasıyla sonuçlanan İbrahim Camii Katliamı'dır¹¹⁹. Bu şiddet sarmalının içinde, hem İsrail toplumunu telkin etmek, hem Filistin hem de çevre ülkelerle barış sürecinin sürekliliğini sağlamak, zorlu bir siyaseti ifade etmektedir; ancak Rabin'in öldürülmeden sadece, birkaç dakika önce söylediği '*barış için risk almaya değer*', '*İsrail için acısız yol yoktur*', '*barış yolu savaşa tercih edilmelidir*' sözleri, onun siyasi ve uzlaşçı kişiliği de göz önüne alınarak yeniden değerlendirilmelidir. Kaldı ki onun bu demeci, sadece başbakanlığı dönemine ait değildir. 1989'da, daha Savunma Bakanı iken dahi, barış sürecinin bir bütün olduğunu ve sadece, güvenlik politikalarıyla yürütülemeyeceğini; sürecin, iki sacayaklı olacak şekilde, diplomasi ve güvenlikten oluştuğunu; ancak bunların bir kombinasyon halinde yürütülmesinin gerektiğine vurgu yapmaktadır¹²⁰. Özetle, 1992-1995 ve Rabin katledildikten sonra, 1996'da dahi, şiddet, her iki taraf için de sorun teşkil etmekteydi ve Rabin hükümetinin, çatışma çözümünü güçlü tutmak ve barışın devamını sağlamak için sadece partisi ya da tabanından ve Arap nüfusundan değil; karşıtlarından dahi destek alması gerekmektedir. Öyle ki kabinedeki Ehud Barak dahi, Oslo sürecinde Filistinlilere taviz verildiği şüpheleri üzerine, -ileride, nedenlerine ayrıntılı değinilecek- Rabin ve Peres'e karşı duracaktır.

Yitzhak Rabin döneminin en dikkat çeken politikalarından dikkate değer diğer göstergesi ise nüfusun %20'sini oluşturan İsrail Yurttaşları Filistinliler¹²¹in, İsrail Devletine karşı vatandaşlık aidiyetlerinin arttığı ya da Batı Şeria topraklarındaki Filistinlilerin Rabin iktidarının karşılıklı bağımlılık politikalarına ılımlı tepki verdikleridir. Bir de buna, Rabin'in İşçi Bloğu iktidarının, Batı

¹¹⁹ İsrail toplumu ve siyasetini derinden etkileyen ve başbakan Rabin'in şiddetle karşı çıktığı bu terör eyleminin ayrıntıları ve Rabin'in Knesset konuşmaları için, bkz: Ami Pedahzur&Arie Perliger, **Jewish Terrorism in Israel**, Columbia University Press, New York, 2011. ss. 69-73.

¹²⁰ "*Interview with Defense Minister Rabin on Israel Television, 7 Aralık 1989*", Israel's Foreign Relations-Selected Documents (1988-1992), **Ministry of Foreign Affairs**, Kudüs, V: 11., N: 120., 1993., ss. 285-286.

¹²¹ Bu tanımlama, Erhan Keleşoğlu'na aittir. İsraili Yahudiler ve İsrail Devleti'nin önde gelenleri, kendi sınırları içerisinde yaşayan Filistinlileri, "*İsrail'in Arap Vatandaşları*" olarak tanımlamaktadır ki söz konusu bu Arap Vatandaşlar arasında, Müslüman ve Hristiyan olanlar aynı ibareyle tanımlanmaktadır. Keleşoğlu'nun, bu konuyu derinlemesine incelediği kaynak için, bkz: Erhan Keleşoğlu, **İsrail Yurttaşları Filistinliler-Yurttaşlık, Kimlik Siyaset**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2014.

Şeria'daki yasadışı Yahudi yerleşim yerleri faaliyetlerini dondurma kararı da eklendiğinde¹²²; Yahudiler ve Filistinliler arasındaki aidiyet ve ortak çıkarlar¹²³ gibi değerler, karşılıklı bağımlılık, barış içinde birlikte yaşayıp varolma duygularının da terör eylemleri dalgasına rağmen, başbakan Rabin'in siyasi duruşu ve önderliğinde Filistinlilere olumlu yansıdığı gözlenmektedir. İsrail Yüksek Mahkemesi'nin Filistinliler lehine aldığı kararlar da göz önünde tutulduğunda¹²⁴, 1990'ların İsrail siyasetinde, hem Filistin hem de İsrail tarafında yaşanan terör ve şiddet eylemleri ile her iki tarafın olumsuz iç dinamiklerine rağmen süreç, Rabin'in suikaste kurban gittiği 4 Kasım 1995 akşamına dek özellikle, Yüksek Mahkeme'nin sağduyulu kararları etrafında da sürdürülmeye çalışılacaktır¹²⁵. Ülkedeki Arap nüfus, özellikle

¹²² Gerçekten de Rabin'in hükümetini kurar kurmaz, yerleşim yerleri inşaatını durdurması, sadece Filistin yurttaşları ve Batı Şeria'daki Filistinliler için değil; aynı zamanda, FKÖ'ye de İsrail'in barış için, taviz verme konusunda ne kadar ciddi olduğunu kanıtlaması ve çiçeği burnunda Rabin koalisyonunun, Yaser Arafat'a 'güçlü bir sinyal' göndermesi açısından dikkate değerdir. Bkz: Diller, *a.g.e.*, s. 253.

¹²³ Yurttaşların, sınırları içerisinde yaşadıkları devletlere aidiyet duygularının artması ve demokrasilerde, azınlıklara karşı yürütülen politikaları inceleyen çalışma için, bkz: Fusun Üstel, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Dost yay., Ankara, Temmuz 1999. ; Tam da bu noktada, Avrupa'nın 'Yahudi Sorunu' yeniden hatırlanmalıdır. İsrail Devleti'nin doğuşu, Yahudilere 'kendi kaderlerini tayin hakkı' verilerek Avrupa'nın söz konusu bu sorunu aşıldı ise Filistinlilerin de Oslo Anlaşmalarında ön görüldüğü gibi, kademeli olarak bir özerk yönetimin kurulması ile neden tartışma konusu haline getirilmesindi? Bkz: Jennifer Jackson Preece, (Çev: Ayşegül Demir), **Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi**, Donkişot yay., 1. Basım, İstanbul, Eylül 2001., s. 119. ; Siyasetin ve Yurttaşlık aidiyetinin, hem siyasal hem de toplumsal incelemesini yapan eserin, konuyla ilgili bölümü için, bkz: Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji-Bir Çözümleme Çerçevesi**, Der yay., 2. Basım, İstanbul, 1994., ss. 105-110. ; Son olarak, 'kimlik politikalarının demokratikleşmesi' üzerine, insan hakları çerçevesinde bir inceleme için, bkz: Thomas Risse, Stephen C. Ropp, Kathryn Sikkink, **The Power of Human Rights-International Norms and Domestic Change**, Cambridge University Press, 1. Basım, 1999., ss. 270-275.

¹²⁴ Gerçekten de İsrail Yüksek Mahkemesi -ki İsrail Devleti'nin kurumları incelendiğinde, mahkemeden ayrıntılı bahsedilmişti- 1990'lar ve 2000'lerin başı itibarıyla İsrail'de Filistinliler lehine aldığı kararlar ve demokratik-hukuk devletini koruyan içtihatlarıyla döneme damgasını vuracaktır. Öyle ki bu durum, sağcı Likud'u rahatsız edecek ve Yüksek Mahkemenin görev ve yetki alanlarına ilişkin sınırlandırma girişimleri yaşanacaktır. Tüm bu yazılanların toplu bir bilgiseli için, bkz: Keleşoğlu, *a.g.e.*, s. 183., Yüksek Mahkeme'nin, demokratikleşmenin 'bayraktarlığı'nı yaptığına ilişkin tespitlerle ilgili yine, aynı eser, bkz: s. 196. ; İsrail Yüksek Mahkemesi ve Mahkemenin çeşitli davalara ilişkin karar incelemeleri örnekleri için, bkz: Emanuel Adler (Ed.), **Israel in the World-Legitimacy and Exceptionalism**, Routledge, 1. Basım, Londra, 2013. ; içinde; Amichai Cohen&Stuart Cohen, *"Israel's Dichotomous Attitude Toward International Humanitarian Law-Consequences and Implications"*, ss. 60-67.

¹²⁵ Söz konusu kararlarda, devletin yargı tarihine damgasını vurmuş çok önemli bir isim olan ve Yitzhak Rabin'in her iki başbakanlık dönemlerinde de İsrail hukuki kurumlarında görev alan Aharon Barak'ın varlığı, göz ardı edilmemelidir. Aharon Barak, 1970'lerden o güne dek İsrail yargı kurumlarında yetişmiş ve İsrail'in toplumsal hatta, dış politika olaylarına dahi tanıklık edip yön veren önemli bir karakterdir. 1978'deki Begin-Sedat görüşmesinin hukuki gözlemcisidir. 1995-2006 arasındaki Yüksek Mahkeme Başkanlığı da -özellikle Rabin suikastinden sonra- İsrail'e karşı terör saldırıları ve II. İntifada'nın gölgesinde zorlu geçecektir. İsrail Yargısı ve siyasetindeki bu çok önemli aktör için, bkz: Peter Hirschberg, *"The Lawgiver: Aharon Barak-Israel's New Chief Justice Plans a*

1980'lerden sonra, İsrail sol siyasal parti, dernek, sendika ve STK'lerle yoğun ilişki içinde bulunmakta; genel grev, protesto gibi demokratik eylem ve duruşlarında İsrail'deki barış yanlısı guruplarla hareket etmektedirler. 1982 Lübnan İşgâlinde sonra, İsrail'deki sol hareketlerin güçlenmesinin en önemli nedenlerinden biri de budur; ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta ise Filistinlilerin, 1990'lı yıllar boyunca, İsrail siyasetinde, Rabin hükümeti, diğer sol fraksiyonlar ve laik partilere destek verirken; kendi öz yönetim yerleri ya da çevrelerinde, -FKÖ kendi içerisinde her ne kadar laik ve ılımlı bir kanadı barındırırsa da- 'ataerkil', 'tutucu' tavır ve tercihlerinin olduğu görülmektedir. Esasında, bu olgu dahi, laikliğin Ortadoğu Coğrafyasında, eğer azınlık olarak bir ülkede yaşıyorsanız, ne kadar hayati olduğunu¹²⁶ göstermesi açısından son derece önemlidir. Bu durum, sadece Filistinliler nezdinde değil; İsrail tarafında da kimi zaman aynı işlemektedir. İsrail'in sağcı hükümetleri, FKÖ'nün -özellikle El Fetih- içinde seküler hareketin varlığını ve bu seküler yapının, İsrail'e karşı eylemlerin odağında olduğunu bildikleri için, Filistinli seküler milliyetçilerle İslâmi köktencileri karşı karşıya getirme siyaseti gütmekteydiler. Özellikle, Şamir hükümeti sırasında güçlenen ve hedeflenen Batı Şeria'nın demografik yapısını değiştirme siyasetinin sonucu olarak, seküler milliyetçilerle baş etmeleri için, Batı Şeria'yı, Filistinli aşırıcılarla doldurma stratejisini kullanmaktaydılar¹²⁷; ancak bu stratejinin zamanla, asıl, İsrail'in demografik yapısına da zarar verdiği anlaşıldığında, Rabin gibi sol figürler, Batı Şeria'yı İsrail topraklarına katma hedefinin, İsrail Devleti'ni ırkçı bir ayrımcılığı içeren siyasi bir sisteme kaydırıldığını da belirteceklerdir¹²⁸. Öyle ki Rabin'in

Legal Revolution", **The Jerusalem Report**, C: 6., S: 8., 24 Ağustos 1995., ss. 12-16. ; Ayrıca, Amerikan başkanı Jimmy Carter'ın, Aharon Barak ile ilgili tespitleri de dönemin İsrail Yargısı ve Barak'ın hukuki kişiliğini tamamlayıcı niteliktedir. Lütfen, bkz: Jimmy Carter, **Palestine, Peace Not-Apartheid**, Simon&Schuster, New York, 2006., s. 46., ve ss. 125-126.

¹²⁶ Remzi Çetin, "*Uluslararası İlişkilerin Laikleşmesi ve Atatürk Modeli*", **Cumhuriyet**, 13 Haziran 2019., s. 2. ; İlgili makalenin bilişim ağı bağlantısı için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/olaylar-ve-gorusler/uluslararasi-iliskilerin-laiklesmesi-ve-aturk-modeli-1436469> , Son Erişim Tarihi: 05.02.2021.

¹²⁷ İşte, bu nokta, Filistin ve İsrail'in milliyetçi guruplarının neden laikliği önemsemeleri gerektiğini göstermesi açısından iyi bir örnektir. Konunun ayrıntıları için, bkz. Noam Chomsky&Michael Albert, (Çev: Nuri Ersoy), **Entelektüellerin Sorumluluğu**, Bgst yay., 2. Basım, Haziran 2011., s. 97.

¹²⁸ Bu tür endişelerin haklılığı zamanla ortaya çıkacaktır. Öyle ki İsrail siyasi tarihinde 'şahin' olarak bilinen Ariel Şaron, 2005'te, başbakan olarak, Gazze'den çekilme kararı verdiğinde, tek bir gerçeği kabul etmek zorunda kalmıştı: 'İsrail'in demografik yapısı'. Bu konuya, Ehud Barak döneminde değinileceği için şimdilik, ön bir bilgi bırakılmıştır. Dipnot ve konuyla ilgili, bkz: Steven

önderliğinde İşçi Partisinin, 1992 Seçimleriyle daha iktidara gelmeden önce, bir önceki Likud hükümetlerinin, özellikle Batı Şeria'ya yönelik Yahudi köktendincilerin de desteklerini kazanarak sistematik işgâl politikalarının önüne geçip en azından İsrail demokrasisini, uluslararası hukuka uymayan bu imajından döndürebileceği beklentisi de mevcuttur¹²⁹.

Rabin hükümetiyle ilgili bu başlık altındaki son değerlendirme ise İsrail'de sol hükümetlerin, Knesset'te kadının temsiliyet oranını arttırmalarıdır. Önceki Likud iktidarlarında sayıları 10'u bulmayan kadın milletvekillerinin aksine; Rabin'in önderliğinde, 1992-1995 gibi, çatışma ve barış sürecinin aynı anda yaşandığı bir dönemde, 'on iki' kadın milletvekilinin yanı sıra, 'iki' de kadın bakan bulunmaktaydı. Bunlar: Eğitim ve Kültür Bakanı -ki daha önce İsrail sol partilerini incelerken kendisinden çokça bahsedilmekteydi- Şulamit Aloni ile Çalışma ve Sosyal Refah Bakanı Ora Namir'dir. Yitzhak Rabin'in, gerek milletvekili gerekse bakanlık düzeyinde Knesset ve kabinede kadınlara yer açması, sonraki hükümete de bir rol-model olacaktır. Öyle ki 1992'de oluşturulan Rabin hükümetinden sonra, her parti kendi içinde en az bir kadın bakan belirleme siyaseti güdecektir¹³⁰. Nihayetinde, Yitzhak Rabin dönemi dış politik gelişmelerini anlayabilmek için, dönemin iç dinamiklerini de göz ardı etmemek gerekir. Barış politikaları bir

Levitsky&Daniel Ziblatt, (Çev: Derya Dinç), **Demokrasiler Nasıl Ölüyor?**, Salon yay. 2. Basım, İstanbul, Ocak 2020., s. 253.

¹²⁹ Jean-Luc Mathieu, (Çev: Galip Üstün), **Uluslararası Alanda İnsan Hakları**, İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, Ocak 1994., s. 49.

¹³⁰ Kadınların, İsrail siyasetinde temsil oranları, Knesset'teki komisyonlarda da kendisini göstermektedir. 1984 seçimlerine dek, Knesset'in hiçbir komisyonunda, örneğin dış ilişkiler, savunma ya da finans komisyonlarında, kadın milletvekilleri yer almamaktadır. Ayrıca, 1977'deki sağcı Likud ağırlıklı Knesset seçimlerinin temsil dağılımı dikkatli incelendiğinde; 1961, 1984, 1992 ve 1999 seçimlerinden sonra oluşturulan sol hükümetlerde, kadın temsil sayısının 10-20 arasında olduğu görülmektedir. Konuyla ilgili, bkz: Naomi Chazan, "*Women in Israel: In Politics and Public Life*", Çevrimiçi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-women-in-politics-and-public-life>, Son Erişim Tarihi: 08.02.2021. ; Ayrıca, bkz: Tamuz Avivi, "*Female Representation in Israeli Politics*", Çevrimiçi: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/female-representation-israeli-politics>, Son Erişim Tarihi: 08.02.2021. ; Bir diğer çarpıcı veri, 1961 seçimlerindeki kadın dağılımıdır ki kurucu sol kadronun 5. Knesset Döneminde, Knesset'i oluşturan sandalyelerin 10'u kadın milletvekillerinden oluşmaktadır. Bkz: Misha Louvish, **How Israel's Democracy Works?-Israel Today**, Jerusalem Post Press, 5. Basım, Kudüs, Haziran 1964., s. 10. ; Konuyla ilgili dikkat çeken makale için, bkz: Esther Hertzog, "*Women's Parties in Israel: Their Unrecognized Significance and Potential*", **Middle East Journal**, V: 59., N: 3., Yaz 2005., ss. 437-451. ; Son olarak, 2013 Genel Seçimlerinde, kadınların Knesset'te temsil oranlarındaki artış önemsenmelidir. Knesset'e, 2013'te, 27; 2015'te ise 28 Kadın Milletvekili girebilmiştir. 2013 Seçimlerinin detaylı analizi için, lütfen, bkz: "*Winds of Change: An Analysis of the Israeli Elections*", **APCO, Report**, Tel Aviv, Ocak 2013.

bütündür ve Filistin-İsrail tarafında, 1990'ların başından itibaren Rabin suikastine kadar yaşanan gelişmelerde, her iki tarafta da karşılıklı bağımlılığı yaratan ekonomik, toplumsal, siyasi ve kültürel faktörleri de analiz etmenin, döneme ilişkin daha gerçekçi bir bakış açısı ortaya koyacağına inanmaktayız. Gerek Rabin'in Savunma Bakanı olduğu 1984 Peres Hükümetinde gerekse 1992'den sonraki hükümet evresinde, İsrail solu tarafından şu gerçek fark edilmekteydi ki Oslo Barışı'ndan sonraki Rabin'in bağlantı politikaları, İsrail dış politikasının merkezini oluşturmaktaydı. 1977 Camp David Barışı, İsrail'in ağırlıklı olarak, Arap Coğrafyası ile barışını ifade etmekteydi; ancak Araplarla barış sağlanmadan, Filistinlilerle; Filistinlilerle de barış sağlanmadan Araplarla barışın sağlanamayacağı yönünde görüşlerin dışında; Rabin, hem Arap ülkeleri hem de Filistinlilerle barışı 'aynı anda' uygulamaya koymaktaydı. Bunun en temel nedenlerinden biri, Arap ülkelerinin hem Filistin hem de kendi aralarında -İsrail'in Ortadoğu'da varlığı olmasa dahi¹³¹- sorunlarının artarak devam ettiğidir. Diğer taraftan, İsrail siyasetinde, Rabin'den sonra, 1996-1999 arasındaki Binyamin Netanyahu ve 1999-2001 evresindeki Ehud Barak hükümetlerinde, Rabin dönemindeki dış politika vizyonu gibi, pro-aktif bir siyaset yürütülmeyecektir. Ehud Barak'ın bahsedilen tarih aralığındaki dış politikası incelendiğinde bu durum, daha açık görülecektir.

4 Kasım 1995 Akşamı, suikastle öldürülen Yitzhak Rabin'in travmasını yaşayan ve öncesinde zaten, Oslo Süreci ile yeterince kutuplaşmış İsrail toplumu, suikastten sonra daha da yara alacaktır. İsrailli Gazeteci-Yazar David Horovitz, Rabin'in öldürülmesi sonrası İsrail toplumunun önünde bulunan iki çıkmazdan bahsetmektedir:

¹³¹ Ortadoğu'da, İsrail adına bir devlet var olmasaydı ne olurdu? Tam da bu noktada, üzerine çokça tartışılacak bir makale için, bkz: Josef Joffe (Çev: Emre Gündüz), "*İsrail'siz Bir Dünya*", **Foreign Policy Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., Mart/Nisan 2005., ss. 44-50. ; Konuyla ilgili, ayrıca, bkz: Remzi Çetin, "*İsrail Kurulmasaydı Ne Olurdu?*", 01.01.2021., Çevrimiçi: https://www.youtube.com/watch?v=uEj0KpwmF_o&t=11s, Son Erişim Tarihi: 08.02.2021. ; Ayrıca, bu tartışmalara ek olarak, bkz: Lale Sarıİbrahimoglu&Mine Haksal, "*Ortadoğu Barışı Kudüs'ten Geçer*", **Popüler Tarih**, Temmuz 2004., ss. 38-47.

“Yitzhak Rabin suikasti, bölünen İsrail toplumunun karşı karşıya olduğu kilit ikilemi kesinleştirdi: Hangisine daha çok değer verecekler? ‘Demokrasilerine’ mi? ‘Vaad edilen topraklarına’ mı?”¹³².

Horovitz’in bu sözleri, Rabin sonrası İsrail toplumunun psikolojisini de göstermesi açısından değerlidir. Şu gerçeği de belirtmeliyiz ki Rabin’dan sonra, İsrail siyaseti ve toplumunda bir devir kapanacak, terör olaylarının da etkisiyle barışa eskisi gibi olumlu anlam yüklenmeyecek ve Rabin’in yolundan gideceğine söz veren sol siyasetçiler dahi, Rabin’in geride bıraktığı noktadan İsrail iç-dış politikasına, beklenen seviyede yön veremeyeceklerdir.

4.3. Son Sol İktidar: Ehud Barak Hükümeti (1999-2001)

Yitzhak Rabin suikastinden sonra, başbakanlığı devralan Şimon Peres, ülkeyi 1996 seçimlerine götürdükten sonra, İsrail’de yeni bir Likud hükümeti, 1996-1999 evresinde iş başına geçecektir; ancak Likud’un İşçi Partisi karşısında büyük bir başarı ve oy farkı yakaladığını söylemek imkânsızdır. Öyle ki 1996 seçimlerinde, İşçi Partisi, oyların %27.5’ini alarak Knesset’te 34 sandalye çıkarırken; Likud ise %25.8 ile 32 sandalye kazanmaktaydı; ancak o dönemde çok dağınık gözükten ve aralarında koordinasyon sağlayamayan sol partilerden ötürü, hükümet, Binyamin Netanyahu önderliğinde, sağ cenahın ittifakı ile kurulacaktır¹³³. Rabin suikasti ile travma yaşayan İsrail toplumunun önüne konulan iki sandıktan biri, Knesset sandığı; diğeri ise başbakanın doğrudan seçileceği sandık olmak üzere, 1992’de alınan seçim yasası kararı gereği çift sandıklı seçim sisteminin ilk kez uygulanmasıdır¹³⁴. Aynı sistem

¹³² David Horovitz, “*Israel Fights for Its Soul*”, **The Jerusalem Report**, V: 6., N: 16., 14 Aralık 1995., ss. 14-15.

¹³³ 1996 seçim sonuçları ile ilgili Knesset’teki partilerin sandayla dağılımı ve seçime ilişkin genel bilgiler için, bkz: **EK: 9.**, s. 399. ; Ayrıca, 1996 seçimlerine giden süreç ve sonrasındaki Netanyahu’lu Likud iktidarının analizi için, iki nitelikli kaynak, bkz: Asher Arian&Michal Shamir (Eds.), **The Elections in Israel 1996**, State University of New York Press, 1999. ; Daniel J. Elazar&Shmuel Sandler (Eds.), **Israel at the Polls 1996**, Frank Cass Publishers, 1. Basım, Londra, 1998.

¹³⁴ Yitzhak Şamir’in başbakanlığı üstlendiği 12. Knesset’te kabul edilen yeni seçim yasasına göre, İsrail halkı, başbakanı seçim yoluyla doğrudan seçebilecektir. “18 Mart 1992 Knesset Temel Kanunu”, 1968’deki Knesset Temel Kanunun yerine geçecek ve halkın, başbakanı doğrudan seçebileceğine ilişkin, 1992’deki kanunun (değişik) için, 1992 seçimlerinde değil de ondan bir sonraki seçimlerde uygulanması kararlaştırılacaktır. O da Rabin suikastinden sonraki seçim olan 1996 seçimlerine denk gelecektir; ancak buradaki ilginç durum, 1996, 1999 ve 2001 seçimlerinde uygulanan başbakanı doğrudan halkın seçtiği 1992 temel kanun uygulanması, 7 Mart 2001’de

1999 seçimlerinde de uygulanacaktır. Söz konusu seçimlerde Ehud Barak'ın popülaritesi yüksektir; çünkü Yitzhak Rabin döneminin Genel Kurmay Başkanı; Şimon Peres'in ise Dışişleri Bakanı olarak görevde bulunduğu için, İsrail kamuoyu kendisini yakından tanımaktadır. 1996 seçimlerinden sonra, Ehud Barak, İşçi Partisi'nin liderliğini, Şimon Peres'ten alacak ve parti, 1999 seçimlerine Barak'ın vizyonuyla ulaşacaktır. Barak'ın 1999 seçimlerinde, Likud'a karşı %20.2 oy alarak %6'luk bir fark atması¹³⁵, Netanyahu'nun üç yıllık iktidarı döneminde beklentileri karşılayamadığını da göstermektedir ki bu durum, Ehud Barak iktidarı için bir şans ifade etmekteydi. Örneğin, Filistin sorunun çözümünde, Rabin döneminde gerçekleştirilen cesur politikalarının sürdürülmesidir. Öyle ki Barak, seçim kampanyası sırasında, Filistinlilerle barış görüşmelerine devam edeceğini ve özellikle, Lübnan vurgusu yaptığı konuşmalarında, Güney Lübnan'dan geri çekileceğini de beyan etmekteydi¹³⁶. Gerçekten de Filistinlilerle barış ve Güney Lübnan'dan İsrail askerlerinin geri çekilimi, Barak döneminin başat hedefleri arasındadır. Peres ve özellikle Rabin dönemlerinin bağlantıya dayalı dış politikasının sınırları, Barak döneminde, gelişen iç ve dış gelişmeler neticesinde, daha dar bir çerçeveye çizecektir.

4.3.1. Siyasi Uzlaşmaya Örnek Olarak 1999 Genel Seçimleri

Washington Post Gazetesi yazarı Lee Hockstader, Ehud Barak hükümetinin kurulmasına günler kala yayımlanan makalesinde, Barak hükümetinin 'uykuda olan Ortadoğu Barış Sürecinin' yeniden canlandırılması konusundaki beklentilerden

yürürlükten kaldırılacak ve yine, 1968'deki orijinal Knesset Temel Kanun'a geri dönüş yapılacaktır. Özetle, İsrail'in 1992-2001 arasındaki bu 'başkanlıkvari' seçim sistemi denemesi, ülkenin kuruluş ve sistemik yapısına aykırı olduğu ve İsrail gibi kozmopolit bir demografiye sahip ülkenin, kaldıramayacağı kanunun, daha fazla uygulanması mümkün gözükmemekteydi. 1992'deki başbakanı doğrudan seçen kanun maddeleri ve söz konusu kanunun, 2001'de, yürürlüğünün kaldırılması ile ilgili Knesset bilişim ağı arşivi incelenebilir, bkz: "*Basic Law: The Government (1992)-Direct Elections for the Prime Minister-Repealed 2001*", Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic7_eng.htm , Son Erişim Tarihi: 10.02.2021. ; Ayrıca, yine, konuyla ilgili, bkz: Remzi Çetin, "*İsrail'in Başkanlık Denemesi Nasıl Sonuçlandı?*", 14.03.2021., Çevrimiçi: <https://www.youtube.com/watch?v=36DV50o8nzc&t=13s> , Son Erişim Tarihi: 10.02.2021.

¹³⁵ 1999 Seçim sonuçları ve milletvekili dağılımı için, bkz: **EK: 10.**, s. 400.

¹³⁶ Ehud Barak, seçim vaatleri ve oluşturduğu seçim ittifakı için, birinci ağızdan, dönemin ve 70 yıllık İsrail Tarihinin önemli olay ve bilgileriyle dolu olan otobiyografik eserinde, 1999 seçim süreci ve sonrasında yaşananları tahlil etmektedir. Dönemin ayrıntıları için, bkz: Ehud Barak, **My Country, My Life-Fighting for Israel, Searching for Peace**, St. Martin's Press, New York, 2018., ss. 311-325.

bahsedip Barak'ın koalisyonunun öneminden ve geniş kapsamlı olduğundan söz etmektedir¹³⁷. Gerçekten de 17 Mayıs 1999 seçimleri ve seçimin sonuçları, İsrail Siyasi Tarihinin o güne dek en geniş katılımlı koalisyonunu oluşturacaktır. Özellikle, ılımlı sağ ve dini partiler de koalisyona katılacaklardır. Ehud Barak'ın bu noktadaki üç şansı: kendisinden önceki sağ iktidar Likud'un, kamuoyunun beklentilerini karşılayamaması; Barak'ın seçim kampanyası boyunca İsrail'in dış sorunlarına olduğu kadar iç sorunlarına da odaklanması; seçimlerden sonra oluşan havayı çok iyi sentez edip hükümeti kurma sürecinde sağ-sol ayırmadan geniş kapsamlı bir konsensüs oluşturmasıdır. Burada, hatırlanması gereken nokta, Knesset'te -daha önce çoğu kez örnek verildiği gibi- küçük hatta marjinal partilerin dahi, yeri geldiğinde koalisyondan çıkıp mevcut hükümeti kolaylıkla dağıtma güçlerine sahip oluşudur. Nitekim, daha önceki sol iktidarların karşılaştığı bu durumla Barak da yüzleşecektir; fakat 1999 şartlarına göre, ülke tarihinin dikkat çeken birleştirici bir program ve ajanda ile "Yisrael Ahat", "Tek İsrail" koalisyonu ile seçime katılması, Barak'ın elini daha da güçlendirecektir.

Barak'ın oluşturduğu Tek İsrail koalisyonunun en dikkat çeken ismi, David Levy'dir. Kendisi, merkez sağda olup uzun yıllar Likud'da da görev almakta ve 1996-99 döneminin Netanyahu iktidarının dışişleri bakanlığını üstlenmekteydi. Netanyahu ile yollarını ayırdıklarında, "Gesher", "Köprü", adında bir hareket başlatmakta; ancak bu hareketi de Ehud Barak'ın koalisyonu altında yerini almaktaydı. Görüldüğü gibi, Levy'nin sağcı Gesher'i de iktidar yolunda yürüten soldan Barak'ın koalisyonunun çatısı altına girmektedir¹³⁸. Levy, Netanyahu hükümetinde, dışişleri bakanlığını özellikle istemektedir ve aynı talebi, Barak'ın koalisyonunda iken de yenileyecek ve Barak, dışişleri bakanı olarak David Levy'yi atayacaktır; ancak ileride değinileceği üzere, Levy, Barak ile de dış politika konularında anlaşamayacak ve hükümete istifasını sunacaktır. Barak'ın diğer şaşırtıcı koalisyon ortağı ise dini bir parti olan "Meimad", - "Yahudi Devleti, Demokratik

¹³⁷ Ehud Barak tarafından kurulan 28. İsrail hükümetinin koalisyon ortakları ile Barak'ın koalisyon pazarlıkları ve ulusal-uluslararası toplumun söz konusu hükümetten beklentilerinin analizi için, bkz: Lee Hockstader, "Key Partner Joins Barak Coalition", **Washington Post**, 1 Temmuz 1999., s. 1.

¹³⁸ Netanyahu ve Levy arasındaki bu gel-gitli ilişki ve Levy'nin sonrasındaki eylemleri için, bkz: Ben Caspit, (Çev: Ora Cummings), **The Netanyahu Years**, St. Martin's Press, 1. Basım, New York, Temmuz 2017.

Devlet” ibaresinin kısaltılmış şeklidir: “Medina Yehudit, Medina Demokratit”- ile de koalisyon ortaklığı yapmasıdır. Esasında, bu parti, diğer ultra Ortodoks ya da aşırılık yanlısı dinci partilerden farklı olarak, daha ılımlı ve Filistin sorununa karşı, sol görüşe daha yakın bir konumda yer almaktadır¹³⁹. Barak’ın, Meimad’ı koalisyona dâhil etmesinin temel nedenlerinden biri de sola yakın duran ve sosyal demokrat değerleri de önemseyen dini bir parti çizgisinde olmasıdır.

1999 Seçimlerinin geniş kapsamlı bir koalisyon olmasını sağlayan yönü, sadece, seçim öncesi kurulan Tek İsrail bloğu değildir. Seçim sonucu alındıktan sonra, Barak’ın İşçi, Gesher ve Meimad’dan oluşan bloğuna, dini ajandalarının ağırlıkta olduğu üç diğer dini parti de katılmaktaydı: Şas, Ulusal Din Partisi (Mafdal), Birleşik Torah. Bunlara ek olarak, sol hükümetlerin destekçisi konumundaki Meeretz; merkez partiler olan Yisrael BaAliya ve Merkez Partisi. Böylelikle, Barak’ın kontrolünde; ancak sürekliliği bir o kadar da zor olan altı partili ve ülkenin hemen hemen tüm siyasi yelpazesini temsil eden geniş bir koalisyon hükümeti kurulmaktaydı¹⁴⁰. Bu bakımdan, İsrail Siyasi Tarihinin hem şaşırtıcı hem cesaret isteyen hem de sürdürülmesi zor olan bir koalisyonun kurulması, başbakan Ehud Barak için, özellikle dış politikayı yürütürken karşılaşacağı güçlükler arasında yer alacaktır. Ehud Barak’ın -her ne kadar kırılğan gözükse de- bu derece kapsamlı bir koalisyon kurmasını sağlayan bir diğer neden ise; Netanyahu karşısında, doğrudan başbakanlık seçimlerinde, sandıktan %56.8 gibi dikkate değer bir sonuç elde etmesidir* ki Barak’ın, Rabin gibi, bu şansı fırsata çevirmek ve dış politikada büyük değişiklik ve atılımlara imza atma konusunda vizyoner bir dış politika anlayışını, aynı cesaretle devam ettirememesi, kendi açısından siyasi kariyerinin

¹³⁹ İsrail’in ılımlı ve bir o kadar da sola yakın duran dini partisi Meimad ile ilgili, bkz: Bernard Reich&David H. Goldberg, **Historical Dictionary of Israel**, Rowman&Littlefield, 3. Basım, Londra, 2016., ss. 351-352.

¹⁴⁰ 1999 seçimlerindeki ittifaklar, bloklar ve seçim sırası ve sonrasında yaşananların analizi için, bkz: Reuven Y. Hazan&Abraham Diskin, “*The 1999 Knesset and Prime Ministerial Elections in Israel*”, **Electoral Studies**, V: 19., N: 4., Aralık 2000., ss. 628-637.

* Ehud Barak ve Binyamin Netanyahu’nun, doğrudan başbakanı seçen 2. Başbakanlık seçiminde alınan sonuçlar, ülkenin siyasi istikrarını sağlama konusundaki beklentileri karşılamayacaktır. Başbakanlık seçiminde, %56.8 alan Barak, Knesset seçimlerinde ise %20.2 alacak ve bu da Barak’ın, Knesset’te yasama gücü ile dış politika yapım sürecindeki yetisini sınırlayacaktır. Doğrudan başbakanlık sisteminin, 2001’de kaldırılmasının en temel nedenlerinden biri de bu sistemin, küçük partilerin işine yaradığı ve ezici çoğunlukla dahi, başbakan seçilen liderin, Knesset’e bu gücü ve otoritesini yansıtamadığı yönündeki eleştiri ve endişelerdir.

talihsizliğidir. 1990'ların son konjontürünün, İsrail siyasetinin en kritik dönemeci ve yıllarında, bir sonraki seçimde, Barak'ı, daha güçlü bir şekilde iktidara taşıyabilme potansiyeli mevcuttur; ancak Barak'ın, Rabin'in dış politika anlayışını aynı tonda sürdürememesi ya da en önemlisi, tecrübesizliği ve hatası, İsrail siyasetinde, bir daha iktidara gelememesinin en önemli nedenlerindedir. Diğer taraftan, Ehud Barak'ın, iktidarını kurar kurmaz, "Karşılıklı Bağımlılık" ve "Bağlantı" politikalarını ne derece uygulayıp hayata geçirdiği sorusu, kendisinin, Filistin sorununa odaklanıp odaklanmadığı ileride tartışılacaktır; ancak Lübnan ve Suriye ile ilişkilere, enerjisini daha çok harcadığı bir gerçektir ki Barak'ın bu adımları, dönemin iç ve dış olayları da göz önüne alarak, ayrıca incelenecektir.

4.3.2. Barak Hükümetinin Çatışma Çözümü Girişimleri ve Bağlantı Siyasetinin Devamı

Göreve gelir gelmez, kendini Savunma Bakanı, koalisyonun önemli ortaklarından biri olan David Levy'yi de Dışişleri Bakanı olarak atayan Ehud Barak, Yitzhak Rabin'in izinden gideceğini ifade etse de Rabin'in iç ve dış politikada uyguladığı bağımlılık ve bağlantı perspektifinden bazı noktalarda ayrılmaktaydı. Barak, ilk olarak Lübnan sorununa yönelecek ve Güney Lübnan'daki İsrail askeri varlığının çekilimi konusuna yoğunlaşacaktır. Öyle ki 15. Knesset ve 28. İsrail Hükümeti, 6 Temmuz'da kurulduğunda¹⁴¹, hükümetin dış politikadaki ilk icraatı Güney Lübnan'daki İsrail askeri varlığının çekilmesini sağlamaktır. Başbakan Ehud Barak'ın, dış politikayı uygularken birkaç şanssızlığı da bulunmaktadır. İlki; Barak'ın, Yitzhak Rabin gibi uzun yıllar askeri bir kişiliği ve kariyerine rağmen, Rabin kadar diplomasi ve bürokrasiyi deneyimlemiş bir siyasal aktör olmadığını belirtmek gerekir. Diğeri, Rabin, hatta, 1984-86 evresindeki Şimon Peres iktidarı kadar, hükümet etme süresinin olmamasıdır. Eylül 1999'da iktidarını kuran Barak, Aralık 2000'de istifasını sunacaktır; ancak seçimlere gidene dek, Filistin ile müzakerelere -ABD'nin de baskısıyla- devam edecektir. Barak'ın istikrarlı bir dış politika uygulayamayışının en önemli nedenlerinden biri de Eylül 2000'de patlak

¹⁴¹ Ehud Barak'ın 28. Hükümetinin görev dağılımı ve kabine bilgileri için, Knesset bilişim ağı arşivi, bkz: "Factional and Government Make-Up of the Fifteenth Knesset", Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist15_s.htm , Son Erişim Tarihi: 11.02.2021.

veren II. İntifada'dır. Bütün bu konjonktürde Barak'ın, en azından, çatışmayı çözme için başlangıçta, Lübnan ve Suriye'ye odaklanıp Yitzhak Rabin'in en çok gerçekleştirmeyi arzuladığı, İsrail'in Kuzey komşuları ile barışa ulaşma hedefi için çaba sarf ettiği dikkate değerdir; ancak bu politikadaki tek sıkıntı, Rabin döneminin iç-dış atmosferi ve koşullarıyla 21. yüzyıla geçiş yapmasına ramak kalan bir İsrail ve Ortadoğu'nun farklı oluşudur. Buna bir de Barak'ın dış politikada karşılıklı bağımlılık ve bağlantı siyasalarına, yanlış strateji ile başlaması eklenmelidir. Barak'ın en kritik hatası, Filistin sorununu, 'iki devletli çözüm', 'two state solution' formülünde, öncelemeyip¹⁴² Lübnan ve Suriye ile barışa hızlıca ulaşma hedefidir ki kurduğu koalisyon ortakları zaten, buna hazır değildir. Peki, Ehud Barak bağlantı politikasını, nasıl ve hangi koşullarda uygulamaya çalışmaktadır? 18 aylık hükümetinde, dış politika vizyonunu, neye ve hangi stratejilere göre belirlemektedir? Bu noktada, Ehud Barak hükümetinin dış politika yapım sürecini ve İsrail dış politikasına, Yitzhak Rabin'den miras kalan bağlantı politikasını uygulamadaki artı ve eksilerini analiz etmek gerekmektedir.

4.3.2.1. Lübnan'dan Çekilim ve Suriye İle Yeni Temas

Ehud Barak hükümetinin, Lübnan ve Suriye'ye yönelik politikaları aynı zamana denk gelmektedir. Barak'ın birincil hedefi, İsrail askerlerinin uzun zamandır Hizbullah'ın asimetrik saldırıları karşısında zorlandığı Güney Lübnan'dan bir an önce çekilmesini sağlamaktır. Hamas, nasıl ki I. İntifada sırasında, Gazze Şeridi'nde doğdu ise Hizbullah da yine, İsrail'in 1982'deki Lübnan işgaline tepki olarak ortaya çıkacaktır. İsrail solu bunun farkında olarak, İsrail'in operasyonel alanının mümkün mertebe daraltılmasından yana tavır koymaktaydı ki özellikle, I. İntifada sırasında yaşananlar, Şimon Peres ve Yitzhak Rabin'e bunu kanıtlayacaktır. İsrail sol

¹⁴² Oysa; Başbakan Barak, o dönemde, İsrail'de çoğunluğun, henüz reddetmediği 'iki devletli çözüm'e yönelik politikalara, Yitzhak Rabin'in kaldığı yerden devam edebilse idi 17 aylık iktidarında, Filistin ile ilişkiler farklı seyredebilirdi; ancak diğer taraftan, iki devletli çözümün hayata geçirilmesi de gün geçtikçe, özellikle, II. İntifada'dan sonra, İsrail kamuoyunda daha az kabul edilebilir hale gelecektir. Bir de bu durumu, tersinden düşünenler de mevcuttur. Örneğin, iki devletli çözüm planlarının, İsrail'in Filistinli yurttaşlarına yönelik, kendi meşruiyetini devam ettirmesine ve onların haklarını askıya almasına katkı sağladığı görüşüdür. Bu karşıtlığın analizi için, bkz: Mazen Masri, "The Two-State Model and Israeli Constitutionalism: Impact on the Palestinian Citizens of Israel", **Journal of Palestine Studies**, C: 44., S: 4., Yaz 2015., ss. 7-20.

partilerinin bu görüşüne, 1987 Londra Görüşmeleri ve sonrasında yaşananları da örnek vererek çoğu kez değinmekteyiz; ancak burada, İsraili Tarih Profesörü Yuval Noah Harari'nin tespitlerini hatırlatmakta yarar vardır. Harari, İsrail'in zaferle çıktığı son savaşın, 1967 Savaşı olduğunu ve her işgalin İsrail'e yeni ekonomik yükler ve siyasi yükümlülükler getirdiğini belirtip şu şekilde devam etmektedir:

“İsrail Silahlı Kuvvetleri (IDF), istese Şam'ı bir haftada ele geçirebilir; ancak İsrail'in bundan çıkarı olabilir mi? İSK'nın Gazze'yi fethedip Hamas rejimini devirmesi ise çok daha kolay olabilir; ama İsrail, böyle bir eylemde bulunmamakta ısrarcı; çünkü İsrail'in askeri donanımına ve siyasetçilerin savaş yanlısı söylemlerine rağmen, savaştan kazanılacak herhangi bir şey olmadığı biliniyor”¹⁴³.

Esasında, bu bir pasajlık tespitler, İsrail sol partilerinin Lübnan, Batı Şeria, Golan Tepeleri ve Gazze'ye yönelik çekilme plan ve politikalarını da özetler niteliktedir. 1980 ve 1990'ların İsrail sol parti iktidarları, tam da Harari'nin düşündüğü gibi hareket etmekteydiler. Ehud Barak'ı, Güney Lübnan'dan hızlıca çıkararak itici güç, sadece Hizbullah saldırıları değil; aynı zamanda, bir ülkenin operasyonel alanının yayılabileceği maksimum sınırının bilincinde olma siyasetidir ki bugünkü Binyamin Netanyahu iktidarı da bunun farkında gözükmektedir. Kezâ, 2005'te, Ariel Şaron'un Gazze'den çekilme kararının arkasındaki en önemli neden de -demografik endişelerin dışında- bu gerçektir. Ehud Barak'ın, içerideki muhalefeti de göğüsleyerek Güney Lübnan'dan çekilme kararı da bu çerçevede düşünülmelidir¹⁴⁴. Kaldı ki Lübnan gibi, dengelerin ve istikrarın bir türlü oturmadığı bir coğrafyada ve çevre ülkelerinden özellikle, Suriye ve Ürdün'ün, Soğuk Savaş boyunca, bölgedeki FKÖ ile -hatta, çoğu zaman, İsrail'i de gözardı ederek- sürekli çatışma halinde olmaları, İsrail'in askeri ve siyasi stratejisi olarak, zaten kendi içinde birbirine

¹⁴³ Yuval Noah Harari, **21 Mahşevot al Hameah Ha-21.**, (21 מהשבות על המאה ה-21), Zmora Bitan Dvir, Kinneret, 2018., s. 170.

¹⁴⁴ İsrail askerlerinin Güney Lübnan'dan çekilmesi ile ilgili başbakan Barak'ın vizyonu ve İsrail siyaseti ile kamuyounun tepkisi için, bkz: William A. Orme J., “Retreat From Lebanon: The Israelis; Barak Declares End to 'Tragedy' as Last Troops Leave Lebanon”, **The New York Times**, 24 Mayıs 2000., s. 13.

düşmüş Arap ülkelerinin vaziyeti de ortada iken¹⁴⁵, Lübnan'dan kademeli şekilde çekilmesi tesadüf değildir. Öyle ki Başbakan Ehud Barak, hükümeti kurar kurmaz, şu temeller üzerinde dış politikasını belirlemeye çalışacaktır ki bunun en başında da Lübnan sorunu gelmektedir.

>> **Güney Lübnan'dan İvedilikle Çekilim.**

>> **Suriye İle İlişkilerin Normalleştirilmesi.**

>> **Batı Şeria İşgalinin Sona Erdirilmesi ve İki Devletli Çözüm.**

Soğuk Savaş'ın bir bölümünde, "Ortadoğu'nun İsviçre'si" olarak tanımlanan Lübnan, uzun yıllar ya kendi içerisindeki sekteryen yapısı ya da siyasi kriz ve iç savaşlardan ötürü, istikrarın dengelen(e)mediği; ancak Ortadoğu'nun siyasetine etki eden önemli bir ülkedir¹⁴⁶. İsrail'in, uzun yıllar, Arap komşuları arasında içişleriyle en çok ilgilendiği ülke olan Lübnan'ın, Hizbullah'ın kontrolüne geçmemesi için uğraş verdiği bilinmektedir¹⁴⁷. Bu bağlamda Ehud Barak, eskiden olduğu gibi, Lübnan üzerine sadece gizli diplomasi ya da ajanlar vasıtasıyla yürütülecek girişimleri değil¹⁴⁸; Güney Lübnan'daki İsrail askeri varlığının da çekilmesinin,

¹⁴⁵ Gerçekten de Lübnan sahasında, Suriye ile Ürdün'ün bölgedeki tedhişçilerle çarpışması, İsrail'e de bölgede manevra yeteneği kazandırmaktaydı. Arap ülkeleri Lübnan coğrafyasında, çatışıp enerjilerini birbirleri için tükettiklerinden, Soğuk Savaş boyunca, bu halleri kısır bir döngüyü alacaktır. Ayrıntılar ve zaman aralıklarında, Arap ülkelerinin Lübnan üzerine politikalarını karşılaştırma adına, lütfen, bkz: "İsrail'i Bir Yana Bırakan Araplar Birbirine Girdiler", **Yeni Gazete**, 3 Aralık 1966., ss. 1. ve 7. ; Rüçhan Arıkan, "İsrail'le Baş Edemeyen Araplar Birbirine Düştü", **Günaydın**, 5 Mayıs 1973., s. 3.

¹⁴⁶ Başarısız bir devlet (*failed state*) olarak Lübnan'ı ve devlet yapısını inceleyen, yakın dönemde yayımlanan nitelikli eser için, bkz: Daniel Corstange, **The Price of a Vote in the Middle East-Clientelism and Communal Politics in Lebanon and Yemen**, Cambridge University Press, 1. Basım, 2016. ; Son olarak, Lübnan'ın ülke profili ve yerel iktidarları için, bkz: Adem Esen&Maan Chibli, **Local Governments in the Middle East and West Asia**, UCLG&MEWA, İstanbul, Aralık 2019., ss. 187-204.

¹⁴⁷ Esasında, genel kanının aksine; İsrail'in Güney Lübnan'da bulunma isteği sadece, Hizbullah tehdidi ya da İsrail askeri stratejisinden ötürü değildir. İsrail için, Golan Tepeleri 'su kaynakları' açısından ne kadar önemli ise; Lübnan'ın su kaynakları da aynı öneme sahiptir. Örneğin, İsrail'e komşu olan Mısır, Suriye ve Ürdün arasında Lübnan, kişi başına düşen su miktarı ve zenginliğinde ilk sıradadır. Ayrıntılar için, bkz: Zekai Şen, **World Fresh Water Crisis and the Situation in the Middle East**, The International Conference on Water Problems in the Mediterranean Countries, Near East University, C: 1., 17-21 Kasım 1997., ss. 537-538.

¹⁴⁸ İsrail'in, sadece 1982 Lübnan işgalinden sonra değil; 1948'den itibaren, Lübnan üzerine uyguladığı tüm örtülü operasyonlar ve gizli diplomasisinin ayrıntıları için, bkz: Kirsten E. Schulze, **Israel's Covert Diplomacy in Lebanon**, Macmillan Press, 1. Basım, Londra, 1998.

İsrail'in yararına olacağını düşünmekteydi¹⁴⁹. Bu sebeple Barak, Temmuz 1999'da, hükümeti kurduktan 5 ay içinde, Güney Lübnan'dan İsrail askeri varlığının çekilmesi yönünde Knesset'e getirdiği tasarının kabulü sürecinde, Knesset'te yoğun tartışmalar gerçekleşecek ve kendi partisinden milletvekilleri dahi, Barak'ın Güney Lübnan'a yönelik tasarladığı siyasete muhalefet edeceklerdir. 13 Aralık 1999'da, Knesset'te tartışılan Güney Lübnan işgalinin sona erdirilmesi tasarısının görüşmelerinde, tasarı; 47 lehte, 31 alehte ve bir o kadar şaşkıncı oranla, 24 çekimser oy ile tartışmalar eşliğinde kabul edilecektir¹⁵⁰. Öyle ki Barak hükümetinin -yukarıda belirtildiği gibi- 68 milletvekilinden oluşan koalisyonu arasında ilk çatlak yaşanacaktır. Koalisyonun üyelerinden, Ulusal Dini Parti ve Yisrael Ba'Aliya Partisinden ikişer ve toplamda dört milletvekili de red oyu kullanırken; Şas Partisi de Barak'ın Güney Lübnan teklifine karşı çıkacaktır¹⁵¹. Koalisyondaki bu çatlak, Barak'ın Suriye ile müzakereler, Golan Tepeleri'ndeki İsrail işgalini sonlandırma ve iki devletli çözüm politikaları konularında bu kez, koalisyondan ayrılmaya dek gidecektir ki Barak hükümetinin kısa süreli iktidar oluşu ve Suriye ile Filistin politikalarının devamının gelememesinin en büyük nedenlerinden biri de koalisyonu oluşturan partilerin bu konulardaki isteksizliği ve çözümsüzlükten yana tavır almalarıdır. Muhalefetin karşı çıkmasına rağmen, Barak, yılların askeri birikimiyle -Harari'nin öngörüsünü anımsatır şekilde- Güney Lübnan'dan çekilecektir. Öyle ki bu çekim, Temmuz ayından önce, Mayıs'ta tamamlanacak ve İsrail, 22 yıldır işgal altında tuttuğu Güney Lübnan topraklarını, Hizbullah'ın Katyüşa roket saldırıları altında terk edecektir¹⁵².

¹⁴⁹ Ehud Barak hükümetinin Güney Lübnan'dan çekilme kararı ve İsrail güvenlik doktrine dair, 1999-2000 arasının tahlili için, bkz. Dalia Dassa Kaye, *"The Israeli Decision to Withdraw from Southern Lebanon: Political Leadership and Security Policy"*, **Political Science Quarterly**, V: 117., N: 4., Kış 2002-2003., ss. 561-585. ; Ayrıca, bkz: Leslie Susser, *"Into the Unknown-Will the Arab World See Barak's Lebanon Gamble as an Invitation to Peace or Violence?"*, **The Jerusalem Report**, V: 11., N: 4., 19 Haziran 2000., ss. 14-15. ve ss. 17-18.

¹⁵⁰ *"Barak Enters Syria Talks with Knesset Backing"*, Çevrimiçi: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/barak-enters-syria-talks-with-knesset-backing> , Son Erişim Tarihi: 13.02.2021.

¹⁵¹ Başbakan Ehud Barak'ın Güney Lübnan'dan çekilme kararı ve kararın Knesset'te müzakere edilmesi ile ilgili, Knesset bilişim ağı arşivi için, bkz: Çevrimiçi: <https://www.knesset.gov.il/review/ReviewPage2.aspx?kns=15&lng=3> , Son Erişim Tarihi: 13.02.2021.

¹⁵² Hizbullah'ın, 2000'lerin başından itibaren, Güney Lübnan'daki İsrail hedeflerine karşı giriştiği Katyüşa roket saldırıları ve yasa dışı Yahudi yerleşimcilere yönelik asimetrik savaşına dair, bkz: *"Lebanon: The Israel-Hamas-Hezbollah Conflict"*, **Congressional Research Service (CRS) Report**, 15 Eylül 2006., Çevrimiçi: [https://www.files.ethz.ch/isn/118864/2006-09-15 Israel Hezbollah.pdf](https://www.files.ethz.ch/isn/118864/2006-09-15%20Israel%20Hezbollah.pdf) , Son Erişim Tarihi: 13.02.2021.

Başbakan Ehud Barak'ın, Güney Lübnan'dan çekilimi ve 22 yıllık İsrail işgâlini sona erdirmesi, her ne kadar hızlı bir süreç gibi görünse de Barak'tan sadece 6 yıl sonra İsrail, yine Güney Lübnan'a -elbette ABD desteği ile- operasyon düzenleyecek; ancak İsrail'in geçmişindeki Hizbullah Operasyonları kadar, 2006 Lübnan Savaşı istenildiği sonucu vermeyecektir. En azından, Barak'a bu noktada, hakkını teslim etmek gerekir ki İsrail'in Güney Lübnan'daki varlığını 21. yüzyılın başında sonlandırmaya yönelik adım, hem askeri hem de siyasi açıdan doğru bir karar olarak görülmelidir. Öyle ki 2006 Güney Lübnan müdahalesinden sonra, sadece İsrail askerlerinin başarısızlığı değil; ABD'nin de 'terörizmle savaş' imajının zedelendiği yönünde tartışmalar yaşanacaktır¹⁵³. Diğer yandan, İsrail'in 2006 Hizbullah Operasyonundan sadece iki yıl sonra, Ehud Barak; Olmert Hükümetinin Savunma Bakanı olarak, yine Lübnan'daki Hizbullah varlığı ve tehdidi ile ilgilenmeye devam edecek ve Hizbullah'ın Suriye ile yakınlaşmasını, İsrail için kabul edilebilir bir durum olmadığından bahsedecektir:

“İsrail, herhangi bir komşusu ile barış fırsatını geri çevirmez; ancak maalesef şu anda, Suriye ile Hizbullah arasındaki diyalog ve ilişki gittikçe yakınlaşmış durumda. Hizbullah, muhtemelen İsrail'e yönelik bir sonraki saldırıları için füze ve roket mühimmatını, Suriye şemsiyesi altında yeniden yığınak yaptı. Biz; Suriye'ye, liderliğine ve çıkarlarına saygı duyuyoruz; ama aynı saygının, İsrail çıkarlarına ve haklarına da gösterilmesini bekliyoruz”¹⁵⁴.

Barak'ın, bu demecinde, Suriye'ye yönelik mesajları ayrıca değerlendirilmelidir. 1999-2001 arası hükümetinde, hızlı bir şekilde Güney Lübnan'dan çekilim ve peşi sıra, Suriye ile ilişki kurmaya yönelik bağlantı politikasını, Savunma Bakanı iken dahi, Hizbullah'la yakınlaşmasına rağmen, Suriye'yi ürkütmeden gerçekleştirmek istemektedir. Zira; “*Biz; Suriye'ye, liderliğine ve çıkarlarına saygı duyuyoruz; ama aynı saygının, İsrail çıkarlarına ve haklarına*

¹⁵³ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Profesörü Eddie Girdner, Ehud Barak'tan sonra, İsrail'in yeniden giriştiği 2006 Lübnan saldırısını, deyim yerinde ise 'macerasını', uzunca tahlil etmektedir. Bkz: Eddie J. Girdner, **USA and the New Middle East**, Gyan Publishing House, New Delhi, 2008., ss. 192-213.

¹⁵⁴ Barkın Şık, “*Sinyali Ankara'da Verdi*”, **Milliyet**, 14 Şubat 2008., s. 14.

da gösterilmesini bekliyoruz.” vurgusunu, Suriye’yi mümkün merteye Hizbullah etkisinden çıkarma amacı açısından da değerlendirmek gerekir.

Başbakan Ehud Barak, Güney Lübnan işgalini sona erdirme sözünü yerine getirirken, diğer taraftan da Suriye ile ilişkilerin normalleşmesi için ABD kanalıyla Şam yönetimiyle diyalogu denemekteydi. Bu sebeple, Barak, Güney Lübnan’dan Temmuz 2000’e kadar çekilme planı sırasında, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ile de görüşmelerde bulunmakta ve söz konusu görüşmeler, hem istihbari yönden hem de Amerikan Başkanı Bill Clinton üzerinden gerçekleşmekteydi. Ehud Barak, Filistin sorununu incelemekten ziyade; Lübnan ve Suriye’ye yönelik girişimlerini daha çok önemsemekteydi. Lübnan’dan çekilmeyi -içerideki muhalefete rağmen- başaracak; ancak Suriye ile müzakereler, istenildiği gibi sonlanmayacaktır ki eğer, bu müzakereler Yitzhak Rabin’in öngörüsü daha ciddiye alınsa ve dönemin şartları zorlanabilse idi bugün, Suriye-İsrail ilişkilerinin farklı boyutta analiz edilmesi işten bile değildir. Kaldı ki 2000’li yılların başında, Suriye kamuoyu dahi İsrail’le barışa hazır görünmektedir¹⁵⁵. Bu gelişme, İsrail-Suriye barışı için, son şans olarak kalacaktır.

Suriye ve İsrail taraflarının, Barak dönemindeki ilk temasları, Aralık 1999’da, ABD Başkanı Bill Clinton, Suriye Dışişleri Bakanı Faruk el Şaar (Şara), ve Ehud Barak arasında “Washington Görüşmeleri” olarak anılan mini bir barış görüşmesi vasıtasıyla gerçekleşecektir. Amerikan Başkanı Clinton’ın gözetimi ve teşviklerinde yürütülen bu görüşmelerde, İsrail Başbakanı ve Suriye Dışişleri Bakanı arasında ilerleme kaydedilecektir. Başkan Clinton, söz konusu görüşmelerin normal seyirde başladığını, Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’ın, ölmeden önce -ki o dönemde ağır hastalığı bulunmaktaydı- Golan Tepelerini yeniden Suriye topraklarına katmak istediğini ve Suriye-İsrail arasındaki Washington Görüşmelerinin, ABD için büyük bir adım olduğunu belirtmektedir¹⁵⁶. Gerçekten de Washington Görüşmeleri, her iki

¹⁵⁵ Isabel Kershner, “The Asad Dynasty-How Stable and How Dependable, Is Syria’s Autocratic Regime?”, **The Jerusalem Post**, V: 10., N: 19., 17 Ocak 2000., s. 25.

¹⁵⁶ Başkan Clinton, Washington Görüşmelerinden 5 yıl sonra yazdığı otobiyografik eserinde, Ehud Barak’a geniş yer ayırmakta ve İsrail’in o dönemki Suriye müzakerelerini ayrıntılı bir şekilde tahlil etmektedir. Clinton, ayrıca, Hafız Esad’ın, Ehud Barak’ın barış görüşmelerini ciddiye aldığı yaklaşımlarını, önemli bulduğunu da eklemektedir. Bkz: Bill Clinton, **My Life**, Hutchinson, 1. Basım, Londra, 2004., s. 884.

ülkenin devlet görevlilerinin de olumlu mesajları ile başlamaktaydı ve Başkan Clinton, Barak ve Şaar ile basın karşısına geçtiklerinde, bu görüşmelerin barışa ulaşmada önemli bir başlangıcı temsil ettiğinden bahsedeceklerdir¹⁵⁷. Başkan Clinton'ın arabulucu olduğu 15 Aralık Washington Görüşmeleri, olumlu havada geçerken; 3-11 Ocak 2000 tarihleri arasında, ABD'nin bu kez, Virginia Eyaleti'nin Shepherdstown kasabasında gerçekleştirilen "Shepherdstown Görüşmeleri" ise İsrail ve Suriye'nin özellikle, Yitzhak Rabin döneminden o güne dek gerçekleştirdiği en geniş kapsamlı ve yüksek düzeyde müzakereler olma özelliği taşımaktaydı; ancak görüşmeler, Golan Tepeleri üzerindeki görüş ayrılığı ve İsrail iç kamuoyunun henüz Suriye ile barışa hazır olmadığı bir dönemde gerçekleştiği için, sorun teşkil etmekteydi. Müzakereler sırasında, Golan Tepelerindeki işgalin sona erdirilmesi konusunda, Suriye tarafının, işgalin son bulması için İsrail'in '18 ay içerisinde bölgeyi terk etmesi' istenirken; Ehud Barak bu teklifi kabul etmeyerek Golan'dan çekilmenin 3 yıl içinde sağlanabileceğini belirtmekteydi. Ayrıca, İsrail, Suriye sınırında erken uyarı sistemi isterken; Suriye ise Birleşmiş Milletler ya da ABD gözetiminde oluşturulacak personelin sınıra konuşlanmasının, yeterli olabileceğini söylemekteydi. Barak ve Şaar'ın, bir türlü uzlaşmaya varamadıkları Golan Tepelerinden geri çekilim tartışması, tek başına elbette değerlendirilemez. Bölgenin su kaynakları açısından zengin oluşu da müzakerelerin çıkmaza girmesine neden olan diğer etmenlerdendir. İsrail, Golan'dan su takviyesinin devamı için garanti isterken, Suriye ise Türkiye'den sağladığı su akışı için, ABD ve İsrail'in desteğini talep etmektedir. Son olarak, görüşmelerde İsrail, kendisini tanıması için Golan'dan çekilmeye başladığı andan itibaren, Suriye ile normal diplomatik ilişkilerin tümüyle kurulmasını dile getirirken, Suriye ise İsrail'in Golan'dan tümüyle çekilene dek, diplomatik temasın düşük seviyede ve mevcut durumla devam ettirilmesinden yana tavır koymaktadır¹⁵⁸. Görüldüğü üzere, Barak döneminin Suriye açılımı, Şam

¹⁵⁷ 15 Aralık 1999'da gerçekleşen Washington Görüşmeleri ve Clinton-Şaar-Barak üçlüsünün tarihi konuşmasının tam metni için, bkz: "*Text of Speeches Opening Mideast Peace Talks*", **The New York Times**, 15 Aralık 1999., Çevrimiçi: <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/121599mideast-peace-text.html>, Son Erişim Tarihi: 13.02.2021.

¹⁵⁸ Barak ve Şaar arasındaki bu görüşmelerde, Golan'dan çekilim konusunda, Suriye'nin Türkiye ile yaşadığı su sorunlarını da gündem yapması dikkate değerdir. Özellikle, Suriye nezdinde Türkiye'nin neredeyse, bir pazarlık konusu haline gelmesi, esasında, dönemin Türk-İsrail ilişkilerine de gönderme niteliği taşımaktadır. Konuyla ilgili ayrıntılar için, bkz: Clinton, *a.g.e.*, ss. 885-886. ; Ayrıca, yine,

rejiminden ziyade; İsrail'in kontrolünde gözükmektedir ve bu müzakereleri barışa çevirmek, Barak iktidarının elindedir; ancak Barak'ın hem sallantılı koalisyonu hem de İsrail'in iç dinamiklerinin Suriye ile barışa -tam da Lübnan çekilimi yaşanırken- şüphe ve isteksizce yaklaşımlarından ötürü; Başbakan Ehud Barak'ın, Suriye lideri Hafız Esad'dan, kendisini kamuoyunun nezdinde daha fazla sorumlu hissettiği ve dış politikada onun kadar hareket kabiliyeti olmadığı için Washington ve Shepherdstown Görüşmelerinin bir sonuca ulaşması mümkün gözükmemektedir. Öyle ki Barak yönetiminin değerlendiremediği ve iyi okuyamadığı bu uzlaşma süreci, Barak'tan hemen hemen on yıl sonra, Başbakan Ehud Olmert döneminde de kaldığı yerden devam ettirilecektir¹⁵⁹; ancak artık, aynı konjonktür var olmadığı için, bu görüşmeler de herhangi bir uzlaşma ya da barışla nihayete erdirilemeyecektir.

4.3.2.2. Camp David 2000 Zirvesi

İsrail sol hükümetleri içinde Ehud Barak'ın 1999'da kurduğu iktidar, hem çok şanslı hem de talihsiz bir dönemi ifade etmektedir. Şanslılığı, Barak'ın da söylediği gibi, Yitzhak Rabin'in izinden gidip İsrail'in komşuları ve Filistinlilerle barış sürecini tamamlaması için Netanyahu iktidarından sonra kurulması ve kamuoyunun Barak'tan beklentilerinin olmasıdır; ancak işe, Filistinlilerle değil de Lübnan ve Suriye ile başlaması, Hizbullah'ın artan saldırıları gölgesinde müzakerelerde zorluk yaşaması ve İsrail iç kamuoyu ile koalisyon ortaklarının, Lübnan çekiliminden sonra, Suriye ile yakınlaşmasını hem hızlı hem de ileri bulması da Barak'ın şansızlığı olarak görülebilir. İsrail-Filistin müzakere tarihinde, Camp David 2000 görüşmesi, iktidarda henüz 1 yılını doldurmuş ve koalisyonu her an dağılma tehlikesinde olan ve İsrail kamuoyunda başlayan homurtular arasındaki Ehud Barak'ın son hamlelerinden biridir. Başkan Clinton'un başkanlık döneminin son yıllarında, İsrail'in Suriye ve

İsrail-Suriye arasındaki su sorunu ve taleplerine ilişkin Türkiye'nin neredeyse pazarlık konusu haline getirilme istekleri ile İsrail-Suriye diplomatik temasının içeriği hakkında, bkz: İbrahim Mazlum, "Çevresel Güvenlik ve Ortadoğu Bölgesi'nde Sınırşan Sular: Dicle-Fırat Havzası Örneği", Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul, 2003., ss. 128-130.

¹⁵⁹ Ariel Şaron'un beyin kanaması geçirmesi sonucunda, İsrail'de başbakanlığa gelen Ehud Olmert'li yıllar için 2006 yılı, İsrail siyasetinde dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. İsrail ve Suriye gibi, diğer Ortadoğu ülkelerinin 2006 yılı içerisindeki genel durumu ve analizleri için, bkz: Kemal İnat&Muhittin Ataman (Eds.), **Ortadoğu Yıllığı-2006**, Nobel yay., 1. Basım, Ankara, Şubat 2008.

Filistinlilerle barış sürecine Rabin'den sonra kaldığı yerden devam etmesi için gösterdiği tüm yoğun çabalarına rağmen, söz konusu bu zirvede de barışa ilişkin herhangi bir plan nihayete eremeyecektir; ancak bu zirve, İsrail ve Filistin taraflarının barışa ulaşma konusundaki isteklerini de göstermesi açısından değerlidir. Öyle ki II. Camp David Zirvesinin ilk günlerine dek İsrail, terör saldırılarıyla karşı karşıya kalırken; Filistinliler de Yitzhak Rabin suikastinden sonra, İsrail'de artan sağ eğilimler neticesinde, Batı Şeria'da işgal altındaki topraklarda her geçen gün kötüleşen şartlar altında yaşamının zorluğuyla bir an önce, İsrail'le müzakere sürecinin başlamasından yana tavır koymaktaydılar ki Yaser Arafat'a bu noktada, Filistin kamuoyunun desteği giderek yükselmekteydi¹⁶⁰. II. Camp David'de Arafat ve Barak'ı bir araya getiren Clinton, zirvenin ana maddelerini -bir önceki müzakere gündem maddelerinde olduğu gibi- Toprakların Belirlenmesi, Yerleşimciler, Mülteciler Sorunu, Güvenlik ve Kudüs Konusu başlığında toplamaktaydı. Zirvede, İsrail-Filistin taraflarının her bir araya gelişlerinde olduğu gibi yine, BM Güvenlik Konseyi'nce alınan 242 ve 338 sayılı kararların harfiyen uygulanması salık verilmekteydi.

Gerçekten de II. Camp David Zirvesi'ndeki Clinton Kararları, Filistin Yönetimine, 2000 yılının başından o güne, Batı Şeria topraklarının %43'ünde egemen olma hakkını daha da genişletme ve Batı Şeria'nın %97'sinde, kademeli olarak, bir Filistin Devletinin kurulmasını da ön görecektir. Üstelik bu ön kararlar, Barak'ın kabinesi tarafından da kabul edilecektir¹⁶¹; ancak Batı Şeria'nın Yahudi yerleşimcileri konusunun dışında, Kudüs'ün bölünmesi kararları -ki Başkan Clinton, kalıcı bir barış için "İsrail'in Doğu Kudüs'ten vazgeçmesi" gerektiğine inanmaktaydı- İsrail kamuoyunun tepkisini çekecek ve Barak'ın, Camp David'de, Arafat'a karşı taviz verdiği düşünülecektir. İşin ilginç yanı, her iki taraftaki barış karşıtı aşırıcular, Camp David'in hemen ardından tepkilerini gösterecekler ve çok

¹⁶⁰ Batı Şeria ve Gazze topraklarında, 2000 Yaz'ı boyunca gerçekleştirilen birtakım ankette, Filistin kamuoyunun, İsrail'le barış sürecinin yürütülmesi konusunda, Yaser Arafat'a desteklerinin arttığını göstermektedir. İlgili anket sonucu için, bkz: "*Public Opinion, Poll 1-Camp David Summit, Chances for Reconciliation and Lasting Peace, Violence and Confrontations, Hierarchies of Priorities, and Domestic Politics*", 27-29 Temmuz 2000., Çevrimiçi: <https://web.archive.org/web/20110607135527/http://www.pcpsr.org/survey/polls/2000/p1a.html> , Son Erişim Tarihi: 16.02.2021.

¹⁶¹ Clinton, *a.g.e.*, s. 938.

geçmeden barış sürecinin çökmesine sevinip, birbirlerine karşı zaten, gereğinden fazla verici olduklarını söyleyeceklerdir¹⁶². Zirve'nin gerçekleştiği aynı yıl içerisinde, İsrail kamuoyunda Barak hükümetine karşı Kudüs'ün statüsü ve devam eden barış müzakerelerine yönelik çok sayıda tepki de yaşanacaktır¹⁶³. Diğer taraftan, İsrail'deki muhalefet ve iç dinamiklerin olumsuzluğuna rağmen, Barak'ın, Camp David sürecinde, Arafat ile Kudüs'ün statüsü, Batı Şeria topraklarının Filistin Yönetimine devredilmesi konusundaki adımları; başbakanın yetki ve hareket kabiliyetinin sınırlılıkları çerçevesinde dikkate değerdir.

Diğer taraftan, Barak'ın Camp David'deki politikaları ve duruşuna ilişkin eleştiriler de bulunmaktadır. Uzun yıllar, Ortadoğu üzerine araştırmaları ve makaleleri olan ve Le Monde Diplomatique'nin editörlüğünü yapan Alain Gresh, Camp David Zirvesinin, hiçbir anlaşma imzalanmadan sona ermesine karşın; zirvede, bir sonraki aşamalar için tabuların yıkıldığını, İsraililerin ilk defa Kudüs üzerinde paylaşımlara sıcak baktıklarına dikkat çekerek, Filistinlilerin de Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ün bazı bölgelerinin yoğun bir işgalci nüfusa sahip olduğunu kabul edip söz konusu bölgelerin İsrail'e katılabilesinden yana olduklarını belirtmektedir. İki tarafın en azından bu alanlarda dahi ilerleme sağlamalarına vurgu yapan Gresh, Barak'ı yoğun şekilde eleştirmektedir. Gresh, Ehud Barak'ın, Camp David Zirvesi'nin başarısızlığının Yaser Arafat'a yükleme girişimlerine karşı çıkarak, Barak'ın bu konudaki samimiyetsizliğinden yakınıp Camp David'den sonraki tutumuna ilişkin eleştirel bir analizde bulunmaktadır:

¹⁶² Ortadoğu Tarihçisi, Christopher Catherwood, Ehud Barak'ın Yaser Arafat'a karşı birçok konuda ödün verdiğini; ancak Arafat'ın, her şeye rağmen, görüşmelerde istekli olmadığını yazmaktadır. Bkz: Christopher Catherwood, **A Brief History of the Middle East**, Robinson, 1. Basım, Londra, 2011., s. 246. ; Başkan Clinton'ın Ortadoğu Özel Temsilcisi Dennis Ross, Yaser Arafat'ın, herhangi bir barış teklifini kabul etmekte isteksiz olduğundan söz etmektedir ve yine Arafat'ın, 'çatışmanın sonlanması'nı, 'kendisinin sonunun gelmesi' ile eş değer gördüğünü belirtmektedir. Ayrıntılar için, bkz: Alan Dershowitz, **The Case for Israel**, John Wiley&Sons, New Jersey, 2003., s. 118. ; Ayrıca, bkz: Michael G. Roskin&Nicholas O. Berry, (Çev: Özlem Şimşek), **Uluslararası İlişkiler-Üİ'nin Dünyası**, Adres yay., 2. Basım, Ankara, Ağustos 2015., s. 190. ; Bizler de bu noktada, bir katkı sağlar isek; esasında, II. Camp David, her iki taraf için de bir fırsattır; ancak Taba Müzakereleri'nden önce, ne yazık ki, Ortadoğu barışının ıskalandığı önemli ve talihsiz istişare süreci olarak görülmelidir. Nihayetinde, her iki tarafın -özellikle aşırı kesimlerin- birbirlerini, 'ödün vermekle suçladıkları' bir görüşmenin, başarıya ulaşması elbette beklenmemelidir.

¹⁶³ İsrail kamuoyunun, Barak'a ve onun dış politikadaki barış hamlelerine ilişkin tepki ve görüşleri için, bkz: Dov Waxman, "*A Tragic Hero: The Decline and Fall of Ehud Barak*", **Perceptions-Journal of International Affairs**, V: 6., N: 2., Haziran-Temmuz 2001.

“Barak, -Camp David’den sonra- kendine tek bir görev edinecekti. Arafat’ın ‘gerçek yüzünü’ ortaya çıkarmak. Artık, çözüme ulaşmak için pazarlık yapmıyor, tam tersine ‘çözüme ulaşılamayacağını göstermek için’ pazarlığa oturuyordu”¹⁶⁴.

Barak’a yönelen eleştirilerden bir diğeri de Camp David görüşmeleri devam ederken ve Barak, Arafat’a Batı Şeria’da çekilim konusunda tekliflerde bulunurken, yasadışı Yahudi yerleşimlerinin Batı Şeria’nın %42’sine yayılmış bulunduğu yönündedir¹⁶⁵. Ehud Barak’ın Camp David’i yönetme sürecindeki performansı elbette tartışılabilir; ancak başta da belirtildiği gibi Barak’ın dış politikada Rabin’den bazı noktalarda ayrılması, onun Filistin sorununa ilişkin, terör olayları devam ederken, İsrail kamuoyunun önüne yeniden Oslo sürecivari bir planla çıkmakta tereddüt ettiğini de anımsamak gerekmektedir. Öyle ki Barak’ın, Rabin’in bağlantı politikasını, bu kez, tersten uygulamaya çalıştığı görülmektedir. Barak’ın dış politikadaki öncelikleri ve örnek alacağı dediği Rabin ile dış politikada bağlantıyı devam ettirmedeki farklılıkları, alt başlıklarda değinileceği için, İsrail-Filistin çatışmasında tarihin tekerrür ettiği II. İntifada ve Barak hükümetinin, intifada karşısındaki tutum ve politikaları ile İsrail solu için de tarihi dönüm noktasını oluşturan bu evreyi incelemekte yarar vardır.

4.3.3. 21. Yüzyıl’da İsrail Solu ve II. İntifada (2000)

İsrail solunun, Ehud Barak önderliğinde, geniş kapsamlı bir koalisyon hükümeti kurup İsrail’in 21. yüzyıl siyasetini belirlemeye çalışması, sol için bir şans; ancak solu temsil eden Barak’ın hükümet etmedeki tecrübesizliği, İsrail’de “son sol iktidar”ı açısından da talihsizliktir. Öyle ki Ehud Barak’ın 1999 Geniş Koalisyonundan sonra, bugüne dek, İsrail’de sol, bir daha başbakan çıkaramayacak

¹⁶⁴ Doktorasını FKÖ üzerine veren Alain Gresh; faşizme karşı mücadele eden, Yahudi kökenli ve sol görüşlü siyasetçi ve aktivist olan Henri Curiel’in oğludur. Gresh’in, Ehud Barak’ın başbakanlık dönemi ve onun dönemindeki barış, müzakere ve politikalarını eleştirel bir bakışla kaleme aldığı dikkat çeken makalesi için, bkz: Alain Gresh, “*Ehud Barak’ın Gerçek Yüzü*”, **Le Monde Diplomatique Türkiye**, S: 5., 15 Temmuz-15 Eylül 2002., ss. 26-27.

¹⁶⁵ Ehud Barak Döneminin; Suriye, Lübnan ve Filistin Yönetimine ilişkin politikaları ve barış müzakereleri sürecine ilişkin analizleri için, bkz: Raymond Hinnebusch, **The International Politics of the Middle East**, Manchester University Press, 1. Basım 2003., ss. 227-228.

ve iktidarını kuramayacaktır. Durumun bu noktaya gelmesi için, Barak hükümeti ve İsrail solu elbette eleştirilebilir; ancak ondan da önce, İsrail merkez sağ ve aşırılık yanlısı kesimin, Barak'ın Camp David açılımı sırasında takındığı tavır karşısında, tıpkı 1980'ler boyunca ve 1990'ların başında, Yitzhak Şamir'in Likud'unun takındığı tavırdan farksız değildir. II. Camp David'de, her ne kadar Kudüs'ün statüsü gibi uzlaşılamayan konular mevcut ve herhangi bir anlaşma metni ortaya çıkmadıysa da da Barak ve Arafat birçok konuyu tartışmaya açmakta ve uzlaşma kapısını aralamaktaydılar. Her iki tarafın da uzlaşma ve müzakere yaklaşımını, Camp David'den sonra da sürdürme gayretleri buna kanıttır. Camp David'den sonraki süreç, İsrail sağ tarafından öyle manipüle edildi ki II. İntifada'ya giden süreç, 1987'nin I. İntifada'sına giden süreci anımsatmaktaydı. Daha önce değinildiği üzere, 1987 Londra Görüşmeleri, başbakan Şamir'in isteksizliği ve müzakereleri yokuşa süren tavrından ötürü kesilmese idi, I. İntifada yaşanmayabilirdi. 21. yüzyıl İsrail siyasetinde de aynı durum söz konusudur. Öyle ki Rabin döneminde, I. ve II. Oslo Anlaşmaları ile Gazze-Eriha Anlaşması, barışa giden süreci hızlandırdığı gibi, İsrail ve Filistin taraflarının "barışa en çok yaklaştığı" noktada başbakan Rabin, suikastle öldürülecek ve sonrasında süreç yine, sağcı Likud'un etkisine girecektir. Eksik ve eleştirilecek birçok yönüne rağmen, Ehud Barak hükümetinin Camp David'de ve sonrasındaki Taba Müzakerelerine giden evrede, Rabin'den sonra, barışa yeniden yaklaşıldığı noktada, II. İntifada'nın patlak vermesi ayrıca düşündürücüdür¹⁶⁶. Bu durumda, II. İntifada'nın nasıl gerçekleştiğini kısaca anımsamak dahi, İsrail sağının, solu saf dışı bırakıp "barış sürecinin kontrolünü ele alma"yı nasıl amaçladıkları açıkça görülmektedir.

II. İntifada, Ehud Barak'ın, özellikle Kudüs'ün bölünmesi konusundaki Camp David'deki ılımlı görüşmelerine karşı olarak, sağcı Likud'un lideri Ariel Şaron'un, Müslümanlarca "Mescid-i Aksa" ve karşısındaki ibadet yeri olan "Kubbet-i Sahra", genel deyimiyile "Harem-ül Şerif" ve Yahudilerce "Tapınak Tepesi" olarak

¹⁶⁶ Gerçekten de 1993-2000 arası, Oslo Süreci ve İsrail-Filistin taraflarının, birbirlerini anlamaları adına önemli bir evredir; ancak Barak hükümetinin ilk yıllarında gerçekleşen II. İntifada, her iki taraf için de artık, geri döndürülemez yaralar açacak ve bölgede, şiddetin dozu her geçen gün artacaktır. İntifada günlerinde Türk basınından dosya-haber türünde izlenimler için, bkz: Ahmet Şık&Ayşe K. Ellegaard, "Barış Komada, Korkulan Oldu: İsrail, Filistin Bölgesine Bomba Yağdırdı-İsrail Bildiğiniz Gibi", **Radikal**, 13 Ekim 2000., ss. 1. ve 11.

adlandırılan bölgeyi 28 Eylül günü ziyaret etmesiyle başlayacaktır. Şaron'un, beraberine aldığı onlarca Likud partisi üyesiyle böyle bir hassas mekâna çıkarmada bulunması, Filistinliler için İsrail sağıının gövde gösterisi olarak görülecektir. Bir de buna, Ariel Şaron'un hem Filistinliler hem de Ortadoğulular nezdinde, “Sabra ve Şatilla Katliamı”ndan sorumlu tutulup “Beyrut Kasabı” olarak anılması da eklendiğinde, Şaron'un Müslümanlarca kutsal sayılan bölgede serbestçe hareket etmesi, II. İntifada'nın hemen o akşam başlamasına neden olacaktır. 5 yıl süren II. İntifada'da -1987'deki ilk intifada'dan daha fazla olarak- Filistin tarafından 3 bini aşkın; İsrail tarafından da bini aşkın kişi yaşamını yitirecek ve intifada geride, yine binlerce yaralı bırakacaktır¹⁶⁷. Şaron'un durduk yere, her iki taraf için kutsal ve bir o kadar da tartışmalı sayılan bölgeyi ziyaretinin masum olmadığı açıktır. Camp David'den herhangi bir anlaşmaya ulaşmadan ayrılan Barak ve Arafat'ın, görüşmeye devam ettiklerini ve müzakerelerin Kudüs ve Batı Şeria topraklarının taksimi gibi konularda 'en ciddi aşamaya geçtiği zamanda', Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'ya, Filistin tarafını kışkırtacak boyut ve psikolojide bir çıkarmada bulunması, esasında, Şaron'un niyetinin, İsrail'in “Birleşik Kudüs” talebini vurgulayıp başbakan Ehud Barak'm, Arafat'la barış girişimini boşa çıkarma amaçlı olduğu açıktır¹⁶⁸. Şaron'un ve beraberindeki Likud'luların bu eylemi, sadece Barak ya da Filistin tarafına değil; İsrail soluna da bir meydan okuma olarak değerlendirilmelidir. Öyle ki Şaron'un buradaki amaçlarından biri de İsrail'in sağ ve kararsız sol seçmenine de barış sürecinin anlamsızlığı ve bu işin, Barak-Arafat eliyle devam edemeyeceğini de kanıtlama isteğidir; ancak aynı Şaron, 2005'ten itibaren, Filistin tarafıyla el sıkışıp barış görüşmelerine kaldığı yerden devam edecek ve yine, şaşırtıcı bir şekilde Gazze'den 'tek taraflı' olarak aynı yıl içerisinde çekilecektir. Sadece bu örnek dahi, İsrail sağıının, sol siyasete karşı, bilincine yerleşmiş ön yargı ve politikanın hâlâ

¹⁶⁷ “The Situation on the Eve of the Second Intifada 2000”, İsrail Dışişleri Bakanlığı Bilişim Ağı Arşivi, bkz: Çevrimiçi: <https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/Situation-on-the-eve-of-the-Second-Intifada.aspx#:~:text=The%20Second%20Intifada%20%2D%20a%20period,exhorting%20the%20Palestinians%20to%20violence.&text=Over%201%2C000%20Israelis%20were%20killed%20and%20thousands%20severely%20injured.> , Son Erişim Tarihi: 21.02.2021.

¹⁶⁸ II. İntifada'ya giden süreçte İsrail sağıının ve Likud lideri Ariel Şaron'un faaliyetleri ve amaçları için, bkz: Antony Best, Jussi M. Hanhimaki, Joseph A. Maiolo, Kirsten E. Schulze, (Çev: Taciser Ulaş Belge), **20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi**, Siyasal Kitabevi, 2. Basım, Ankara, Ağustos 2015., s. 482. ; Ayrıca, bkz: Samir Amin&Ali El Kenz, (Çev: Kemal Ülker), **Avrupa ve Arap Dünyası,-Yeni İlişkinin Seyri ve Olasılıklar**, Versus Kitap, 1. Basım, İstanbul, Ekim 2006. ; özellikle; “*Jeo-Strateji, Arap Birliği ve Filistin İntifadaları*” başlığı, ss. 51-64.

devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir: “İsrail’de barışı, sadece, sağ iktidarlar gerçekleştirir.”

II. İntifada’ya giden süreç ve Barak’ın, koalisyonda giderek yalnız bırakılıp istifa etmesine ve ülkeyi, 2001 Başbakanlık seçimlerine götürecek koşulların oluşmasında, Şaron’un tahrik edici söz konusu girişimi, en sarsıcı noktayı oluşturacaktır. II. İntifada, sadece İsrail solunun bir daha toparlanamamasına neden olmayacak, aynı zamanda, Filistin tarafı için de El Fetih-Hamas mücadelesini daha da körükleyecek, Hamas’ın Batı Şerhali Filistinliler nezdinde popülaritesini artıracak ve Gazze’de kontrolü ele geçirmesinin önünü açacaktır. Her şeyden önce, II. İntifada, 2000 yılına dek, Hamas’ın dışarıda tutulduğu İsrail-Filistin barış müzakerelerinin bozulmasına neden olacaktır¹⁶⁹. Ariel Şaron ve İsrail sağının, Ehud Barak hükümetini zor durumda bırakmak ve Yaser Arafat’a Camp David sonrasında da büyük tavizler verildiğine yönelik kuşklar neticesinde uyguladığı bu taktikler, İsrail siyasetinin sonraki yıllarında, müzakere konusunda daha ılımlı olan El Fetih’in yerine, Hamas sorununun da ortaya çıkmasına neden olacak ve 2006’da Hamas’ın Gazze’de iktidara gelmesi ile İsrail’in tehdit algılamalarında, güvenlik kaygıları ekseninde, İsrail’in “yanı başında bir düşman”ın ortaya çıkışına şahit olunacaktır. Sadece bu örnek dahi, Yitzhak Rabin’in, İsrail’in güvenliği ve geleceği için, bir an önce, Filistin sorununun diyalog yoluyla çözülmesi ve Filistin-İsrail taraflarının şiddetten arındırılması hedeflerinin ne kadar gerçekçi olduğunu göstermektedir. İsrail sağının, sol iktidar ve partilerini, yalnızlaştırmaya çalıştığı ya da solun siyaset yapım yetisini sınırlamaya giriştiği her eylem ve politikanın aslında, İsrail’in güvenliğini tehdide açık hale getirdiği gerçeğini, II. İntifada sırası ve sonrasında yaşanan gelişmeler kanıtlar niteliktedir. Can çekişen ve Camp David ile yeniden revize edilmeye çalışılan barış sürecine, son darbeyi de İsrail sağı ve aşırıacılarının kışkırttığı II. İntifada vurmaktadır. Bu elbette, tek başına Ariel Şaron’un eylemiyle açıklanır nitelikte değildir; ancak İsrail kamuoyunun, intifada günlerinde, Filistinlilerin kolay bir şekilde şiddete başvurmalarına şahit oluşları ve artık, sol kesimin dışında, çoğu İsrailinin Arafat’la barış sağlanacağına olan inancını da yitirmeleri, bu süreçte

¹⁶⁹ Peter Krause, “Many Roads to Palestine? The Potential and Peril of Multiple Strategies Within a Divided Palestinian National Movement”, **Brandeis University-Crown Center for Middle East Studies**, N: 60., Mart 2012., s. 5.

dikkate alınacak diğer faktörlerdendir¹⁷⁰. Özellikle, Yitzhak Rabin'in Oslo Barış Sürecini yönetmesinin etkisiyle İsrail'de görülen "sağ post-siyonistler"¹⁷¹, sadece Oslo'ya değil; 1999 Ehud Barak hükümetinin Filistinle giriştiği yeni barış açılımına da şüpheyle yaklaşmakta, hatta, nefret-linç kültürünü ve şiddeti teşvik edici hareketler görülmekteydi. Gerçekten de II. İntifada, İsrail solunu, hem kendi seçmeni hem de sağ kamuoyu önünde, telafisi zor bir durumda bırakacak ve sağ cenah, Rabin dönemini de referans alarak; Barak'ın son barış girişimlerini de örnekleyerek, solun her barış politikalarının İsrail'e, şiddet ve terörize olaylar olarak döndüğünü ifade edeceklerdir¹⁷². Bugünkü İsrail'de, solun bir türlü iktidara gelememesi ve İsrail siyasetinde, solun paramparça oluşu ile aralarında istikrarlı bir koordinenin sağlanamamasının temel nedenlerinden biri de İsrail kamuoyunun belleğinden, Hamas, İslami Cihad gibi örgütlerinin, İsrail vatandaşlarına karşı 1990'lar ve 2000'li yıllar boyunca gerçekleştirdikleri saldırılardır¹⁷³. Bir de bu durumun yanı sıra, İsrail sağının, sol kanat siyasi partileri, terör olaylarının yükselmesiyle suçlamaları, solun barışı getirme konusundaki başarısız olduğu algısının yaratılması ve "barışa karşı toprak" ilkesinin işe yaramadığı, bunun yerine "barışa karşı barış" slogan ve algılarını öne alıcı politikalarını da hatırlatmakta yarar vardır. Ehud Barak'ın 1999

¹⁷⁰ Gerçekten de II. İntifada sırasında yaşananlar neticesinde sokakların kolayca terörize olması, İsrail kamuoyunda sadece Filistinlilere yönelik değil; sol politikalara ilişkin de şüpheleri ve güvensizliği artıracaktır. Bu evrede, İsrail kamuoyunun algıları ve tepkilerinin nasıl değiştiği üzerine tespitler için, bkz: Ahron Bregman, **Israel's Wars-A History Since 1947**, Routledge, 2. Basım, Londra, 2002., ss. 235-237.

¹⁷¹ İsrail'de, 1990'lar itibarıyla hem sol hem de sağ tarafın post-siyonizmini inceleyen nitelikli ve dikkat çekici çalışma için, bkz: Daniel Gutwein, "*Left and Right Post-Zionism and the Privatization of Israeli Collective Memory*", **Journal of Israeli History**, 20:2-3., ss. 9-42., Söz konusu makalenin 'sağ post-siyonizm' ile ilgili sayfa aralığı için, bkz: ss. 26-34. ; Ayrıca, Yeni Siyonizm ve İsrail dış politikası arasındaki bağlantıyı inceleyen eser için, bkz: Ofira Seliktar, **New Zionism and the Foreign Policy System of Israel**, Routledge, Londra, 2015.

¹⁷² Daha önceki başlıklarda, iç-dış politika ilişkisinden bahsedildiğinde, bağlantı-linkage üzerinde ayrıntılı durulmaktaydı. Arap-İsrail ve Filistin-İsrail barış görüşmelerinde, iç-dış politika etkileşimi için iki faydalı makale, bkz: Valeire Yorke, "*Domestic Politics and the Prospect for An Arab-Israeli Peace*", **Journal of Palestine Studies**, V: 17., N: 4., Yaz 1988., ss. 3-25. ; Efraim Inbar, "*The Peace Negotiations and Israeli Domestic Politics*", Çevrimiçi: https://www.iemed.org/observatori-en/arees-danalisi/arxiu-adjunts/anuari/med.2011/inbar_en.pdf , Son Erişim Tarihi: 21.02.2021. ; İnbar, Yaser Arafat liderliğinde, Filistin Yönetiminin 2000'li yıllardan sonra, giderek artan terör olaylarını yönetmede başarısız olduğundan bahsetmektedir. Bilişim ağı bağlantısı verilen ilgili makale, bkz: s. 54. ; Ayrıca, yine, bkz: Rashid I. Khalidi, "*Toward a Clear Palestinian Strategy*", **Journal of Palestine Studies**, V: 31., N: 4., Yaz 2002., ss. 5-12.

¹⁷³ Söz konusu örgütlerin ortaya çıkışı, Ortadoğu'daki bölgesel çatışmalar ve 1990'lardan sonra, bölge ülkelerinin durumunu geniş bir perspektifte inceleyen çalışma için, bkz: Fred Halliday, (Çev: Umut Özkırımlı, Gülberk Koç), **İslam ve Çatışma Miti**, Sarmal yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 1998.

seçimlerine giden süreçte, halkın gözünde, partisinden daha fazla popüler olması¹⁷⁴ da bir taraftan sağın yarattığı siyasi algı ve diğer taraftan terör saldırıları gölgesinde İsrail İşçi Partisini bir noktaya kadar taşıyacaktır. O nokta ise 2001 Başbakanlık Seçimlerinde, solun, 2 yıl önceki zaferini, bu kadar kısa sürede tersine çevirerek ezici bir çoğunlukla Ariel Şaron'u iktidara getirmesidir. İsrail sağ, intifada karşısında, Ehud Barak'ın çaresiz kaldığı, eylemcilere yeterince caydırıcı cevap vermediğini düşünmekte ve bu yönde retorik geliştirmektedirler¹⁷⁵. Öyle ki İsrail sağının, sola karşı yürüttüğü ve Mescid-i Aksa çıkarmasında son bulan bu karşı retorüğün, sağın propaganda ve politika taktiklerinde işe yaradığı görülmektedir.

4.3.4. Taba Müzakereleri ve Müzakerelerin Özgünlüğü (2001)

İsrail İşçi Partisi, İsrail solu ve İsrail siyasi tarihinin en önemli figürlerinden olan Yitzhak Rabin'in, Soğuk Savaş sonrası takip eden yıllarda başlattığı Filistinlilerle Barış Sürecinde fark ettiği önemli gerçek; Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ndeki işgalin daha fazla süremesinin, İsrail'in yararına olmayacağını kabul etmesidir. Amnon Aran, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra başbakan olan yedi siyasetçi arasında, Yitzhak Rabin'in dışında, bu gerçeği kabul eden sadece dört İsrail başbakanı olduğunu belirtmektedir: Şimon Peres, Ehud Barak, Ariel Şaron ve Ehud Olmert¹⁷⁶. Buradaki şaşırtıcı isimler, elbette Ariel Şaron ve Ehud Olmert'tir. Olmert'ten ziyade, Şaron'un, işgalin artık sürdürülemeyeceği yönündeki görüşleri dikkat çekicidir; oysa kendisinin, Barak'ın Camp David'deki ve şu an bu başlık altında bahsedilecek Taba Müzakereleri'ndeki olumsuz tavırları ve Taba kararlarını çıkmaza sürüklemek için elinden gelen çabayı gösterdiği bilinmektedir. Buna rağmen, Şaron'un Batı Şeria ve Gazze'deki 36 yıllık İsrail varlığının bir 'işgal' olduğunu ve bu işgalin 3.5 milyon Filistinli ve kendileri için de sürdürülemeyecek kötü bir duruma geldiğini Knesset'te beyan etmesi, Likud'un işgal politikaları

¹⁷⁴ Inbar, *a.g.m.*, s. 55.

¹⁷⁵ İsrail sağının, başbakan Ehud Barak hakkındaki düşünceleri ve II. İntifada karşısında, Barak'ın yorumları için, bkz: Barak, *a.g.e.*, ss. 388-389 ve ss. 400-402.

¹⁷⁶ Aran'ın, İsrail dış politikasının tarihi ve yapım sürecini ayrıntılı incelediği çalışması okunmalıdır. Aran'ın, söz konusu başbakanları karşılaştırdığı bölüm için, bkz: Amnon Aran, **Israeli Foreign Policy-Since the End of the Cold War**, Cambridge University Press, 2021., s. 2.

görüşlerinde bir ilktir¹⁷⁷. Şaron'un, 2006 yılında farkına vardığı bu işgal politikalarının daha fazla sürdürülemeyeceği, işgâlin İsrail ekonomisini de olumsuz etkilediği¹⁷⁸ ve İsrail'in Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze'den çekilme gerçeğini, İsrail ve Filistin diplomatları ve temsilcileri, Şaron'dan 5 yıl önce, Taba'da, idrak etmekteydiler. Bu sebeple, 21-27 Ocak 2001 tarihleri arasında gerçekleşen Taba Müzakereleri, İsrail-Filistin Çatışmasında her iki tarafın da -o dönemin şartlarına göre- ulaşabilecekleri en yüksek uzlaşma sürecini ifade etmektedir.

Müzakereler, Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in arabuluculuğunda, Mısır'ın Kızıldeniz'e kıyısı olan Taba'da, bir hafta boyunca devam edecek ve her iki taraf da 'anlaşmaya en yakın noktaya' hızlıca ulaşacaktır; ancak konjonktür, her iki tarafın liderlerinin tavrı ve özellikle, İsrail'in iç dinamiklerinin, böyle bir müzakere sürecini kaldıracak olgunlukta olmamasından ötürü, bu çok önemli görüşmelerin nihayete ermesinin önünde engel teşkil edecektir. Gerçekten de Taba müzakereleri, İsrail ve Filistin arasında daha önce devlet başkanları nezdinde gerçekleştirilen görüşmelerden çok farklı ve uzlaşma daha hızlı ulaşma açısından tek örnektir denilebilir. Taba'da, ne İsrail Başbakanı Ehud Barak ne Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat ne de Amerikan Başkanı Bill Clinton vardı. İsrail Başbakanının bu görüşmelerde onayı olmasına rağmen bulunmamasının nedeni, iki hafta içinde yapılacak başbakanlık seçimleridir. Filistin Devlet Başkanının bulunmamasının nedeni ise Ehud Barak ile artık, herhangi bir çözüme ulaşmanın Arafat gözünde inandırıcı olmaması ve II. İntifadanın ardından şiddetin bir türlü sona ermemesidir. Amerikan Başkanının görüşmelerde bulunmaması da Taba müzakerelerinden bir gün önce, Clinton'ın artık, yerini, George Bush'a bırakacağı içindir. Taba müzakereleri,

¹⁷⁷ Ariel Şaron'un beyin kanaması geçirmesine çok az bir zaman kala, Knesset'te gerçekleştirdiği ve İsrail sağına şaşırtan bu açıklamaları için, bkz: "*Israeli PM says Occupation is Bad for Us and Them*", Çevrimiçi: <http://www.aparchive.com/metadata/youtube/d0456b64af7a72274ff5b70504adb27a> , Son Erişim Tarihi: 28.02.2021. ; Ayrıca, yine, bkz: "*İsrail'in Gazze'den Stratejik Çekilişi*", **Cumhuriyet Strateji**, S: 60., 22 Ağustos 2005., ss. 1. ve 4.

¹⁷⁸ Gerçekten de İsrail sağı dâhi, artık, işgâlin uzun süre devam edemeyeceğini ve İsrail ekonomisi üzerinde her geçen gün hem insan hem de istihdam gücü olarak devleti zorladığının farkındadır. İsrail, 21. yüzyıla güçlü ve çok çeşitlendirilmiş, sadece endüstri ekonomisi ile değil; bilgi teknolojisini de ihraç eden bir ülke olarak girmektedir; oysa 1990'lı yıllara girişi, bu çalışmanın 3. Bölümünde de vurgulandığı gibi, artan enflasyon ve ekonomik krizler şeklinde gerçekleşmekteydi. Öyle ki MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika) ülkeleri içinde İsrail, teknoloji ve sanayileşme açısından en ileri, her geçen gün ekonomisini geliştiren ve birçok şirketin dünyaya yayıldığı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılar için, bkz: David N. Balaam&Michael Veseth, **Introduction to International Political Economy**, Pearson Prentice Hall, 4. Basım, New Jersey, 2008., s. 295.

kritik olduğu kadar, 21-27 Ocak gibi, bu kadar kısa sürede, tarafların ilerleme kaydettiği diyalog sürecinin zamanlama olarak da en şansızıdır. Bir taraftan, İsrail’de 6 Şubat’ta gerçekleştirilecek başbakanın doğrudan -ve son kez- seçileceği seçimler, diğer taraftan Amerika’da, Beyaz Saray’da artık, Bill Clinton yerine, George Bush’un yer alacağı gerçeğidir¹⁷⁹. Her şeye rağmen, görüşmeler, her iki tarafın da deneyimli diplomat ve delegeleri arasında gerçekleşecektir. İsrail’i temsilen Barak’ın dışişleri bakanı Shloma (Şloma) Ben Ami ve Yitzhak Rabin döneminin dışişleri bakan yardımcısı olan ve aynı zamanda, 1990’lardaki İsrail-Filistin barış görüşmelerinin, Oslo’nun, mimarlarından biri olan Yossi Beilin de Taba müzakerelerinde yer almaktaydı¹⁸⁰. Esasında, Ben Ami ve Beilin, 1990-2001 arasında, İsrail’in Filistinlilerle yürüttüğü barış görüşmelerinin ‘müzakere takımı’nda bulunmaktaydılar¹⁸¹. Filistin Yönetiminden ise Ahmet Kurey (Abu Ala), Taba görüşmelerinde hazır bulunmaktaydı. Yine, dikkat edilirse görüşmeler, dışişleri yetkilileri ve diplomatlar arasında gerçekleştiğinden, müzakerelere, -öncekilere nazaran- dışarıdan müdahale yaşanmayacaktır. Taba’daki müzakerelerin bir hafta içinde hızlıca ilerlemesi ve tarafların olası anlaşmaya çok yaklaşmasının nedeni, delegelerin, Camp David’de başkan Clinton’ın da belirlediği ana konuları, yapıcı bir yaklaşımla ele almalarıdır. Sınırlar, Güvenlik, Mülteciler ve Kudüs konusu yine görüşülecek maddelerdendir ve taraflar, hemen hemen her konuda uzlaşmaya yakın tutum sergileyecek, II. İntifada’nın yarattığı kaos ortamının aksine, Kudüs ve Batı Şeria topraklarındaki Filistin varlığının kabulü yönünde hemfikir olacaklardır¹⁸². Alınan kararların uygulamaya geçmesi için, güçlü bir siyasi iktidarın olması şarttır; ancak başbakan Ehud Barak’ın 9 Aralık’ta görevinden istifa etmesi ve İsrail seçim yasasına göre, üç ay içerisinde yeni bir başbakanlık seçimi yapılacağından ülke,

¹⁷⁹ Amerikan Başkanı George Bush’un, Clinton’dan sonra, Amerika’nın Ortadoğu ve Körfez’e ilişkin politikalarındaki değişim ve Amerikan dış politika ve savaş doktrinleri için, bkz: Andrew Davison, **Conquering Hearts and Minds-The American War Ideology in the Persian, Arabian Gulf, (1990-2003)**, İstanbul Bilgi University Press, 1. Basım, İstanbul, Ekim 2005.

¹⁸⁰ M. Cherif Bassiouni&Shlomo Ben Ami, **A Guide to Documents on the Arab Palestinian/Israeli Conflict: (1897-2008)**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2009., ss. 174-194.

¹⁸¹ Galia Golan&Gilead Sher (Eds.), **Spoiling and Coping with Spoilers, Israeli-Arab Negotiations**, Indiana University Press, 2019., s. 17.

¹⁸² Taba müzakerelerinde, tarafların aldığı tutum ve Kudüs, Batı Şeria gibi her iki taraf için de ‘kırmızı çizgi’ olarak görülen konulardaki görüşmelerin seyirinin ayrıntılı analizi ve rapor değerinde inceleme için, bkz. “*Special Document File: The Taba Negotiations (January 2001)*”, **Journal of Palestine Studies**, V: 31., N: 3., Bahar 2002., ss. 79-89.

artık, seçim atmosferine girecektir ve Taba gibi İsrail-Filistin çatışmasında o güne dek çok ciddi ve yapıcı görüşme ve kararların alındığı müzakereler hayata geçirilemeyecektir.

İsrail ve Amerikan karşıtlığıyla bilinen Noam Chomsky dahi, Taba müzakerelerinin önemi ve özgünlüğüne dikkat çekerek, Taba müzakerelerini yöneten delegelere destek verilse idi herhangi bir anlaşmaya varılma olasılığının yüksek olduğunu ve geçen 30 yıllık süreye nazaran, Taba'da çözüme çok yaklaşıldığını vurgulamaktadır¹⁸³. Chomsky, ayrıca, 'iki devletli çözüme' de en çok yaklaşılacak müzakerelerin Taba görüşmeleri olduğunu da tespitlerine ekleyip İsrail Başbakanı Ehud Barak'ın müzakerelerde anlaşmaya yaklaşıldığı anda, görüşmelerden çekilmesini eleştirmektedir. Chomsky, Taba müzakerelerinin şaşırtıcı bir şekilde hızlı ve uzlaşmaya yakın ilerlemesinin nedenini de görüşmelerde, 'ABD'nin bulunmamasına' bağlamaktadır¹⁸⁴ ki bu görüş, Yitzhak Rabin'in -daha önce bu konuya özellikle dikkat çekildi- Filistin sorununa, 'ABD'den bağımsız bir yaklaşım geliştirilmeli' tezine yakındır. Chomsky, yıllardır yayımladığı makale ve çalışmalarında, ABD'yi saf dışı bırakarak gerçekleştirilen İsrail-Filistin görüşmelerinin, hem daha hızlı ilerlediği hem de sonuca daha yakın durulduğu yönünde görüş bildirmektedir¹⁸⁵. Ehud Barak'ın, Taba Müzakerelerinden önce görevinden çekildiği ve onun öncesinde de 'kırılgan bir koalisyonu'* yönetmekle sorumlu olduğu için, gerek Camp David gerekse Taba müzakerelerinde, iki taraf da en azından anlaşabileceklerinin mümkün olduklarını görmekteydiler¹⁸⁶. Örneğin; İsrail ve Filistin taraflarının, karşılıklı olarak toprak takası ve birbirlerinin egemenlik

¹⁸³ Taba müzakerelerinin önemini, makalelerinde vurgulayan Noam Chomsky, 2001'den sonra, İsrail-Filistin arasında gerçekleştirilen görüşmelerin, Taba müzakerelerinde alınan ve görüşülen konular üzerinden yürütülmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bkz: Noam Chomsky, (Çev: Gökhan Fırat), **Geleceği Kurgulamak**, İnkılâp Kitabevi, 3. Basım, İstanbul, 2016., ss. 34 ve 39.

¹⁸⁴ Chomsky, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁸⁵ Noam Chomsky, Ilan Pappê, (Çev: Solmaz Kâmuran), **Filistin Üzerine Konuşmalar**, İnkılâp Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2016. ; Ayrıca, bkz: Edward Said, (Çev: Ahmet Cüneyt, Al Kerem, Nuri Ersoy), **Yeni Bin Yılda Filistin Sorunu**, Aram yay., 1. Basım, Ocak 2002., ss. 74-93.

* Hem Filistin hem de Lübnan tarafına, dış politikada taviz verildiğini öne sürerek -Netanyahu döneminin dışişleri bakanı da olan- David Levy, Barak hükümetinden istifa etmiş; Barak'ın geniş kapsamlı koalisyonundan, sonrasında dini partiler de Batı Şeria ve Kudüs gibi konular ve Şabat günleri hassasiyetleri nedeni ile çekilme tehditlerinde bulunmuşlardır.

¹⁸⁶ Taba ve Camp David Müzakerelerinin karşılaştırmalı değerlendirmesi için, alanında nitelikli bir çalışma, bkz: Jeremy Pressman, "*Visions in Collision: What Happened at Camp David and Taba?*", **International Security**, 28:2., Ekim 2003., ss. 5-43.

alanlarına saygı duyacakları, Batı Şeria ve İsrail ana karası arasında güvenli geçişlerin sağlanacağı gibi birçok konuda hemfikir olduklarıdır¹⁸⁷. Taba görüşmeleri İsrail’de ‘son sol iktidarı’nın elindeki sadece son çabası değil; barışı yakalamak için son şansı olarak görülmelidir. Öyle ki Şin Bet’in eski başkanı Ami Ayalon dahi, Camp David Zirvesi’nden sonra, İsrail-Filistin arasında gelişen olaylar dizisinde, bu son şansın kaçırılmasını özellikle, İsrail için ‘artık, geriye doğru gidişin’ göstergesi olduğunu belirterek, şu tespitlerde bulunacaktır:

“Olağanüstü bir fırsat kaçırdık; komünizmin çöküşü, Körfez Savaşı ve küreselleşmenin ardından uluslararası konjonktür buna çok uygundu”¹⁸⁸.

Esasında, bu fırsatı kaçıran sadece Ehud Barak değil; aynı zamanda Yaser Arafat’tır. Bu noktada, Yitzhak Rabin’i hatırlamamak işten değildir. Rabin, tüm bu kaçırılan şansları, Soğuk Savaş sonrası bölgeyi ve İsrail-Filistin tarafını da iyi okuyup bu zeminde iç-dış politika yürütmekteydi; ancak Ehud Barak’ın, özellikle, Taba görüşmelerini bir yere kadar getirip sonrasında, İsrail’in hem iç hem de dış dinamiklerinde gelişen olayları bahane ederek, birden bire müzakerelerden çekilme kararı, bugün dahi İsrail siyasi ve akademi çevrelerinin İsrail sol ve sağ arasında, Filistin soruna ilişkin ‘çözüm değil’; ‘çatışmasızlık halinin devamı’nın yeterli olacağı görüşü, yaygınlık kazanıp kitlelerce kabullenilmiş görülmektedir¹⁸⁹. Ehud Barak’ı ve onun 1999-2001 arasındaki hükümetini, Yitzhak Rabin’in iktidarı kadar etkileyici politikalar uygulayan bir profile bürünmesini engelleyen en önemli dönüm noktasının, Ocak 2001 Taba müzakereleri öncesi ve sırasında sergilediği tutum ve

¹⁸⁷ Akiva Eldar, “*The Peace That Nearly Was At Taba*”, **Haaretz**, 14 Şubat 2002.

¹⁸⁸ Sylvain Cypel, (Çev: Burcu Çekmece), **Duvarlar Arasında-Çıkmazdaki İsrail Toplumu**, Arkadaş yay., Ankara, 2011., s. 271. ; Yine, aynı eserde, Taba Müzakerelerinin, büyük bir ilerleme olduğu ve İsrail’in kendi hatalarını kabulü ile uluslararası hukuk yönündeki tespitler için, bkz: ss. 262-264. ; Diğer taraftan, Taba Müzakereleri sırasında, askeri kurmayların da rolü yadsınamaz. İsrail Genel Kurmayı’nın -İntifada henüz dinmemiş iken- Taba görüşmelerindeki sonuç metnini imzalamaması yönünde, Ehud Barak’a baskıları için, bkz, yine aynı eser: s. 269.

¹⁸⁹ İsrail sol ve sağ arasındaki tam da bu ilginç durum ve tespitle ilgili, İsraili yazar ve filozof Micah Goodman, 2017’de, İsrail’de yayımlanan İbranice eserinde, hem sol hem de sağ parti ve iktidarların, 1967 Savaşı’ndan itibaren uyguladıkları politikaları inceleyerek, ateşkesin defalarca mümkün olduğunu ve bunun bir ‘çatışmasızlık halini’ yarattığını; ancak ‘kapsamlı bir barışın’ -İsrail’de kim iktidar olursa olsun- mümkün olamayacağını söylemektedir. Goodman’ın bu tespitleri, kitabı yayımlandığında, İsrail siyaseti ve kamuoyunda ses getirecek ve tartışmalara neden olup uzun süre çok satanlar listesinde kalacaktır. Bkz: Micah Goodman, **Milkud 67-Ha’Raayonot Mehaorei Ha’Mahloket Şekoraat Et Yisrael**, (מלכוד 67 - הרעיונות מאחורי המחלוקת שקורעת את ישראל), Zmora Bitan, Dvir, Kinneret, 2017.

politikalarıdır ki bir sonraki başlıkta, Barak'ın Rabin ile karşılaştırmalı analizinde bu durum, daha da ayrıntılanacaktır.

4.3.5. Barak-Rabin Karşılaştırması

Soğuk Savaş'ın bitişiyle küreselleşme eğilimleri, siyaset, iletişim ve terörizmin yaygınlaşması alanında hızlıca ilerlerken, Ortadoğu siyaseti de bu değişim etrafında şekillenmekteydi¹⁹⁰. İsrail'de, 1992'de, İşçi Partisinin Yitzhak Rabin'in liderliğinde iktidara gelmesi, İsrail-Filistin çatışmasına, o zamana değin, sağcı Likud'un 'çözumsuzlük siyaseti' gereği uygulanmayan bir perspektif getirmektedir. Rabin, Peres, Beilin ve Aloni gibi sol önderler, çatışma çözümünün sadece İsrail'in Arap komşularıyla değil; yanı başlarındaki 'öteki' ile yani, Filistinliler ile de sağlanması gerektiği kanaatinde idiler. 1970'lerden itibaren artarak devam eden Filistinli mülteciler sorunu ve Filistinlilerin çevre ülkelere dağılması ile İsrail'in 'ötekileri' konumuna gelen Filistinliler, Yitzhak Rabin'in iktidara gelir gelmez, ötekini muhatap alıp uzlaşa ve barışa, öncelikle Filistinlilerle başlaması tesadüf değildir. 'Ötekilerle' karşılıklı bağımlılık yaratılması¹⁹¹, Rabin hükümeti süresince, daha önce bahsedildiği gibi, ekonomik ve siyasal alanda ilerletilmeye çalışılmaktaydı. Ehud Barak'ın, Rabin'den sonra, İsrail'in hem kendi yurttaşı Arap Müslümanlarına hem de yanı başındaki Filistinlilere yönelik karşılıklı bağımlılık yaratacak politikaları hayata geçirememesinin yanı sıra Barak, 1999 seçimleri öncesinde, seçmenlerine söylediği Rabin'in izinden gideceğine dair sözünü, Filistinlilerle karşılıklı bağımlılığın geliştirilmesi konusunda değil de İsrail'in çevre

¹⁹⁰ Eric Hobsbawm, Soğuk Savaş sonrası küreselleşen dünyanın daha da istikrarsızlaştığından ve yeni sorunlara gebe olduğundan bahsetmektedir. Bkz: Eric Hobsbawm, (Çev: Osman Akınhay), **Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm**, Agora yay., 1. Basım, Şubat 2008., s. 148.

¹⁹¹ Uluslararası İlişkilerde kimlik çalışmaları ekseninde 'öteki' kavramı ve bunun, karşılıklı bağımlılık etrafında ele alınmasını inceleyen çalışma için, bkz: Fuat Keyman, (Çev: Simten Coşar), **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2000. ; içinde; "*Farklılığa Direnmek: Uluslararası İlişkilerde Öteki Sorunu*", ss. 217-267. ; Ayrıca, yine aynı eserde, öteki kavramı ve anlayışını incelerken 'yeni bağımlılık'-'neo dependency' literatüründen de bahsedilmektedir, bkz: Fernando Henrique Cardoso&Enzo Faletto, **Dependency and Development in Latin America**, University of California Press, 1979., s. 222. ; 'Öteki' kavramı, elbette, Yahudi Tarihinden de soyutlanamaz. Yüzlerce yıl, 'Avrupa'nın Ötekileri' konumunda olan Yahudiler arasında da öteki olmanın verdiği psikoloji, ayrıca incelenecek bir konudur. Örneğin, bu çalışmada, kendisine I. Bölümde atıfta bulunulan Hannah Arendt'ın, Yahudilerin ötekileştirilmesi sorununu, Yahudi Ulus-Devletine giden süreçteki düşünceleri etrafında inceleyen eser için, bkz: Seyla Benhabib, (Çev: Berna Akkıyal), **Ötekilerin Hakları-Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar**, İletişim yay., 4. Basım, İstanbul, 2018., ss. 59-79.

lkeleri ve yine uluslararası bir müzakere süreciyle -dışarıdan içeriye- kısmen bağlantı politikaları ekseninde uygulamaya çalışacaktır.

Ehud Barak'ın Temmuz 1999'da hükümetini kurar kurmaz, Rabin'in aksine, öncelikle Filistin sorununa ynelmeyip Lübnan'dan çekilim ve Suriye ile normalleşme sürecine odaklanması, bunun en önemli göstergelerindendir; ancak bu noktada, Barak'a hakkını teslim etmek gerekir ki kendinden önceki -rneğın Peres'in başbakanlığı dönemi (1984-86)- sol hükümetler gibi, Güney Lübnan'dan ivedilikle çekilecektir. Gerçekten de Güney Lübnan, hep İsrail'in sağıcı hükümetleri sırasında işgal edilmekte ve hep solcu hükümetler dönemlerinde Lübnan'dan çekilim sağlanmaktadır. İsrail sağı ve solu arasındaki çatışma ve uzlaşa stratejisini, bir de bu açıdan düşünmek gerekmektedir. Güney Lübnan zerine, işgal ya da çekilim politikaları, İsrail'in özellikle sol hükümetleri nezdinde, neredeyse Filistin sorunu ile eş anlı değerlendirilmektedir ki Barak dönemi bunun en açık kanıtıdır. Öyle ki Barak, Filistin sorununun çözümünü, Lübnan ve özellikle, Suriye ile barış sağlanması koşuluna bağlamaktadır. Barak için Filistin ve Suriye sorununun ne ifade ettiği ve neden bağlantı politikasında, öncelikle İsrail'in Kuzey'deki sınır komşularına odaklandığını, kendisinin şu tespitleri özetler niteliktedir:

“Her zaman, ilk önce, Suriye yanlısı oldum. Suriye ile barış anlaşması yapmak, Filistinlilerin atışmayı yayma kapasitesini ciddi şekilde sınırlayabilir; oysa Filistin sorununu çözmek, Suriye'nin İsrail'in varlığını tehdit etme kapasitesini azaltmaz”¹⁹².

Görüldüğü zere, Barak'ın Rabin'den ayrıldığı en önemli nokta, Filistin ve Suriye'ye yönelik bağlantı politikalarında, Suriye'yi önceleyerek İsrail'in güvenlik ve çatışmasızlık halinin, neredeyse, Suriye ile barış yapma koşulundan geçtiğini belirtmesidir; oysa Rabin, Barak'ın tam tersine, öncelikle içeriden, Batı şeria ve Gazze'den, dışarıya; İsrail'in sınır ve yakın komşularıyla normalleşme hedefini belirlemektedir. Bu konuda, Madeleine Albright, Filistinlileri önceleyen ve cesaret gerektiren politikaları, Rabin'in karakteriyle özdeşleştirmektedir. Albright'a göre, Rabin, askeri becerileri ve karizmatik açık sözlülüğü ile bir zamanlar, Amerikan

¹⁹² Gresh, *a.g.m.*, s. 26.

askeri ve dışişleri bakanlığına damgasını vuran George Marshall¹⁹³'in İsrail'deki dengidir¹⁹⁴. Dikkat edilirse Rabin hükümetinin ilk yılı dolar dolmaz, öncelikle 1993 Oslo Barış Anlaşması; sonrasında, 1994 Ürdün Barışını gerçekleştirmesi ve Rabin'in, önce Filistinlilerle barış; sonrasında söz konusu barışı, çevre ülkelerine yayma hedefi, Albright'ın tespitlerini doğrular niteliktedir. Diğer taraftan, Barak ise iktidara geldikten bir yıl içinde, Lübnan çekilimiyle aynı anda, Suriye ile teması devam ettirecektir. Bu, elbette, o dönem için stratejik bir hatadır. Barak'ın ne 2000 Camp David'de ne de 2001 Taba'da devamını getiremediği her iki müzakere ve barış sürecinin 'zaman bütünlüğü'nü dikkate almaması ve stratejiden uzaklığı dikkate alınmalıdır. Bu ikilem ya da çelişkide kalan politikalar arasında bir de II. İntifada'nın patlak vermesi, stratejiden uzak olan İsrail'in bu 'son sol iktidarı' için, geri dönüşü olmayan bir yol da çizecektir. Öyle ki her zaman sol politikaları destekleyen, Suriye ile barış yanlısı olan ve hatta, sırf barışa ulaşmak için Golan Tepelerinin Suriye'ye iadesini isteyen ve Yaser Arafat'la ılımlı ilişkileri olan İsrail eski Cumhurbaşkanı Ezer Weizman dahi, Ehud Barak'ın muğlak gözükten ve kamuoyuna anlatamadığı politikaları neticesinde, II. İntifada ve Taba görüşmeleri atmosferinden hemen sonra gerçekleştirilecek başbakanlık seçimlerinde, oyunu, Ariel Şaron'dan yana kullanacağını ilân edecektir¹⁹⁵. Bir önceki başlıklarda da belirtildiği gibi, Barak'ın vizyonsuzluğunun dışında, hükümet etme süresinin kırılmalı ve iktidar ortaklarının tutarsızlığı ile hükümetini kurduğu Temmuz 1999'dan, istifasını verdiği Aralık 2000'e dek, sadece 17 aylık başbakanlık döneminden çok şey beklemek elbette, Barak'a karşı haksızlık olabilir; ancak kendisi gibi, Şimon Peres'in de 1984-86 evresindeki kısa hükümetindeki eylemleri ve 1987'deki Dışişleri Bakanlığı görevinde iken Londra Görüşmelerinin mimarlarından olması düşünüldüğünde, Barak'ın kendisinden beklenen iç ve dış politika atılımlarını gerçekleştirdiğini

¹⁹³ Madeleine Albright'ın, Yitzhak Rabin'i; Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında, 'Marshall Planı'yla Amerikan dış politikasının menevra alanını genişleten George Marshall'a benzetmesinin nedenleri arasında, Marshall'ın da siyasi kariyerine başlamadan önce, ABD'nin II. Dünya Savaşı yıllarında, Genel Kurmay Başkanlığı görevini üstlenmesi ve hem askeri hem de sivil olarak dışişleri bakanlığı görevlerinde, açık sözlülüğü ile olaylar karşısındaki hızlı çözüm arayışlarıyla da ünlü olmasıdır. Marshall'a ilgili, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Arşivi, bkz: "*Our Foreign Policy*", **U.S. Department of State Publication**, General Foreign Policy Series, V: 26., N: 3972., 1950., ss. 65-67.

¹⁹⁴ Woodward, *a.g.e.*, s. 330.

¹⁹⁵ Aba Gefen, **Israel at A Crossroads**, Gefen Publishing House, Kudüs, 2001., s. 327. ; Söz konusu kaynağın ilk baskı dili İbranice ve baskı yeri Tel Aviv olup basım yılı 1999'dur.

söylemek mümkün değildir. Öyle ki Peres’inki dönüşümlü bir iktidarı ifade ederken; Barak’ın İşçi Partisinin tek iktidarı ve II. İntifada ile Taba gibi o güne dek, hem diplomatik hem de müzakere yaklaşımında neredeyse bir kökten değişim niteliği olan istişare sürecini ‘yönetememenin’ verdiği psikolojiyle istifa etmesi, Rabin’in ‘barışa karşı canından olması’nın yanında, tartışma konusu dahi edilemeyeceği çok açıktır. Bir de buna, Rabin’in Filistin tarafıyla sağladığı uzlaş ve anlaşmalar süreci zemini de göz önüne alınır ise Barak’ın var olan bu zemin üzerine -her ne kadar 1996/99 evresinde Netanyahu bu zemini zayıflatmaya çalışsa da¹⁹⁶- yeni siyasalar inşa etmesi kaçınılmaz gözükmekteydi; ancak Barak’ın siyasi karakteri ve yukarıda sayılan değişkenlerden ötürü, bu durum pek mümkün gözükmemektedir.

İsrail siyasetinde Başbakanlık ya da Cumhurbaşkanlığı yapmış siyasetçilerin çoğu gibi, Yitzhak Rabin ve Ehud Barak da asker kökenlidir ve her ikisinin de Genel Kurmay Başkanlığı geçmişi bulunmaktadır; ancak Rabin’in başbakan ve Peres’in de onun dışişleri bakanı olduğu 1992-95 evresinde, her ikisi de Oslo Sürecinden Arap ülkeleriyle barış açılımına dek, ‘askere rağmen’ politikalar yürütmekteydiler. Öyle ki Rabin ve Peres’in FKÖ Lideri Arafat’la belirli zamanlarda gerçekleştirdikleri gizli görüşmeler ve Oslo sürecinden sonra Filistinlilere tek taraflı tavizler verildiği yönündeki algı ve görüşler, İsrail Ordusu ve Generallerini de İsrail’in güvenliği konusunda, Rabin ve Peres’in politikalarına karşı ön yargı ve endişeye sevk etmekteydi¹⁹⁷. Rabin ve Peres, 1990’lardaki barış sürecinde, çoğu zaman askerlerle karşı karşıya gelirken; Barak’ın, askerlere ve rakibi Netanyahu’ya karşı böyle bir durum yaşamamasının nedeni, kendisinin uzun bir askeri geçmişi ve güvenlik

¹⁹⁶ Binyamin Netanyahu’nun, Rabin suikastinden sonra, 1996 seçim sonuçlarına istinaden oluşturduğu 1996-99 arasındaki hükümetinin iç ve dış politikasının, akademik bir çerçevede ve ayrıntılı analizleri için, bkz: Efraim Karsh (Ed.), **From Rabin to Netanyahu-Israel’s Troubled Agenda**, Frank Cass Publishers, 1. Basım, Londra, 1997. ; Ayrıca, 1996-1999 evresinde, Netanyahu ile ABD Başkanı Bill Clinton’un aralarındaki ilişkilerinin, Prof. Schulzinger, Clinton’un Rabin ile ilişkileri ne kadar ‘ılımlı’ ise Netanyahu ile de o kadar ‘sert’ geçtiğinden bahsetmektedir. Konuyla ilgili bkz: Robert D. Schulzinger, **U.S. Diplomacy Since 1990.**, 5. Basım, Oxford University Press., 2002., s. 375.

¹⁹⁷ 1990’larda İsrail’de, Ordu-Siyaset-Güvenlik tartışmalarına örnek olacak iki nitelikli makale için, bkz: “Israeli Left Fears Army Role in Peace Process”, **Independent**, 9 Şubat 1994. ; Ayrıca, yine bkz: Rosenau, *Along the Domestic...*, **a.g.e.**, s. 369. ; içinde; Clyde Haberman, “Israelis Deglamorize the Military”, **New York Times**, 31 Mayıs 1995., s. 10.

politikalarındaki duyarlılığından kaynaklanmaktadır¹⁹⁸. Kaldı ki Barak, İsrail'in güvenliği söz konusu olduğunda, ani bir şekilde askerlerin çizgisine gelebilecek ve 'şahin' bir şekilde, sert politikalar uygulayabilecek potansiyele de sahiptir. Öyle ki Barak, ileride, Ehud Olmert ve Binyamin Netanyahu'nun sağ iktidarlarında dahi, Savunma Bakanı olarak göreve getirilecektir*. Bu görevleri sırasında, özellikle, Türk basınına verdiği demeçler hâlâ hafızalardadır. Barak'ın, İsrail'in kendini savunma hakkını hatırlatmakla beraber, şu sözleri dikkat çekicidir:

“Egemen bir devlet, halkına karşı sorumludur. Bu nedenle de yapması gerekenleri yapar. Kaldı ki Ortadoğu, 'zayıf olana merhamet gösterilen bir yer' değildir. Halkımızı koruma görevimiz var. Bu da saldırılar karşısında yumuşak olmamıza olanak sağlamıyor”¹⁹⁹.

Ehud Barak'ın sağ iktidarlar döneminde Savunma Bakanı iken sarf ettiği bu sözler, esasında, Barak'ın İsrail'in güvenlik doktrini konu edinildiğinde nasıl şahine dönüşebileceğini ve kendisinin yeri geldiğinde askerlerle aynı hizaya nasıl gelebileceğini de göstermesi açısından önemli bir tarihi nottur. Açıktır ki Barak'ın, her ne kadar başbakanlık döneminde barış sürecini devam ettirmeye yönelik girişim ve politikaları da olsa kendisi, İsrail Siyasi Tarihinde, düşünceleri ve eylemleriyle en çok militerize olmuş aktörler arasında gelmektedir. Bu olgu, Barak'ı, Rabin'den ayıran en önemli nitelik olarak görülmelidir. Yukarıda ayrıntılarıyla değinilen Camp David ile Taba Müzakereleri arasında tutarsız bir siyaset çizen Barak'ın, II. İntifada'yı yönetemediği gibi, sadece İsrail sağ seçmeninde değil; sol kitlede de 'sol barışı getirebilir mi?' tarzındaki kitle psikolojine yönelik şüpheleri de arttıracaktır. Barak'ın 1999 seçimlerinden önce söz verdiği, Rabin'in izinden gideceğine dair demeçlerinin, 17 aylık hükümetindeki icraat, karar ve refleksleri düşünüldüğünde, inandırıcılığı da tartışmaya açık hale gelmektedir.

¹⁹⁸ Yine, ayrıca, daha önce değinilen konu olan İsrail Ordusu'nun İsrail siyasetine etkisini tartışan eserde, Ehud Barak'ın, özellikle, II. İntifada'dan sonra, İsrail Ordusu ve Generalleriyle etkileşimine ilişkin, bkz: Peri, *a.g.e.*, ss. 92-96.

* Ehud Barak, 2007-2013 arasında, Ehud Olmert'in Kadima ve Binyamin Netanyahu'nun Likud iktidarları sırasında, Savunma Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur.

¹⁹⁹ Barak, bu sözleri, 2008'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında ve Türk basın temsilcileriyle Ankara'da bir araya geldiği kahvaltıda dile getirmiştir. Ayrıntılar için, bkz: Semih İdiz, “Ehud Barak: Ortadoğu'da Zayıf Olana Merhamet Yok”, *Milliyet*, 14 Şubat 2008. s. 14.

Diğer taraftan, Rabin ve Barak'ın ender ortak yönlerinden biri, her ikisinin de İsrail toplumunun alternatif aradığı sağ iktidar sonrası göreve gelmeleridir. Rabin'in, 6 yılı aşkın Şamir iktidarının ertesinde; Barak'ın ise 3 yıllık Netanyahu'dan sonra hükümetini kurmalarıdır. Elbette, bu durum, Barak için bir şanstır; özellikle, Rabin'in öldürülmesi ve Peres'in 1996 seçimlerinde, Netanyahu karşısında ezici bir üstünlük sağlayamaması neticesinde rayından çıkan barış sürecini²⁰⁰, tekrar canlandırmak adına Barak; Rabin gibi, öncelikle karşılıklı bağımlılık politikalarında, İsrail'in iç dinamiklerini öne alıp siyaset geliştirmeyi tercih etmeyip Lübnan ve Suriye'ye odaklanması ve bu politikaları devam ederken, II. Camp David açılımını da peşi sıra gerçekleştirmek istemesi; o dönemde İsrail'de artan şiddet ve terör olaylarının ve II. İntifada'nın getirdiği ortamda, Barak'ın hükümet etme süresini kısaltmaktaydı. Rabin hükümeti, Barak'ın yaşadıklarının daha fazlasıyla yüzleştiği ve artık, İsrail aşırı ve fanatik sağının, Rabin'i tehdit etme boyutunun yükseldiği bir evrede, -askerin homurdanmaları arasında- hem Filistinliler hem de Ürdünle barış sağlanacak, Fas ve Umman ile diplomatik temas yaşanacak ve İsrail'in yeni dönem dış politikasına destek için, Müslüman dünyanın diğer ülkeleriyle de iletişim sağlanacaktır. Ehud Barak'ın şansız olduğu nokta eğer, koalisyonundaki çatlaklıklar ve her an hükümeti dağıtma tehditlerine maruz kalması ise; aynı durumla Rabin ve Peres de karşılaşmaktadır ki bu, İsrail siyasi sisteminin yarattığı bir sonuç olarak görülmelidir. Burada, en önemli faktör, Barak'ın iktidarını kurar kurmaz, stratejisini tam olarak belirleyememesidir ki bu noktada devreye, İsrail toplumuyla Barak hükümeti arasında, o bir türlü sağlanamayan 'siyasal iletişim sorunu' ortaya çıkmaktadır.

Ehud Barak ve Yitzhak Rabin'i, müzakere teknikleri açısından da değerlendirmek mümkündür²⁰¹. Daha önce, Peres-Rabin karşılaştırmasında, Rabin'in Peres'ten farklı olarak, Amerikan diplomasisini daha iyi tanıdığını ve ABD'nin, İsrail'in hem Arap hem de Filistinlilerle ilişkilerine müdahil olmasına sıcak bakmadığı üzerinde durulmuştur. Rabin'in, İsrail'in ABD'den çok; öncelikle Avrupa

²⁰⁰ Wayne C. McWilliams&Harry Piotrowski, **The World Since 1945-A History of International Relations**, Lynne Rienner Publishers, 4. Basım, Colorado, 1997., s. 165.

²⁰¹ Tarihsel perspektifte, müzakere sanatı ve uluslararası işbirliğinin incelenmesi ile ilgili nitelikli ve bir o kadar da tarihi çalışma için, bkz: Sulwyn Lewis, **Towards International Co-Operation**, Pergamon Press, 1. Basım, Londra, 1966.

lkeleriyle ilişkilerinin geliştirilmesinden yana tavırlar aldığı ortadadır. Bu, Rabin'i, - yine daha önce bahsedilen- İsrail solu arasındaki 'Avrupacı Görüş'e yakın tutmaktadır. Her ne kadar, Oslo süreci ve sonrasında, Ürdün ile gerçekleşen barışlarda ABD faktörü ön planda ise, esasında bu, dönemin Amerikan Başkanı Clinton ile Rabin arasındaki özel ilişkiden de kaynaklanmaktadır. Yoksa, Yitzhak Rabin, İsrail'in Vaşington Büyükelçisi sırasında ve sonrasında yaşadığı deneyimlerinden yola çıkararak; Amerikan diplomasisinin 'müdahaleci yeteneği'nin farkındadır²⁰². Öyle ki Rabin, büyükelçiliği sırasında Ürdün Krizi'ne şahit olmakta ve ilk başbakanlık döneminde ise İsrail'in Mısır topraklarından çekilimi sırasındaki ABD baskılarını hatırlamaktadır. Tam da bu noktada, William Quandt, Arap-İsrail diplomasi sürecinde, 'Amerika'nın müdahaleci tarihi' söz konusu olduğunda, Yitzhak Rabin'in, çoğu Amerikan diplomatından daha fazla bilgili olarak, konuya hâkim olduğunu belirtmektedir²⁰³. Bu nedenle, Rabin dönemi dış politikasının, tümüyle, ABD etkisi altında olduğunu söylemek mümkün değildir. Rabin, 1990'ların getirdiği ekonomik ve siyasi koşulları fırsata çevirip hem Filistin hem de evre Arap lkeleriyle diplomatik teması sağlarken; İsrail'in dış politikada, ABD'nin dışında alternatifler üretme ve ABD ekseninden ziyade; 'çok taraflı' bir diplomasi türünü işler hale getirme taraftarıdır²⁰⁴. Rabin'in Fas, Umman, Çin ve Endonezya açılımları, bu ekseninde değerlendirilmelidir. Yine, daha önce, İsrail sol partilerinin Avrupacı Görüş başlığında, Soğuk Savaş'ın en önemli sosyal demokrat figürlerinden ve İsrail'i ziyaret eden ilk Alman şansölyesi olma özelliği taşıyan Willy Brandt'ın, Rabin'in 1992-1995 evresinde, Filistin ve evre Arap ülkelerine yönelik yürüttüğü dış politikayı, özetler nitelikteki açıklamasını belirtmekte yarar var:

²⁰² Amerikan dış politikasında, 1970-90 evresindeki 'müdahaleci' süreci ve rneklerinin, Ortadoğu analizi için, bkz: Peter J. Schraeder (Ed.), **Intervention into the 1990s-U.S. Foreign Policy in the Third World**, Lynne Rienner Publishers, 2. Basım, Boulder, 1992., ss. 368-382.

²⁰³ Bu ilgi çeken ve Rabin hakkındaki en iyi tespitlerden biri olan analizler için, bkz: William B. Quandt, **Peace Process-American Diplomacy and The Arab-Israeli Conflict Since 1967**, Brookings Institution Press, Revised Edition, Washington, 2001., ss. 386-387.

²⁰⁴ Yitzhak Rabin, ilk hükümet dönemi olan 1974-77 arasında dahi, İsrail'in ABD'ye bağımlılığını, sadece diplomatik alanda değil; ekonomik ve askeri alanda da en aza indirilmesinden yanadır. Konuyla ilgili, bkz: Nadav Safran, **Israel-The Embattled Ally**, The Belknap Press of Harvard University Press, 1981., s.193.

“...Barış Süreci derken, bölgesel barışın ‘tek bir konferansla’ değil; bir dizi ‘çok taraflı ve ikili’ görüşmeler yoluyla sağlanabileceğini bize gösteren Avrupa deneyimini anımsatmak istiyorum”²⁰⁵.

Ehud Barak’ın, 17 aylık hükümetinde, ABD’nin sürece müdahalesi elbette açıktır; ancak Rabin dönemindeki gibi, müdahil olan yine Amerikan Başkanı Bill Clinton ve müzakerelerin koordinesindeki diğer önemli isim Clinton’ın Dışişleri Bakanı Bayan Madeleine Albright’tır ki Albright, Rabin’in ‘cesur bir barış’ düşlediğini söyleyip²⁰⁶ Barak’ın ise Camp David görüşmelerinde, Arafat’la karşılaştırıldığında, daha esnek olduğuna vurgu yapmaktadır²⁰⁷. Her halükarda, Amerikan yönetiminin, İsrail-Filistin çatışmasına çözüm için Clinton’ın yönlendirmesinde, ‘yumuşak müdahaleci’ tavrında, herhangi bir değişiklik yok ise; Barak hükümetinin, tamamen İsrail’in iç dinamiklerinde gelişen olaylar karşısında temkinli davranması ve Taba Müzakerelerinden hızlıca çekilmesinin nedenini, bu çerçevede incelemek gerekmektedir. Barak’tan sonra ikidara gelen Ariel Şaron, Taba Müzakerelerini zaten, tanımayacak ve Taba’da salık verilen kararların hiçbirini uygulamadığı gibi, 2005 Gazze çekilimine dek, Filistin tarafıyla istişareden yana olmayacak ve üstelik, Arafat’ı, Ramallah’taki Karargâhı’nda, kuşatma politikalarına gidecektir. Clinton’dan sonra Başkan olan George Bush ise ne Yaser Arafat ne de Ariel Şaron’dan memnun olacaktır. Öyle ki Bush, Filistin halkına fırsat verilirse Arafat’a alternatif yeni bir lider çıkarabileceklerine inandığını, İsrail tarafında ise Şaron’un bir ‘boğa olduğunu’, Şaron’un alternatiflerinin ise ‘ondan da beter’ görüldüğünü söyleyecektir²⁰⁸. Yitzhak Rabin’in ilk başbakanlık dönemi olan 1974-77 evresi de dahil olmak üzere, o günden; Taba müzakerelerinin kesildiği Ocak 2001’e dek, tüm Amerikan başkanlarının, gerek Arap-İsrail gerekse Filistin-İsrail

²⁰⁵ Willy Brandt bu sözü, 1990 yılında, Sosyalist Enternasyonel’in İstanbul Konsey Toplantısı sırasında söylemiştir. Brandt’ın, bu tarihi tespitleri, tam da sağcı Yitzhak Şamir Hükümetinin Madrid Konferansı öncesi ve ABD’nin Ortadoğu siyasetinde baskın etkisinin hissedildiği dönemde söylemesi, ayrıca önemlidir. Brandt’ın konuşmasındaki Ortadoğu detayı için, bkz: Willy Brandt, (Çev: Mirgün S. Cabas, İ. Can Şiram vd.), **Sol ve Özgür**, Sosyal Demokrasi yay., 2. Basım, Ankara, Ekim 1994., s. 100.

²⁰⁶ Albright, *a.g.e.*, s. 281.

²⁰⁷ Albright, *a.g.e.*, ss. 130-131.

²⁰⁸ Başkan Bush’un, 2003’te, Irak’ın ABD tarafından işgali sürecinde, Ortadoğu’nun sıcak çatışmasını ele aldığı günlerde, Arafat ve Şaron ile ilgili tespitleri için, bkz: Bob Woodward, (Çev: Melih Pekdemir, Şefika Kamcez), **Saldırı Planı**, Arkadaş yay., Ankara, Haziran 2004., ss. 239-240.

çatışmasına müdahil olma isteği; Nixon, Carter, Reagan, Baba Bush, Clinton ve Oğul Bush dönemlerinde, çeşitli plan ve doktrinler çerçevesinde gerçekleşecektir. Söz konusu Amerikan müdahaleleri için, Oğul Bush'tan sonra, Obama ve Trump dönemlerinde de farklı bir tespitte bulunmak mümkün gözükmemektedir. Öyle ki Ehud Barak'ın önce kamu güvenliği, sonrasında ise dışişleri bakanı olan Shlomo Ben Ami, Barak'ın da Amerikan müdahaleciliğinin sınırlı kalmasından yana olduğunu belirtip ABD'nin, Filistinlilerle yürütülen müzakerelerde bir 'komisyoncu' gibi hareket etmesinin olumsuz sonuçlarına dikkat çekmektedir²⁰⁹. Yitzhak Rabin, 1990'ların şartlarının, 1970'ler gibi olmadığını bildiği için, Amerikan müdahalesini bir noktaya kadar kabul etmekte; ancak İsrail dış politikasının etki alanını genişletmek için 'Amerika'ya rağmen' özgün dış politika yürütülmesi konusunda çaba sarf etmekteydi²¹⁰. Ehud Barak ise Lübnan'dan çekilim ve Suriye ile yaşanan yeniden temasa dayalı politikalarının dışında, Filistinle müzakere sürecinde, tümüyle Amerikan yönlendirmesine açıktır. Tam da bu noktada, Dr. Claire Spencer'in şu tespitlerinden bahsetmekte yarar görmekteyiz. Dr. Spencer, Rabin'in İsrail siyasi liderliğine en iyi katkısının, 'riskler ne kadar karmaşık olursa olsun' kendi yurttaşlarının geleceğini güvence altına almak için, 'seçeneklerden en az kötü olanına' yönelmesinin ve onun bu yönde siyaset yürütmesinin önemli olduğundan söz edip Rabin'den beri, çok az İsraili liderin, Rabin'in tarihsel derinliği ve öngörülüğüne sahip olduğuna vurgu yapmaktadır²¹¹. Gerçekten de Rabin'i, İsrail siyasetinde özgün bir yere konumlandıran niteliklerinden biri de bu yönüdür. Bu paragrafı, şu anektotla bitirmemiz, esasında, Barak-Rabin karşılaştırmasında, Barak'ın politik psikolojisini göstermesi açısından önemlidir. Daha önce bahsedildiği gibi, Yitzhak Rabin, suikaste uğradıktan sonra, Şimon Peres tarafından geçici bir hükümet oluşturulacaktır. Bu hükümetin Dışişleri Bakanı olarak Barak, 27 Kasım

²⁰⁹ Shlomo Ben Ami'nin, 24 Ekim 1999'da, Washington Enstitüsü'nde yaptığı konuşmasının metni için, bkz: "*Israel's Foreign Policy Agenda*", **The Washington Institute for Near East Policy**, 1 Kasım 1999. ; Aynı kaynağın bilişim ağı sayfası için, Çevrimiçi: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/israels-foreign-policy-agenda> , Son Erişim Tarihi: 04.03.2021.

²¹⁰ Başbakan Yitzhak Rabin'in, 1992-95 hükümet evresinde, ABD ile ilişkilerine dair lütfen, bkz: Robert O. Freeman (Ed.), **Israel Under Rabin**, Westview Press, Colorado, 1995. ; içinde; Marvin Feuerwerker, "*Israeli-American Relations in the Second Rabin Era*", ss. 9-22.

²¹¹ Claire Spencer, "*Yitzhak Rabin 20 Years On: The Loss of Leadership*", **Chatham House**, 4 Kasım 2015. ; Çevrimiçi: <https://www.chathamhouse.org/2015/11/yitzhak-rabin-20-years-loss-leadership> , Son Erişim Tarihi: 04.03.2021.

1995'te, İspanya'da katıldığı 'Barselona AvrupAkdeniz Konferansı'nda, Rabin döneminden sonra İsrail'den beklentiler dile getirildiğinde, o dönem İspanya'nın Dışişleri Bakanı olan Javier Solana*'ya açıkça şunları söyleyecektir:

“Ben, birgün, İsrail'in başbakanı olmak istiyorum. Barış karşılığında toprak ilkesini benimseyen ve Filistinlilere kendi kaderlerini tayin hakkı tanımayı içeren bir deklarasyonla²¹² ülkeme dönmem²¹³.”

Sadece bu küçük anektot dahi düşünüldüğünde, Ehud Barak'ın Rabin'den sonra İsrail sol siyasetinde oluşan güç boşluğunu, doldur(a)mamasının nedeni ve 1996 seçimlerinde, İsrail solunun neden Rabin'in mirasını devam ettiremediği de açıkça anlaşılabilir; ancak bu durum, 1999'da solun son iktidar şansını, içeride ve dışarıda reform politikalarıyla değerlendiremeyen Barak Dönemi için şaşırtıcı olmamalıdır. Barak'ın siyasi psikoloji ve kendi yapısındaki o her zamanki temkinlilik ve olaylara anında hızlıca tepki veremeyip müdahale edememe niteliği, 1999-2001 arasında yaşanan ve yukarıda etraflıca analiz edilen evrede görülmektedir.

Ehud Barak döneminin İsrail solu açısından bir diğer dikkat çeken tarafı ise Barak'ın İsrail'in belirli bir anayasaya sahip olmasını istemesi ve bu anayasanın laik bir niteliğinin de bulunması yönündedir²¹⁴. İsrail'in hukuk yapısı incelendiğinde, ülkedeki anayasa tartışmalarından II. Bölümde bahsedilmektedir; ancak İsrail'in kurulduğu günden Barak dönemine dek, muhtemel bir anayasanın, niteliksel olarak laik olup olmayacağına ilişkin tartışmalar, neredeyse, devletin karakteristik özelliğinin 'Yahudi' mi; yoksa 'Demokratik' mi olacağı yönündeki tartışmalar kadar

* Gerçekten de Javier Solana, 1990'lı yıllarda, hem Akdeniz hem de Ortadoğu Coğrafyası için bir şanstır. Solana, Filistin-İsrail çatışmasının çözümü için çaba sarf etmenin yanı sıra, Türkiye için de önemli bir siyasal aktördür. Öyle ki Türkiye'nin 1999 Helsinki Zirvesi ile AB'ye 'aday ülke' ilanı için yoğun girişimlerde bulunacak ve bunda başarılı da olacaktır.

²¹² “27-28 Kasım 1995 AvrupAkdeniz Konferansı”nda alınan kararların 5. maddesi, 'barışa karşı toprak' ibaresini içerip Ehud Barak'ın cesaret edemediği deklarasyonun beklentilerini kapsamaktadır. Konferans metni için, lütfen, bkz: “*Barcelona Euro-Mediterranean Conference (27-28 November 1995) - Declaration and Work Programme*”, Çevrimiçi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_95_7, Son Erişim Tarihi: 04.03.2021.

²¹³ Charles Enderlin, (Çev: Susan Fairfield), **Shattered Dreams-The Failure of the Peace Process in the Middle East (1995-2002)**, Other Press, New York, 2003., s.20.

²¹⁴ İsrail'de laiklik tartışmaları, anayasa yapım tartışmalarından soyutlanamaz. Ülkenin yargı kurumları ve anayasa oluşturma istekleri ekseninde, tarihsel arka planı da göz önüne alarak inceleyen çalışma için, bkz: Martin Edelman, “*The Status of the Israeli Constitution at the Present Time*”, **Shofar**, C: 21., S: 4., Yaz 2003. ss. 1-18.

eskidir. Bir de buna, Yahudi Milliyetçiliğinin dinle içiçe geçmişliği eklendiğinde, devletin siyasal yapısı ile olası bir anayasanın niteliğinin de siyaset kurumu ve kamuoyu nezdinde konsensüs oluşturulamamasına engel olarak görülmektedir. Barak'ın, 1999 Seçimlerinin hemen ardından, 'sivil devrim'in parçası olarak gördüğü²¹⁵ anayasa yapımına daha da önem vermesi dikkat çekicidir. Barak'ın anayasa isteğinin temel nedenlerinden biri de İsrail Siyasi Tarihinin en geniş kapsam ve destekli koalisyonunu kurmasıdır ki bu durum, koalisyonun diğer ortaklarının da anayasa girişimine destek vereceği yönündeki beklentisidir; ancak Ehud Barak iktidarının iç ve dış politikaları, o dönemde İsrail toplumundaki anayasa yapım isteğinin belirsiz oluşu ve Barak iktidarının 18 ay gibi kısa bir hükümet süresi ile sınırlı kalmasından ötürü, devletin belirli bir anayasaya sahip olması planının devamı gelemeyecektir. İşçi ve diğer sol partili çoğu figür, İsrail'in laik bir karaktere bürünmesini desteklemektedir; ancak bugün, hâlâ, İsrail'de laiklik ve anayasa tartışmaları, özellikle, laik ve ultra Ortodoks kesimlerin karşı karşıya gelişi sonucu, tartışılır haldedir. Öyle ki laiklik tartışmaları, seküler ve aşırı dindarlar arasındaki çekişmede, toplumun önemli kırılğan faylarından birini oluşturmaktadır.

Barak ve Rabin arasındaki karşılaştırma için son not olarak, yine, dikkate değer bir noktayı incelemek yerinde olacaktır. Rabin ve Barak'ın, İşçi Partili diğer başbakan ve siyasetçiler gibi, Türkiye'ye ilgileri, hükümet ettikleri dönemde dikkat çekicidir. Daha önce, Rabin'in bağlantı politikası gereği, bölgede Arap olmayan Türkiye'nin, Oslo sürecine dahilinden bahsedilmişti ki Türkiye'ye karşı aynı ilgi, Barak'ın hem Başbakanlığı hem de Savunma Bakanlığı döneminde de sürecektir. Türkiye'nin 17 Ağustos 1999 depremiyle geçirdiği ekonomik ve toplumsal travma sırasında, Türkiye'ye yardım eden ilk ülkelerden biri olan İsrail, Başbakan Ehud Barak'ın talimatıyla depremden en çok hasar gören yerlerden biri olan Adapazarı'nda, 3 bin kişilik 'İsrail-Türkiye Köyü' inşa edecektir. Başbakan Barak, bu deprem köyünün açılışı için bizzat Türkiye'ye gelecek ve Başbakan Ecevit ile prefabrik köyün açılışına katılacaktır²¹⁶. Barak'ın Türkiye'ye ilgisi, başbakanlık dönemiyle sınırlı kalmayacak, Olmert ve Netanyahu iktidarlarındaki Savunma

²¹⁵ Edelman, *a.g.m.*, s. 1.

²¹⁶ Ehud Barak'ın, Bülent Ecevit ile görüşüp 'İsrail Deprem Köyünü' açtığı ziyaretiyle ilgili ayrıntılar için, bkz: Liel&Yirik, *a.g.e.*, ss. 142-143.

Bakanlığı görevlerindeyken de Türkiye'yi çeşitli nedenlerle ziyarete devam edecektir²¹⁷. Tüm bu ziyaretler ve ilgi, Ehud Barak'ın, Türkiye'yi, Yitzhak Rabin gibi, önemseydiğini göstermesinin yanında, iki ülkenin, bölge sorunlarında -kriz zamanlarında dahi- ortak hareket etme yeteneklerinin, hem ikili ilişkilerinde hem de bölgeselci politikalarında süreklilik arz ettiğini de kanıtlamaktadır.

²¹⁷ Barak'ın, Türkiye'ye gerçekleştirdiği diğer ziyaretlerin nedenleri ve ziyaretlere ilişkin tespit ve fotoğraflar için, bkz: Liel&Yirik, *a.g.e.*, s. 214. ve ss. 224-225. ; Barak Dönemi'ndeki bu ziyaretler, Türkiye-ABD-İsrail üçlüsünün yakın ilişkilerinden elbette soyutlanamaz. Her üç ülkenin 1990'lar ve 2000'li yılların başındaki yakın ilişkilerinin çok yönlü analizleri için, lütfen, bkz: William B. Quandt (Ed.), **Troubled Triangle-The United States, Turkey and Israel in the New Middle East**, Just World Books, Virginia, 2011.

SONUÇ

Bu çalışmanın ana problemini teşkil eden tüm sorular; tarihi bilgi, kaynak ve tespitler etrafında cevaplanmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın ana sorularının, sonuca da ulaşmada yardımcı olacağı için, söz konusu soruların aşağıdaki gibi sıralanıp tek tek cevaplanmasında, yarar görmekteyiz:

>> Yahudi Solu'nun Doğuşunu Sağlayan Sebepler Nelerdir?

>> İsrail Devleti'nin Kuruluş İdeolojisi, Sağ ya da Dini Bir İdeoloji Midir?

>> İsrail'de, 1977'de, Kurucu Sol Parti İktidarına Neden Son Verildi?

>> İsrail'de, Barışı 'Sadece Sağ İktidarlar' Mı Gerçekleştirir?

>> İsrail Siyasetinde, 1975-1995 Evresinde, Yitzhak Rabin Neden 'Ana Belirleyici' Siyasal Aktördür?

>> İsrail Sağ; Solu Eleştirdikleri Dış Politika Konularında -Bir Zaman Sonra- Neden Aynı Politikaları Kendileri 'Uygulamak Zorunda' Kalıyorlar?

*

*

*

Yahudi Solu'nun Doğuşunu Sağlayan Sebepler Nelerdir?

Bugünkü İsrail'deki Yahudi solu ve sol kültürü, yüzlerce yıllık tarih ve bilgi birikimi ile Avrupa diasporasında doğmakta ve bu durum da Yahudi solunu, dünyanın diğer sol hareket ve oluşumlarından ayıran en önemli nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. İsrail Devleti kuruluna dek, Avrupa topraklarında şekillenen ve özellikle siyasi ve toplumsal devrim ve değişimlerin de öncüleri arasında yer alan ya da tüm bu gelişmelerden etkilenen Yahudi halkı ve Aydınlarının sol kültürü, antisemitik hareketler ve emansipasyonun doğuşu ile iyice kolektif ve kısmi olarak, laik bir karakter de almaya başlamaktaydı. 1897'de, Basel'de gerçekleşen I. Siyonist Kongre'nin asıl temsilcileri ve düzenleyicileri, revizyonist Siyonistlerden ziyade; Theodore Herzl gibi 'devlet gerçeği'ni anlamış ve Yahudilerin dini değil de dünyevi düşünüp bir Yahudi Devleti kurması gerektiğinin farkında olan sol fraksiyonlara

aitlerdir. I. Siyonist Kongre'ye dek, Avrupa'nın geçirdiği birçok değişimden etkilenen Yahudi solu için, Çifte Devrim -Fransız, Sanayi/İşçi Devrimleri- önemli bir dönüm noktasını teşkil etmekteydi ki Kıta Avrupası boyunca Yahudilerin İşçi Hareketlerine destekleri, Yahudi sol düşünce ve kültürünün de gelişmesine katkı sağlamaktaydı. Bugünkü İsrail'deki sola ait kurumsal yapılar ve sol siyaset, özellikle Doğu Avrupa'da, tarihsel arka planda yaşanan gelişmelerden bağımsız değerlendirilemez.

İsrail Devleti'nin Kuruluş İdeolojisi, Sağ ya da Dini Bir İdeoloji Midir?

Şu noktayı açıkça belirtmeliyiz ki “İsrail Devleti”, “Medinat Yisrael”, ne Londra'da ne Vaşington'da ne de Kudüs'te doğmuştur. Bu noktayı, özellikle vurgulamaktayız ki genel kanının aksine; 2670 yıl sonra* ilân edilen İsrail Devleti'nin kuruluşu, sadece ‘Balfour Deklarasyonu’na indirgenecek şekilde, basit bir olay olmadığı gibi; İsrail, salt İngiliz-Amerikan desteği ekseninde de yaratılan bir devlet değildir. Baltık ile Polonya ve Ukrayna'nın da dâhil olduğu Doğu Avrupa-Rus topraklarındaki yüzlerce yıllık Yahudi varlığı, esasında, bugünkü İsrail Devleti'nin hem kuruluş hem de sonraki yıllarının örgütlenip kurumsallaşması yönünde, hayati coğrafyalardır. Öyle ki Yahudilerarası siyasal örgütlenmenin, Kıta Avrupa'sında alt yapısı oluşacak ve şekillenecektir. Özellikle, 18. ve 19. yüzyıl Avrupa'sında yaşanan baş döndürücü gelişmelerde; diğer Avrupalı halklar gibi Yahudilerin, Avrupa siyasetinin merkezinde konumlanması, Modern Yahudi Felsefesi ve siyasi ideolojinin de çeşitlenmesine katkı sağlayacaktır. Siyonist görüşün içerisinde farklı fraksiyonların çıkmasının nedeni, Avrupa'da yüzlerce yıl antisemitik ve pogrom hareketlerine maruz kalan Yahudi halkının kurtuluşa ermesi için, çare aramalarından kaynaklanmaktaydı. Avrupa'da Siyonist solun, sağdan daha faal görünmesinin nedeni de Yahudi solunun, Avrupa'nın sosyalist ve sol hareketlerine daha açık olmasıdır. İsrail Devletinin kurucu öncüleri de bu kültürden etkilenerek, devletin ilk yıllarında, sol ve sosyalist politikalar uygulamaktaydılar²¹⁸. Kibbutzçuluktan

* Buradaki ‘2670 yıllık’ ibare ve vurgumuzda; MÖ. 722'de, Asur (Ninova) hükümdarı Sargon'un, Kuzey'deki İsrail Krallığı'na son verdiği tarihi temel almaktayız.

²¹⁸ İsrail'in ilk öncüleri, Rus etkisine ve sosyalizme o kadar açıklardır ki Rus Felsefe Tarihinden, Edebiyatına -hatta dönemin önemli yazarı Lev Tolstoy'un eserleri dâhil- ve sosyalizmin ortak üretim anlayışından birçok yaşam biçimine dek Doğu Avrupalı Yahudiler arasında gelişen düşünceler,

Kooperatifçiliğe; sağlık ve eğitim sistemine, halkın sosyalist kurumlara erişebilmesine olanak sağlamaya kadar, ‘Yeni Yahudi Toplumu’nun yaratılmasında, devletin kurucu partisi Mapai’nin rolü dikkate değerdir. İsrail Devleti’nin ilk 30 yılındaki siyasal ve toplumsal örgütlenmesi, sağ ve revizyonist Siyonistlerden ziyade; solun kontrolünde şekillenmektedir. Bu çalışmanın çoğu yerinde, ‘kurucu sol partiler’ ibaresine vurgu yapılmasının temel nedenlerinden biri de İsrail Devleti’nin ilk ve ikinci kuşağının sol Siyonist ekolü temsil etmelerinden ve İsrail siyasetinin; devletin kurumları ile yeni Yahudi toplumunun inşa edilmesi sürecinde, temel belirleyici ve siyaset yapıcı olmalarından ötürüdür. Bu sebeptendir ki tüm bu kuruluş sürecinin, ‘Sabra Kuşağı’nı temsilen en önemli siyasal aktörü, o güne değin İsrail doğumlu tek lider olan Yitzhak Rabin’dir.

İsrail’de, 1977’de, Kurucu Sol Parti İktidarına Neden Son Verildi?

Siyaset Biliminin en önemli ilkelerinden biri olan ‘uzun süreli iktidar; yorar, yıpratır’ gerçeğini, İsrail’in sol kurucu kadroları, 1977 seçim sonuçlarıyla deneyimlediklerinde, İsrail, 30 yıldır savaş halinde olduğu Mısır ve Suriye ile müzakere sürecinin eşliğindedir. Mütarekeden barışa ve soldan sağa iktidar değişiminin yaşandığı bu dönem, sadece bu açıdan dahi düşüldüğünde değerlidir. İsrail’in iki önemli ve ‘hasımları’ olan sınır komşuları ile solun başlattığı diyalog ve uzlaşma politikalarını, 1977 Seçimlerinde sağ kanattan Likud’un ‘devam ettirmek zorunda kalması’, 1992’de Yitzhak Rabin’in iktidara gelene dek, Arap ülkeleriyle söz konusu normalleşmenin, sağın, sürüncemeli kontrolüne geçtiğini de kanıtlamaktaydı. Gerçekten de İsrail sağ için -bugün dahi- 1977 Seçimleri, bir ‘devrim’ niteliğindedir. 28 yıllık kurucu sol iktidarına son veren seçimlerdir; ancak bu gerçek, başka bir gerçeği örsele(ye)memektedir: İsrail’de 1977’de iktidar, soldan sağa geçiş yapmasına rağmen; iş, devleti yönetmeye ve Arap ve Filistinlilerle uzlaşmayı sağlamaya geldiğinde, barışın temel belirleyicileri ve sonrasında da yönlendiricileri yine, kurucu sol kadrolar ve onların devamı olan ikinci kuşak (Rabin ve Peres gibi) sol siyasal parti ve liderleridir.

onların Filistin’e göçlerine kadar, artarak devam edecektir. Lütfen, bkz: Jean-Christophe Attias&Esther Benbassa, (Çev: Nihal Önal), **Paylaşılmayan Kutsal Topraklar ve İsrail**, İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2002., s. 202.

İsrail’de, Barışı ‘Sadece Sağ İktidarlar’ Mı Gerçekleştirir?

Bu soruya en iyi cevap, Yitzhak Rabin’in 1974-77 ve 1992-95 arasındaki iki hükümet dönemi ile Şimon Peres’in 1984-86 arasındaki dönüşümlü sol iktidar evresinde, Filistin tarafı ve İsrail’in sınır ve yakın komşularıyla gerçekleştirmeye çalıştığı politikalarıdır. 1974-1992 arası dönemde, sol kanatta sadece iki siyasetçi; Peres ve Rabin başbakanlık görevlerinde bulunmaktaydılar. Likud lideri Menahem Begin’in, Mısır’ın Enver Sadat’ıyla imza ettiği Camp David Barış’ının asıl mimarları, bu normalleşme ve barış sürecinin önünü açan kurucu sol parti iktidarlarıdır ki Mısır ve Suriye ile gerçekleştirilen Ayırma Anlaşmaları, Camp David’in temelini oluşturmaktadır. Öyle ki anlaşma imzalandıktan sonra, sol liderlerden sadece Peres dâhi, barış sürecini, İsrail solunun gözetiminde ve dikkatinde tutabilmek adına, Mısır’la sürekli diyalog halinde kalmakta hatta, başbakan Begin’den bağımsız olarak, Camp David sonrası süreç ve çatışmasızlığın devamı için, Enver Sedat’la görüşmektedir²¹⁹. İsrail’de barışı sağ iktidarların sağlayacağı yönündeki argümanda; esasında, sağın, barış politikalarına bakışlarında ‘sadece kendi iktidarlarının kontrolünde olan bir barış süreci ve anlayışını’ destekledikleri çok açıktır. I. ve II. İntifada’nın hangi sebeplerle patlak verdiği ve her iki İntifada’da da Likud liderlerinin eylemleri düşünüldüğünde, İsrail sol siyasal aktörlerinin Filistin ve Arap komşularıyla normalleşme sürecinin sağ taraftan ne kadar desteklediği de tartışma konusudur. İsrail sağının, ‘sol, barışı gerçekleştir(e)mez’ algısını yaymasının en önemli nedenlerinden biri de İsrail soluna karşı, İsrail’in toplumsal, siyasi ve askeri gerçeklerini bilmemek ya da bu gerçeklerin farkında olmamaları yönündeki iddialarıdır; ancak bu argüman da İsrail sağının, her zaman bir ‘ideolojik ajandası’ ve İsrail’in ideolojik sınırlarının belirlenmesi yönünde politikalarından ötürüdür ki sağ, İsrail’in ‘ideolojik sınırlarından’ taraf olurken; sol, ‘gerçekçi sınırların’ın savunulmasından yana tavrını koymaktadır. Yitzhak Rabin’den sonra, iktidara gelen sağ iktidarlar, hatta, şu anki Binyamin Netanyahu dahi, her ne kadar kendi dönemlerinde Oslo Sürecine karşı çıksalar da, ABD

²¹⁹ Gerçekten de Şimon Peres’in 1984’te hükümetini kurmadan önceki bu faaliyetleri ve İsrail solunun, Mısır’ın Enver Sedat’ına yaklaşımı ve bakışı dikkat çekicidir. Ayrıntılar için, lütfen, bkz: Matti Golan, (Çev: Ina Friedman), **Shimon Peres-A Biography**, Weidenfeld and Nicolson, 1. Basım, Londra, 1982., ss. 231-232.

aracılığıyla yürütülen barış müzakerelerini, Oslo yıllarında alınan karar ve politikalar üzerine inşa etmektedirler. Bu, elbette sadece, Oslo ile sınırlı tutulamaz. 1978-79 Camp David evresi de İsrail sol iktidarlarının temelini, 1974-75 arası oluşturdukları ve sonrasındaki sağ hükümetlerinin, bu zemin üzerine süreci yönetmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu demek oluyor ki İsrail’de, barışın zeminini her defasında sol oluştururken sağ, bu zemin üzerine revizyonist politikaları da eklemleyerek devam etmektedir; ancak uluslararası ilişkilerde, İsrail solu ve sağ arasındaki en önemli fark, İşçi Partisinin barış konusunda, kırılma noktasına geldiğinde, ‘bükülmeyi bilmesi’; Likud’un, ise bunu kabul etmemesidir²²⁰. Esasında, İsrail’de barışı ‘gerçekte’ hangi iktidarların başlattığı ve İsrail’in gerçekçi sınırlarının belirlenmesinde hangi hükümetlerin katkı sağladığı sorusunda, tarihsel arka plan da göz önünde tutulduğunda; ibre, sol kadro ve sol koalisyon iktidarları tarafını göstermektedir. Nihayetinde, İsrail’de barışı sadece, sağ hükümetlerin sağlayacağı tezi, tartışmalı ve şüpheyile yaklaşılması gereken bir tespit olarak kalmaktadır.

İsrail Siyasetinde, 1975-1995 Evresinde, Yitzhak Rabin Neden ‘Ana Belirleyici’ Siyasal Aktördür?

İsrail’in kurucu sol kadrolarında görüldüğü gibi, Yitzhak Rabin de asker kökenlidir. 1974 ve 1992’deki iktidarlarına dek, ülkesinin ve bölgenin gerçekliğini yıllarca hem sahada hem de siyasette deneyimlemektedir. 1973 Yom Kippur Savaşı’ndan sonra başlayan Araplarla barış sürecinin yürütücüleri arasındadır. 1977’deki sağ iktidara kolaylık sağlayan ‘barışa geçiş evresi’nin mimarlarından. Rabin, İsrail Askeri Tarihini değiştiren aktör olmasının yanında, İsrail diplomasisine de yoğun katkılar sağlamaktaydı. 1980’lerdeki Likud iktidarları altında dahi Rabin, İsrail dış politikasının yürütülmesi için çaba sarf etmekte ve sağ hükümetleri, İsrail’in Filistin ve Arap komşularıyla -elbette Peres’in de etkisiyle- yönlendirme eğilimindedir. ‘1987 Londra Görüşmeleri’ buna en iyi kanıttır. Yitzhak Rabin, 1992-95 dönemindeki iktidarında ise bu çitayı daha da yükseltip bugün dahi İsrail dış politikasının ‘belkemiği’ni oluşturan politikalar geliştirmekteydi. Uluslararası ve bölgesel politikalarda, her dönemin kendine özgün siyasal ve toplumsal psikolojisi

²²⁰ Sami Kohen, İsmail Cem, Zerrin Alnar, “İsrail: Golda’ya ‘Evet’ Ama...”, **Milliyet Aktüalite**, S: 67., 8 Ocak 1974., s. 5.

vardır. Mevcut iktidarlar, buldukları çağın psikolojisini okuyamazlar ise yaşadıkları çağa tutunamazlar. Rabin, son hükümetinde, hem kendi çağının öncesindeki İsrail'i hem de Soğuk Savaş sonrası konjonktürü iyi okuyarak, yıllardır terörist olarak görülen FKÖ ile dönemine göre devrim niteliğinde olan uzlaşma sürecini başlatmaktaydı. 1990'larda, hem Filistin hem de Arap ülkeleri ve hatta, Müslüman Dünyaya açılım politikalarının uygulayıcıları olarak, iki önemli siyasal aktör olan Yitzhak Rabin ve Şimon Peres, 'Soğuk Barış'ı sağlamaktaydılar; ancak Peres ve Rabin'den sonra, bu Soğuk Barış, 'Sıcak Barış'a çevirecek en güçlü isim, aynı siyasal partinin mensubu olan Ehud Barak'tır; fakat Barak'ın bunu başaramamasının en önemli nedeni, kendisinin ne Peres ne de Rabin kadar iyi bir okuyucu ya da iç baskıya direnecek cesarete oluşudur. Sadece, Rabin'in, Filistin ve Arap Ortadoğu'su ile ilişkilerini geliştirme çabasını, Müslüman nüfusun en etkin olduğu Endonezya'ya dek yayma hedefindeki politikaları dahi göz önüne alındığında, Barak'ın dış politikada İsrail'in bağlarını ve nüfuzları geliştirme siyasetindeki başarısızlığı ortadadır. Diğer taraftan, Rabin, İsrail siyasetinin ve dış politikasının pragmatik ve ayakları yere basan, gerçekçi bir lideridir. Rabin, bir taraftan, Şimon Peres ile birlikte Nobel Barış Ödülü aldığı Yaser Arafat'la Filistin barışını müzakere ederken²²¹; diğer taraftan, Fas ve Umman gibi Arap ülkeleriyle de temasını sürdürmekteydi. 'Rabin Diplomasisi'nin temel amacı, İsrail-Filistin barışını, mümkün mertebe, Arap Ortadoğusu'nda bulunan diğer ülkelere yaymaktır. Elbette, hedefteki başat coğrafya, Körfez Ülkeleridir. 1970'li yıllar boyunca, Arap ülkelerinin, İsrail'e karşı "Üç Hayır", "Three Nos", "Barışa-Tanımayı-Müzakereye Hayır" çıkışlı sert politikalarından sonra, Rabin'in Körfez'e ve Suriye'ye yönelik ılımlı diplomatik girişimleri, suikastle öldürülmesi sonucu yarım kalmakta; Fas ve Umman'la diplomatik temas gerçekleşmesine rağmen, Rabin'in çok arzu ettiği Suriye ile ılerleme sağlanamamaktaydı.

Rabin döneminin dış politikası incelenirse; bugün, İsrail'i yöneten Binyamin Netanyahu'nun dahi, İsrail dış politikasında 'ne yapmaya çalıştığı' anlaşılabilir. 2009'dan bugüne, İsrail'de başbakanlık görevini -yoğun tartışma ve yıpranan siyasi

²²¹ Konuyla ilgili ilginç bir değerlendirme için, bkz: Jeffrey Barthelet, "Peace Prizes and A Shoot-Out, A Bloodied Prize", *Newsweek*, C: 124., S: 17., 24 Ekim 1994., ss. 18-19.

kişiliğine rağmen- sürdüren sağcı Likud'un lideri Binyamin Netanyahu ve onun dış politika yapım ekibi, Rabin'in, 1990'lardaki Körfez açılımını keşfetmiş olacaklar ki Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve Bahreyn'le barış anlaşması imzalamaktadırlar. Elbette, bu açılım devam edeceğe benzemektedir. Umman, Kuveyt, Sudan, Fas ve İsrail'in Körfez'deki 'gölge dostu' olan Suudi Arabistan'la normalleşme, bu yumuşama ortamında İsrail'in en büyük dış politika ajandası olarak belirlemektedir. Peki, İsrail tüm bu Körfez açılımı ve Araplara, 'eski-yeni yaklaşımıyla' ne yapmaya çalışmaktadır? Son gelişmeler, İsrail diplomasisinin, dış politikanın önemli ilkelerinden biri olan 'süreklilik' koşuluna bağlı kaldığını göstermektedir. Kuşkusuz, Netanyahu iktidarı, Yitzhak Rabin döneminden Körfez'e yönelik yarım kalan 'dış politika stratejisini' tamamlamaya çalışmaktadır. Öyle ki sağcı bir hükümet, 1990'lardaki solcu "Rabin hükümetinin geride bıraktığı dış politika mirasının üzerinden" Körfez'e açılmaktadır. İsrail'in bu girişimleri, elbette sadece, İran'ı çevreleme hedefiyle açıklanamaz. Bundan daha önemlisi, Körfez'den Kafkaslar'a dek uzanan alanda -ki İsrail'in 'stratejik dostu olan Azerbaycan' bu bölgede yer almaktadır- İsrail dış politikasının hareket kabiliyetinin genişletilmesi ve İsrail'in bu bölgedeki meşruiyetinin yeniden pekiştirilmesinin amaçlandığı çok açıktır. Ehud Barak'ın 2000'li yıllarda yapması gerekeni, bugün sağ iktidar olan Netanyahu gerçekleştirmekte ve bu durum da Rabin'in 'akıl almaz bir zamanda' ortaya çıktığını ve yine, 'akıl almaz bir şekilde' öldürülmesinin gerekçelerinden biri olarak görülmelidir.

Yitzhak Rabin, 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan sonra, İsrail'de ilk iktidarını kurarken; 1992'de de Körfez Savaşı'nın hemen ertesinde hükümetini oluşturmaktaydı. Her ikisinde de 'savaş sonrası iktidar sorumluluğunu' üstlenmekteydi ki bu durum, İsrail gibi siyasetin kırılğan olduğu bir ülkede, zor bir süreci ifade etmektedir. İsrail dış politikasında Rabin, 1990'ların başında gerçekleştirilen Madrid Konferansı süreci ile isteksiz ve çözümsüzlükten yana olan Yitzhak Şamir'in devamını sağlayamadığı önleyici diplomasinin alanını geliştirme hedefindedir. Öyle ki 1992-95 evresindeki hükümetinde Rabin'in, bu durumu çok iyi değerlendirerek, İsrail dış politikasında diplomasiyi çeşitlendirme girişimlerinde, karşılıklı bağımlılık ve bağlantı politikaları ekseninde, İsrail'in hem Filistin hem sınır

ve yakın komşuları hem de -ABD'nin dışında- dönemin hegemonik güçleri olan Çin ve Rusya ile de İsrail dış politikasının etki alanını genişletme hedefi vardır. Rabin'in bu stratejisi, Soğuk Savaş sonrası Ortadoğu ve uluslararası siyasete, İsrail'i eklemlendirme politikaları olarak görülmelidir. 1970'lerde, Amerikan dış politikası için, 'Bağlantı' ve 'Üçgen Diplomasi'si, nasıl ki II. Dünya Savaşı'ndan o güne dek, ABD dış siyasetinde çarpıcı bir değişimi ifade ediyor ise²²² 1990'ların Rabin'li yılları da İsrail dış politikası için aynı durumu karşılamaktadır. Rabin'in, bu çalışmada incelenen Ürdün, Fas, Umman, Çin, Endonezya, Singapur ve Rusya ziyaretlerinin dışında, aralarında; Güney Kore'nin dahi bulunduğu Almanya, Polonya ve çok sayıda ülkeyle temasları, bu eksen de yorumlanmalıdır ki o güne dek kendisi, İsrail başbakanları arasında, ilgili ülkelere 'ilk kez' yurt dışı ziyaretlerinde bulunmuş tek siyasetçidir. Bu ziyaretlerin amacı, elbette, sadece İsrail'in uluslararası ilişkilerini geliştirme değildir; döneminin Filistin-İsrail ve Arap-İsrail Barış Sürecine destek sağlama amacı da söz konusudur. Oslo Barış süreci ve sonrasında yaşanan gelişmeler de bu eksenden okunmalıdır. Öyle ki Rabin, şu gerçeğin farkındadır: FKÖ, İsrail'in askeri açıdan yenil(e)meyeceğini, İsrail de FKÖ'nün uluslararası politik-ekonomik desteğinin gücünü, nihayetinde, kabul etmek zorunda kalacaktır. Rabin, ayrıca, Soğuk Savaş sonrası yeni konjonktürde İsrail'in, kendini, dünyadan ve yanı başındaki Filistin sorunundan artık, izole edemeyeceğinin de farkındadır. Tüm bu nedenlerle Rabin'in 2. Hükümet Dönemi; İsrail Dışişleri ve Dış Politika Tarihinde, bu kadar kısa sürede, çok sayıda ülke ile diplomatik ilişkilerin kurulduğu 'ilkleri' ifade etmesi açısından da önemlidir. Bu soru başlığının ilk paragrafında, Yitzhak Rabin Döneminin, bugünkü İsrail dış politikasının 'belkemiği'ni oluşturduğuna dikkat çekmemiz de İsrail Dışişleri Tarihinin önümüze koyduğu bu gerçeklerden ötürüdür.

Ülkenin kurucu sol partileri döneminde yetişen Rabin, İsrail doğumlu olanların ilk kuşaklarını temsil etmekteydi. Rabin'in iç ve dış politikada gerçekleştirmek istedikleri, sadece siyasi değil; sosyolojik olarak ayrıca önemlidir. Bu konuda, Rabin'i en iyi anlayan ve uzun yıllar rekabet halinde olmasına rağmen,

²²² John W. Mason, **The Cold War (1945-1991)**, Routledge, 1. Basım, Londra, 1996. (Özellikle; "Triangular Diplomacy: China, the Soviet Union and the United States in the 1970s" başlığı için, bkz: ss. 47-49.).

Rabin'le İsrail dış politikasına ortakça karar veren ve Rabin'in suikastle öldürüldüğü akşama dek yanında yer alan Şimon Peres'tir. Rabin-Peres ikilisi, İsrail'in iç sorunlarının dış politikasından bağımsız yönetilemeyeceğinin farkında olarak, aşırı Yahudilerin tehditleri ve sağ cenahın direnmesine karşın FKÖ, Ürdün ve diğer Arap ülkelerine yönelik normalleşme sürecini başlatmaktaydılar. Ehud Barak'a bu noktada düşen en önemli görev, Peres ve Rabin'in bıraktıkları yerden devam edebilme ve 21. yüzyılın girişinde, iktidar olma şansını, fırsata çevirebilmektir; ancak diğer taraftan, İşçi Partisinden Rabin-Peres ekolünün ardılı olan Ehud Barak için, çokça olumlama yapmak mümkün gözükmemektedir. Barak'ın dış politika stratejisini kurarken, Filistin sorununu incelemek istemeyip ağırlıklı olarak Lübnan ve Suriye'ye odaklanması ve sonrasında Taba Müzakereleri gibi, Rabin döneminden o güne, tarihinde ilk kez İsrail-Filistin taraflarının uzlaşısı konusunda hem fikir oldukları istişare birliğini değerlendirememesi ve II. İntifada'nın genişlemesi sonucu, Ariel Şaron gibi sağ taraftan şahin kanadı temsil eden bir figüre, iktidarı bırakması gibi tüm bu faktörler, Netanyahu'dan 3 yıl sonra iktidarı ele alan İsrail İşçi Partisi'nin, İsrail kamuoyunun gözünde itibarı ve inandırıcılığının da tükenmesine sebep olacaktır. Öyle ki Barak'ın bu kararsız ve çok sallantılı koalisyon hükümetinden sonra İsrail solu, günümüze dek iktidara gelemeyecektir. Solun iktidara gel(ebil)mesinden daha önemli olarak, Barak hükümetinin 2001'de çökmesinin ardından, her geçen yıl İsrail solu sandıkta erimekte ve Knesset'te temsil gücü zayıflamakta hatta, siyasi zeminde belirli bir konsensüs oluşturacak strateji ortaya koyamadıkları için, seçmenden karşılık bulamamaktadırlar. 2001'den sonraki süreçte, İsrail Devleti'nin kurucu sol kadroları ve iktidarlarını takip eden sol siyasal partilerin mevcut durumları, siyaset biliminde de ayrıca incelenmelidir.

Bu soru başlığında, son not olarak, şu noktaya dikkat çekmek isteriz ki tespitlerimiz, bir alt başlıktaki sorumuza zemin hazırlar nitelikte olacaktır. Yitzhak Rabin, kendi döneminde sadece İsrail solunu değil; sağını da değişime zorlamaktadır ve bunda, kendisinden sonra iktidara gelen özellikle sağ cenah açısından başarılı da olacaktır. Rabin'den önce, iktidarda olan sağcı Likud'un liderleri Şamir ve Begin, 'iki devletli çözüm'ü, bırakın desteklemeyi, bölgede 'Filistinlilerin Varlığı'nı kabul etmede ya da herhangi bir 'Filistin Devleti'ni tanıma yönünde istekli

davranmayacaklardır. Carter Döneminin ulusal güvenlik danışmanı Brzezinski'nin, Şamir'le ilgili küçük bir anektodu dahi, o dönemde İsrail sağının 'Filistin Gerçeği'ne bakışını da özetler niteliktedir. Şamir, Filistinliler ve Filistin'e dair Brzezinski'ye; 'Filistinli' diye bir şeyin kabul edilemeyeceğini, bunun bir 'kurgu'dan ibaret olduğunu söyleyip Filistinli olarak tanımlananların aslında, Araplardan meydana geldiğini ve anayurtlarının Ürdün olduğunu açıkça dile getirmektedir; fakat Şamir'den sonra, aynı partinin başına gelenler, örneğin Ariel Şaron -ki 2005'te Gazze'den çekilme planını hayata geçiren kendisidir- 'iki devletli çözüm planı'nı kabul edip olası bir Filistin Devleti varlığını da inkâr etmeyecektir²²³. İşte, İsrail sağının kendi içerisinde yaşadığı bu ideolojik ve Filistin politikalarındaki değişimin nedeni, Rabin'in 1990'lardaki -ölümüne dâhi neden olan- diplomatik ve siyasi devriminin, özellikle sağ cenaha karşı zorlayıcı etkisidir ki bu aynı zamanda -bir alt başlıkta açıklayacağımız üzere- Rabin'in kendi içinde geçirdiği evrimsel dönüşümü de ifade etmektedir.

İsrail Sağı; Solu Eleştirdikleri Dış Politika Konularında -Bir Zaman Sonra- Neden Aynı Politikaları Kendileri 'Uygulamak Zorunda' Kalıyorlar?

İsrail gibi Ortadoğu'nun merkezinde yer alan ve aşırıcılığın dinsel yönü ağır basan ülkelerde sol siyaset uygulamak güçtür. Devletin ilk yıllarındaki sol kuşağın, iktidarı ellerinde tutmalarının iki temel nedeni, kurucu sol kadrolar olmaları, diğeri ise kurucu siyasal aktörlerin çoğunun ya Rus ya da Doğu Avrupa topraklarında doğup büyümeleri ile buldukları coğrafyalardaki sol sosyalist akımlardan yeterince etkilenmeleridir. İsrail, savaş hali coğrafyasında doğduğu ve sonraki yıllarda, 1948-1973 evresinde, sürekli çatışma durumunda bulunduğu için, İsrail siyaseti de hâliyle bu çatışma süreçlerinden etkilenmektedir. İsrail solu, sadece İsrail Devletini kuran değil; aynı zamanda, 'barışa da karar veren ilk iktidar' olduğu için, 1977'deki iktidar değişiminden sonra gelen sağ hükümetler, solun; Mısır, Suriye ve diğer Arap ülkeleriyle başlattığı normalleşme sürecini devam ettirmekteydiler. 1970'lerde Menahem Begin; Şimon Peres ve Yitzhak Rabin'i eleştirirken, 1979'da, bizzat

²²³ Brzezinski'nin, Şamir'le ilgili bu çarpıcı anısının anlatımı için, bkz: Zbigniew Brzezinski&Brent Scowcroft, **America and The World-Conversations on the Future of American Foreign Policy**, Basic Books, New York, 2008., s. 83.

kendisi, 30 yıl savaştığı Mısır'ı tanımak zorunda kalacaktır. Yine, Peres ve Rabin ile birçok konuda ters düşen Yitzhak Şamir, 1991'de isteksiz de olsa Madrid Konferansı ile yeni dönemi başlatacaktır. 1990'larda Rabin'i yoğun şekilde eleştiren Binyamin Netanyahu, Rabin'in ölümünden 25 yıl sonra, bizzat kendi hükümeti tarafından dış politikada, Körfez'e yönelik açılımları gerçekleştirecektir; oysa 25 yıl önce, Rabin, Umman ile tarihi yakınlaşmayı sağlayıp Filistinlilerle normalleşmeyi, Körfez Ortadoğu'suna yayma hedefi güderken Netanyahu gibi İsrail sağı temsil edenler Rabin'e yoğun eleştiriler yöneltmekteydiler. Ehud Barak hükümetinin çökmesinin nedenlerinden biri olan II. İntifada'yı körükleyen bir isim olarak bilinen Ariel Şaron ise hem Barak'ı hem de İşçi Partisi ve İsrail solunu, Gazze ve Batı Şeria politikaları ekseninde karşı çıktığı noktalarda, bu kez kendisi, solun söylemine yakın durmaya başlayacaktır. Öyle ki Şaron, 2005'ten sonra, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'deki eylemlerini 'işgal' olarak niteleyip 'işgalin, her iki taraf için de zor olduğunu' söyleyecektir. Hatta, Şaron, bu tespitlerinin üzerine, uzun yıllar solun gerçekleştirmek isteyip de İsrail aşırı sağı ve dinci-fanatik kesiminin şiddetle karşı çıktığı Gazze'deki Yahudi varlığının sonlandırılması ve Gazze işgalinin bitirilmesini sağlayan sağ siyasetçidir²²⁴. Dahası, Şaron'dan sonra, merkez sağı temsilen Kadima'nın başına gelen Ehud Olmert de özellikle, Suriye'ye yönelik politikalarında, Rabin dönemini aratmayacak diplomatik bir süreç başlatacak; ancak bu girişiminde, beklenildiği kadar başarılı olamayacaktır.

Yukarıdaki tüm bu tespitler düşünüldüğünde, "*İsrail sağı; solu eleştirdikleri dış politika konularında -bir zaman sonra- neden aynı politikaları kendileri 'uygulamak zorunda' kalıyorlar?*" sorusunun cevabı da verilmektedir. Sağ, bir zaman sonra, solun daha önce belirlediği dış politika rotasına girmektedir; çünkü İsrail'de kurulan tüm sağ iktidarlar, barış politikalarının kontrolünü sadece kendilerinde tutmak ve sağ siyonizmi, uygulayabilecekleri bir alan açmak

²²⁴ Ariel Şaron'un, işgal politikalarına yönelik görüş ve yaklaşımının değişmesinin nedenleri üzerinde, Uri Dan, şu tespitlerde bulunmaktadır: "*Şaron, -2000'lerden sonra- Filistinli yöneticilerle diyaloga açık hale geldi. 'Yeni politik gerçekleri' inkâr edemeyeciğinin farkına vardı. Bir 'Filistin Devleti'nin kaçınılmazlığını anlayarak; Yehuda ve Samariye (Batı Şeria) ile Gazze'deki Yahudi yerleşimlerinin yayılmasını azaltmaya ve potansiyel güvenlik zaafiyetlerine odaklandı.*" Dan'ın, Şaron'a yönelik diğer dikkat çeken tespitleri ve Şaron'un siyasi yaşamında geçirdiği evrim için, bkz: Ariel Sharon&David Chanoff, **Warrior: The Autobiography of Ariel Sharon**, Touchstone Book-Simon&Schuster, 2. Basım, New York, 2001., s. 4.

istemektedirler. Sağın, İsrail kamuoyuna empoze ettikleri, ‘sol, barışı sağlayamaz’ ya da ‘sol, barış politikalarına başlarsa karşı tarafa kabul edilemez tavizler verir’ algısı, Begin-Şamir ve Netanyahu-Şaron dönemlerinde sıkça işlenmektedir; ancak sağın, solu eleştirdiği ve bir seçim malzemesi haline getirdiği bu argümanlar; çoğunluğu sağ hükümetler döneminde gerçekleşen Sina, Gazze ve Batı Şeria’nın bir kısmından çekilme süreçlerinde, solun, İsrail’in ‘gerçekçi sınırları’na vurgusunu hatırlatır niteliktedir. Esasında, Yitzhak Rabin’in 1990’lardaki iktidarı boyunca uyguladığı dış politika vizyonu, sağa, solun yeri geldiğinde aynı anda, hem Filistinliler hem de İsrail’in Arap komşularıyla barışa ulaşmada, sağdan daha pragmatik ve yapıcı politikalar uygulayabileceğini göstermektedir. Öyle ki Rabin’in iktidar yılları, İsrail’in ‘barışa en yakın’ olduğu dönemi temsil etmektedir. Sonrasındaki sağ hükümetler, Rabin’in inşa ettiği zemin üzerinden sürece -zorunlu ve dış baskıyla da olsa- devam edeceklerdir.

21. yüzyıl İsrail siyasetinde, yeni bir Oslo sürecinin ol(a)mayacağı kanatindeyiz. İsrail’in Oslo günlerine dönmesi artık, mümkün gözükmemektedir. Başbakan Yitzhak Rabin’e, aşırı sağ ve dinci kesimin de desteğiyle düzenlenen suikastle birlikte, aslında İsrail’de sadece bir barış evresi kapanmayacak; aynı zamanda, İsrail Toplumunun, Rabin gibi sol siyasal aktörlerin önderliğinde, 20 yıldır (1975-1995) yaşadığı normalleşme ve liberalleşme sürecinin kökü -deyim yerinde ise- dinamitlenecektir²²⁵; ancak sonraki yılların İsrail’indeki sağ iktidarlar, her fırsatta Rabin’i eleştirdikleri dış politika vizyonu etrafında onun, 1990’larda zeminini inşa ettiği alan üzerinde yürümeyi de ihmal etmeyeceklerdir. Bunun en somut ve en güncel örneği ise; günümüz Binyamin Netanyahu iktidarındır. Rabin’in 1990’lardaki dış politika anlayışını keşfeden Netanyahu yönetiminin, Körfez Ortadoğu’suna açılıp Körfez’i, İsrail’e, özellikle İran tehdidi, istihbari faaliyet ve askeri işbirliği konularında ‘bağımlı hale getirmek’ istemesidir. Söz konusu Arap ve Körfez ülkelerinin, Filistin sorununda İsrail’e karşı cephe almalarının önünü kesmesi ve zaten dış politikada hareket kabiliyeti artan İsrail’in, iç ve dış politika ajandasında

²²⁵ Michel Warschawski; Rabin’in öldürülmesinden sonra, İsrail sağının barış sürecine yaklaşımını ve Rabin Döneminden kalma birçok siyasetin, sağ cenah tarafından rafa kaldırılmasını, ‘dinamitlemek’ ibaresi ile tanımlamaktadır. Bkz: Michel Warschawski, (Çev: Osman Akınhay), **İsrail Toplumunun Krizi-Açık Bir Mezara Doğru**, Agora Kitaplığı, 1. Basım, Ankara, Kasım 2006., ss. 99-100.

Batı Şeria ve genel olarak Filistin ile ilişkilerin geriye atılmasının da hedeflendiği görülmektedir. Rabin döneminde ise Körfez’le ilişkilerin geliştirilmesinin nedeni, diğer Arap ülkeleri ve Filistin arasındaki etkileşimi engellemek değil; tam tersine, Oslo sürecine Körfez’i de dahil edip İsrail’in Müslüman Dünya ile buluşmasına katkı sağlamalarını amaçlamaktır. Sadece, bu örnek dahi düşünüldüğünde, İsrail sol ve sağ iktidar ve liderlerinin, geçmişten günümüze Filistin, Arap ve Körfez Ortadoğusu’na bakışlarını özetler niteliktedir. Peres ve Rabin’in siyasi karakterinde, deneyimleşip olgunlaşan bir barış perspektifini, 21. yüzyılın ilk basamağında, Ehud Barak yönetimi fırsata çeviremediği gibi, bu sürecin devamını da sağlayamamakta ve İsrail kamuoyu ile sol siyaset ve kültürü arasındaki iletişimsizliğin her geçen gün açılmasına neden olmaktadır. Her halükarda, 2001-2021 arasındaki 20 yıllık sağ iktidarlar, yoğun bir şekilde eleştirdikleri hatta, sola karşı, Rabin’in katledilme süreci ve Barak hükümeti sırasında, II. İntifada günlerinde, neredeyse aşırı sağcı ve fanatik dincilere psikolojik destek verdikleri halde, iktidara geldiklerinde, solun dış politika vizyonunu, kimi zaman yumuşatarak ya da zamana yayarak uygulaya gelmektedirler. Bugün, İsrail’de artık, toplumun çoğu kesimi, tam olarak ne ‘iki devletli çözüm’ ne de ‘solun iktidar olma’ ihtimalinden bahsetmektedir²²⁶. Rabin-Peres-Barak dönemleri, İsrail solunun sadece İsraililer değil; Filistin toplumuyla da buluşmaları için tarihi bir şans olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki söz konusu dönemler, İsrail ve Filistin taraflarının diplomatik açıdan en şanslı yılları olmakla birlikte, 18. yüzyıl Avrupa’sında şekillenip 20. yüzyılda Doğu Avrupa ve Rus topraklarında gelişen Yahudi sol ideolojisi ve siyasi görüşünün, İsrail’de 2000’li yılların başına dek, siyasal ve toplumsal olarak evrimleşip gelen siyasi duruşu ve tavrını da sergilemektedir.

Nasıl ki 1980’lerde Rabin-Peres ikilisiyle uyumlu çalışan Amerikan Başkanı Ronald Reagan, “Soğuk Savaşı Bitiren Adam”²²⁷ olarak anılmakta ise; Yitzhak

²²⁶ Remzi Çetin, “İki Devletli Çözüme Güle Güle...”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 2019., s. 2. ; İlgili makalenin bilşim ağı sayfası için, lütfen, bkz: Çevrimiçi: <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/olaylar-ve-gorusler/iki-devletli-cozume-gule-gule-1379378> , Son Erişim Tarihi: 15.03.2021.

²²⁷ “Soğuk Savaşı Bitiren Adam”, **Vatan**, 7 Haziran 2004., s. 20. ; Reagan’ın İsrail siyasetine ilişkin tespitlerinin de bulunduğu, sadece, arşiv-araştırma evresi 13 yıl süren ve bugüne dek Reagan hakkında yazılan en özgün biyografik eser niteliğindeki bu kaynağı, kesinlikle salık veririz; bkz: Edmund Morris, **Dutch: A Memoir of Ronald Reagan**, Harper Collins Publishers, Londra, 1999.

Rabin, öldürülmesi idi, İsrail’de ‘barışa en çok yaklaşılan bir dönemde’ gerçek barışı getiren ve “Sıcak Savaşı Bitiren Adam” olarak anılması işten bile değildir. İsrail’in ‘son sol üç iktidarının’ en pragmatik, ileri görüşlü ve bugünkü İsrail’in uluslararası ilişkilerine miras niteliğinde bir vizyon bırakıp her dönemin ve koşulun klavuz lideri olan siyasal aktörü, Yitzhak Rabin’den başkası da değildir. Çalışmamızın son çıkarımı olarak; başbakan Yitzhak Rabin, 1974’te, yorgun ve yıpranmış bir sol iktidardan sonra hükümetini kurmakta iken; 1992’de, Sovyetlerin çöküşü ve I. Körfez Savaşı’nın sonuçlarının gölgesinde yaşanan olağanüstü değişimlerin hemen ardından, İsrail’de iktidarını kurmaktadır. Sadece, belirtilen bu değişkenler ve konjonktür dâhi düşünüldüğünde, Rabin’in; İsrail, Ortadoğu ve Dünya siyaseti ve barışı için, bir şans olduğu görülebilir. Öyle ki Rabin, siyasi kariyerinin en olgun döneminde gerçekleştirdiği barış politikalarında, yalnızca kendi düşün ve siyasi dünyasında değişim geçirmemekte; aynı zamanda, İsrail sağının da ‘iki devletli çözüm’, ‘Filistin gerçeği’, ‘Gazze ve Batı Şeria’da işgalin son bulması’, bölgede ‘Filistinlilerin varlığı’ ve Suriye gibi ‘en azılı düşmanlarla’ bile ilişki kurma yönünde; İsrail sağının kendi içerisinde dönüşüm geçirmesinin de önünü açmakta başarılı olacaktır; ancak Rabin’in en talihsiz yönü ise; hükümeti döneminde içeride karşılıklı bağımlılığı, dışarıda da bağlantı politikasını uygulayıp her ikisine birden yüklendikçe; İsrail aşırı sağının, kendisine karşı öfke ve intikam duygularıyla hareket edip konsolide olmasını engelleyememesidir. İçeride, aralarında konsolide olan özellikle aşırı kesimler, Rabin suikastine dek hükümete karşı girişimlerini çoğu zaman, ‘nefret kültürü’nün de ötesine taşıyacaktı ki bu biriken nefret ve linç kültürü, 4 Kasım 1995 gecesi, şiddet eylemiyle sonuçlanıp Rabin’in hayatına mâl olacaktır.

Yitzhak Rabin’le ilgili tüm bu tespitlerimizden sonra; Rabin’in suikaste kurban gittiğini haber alan Amerikan eski dışişleri bakanı Madeliene Albright’ın şu sözlerini hatırlamamak mümkün değildir: “*Dünyanın ‘daha kötüye doğru’ değiştiğini bilerek, yumruk yemiş gibi hissettim*”²²⁸. Esasında, biz de çalışmamızın uzun soluklu araştırma sürecinde; İsraili bir siyasetçinin, ‘iyiye doğru’ nasıl olgunlaşıp değişebileceğine de tanık olduk. Bu noktada, Yitzhak Rabin’in, bugünkü

²²⁸ Bill Woodward, (Çev: Arkin Atacan), **Madeleine Albright**, Elips Kitap, 1. Basım, Ankara, Aralık 2004., s. 330. ; Albright, yine aynı eserde, Rabin suikastinin, ‘yeri doldurulamamış bir boşluk’ yarattığını da ifade etmektedir. Bkz: s. 627.

İsrail soluna ve hatta sağına, siyasi ve toplumsal bir miras bıraktığı çok açıktır. Bu mirasın, kendi içinde olgunlaşması için, 1984-1994 evresinde büyük değişime uğraması gerekmektedir. Askeri ve siyasi kariyerinin başında, bir zamanlar, günün atmosferinden etkilenip herhangi bir ‘Filistin unsuru’ ile müzakereyi kabul etmeyen hatta, İsrail ve Ürdün arasında üçüncü bir devletin oluşturulmasına karşı çıkan²²⁹ Yitzhak Rabin’den bahsetmekteyiz. Öyle ki I. İntifada günlerinde; Filistinlilere karşı ‘demir yumruk’ politikasını destekleyen²³⁰ ve: “*Askerlerimizin, kendilerine saldıran Filistinlilere çiçek atmaları mı gerekiyor?*”²³¹ diyen bir Savunma Bakanı’ndan; bugün, kendi adını taşıyan meydanda, ölümüne dakikalar kala, Yahudi ve Filistinli yurttaşlarına, ‘elinde çiçeklerle’²³²: “*Şiddet, İsrail demokrasisinin altını oyuyor ve şiddet, reddedilip kınanmalıdır. İsrail Devleti’nin yolu bu değildir. Barış yolu, savaş yoluna tercih edilmelidir.*” diyen ve katledildiği akşam, cebinde kana bulanmış ‘barış şarkısı’ ile²³³ İsrail toplumunu, barışa yaklaştırması üzerine bir başbakanın, zamanını yerinde okuyup iyiye doğru nasıl evrildiğinin en iyi kanıtlarındandır. Nihayetinde, bu çalışma da Yitzhak Rabin’in kendi siyasi ve düşün dünyasındaki değişimi ile İsrail sol ve sağ siyasi parti ve liderlerinin aralarındaki etkileşimi ortaya koyması bakımından, tarihe ve literatüre bir iz, bir katkı bırakma hedefindedir.

²²⁹ James A. Bill&Robert Springborg, **Politics in the Middle East**, Harper Collins Publishers, 3. Basım, New York, 1990., ss. 335-336.

²³⁰ Bassam Ebu Şerif&Uzi Mahnaimi, (Çev: Ali Cevat Akkoyunlu), **Ateşle Sınandılar-Biri Arafat’ın Sağ Kolu, Diğeri İsrail Ajanı İki Can Düşmanı Barış İçin Elele**, Milliyet yay., 1. Basım, İstanbul, Ocak 1999., s. 218.

²³¹ “*İlk Kez Bir İsrail Askeri Öldürüldü*”, **Cumhuriyet**, 21 Mart 1988., ss. 1. ve 3.

²³² Yitzhak Rabin’in öldürüldüğü akşam, 4 Kasım 1995’te, kalabalığa hitap ettiği sahne, çiçeklerle donatılmıştı. Elinde çiçeklerle geceye ve tüm dünyaya hitap eden Rabin, birkaç dakika sonra suikaste kurban gidecektir. ‘Barışın Çiçekleri’, o gecenin ve İsrail toplumunun yaşadığı ‘Rabin Travması’nın bir sembolü haline gelecektir. Bkz: Yoram Peri (Ed.), **The Assassination of Yitzhak Rabin**, Stanford University Press, California, 2000., s. 250.

²³³ Gerçekten de Başbakan Yitzhak Rabin, suikaste uğrar uğramaz kaldırıldığı hastanede, ceketinin cebinden kana bulanmış ve miting meydanında söylenen “Shir laShalom/Sir laŞalom”, שיר לשלום , “Barış için Şarkı” sözleri çıkmıştır. Rabin’in ölümüne gittiği akşamdan, ceketinin cebinden çıkan ve barışa ait şarkı sözlerinin bulunduğu kanlı kâğıt için, bkz: **EK: 11.**, s. 401.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Abulafia, David: Büyük Deniz-Akdeniz’de İnsanlık Tarihi, (Çev: Gül Çağalı Güven), Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, Haziran 2012.
- Acar, İrfan C. : Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Achar, Gilbert & Warschawski, Michel: İsrail’in Hizbullah’a Karşı Savaşı-Sonuçlar ve Olasılıklar, (Çev: Damla Kellecioğlu, Nurcan Turan vd.), Yazın yay., İstanbul, Şubat 2007.
- Ackerman, Adam: Tzionot Bema’avak-Mediniyut, Hityashvut, Bitahon ve-Hagut, **ציונות במאבק, מדיניות, Good Times Publishing, Kudüs, 1982.**
- Adler, Emanuel: Israel in the World-Legitimacy and Exceptionalism, Routledge, 1. Basım, Londra, 2013.
- Adorno, Theodor W. & Horkheimer, Max: Aydınlanmanın Diyalektiği, (Çev. Nihat Ülner, Elif Öztarhan Karadoğan), Kabalcı yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2014.
- Afigbo, A.E., Ayandele, E. A. vd. : The Making of Modern Africa-The Twentieth Century, Longman, 8. Basım, C: 2., Londra, 1996.

- Afşin, Timuçin: Düşünce Tarihi-Gerçekçi Düşüncenin Kaynakları, Bulut yay., 9. Basım, C: 1., İstanbul, Ekim 2019.
- Aksu, Fuat: Türk Dış Politikasında Zorlayıcı Diplomasi, Bağlam yay., 1. Basım, 2008., İstanbul, 2008.
- Akşin, Sina: Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, İş Bankası Kültür yay., 3. Basım, İstanbul, Ekim, 2015.
- Aktürk, Şener: Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2015.
- Akyeşilmen, Nezir: Barışı Konuşmak-Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi, ODTÜ yay., 2. Basım, Ankara, Ağustos 2014.
- Albright, Madeleine: The Mighty and The Almighty- Reflections on America, God and World Affairs, Harper Collins Publishers, 1. Basım, New York, 2007.
- Alderman, Geoffrey: The Jewish Community in British Politics, Oxford University Press, Mart 1983.
- Almog, Oz: The Sabra-The Creation of The New Jew, (Çev: Haim Watzman), University of California Press, 2000.
- Almog, Tamar &
- Almog, Oz: Generation Y: Generation Snowflake?, Vallentine Mitchell, Nisan 2019.

- Alroey, Gur: An Unpromising Land: Jewish Migration to Palestine in the Early Twentieth Century, Standford University Press, 2014.
- Altuğ, Yılmaz: Devletler Umumi Hukuku, Çağlayan Kitabevi, 10. Basım, İstanbul, 1995.
- Amin, Samir & El Kenz, Ali: Avrupa ve Arap Dünyası,-Yeni İlişkinin Seyri ve Olasılıklar, (Çev: Kemal Ülker), 1. Basım, İstanbul, Versus Kitap, Ekim 2006.
- Anidjar, Gil: Düşmanın Tarihi-Yahudi, Arap, (Timuçin Binder), Ayrıntı yay., 1. Basım, İstanbul, 2012.
- Aran, Amnon: Israeli Foreign Policy-Since the End of the Cold War, Cambridge University Press, 2021.
- Arendt, Hannah: Totalitarizmin Kaynakları/1-Antisemitizm, (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim yay., 7. Basım, İstanbul, 2018.
- Arı, Tayyar: Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978-1996), Alfa yay., 3. Basım, İstanbul, Ocak 1998.
- Arian, Asher & Shamir, Michal: The Elections in Israel 1996, State University of New York Press, 1999.
- Arian, Asher: Politics in Israel-Second Generation, Chatham House Publishers, Inc., New Jersey, 1989.

- Arian, Asher: The Second Republic-Politics in Israel, Chatham House Publishers, New Jersey, 1998.
- Armaoğlu, Fahir: Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), Kronik Kitap, 4. Basım, İstanbul, Mayıs 2017.
- Armaoğlu, Fahir: 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1. Basım, Ankara, Temmuz 1983.
- Armstrong, Keren: Tanrı'nın Tarihi, İslam-Hristiyanlık, Yahudiliğin 4000 Yıllık Tarihi, (Çev: Oktay Özel, Hamide Koyukan ve Kudret Emiroğlu), Pegasus yay., 5. Basım, İstanbul, Ocak, 2018.
- Aronson, Geoffrey: Israel, Palestinians and the Intifada-Creating Facts on the West Bank, Kegan Paul International, Londra, 1990.
- Arslandaş, Nur: İslâm Dünyası'nda İktisadi ve İlmi Hayatta Yahudiler-Abbasi ve Fatimiler Dönemi, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi yay., İstanbul, 2009.
- Ashton, Nigel J. : The Cold War in the Middle East-Regional Conflict and the Superpowers (1967-1973), Routledge, Londra, 1. Basım, 2007.
- Ataöv, Türkkaya: Amerikan Başkanları, İleri yay., İstanbul, 1. Basım, Ekim 2009.

- Attali, Jacques: Yahudiler, Dünya ve Para-Yahudi Halkının Ekonomik Tarihi, (Çev: Berna Günen), Kırmızı Kedi yay., 7. Basım, İstanbul, Eylül 2021.
- Attias, Jean-Christophe & Benbassa, Esther: Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail, (Çev: Nihal Önal), İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2002.
- Avineri, Shlomo: Arlosoroff (Jewish Thinkers), Grove/Atlantic, 1. Basım, Ocak 1990.
- Aybay, Rona: İnsan Hakları Hukuku, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 2. Basım, İstanbul, Kasım 2015.
- Aydın, Mustafa vd. : Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe-Seçme Makaleler, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 2. Basım, İstanbul, Haziran 2015.
- Bachi, Roberto: The Population of Israel, C.I.C.R.E.D. Series, Kudüs, 1974.
- Bagby, Wesley M. : American's International Relations Since World War I, Oxford University Press, 1999.
- Bağcı, Hüseyin: Uçan Profesörün Anıları, Orion Kitabevi, 1. Basım, C: 1., Ankara, Aralık 2019.
- Balaam, David & Veseth, Michael: Introduction to International Political Economy, Pearson Prentice Hall, 4. Basım, New Jersey, 2008.

- Barak, Ehud: My Country, My Life-Fighting for Israel, Searching for Peace, St. Martin's Press, New York, 2018.
- Barnathan, Galia: The Political Economy of Transitions to Peace-A Comparative Perspective, University of Pittsburg Press, 2009.
- Bar-On, Mordechai: In Pursuit on Peace-A History of the Israeli Peace Movement, United States Institute of Peace Press, Washington, 1. Basım, 1996.
- Bar-On, Mordechai: Moshe Dayan: Israel's Controversial Hero, Yale University Press, 1. Basım, Temmuz 2012.
- Bar-Zoar, Michael: Shimon Peres: The Biography, Random House, 2007.
- Şerif, Bassam Ebu & Mahnaimi, Uzi: Ateşle Sınandılar-Biri Arafat'ın Sağ Kolu, Diğeri İsrail Ajanı İki Can Düşmanı Barış İçin Elele, (Çev: Ali Cevat Akkoyunlu), Milliyet yay., 1. Basım, İstanbul, Ocak 1999.
- Baubêrot, Jean: Dünyada Laiklik, (Çev: Ertuğrul Cenk Gürcan), Dergâh yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2008.
- Bauer, Susan: Antik Dünya-İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına, (Çev: Mehmet Moralı), Alfa yay., 3. Basım, İstanbul, Nisan 2018.

- Bauman, Zygmunt: Modernlik ve Mühemlik, (Çev: İsmail Türkmen), Ayrıntı yay., 4. Basım, İstanbul, 2020.
- Bayramoğlu, N. Nisa: Amerika Birleşik Devletleri'nde Lobi Faaliyetleri, Dış Politika Enstitüsü yay., Ankara, 1985.
- Bealey, Frank: The Social and Political Thought of the British Labour Party, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1970.
- Beinin, Joel & Lockman, Zachary: Workers on the Nile-Nationalism, Communism, Islam and the Egyptian Working Class (1882-1954), The American University in Cairo Press, 1998.
- Beinin, Joel: Modern Ortadoğu'da İşçiler ve Çiftçiler, (Defne Karakaya) Koç Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Nisan 2019.
- Belting, Hans: Floransa ve Bağdat-Doğu'da ve Batı'da Bakışın Tarihi, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Koç Üniversitesi yay., 3. Basım, İstanbul, Şubat 2020.
- Bengio, Ofra: The Turkish-Israeli Relationship-Changing Ties of Middle Eastern Outsiders, Palgrave Macmillan, 1. Basım, New York, Mayıs 2004.
- Benhabib, Seyla: Ötekilerin Hakları-Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar, (Çev: Berna Akkıyal), İletişim yay., 4. Basım, İstanbul, 2018.

- Bennett, LeRoy &
Oliver, James: International Organizations-Principles and Issues, Prentice Hall, 7. Basım, New Jersey, Aralık 2002.
- Ben-Porath, Yoram: The Israeli Economy-Maturing Through Crisis, Harvard University Press, 1986.
- Berlin, Isaiah, The Life and Opinions of Moses Hess, Jewish Historical Society of England, Jewish Historical Society of England, Londra, 1959.
- Bermant, Azriel: Margaret Thatcher and the Middle East, Cambridge University Press, 1. Basım, 2016.
- Besalel, Yusuf: Yahudi Tarihi, Gözlem yay., 2. Basım, İstanbul, Mart 2003.
- Besalel Yusuf: Yahudilik Ansiklopedisi, Gözlem yay., İstanbul, 2001.
- Best, Antony & Hanhimaki,
Jussi vd. : 20. Yüzyılım Uluslararası Tarihi, (Çev: Taciser Ulaş Belge), Siyasal Kitabevi, 2. Basım, Ankara, Ağustos 2015.
- Bevilacqua, Alexander: Şark Kütüphanesi-İslâm ve Avrupa Aydınlanması, (Çev: Kenan Çapık), Yeditepe yay., 1. Basım, İstanbul, Eylül 2020.

- Beauvoir, Simone de: İkinci Cinsiyet-Olgular ve Efsaneler, (Çev: Gülnur Acar Savran), Koç Üniversitesi yay., 3. Basım, C: 1., İstanbul, Haziran 2021.
- Bialer, Uri: Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation (1948-1956), Cambridge University Press, 1990.
- Bill, James & Springborg, Robert: Politics in the Middle East, Harper Collins Publishers, 3. Basım, New York, 1990.
- Birmingham, Stephen: The Rest of Us-The Rise of America's Eastern European Jews, Little&Brown, 1. Basım, Boston, 1984.
- Bishara, Marwan: Filistin/İsrail: Barış veya Irkçılık, (Çev: Ali Berktaş), Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, Mart 2003.
- Black, Ian & Morris, Benny: İsrail'in Gizli Savaşları-İsrail İstihbaratının Tarihi, (Çev. Enver Günsel), Pegasus yay., 2. Basım, İstanbul, Temmuz 2019.
- Black, Ian: Komşular ve Düşmanlar-Filistin ve İsrail'deki Araplar ve Yahudiler (1917-2017), (Çeviren: İrem Sağlamer), Pegasus yay., 1. Basım, İstanbul, Aralık 2018.
- Borochoy, Ber: Class Struggle and the Jewish Nation-Selected Essays in Marxist Zionism, Transaction Publishers, New Jersey, 1984.

- Boutroux, Emile: Çağdaş Felsefede İlim ve Din, (Çev: Hasan Katipoğlu), Milli Eğitim Bakanlığı yay., 2. Basım, İstanbul, 1997.
- Bradatan, Costica: Fikirler İçin Ölmek-Filozofların Tehlikeli Hayatları, (Çev: Kübra Oğuz), Can yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2018.
- Brandt, Willy: Sol ve Özgür, (Çev: Mirgün S. Cabas, İ. Can Şiram vd.), Sosyal Demokrasi yay., 2. Basım, Ankara, Ekim 1994.
- Brecher, Michael: The Foreign Policy of Israel, Oxford University Press, Londra, 1972.
- Bregman, Ahron: Israel's Wars-A History Since 1947, Routledge, 2. Basım, Londra, 2002.
- Brenner, Michael: A Short History of the Jews, (Çev. Jeremiah Riemer), Princeton University Press, New Jersey, 2010.
- Brenner, Michael: Kısa Yahudi Tarihi (Çev: Sevinç Altıngeç), Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2011.
- Broodbank, Cyprian: Orta Deniz'in Yapımı-Başlangıçtan Klasik Dünya'nın Doğuşuna Kadar Akdeniz'in Tarihi, (Çev: Ebru Kılıç), Koç Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Haziran 2016.
- Brooks, Michael: Oil and Foreign Policy, Lawrence&Wishart, Londra, 1949.
- Brym, Robert J. : The Jewish Intelligentsia and Russian Maxism, Londra, 1978.

- Bryson, Thomas A. : American Diplomatic Relations With the Middle East (1784-1975), The Scarecrow Press, Metuchen-N.J., 1977.
- Brzezinski, Zbigniew: İkinci Şans-Üç Başkan ve Amerikan Süper Gücünün Krizi, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Brzezinski, Zbigniew
& Scowcroft, Brent: America and the World: Conversations on the Future of American Foreign Policy, Basic Books, New York, 2008.
- Budeiri, Musa: Filistin Komünist Partisi (1919-1948)-Enternasyonalizm Micadelesinde Araplar ve Yahudiler, (Çev: Şükrü Alpagut), Yordam Kitap, 1. Basım, Nisan 2021.
- Buhr, M., Schroeder, W.,
Barck, K: Aydınlanma Felsefesi, (Çev. Veysel Atayman), Yeni Hayat yay., 2. Basım, İstanbul, Mart 2006.
- Buhr, Manfred &
Kosing, Alfred: Bilimsel Felsefe Sözlüğü, (Çev: Veysi Bildik), Toplumsal Dönüşüm yay., 2. Basım, İstanbul, Aralık 1999.
- Bunge, Frederica M. & Shinn,
Rinn Sup: China-A Country Study, The American University-Foreign Area Studies, 3. Basım, Washington, 1981.

- Bunzl, John: Öteki İsrail-Barış Hareketleriyle Konuşmalar, (Çev: Serap Biçer), Metis yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 1988.
- Burkett, Elinor: Golda Meir: The Iron Lady of Middle East: The First Woman Prime Minister in the West, Gibson Square Books, 1. Basım, Ağustos, 2008.
- Burton, John: Conflict: Human Needs Theory, Macmillan Press, Londra, 1995.
- Büyükakıncı, Erhan: Savaş Kuramları, Adres yay., Ankara, 1. Basım, Eylül 2015.
- Caird, Edward: Comte'un Din ve Toplum Felsefesi, (Çev: Ertuğ Ergün), Yeryüzü yay., 1. Basım, Ankara, Ekim 2003.
- Canetti, Elias: Marakeş'te Sesler, (Çev: Kâmuran Şipal), Sel yay., 3. Basım, Ekim 2018.
- Canetti, Elias: Kitle ve İktidar, (Çev: Gülşat Aygen), Ayrıntı yay., 9. Basım, İstanbul, 2019.
- Canetti, Elias: İnsanın Taşrası, (Çev: Ahmet Cemal), Sel yay., 4. Basım, İstanbul, Kasım 2020.
- Canetti, Elias: Soylu Sınıfın Sonbaharı-İngiltere Yılları, Sel yay., 2. Basım, İstanbul, Kasım 2020.
- Caplan, Neil: Palestine Jewry and the Arab Question (1917-1925)., Frank Cass Publishers, Londra, 1978.
- Copeland, Paul: The Land and People of Jordan, J.B. Lippincott Company, 2. Basım, Philadelphia, 1972.

Cardoso, Fernando &

Faletto, Enzo:

Dependency and Development in Latin America, University of California Press, 1979.

Carter, Jimmy:

Talking Peace: A Vision for the Next Generation, Dutton C.B., New York, 1995.

Carter, Jimmy:

Palestine, Peace Not-Apartheid, Simon&Schuster, New York, 2006.

Carter, Jimmy:

Beyond the White House-Waging Peace, Fighting Disease, Building Hope, Pocket Books, 1. Basım, Londra, 2008.

Caspit, Ben:

The Netanyahu Years, (Çev: Ora Cummings), St. Martin's Press, 1. Basım, New York, Temmuz 2017.

Catherwood, Christopher:

A Brief History of the Middle East, Robinson, 1. Basım, Londra, 2011.

Chomsky, Noam &

Achcar, Gilbert:

Perilous Power-The Middle East and US Foreign Policy-Dialogues on Terror, Democracy, War and Justice, Hamish Hamilton-Penguin Books, 1. Basım, Londra, 2007.

Chomsky, Noam &

Albert, Michael:

Entelektüellerin Sorumluluğu, (Çev: Nuri Ersoy), Bgst yay., 2. Basım, Haziran 2011.

- Chomsky, Noam &
Pappê, İlan: Filistin Üzerine Konuşmalar, (Çev: Solmaz Kâmuran), İnkılâp Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, 2016.
- Chomsky, Noam: Geleceği Kurgulamak, (Çev: Gökhan Fırat), İnkılâp Kitabevi, 3. Basım, İstanbul, 2016.
- Clarck, John &
Martin, Camille: Anarşi, Coğrafya, Modernite-Elisée Reclus'nün Seçilmiş Yazıları, (Çev: Osman Yener&Murat Devres), Can yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim, 2016.
- Clarke, Simon: Devlet Tartışmaları-Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru, (Çev: İbrahim Yıldız), Ütopya yay., 1. Basım, İstanbul, Nisan 2004.
- Clinton, Bill: My Life, Hutchinson, 1. Basım, Londra, 2004.
- Coates, Tim: The Russian Revolution, 1917., The Stationery Office, 2. Basım, Londra, 2000.
- Cobban, Helena: The Israeli-Syrian Peace Talks: 1991-96 and Beyond, US Institute for Peace Press, Washington D.C., 1999.
- Cockburn, Andrew&Leslie: Dangerous Liaison-The Inside Story of the U.S.-Israeli Covert Relationship, Harper Perennial, 1. Basım, New York, 1992.

- Collins, Randall: Dünya Felsefe Tarihinin Oluşumu-Filozoflar Birbirlerini Nasıl Etkiledi?, (Çev: Tufan Göbekçin), Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, 2020.
- Cootes, R.J. & Snellgrove, L.E. : The Ancient World, Longman, 2. Basım, Londra, 1972.
- Corbin, Jane: Gaza First-The Secret Norway Channel to Peace Between Israel and the PLO, Bloomsbury, 1. Basım, Londra, 1994.
- Corstange, Daniel: The Price of a Vote in the Middle East-Clientelism and Communal Politics in Lebanon and Yemen, Cambridge University Press, 1. Basım, 2016.
- Cottingham, John: Akılcılık, (Çev. Bülent Gözkân), Dergâh yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2015.
- Cypel, Sylvain: Duvarlar Arasında-Çıkımdaki İsrail Toplumu, (Çev: Burcu Çekmece), Arkadaş yay., Ankara, 2011.
- Dallek, Robert: Nixon and Kissinger-Partners in Power, Penguin Books, 1. Basım, Londra, 2007.
- Daniel, Abraham: Labor Enterprises in Israel: The Institutional Economy, Jerusalem Academic Press, Jerusalem, 1976.
- Davis, John H. : The Evasive Peace-A Study of the Zionist-Arab Problem, Cox&Wyman Ltd., Londra, Ekim 1968.

- Davis, Nancy J. &
Robinson, Robert V. : Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah-Mısır, İsrail, İtalya ve ABD, (Çev: Hasan Şen&Balım Sultan Yetgin), İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2015.
- Davis, Rochelle: Yerinden Edilenlerin Coğrafyaları-Filistin Köy Tarihleri, (Hayrullah Doğan), Koç Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Ocak 2016.
- Davison, Andrew: Conquering Hearts and Minds-The American War Ideology in the Persian, Arabian Gulf, (1990-2003), İstanbul Bilgi University Press, 1. Basım, İstanbul, Ekim 2005.
- Dayan, Moshe: Breakthrough: A Personal Account of the Egypt-Israel Peace Negotiations, Weidenfeld&Nicolson, Londra, 1981.
- Deacon, Richard: İsrail Gizli Servisi, (Çev: Yaşar Onay), Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1993.
- Defay, Alexandre: Jeopolitik, (Çev: İsmail Yerguz), Dost Kitabevi yay., Ankara, 1. Basım, Kasım 2005.
- Dershowitz, Alan: The Case for Israel, John Wiley&Sons, New Jersey, 2003.
- Dershowitz, Toby: The Reagan Administration and Israel-Key Statements, AIPAC Papers, 1. Basım, N: 13., Washington, 1987.

- Descartes, Rene: Felsefenin İlkeleri, Yeryüzü yay., 1. Basım, Ankara, Ekim 2003.
- Destain, Christian: Aydınlanma, (Çev. İsmail Yerguz), Cumhuriyet Kitapları, 1. Baskı, İstanbul, Ekim 2010.
- Diller, Daniel C. : The Middle East, Congressional Quarterly, 8. Basım, Washington, 1994.
- Direk, Zeynep: Çağdaş Kıta Felsefesi-Bergson'dan Derrida'ya, Fol Kitap, 2. Basım, Ankara, Mart 2021.
- Dreyfus, Alfred: Five Years of My Life (1894-1899), Books for Libraries Press, Winsconsin, 1971.
- Dugin, Aleksandr: Rus Jeopolitiği-Avrasyacı Yaklaşım, (Vügar İmanov), Küre yay., İstanbul, 8. Basım, Şubat, 2015.
- Durkheim, Emile: Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri, (Çev: Özer Ozankaya), Cem Yayınevi, 2. Basım, İzmir, Ağustos 2018.
- Eban, Abba: The New Diplomacy-International Affairs in the Modern Age, Weidenfeld&Nicolson, 1. Basım, Londra, 1983.
- Eban, Abba: Personal Witness-Israel Through My Eyes, Putnam Publishing Group, New York, 1992.
- Eisenstadt, S. N. : Ha-Hevra Ha-Yisraelit: Reka, Hitpathuyut u'Baayot, החברה הישראלית: רקע, התפתחות ובעיה, The Magnes Press, The Hebrew University, 2. Basım, Kudüs, 1973.

- Elazar, Daniel J. &
Sandler, Shmuel: Israel at the Polls 1996, Frank Cass Publishers, 1. Basım, Londra, 1998.
- Eliade, Mircea: Dinler Tarihine Giriş, Kabalcı yay., 2. Basım, İstanbul, Şubat 2015.
- Elmaliach, Tal: Hakibbutz Ha'artzi, Mapam, and the Demise of the Israeli Labor Movement, (Çev: Haim Watzman), Syracuse University Press, New York, Ocak 2020.
- Emrence, Cem: Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek, (Çev: Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2016.
- Enderlin, Charles: Shattered Dreams-The Failure of the Peace Process in the Middle East (1995-2002), (Çev: Susan Fairfield), Other Press, New York, 2003.
- Engels, Friedrich: İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu, (Çev: Oktay Emre), Ayrıntı yay., 2. Basım, İstanbul, 2019.
- Esen, Adem &
Chibli, Maan: Local Governments in the Middle East and West Asia, UCLG&MEWA, İstanbul, Aralık 2019.
- Fahmy, İsmail: Negotiating for Peace in the Middle East, Croom Helm, Beckenham, 1983.

- Farsoun, Samih K. &
Zacharia, Christina E. : Palestine and the Palestinians, Colarado, Westview Press, 1997.
- Feiner, Shmuel: The Jewish Enlightenment, (Çev: Chaya Naor), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004.
- Feldman, Shai: U.S. Middle East Policy: The Domestic Setting, Tel Aviv University Jaffee Center for Strategic Studies, Jerusalem Post Press, Kudüs, 1988.
- Feuerbach, Ludwig: Tanrıların Doğuşu-Klasik, İbrani ve Hristiyan Antikçağ Kaynaklarına Göre, (Çev: Oğuz Özügül), Say yay., 3. Basım, İstanbul, 2018.
- Fishman, Joshua A. : Ideology, Society&Language-The Odyssey of Nathan Birnbaum, Karoma Publishers, 1. Basım, Ekim 1987.
- Flew, Antony: Felsefe Sözlüğü, (Nurşen Özsoy), Yeryüzü yay., 1. Basım, Ankara, Ağustos 2005.
- Flint, Colin &
Taylor, Peter J. : Siyasi Coğrafya-Dünya Ekonomisi, Ulus-Devlet ve Yerellik, (Çev: Fulya Ereker), Nobel yay., Ankara, Ocak, 2014.
- Frank, Daniel H. : Autonomy and Judaism-The Individual and the Community in Jewish Philosophical Thought, State University of New York Press, 1992.

- Frank, Daniel H. &
Leaman, Oliver: Yahudi Felsefesi Tarihi, (Çev: Abdullah Şevki), Hece yay., 1. Basım, Ankara, Şubat 2018.
- Freeman, Charles: Mısır, Yunan ve Roma/Antik Akdeniz Uygarlıkları, (Çev. Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi, 2. Basım, Ankara, Nisan 2005.
- Freeman, Robert O. : Israel Under Rabin, Westview Press, Colorado, 1995.
- Freilich, Charles D. : Israeli National Security-A New Strategy for an Era of Change, Oxford University Press, 2018.
- Friedrich, Carl Joachim: Foreign Policy in the Making-The Search for a New Balance of Power, W.W. Norton, 1. Basım, 1938.
- Fröllich, Paul: Rosa Luxemburg-Ideas in Actions, Pluto Press, Londra, Temmuz 1994.
- Fukuyama, Francis: Devlet İnşası, (Çev: Türkan Çolak), Profil yay., 2. Basım, İstanbul, Eylül 2015.
- Funderburk, Charles: Political Corruption in Comparative Perspective-Sources, Status and Prospects, Routledge, 1. Basım, Eylül 2012.
- Gager, John G. : The Origins of Anti-Semitism/Attitudes Toward Judaism in Pagan and Christian Antiquity, Oxford University Press, New York, 1985.

- Galtung, Johann: Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization, Sage Publications, Londra, 1996.
- Ganin, Zvi: Truman, American Jewry and Israel, Holmes&Meier Publishers, New York, 1979.
- Garaudy, Roger: İsrail Sorunu-Siyasi Siyonizm, (Çev: Cemal Aydın), Timaş yay., 3. Basım, İstanbul, Haziran 2021.
- Gause, Gregory: Oil Monarchies Domestic and Security Challenges in the Arab Gulf States, Council on Foreign Relations, New York, 1994.
- Gefen, Aba: Israel at A Crossroads, Gefen Publishing House, Kudüs, 2001.
- Geva, Nehemia & Mintz, Alex: Decision-Making on War and Peace: The Cognitive-Rational Debate, Lynne Rienner Publishers, 1997.
- Gilpin, Robert: Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası, (Çev: Muran Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan, Gürkan Polat), Kripto yay., 2. Basım, Ankara, Eylül 2012.
- Girard, René: Şiddet ve Kutsal, (Necmiye Alpay), Kanat Kitap yay., 1. Basım, İstanbul, Kasım 2003.
- Girdner, Eddie: USA and the New Middle East, Gyan Publishing House, New Delhi, 2008.

- Giritli, İsmet: Ortadoğu ve Komünizm-Bugünkü Ortadoğu'nun Önemli Sorunları, Seda Matbaacılık, 2. Basım, İstanbul, 1975.
- Giritli, İsmet: Ortadoğu-Petrol, Kıbrıs ve Türkiye, Belge yay., İstanbul, Şubat 1975.
- Golan, Galia & Sher, Gilead: Spoiling and Coping with Spoilers, Israeli-Arab Negotiations, Indiana University Press, 2019.
- Golan, Galia: Yom Kippur and After, Cambridge University Press, 1977.
- Golan, Galia: Soviet Policies in the Middle East-From World War II to Gorbachev, Cambridge University Press, 1. Basım, 1990.
- Goldberg, David J. & Rayner, John D. : The Jewish People-Their History and Their Religion, Penguin Books, 1. Basım, Londra, 1989.
- Goldscheider, Calvin: Israel's Changing Society-Population, Ethnicity and Development, Westview Press, Colorado, 1996.
- Golomb, Jacob: Nietzsche and Zion, Cornell University Press, 1. Basım, New York, 2004.
- Goodman, Micah: Milkud 67-Ha'Raayonot Mehaorei Ha'Mahloket ŞeKoraat Et Yisrael, 67 מלפניד - הרעיונות מאחורי המחלוקת שקורעת את ישראל, Zmora Bitan, Dvir, Kinneret, 2017.

- Govrin, Yosef: Israel's Relations with the East European States-From Disruption (1967) to Resumption (1989-1991), Vallentine Mitchell, Londra, 2009.
- Göka, Erol & Kuşçu, Işık: Uluslararası İlişkilerin Psikolojisi, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi yay., Ankara, 2002.
- Gönlübol, Mehmet: Dış Politika-İç Etkenler Açısından Bir Dış Politika İncelemesi, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969.
- Greenberg, Raphael & Keinan, Adi: The Present Past of the Israeli-Palestinian Conflict: Israeli Archaeology in the West Bank and Jerusalem Since 1967, The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Tel Aviv University, Tel Aviv, Research Papers: No. 1., Temmuz 2007.
- Greilsammer, Ilan: Siyonizm, (Çev: Işıl Ergüden), Dost Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, Mayıs 2007.
- Groepler, Eva: Anti-Semitizm/Antik Çağdan Günümüze Yahudi Düşmanlığı Tarihi, (Çev. Süheyla Kaya), Belge yay., 1. Basım, İstanbul, Eylül 1999.
- Gromiko, Andrey: Anılarım, (Çev: Merve Arkan), Yazılama yay., 1. Basım, İstanbul, 2008.

Guerin-Gonzales, Camille &

Strikwerda, Carl:

The Politics of Immigrant Workers-Labor Activism and Migration in the World Economy since 1830, Holmes&Meier, New York, 1993.

Güralp, Şerif:

Benî İsrâil Filistin'e Nasıl Döndü?, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1957.

Haber, Eytan vd :

Şnat Ha-Yonah, (היגה שנת), Bantam Books, New York, 1979.

Hadi, Mahdi Abdul &

Peters, Joel vd. :

Diplomacy and Conflict Resolution in the Middle East, PASSIA Publication, Kudüs, Ağustos 1997.

Haimson, Léopold H. :

The Russian Marxist and the Origins of Bolshevism, Harvard University Press, 1955.

Hale, William:

Turkish Foreign Policy (1774-2000), Frank Cass Publishers, 1. Basım, Londra, 2000.

Halliday, Fred:

İslam ve Çatışma Miti, (Çev: Umut Özkırımlı, Gülberk Koç), Sarmal yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 1998.

Halpern, Ben:

The Idea of the Jewish State, Harvard University Press, 2. Basım, 1969.

Handelman, Howard &

Tessler, Mark:

Democracy and Its Limits-Lessons from Asia, Latin America and the Middle East, University of Notre Dame Press, 1999.

- Harari, Yuval Noah: 21 Mahşevot al Hameah Ha-21., (21מחשבות), (על המאה ה-21), Zmora Bitan Dvir, Kinneret, 2018.
- Hardy, Roger: Arabia After the Storm: Internal Stability of the Gulf Arab States, Royal Institute of International Affairs, Londra, 1992.
- Harkabi, Yehoshafat: Arab Strategies and Israel's Response, Free Press, New York, 1977.
- Harms, Gregory: Todd M. Ferry, The Palestine-Israel Conflict, Pluto Press, Miami, 2008.
- Hasgüler, Mehmet & Uludağ, Mehmet: Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler-Tarihçe, Organlar, Belgeler, Politikalar, Alfa yay. 7. Basım, İstanbul, Ocak 2018.
- Hançerlioğlu, Orhan: Düşünce Tarihi-Dört Bin Yıllık Düşün, Sanat ve Bilim Tarihinin Klasik Yapıtları Üstüne Eleştirel İnceleme, Remzi Kitabevi, 25. Basım, İstanbul, Haziran 2020.
- Hasson, Shlomo: Israel's Geopolitical Dilemma and the Upheaval in the Middle East, The Joseph and Alma Gildenhorn Institute for Israel Studies, University of Maryland, 2013.
- Hauss, Charles: International Conflict Resolution, Continuum, New York, 2010.
- Heimann, Gadi: Franco-Israeli Relations (1958-1967), Routledge, 1. Basım, Londra, 2017.

- Heller, Joseph: The Birth of Israel (1945-1949) – Ben Gurion and His Critics, University Press of Florida, 2000.
- Heller, Otto: Yahudiliğin Çöküşü-Yahudi Sorunu, Yahudi Sorununun Eleştirisi, Sosyalizm’le Çözümü, (Çev: Süheyla-Saliha N. Kaya), İnter yay., 1. Basım, İstanbul, Haziran 1992.
- Hen-Tov, Jacob: Communism and Zionism in Palestine during the British Mandate, Transaction Publishers, The State University of New Jersey, 2012.
- Hertzberg, Arthur: The Zionist Idea - A Historical Analysis and Reader, The Jewish Publication Society, Philadelphia, 1997.
- Herzl, Theodor Herzl: The Jewish State, Ostara Publications, Londra, 2012.
- Herzl, Theodor Herzl: Old New Land, M. Wiener, Princeton, 1997.
- Herzog, Haim: Dereh Hayim: Sipuru Shel Lohem, Diplomat ve-Nasi,
 דרך חיים: סיפורו של לוחם, דיפלומט ונשיא,
 Yedioth Ahronoth-Seferi Hemed, Tel Aviv, 1997.
- Hess, Moses: Rome and Jerusalem, Creative Media Partners, Londra, Ekim 2018.

- Hess, Moses: The Holy History of Mankind and Other Writings, Cambridge University Press, 1. Basım, 2004.
- Heywood, Andrew: Siyaset, (Çev: Bekir Berat Özipek vd.), Liberte yay., Ankara, Şubat 2006.
- Heywood, Andrew: Siyasi İdeolojiler, (Çev: Şeyma Akın vd.), Adres yay., 9. Basım, Ankara, Kasım 2015.
- Hıdır, Özcan: Yahudi Kültürü ve Hadisler, İsrâiliyyât-Hadis İlişkisi, İnsan yay., 2. Basım, İstanbul, 2010.
- Hill, Christopher: Dünya Altüst Oldu-İngiliz Devrimi'nde Radikal Düşünceler, (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2013.
- Hill, Christopher: İngiltere'de Devrim Çağı (1603-1714), (Çev: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim yay., 2. Basım, İstanbul, 2019.
- Hinnebusch, Raymond
& Ehteshami, Anoushiravan: The Foreign Policies of Middle East States, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 2014.
- Hinnebusch, Raymond: The International Politics of the Middle East, Manchester University Presss, 1. Basım 2003.
- Hippler, Jochen: Düşük Yoğunluklu Çatışma-İlân Edilmemiş Savaş, (Çev: Saliha Nazlı Kaya), Belge yay., 1. Basım, İstanbul, Kasım 1996.
- Hirsch, Ellen: İsrail'in Gerçekleri, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, 1994.

- Hirschberg, Peter: “The Lawgiver: Aharon Barak-Israel’s New Chief Justice Plans a Legal Revolution”, The Jerusalem Report, C: 6., S: 8., 24 Ağustos 1995., ss. 12-16.
- Hobsbawm, Eric: Devrim Çağı (1789-1848), (Çev: Bahadır Sina Şener), Dost Kitabevi, 3. Basım, Ankara, Haziran 2003.
- Hobsbawm, Eric: Sanayi ve İmparatorluk, (Çev: Yalçın Gülerman&Abdullah Ersoy), Dost Kitabevi yay., Ankara, 1. Basım, Ocak 1987.
- Hobsbawm, Eric: Küreselleşme, Demokrasi ve Terörizm, (Çev: Osman Akınhay), Agora yay., 1. Basım, Şubat 2008.
- Holland, Jack: Mizojini/Dünyanın En Eski Önyargısı-Kadından Nefretin Evrensel Tarihi, (Çev. Erdoğan Okyay), İmge yay., 1. Basım, Ankara, Mayıs 2016.
- Holsti, Kalevi Jaakko: Peace and War: Armed Conflict and International Order (1648-1989), Cambridge University Press, 1991.
- Hortaçsu, Nuran: En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji, İmge Kitabevi, 1. Basım, Ankara, Mayıs 2012.
- Howorth, Jolyon: Security and Defence Policy in the European Union, Palgrave Macmillan, 1. Basım, Hampshire, 2007.
- Hughes, Libby: Yitzhak Rabin-From Soldiers To Peacemaker, iUniverse Inc., 2005.

- Hunter, Robert: The Palestinian Uprising-A War by Other Means, University of California Press, 2. Basım, 1993.
- Inbar, Efraim: Rabin and Israel's National Security, The Woodrow Wilson Center Press, Washington, 1999.
- Inbar, Efraim: Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) yay., 32/4., Ankara, 2001.
- Isaacson, Walter: Kissinger-A Biography, Touchstone Book, 1. Basım, New York, 1996.
- Israel, J. : European Jewry in the Age of Mercantilism (1550-1750), Oxford University Press, Oxford, 1985.
- Israelyan, Viktor: Soviet Foreign Policy-A Brief Review (1955-1965), Progress Publishers, 1. Basım, Moskova, 1967.
- İnat, Kemal & Ataman, Muhittin: Ortadoğu Yıllığı-2006, Nobey yay., 1. Basım, Ankara, Şubat 2008.
- İşçi, Metin: Siyasi Düşünceler Tarihi, Der yay., 3. Basım, İstanbul, 2012.
- İyad, Ebu: Vatansız Filistinli, Filistin Gizli Servisleri Sorumlusu-Eric Rouleau İle Konuşmalar, (Çev: Aydın Emeç), Hür yay., 1. Basım, İstanbul, Aralık 1979.

- Jabar, Faleh A. &
Dawod, Hosham: Aşiretler ve İktidar-Ortadoğu'da Etnisite ve Milliyetçilik, (Çev: Ömer Ögünç), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2013.
- Jabotinsky Vladimir vd. : Vladimir Jabotinsky's Story of My Life, Wayne State University Press, Aralık 2015.
- Jacobs, Jack: Jews and Leftist Politics-Judaism, Israel, Antisemitism and Gender, Cambridge University Press, 1. Basım, 2017.
- Johns, C.H.W. : The Relations Between the Laws of Babylonia and the Laws of the Hebrew Peoples, Gece Kitaplığı, 1. Basım, Ankara, Mart 2018.
- Johnson, Robert David: Lyndon Johnson and Israel: The Secret Presidential Recordings, The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies&The MDC. for Middle Eastern and African Studies, Ramat Aviv-Tel Aviv, N: 3., Temmuz 2008.
- Joppke, Christian: Laik Devlet Kuşatma Altında-Avrupa ve Amerika'da Hristiyanlık, İslam ve Siyaset, (Çev: İbrahim Kaya), Say yay., 1. Basım, İstanbul, 2018.
- Josey, Alex: Lee Kuan Yew, Times Books International, 5. Basım, Singapur, 1989.
- Kahraman, M. Lütfullah: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C. 13., 1996.

- Karal, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu yay., 6. Basım, Cilt: 8., Ankara, 2007.
- Karasaban, Celâl Tevfik: Filistin ve Şarkü'l- Ürdün, Ahmed İhsan Basımevi, İstanbul, 1942.
- Karsh, Efraim: Israel: The First Hundred Years-Israeli Politics and Society Since 1948 Problems of Collective Identity, Frank Cass Publishers, Londra, 1. Basım, 2002.
- Karsh, Efraim: From Rabin to Netanyahu-Israel's Troubled Agenda, Frank Cass Publishers, 1. Basım, Londra, 1997.
- Karson, Marc: American Labor Unions and Politics (1900-1918)., Southern Illinois University Press, Carbondale, 1958.
- Kaspit, Ben vd. : Yisrael be-50-"Şalom im Yarden", " שלום עם 77", Seferim-Maarev, 2. Basım, Tel-Aviv, 1997.
- Katz, J. : From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism (1700-1933), Harvard University Press, 1980.
- Kaufmann, Walter: The Portable Nietzsche, Penguin Books, New York, 1976.
- Kautsky, John H. : Political Change in Underdeveloped Countries: Nationalism and Communism, John Wiley&Sons, 2. Basım, New York, Nisan 1963.

- Kayabalı, İsmail &
Arslanoğlu, Cemender: Ortadoğu'da Savaş ve Strateji-2 Lider, 4 Savaş ve Bir Bozgun, Set Ofset Matbaa, Ankara, 1990.
- Kegley Jr., Charles W.
& Wittkopf, Eugene R. : American Foreign Policy-Pattern and Process, St. Martin's Press, 5. Basım, New York, 1996.
- Keleşoğlu, Erhan: İsrail Yurttaşı Filistinliler-Yurttaşlık, Kimlik, Siyaset, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Şubat 2014.
- Kennan, George: Realities of American Foreign Policy, Princeton University Press, 1954.
- Kennan, George: American Diplomacy (1900-1950), 8. Basım, Mentor Books, New York, Eylül 1959.
- Keohane, Robert &
Nye, Joseph: Power and Interdependence, Pearson Education, 4. Basım, Londra, 2011.
- Keyman, Fuat: Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek, (Çev: Simten Coşar), Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2000.
- Kissinger, Henry: Diplomasi, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 10. Basım, Şubat, 2011.

- Kissinger, Henry: Does America Need A Foreign Policy?-
Toward A Diplomacy for the 21st Century,
Simon&Schuster, New York, 2001.
- Kissinger, Henry: White House Years: The First Volume of
His Classic Memories, Simon&Schuster,
New York, 2011.
- Klaus, Dodds &
David, Atkinson: Geopolitical Traditions, Routledge, Londra,
2000.
- Kober, Avi: Israel's Wars of Attrition-Attrition
Challenges to Democratic States,
Routledge, Londra, 1. Basım, 2009.
- Koestler, Arthur: The Thirteenth Tribe, Random House, New
York, 1976.
- Kohn, Yehuda Pinhas (Leo): Huka Le-Yisrael, חוקה לישראל, Yisrael
Publishers, 1. Basım, 1949.
- Kohn, Yehuda Pinhas (Leo): The Constitution of the Irish Free State, G.
Allen&Unvin Lmited, Michigan University,
1932.
- Kramer, Gudrun: A History of Palestine, Princeton
University Press, 2008.
- Kurt, Ali Osman: Fundamentalist Yahudiler, Eskiye yay., 2.
Basım, Ankara, Ağustos 2016.
- Kürkçüoğlu, Ömer: Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı
Politikası (1945-1970), Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., N: 340.,
Ankara, 1972.

- Kürkçüoğlu, Ömer: Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., S: 512., 1982.
- Lankin, Doris: The Legal System-Israel Today, The Jerusalem Post Press, 2. Basım, Kudüs, Mayıs 1964.
- Laqueur, Walter & Rubin, Barry: The Israel-Arab Reader-A Documentary History of the Middle East Conflict, Pelican Books, 4. Basım, New York, 1984.
- Laqueur, Walter: The Changing Face of Anti-Semitism From Ancient Times to the Present Day, Oxford University Press, New York, 2006.
- Laskov, Shulamit: Ha-Biluiyim, הבלויים, Ha-Seferiya Ha-Tsinin, Kudüs, 1989.
- Leroux, J. Gabriel: İlk Akdeniz Medeniyetleri, (Çev. Cevdet&Mithat Perin), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1944.
- Levitsky, Steven & Ziblatt, Daniel: Demokrasiler Nasıl Ölü?, (Derya Dinç), Salon yay. 2. Basım, İstanbul, Ocak 2020.
- Levy, Richard S. : Anti-Semitism/A Historical Encyclopedia of Prejudice and Persecution, ABC-CLIO, V: 1., Californiya, 2005.
- Lewis, Bernard: Semitizm ve Anti-Semitizm/Çatışma ve Önyargıya Dair, (Çev: Hür Güldü) Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2016.

- Lewis, Bernard: İnanç ve İktidar-Ortadoğu'da Din ve Siyaset, (Çev: Ayşe Mine Şengel), 2. Basım, Ankara, 2017.
- Lewis, Sulwyn: Towards International Co-Operation, Pergamon Press, 1. Basım, Londra, 1966.
- Lewisohn, Ludwig: Israel, Boni&Liveright, 3. Basım, New York, 1925.
- Libernman, M. : La-Toldot Ha-Tzionot, לתולדות הציונות, למדרין ולחבר, Rabi Kook Institute-World Mizrahi, Tel Aviv, 1945.
- Liebman, Charles S. : Religion, Democracy and Israeli Society, Routledge-Taylor&Francis, New York, 1997.
- Liebman, Marcel & Miliband, Ralp: İsrail İkilemi-Solcu Yahudiler Arasında Bir Tartışma, (Çev: İdil Engindeniz), Yazın yay., 1. Basım, Ekim 2008.
- Liel, Alon & Yirik, Can: Turkish-Israeli Relations (1949-2010), Global Political Trends Center(GPOT), Istanbul Kültür University, 2010.
- Littlefield, Henry Wilson: An Outline of the History of Europe (1815-1937), Barnes&Noble, 6. Basım, New York, 1937.
- Lochery, Neill: The Israeli Labour Party-In the Shadow of the Likud, Ithaca Press, 1. Basım, Berkshire, 1997.

- Louvish, Misha: How Israel's Democracy Works?-Israel Today, Jerusalem Post Press, 5. Basım, Kudüs, Haziran 1964.
- Lustick, Ian Steven: Paradigm Lost: From Two-State Solution to One State Reality, Pennsylvania University Press, Philadelphia, 2019.
- Luxemburg, Rosa: Milliyetler Sorunu ve Özerklik, (Der. ve Çev: Murat Çakır), Belge yay., 1. Basım, Mayıs 2016.
- Luxemburg, Rosa: Rus Devrimi, (Çev: Cangül Örnek), Yazılama yay., 3. Basım, İstanbul, Mart 2021.
- Lüksemburg, Rosa: Sermaye Birikimi, Alan yay., İstanbul, Aralık 1986.
- Rabkin, Yakov M. : Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı, (Çev: Şahika Tokel), İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, 2014.
- Ma'oz, Moshe: Syria and Israel: From War to Peacemaking, Clarendon Press, 1. Basım, Oxford, Aralık 1995.
- Mackinder, Sir H.J. : Tarihin Coğrafi Kalbi, (Çev: Kadir Yılmaz), Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 1. Basım, 2013.
- Makovsky, David: Making Peace with the PLO-The Rabin Government's Road to the Oslo, Westview Press, 1. Basım, Colorado, 1996.

- Mansel, Philip: Sultans in Splendour-Monarchs of the Middle East (1869-1945), Parkway Publishing, Londra, 2000.
- Maoz, Zeev: Defending The Holy Land, A Critical Analysis of Israel's Security&Foreign Policy, Michigan University Press, 2009.
- Marshall, Tim: Coğrafya Mahkûmları-Dünyanın Kaderini Değiştiren On Harita, (Çev: Mert Doğruer), Epsilon yay., İstanbul, 1. Basım, Mart, 2018.
- Marx, Karl: On the Jewish Question, Robert Tucker (Ed.), W.W. Norton, New York, 1978.
- Mason, John: The Cold War (1945-1991), Routledge, 1. Basım, Londra, 1996.
- Mathieu, Jean-Luc: Uluslararası Alanda İnsan Hakları, (Çev: Galip Üstün), İletişim yay., 1. Basım, Ocak 1994.
- McLellan, David: İdeoloji, (Çev: Barış Yıldırım), İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., 3. Baskı, İstanbul, Ekim 2012.
- McWilliams, Wayne &
- Piotrowski, Harry: The World Since 1945-A History of International Relations, Lynne Rienner Publishers, 4. Basım, Colorado, 1997.
- Mearsheimer, John J.
- & Walt, Stephen M. : The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy, Farrar, Straus&Girous, 1. Basım, New York, 2007.

- Medzini, Meron: Golda Meir-A Reference Guide to Her Life and Works, Rowman&Littlefield, Londra, 2020.
- Meir, Dov Ben: Yitzhak Rabin (1922-1995), רבין יצחק , Sefer Lakol, Hutzaat Avivim, Tel Aviv, 1996.
- Mendes, Paul R. & Reinharz, Jehuda: The Jew in the Modern World: A Documentary History, Oxford University Press, 1995.
- Menes, Abraham Menes: The Jewish People, Past, and Present, New York, 1955.
- Meray, Seha L. : Devletler Hukukuna Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yay., 3. Basım, 1968.
- Meriç, Cemil: Saint-Simon, İlk Sosyolog, İlk Sosyalist, İletişim yay., 8. Basım, İstanbul, 2004.
- Mishal, Nissim: Ve-Ele Şenot-50 Le Medinat Yisrael, Yedioth Ahronoth- Miskal, Tel Aviv, 1997.
- Mishal, Nissim: Lehiot Yisrael-Yisrael be-70, Yediot Sefarim, Rishon Le’Zion, 2018.
- Mishal, Shaul: Speaking Stones: Communiques from the Intifada Underground, Syracuse University Press, 1994.
- Mitchell, Thomas G. : Likud Leaders-The Lives and Careers of Menahem Begin, Yitzhak Shamir, Benjamin Natanyahu and Ariel Sharon, Mc. Farland, Carolina, 2015.

- Mitrany, David: A Working Peace System: An Argument for Functional Development of International Organization, Oxford Universtiy Press, Londra, 1943.
- Morgan, Henry: Eski Toplum, (Çev: Ünsal Oskay), İnkılâp Kitabevi, 1. Basım, C: 1., İstanbul, 2021.
- Morgan, Ted: FDR: A Biography, Simon & Schuster, New York, 1985.
- Morris, Edmund: Dutch: A Memoir of Ronald Reagan, Harper Collins Publishers, Londra, 1999.
- Mosca, Gaetano: Siyasi Doktrinler Tarihi, (Çev: Semih Triyakioğlu), Varlık yay., 2. Basım, İstanbul, Ağustos 1968.
- Mosse, George L. : Germans and Jews; The Right, the Left and the Search for a “Third Force” in Pre-Nazi Germany, Wayne State University Press, Detroit, 1987.
- Mumcu, Cumhur: Diplomatik Müzakereler, Hemen Kitap yay., İstanbul, Ocak 2009.
- Nahas, Dunia: The Israeli Communist Party, Croom Helm, 1. Basım, 1976.
- Near, Henry: The Kibbutz Movement: Crisis and Achievement (1939-1995), Littman Library Of Jewish Civilization, Liverpool University Press, 1. Basım, Temmuz 1992.

- Neuberger, Benjamin: Israel's Relations with the Third World (1948-2008), The S. Daniel Abraham Center for International and Regional Studies, Ramat Aviv-Tel Aviv, N: 5., Ekim 2009.
- Neusner, Jacob: Israel as Sui Generis-In Judaism and its Social Metaphors: Israel in the History of Jewish Thought, Cambridge University Press, 1. Basım, Cambridge, 1989.
- Newman, David: David Newman, The Impact of Gush Emunim: Politics and Settlement in the West Bank, St. Martin's Press, New York, 1985.
- Newman, Michael: Ralph Miliband and the Politics of the New Left, Merlin Press, Londra, 2002.
- Nietzsche, Friedrich: Tarih Üzerine, (Çev: Nejat Bozkurt), Say yay., 3. Basım, İstanbul, Haziran 1996.
- Nixon, Richard: Zamanı Yakalamak-Amerika Dünyaya Meydan Okuyor, (Çev: Fatoş Dilber), Milliyet yay., 1. Basım, İstanbul, Mayıs 1993.
- Nogee, Joseph L. & Donaldson, Robert H. : Soviet Foreign Policy Since World War II, Pergamon Press, 2. Basım, Londra, 1987.
- Noonan, Peggy: When Character Was King-A Story of Ronald Reagan, Penguin Books, Londra, 2002.

- Nordau, Max: Degeneration, William Heinemann Library, 1895.
- Nordau, Max: Tarih Felsefesi, (Çev: Levent Öztürk), Ayışığı Kitaplığı, 1. Basım, İstanbul, Mayıs 2001.
- Nye, Joseph & Welch, David: Understanding Global Conflict and Cooperation An Introduction to Theory and History, Pearson Education, Londra, 2013.
- Ojo, Olusola: Africa and Israel: Relations in Perspective, Westview Press, Colorado, 1988.
- Olson, Jess: Nathan Birnbaum and Jewish Modernity-Architech of Zionism, Yiddishism and Orthodoxy, Standford Universtiy Press, California, 2013.
- Owen, Roger & Pamuk, Şevket: 20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi, (Çev: Ayşe Edirne), Sabancı Üniversitesi yay. 2. Basım, İstanbul, Mayıs 2015.
- Öke, Mim Kemâl: Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923), Timaş yay., 8. Basım, İstanbul, Kasım 2021.
- Örs, Hayrullah: Musa ve Yahudilik, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.
- Özerdem, Alpaslan: Barış İnşası ve Uygulaması, Nobel yay., 1. Basım, Ankara, Kasım 2013.

- Öznel, Erdoğan: Değişen Dünya Dengeleri ve Türkiye'nin Jeo-Stratejik Önemi, Genelkurmay Basımevi, N: '92/22., Ankara, 1992.
- Öztuna, Yılmaz: İlkçağ Devletleri, Kültür Bakanlığı yay., C.1., Ankara, 1996.
- Palme, Olof: Biz Demokrasiyi Zincirlerinden Kurtardık-Olof Palme'nin Tüm Konuşmaları ve Yazıları, (Çev: Dilek Zaptçioğlu), Afa yay., 2. Basım, İstanbul, Aralık 1987.
- Pazarcı, Hüseyin: Uluslararası Hukuk, Turhan Kitabevi, 16. Basım, Ankara, Ağustos 2017.
- Pedahzur, Ami & Perliger, Arie: Jewish Terrorism in Israel, Columbia University Press, New York, 2011.
- Peleg, Ilan: Begin's Foreign Policy (1977-1983), Greenwood Press, 1. Basım, West Port, 1987.
- Pennell, C.R. : Morocco Since 1830-A History, Hurst&Company, Londra, 2000.
- Peres, Shimon: The New Middle East, Henry Holt Books, 1. Basım, New York, 1993.
- Peres, Shimon: Battling for Peace-Memoirs, Orion Books, Londra, 1995.
- Peres, Shimon & Littell, Robert: For the Future of Israel, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, Mayıs 1998.

- Peretz, Don: The Government and Politics of Israel, Westview Press, 2. Basım, Colorado, 1983.
- Peri, Yoram: The Assassination of Yitzhak Rabin, Stanford University Press, California, 2000.
- Peri, Yoram: Generals in the Cabinet Room-How Military Shapes Israeli Policy, United States Institute of Peace Press, 1. Basım, Washington, 2006.
- Perlmutter, Amos: İsrail'de Ordu ve Politika, (Çev: Tacettin Güneş), 1. Basım, İstanbul, Ağustos 1991.
- Peters, Johan: From Time Immemorial-The Origins of the Arab-Jewish Conflict over Palestine, New York, Harper&Row, 1984.
- Petrovsky-Shtern, Yohanan: Lenin's Jewish Question, Yale University Press, Ağustos 2010.
- Pinsker, Leon: Auto-Emancipation, Maccabaeen-Zionist Publications, 2. Basım, 1906.
- Piterberg, Gabriel: The Returns of Zionism: Myths, Politics and Scholarship in Israel, Verso Books, Londra, 2008.
- Plascov, Avi: The Palestinian Refugees in Jordan (1948-1957)., Frank Cass., 1981.
- Podeh, Elie: Chances for Peace: Missed Opportunities in the Arab-Israeli Conflict, University of Texas Press, 1. Basım, Austin, 2015.
- Poliakov, Leon: The History of Anti-Semitism, University of Pennsylvania Press, Ekim 2003.

- Preece, Jennifer: Ulusal Azınlıklar ve Avrupa Ulus-Devlet Sistemi, (Çev: Ayşegül Demir), Donkişot yay., 1. Basım, İstanbul, Eylül 2001.
- Price, Mary & Howell, Margaret: A Portrait of Europe-A.D. 300-1300, From Barbarism To Chivalry, Oxford University Press, 1972., ss. 64-70.
- Quandt, William: Peace Process-American Diplomacy and The Arab-Israeli Conflict Since 1967, Brookings Institution Press, Revised Edition, Washington, 2001.
- Quandt, William: Troubled Triangle-The United States, Turkey and Israel in the New Middle East, Just World Books, Virginia, 2011.
- Rabin, Leah: Leah Rabin, Rabin: Our Life, His Legacy, Putnams, 1. Basım, Ocak 1997.
- Rabin, Yitzhak: The Rabin Memories, University of California Press, 1996.
- Rabinovich, Itmar: Yitzhak Rabin: Soldier, Leader, Statesman, Yale University Press, Mart 2018.
- Ramsbotham, Oliver vd. : Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflict, Polity Press, Cambridge, 2007.
- Raymond, Andre: Osmanlı Döneminde Arap Kentleri, (Çev: Ali Berktaş), İstanbul, 1. Basım, Ocak, 2018.

- Reagan, Ronald: The Autobiography: An American Life, Arrow Books, 1. Basım, Londra, 1991.
- Reçber, Kamuran: Uluslararası Hukuk, Dora yay., 2. Basım, Bursa, Ocak 2016.
- Reich, Bernard & Goldberg, David H. : Historical Dictionary of Israel, Rowman&Littlefield, 3. Basım, Londra, 2016.
- Reich, Bernard & Kieveal, Gershon R. : Israeli Politics in the 1990s-Key Domestic and Foreign Policy Factors, Greenwood Press, 1.Basım, Westport, 1991.
- Reuter, Adam & Kainan, Noga: Yisrael-Spur Hatzlaha, ” סיפור ישראל “ההצלחה”, Zmora-Bitan Dvir, Kinneret, 2017.
- Rizk, Hadi: Spinoza’yı Anlamak (Çev: Işık Ergüden), İletişim yay., 2. Basım, İstanbul, 2019.
- Richards, Alan & Waterbury, John: A Political Economy of The Middle East, Westview Press, 3. Basım, Colorado, 2008.
- Risse, Thomas, Ropp, Stephen, Sikkink, Kathryn: The Power of Human Rights-International Norms and Domestic Change, Cambridge University Press, 1. Basım, 1999.

- Rivlin, Gershom &
Prath, Amran: Ha-İş ve Tzal-David Ben Guryon, Misrad Ha-Bitahon, Kudüs, 1986.
- Roberts, J.M. : Yirminci Yüzyıl Tarihi, (Çev. Sinem Gül), Dost Kitabevi, 1. Basım, Ankara, Haziran 2003.
- Roberts, Samuel J. : Party and Policy in Israel: The Battle Between Hawks and Doves, Westview Press, Colorado, 1990.
- Rosenau, James N. : Along the Domestic-Foreign Frontier: Exploring Governance in a Turbulent World, Cambridge University Press, 1. Basım, 1997.
- Rosenau, James N. : Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems, Free Press, New York, 1969.
- Rosenau, James N. : The Study of Global Interdependence-Essay on the Transnational of World Affairs, Frances Pinter, Londra, 1980.
- Roskin, Michael &
Berry, Nicholas: Uluslararası İlişkiler-UI'nin Dünyası, (Çev: Özlem şimşek), Adres yay., 2. Basım, Ankara, Ağustos 2015.
- Roth, Joseph: Yahudiler Yollarda-Galiçya'dan Viyana'ya, Paris'e, (Çev: Ahmet Arpad), New York'a, Kırmızıkeci yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2019.

- Russell, Bertrand: Felsefe Sorunları, (Çev: Vehbi Hacıkadıroğlu), Kabalcı yay., 2. Basım, İstanbul, Kasım 2000.
- Russell, Dora & Bertrand: Endüstri Toplumunun Geleceği, (Çev: Melih Ölçer), Bilgi yay., Birinci Basım, Ankara, Mayıs 1979.
- Simon, Dalby & Routledge, Paul : The Geopolitics Reader, Routledge, Londra, 1998.
- Sachar, Howard Morley: The Course of Modern Jewish History, Dell Publishing Company, 1990.
- Safran, Nadav: Israel-The Embattled Ally, The Belknap Press of Harvard University Press, 1981.
- Samuel, Rinna: A History of Israel, Birth, Growth and Development of Today's Jewish State, Steimatzky, Ocak 1989.
- Sarıbay, Ali Yaşar: Siyasal Sosyoloji-Bir Çözümleme Çerçevesi, Der yay., 2. Basım, İstanbul, 1994.
- Sarig, Mordechal: The Political and Social Philosophy of Ze'ev Jabotinsky: Selected Writings, (Çev: Shimshon Feder), Vallentine Mitchell, Şubat 1999.
- Sartre, Jean Paul: Özgür Olmak-Antisemit'in Portresi, (Çev: Emin Türk Eliçin), Toplumsal Dönüşüm yay., 3. Basım, İstanbul, 1998.
- Sasson, H.H. Ben: A History of the Jewish People, Harvard University Press, Ekim 1985.

- Schama, Simon: Yahudilerin Tarihi (MÖ 1000-MS 1492), Kelimeleri Bulmak, (Çev: Leyla Tonguç Basmacı), Alfa yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2019.
- Schiff, Ze'ev: Peace with Security: Israel's Minimal Security Requirements in Negotiations with Syria, The Washington Institute for Near East Policy, N: 34., 1993.
- Schmidt, Dana Adams: Armageddon in the Middle East-Arab vs. Israeli through the October War, The New York Times Survey Series, 1974.
- Schraeder, Peter: Intervention into the 1990s-U.S. Foreign Policy in the Third World, Lynne Rienner Publishers, 2. Basım, Boulder, 1992.
- Schulze, Kirsten E. : Israel's Covert Diplomacy in Lebanon, Macmillan Press, 1. Basım, Londra, 1998.
- Schulzinger, Robert: U.S. Diplomacy Since 1990., 5. Basım, Oxford University Press., 2002.
- Selçuk, Sami: Dreyfus Davası-Dünyaca Unutulamayan Yargılama Yanılgısı, İmge Kitabevi, 4. Basım, İstanbul, Ekim 2019.
- Seliktar, Ofira: New Zionism and the Foreign Policy System of Israel, Routledge, Londra, 2015.
- Sender, Oral: Siyasi Tarih (1918-1994), İmge yay., 9. Basım, İstanbul, 2001.
- Senor, Dan & Singer, Saul: Start-Up Nation, The Story of Israel's Economic Miracle, Twelve Book, 1. Basım, New York, Eylül 2011.

- Shahak, Israel: Yahudi Tarihi-Yahudi Dini, (Çev: Ahmet Emin Dağ), Anka yay., 2. Basım İstanbul, Ekim 2002.
- Shahak, Israel: Açık Sırlar-İsrail'in Dış Politikası ve Nükleer Sırları (Çev: Ahmet Emin Dağ), Med-Cezir yay., İstanbul, Ocak 2003.
- Shamir, Yitzhak: Summing Up: An Autobiography, Weidenfeld&Nicolson, 1994.
- Shanes, Joshua: Nathan Birnbaum, In the Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, V: 1., t.y.
- Sharon, Ariel & Chanoff, David: Warrior: The Autobiography of Ariel Sharon, Touchstone Book-Simon&Schuster, 2. Basım, New York, 2001.
- Shaw, Stanford J. : Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, (Çev: Meriç Sobutay), Kapı yay., 1. Basım, İstanbul, Eylül 2008.
- Shelef, Nadav G. : Envolving Nationalism-Homeland, Identity and Religion in Israel (1925-2005), Cornell University Press, 1. Basım, New York, 2010.
- Shiffer, Shimon: Kadur Şeleg: Sadot Milhemet Levanon, כדור , Yediot Aharonot , של"ג – סודות מלחמת לבנון, Yediot Aharonot Books-Edanim Publishers, Tel Aviv, 1984.

- Shultz, George P. : Turmoil and Triumph-My Years of Secretary of State, Macmillian Publishing, New York, 1993.
- Sigmund Freud: Hz. Musa ve Tektanrıcılık, (Çev: Kâmuran Şipal), Cem yay., 3. Basım, İstanbul, Aralık 2015.
- Sivan, Reuben & A. Levenston, Edward: Milon Megiddo Ha-Hadash İvri-Angli, מילון מגידו, החדיש – עברי-אנגלי, Megiddo Publishing, Tel Aviv, 1990.
- Sluglett, Peter & Farouk, Marion: The Middle East-The Arab World and Its Neighbours-A Political Guide, Times Books, Londra, 1996.
- Soysal, İsmail: Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara, 1999.
- Sönmezoğlu, Faruk: Uluslararası Politikada Yeni Alanlar-Bakışlar, Der yay., İstanbul, 1998.
- Sönmezoğlu, Faruk: Dış Politika Analizinde İç-Dış Faktör Önceliği Tartışması, Der yay., İstanbul, 2019.
- Sönmezoğlu, Faruk vd. : Uluslararası İlişkilere Giriş, Der yay., 7. Basım, İstanbul, 2007.
- Spinoza, Baruch: Ethica, Spinoza, (Çev: Çiğdem Dürüşken), Alfa yay., 5. Basım, İstanbul, Ekim 2017.

- Spykman, Nicholas: America's Strategy in World Politics-The United States and the Balance of Power, Harcourt, New York, 1942.
- Stearns, Peter: Dünya Tarihinde Sanayi Devrimi, (Çev: Nurdan Soysal), Say yay., 1. Basım, İstanbul, 2021.
- Stebbins, Richard & Adam, Elaine: American Foreign Relations 1974-A Documentary Record, New York University Press, 1977.
- Stebbins, Richard & Adam, Elaine: American Foreign Relations 1972-A Documentary Record, New York University Press, 1976.
- Sterling, Claire: Terör Ağı-Uluslararası Terörizmin Perde Arkası, (Çev: Oya Alpar), Yüce yay., İstanbul, Aralık 1981.
- Stewart, Michael: Politics&Economic Policy in the UK since 1964-The Jekyll&Hyde Years, Pergamon Press, Oxford, 1978.
- Super, Arthur: Absorption of Immigrants-Israel Today, The Jerusalem Post Press, 3. Basım, Kudüs, Eylül 1965.
- Synder, Richard C. : Foreign Policy Decision-Making, Palgrave, 2002.
- Syrkin, Marie: Nachman Syrkin-Socialist Zionist: A Biographical Memoir-Selected Essays, Herzl Press, 1961.

- Syrkin, Marie: Marie Syrkin, The State of the Jews, New Republic Books, 1980.
- Tahtinen, Dale: The Arab-Israeli Military Balance Today, American Enterprise Institute for Public Policy Research, N: 9., Washington, 1973.
- Talmi, Efraim: Ma ve Mi Be-Milhamot Esrin ve-Hamesh Ha-Shanim-Milhamot Yisrael (1949-1974), ,מה ומי במלחמות עשרים השנים, Davar Publishers, C: 2., Tel Aviv, 1975.
- Tanilli, Server: Fransız Devrimi'nden Portreler, Cem yay., 3. Basım., İstanbul, Kasım 1995.
- Taylor, Trevor: Approaches and Theory in International Relations, Longman, 1. Basım, Londra, 1978.
- Teschke, Benno: 1648 Söylencesi-Sınıf, Jeopolitik ve Modern Uluslararası İlişkilerin Kuruluşu, (Çev: Bülent Şimşek), Can yay., İstanbul, 1. Basım, Ağustos 2017.
- Tez, Zeki: İslâm'ın Batı Cephesi-Mağrip, Endülüs, Sicilya ve Mısır, Hayykitap, 1. Basım, İstanbul, Ekim 2014.
- Tezkan, Yılmaz: Bir Başka Açıdan İsrail, Ülke Kitapları, 1. Basım, İstanbul, Ekim 2004.
- Thatcher, Margaret: The Downing Street Years, Harper Collins Publishers, 1. Basım, Londra, 1993.
- Thompson, Edward: The Making of the English Working Class, Vintage Books-A Division of Random House, New York, Temmuz, 2003.

Tınaz, Kerem &

Aguirre-Mandujano, Oscar:

Sefarad Güzergâhları-Arşivler, Nesnelere ve ABD’de Osmanlı Yahudilerinin Tarihi, (Çev: Zeynep Nur Ayanoğlu&Nazım Dikbaş), Koç Üniversitesi yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2021.

Tilly, Charles:

Avrupa’da Devrimler (1492-1992), (Çev: Özden Arıkan), Yeni Bin Yıl yay., İstanbul, t.y.

Tobias, Henry:

The Jewish Bund in Russia, From Its Origins to 1905., Stanford University, 1951.

Toksöz, Meltem &

Kolluoğlu, Biray:

Osmanlılardan Günümüze Doğu Akdeniz Kentleri, (Çev: Neyyir Berktay), Türkiye İş Bankası Kültür yay., 1. Basım, İstanbul, Ekim 2015.

Tomasello, Michael:

İnsan Ahlâkının Doğal Tarihi, (Çev: Aylin Onacak), Koç Üniversitesi yay., 2. Basım, İstanbul, Ekim 2020.

Tomba, Mattia:

Beating the Odds Together/50 Years of Singapore-Israel Ties, World Scientific Publishing, Singapur, 2020.

Toprak, Mehmet Sait:

Talmud ve Hadis-Karşılaştırmalı Bir Araştırma, Kabalcı yay., Birinci Basım, İstanbul, Temmuz 2012.

Traverso, Enzo:

The Jewish Question-History of Marxist Debate, Brill Press, Leiden, 2018.

- Traverso, Enzo: Yahudi Modernitesinin Sonu-Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi, (Çev: Zeynep Bursa), Ayrıntı yay., 1. Basım, İstanbul, Mart 2016.
- Traverso, Enzo: Solun Melankolisi-Marksizm, Tarih ve Bellek, (Çev: Elif Ersancı), İletişim yay., 1. Basım, 2018.
- Trevelyan, George: England Under The Stuarts, Methuen&CO. Ltd., 19. Basım, Londra, 1947.
- Tümer, Günay & Küçük, Abdurrahman: Dinler Tarihi, Ocak yay., 4. Basım, Ankara, 2002.
- Üstel, Füsün: Yurttaşlık ve Demokrasi, Dost yay., Ankara, Temmuz 1999.
- Wagner, Peter: Modernliğin Sosyolojisi, (Çev. Mehmet Küçük), Doruk yay., İstanbul, 2003.
- Wakin, Edward: Contemporary Political Leaders of the Middle East, Facts on File, New York, 1996.
- Wallenstein, Peter: Understanding Conflict Resolution: War, Peace and the Global System, Sage Publications, Londra, 2007.
- Wallerstein, Immanuel: Jeopolitik ve Jeokültür, (Çev: Mustafa Özel), İz yay., İstanbul, 1993.
- Wallerstein, Immanuel: The Modern World System, Academic Press, New York, 1974.

- Wapshott, Nicholas: Ronald Reagan and Margaret Thatcher-A Political Marriage, Sentinel Book, New York, 2008.
- Warschawski, Michel: İsrail Toplumunun Krizi-Açık Bir Mezara Doğru, Agora Kitaplığı, 1. Basım, Ankara, Kasım 2006.
- Watzal, Ludwig: Peace Enemies-The Past and Present Conflict between Israel and Palestine, (Çev: Deniz Altaylı), PASSIA Publication, Kudüs, Haziran 1999.
- Wigoder, Geoffrey: New Encyclopedia of Zionism and Israel, Fairleigh Dickinson University Press, 1994.
- Williams, Raymond: Kültür, (Çev: Suavi Aydın), İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 1993.
- Wilson, Nelly: Bernard Lazare-Antisemitism and the Problem of Jewish Identity in late Nineteenth Century France, Cambridge University Press, 1. Basım, 1978.
- Witte, Bernd: Walter Benjamin, (Çev: Mustafa Tüzel), Yapı Kredi yay., 3. Basım, İstanbul, Haziran 2018.

- Wolf, Eric R. : Avrupa ve Tarihsiz Halklar, (Çev: Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2. Basım, İstanbul, Ağustos 2020.
- Woodward, Bill: Madeleine Albright, (Çev: Arkin Atacan), Elips Kitap, 1. Basım, Ankara, Aralık 2004.
- Woodward, Bob: Saldırı Planı, (Çev: Melih Pekdemir, Şefika Kamcez), Arkadaş yay., Ankara, Haziran 2004.
- Yaacov Bar & Tov, Siman: Barriers to Peace in the Israeli-Palestinian Conflict, Jerusalem Institute for Israel Studies, N: 406., Kudüs, 2010.
- Yanai, Nathan: Party Leadership in Israel-Maintenance and Change, Turtledove Publishing, Ramat Gan (Israel), 1. Basım, Ocak 1981.
- Yehuda, Eliezer Ben: Complete Dictionary of Ancient and Modern Hebrew, Hardcover Publisher, 1960.
- Yesevi, Çağla Gül: İsrail Ordusu ve İstihbarat Örgütleri-Mossad, Şabak, Aman, Kripto Kitap, 2. Basım, Ankara, Mayıs 2018.
- Yew, Lee Kuan: From Third World To First-The Singapore Story: 1965-2000., Harper Collins Publishers, Londra, Ekim 2000.
- Yıldızoğlu, Ergin: Emperyalizm ve Jeopolitik-Kısa Bir Tarihsel Teorik Giriş, Remzi Kitabevi, 1. Basım, İstanbul, Kasım, 2017.

- Zakheim, Dov S. : Flight of the Lavi-Inside a U.S.-Israeli Crisis, Brassey's, Washington, 1996.
- Zartman, William: Peacemaking in International Conflicts: Methods and Techniques, United State Institute of Peace, Washington, 2007.
- Zencirkıran, Mehmet: Davranış Bilimleri, Dora yay., 2. Basım, Bursa, Ağustos 2017.
- Ziadeh, Radwan: Power and Policy in Syria: Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East, Bloomsbury Academic, 1. Basım, Londra, 2012.
- Zimmermann, Jens: Hermeneutik, (Çev: Mehmet Çetin), 1. Basım, Say yay. İstanbul, 2020.
- Zohar, Michael Bar: Kitzhur Toldoth Yisrael, קיצור תולדות ישראל, (Kitzhur Toldoth Yisrael), Yedioth Ahronoth Books and Chemed Books, Rishon LeZion, 2018.
- Zorgbibe, Charles: Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği, (Çev: Yıldırım Büktel), İletişim yay., 1. Basım, İstanbul, Nisan 1992.
- Zureik, Elia: Palestinians in Israel: A Study in Internal Colonialism, Routledge&Kegan Paul, Londra, 1. Basım, Ocak 1979.
- Zvi, Yitzhak Ben: Shar Yosuv, שאר ישוב , 3. Basım, Kudüs, 1968.

Makaleler:

- Aktürk, Şener: “Marx’ın Yahudi Sorunu: Laik Devlet-Dindar Sivil Toplum Eleştirisi”, Doğu Batı Yayınları Dergisi, 1. Basım, S: 55., Ocak 2011., Ankara, ss. 223-240.
- Alfasi, Nurit & Fenster, Tovi: “A Tale of Two Cities: Jerusalem and Tel Aviv in an Age of Globalization”, Elsevier, V: 22., N: 5., 2005., ss. 351-363.
- Alnar, Zerrin: “Erkeklere Boyun Eğdiren Kadınlar-Başbakan Olan Kadınların Sayısı Giderek Artıyor”, Milliyet Aktüalite, 15 Şubat 1981., ss. 4-5.
- Arıkan, Rüçhan: “İsrail’le Baş Edemeyen Araplar Birbirine Düştü”, Günaydın, 5 Mayıs 1973., s. 3.
- Artus, Amil: “İsrail’de Yazılı Anayasa Yoktur-Çöldeki Medeniyet: İsrail”, Haber Gazetesi, 9 Haziran 1966., s. 3.
- Aydın, Ravza: “Mizrahi Yahudileri ve İsrail’deki Sosyo Kültürel Durumları”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C: 20., S: 37., Haziran 2018., ss. 81-105.

- Itamar, Ayhner: “Şomrim Merhak-Metihut Kaşa Beyn Nasi HaMedina Le’Roş Memşala”, שומרים מרחק=מתיחות קשה בין נשיא המדינה לראש הממשלה, Yediot Ahronot, 9 Eylül 2015., s. 4.
- Bahar, Dany: “How Shimon Peres Saved the Israel’s Economy”, Markaz, 30 Eylül 2016.
- Baker, Taffy: “Laurence Oliphant: 19th-Century Christian Zionist”, Christian News From Israel, C: 25., S: 4 (20)., 1976., ss. 205-208.
- Bartholet, Jeffrey: “Peace Prizes and A Shoot-Out, A Bloodied Prize”, Newsweek, 24 Ekim 1994., ss. 18-19.
- Barton, Greg & Rubenstein, Colin: “Indonesia and Israel: A Relationship in Waiting”, Jewish Political Studies Review, V: 17., N: 1/2., Bahar 2005., s. 164.
- Barzilai, Amnon: “A Deep, Dark, Secret Love Affair”, Haaretz, 16 Temmuz 2004.

- Bengio, Ofra: "Altercating Interests and Orientations between Israel and Turkey: A View from Israel", *Insight Turkey*, 11:2, 2009., ss. 43-55.
- Berger, Miriam: "Palestinian in Israel", *Foreign Policy*, 18.01.2019.
- Bick, Etta: "Sectarian Party Politics in Israel: The Case of Yisrael Ba'Aliya-Russian Immigrant Party", *Israel Affairs*, V: 4., N: 1., 1997., ss. 121-123.
- Bilby, Kenneth: "Starting the Democratic Process, Israel Prepares for First Election", *New York Herald Tribune*, 21 Ağustos 1948., s. 2.
- Boulding, Kenneth: "Is Peace Researchable?", *Background*, V: 6., N: 4., Kış, 1963., ss. 73-74.
- Boulding, Kenneth: "Organization and Conflict", *Conflict Resolution*, V: 1., N: 2., (Jun., 1957)., ss. 122-134.
- Brake, Salim: "The Arabs in the Mixed Towns in Israel: Comparative Political Analysis", *University of Haifa The Jewish-Arab Center*, 2016. s. 74.

- Chen, Yang: “China’s Position on the Palestine-Israel Issue: A Historical Perspective”, Middle Eastern Studies, V: 9., N: 2., Aralık 2017., ss. 10-17.
- Cohen, Tova & Scheer, Steven: Tova Cohen&Steven Scheer, “Israel’s Soaring Population: Promised Land Running Out of Room”, Reuters, 25 Eylül 2015.
- Cumhuriyet Strateji: “İsrail’in Gazze’den Stratejik Çekilişi”, S: 60., 22 Ağustos 2005., ss. 1. ve 4.
- Çetin, Remzi: “İki Devletli Çözüme Güle Güle...”, Cumhuriyet, 6 Mayıs 2019., s. 2.
- Çetin, Remzi: “Uluslararası İlişkilerin Laikleşmesi ve Atatürk Modeli”, Cumhuriyet, 13 Haziran 2019., s. 2.
- David Baldwin, David: “Interdependence and Power: A Conceptual Analysis”, International Organization, N: 34., 1980., ss. 471-506.
- Dayan, Jacob: “Yes Israel’s A Democracy”, Los Angeles Times, 27.05.2010.

- Delay, Herome: “Rabin Makes Suprise Visit to Indonesia, Singapore”, Associated Press, 15 Ekim 1993.
- Della Pergola, Sergio: “Jewish People in 2050: 2 Very Different Scenarios”, Yedioth Ahronoth, 22.09.2015.
- Della Pergola, Sergio: “Demography in Israel and Palestine: Trends, Prospects, Policy Implications”, IUSSP XXIV General Population Conference, Salvador de Bahia, 2001., ss. 9-11.
- Dış Haberler Servisi: “Esad, İsrail’e Barışa Uzak”, Milliyet, 2 Ağustos 1994., s. 13.
- Dış Haberler Servisi: “Soğuk Savaşı Bitiren Adam”, Vatan, 7 Haziran 2004., s. 20.
- Dış Haberler Servisi: “Ara Anlaşması Tepkiyle Karşılandı”, Cumhuriyet, 3 Eylül 1975., ss. 1. ve 9.
- Dış Haberler Servisi: “Mısır-İsrail Görüşmesi Çıkmazda”, Ortadoğu, 22 Kasım 1978., ss. 1. ve 7.

- Dış Haberler Servisi: “İlk Kez Bir İsrail Askeri Öldürüldü”, Cumhuriyet, 21 Mart 1988., ss. 1. ve 3.
- Dicter, Avi & Byman, Daniel: ”Israel’s Lessons for Fighting Terrorists and Their Implications for the United States”, the SABAN Center, N: 8., Mart 2006.
- Drori, Israel & Weizmann, Chaim: “Prime Minister Yitzhak Rabin against the Settlers: A Stakeholder Analysis”, Public Administration Review (PAR), V: 67., Issue: 2., Mart-Nisan 2007., ss. 302-314.
- Ebuzayyad, Ziad: “The Question of Jerusalem after 50 Years of Occupation and 25 Years of the Oslo Accords”, International Conference on the Question of Jerusalem, Rabat, 26-28 Haziran 2018.
- Edelman, Martin: “The Status of the Israeli Constitution at the Present Time”, Shofar, V: 21., N: 4., Yaz 2003. ss. 1-18.
- Egeli, Saadet: “Dünyayı İşgal Eden Mesele, Yeni Kurulan İsrail Devletinin 2600 Yıllık Kısa Tarihi”, Haftalık Siyasi-Müstakil Gazete, S: 12., 9 Haziran 1948., s. 4.

- Eldar, Akiva: “The Peace That Nearly Was At Taba”, Haaretz, 14 Şubat 2002.
- Emmons, Shelese. “Russian Jewish Immigration and Its Effect on the State of Israel”, Indiana Journal of Global Legal Studies, Indiana University Press, V: 5., N: 1., Sonbahar 1997., ss. 341-355.
- Evans, Matt: “Population Dispersal Policy and the 1990s Immigration Wave”, Israel Studies, Indiana University Press, V: 16., N: 1., Bahar 2011., ss. 104-128.
- Ferber, Alona: “1903: Herzl Proposes Kenya (Not Uganda) as a Safe Haven for the Jews”, Haaretz, 26 Ağustos 2015.
- Fischer, Louise: “Turning Point on the Road to Peace: The Government of Yitzhak Rabin and the Interim Agreement with Egypt (Sinai II)”, Israel Studies, V: 19., N: 3., Sonbahar 2014., ss. 55-80.
- Friedman, Thomas L. : “Economic Crisis in Israel May Remold the Country”, The New York Times, 29 Ekim 1984., s. 1.

- Friedman, Thomas L. : “Thatcher is First British Premier in Israel”, The New York Times, 25 Mayıs 1986., s. 3.
- Friendly, Alfred & Silver, Eric: “Israel’s Oriental Immigrants and Druzes”, Minority Rights Group Report, N: 12., Mart 1981., ss. 10-12.
- Gellman, Barton: “Rabin Visits Oman”, Washington Post, 27 Aralık 1994.
- Gilad, Elon: “Why Is Israel Called Israel?”, Haaretz, 20 Nisan 2015.
- Goh, Evelyn: “Nixon, Kissinger and the ‘Soviet Card’ in the U.S. Opening to China, 1971-1974”, Diplomatic History, V: 29., N: 3., Haziran 2005.
- Goldman, Peter vd. : “Carter and Israel-Perils of Jimmy, Special Report”, Newsweek, 20 Mart 1978., ss. 14-19.
- Goldstone, Jack A. : “Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict”, Journal of International Affairs, V: 56., N: 1., Sonbahar 2002.
- Gorenberg, Gershom: “Is Israel A Democracy?”, The American Prospect, 04.12.2009.

- Green, David B. : “A Golda Anniversary: How Meir Became Israel’s First (And Only) Female Prime Minister”, Haaretz, 14.03.2019.
- Greenberg, Joel: “Rabin Visits Oman-Taking Step to Widen Link to Gulf Region”, The New York Times, 28 Aralık 1994., s. 2.
- Gresh, Alain. “Ehud Barak’ın Gerçek Yüzü”, Le Monde Diplomatique Türkiye, S: 5., 15 Temmuz-15 Eylül 2002., ss. 26-27.
- Gutwein, Daniel: “Left and Right Post-Zionism and the Privatization of Israeli Collective Memory”, The Journal of Israeli History, 18 Haziran 2018.
- Haberman, Clyde: “Israelis Deglamorize the Military”, New York Times, 31 Mayıs 1995., s. 10.
- Halavi, Nadav: “A Brief Economic History of Modern Israel”, Çevrimiçi: <https://eh.net/encyclopedia/a-brief-economic-history-of-modern-israel/> , Son Erişim Tarihi: 24.06.2020.

- Hasson, Nir: "Palestinians Now Make up Some 40 Percent of Jerusalem Population", Haaretz, 13.05.2018.
- Hazan, Reuven Y. &
Diskin, Abraham: "The 1999 Knesset and Prime Ministerial Elections in Israel", Electoral Studies, V: 19., N: 4., Aralık 2000., ss. 628-637.
- Hertzog, Esther: "Women's Parties in Israel: Their Unrecognized Significance and Potential", Middle East Journal, V: 59., N: 3., Yaz 2005., ss. 437-451.
- Hockstader, Lee: "Key Partner Joins Barak Coalition", Washington Post, 1 Temmuz 1999., s. 1.
- Hook, Sydney: "Karl Marx and Moses Hess", V: 1., N: 5., Aralık 1934., ss. 140-144.
- Horovitz, David: "Changed Forever by Two Bullets-A Chronology of Hate", The Jerusalem Report, Kudüs, 30 Kasım 1995., ss. 4-7.
- Horovitz, David: "Israel Fights for Its Soul", The Jerusalem Report, V: 6., N: 16., 14 Aralık 1995., ss. 14-15.

- Inbar, Efraim: “The Peace Negotiations and Israeli Domestic Politics”, Çevrimiçi: https://www.iemed.org/observatori-en/arees-danalisi/arxius-adjunts/anuari/med.2011/inbar_en.pdf
- İdiz, Semih: “Ehud Barak: Ortadoğu’da Zayıf Olana Merhamet Yok”, Milliyet, 14 Şubat 2008., s. 14.
- Jaffe, Elizer D. : “Ethnic and Minority Groups in Israel: Challanges for Social Work Theory, Value and Practice”, The Journal of Sociology&Social Welfare, Western Michigan University, V: 22., N: 1., Mart 1995., ss.154-156.
- Joffe, Josef: ”İsrail’siz Bir Dünya”, (Çev: Emre Gündüz), Foreign Policy Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., Mart/Nisan 2005., ss. 44-50.
- Jones, Clive: “Ideo-Theology in the State of Israel, The Radicalisation of the Ultra-Orthodox in the Jewish State”, Judaism Today, N: 9., Bahar-1998., ss. 27-33.

- Journal of Palestine Studies: “Special Document File: The Taba Negotiations (January 2001)”, Journal of Palestine Studies, V: 31., N: 3., Bahar 2002., ss. 79-89.
- Kaye, Dalia: “The Israeli Decision to Withdraw from Southern Lebanon: Political Leadership and Security Policy”, Political Science Quarterly, V: 117., N: 4., Kış 2002-2003., ss. 561-585.
- Kennan, George: “The Sources of Soviet Conduct”, Foreign Affairs, Vol: 25., No: 4., 1947., ss. 566-582.
- Kershner, Isabel: “Why Jordan Needs Peace?-Inside Jordan-Israel’s Next Partner for Peace?”, The Jerusalem Report, 14 Kasım 1991., ss. 8-11.
- Kershner, Isabel: “The Asad Dynasty-How Stable and How Dependable, Is Syria’s Autocratic Regime?”, The Jerusalem Post, V: 10., N: 19., 17 Ocak 2000., s. 25.
- Khalidi, Rashid I. : “Toward a Clear Palestinian Strategy”, Journal of Palestine Studies, V: 31., N: 4., Yaz 2002., ss. 5-12.

- Klein, Zeev: “Şana Halfa: Si Şel Kol Ha-Zmanim Ba-Yeluda Ba-Eretz” “כל של שיא: חלפה שנה” “בארץ בילודה הזמנים”, Yisrael Ha-Yom, 27.09.2019.
- Kohen, Sami vd: “Bay Barış Ortadoğu’da-Barışa Doğru Yol Alıyoruz”, Milliyet Aktüalite, S. 59., 13 Kasım 1973., s. 3.
- Kohen, Sami vd: “Cenevre: Ortadoğu İçin Barışa Giden Yol-Nihayet Masaya Oturdular”, Milliyet Aktüalite, S: 65., 25 Aralık 1973., s. 3.
- Kohen, Sami vd: “İsrail: Golda’ya ‘Evet’ Ama...”, Milliyet Aktüalite, S: 67., 8 Ocak 1974., ss. 3-5.
- Kohen, Sami vd: “...Ve İsrail Çekiliyor”, Milliyet Aktüalite, S: 71., 5 Şubat 1974., s. 3.
- Kramer, Michael: “The Other Election-Israel Makes Its Choice”, New York Magazine, V: 17., N: 28., 16 Temmuz 1984., s. 32.
- Krause, Peter: “Many Roads to Palestine? The Potential and Peril of Multiple Strategies Within a Divided Palestinian National Movement”, Brandeis University-Crown Center for Middle East Studies, N: 60., Mart 2012., s. 5.

- Kydd, Andrew & Walter, Barbara F. : “Sabotaging the Peace: The Politics of Extremist Violence”, International Organization, V: 56., N: 2., Bahar 2002., ss. 263-296.
- Lerner, David & Whitehouse, Esra: “Not Muslim, Not Jewish: Ancient Community in the West Bank Feels Increasingly Israeli”, Haaretz, 10.05.2018.
- Levy, Ze’ev: “Tradition, Heritage and Autonomy in Modern Jewish Thought”, ss. 41-63. ; içinde; Daniel H. Frank (Ed.), Autonomy and Judaism-The Individual and the Community in Jewish Philosophical Thought, State University of New York Press, 1992.
- Li, Darryl: “Occupation Law and the One-State Reality”, University of Palestine Law Faculty, Gazze, 2 Temmuz 2011.
- Lukacs, Yehuda: “Bring Israel Into NATO”, Haaretz, 31 Ağustos 2012.
- Macintyre, Donald: “A tale of two Zionists: Ze'ev Jabotinsky, David Ben Gurion and the Dramatic Origins of Israel”, Independent, 16 Mayıs 2012.

- Maital, Shlomo: "Can Generation Y Save Israel and the World?", The Jerusalem Report, Kudüs, 13 Ocak 2014., ss. 34-37.
- Marder, Murrey: "Vance Jettisons Kissinger's Linkage", Washington Post, 5 Şubat 1977.
- Margit, Maya: "Israeli Politician on Ethiopian Jews: 'Zionism is Colorblind'", The Jerusalem Post, 23.09.2018.
- Masri, Mazen: "The Two-State Model and Israeli Constitutionalism: Impact on the Palestinian Citizens of Israel", Journal of Palestine Studies, 44 (4.): ss. 7-20.
- Melman, Yossi & Sinai, Ruth: "Israeli-Chinese Relations and Their Future Prospects: From Shadow to Sunlight", Asian Survey- University of California Press, V: 27., N: 4., Nisan 1987., s. 403.
- Mosse, George L. : "Max Nordau-Liberalism and the New Jew", Journal of Contemporary History, V: 27., N: 4., Ekim 1992., ss. 565-541.
- Newman, David: "Geographic Discourses: The Changing Spatial and Territorial Dimensions of Israeli Politics and Society", Israel Studies, Vol: 13., No: 1., Spring, 2008., ss. 1-19.

- Newman, David: “Voting Patterns and the Religious Parties in Israel”, *Contemporary Jewry*, V: 10., N: 2., Eylül 1989., ss. 65-80.
- Newsweek: “The Push for Peace-The Cloud Behind the Silver Lining, Special Report”, V: 82., N: 20., 12 Kasım 1973., ss. 13-16.
- Orme, William: “Retreat From Lebanon: The Israelis; Barak Declares End to 'Tragedy' as Last Troops Leave Lebanon”, *The New York Times*, 24 Mayıs 2000., s. 13.
- Oskay, Ünsal: “Bilgilenme, Okur Yazar Olma, İnsan Olmanın Tuhaf Serüveni”, *Varlık*, S: 1008., Eylül 1991., ss. 4-5.
- Palma, Gabriel: “Dependency: A Formal Theory of Underdevelopment or A Methodology for the Analysis of Concrete Situations of Underdevelopment?”, *World Development* 6, N: 7/8., (Aug. 1978)., ss. 881-924.
- Parks, Michael: “Rabin Makes Surprise Visit to Morocco-Diplomacy: Israeli Officials Say Recognition is Virtually Certain in Wake of Symbolic Meeting with King Hassan”, *Los Angeles Times*, 15 Eylül 1993.

- Peretz, Don & Doron, Gideon: "Israel's Elections: A Second Political Earthquake", *The Middle East Journal* V: 50. N: 4., Sonbahar, 1996., s. 531-532.
- Perlmutter, Amos: "Dov-Ber Borochoy: A Marxist-Zionist Ideologist", *Middle Eastern Studies*, V: 5., N: 1., Ocak 1969., ss. 32-43.
- Peters, Joel: "Israeli-Palestinian Negotiations since Oslo: New Approaches to Conflict-Multilaterals and Conflict Resolution in the Middle East" ; içinde; Mahdi Abdul Hadi, Joel Peters vd. (Ed.), *Diplomacy and Conflict Resolution in the Middle East*, PASSIA Publication, Kudüs, Ağustos 1997., ss. 43-45.
- Pressman, Jeremy: "Visions in Collision: What Happened at Camp David and Taba?", *International Security*, 28:2., Ekim 2003., ss. 5-43.
- Radzyner, Amihai: "A Constitution for Israel: The Design of the Leo Kohn Proposal, 1948", *Israel Studies*, Indiana University Press, V: 15., N: 1., Bahar 2010., ss. 1-24.
- Rahat, Gideon & Sheaffer, Tamir: "The Personalization(s) of Politics: Israel (1949-2003)", *Political Communication*, 16 Şubat 2007., ss. 71-75.

- Raviv, Dan &
- Melman, Yossie: “Hussein’s Covert Israeli Connection”, The Washigton Post, 27 Eylül 1987.
- Rosenberg, David: “The Economic Future-No Apocalypse Now”, The Jerusalem Report, (Special Edition), 30 Kasım 1995., s. 16.
- Rupp, Richard: “Israel in NATO? A Second Look”, The National Interest Journal, N: 86., Kasım-Aralık 2006.
- Sandler, Neal: “Israel’s Economic Boom-Miracle or Mirage”, The Jerusalem Report, V: 4., N: 6., 29 Temmuz 1993., ss. 34-37.
- Sarıbrahimoğlu, Lale &
- Haksal, Mine: “Ortadoğu Barışı Kudüs’ten Geçer”, Popüler Tarih, Temmuz 2004., ss. 38-47.
- Schiff, Ze’ev vd. : “Across the Green Line-What’s Really Out There?, The Wheel of Violence”, The Jerusalem Report, V: 1., N: 24., 28 Mart 1991., ss. 10-19.
- Segev, Tom:
- “The Making of History-Zionism, Uganda and the Jews”, Haaretz, 9 Aralık 2011.
- Sekiba, Cikako: “The Rise and Fall of the Linkage Theory in American Foreign Policy: The Comparative Studies of Kissinger Method and Shultz Method in America's Soviet Policy”, J-Stage, V: 1994., I: 107.,1994., ss. 76-96.

- Smith, Terence: “Israel Postpones Decisions on Sinai At Least A Week”, The New York Times, 5 Temmuz 1975., s. 1.
- Sharansky, Natan vd. : “The Russians Among Us-Can Chosen Land Change?”, The Jerusalem Report, V: 1., N: 26., 11 Nisan 1991., ss. 8-16.
- Spence, Jonathan, Wolf, Martin,
- Tellis, Ashley vd. : “Çin’in Yükselişi, Asya Devi Dünyamızı Nasıl Değiştiriyor?”, Foreign Policy Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay., Mart/Nisan 2005., ss. 27-42.
- Spencer, Claire: “Yitzhak Rabin 20 Years On: The Loss of Leadership”, Chatham House, 4 Kasım 2015.; Çevrimiçi: <https://www.chathamhouse.org/2015/11/yitzhak-rabin-20-years-loss-leadership> , Son Erişim Tarihi: 04.03.2021.
- Susser, Asher: “Israel’s Place in a Changing Regional Order (1948-2013)”, Israel Studies, Vol: 19., No: 1., Summer, 2014., ss. 218-238.
- Susser, Leslie: “Rabin’s New Cabinet: How Does It Measure Up?-The First Gesture”, The Jerusalem Report, V: 3., N: 6., 30 Temmuz 1992., ss. 12-14.
- Leslie Susser, “Into the Unknown-Will the Arab World See Barak’s Lebanon Gamble as an Invitation to Peace or Violence?”, The Jerusalem Report, V: 11., N: 4., 19 Haziran 2000., ss. 14-15. ve ss. 17-18.

- Şen, Zekai: World Fresh Water Crisis and the Situation in the Middle East, The International Conference on Water Problems in the Mediterranean Countries, Near East University, C: 1., 17-21 Kasım 1997., ss. 537-538.
- Şık, Ahmet & Ellegaard, Ayşe: “Barış Komada, Korkulan Oldu: İsrail, Filistin Bölgesine Bomba Yağdırdı-İsrail Bildiğiniz Gibi”, Radikal, 13 Ekim 2000., ss. 1. ve 11.
- Şık, Baran: “Sinyali Ankara’da Verdi”, Milliyet, 14 Şubat 2008., s. 14.
- Tamir, Abraham: “Possible Elements of Collective Security Structures and Confidence Building Measures-An Israeli Viewpoint”, Konrad Adenauer Stiftung, International Conference, European-Mediterranean Dialogue: Security Structures in the Eastern Mediterranean Region and the Near East, Kahire, 28-29 Ekim 1997., ss. 104-106.
- Tercüman: “Senin Ellerin Benimkinden Daha Kanlı!-İsrail’in Yeni ve Eski Savunma Bakanları Parlamentoda Kıpıştı”, 26 Eylül 1982., ss. 1. ve 12.

The Washington Institute

for Near East Policy:

“Israel’s Foreign Policy Agenda”, The Washington Institute for Near East Policy, 1 Kasım 1999., Çevrimiçi: <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/israels-foreign-policy-agenda>, Son Erişim Tarihi: 04.03.2021.

Tyler, Patrick E. :

“Rabin Says Sales to China Did’nt Break U.S. Law”, The New York Times, 14 Ekim 1993., s. 3.

Wald, Kenneth D. :

“The Religious Dimension of Israeli Political Life”, American Political Science Association, Boston, Eylül 1998., ss. 4-11.

Waxman, Dov:

“A Tragic Hero: The Decline and Fall of Ehud Barak”, Perceptions-Journal of International Affairs, V: 6., N: 2., Haziran-Temmuz 2001.

Weitzman, Bruce:

“Israel and Morocco: A Special Relationship”, The Maghreb Review, V: 21. 1-2., 1996., ss. 36-48.

Whitaker, Mark vd. :

“Reagan’s Mideast Peace Plan, Reagan’s Clash with Israel-Reagan’s Fresh Start”, Newsweek, V: 100., N: 11., 13 Eylül 1982., ss. 8-11.

Willey, Fay vd. :

“The Price of Peace”, Newsweek, C: 93., S: 13., 26 Mart 1979., s. 19.

- Ya'ari, Ehud: "Putting an End to the Arab-Israeli Conflict, The Next Handshake?, Cover Story", The Jerusalem Report, C: 4., S: 20., Kudüs, 10 Şubat 1994., ss. 16-17.
- Yadgar, Yaacov: "Jewish Secularism and Ethno-National Identity in Israel: The Traditionist Critique", Journal of Contemporary Religion, V: 26., N: 3., Ekim 2011., ss. 467-481.
- Yeni Gazete: "İsrail'i Bir Yana Bırakan Araplar Birbirine Girdiler", 3 Aralık 1966., ss. 1. ve 7.
- Yorke, Valeire: "Domestic Politics and the Prospect for An Arab-Israeli Peace", Journal of Palestine Studies, V: 17., N: 4., Yaz 1988., ss. 3-25.

Arşiv ve Raporlar:

Archieve of Parliament

of Australia:

Condolences-Mr. Yitzhak Rabin, “Senator Gareth Evans’ Speech”, 13 Kasım 1995., s. 2734.

Berman Jewish DataBank:

“World Jewish Population-Current Jewish Population Reports”, Sergio Della Pergola vd. (Ed.), N: 20., 2017., ss. 6-8.

Comparative Constitute Project

(CCP):

“Israel’s Constitution of 1958 with Amendments through 2013”, 18 Haziran 2016.

Israel Ministry of Foreign Affairs

(MFA) :

“99. Statement by Secretary of State Kissinger on his meeting with Prime Minister Rabin-Bonn/12 July 1975”, Historical Documents 1947-1977, , V: 3., 1974-1977.

Israeli Central Bureau of Statistics:

“Population-Statistical Abstract of Israel, Population by Population Group”, Report, N: 70., 2019.

- Israel State Archives: “Declaration of Independence”, Bilişim Ağı Sitesi:<https://www.archives.gov.il/en/chapter/the-declaration-of-independence/>, Son Erişim Tarihi: 15.05.2020.
- Ministry for Foreign Affairs: “Mr. Peres met Secretly with King Hussein in London”, 1 Ocak 1987., V: 9-10: 1984-1988.
- Ministry of Foreign Affairs: “Remarks by Prime Minister Peres, Vice Premier and Foreign Minister Shamir and Defense Minister Rabin on the Cabinet Decision to Withdraw the I.D.F. from Lebanon, 14 January 1985”, Israel’s Foreign Relations-Selected Documents (1984-1988), Ministry for Foreign Affairs, Kudüs, V: 9-10., N: 37., 1989., ss. 115-116.
- Ministry for Foreign Affairs: “Interview with Prime Minister Shamir on Israel Television, 24 February 1987.”, Israel’s Foreign Relations-Selected Documents (1984-1988), Kudüs, V: 10., N: 229., 1989., ss. 599-600.

- Ministry for Foreign Affairs: “Interview with Defense Minister Rabin on Israel Television (Arabic Service), 26 February 1987.”, Israel’s Foreign Relations-Selected Documents (1984-1988), Ministry for Foreign Affairs, Kudüs, V: 10., N: 231., 1989., ss. 603-607.
- Ministry for Foreign Affairs: “Interviews with Prime Minister Shamir on Israel and IDF Radios, 28 April 1987.”, Israel’s Foreign Relations-Selected Documents (1984-1988), Kudüs, V: 10., N: 239., 1989., ss. 626-627.
- Ministry of Foreign Affairs: “Interview with Defense Minister Rabin on Israel Television, 7 Aralık 1989”, Israel’s Foreign Relations-Selected Documents (1988-1992), Kudüs, V: 11., N: 120., 1993., ss. 285-286.
- Ministry for Foreign Affairs: “Statement in the Knesset by Prime Minister Rabin, 3 October 1994.”, Israel’s Foreign Relations-Selected Documents (1992-1994), Kudüs, V: 14., N: 234., 1995., ss. 804-807.
- Ministry for Foreign Affairs: “A Visit to Oman by Deputy Foreign Minister Beilin, 7-8 November 1994.”, Israel’s Foreign Relations-Selected Documents (1992-1994), Kudüs, V: 14., N: 249., 1995., ss. 884-885.

- Ministry for Foreign Affairs: “Foreign Minister Peres on the Inner Cabinet Decision”, 13 Mayıs 1987., D: 248-249., V: 9-10: 1984-1988.
- Jerusalem Institute
for Policy Research: “Jerusalem Statistical Yearbook-2018 Yearbook-Population”, Kudüs, 2018.
- Jewish Telegraphic Agency: “Ben Gurion Reports His Reasons for Retiring from Cabinet”, C: 20., S: 213., 05.11.1953.
- Nathan, Gad: “Israel Census of Population and Housing-1961 Report”, Central Bureau of Statistics, Kudüs, Mayıs 1965., ss. 1-2.
- OECD Report: “Education at A Glance 2019-Country Note: Israel”, 19.07.2019.
- Shoresh Institution: Ben-David, Dan: “Report Card on Israel’s Education System”, Shoresh Institution for Socioeconomic Research, 2017.
- The Central Breau of Statistics: Nurit Yaffe, “The Population of Israel (1990-2009)-Demographic Characteristics”, Tel Aviv, December 2010., s. 2.

The International Institute

For Strategic Studies:

“American Foreign Policy in the Nixon Era”, 1. Basım, Londra, S: 110., Kış-1974., ss. 16-20.

The International Institute

For Strategic Studies:

“The Middle East and the International System-I. The Impact of the 1973 War”, 1. Basım, Londra, S: 114., Bahar-1975.

The International Institute

For Strategic Studies:

“The Middle East and the International System-II. Security and the Energy Crisis”, 1. Basım, Londra, S: 115., Bahar-1975.

United Nations Conference on Trade

and Development (UNCTAD):

“Population and Demographic Developments in the West Bank and GAZZE Strip Until 1990”., 28 Haziran 1994., ss. 64-72.

United States Department of State

Bureau of Public Affairs:

“International Affairs: FY 1987 Budget-Secretary Shultz’s Statement, Current Policy”, , N: 795., 19 Şubat 1986., ss. 2-3.

United States Department

of State Publication:

“Our Foreign Policy”, General Foreign Policy Series, V: 26., N: 3972., 1950., ss. 56-67.

Bilişim Ağı:

Associated Press Archieve (APA) : “Russia-Yitzhak Rabin Visit”,
<http://www.aparchive.com/metadata/youtube/a1a289558c843edda29177dfbc314e74z> , Son Erişim Tarihi: 30.01.2021.

Associated Press Archieve (APA) : “Oman: Yitzhak Rabin Press Conference”,
27.12.1994.,
<http://www.aparchive.com/metadata/youtube/1add6d0aa9ee60fee09b162d565278d1> ,
Son Erişim Tarihi: 03.02.2021.

BBC World News: “Shimon Peres: People who Say Peace is Impossible are Wrong”,
<https://www.youtube.com/watch?v=yInEUi4AU1w&list=LLsLH2Dnp7q7EEBjH9tgAOkA&index=2> , Son Erişim Tarihi: 15.12.2020.

Deutsche Welle (DW) : “Ethiopian Jews: Israel’s Second-Class Citizens?”,
<https://www.dw.com/en/ethiopian-jews-israels-second-class-citizens/a-45687623>, Son Erişim Tarihi: 18.10.2019.

Encyclopedia: “Pogromlar”,
<https://encyclopedia.usmmm.org/content/tr/article/pogroms>, Son Erişim Tarihi: 10.09.2019.

- European Commission: “Barcelona Euro-Mediterranean Conference (27-28 November 1995) - Declaration and Work Programme”, Çevrimiçi: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_95_7 , Son Erişim Tarihi: 04.03.2021.
- Haaretz: “Deconstructing the Walls of Jericho”, Haaretz, 29.10.1999., <http://www.umich.edu/~proflame/neh/arch.htm> , Son Erişim Tarihi: 20.09.2019.
- Haaretz: “Two Decades On, Wave of Russian Immigration to Israel is An Outstanding Success”, Haaretz, 01.01.2014. , <https://www.haaretz.com/jewish/.premium-russian-olim-have-gone-far-1.5307354>, Son Erişim Tarihi: 18.09.2019.
- Halutz: “He-Halutz” <https://go.gale.com/ps/i.do?id=GALE%7CCX2587508655&v=2.1&u=imcpl1111&it=r&p=GVRL&sw=w&asid=377191611c4ffc8f4281aa4d532302f7> , Son Erişim Tarihi: 09.05.2020.
- History State of Government: “President Richard Nixon’s Travels”, <https://history.state.gov/departments/history/travels/president/nixon-richard-m> , Son Erişim Tarihi: 27.06.2020.

History State of Government: “Camp David Accords and the Arab-Israeli Peace Process”, (Milestones: 1977-1980), <https://history.state.gov/milestones/1977-1980/camp-david> , Son Erişim Tarihi: 30.10.2020.

History State of Government: “Visits by Foreign Leaders of Israel”, <https://history.state.gov/departmenthistory/visits/israel>, Son Erişim Tarihi: 30.01.2021.

Independent: "Shulamit Aloni: Politician who championed human rights and was fiercely critical of Israel's treatment of Palestine", Independent,, 29 Ocak 2014., <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/shulamit-aloni-politician-who-championed-human-rights-and-was-fiercely-critical-israel-s-treatment-palestine-9094360.html> , Son Erişim Tarihi: 12.01.2021.

Israel Ministry of Foreign

Affairs (MFA) : “About Israel”, <https://mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/land/pages/the%20land-%20geography%20and%20climate.aspx> , Son Erişim Tarihi: 02.02.2020.

Israel Ministry of Foreign

Affairs (MFA) :

“Israel at 70: A Statistical Glimpse”,
<https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Spotlight/Pages/Israel-at-70-A-statistical-glimpse-15-April-2018.aspx> , Son Erişim Tarihi: 21.10.2019.

Israel Ministry of Foreign

Affairs (MFA) :

“Israeli Democracy: How Does It Work?”,
<https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/State/Democracy/Pages/Israeli%20Democracy%20-%20How%20does%20it%20work.aspx> , Son Erişim Tarihi: 20.05.2020.

Israel Ministry of Foreign

Affairs (MFA) :

“President of the State”,
<https://mfa.gov.il/mfa/aboutisrael/state/democracy/pages/office%20of%20the%20president.aspx>, Son Erişim Tarihi: 23.05.2020.

Israel Ministry of Foreign

Affairs (MFA) :

“Political Structure and Election, Spotlight On Israel”, <https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Spotlight/Pages/Political%20Structure%20and%20Elections.aspx> , Son Erişim Tarihi: 28.05.2020.

Israel Ministry of Foreign

Affairs (MFA) :

“Israel-Jordan Peace Treaty-26October 1994”, <https://mfa.gov.il/mfa/foreignpolicy/peace/guide/pages/israel-jordan%20peace%20treaty.aspx>, Son Erişim Tarihi: 31.01.2021.

Israel Ministry of Foreign

Affairs (MFA) :

“The Situation on the Eve of the Second Intifada 2000”, <https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/Situation-on-the-eve-of-the-Second-Intifada.aspx#:~:text=The%20Second%20Intifada%20%2D%20a%20period,exhorting%20the%20Palestinians%20to%20violence.&text=Over%201%2C000%20Israelis%20were%20killed%20and%20thousands%20severely%20injured.>, Son Erişim Tarihi:21.02.2021.

Israelite Samaritan Information

Institute:

“Israelite Samaritan Information Institute”, <https://www.israelite-samaritans.com/?cn-reloaded=1> , Son Erişim Tarihi: 18.10.2019.

Jewish Virtuallibrary:

“Encyclopedia Judaica: Emancipation”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/emancipation> , Son Erişim Tarihi: 13.09.2019.

Jewish Virtuallibrary:

“Max Nordau”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/max-nordau> , Son Erişim Tarihi: 04.10.2019.

Jewish Virtuallibrary:

“Zionism: World Zionist Organization (WSO)”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/world-zionist-organization-wzo> , Son Erişim Tarihi: 07.05.2020.

Jewish Virtuallibrary:

“Israeli Elections: Electoral History (1949-Present)”, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/israeli-electoral-history>, Son Erişim Tarihi: 11.05.2020.

Jewish Woman’s Archieve:

“Rosa Luxemburg (1871-1919)”, <https://jwa.org/encyclopedia/article/luxemburg-rosa> , Son Erişim Tarihi: 05.10.2019.

Knesset:

“Elections for the Knesset”, <https://main.knesset.gov.il/en/mk/pages/elections.aspx>, Son Erişim Tarihi: 11.10.2019.

- Knesset: “The Knesset History-Introduction”, https://knesset.gov.il/history/eng/eng_hist.htm , Son Erişim Tarihi: 14.05.2020.
- Knesset: “Constitution for Israel”, https://knesset.gov.il/constitution/ConstIntro_eng.htm#:~:text=Israel%20has%20no%20written%20constitution,which%20enjoy%20semi%2Dconstitutional%20status. , Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.
- Knesset: “Parliamentary Groups, Hadash”, https://knesset.gov.il/faction/eng/FactionPage_eng.asp?PG=12 , Son Erişim Tarihi: 17.06.2020.
- Knesset: “The Constituent Assembly-H'assefa Hamechonenet”, https://knesset.gov.il/lexicon/eng/asefa_eng.htm , Son Erişim Tarihi: 19.06.2020.
- Knesset: “Constituent Assembly-Which Later Turned into the First Knesset”,https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res1.htm , Son Erişim Tarihi: 19.06.2020.

- Knesset: “Factional and Government Make-Up of the Eleventh Knesset”,https://www.knesset.gov.il/history/eng/eng_hist11_s.htm , Son Erişim Tarihi: 12.11.2020.
- Knesset: “Basic Law: The Government (1992)- Direct Elections for the Prime Minister- Repealed 2001”, https://www.knesset.gov.il/laws/special/eng/basic7_eng.htm , Son Erişim Tarihi: 10.02.2021.
- Los Angeles Times: “Israeli Arms Sales to China Not in Billions of Dollars, Rabin Says”, Los Angeles Times, 14 Ekim 1993, <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1993-10-14-mn-45516-story.html>, Son Erişim Tarihi: 03.02.2021.
- Margaret Thatcher Foundation: “Margaret Thatcher Speech Arriving in Israel”, 24.Mayıs 1986., <https://www.margaretthatcher.org/document/106401> , Son Erişim Tarihi: 02.01.2021.
- Population Reference Bureau (PRB) : “Israel’s Demography Has a Unique History”, <https://www.prb.org/israel-demography/> , Son Erişim Tarihi: 06.10.2019.

- Socialist International: “Members Countries and Political Parties”, <https://www.socialistinternational.org/about-us/members/> , Son Erişim Tarihi: 01.01.2021.
- Supreme Court of Israel “Israeli Supreme Court Main Page”, <http://supreme.court.gov.il/sites/en/Pages/Overview.aspx> , Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.
- şalom: “Kraliçenin Yahudileri”, şalom, 1 Ağustos 2012., http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-82862-kralicenin_yahudileri.html, Son Erişim Tarihi: 13.09.2019.
- The Embassy of Israel to the United States: “President Nixon in Israel (1974)”, https://embassies.gov.il/washington/Obama_in_Israel/Past_Presidential_Visits_to_Israel/Pages/President-Nixon-in-Israel.aspx , Son Erişim Tarihi: 27.06.2020.
- The New York Times: “Text of Speeches Opening Mideast Peace Talks”, The New York Times, 15 Aralık 1999., <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/world/mideast/121599mideast-peace-text.html> , Son Erişim Tarihi: 13.02.2021.

The Organisation for Economic
Co-operation and Development
(OECD):

“Country Statistical Profile: Israel 2019”,
<https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/g2g9e708-en.pdf?expires=1571321262&id=id&accname=guest&checksum=5DE9733993E746F65FD71BBC302E2C17>, Son
Erişim Tarihi: 06.10.2019.

The State Comptroller of Israel

“Mevaker Main Page”,
<https://www.mevaker.gov.il/En/Pages/default.aspx> , Son Erişim Tarihi:
25.05.2020.

The Universal Karaite Judaism:

“The Universal Karaite Judaism”,
<http://www.karaite.org.il/index> , Son
Erişim Tarihi: 18.10.2019.

The Washington Institute
for Near East Policy

“Israel’s Foreign Policy Agenda”, The
Washington Institute for Near East Policy,
1 Kasım 1999., <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/israels-foreign-policy-agenda> , Son Erişim Tarihi:
04.03.2021.

Uluslararası İlişkiler Akademisi: “İsrail’in ‘Başkanlık Denemesi’ Nasıl Sonuçlandı?”, <https://www.youtube.com/watch?v=36DV50o8nzc&t=13s> , Son Erişim Tarihi: 10.02.2021.

United Nations (UN) : “Country Profiles”, <https://data.un.org/en/iso/il.html> , Son Erişim Tarihi: 02.02.2020.

United Nations Disengagement

Observer Force: “Agreement on Disengagement between Israeli and Syrian forces [S/11302/Add.1, annexes I and II”, <https://undof.unmissions.org/background> , Son Erişim Tarihi: 29.06.2020.

United Nations Peace Makers: “Document Retrieval, Egyptian - Israeli Agreement on Disengagement of Forces in Pursuance of the Geneva Peace Conference (Sinai I)”, <https://peacemaker.un.org/egyptisrael-disengagementforces74> , Son Erişim Tarihi: 28.06.2020.

Web Archive: “Public opinion, Poll 1-Camp David Summit, Chances for Reconciliation and Lasting Peace, Violence and

Confrontations, Hierarchies of Priorities, and Domestic Politics”, 27-29 Temmuz 2000., <https://web.archive.org/web/20110607135527/http://www.pcpsr.org/survey/polls/2000/p1a.html> , Son Erişim Tarihi: 16.02.2021.

World Bank:

“Population, Total-Israel”, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2018&locations=IL&start=1960>, Son Erişim Tarihi: 06.10.2019.

Ansiklopedi, Tez ve Atlaslar:

Columbia Encyclopedia, 1950.

Encyclopedia Britannica, '*Jerusalem*' maddesi, 4. Basım, 1988.

Faruk Sönmezoğlu, Ansiklopedik Politika Sözlüğü, İletişim yay., İstanbul, t.y.

İbrahim Mazlum, "Çevresel Güvenlik ve Ortadoğu Bölgesi'nde Sınıraşan Sular: Dicle-Fırat Havzası Örneği", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2003.

Government of Palestine-The Political History of Palestine under British Administration, UNSCOP., Kudüs, 1947.

Ha-Atlas Historia Shel Anashim Yehudim, (האטלס היסטוריה של האנשים יהודים), Yedioth Ahronoth Books, Tel Aviv, 1993.

The Universal Jewish Encyclopedia, V/613., t.y.

Gazeteler ve Dergiler:

Cumhuriyet

Günaydın

Haaretz

Haber Gazetesi

Haftalık Siyasi-Müstakil Gazete

Independent

Maariv

Milliyet

Milliyet Aktüalite

Newsweek

Ortadoğu

Radikal

Tercüman

The Jerusalem Report

The Los Angeles Times

The New York Times

Yediot Ahronot

Yisrael HaYom

New York Magazine

Vatan

Yeni Gazete

EKLER

EK-1*:

סיכום

**מפלגות השמאל הפוליטי בישראל והשפעותיו על תהליך השלום הערבי-ישראלי:
ניתוח השוואתי של תקופות 'פרס-רבין-ברק'**

**רמזי צ'טין
REMZİ ÇETİN**

כפי שעולה מכותרת המחקר שלנו, כדי לבחון את שלוש ממשלות השמאל בישראל, שמעון פרס, יצחק רבין ואהוד ברק, קודם כל, עלינו לבחון גם את השורשים ההיסטוריים של תרבות השמאל היהודית בשל הפוגרומים, האנטישמיות שנחוו על ידי היהודים, ותהליך הנאורות (ההשכלה) בקרב היהודים באירופה, במיוחד במזרח. השפעות היהודים על תנועות השמאל והמהפכות של היבשת האירופית וכיצד האידיאולוגיות והתרבות הארגונית של המדינות בהן חיו השפיעו בתהליך הקמת מדינת ישראל מנותחות גם הן עם העובדות שהביאו לפנינו המבט ההיסטורי. הביטוי השני בכותרת התזה שלנו; תהליך השלום הערבי-ישראלי אינו רק הסכמי קמפ דייוויד עם מצרים; הוא גם בוחן הן את הסכמי הפסקת האש בתהליך לקראת קמפ דייוויד והן את ההשפעות של תהליך אוסלו, שהושג עם הרשות הפלסטינית בשנים הבאות, כמו כן, נבחנות המדיניות והגישות של מפלגות השמאל והימין בישראל בנוסף להבדלים בין שני הגושים הפוליטיים הללו.

השוואה בין תקופות פרס-רבין-ברק מפנה את תשומת הלב גם לאירועים הפוליטיים והחברתיים שהתרחשו בדינמיקה הפנימית והחיצונית של ישראל בתקופות אלו, וכן מספרת לקורא כיצד הממשלות הנוכחיות נוקטות באסטרטגיה בין שלושת השחקנים הפוליטיים של ישראל, מדיניות החוץ של יצחק רבין בממשלות 1974-77 וגם בממשלות

1992-95 אף מנחה את מדיניות החוץ הישראלית של ימינו, ה'תלות (Interdependence) ההדדית'

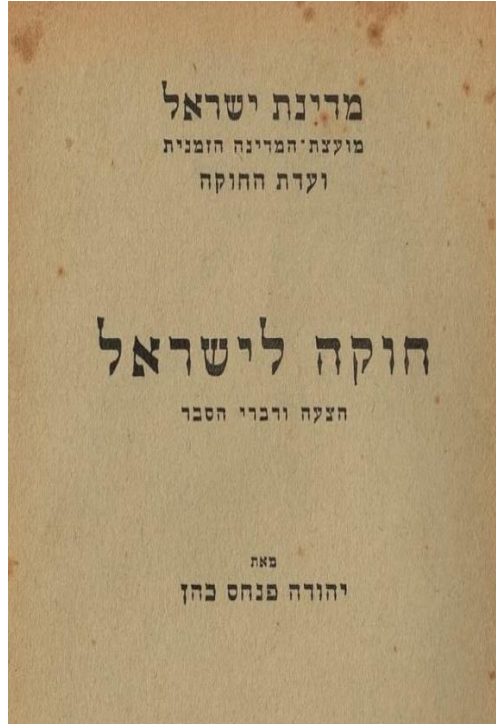
בפנים של רבין; הוא מתמקד לאורך המחקר כיצד הוא מיישם (Linkage) בחו"ל. מדיניות 'חיבור'

המחקר שלנו מועמד להיות מחקר מקורי בתחומו, בהיבט של תועלת ממקורות עבריים מלבד טורקית ואנגלית, וכעבודה המשווה לראשונה את תקופות 'פרס-רבין-ברק' בזמנית.

מילות מפתח: שמאל של יהודים, מדינת ישראל, מעצמות שמאל מייסדות, מפלגות שמאל ישראליות פוליטיות, יצחק רבין, שמעון פרס, אהוד ברק, היחסים הבינלאומיים של ישראל, תהליך קביעת מדיניות החוץ הישראלית, יחסי מדיניות פנים-חוץ, תלות הדדית, חיבור.

* Hebrew Abstract.

EK-2:

התוכן	
5	הקדמה
5	א. עיקרים
7	ב. זכויות יסוד
9	ג. הרשות המחוקקת
11	ד. הרשות המבצעת
	ה. נשיא המדינה
	ו. מועצת השרים
	ז. מבקר וראש השבונות
14	ח. הרשות השופטת
15	ט. תיקון החוקה
15	י. חוקה וחוקים
15	יא. מוסט המדינה
15	יב. חלוצ החוקה
דברי הסבר	
18	א. מבוא
20	ב. עיקרים
21	ג. זכויות יסוד
27	ד. הרשות המחוקקת
31	ה. נשיא המדינה
32	ו. מועצת השרים
33	ז. בקורת פינאנסית
34	ח. מועצת השרים הרשות המחוקקת

(İsrail Devleti'nin ilk anayasa taslağı olan bu metin, bugün hâlâ, bir anayasaya sahip olmayan İsrail'in hukuk ve siyasi tarihi açısından önem arz etmektedir. Metin, toplamda -ön ve arka kapak dâhil- 40 sayfadır ve temel yasaların belirlenmesi konusunda, iki bölümden oluşmaktadır.)

Kaynak: Yehuda Pinchas (Leo) Kohn, **Huka Le-Yisrael**, חוקה לישראל, Yisrael Publishers, 1. Basım, 1949.

EK-3:

Name of list	Number of valid votes	% of total votes	Number of seats
Alignment	724,074	34.9	44
Likud	661,302	31.9	41
Tehiya-Tsomet	83,037	4.0	5
National Religious Party	73,530	3.5	4
Hadash	69,815	3.4	4
Shas	63,605	3.1	4
Shinui	54,747	2.7	3
Ratz	49,698	2.4	3
Yahad	46,302	2.2	3
Progressive List for Peace	38,012	1.8	2
Agudat Yisrael	36,079	1.7	2
Morasha-Po'aeli Agudat Yisrael	33,287	1.6	2
Tami	31,103	1.5	1
Kach	25,907	1.2	1
Ometz	23,845	1.2	1

(1977 Seçimlerinden sonra, ilk kez, İşçi Partisinin, Likud'la dönüşüme dayalı iktidarını gerçekleştirdiği 1984 seçim sonuçları. Söz konusu seçim sonuçlarına istinaden kurulan hükümette, Şimon Peres, ilk kez, 2 yıl başbakanlık görevinde bulunacaktır.)

Kaynak: İsrail Meclisi, Knesset Bilişim Ağı Arşivi, bkz: “Elections to the Eleventh Knesset (23 July, 1984)” ; Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res11.htm , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

EK-4:

Name of list	Number of valid votes	% of total votes	Number of seats
Likud	709,305	31.1	40
Alignment	685,363	30.0	39
Shas	107,709	4.7	6
Agudat Yisrael	102,714	4.5	5
Ratz	97,513	4.3	5
National Religious Party	89,720	3.9	5
Hadash	84,032	3.7	4
Tehiya	70,730	3.1	3
Mapam	56,345	2.5	3
Tsomet	45,489	2.0	2
Moledet	44,174	1.9	2
Shinui	39,538	1.7	2
Degel Hatorah	34,279	1.5	2
Progressive List for Peace	33,695	1.5	1
Arab Democratic Party	27,012	1.2	1

(I. İntifada sonrası ve Madrid Barış Konferansı öncesi, Likud lideri Yitzhak Şamir'i, tartışmalı bir şekilde yeniden başbakan yapan 1988 seçimi ve sonuçları.)

Kaynak: İsrail Meclisi, Knesset Bilişim Ağı Arşivi, bkz: "Elections to the Twelfth Knesset (1 November, 1988)" ; Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res12.htm , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

EK-5:

Name of list	Number of valid votes	% of total votes	Number of seats
Labor	906,810	34.7	44
Likud	651,229	24.9	32
Meretz	250,667	9.6	12
Tsomet	166,366	6.4	8
National Religious Party	129,663	5.0	6
Shas	129,347	4.9	6
Yahadut Hatorah	86,167	3.3	4
Hadash	62,546	2.4	3
Moledet	62,269	2.4	3
Arab Democratic Party	40,788	1.6	2

(İsrail Siyasi Tarihinde, önemli bir dönüm noktası olan 1992 Seçimleri ve sonuçları. 1992 Seçimleri, İşçi Partili Yitzhak Rabin'i, Soğuk Savaşın bitiminin hemen ertesinde, iktidara taşıyacak ve 3 yıl boyunca, İsrail'in hem Filistin hem de Arap komşularıyla neredeyse 'devrim' niteliğindeki gelişmeleri sağlayacaktır.)

Kaynak: İsrail Meclisi, Knesset Bilişim Ağı Arşivi, bkz: “Elections to the Thirteenth Knesset (23 June, 1992)”, Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res13.htm , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

EK-6:

(Uzun yıllar, siyasi rakip olan Yitzhak Rabin ve Şimon Peres, 1992 Genel Seçiminden sonra, İsrail'in demokratikleşmesi, Araplar ve Filistinlilerle barışın sağlanması için çaba harcayacaklardır. Her iki siyasi aktör, İsrail'in son kuşak kurucu kadrolarının ekolünde yetişeceklerdir. Aralarındaki ayrılığa ve rekabete rağmen; hem 1984-86 hem de 1992-95 hükümetlerinde çoğu konuda birlikte hareket etmişler ve sonrasında özellikle, Peres, Rabin'e sadece siyasi olarak değil; insani olarak da saygı ve sevgi duyacaktır. Rabin-Peres ikilisi, 1980'ler boyunca ve 1990'ların ilk yarısında, İsrail siyasetine damgalarını vuracaklardır. Fotoğraf, 1990'da, ikili arasında, İşçi Partisinin liderliği üzerine, rekabetin kızıştığı dönemde, Knesset'te bir oturum sırasında karelenmiştir. Bu fotoğraf, her iki siyasal aktörün aralarındaki ilişkinin tarihi düşünüldüğünde, şu gerçeği özetler niteliktedir:

“Rabin ve Peres, birbirlerine en uzak olduğu zamanlarda dahi, aslında, birbirlerine en yakın konumdadırlar.”

Fotoğraf: Nathan Albert.

Kaynak: İsrail Devlet Arşivi, Yitzhak Rabin Center aracılığı ile; bkz: “Yitzhak Rabin: A Life of Public Service (1922-1995)” ; Çevrimiçi: <https://artsandculture.google.com/exhibit/yitzhak-rabin-a-life-of-public-service/QRSGlrt6> , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

EK-7:

(1967, 6 Gün Savaşlarında Kudüs'e giren -sağdan sola- dönemin Genel Kurmay Başkanı Yitzhak Rabin, Savunma Bakanı Moşe Dayan ve savaş yönetimindeki beyin takımlarından olan General Uzi Narkiss. Söz konusu fotoğraf, tarihi olduğu kadar; Yitzhak Rabin'in askeri ve siyasi kariyeri ile yaşamının 'ne için' son bulduğu da dşnldğinde anlamlıdır. Öyle ki Rabin, eskinin şahini olarak Kudüs'e girerken; 1980 ve 1990'ların barış yapıcısı olarak da karşımıza çıkmaktadır.)

Fotoğraf: Ilan Brauner.

Kaynak: İsrail Devlet Arşivi, Yitzhak Rabin Center aracılığı ile; bkz: "Yitzhak Rabin: A Life of Public Service (1922-1995)" ; evrimii: <https://artsandculture.google.com/exhibit/yitzhak-rabin-a-life-of-public-service/QRSGlrt6> , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

EK-8:

(İsrail Siyasi ve Toplumsal Tarihi için utanç karesi olan bu iki görüntü, başbakan Yitzhak Rabin'in suikaste uğramadan hemen öncesine aittir. Rabin karşıtı ve aşırı sağ ve fanatik güruhunun elinde (soldaki fotoğraf): “Yalancı! Seçim Hemen Şimdi!” yazarken; diğerinde ise: “Vatan Haini!” yazmaktadır. Soldaki pankartta Rabin, Arafat'ın sarığı ile resmedilmekte; diğerinde ise hedef gösterilerek suikaste çanak tutulmaktadır. Her iki mitingte de Rabin'e hakaretler yağdırılıp nefret dili kullanılmaktadır. Aşırıcılık yanlıları tarafından düzenlenen ve Rabin suikastinin son ayak seslerinden olan bu mitingler ve sonrasında yaşananlar, bugün dahi İsrail'de, utanç anları olarak toplumsal hafızada yerini almaktadır.)

Kaynak: Ben Kaspi, Ilan Kfir, Dani Dod ve Yehuda Şif, (Eds.), **Yisrael be-50-“Şalom im Yarden”**, (“שלום עם 'רדן'”), Seferim-Maarev, 2. Basım, Tel-Aviv, 1997., s. 252. ; Ayrıca, yine, bkz: İsrail Devlet Arşivi, Yitzhak Rabin Center aracılığı ile; bkz: “Yitzhak Rabin: A Life of Public Service (1922-1995)” ; Çevrimiçi: <https://artsandculture.google.com/exhibit/yitzhak-rabin-a-life-of-public-service/QRSGlrt6> , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

EK-9:**Direct Elections for Prime Minister:**

Binyamin Netanyahu 1,501,023
50.5 %

Shimon Peres 1,471,566
49.5 %

Name of list	Number of valid votes	% of total votes	Number of seats
Labor	818,741	27.5	34
Likud-Gesher-Tsomet	767,401	25.8	32
Shas	259,796	8.7	10
National Religious Party	240,271	8.1	9
Meretz	226,275	7.5	9
Yisrael Be'aliyah	174,994	5.8	7
Hadash	129,455	4.4	5
Yahadut Hatorah	98,657	3.3	4
The Third Way	96,474	3.2	4
United Arab List	89,514	3.0	4
Moledet	72,002	2.4	2

(İsrail toplumunda travmaya neden olan Yitzhak Rabin suikastinden sonra gerçekleşen 1996 Seçim sonuçları. Knesset'te sandalye çoğunluğuna, her ne kadar İşçi Partisi ulaşsa da sağın, soldan daha koordine oluşu ve İsrail Seçim Sisteminde ilk kez gerçekleşen "başbakanı doğrudan seçen seçim sistemi"ne istinaden, Likud lideri Binyamin Netanyahu, İsrail'de ilk hükümetini kuracaktır. İlk kez denenen doğrudan başbakanlığın seçim sonucu, listenin başında görülmektedir, söz konusu sonuçlara göre; Rabin suikastinden sonra, sağ ve sol liderler arasındaki fark, İsrail toplumunun keskin bir şekilde iki kutba ayrıldığını da göstermesi açısından önemli bir veridir. Netanyahu: %50.5 ; Peres: % 49.5.)

Kaynak: İsrail Meclisi, Knesset Bilişim Ağı Arşivi, bkz: "Elections to the Fourteenth Knesset (29 May, 1996)" ; Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res14.htm , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

EK-10:**Elections to the Fifteenth Knesset (17 May, 1999)**

Number of Eligible Voters	4,285,428
Valid votes	3,309,416
Qualifying threshold (1.5%)	49,672
Votes per seat	25,936

Direct Elections for Prime Minister:

Ehud Barak	1,791,020 56.08 %
Binyamin Netanyahu	1,402,474 43.92 %

Name of list	Number of valid votes	% of total votes	Number of seats
One Israel	670,484	20.2	26
Likud	468,103	14.1	19
Shas	430,676	13	17
Meretz	253,525	7.6	10
Yisrael Be'aliyah	171,705	5.1	6
Shinui	167,748	5	6
Center Party	165,622	5	6
National Religious Party	140,307	4.2	5
Yahadut Hatorah	125,741	3.7	5
United Arab List	114,810	3.4	5
Halchud HaLeumi	100,181	3	4
Hadash	87,022	2.6	3
Yisrael Beteinu	86,153	2.6	4
BaLad	66,103	1.9	2
Am Ehad	64,143	1.9	2

(İsrail Siyasi Tarihinin en geniş kapsamlı ve sol taraftan oluşturulan koalisyon hükümetinde, doğrudan başbakanlık seçiminde; Ehud Barak, Binyamin Netanyahu karşısında %56.08 gibi dikkat çeken oy alarak başbakan olurken; 'Tek İsrail' bloğunun, oyların %20.2'sini aldığı görülüyor; ancak Barak'ın, bu seçim sonuçlarını fırsata çevirdiğini söylemek mümkün değildir. 1999 Genel Seçimleri, İsrail solu için - neredeyse- sonun başlangıcı olacaktır. Öyle ki bu seçimlerden sonra, İsrail'de sol, günümüze dek, iktidar olamayacağı gibi, her geçen dönemde, İsraili seçmenler nezdinde desteğini de yitirecektir.)

Kaynak: İsrail Meclisi, Knesset Bilişim Ağı Arşivi, bkz: "Elections to the Fifteenth Knesset (17 May, 1999)" ; Çevrimiçi: https://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_res15.htm , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

EK-11:

(Başbakan Yitzhak Rabin'in, 4 Kasım 1995 Cumartesi akşamı, kalabalığa son kez seslendiği barış mitinginde söylediği ve kanlar içinde kalan şarkı sözleri... Aşırı sağcı Yigar Amir tarafından vurulup öldürüldükten sonra, Rabin'in ceketinin cebinden, hastanede, İsrail'de çok sevilen şarkılardan biri olan "Shir laShalom", שיר לשלום, "Barış için Şarkı"nın bu sözleri çıkmıştır ve bu kana bulanmış şarkı sözleri, sonraki kuşakların hafızlarında, İsrail Siyasi Tarihi'nde bir siyasetçiye, başbakana yönelik bu korkunç suikasti hatırlamaları için, bugün, Kudüs'teki İsrail Müzesi'nde sergilenmektedir.)

Kaynak: The Israel Museum&Israel State Archives, Jerusalem, aracılığı ile; bkz: "Shir LaShalom (Song for Peace) Lyrics"- "Blues and White Pages, Documenting the History of Israel", Çevrimiçi: https://museum.imj.org.il/exhibitions/2008/blueonwhite_e/item2.asp?itemNum=127 , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021. ; Ayrıca, yine, bkz: İsrail Devlet Arşivi, Yitzhak Rabin Center aracılığı ile; "Yitzhak Rabin: A Life of Public Service (1922-1995)" ; Çevrimiçi: <https://artsandculture.google.com/exhibit/yitzhak-rabin-a-life-of-public-service/QRSGlrt6> , Son Erişim Tarihi: 30.05.2021.

ÖZGEÇMİŞ

Remzi Çetin, Zonguldak'ta doğdu. İlk ve Ortaöğrenimini aynı şehirde, liseyi ise Anadolu'da kurulan ilk lise olan Kastamonu Abdurrahmanpaşa Lisesi'nde tamamladı. Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi mezunu olan Çetin, interdisipliner alanda çalışmalar yapmak ve sosyal bilimlerin diğer dallarında da bilgi sahibi olup ilgili alanlardaki eğitimini, akademik yaşamında tecrübe etmek için, yüksek lisansını Cumhuriyet Tarihi üzerine tamamladı. Dış politika, diplomasi ve Türkiye'nin Ortadoğu siyasetine her geçen gün artan ilgisi onu, uluslararası ilişkiler bilimine yöneltti. Doktorasına, bu bölümde başlayan Çetin, 2010'da İsrail'deki Hayfa Üniversitesi'nde İbranice dil eğitimi aldı ve sonraki yıllarda, YÖK'ün gözetiminde, 2015 yılında, Süleyman Demirel Bursunu kazanarak Tel Aviv Üniversitesi'nde, doktora araştırmalarına başladı. Bugüne dek, İsrail'de 3 kez bulundu ve akademik çalışmalarında; İsrail siyaseti, İsrail'in uluslararası ilişkileri ve İsrail dış politika tarihine odaklandı. İsrail çalışmalarının dışında, akademik ilgi alanları; uluslararası hukuk, AB hukuku ve Türk dış politikası da olan Çetin, aralarında; Dokuz Eylül, Marmara ve Bülent Ecevit Üniversitelerinin bulunduğu Yükseköğretim Kurumlarında dersler verdi.